

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ



Илимий-методикалық журнал

2024

3/2-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

3/2-сан 2024

ИЮНЬ

Шөлкемлестіріушілер:

Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Сафо МАТЧОН
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ	Шукурулло МАРДОНОВ
Сапардурды АБАЕВ	Камаладин МАТЯКУБОВ
Адхамжон АБДУРАШИТОВ	Гулзабира БАБАШЕВА
Хайрулла АЛЯМИНОВ	Барлықбай ПРЕНОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Раьно ОРИПОВА
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Бахтиёр РАХИМОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Фуркат РАЖАБОВ
Интизар АБДИРИМОВА	Мукаддас РАХМАНОВА
Тўлкин АЛЛАЁРОВ	Светлана СМИРНОВА (Москва, Россия)
Марифжон АХМЕДОВ	Дилшода САПАРБАЕВА
Умида БАҲАДИРОВА	Феруза САПАЕВА
Фархад БАБАШЕВ	Зайниддин САНАҚУЛОВ
Ботир БОЙМЕТОВ	Мухаббат САЛАЕВА
Гулзода БОЙМУРОДОВА	Қаххор ТУРСУНОВ
Шахло БОТИРОВА	Амина ТЕМИРБЕКОВА
Маманазар ДЖУМАЕВ	Нурзода ТОШЕВА
Асқар ДЖУМАШЕВ	Куанишбек ТУРЕКЕЕВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Тажибай УТЕБАЕВ
Алишер ЖУМАНОВ	Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Холбой ИБРАГИМОВ	Амангелди КАМАЛОВ
Шохида ИСТАМОВА	Вохид КАРАЕВ
Умида ИБРАГИМОВА	Гулмира ҚАРЛЫБАЕВА
Лола ИСРОИЛОВА	Ризамат ШОДИЕВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА (Тараз, Қазақстан)	Зафар ЧОРИШАНБИЕВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Асқарбай НИЯЗОВ	Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Сабит НУРЖАНОВ	Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Захия НАРИМБЕТОВА	Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Хушбоқ НОРБЎТАЕВ	Гулрухсор ЭРҒАШЕВА
Улфат МАҲҚАМОВ	Гавхар ЭШЧАНОВА
	Қонысбай ЮСУПОВ



МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ АДЕБИЯТ

Safo Matjon. Shukur Sa'dulla she'riyatida so'z dinamikasi va estetik ta'sirchanlik	7
Suyunov B.T., Shofqorov A.M. So'zlarda ma'no taraqqiyoti va tibbiy terminlar semantikasi	12
Abduqahhorova X.A. Tarixga oid terminlar va ularning yasalishi	21
Жарасбаев Н.А. Түркі халықтары фольклорындағы ортақ сарындардың зерттелуі жайынан	25
Дусбаева Н.Н. Грамматическая интерференция в речи студентов изучение языка	34

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Radjapov U.R., Xakimdjanoval K., Sabirov S. A., Omarov T. O'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari	39
Лафасов Б.Ж. Талабаларнинг касбий тайёргарлигини педагогик кластер ёндашув асосида такомиллаштиришда малакавий педагогик амалиётнинг ўрни	47
Суяров А.М. Инновацион ёндашув асосида таълим муассасасида бошқарув фаолиятини ташкил этиш шарт-шароитлари	55
Muxammadiyev Q.S. Pedagogik innovatsion klaster tizimida kasbga yo'naltirishning nazariy asosi	60
Baxtiyoroval S.I., Ganjayeva Z.O. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni samaradorligini oshirishning klaster texnologiyalari	65
Qodirova N.Z. O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonida o'qituvchining faoliyati	71
Urunova D. M. Jamiyatda inklyuzivlik sharoitida inklyuziv madaniyatni oshirish asoslari	80
Xalimov Z.X. Professional ta'limda va kasb-hunar o'rgatishda baholash va sertifikatlashning roli	85
Турдиев Ж.Р. Талабаларнинг ижтимоий компетентлигини индивидуал ёндашув асосида ривожлантиришнинг педагогик жиҳатлари	89
Komilova Sh.R. Oliy ta'limda raqamli texnologiyalarning o'rni va ahamiyati	94
Qurbonmurotov E.A. O'quv jarayonida tabiiy fanlarni fanlararo bog'lab o'qitish texnologiyasi	100
Файзуллаев Р.Х., Сайфиева Ю.Ў. Олий таълим муассасаларида талабаларнинг мустақил таълим олиш кўникмаларини шаклланишида ўқитувчи ва талаба муносабатлари	104
Рахматуллаева Д., Рахматов Я. Таълимни рақамлаштириш асосида профессионал таълим тизимининг ўқитиш сифатини ошириш омиллари	111
Xalimov Z.X. Professional ta'limda va kasb-hunar o'rgatishda baholash va sertifikatlashning roli	118
Amanova M.A. Professional ta'lim mazmunini integrativ-modulli yondashuv asosida takomillashtirish	122
Amanova M.A. Professional ta'lim muassasalarida integrativ-modulli yondashuv asosida "50810101-qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash va servisi texnik texnologii" kasbi o'quvchilarning umumiy texnik tayyorgarligini rivojlantirishning metodik ta'minotini takomillashtirish	127
Karimova M.B. Tashkilotni boshqarishda ayol va erkak rahbarlarning liderlik masalasi	137
Бахтиёрв Б. Б. Раҳбар психологик компетентлигини ўрганишнинг илмий-назарий асослари	142
O'rinov U.A., Raxmatova D.S. Talabalarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish mazmuni	153
Ro'ziyeva Z.S. Pedagog kasbiy kompetentligi va emotsional jarayonlarining ijtimoiy psixologik xususiyatlari	160
Mirzakulova N.I. Oliy ta'lim muassasalarida kasbiy malakani shakllantirishda pedagogik amaliyotning o'rni va ahamiyati hamda takomillashtirish yo'nalishlari	166
Ergasheva G.S. Bo'lajak biologiya o'qituvchisining kasbiy-metodik tayyorgarligiga qo'yiladigan zamonaviy talablar	174



Qodirov X.O., Mavlonova D.Sh. Talabalarning kasbiy-ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishning usul va vositalari	182
Madiyeva G.A. Tarbiya jarayoni va uning mohiyati hamda tarbiya qonuniyatlari	186
Yakubov F.U. Individual yondashuv asosida bo'lajak muhandislarning xorijiy tillarni bilish kompetentligini rivojlantirish	190
Usmonova M.S. Interaktiv o'qitish oliy ta'lim muassasalarida kasbiy faoliyatga tayyorlash	195
Jumanov A.M., Sodikov M.U. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining maktabning 7-sinf kimyo fanidan ayrim mavzularni o'qitishda sinxron fanlararo aloqadorlikni amalga oshirish metodikasi	200
Maxmudova D.B. Talabalarda o'z-o'zini mustaqil rivojlantirish motivatsiyasini shakllantirish - ijtimoiy pedagogik zaruriyat sifatida	207
Odiljanova G.I. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish	221
Jo'rayeva G.A., Qurbonov M.O. Bugungi kun pedagogik va zamonaviy ta'lim tizmi	228
Begmatova S.N., Bo'riyev F. Jahon tarbiya konsepsiyalari	233
Мукумова Д.И., Ризаева Ш.А., Курбанова М.О. Проблема социально-педагогической адаптации студентов	239
Ташева С.Р. Характеристика ключевых наукоёмких понятий в менеджменте совместных образовательных программ	246
Сариев Р.Б. Интерактивные элементы в дистанционном обучении: преобразование современного образования	250
Kadirova N. Professional competence in modern educational conditions	257

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Miraxmedova Sh.N. Virtual o'yinlarning yoshlar ongiga salbiy ta'siri	262
Toshtemirov R. A. Globallashuv jarayonida axborot xavfsizligi	267
Эшқувватова М.Қ., Жумаева Ш.Б. Глобализация жараянларда зиёратгоҳлардаги ўзгаришлар ва янгиланишлар	271
Altiboyev Y.E. Buxoro vohasining amir temur davlati vujudga kelishi jarayonidagi o'rni va keyingi davrlardagi ahamiyati	276
Botirova Sh.I. Qissa janrining noan'anaga o'tish tamoyillari	280
Туганова Л. Дж. Философско - теоретические основы анализа профессиональной этики юриста	285

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Mahmudova Ch.I. Bo'lajak geografiya o'qituvchilarining kompetensiyalarini rivojlantirish tamoyillari	290
Yo'ldashev U.X. Axborot-ta'lim muhitining rivojlanishning o'ziga xos jihatlari	299
Protasov Yo.Yo., Jo'rayev A.R. Zamonaviy ta'lim jarayonida robototexnikaning rivojlanishi va vujudga kelish tarixi	304
Xudayberdiyev Sh.K. Dasturlash tillaridan professional tayyorgarlikni rivojlantirishning shakllari, metodlari, dasuriy vositalari	314
Бекнозарова З.Ф. Компетентли ёндашув асосида физикадан таълим бериш – муҳандислик йўналиши талабаларини касбий компетентлигини шакллантириш омили	322
Janabergenova G. Bo'lajak fizik o'qituvchilarning analitik fikrlashini rivojlantiruvchi o'quv maqsadlarini belgilashda dialektik yondashuv	329
Бекнозарова З.Ф. Бўлажак муҳандисларда касбий компетентликни шакллантиришда физика ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари	337
Janabergenova G. Ta'limda dialektik yondashuv asosida analitik fikrlashini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari	342



БАСЛАҒЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӨРБИЯ

Tosheva N.T., Quliyeva X.G. MTTlarda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishning dolzarbligi	350
Tosheva N.T., Baxronova A.A. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar mulqotini ertaklar asosida rivojlantirish	359
Tosheva N.T., Islomova M.M. MTT musiqa mashg'ulotlarida tarbiyalanuvchilar yosh psixologik xususiyatlarini e'tiborga olish	369
O'ktamova N.Sh. Logopedik mashg'ulotlar tarkibida o'yin faoliyatini o'rni va ahamiyati	377
Ne'matova Sh.N. "Ilk qadam" davlat dasturi asosida mashg'ulotlarga kreativ yondashuv	383
Боймуродова Г.Т., Ashurova X.A. Ўқувчиларни кўникмаларини шакллантиришда фаолиятли ёндашув ва методларнинг ўрни	388
Jo'rayeva D.O. Bo'lajak tarbiyachi - pedagoglarning kasbiy malakalarini baholash asosida maktabgacha ta'limning rivojlanish istiqbollari	395
Boymurodova G.T. Maktabgacha ta'limda pedagog-tarbiyachilarni kasbiy-shaxsiy tayyorgarligini takomillashtirishning pedagogik asoslari	400
Temirov A.A. Innovatsion yondashuvlar asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishning nazariy metodik asoslari	406
Mavlonov N.Sh., Xalilayev B.T. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlarining axborot kompetentligini rivojlantirishda kompetentli va tizimli-axborotli yondashuv	412
Xakimova S. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishda sinergetik yondashuv	422
Kayumova D. P. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishning ilmiy nazariy asoslari	429
Rabbimova M.M. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarida axborot bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish	435
Aliyeva I.O. Xorij tajribasini maktabgacha ta'limga transformatsiya qilishda milliy metodik yondashuvlarni rivojlantirish	440
Shin A.V., Boboyev F.A. Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarishda direktorlarning shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirish ko'rsatkichlari va mezonlari	446
Zakirov A.A., Ashurova M.S. Oilaviy nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining faoliyati	452
Maxmudova D. B. Uslubchi tarbiyachilarini malaka oshirish mohiyati	457
Ahmedova L. A. Kasbga yo'naltirishda bola qobiliyati va qiziqishini hisobga olishning dolzarbligi va ahamiyati	461
Xusanova D.B. Davlat-xususiy sheriklik tushunchasi, shakllari, maktabgacha ta'lim tizimida uning joriy etilishi	466
Norbo'tayev X.B., Muhammadiyeva G.Z. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari	472
Xakimova D.A. Maktab yoshidagi bolalarni ingliz tiliga o'qitish usullari	478
Abdullayeva G.A. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida "Hayot xavfsizligi asoslari" mashg'ulotlarini tashkil etishda xorijiy mamlakatlar tajribasi	485
Toshtemirova S. A. Boshlang'ich sinflarda tarixning dastlabki ta'limini tashkil qilish usullari	492
Ашурова X. A. Технология суммативного оценивания при подготовке учащихся начальных классов к международной программе оценивания «ПИСА»	503

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

Rizayev X.I. Talabalarni ochiq xavoda manzara ishlash qobiliyatni rivojlantirish tizimini takomillashtirish	508
Анкабаев Р.Т. Тўгарак машгулотларида ўқувчиларнинг бадий ижодий қобилиятларини ривожлантириш методикаси	511
Bahronova Sh.I., Nuriddinova N. O. Xalq hunarmandchilikda zamonaviy o'zbek milliy liboslarining o'rni	515
Марасулова И. М. Секреты традиционной керамики Узбекистана	520



СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

Атаматов А.С. Олий таълим муассасаларида таълим сифатини бошқаришнинг инновацион хусусияти 524

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

Xudoyberganov J. S. Kurashchilarning texnik va taktik tayyorgarligi	531
Tunyan A.A. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarini sport o'yinlari orqali jismoniy tayyorgarliklarini rivojlantirish	535
Abduraximov S.D. Yosh yengil atletikachilarni yugurish bosqichlariga tayyorlash	539
Kazakov Sh.N. Musiqaviy ritmik gimnastika bo'yicha kasbiy kompetensiyalarni takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari	543
Sultonov A.I. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarini sport o'yinlari orqali jismoniy tayyorgarliklarini rivojlantirish	549
Radjapov U.R. Voleybolchilarni jismoniy sifatlarni rivojlantirishda harakatli o'yinlarni ahamiyati	553
Шадиев А.Ё. Умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларининг жисмоний сифатларини шакллантириш методикаси	558
Eshpulatov J.N. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini jismoniy rivojlanishida harakatli o'yinlarni tashkil etish	563
Boltayev Sh. Klaster yondashuvi asosida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida kasbga yo'naltirish texnologiyasini takomillashtirish (voleybol sport turi misolida)	568
Ruziyev A. E. Sog'lomlashtirish mashg'ulotlarining vositalari	573
Shamuratov A. A. Sportchining atletik sifatlarini rivojlantirish uchun mashqlar	577
Xujomov B. X. Kurashchilarni tayyorlash jarayonida texnik taktik tayyorgarlikning ahamiyati	581
Yusupbayeva A. S. Jismoniy sifatlarni harakatli o'yinlar yordamida rivojlantirish metodikasi	588
Yaqubov A. M., Sapayev R.R. Jismoniy tarbiya darslarida ta'lim tamoyillarini o'rni	595
Эрдонов О.Л., Махмудов В.В. Использование соревновательных форм физического воспитания в инклюзивном образовательном процессе студенческой молодежи	600
Эрдонов О.Л. Технология формирования спортивно - массовой и оздоровительной среды в ВУЗе	606



ТИЛ ҲАМ ӘДЕБИЯТ

SHUKUR SA'DULLA SHE'RIYATIDA SO'Z DINAMIKASI VA ESTETIK TA'SIRCHANLIK

Safo Matjon

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti "O'zbek adabiyotshunosligi
kafedrası professori, pedagogika fanlari doktori*

Tayanch so'zlar: alliteratsiya, syujet, ertak, she'riyat, ta'lim, estetika.

Ключевые слова: аллитерация, сюжет, сказка, поэзия, воспитание, эстетика.

Key words: alliteration, plot, fairy tale, poetry, education, aesthetics.

Bolalik qisqa muddatda kechsa-da, uning taassurotlari, yodi umrbod esda qoladi. Insonning kelajak taqdiriga, hayot yo'liga ko'p hollarda bolaligidayoq tamal toshi qo'yilishi hech kimga sir emas. Shunga ko'ra umrimizning ilk davrini o'ziga xos dunyo deyish mumkin. Qisqa, ammo chin ma'noda murakkab va jozibador bo'lgan bu dunyoning badiiy in'ikosi hisoblangan bolalar adabiyoti bir qarashda kattalar uchun ermakka o'xshab tuyuladi. Shuning uchun bo'lsa kerak, ba'zan nazar-pisand ham qilinmaydi.

Aslida-chi? Nafsilamrini aytganda, bolalar adabiyotining jamiyat ma'naviy hayoti va vatan istiqbolidagi roli beqiyos ulug'dir. Bolalar yozuvchisining kitobxon oldidagi mas'ulyati ham, baxti ham shuning bilan belgilanadi. Uning kitobxonlari doirasi kattalar adabiyoti kitobxonlariga nisbatan ancha keng. Bolalarga bag'ishlab yaratilgan asarlarni kichiklar ham, kattalar ham birdek sevib o'qishi, zavqlanishining sababi bolalik tuyg'usining insonni bir umr tark etmasligida, chegara bilmasligidadir.

O'zbek bolalar adabiyoti taraqqiyotiga munosib hissa qo'shgan Shukur Sa'dullaning 50-60-yillari bolalarini cheksiz quvonchlarga chulg'agan:

Yomg'ir yog'aloq

Yam-yashil o'tloq,

Endi ekinlar

Chiqarar quloq. ("Yomg'ir yog'aloq")



Yoki:

*Oydin, Lola g'oz bo'ldi,
O'yinimiz soz bo'ldi,
Bolta bir o'zi tulki,
Turishi bo'ldi kulki. ("Tulki bilan g'ozlar")*

deb boshlanuvchi dilkash va quvnoq, o'ynoqi she'rlarini allaqachon nevarachevarali bo'lib ketgan nuroniy boboyu buvijonlar ham sog'inch bilan eslab yurishadi.

Shoir she'rlarida ko'rgan-kechirganlarini shunchaki qalamga olmaydi. Ochiq-oydin pand-nasihati ham qilmaydi. Aksincha hayotda o'ziga ta'sir qilgan, boshqalarga, jumladan, bolalarga ham bir qadar tanish manzara-holatlar, voqeahodisalar, narsa-buyumlarni tasvir markaziga oladi-da xulosa chiqarishni o'quvchining o'ziga qoldiradi. Maqsad she'r mutolaasidan barchaning bir xil xulosa chiqarishi emas, balki fikrlashga da'vatkorligidir. O'quvchiga bo'lgan bu ishonch uni chorlaydi.

"Yomg'ir yog'aloq" she'rining birinchi to'rtligida yomg'ir yoqqach, o'tloqlarning yam-yashil bo'lishi, ekinlarning quloq chiqarishi to'g'risida umumiy ma'lumot beriladi. Ikkinchi to'rtlikda esa yomg'ir yog'ishi bilan yuzaga kelgan manzara-holat qalamga olinadi. To'g'rirog'i, kitobxon diqqati tanish bo'lsa-da, unchalik e'tibor beravermaydigan manzaraga jalb qilinadi. Ya'ni yomg'ir suvlarining tarnovlardan oshib, shoshib tushib, ariqlarga quyilishi haqida gap ketadi. Ammo u oddiy ma'lumot emas. Tarnovlardan tushayotgan suvning shoshqaloqligi kichik kitobxon ruhiyatiga juda mos keladi. Shu bois, u kitobxonga ma'lumot berish bilan birga zavq ham bag'ishlaydi, tuyg'ularini junbushga keltiradi.

Misralardagi hijozarning qisqaligi (har misra 5 bo'g'indan iborat) va to'q qofiyalarning (yog'aloq-o'tloq-quloq; oshib-shoshib-toshib va hokazo) qo'llanishi mutolaaga yengillik tug'diradi, misralarning ovoz uzmay, bir zarb bilan o'qilishi – so'z dinamikasi she'rning ta'sirchanligini ta'minlaydi.

Shoir asarlarining yutug'ini tayin etgan omillardan yana biri qofiyadosh so'zlardan tashqari misralarning ichida ham alliteratsiyadan - o'xshash, hamohang undosh tovushlardan unumli va o'rinli foydalanishidir. Masalan:

*Men qushchaman-kichkina,
Tillarim chuchukkina.
Ola-chipor qanotim,
Bilsangiz-chittak otim. («Chittak»)*



She'rdagi «qushchaman», «kichkina», «chuchukkina», «ola-chipor», «chittak» so'zlaridagi ch tovushining takror-takror kelishi asarga ravonlik bag'ishlaydi, qolaversa, bolaning talaffuzini to'g'rilashiga turtki beradi, og'zaki nutqini ravon qiladi.

Kichkintoylarning ruhiy olami va yosh xususiyatlarini chuqur bilgan Shukur Sa'dulla asarlarining katta qismini quruq ta'rif-tavsifdan, pand-nasihatdan xoli syujetli she'rlar tashkil etadi.

«Shoir she'rlarining muvaffaqiyati shundaki, - deb yozgan edi O'.Rashid, - ular umumiylikdan, quruq ritorikadan uzoq bo'lgan syujetli va voqeaband she'rlardir. Ma'lumki, voqeabandlik kichik kitobxon diqqatini tutib turishi, tasvirga olingan voqea-hodisaning qanday yakun topishini bilishga bo'lgan qiziqishiga javob olishi, xatti-harakatlaridagi tinimsizligi, tezkorligiga monandligi bilan ham o'quvchi ruhiyatiga yaqin turadi. Bunday she'r bolani zeriktirmaydi. U xuddi hikoya yoki ertak kabi bola ongiga, xotirasiga oson singadi.

Sinchiklab ko'zdan kechirilsa, shoir she'rlaridagi voqeabandlik xalq og'zaki ijodining samarali ta'siri natijasi ekanini fahmlash qiyin emas. Darhaqiqat, Shukur Sa'dulla qator xalq ertaklarini qayta ishlab, «Dumsiz tulkilar», «Ikki sandiq», «Uch tulki», «Qarg'avoy», «Tulki bilan turna» nomlari ostida chop ettirishi ijodkorning badiiy mahorati takomilida muhim o'rin tutadi. Sh.Sa'dullaning Jahon ertakchiligi, xususan, D.X. Andersen va S.Ya. Marshak ijodiy uslubiga hamohang yaratgan «Ikki donishmand», «Ayyor chumchuq», «Laqma it», «Och bo'ri, sho'x qo'zi va qirchang'i» kabi talay ertaklari voqeadan voqea keltirib chiqarish asosida qurilgan esa-da, milliy mentalitetimizga oid tarbiyaviy g'oyalar talqiniga alohida e'tibor qaratilgandir. Shoirning «Tulki bilan g'ozlar», «Mitti», «Uloqcha», «Bola bilan to'rg'ay», «Chuchvara qaynaydi», «To'rt fasl» kabi she'rlarida folklor asarlariga xos ravonlik, ona tabiatining o'zgaruvchan manzaralariga hayrat nigohi bilan boqqan bolakayning inja tuyg'ulari kitobxon tasavvuriga yorqin ranglar olib kirishi bilan ajralib turadi. Adibning «Kachal palvon», «Yoriltosh» asarlari ham xalq og'zaki ijodidan ruhlanib yozilgan. Filologiya fanlari doktori O.Safarov: «Xalq ertaklari ustidagi qizg'in amaliy ijodiy faoliyat jarayonida Shukur Sa'dulla ko'p narsa o'rgandi, xalq ijodiy laboratoriyasining aslahalari bilan qurollana bordi, xalq tiliga hos donolik, burrolik, samimiyluk qochirimdorlik kabi barcha sirlardan voqif bo'la bordi», deganida tamoman haqdir.

Bolalar adabiyoti xususida so'z yuritganda uning tarbiyaviy vazifani bajarishga hamisha alohida urg'u beriladi. Aslida shunday bo'lishi tabiiy. Negaki, u nima yaxshi-yu, nima yomonligini tushunishga, hayotni va o'zligini



anglashga, axloq-odobga o'rgatadi. Bu xususiyat, shubhasiz Shukur Sa'dulla asarlariga ham taalluqlidir.

Tasvirda qisqalik, ravonlik ijodkorning kichik hikoylariga ham xos yetakchi xususiyatdir. Ular, hatto, hajm jihatidan kichik she'rga teng bo'lib, mag'zi to'q va u yoki bu masala haqida kitobxonda yaxlit tasavvur uyg'otishga qodir. Masalan, chol bilan bolaning suhbat shaklidagi «Anqov» hikoyasi bor-yo'g'i bir necha satrdan iborat. Ammo uning katta-yu kichikka xos anqovlik illati haqida ma'lum tushuncha berishiga shubha yo'q. Har qanday illatning bolalikdan boshlab shakllanishi nazarda tutilsa, bu xildagi asarlarning tarbiyaviy qimmatini yanada ortadi. Yozuvchining «Qaysar bolalar», «Laqma it» kabi talay hikoyalari ham anqovlik, yalqovlik, o'jarlik, laqmalik, vaysaqilik, ayyorlik illatlari yorqin ko'rsatiladi.

Quvnoq yumor va satirik ruh bilan yozilgan mazkur hikoyalar bolalar ruhiyatida aniq-tiniq ko'zga tashlanadigan nuqsonlarning mo'ljalga to'g'ri olinganligi bilan kichik kitobxonni befarq qoldirmaydi.

Adibning «Komandirning boshidan kechirganlari», «Kachal polvon», «Aziz qishlog'im» qissalari o'zbek va rus tillarida qayta-qayta nashr qilingan. «Yoriltosh», «Afsonani yenggan qiz» ertak-pyesalari uzoq yillar teatrlarimiz sahnasidan tushmay kelgan.

Jahon bolalar adabiyoti namoyondalaridan G.X.Andersen, A.Pushkin, S.Marshak, S.Mixalkov, K.Chukovskiylarning she'r va ertaklari, L.Tolstoy, B.Jitkov, V.Oseevalarning qissa va hikoyalari Shukur Sa'dulla tarjimasida nashr qilingan.

Jahon bolalar adabiyotidan qilingan tarjimalar Sh.Sa'dulla ijodiga bir umr turtki berib kelgan omillardandir. Jumladan, «Ayyor chumchuq», «Laqma it» ertaklarida S.Marshakning «Ahmoq sichqoncha haqida ertak» asari syujeti qurilishining ijodiy ta'siri aniq-ravshan sezilib turadi. Ingliz folklori ta'sirida yaratilgan «Ahmoq sichqoncha ...» ertagida kichik kitobxon ona sichqonning turli jonivorlarga murojaati orqali o'sha jonivorlarga xos yetakchi xususiyatlar bilan tanishtirilsa, «Ayyor chumchuq» ertagida oyog'iga tikan kirgan eshakning, «Laqma it» ertagida izg'irinda sovqotgan itning turli jonivorlarga murojaati misolida o'zlariga tegishli xulosa chiqaradilar.

Sh.Sa'dulla- serqirra ijodkor. Q.Hikmatning obrazli ta'rifi bilan aytganda, Shukur Sa'dulla o'zbek bolalar adabiyotining «kapitanlaridan» biri edi. Uning asarlari hali juda ko'p avlodlarni chin insonlikka o'rgatadi, vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashga xizmat etadi.



«Biz, - deb yozgan edi Qudrat Hikmat o'z safdoshi haqida, - uning qiyofasida to'rtida Shukur Sa'dullani ko'ramiz: Shukur Sa'dulla – shoir, Shukur Sa'dulla - dramaturg, Shukur Sa'dulla - prozaik, Shukur Sa'dulla - tarjimondir.

Katta-kichik hamkasblar unga havas qilib, tez-tez uchrashishga oshiqamiz. Maktablarda, bog'chalarda, talabchan kitobxonlar behad shodlanib: - Xush kelibsiz, Shukur aka! - deb kutib olishadi».

Biz esa yozuvchi bilan uning asarlari orqali uchrashamiz. Bu uchrashuv har bir kitobxon uchun, shubhasiz, zavqlidir.

Adabiyotlar:

1. O'zbek bolalar adabiyoti antologiyasi, I jild. – Toshkent: Cho'lpon, 2017.
2. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti. – Toshkent: - Cho'lpon, 2012.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада Shukur Sa'dulla she'riyatida so'z dinamikasi va estetik ta'sirchanlik masalalari ўрганилган. Шунингдек, shoir she'rlaridagi voqeabandlik xalq og'zaki ijodining samarali ta'siri natijasi ekanini айтиб ўтилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье исследуются вопросы динамики слова и эстетического впечатления в поэзии Шукура Садуллы. Отмечалось также, что событийный характер стихов поэта является результатом действенного влияния народного творчества.

SUMMARY

This article explores the issues of word dynamics and aesthetic impression in the poetry of Shukur Sadulla. It was also noted that the eventful nature of the poet's poems is the result of the effective influence of folk art.



SO‘ZLARDA MA’NO TARAQQIYOTI VA TIBBIY TERMINLAR SEMANTIKASI

Suyunov B.T.

f.f.d.

Shofqorov A.M.

f.f.n. ChDPU

Tayanch so‘zlar: leksema, semema, sema, komponent, termin, parametr, yarus, morfologiya, konversiya, polisemiya, struktura.

Ключевые слова: лексема, семема, сема, компонент, термин, параметр, ярус, морфология, конверсия, полисемия, структура.

Key words: lexeme, sememe, seme, component, term, parameter, layer, morphology, conversion, polysemy, structure.

Bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy hamda ilmiy-texnikaviy sohalarda ro‘y berayotgan tub o‘zgarishlar va yangilanishlar jarayoni tabiiy ravishda, avvalo, o‘zbek tili leksikasida o‘z aksini topmoqda. Bu esa, ayni paytda, jamiyat taraqqiyoti bilan bog‘liq holda, yangi-yangi so‘z, tushuncha va terminlarni yuzaga keltiradi.

Shu bois, leksik birlik sifatida o‘zbek tili terminlari tizimini yanada teranroq tadqiq etish, xususan, terminologiyaning nazariy va amaliy jihatlarini ilmiy asosda chuqurroq o‘rganish hozirda muhim va jiddiy masalalardan biri bo‘lib qoldi.

Terminlarni tadqiq etishda, birinchi navbatda, uning leksik-semantik xususiyatlariga e’tibor qaratish kerak. Chunki termin, dastavval, sema (ma’no) lariga ko‘ra o‘zaro farqlanadi. Binobarin, mazkur tadqiqotda leksik ma’no o‘rganilib, ayrim sof o‘zbekcha tibbiy terminlarning leksik-semantik jihatdan tahlilga tortilgani va tegishli xulosalar chiqarilgani, ayni paytda, uning dolzarbligini belgilaydi.

So‘zning leksik ma’nosini semalar asosida tahlil qilishga keyingi paytlarda alohida e’tibor qaratilmoqda. Chunki bunday usuldagi tahlil so‘z semantikasiga aloqador juda ko‘p hodisalarning mohiyatini to‘g‘ri belgilashga imkon beradi (S.G‘oyibov, 1981: 203). Semalar sememaning mundarijasini tashkil etadi.



Masalan, atrof leksemasining sememasi hamma va tomon soʻzlaridan; kasal leksemasining sememasi organizm, faoliyat va buzilmoq soʻzlaridan; kuchaymoq leksemasining sememasi kuchli, daraja va olmoq semalaridan tarkib topgan.

Soʻzning semantik xususiyatlarini tahlil qilishga doir ayrim rustilshunoslarining ilmiy qarashlariga murojaat etamiz:

“Sema leksik maʼnoning eng kichik boʻlagidir. Soʻzlarning maʼno komponentlari tarkibini aniqlashda sememaning barcha parametrlari bilan maʼno qirralarini hisobga olish zarur” (L.Novikov, 1982: 130). Tilshunos olim L.M.Vasilyev leksemalarning minimal birligi sifatida semalarning oʻndan ziyod turi borligini qayd etadi. U semalarni nafaqat leksik maʼno nuqtayi nazaridan, balki til birliklari va til sathlarining barcha semantik koʻrsatkichlari boʻyicha semik tahlil etish zarur, deb hisoblaydi. Til birliklarining har bir uzvida sememalar mavjud boʻlib, morfemadan boshlab, matn darajasigacha hammasida maʼno komponentlari bor. Til sathlari uch yarusli boʻlib, ularning har biridagi sathlar va sathlararo semantik munosabatlarni yuzaga chiqarish va tahlil etish semalar asosida amalga oshiriladi, deb taʼkidlaydi.

Oʻzbek tilshunosligida sememani hosil qiluvchi maʼno boʻlaklari sema deb ataladi:

“Bir turkum sememasi asosida boshqa bir turkum sememasi yuzaga kelishi uchun turkumlik semasi (predmet, belgi, harakat kabilar) bu sememalarning semalar tarkibiga til bosqichida birlashtirilgan boʻlishi kerak. Aks holda, bir turkum leksemasining boshqa bir turkum leksemasi kabi (oʻrnida) ishlatilishi hodisasi yuz beradi, bunda yangi semema ham, yangi leksema ham yuzaga kelmaydi” (Sh.Rahmatullayev, 1984: 11–12).

Leksik birlikning yangi maʼnoga ega boʻlishi tilning muayyan ichki yoki tashqi imkoniyatlari va qonuniyatlari asosida roʻy beradi. Ijtimoiy hayot, ilmfan, texnika va tafakkur taraqqiysi tabiiy ravishda tildagi soʻzlar va terminlar, ularning maʼnolarini ham rivojlantiradi, yangi maʼnolarning paydo boʻlishi va qoʻshilishiga, shuningdek, yangi soʻz va terminlarning yuzaga kelishiga olib keladi. Masalan, bir soʻzining “miqdor son”, “oʻlchov”, “qism”, “taxmin”, “imkoniyat”, “qatʼiyat”, “birdamlik”, “hamkorlik”, “qiyos”, “tafsilot”, “yolgʻiz”, “ortiqlik”, “kamlik”, “tezlik”, “ehtiyot”, “nav”, “uddaburonlik”, “doimiylik”, “oqibat”, “tasodif”, “sir”, “tasalli”, “shart” kabi maʼnolari ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan (Gʻ.Abdurahmonov, 1966: 152). Lekin ushbu misollarda bir soʻzining maʼnolari koʻchim asosida turli tushunchalarni ifodalagan va bu tushunchalar oʻsha matn yoki oʻsha vaziyat bilan bogʻliqdir. Demoqchimizki, yuqorida sanalgan maʼnolar bir soʻzining doimiy, yaʼni til bosqichida birlashtirilgan maʼnolari emas. Bunday



vaziyatda, matn talabi bilan bog‘liq holda, ayni bir so‘zning ma’nolari ko‘chadi. Lekin yangi ma’noli so‘z (leksema) yuzaga kelmaydi.

So‘z leksik ma’nosi bilan so‘z bildiradigan voqelik boshqa-boshqa hodisalardir. So‘zda voqelikdagi predmetning, belgining yoki shular orasidagi munosabatning o‘zi emas, balki shular haqidagi tushuncha aks etadi. Shunga ko‘ra, leksik ma’no deb, odatda, shu so‘z anglatgan tushuncha ta’kidlanadi (U.Tursunov, 1975:10).

Polisemik so‘zda leksik ma’no, ya’ni semema bitta bo‘ladi, semalar, ya’ni ma’no komponentlari esa ko‘p bo‘ladi. So‘zning ma’nosi til, nutq va tushuncha masalalariga ham aloqador. U biror narsa, belgi yoki hodisa bo‘lsa-da, ayni paytda, kishi ongida ma’lum tasavvur hosil etishga xizmat qiladi. Ma’no, shuningdek, so‘zning tovush tizimi bilan uzviy bog‘liq. Tildagi tovushlarning istalgan holda yoki tartibsiz joylashuvi ma’no hosil etmaydi. Demak, so‘zning ma’nosi uning tovush tizimi bilan birga yashaydi.

Sintaktik nuqtayi nazardan xuddi shunday holatni biz **yaxshi** va **yomon** leksemalarida ham kuzatamiz:

“Yaxshiga yondash, yomondan qoch” o‘zbek xalq maqolini misol qilib olsak, unda yaxshi va yomon sifat so‘zlari shunday sifatga ega bo‘lgan kishilar ma’nosida, ya’ni ot o‘rnida qo‘llangan, xolos. Bu sifat leksemalar nutqda vaqtinchalik ot vazifasini bajarib turibdi. Til kategoriyalari nuqtayi nazaridan ular butunlay ot (predmet) bo‘lib qolgan emas, balki morfologik jihatdan sifat so‘zlarning otlashishi yuz bergan. Bu so‘zlarning ot bo‘lib qolishi uchun ularning predmet ma’nosi turkum semasi sifatida leksema tarkibida mavjud bo‘lishi kerak edi. Ayni paytda yaxshi va yomon sifat so‘zlari nutq vaziyati talabi bilan ot turkumi o‘rnida ishlatilgan, biroq yangi leksema yoki semema paydo bo‘lgan emas. Bir turkum semasi asosida boshqa bir turkum semasi vujudga kelganda, odatda, bosh va hosila semalar hamda ularning o‘ziga xos taraqqiy etishi kuzatiladi. Sememalar tarkibida jiddiy o‘zgarish – alohida leksik qurshovlar shakllanadi. Tilda bunday yoki aksincha vaziyatlar ro‘y berib turadi.

Turli xil ma’no ko‘chirlari (metonimiya, metafora, vazifadoshlik, sinekdoxa, kinoya, majoz, istiora, sifatlash, o‘xshatish, jonlantirish va hokazo) orqali, shuningdek, so‘zning sintaktik vazifasi, matn (nutq) vaziyatiga ko‘ra, so‘zlarning ma’nosi o‘zgarishi yoki boshqa ma’nolarda qo‘llanishi mumkin. Ammo bunday vaziyatlar tilda doimo yangi ma’noli so‘zning paydo bo‘lishiga olib kelavermaydi. Ko‘pincha bir so‘zning ma’no turlarini, polisemiyaning hosil etadi. Ularni yangi ma’noli leksemaning paydo bo‘lishi hodisasi bilan adashtirib yubormaslik lozim.

Polisemiyaning yondosh hodisalaridan farqlanuvchi belgilarini aniqlab chiqish zarur. Polisemantik so‘z strukturasi ma’lum darajada o‘rganilgan bo‘lsa



ham, uni mukammal deb bo'lmaydi. Polisemiyanı yuzaga keltiruvchi hodisalar tilshunoslikda ko'p o'rınilgan bo'lsa ham, u bir yoqlama bo'lib qolgan.

Darhaqiqat, so'zlardagi ko'p ma'nolilik hodisasini alohida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Tilda birgina ma'noni bildiruvchi so'zlar monosemem leksemalar deb ataladi, ya'ni yunoncha **mono** – “bir”, **sema** – “belgi” demakdir. Monosemiyada bir shaklga barcha vaziyatlarda birgina ma'no to'g'ri keladi:

Odatda, ilm-fan, texnika va hunar sohalariga oid terminlar monosemem leksemalar hisoblanadi. Masalan: *chumchuq, kesim, izoh, fonendoskop, choynak* kabilar.

Polisemiya (yunoncha **poly** – “ko'p”, **sema** – “belgi”) hodidasida esa bir necha ma'no tolalarining bir bosh ma'noga birlashib turishini ko'ramiz:

So'z ma'nolarining ko'chishi – konversiya, shuningdek so'zlarda ma'no kengayishi yoki torayishi, so'zlardagi polisemiya, omonimiya, antonimiya, paronimiya kabi hodisalar leksik ma'noning turli qirralaridir. So'zlardagi shakl va ma'no taraqqiyoti uzluksiz davom etuvchi jarayon bo'lib, ular vaqti-vaqti bilan turli lingvistik hodisalarni ro'yobga chiqaradi.

Har bir sohaning o'ziga xos tushunchalari bor. Bu tushunchalarning jami shu sohaning tushunchalar sistemasini tashkil etadi (R.Rasulov, B.Suyunov, Q.Mo'ydinov, 2010: 45). So'zning leksik ma'nosini boshqa ma'no turlaridan farqlash masalasi belgilovchi o'rin tutadi. Yangi ma'noli so'zning paydo bo'lishi ana shu leksik ma'no bilan bog'liq hodisadir.

Quyida terminologik tizimdan o'rin olgan o'zbekcha tibbiy terminlarning ba'zilarini ularning ma'no doiralari, leksik-semantik hamda etimologik xususiyatlari nuqtayi nazaridan ko'rib chiqamiz:

Temiratki (лишай) – tashqi ko'rinishi, kechishi va keltirib chiqaruvchi sabablari turlicha bo'lgan, ko'pchilik teri kasalliklarini ifodalovchi termin. Qichishib, usti qipiqalanib turadigan har xil toshmalar qadimdan temiratki deb atalgan. Qizil yassi temiratki, pushti temiratki, yuzdagi oddiy temiratki, *psoriaz* – qipikli temiratki, *trixofitiya* – qirma temiratki, tukli temiratki va boshqalar farq qilinadi (Salomatlik ensiklopediyasi, 1983: 406).

Temiratki–terida xiyol qizargan pufakchalar paydo bo'lishi (A.Usmanxodjayev, 2013: 249).

TEMIRATKI – “sho'rlagan yoki qo'tirsimon teri kasalligi”. Echkining suti temiratkiga dori bo'larmish (Said Ahmad). Bu so'z Mahmud Koshg'ariy lug'atida tempäky shaklida (M.Koshg'ariy, 1960, I, 453), boshqa lug'atda **tempärğy** shaklida (Drevnetyurkskiy slovar, 1969: 551), ko'pchilik turkiy tillarda bu so'z **tempe-ğy, темирätкү** shaklida (E.Sevortyan, 1974, III, 190), o'zbek tilida **temiratki**



shaklida ishlatilishi ta'kidlangan. Bu so'zning oxiridagi **-ki** qismi ot yasovchi qo'shimcha, ikkinchi bo'g'inidagi **-i** unlisi keyinchalik qo'shilgan, **-t** fe'lining orttirma shaklini yasovchi qo'shimchadir. Demak, qadimgi turkiy tilda **temrä** fe'li mavjud bo'lgan, lekin u qanday ma'noni anglatgani noaniq. Asli **temrä** so'zi ham tub so'z emas, balki bu fe'l **-rä** qo'shimchasi bilan yasalgan bo'lishi mumkin. Unda **tem** qismi ot yoki sifat bo'lib chiqadi, lekin bu so'z manbalarda ta'kidlanmagan (sho'ralash kasalligini anglatgan ot bo'lishi mumkin).

Boshqa bir lug'atda bu so'zning temirötky shakli keltirilgan (K.Yudaxin, 1965: 723), lekin asosiy shakl temiretki ekani ta'kidlangan.

Xullas, temiratki tibbiy termini nima so'rog'iga javob bo'ladi va til nuqtayi nazaridan mavhum turdosh ot hisoblanadi, ya'ni **temrä** fe'liga **-t** shakl yasovchisini qo'shish va **-ki** o'rin, payt va holat otlarini yasovchi qo'shimchani qo'shish bilan hosil qilingan: **temrä + t → temrät + ki → temrätki**. Keyinchalik, bo'g'inlarda tovush o'zgarishlari yuz bergan: **temrätki → temirätki → temiratki** tarzida.

ЛИШАЙ – HERPES – появление слегка красных пузырьков на коже (А.Усманходжаев, 2013: 249).

Лишай пузырьковый (HERPES SIMPLEX) – остро протекающее высыпание (чаще на губах и в области носа, на половых органах и т.д.) пузырьков величиной с булавочную головку, обычно с прозрачным, а иногда с мутным или кровянистым содержимым. Пузырьки располагаются обычно группами на гиперемизованном основании. Через 2-3 дня они вскрываются, содержащее их высыхает и образуются красновато-коричневые корочки, которые через 8-10 дней отпадают. Субъективно на месте высыпания отмечается жжение и небольшой зуд (Медицинский справочник, 1957: 554-555).

Rus tilidagi talqinida temiratki kasalligining o'nga yaqin turi o'zaro ajratilgan holda, shu bilan birgalikda, farqli xususiyatlari ham ko'rsatib o'tilgan. Masalan, 1) *лишай красный плоский* (lichen ruber planus), 2) *лишай опоясывающий* (herpes zoster), 3) *лишай отрубевидный или разноцветный* (pityriasis, versicolor), 4) *лишай розовый* (pityriasis rosea) va boshqalar (Медицинский справочник, 1957: 554-555).

Shuningdek, o'zbek tilida ham mazkur kasallikning 5-6 ta turi o'zaro farqlanishi manbalarda ta'kidlangan.

Тутqалоq (эпилепсия) – yunoncha EPILEPSIA. Sinonimlari quyonchiq, tutqanoq – vaqti-vaqti bilan es-hushning buzilishi, oyoq-qo'llarning tortishishi va hushdan ketish bilan namoyon bo'ladigan xurujli kasallik. Bunda bemor hech narsani sezmaydi va ba'zi muskullari beixtiyor harakat qila boshlaydi.



Epilepsiyaning nasldan-naslga o'tishi mumkinligi aniqlangan; ko'p bemorlarda unga alkogolizm (ota yoki onaning alkogolli ichimliklarni ko'p iste'mol qilishi) sabab bo'lishi isbotlangan.

Epilepsiya turli xil ko'rinishda namoyon bo'ladi. Ko'pincha, to'satdan uzoq davom etadigan tutqanoq tutadi. Bemor hushdan ketib yiqiladi, so'ngra gavdasi taranglashib, barcha muskullar qisqarib, oyoq-qo'llar tortishadi (tonik talvasa) keyin gavdaning hamma qismi bir necha bor qisqaradi (klonik talvasa). Deyarli ko'p hollarda bevosita tutqanoq tutishidan oldin bir necha sekund davom etadigan o'tkir ruhiy holat – aura yuz beradi.

Bulardan tashqari, bemorlarda trans holati – sirdan odatdagi xatti-harakatlarni ongsiz (ong nazoratisiz) bajarish kuzatiladi; bemor hushiga kelganidan so'ng, nima bo'lganini, qayerda ekanligini eslay olmaydi. Somnambulizm – transning bir turi hisoblanadi (Salomatlik ensiklopediyasi, 1983: 475). **TUTQALOQ** – “to'satdan tutib qolib, kishini akashak qilib qo'yadigan asab kasalligi”, “quyonchiq”, “epilepsiya”. *Sohiblar mirobga: “Tutqalog'i tutdi itvachchaning”, - deb kuldi* (Jumaniyoz Sharipov). Bu ot asli eski o'zbek tilida “ushla” ma'nosini anglatuvchi **tut** fe'lining kuchaytirish ma'nosini ifodalovchi **-qa** qo'shimchasi bilan hosil qilingan shaklidan “takror” ma'nosini ifodalovchi **-la** qo'shimchasi bilan hosil qilingan shakliga **-q** qo'shimchasini qo'shib yasalgan. Keyinchalik, ikkinchi bo'g'indagi **a** unlisi **ä** unlisiga **q** undoshi oldidagi **a** unlisi **o** unlisiga almashgan: **tut + qa → tutqa + la → tutqala + q → tutqälaq → tutqäloq**. O'zbek tilining izohli lug'atida bu so'z shevaga, tutqanoq shakli esa adabiy tilga mansub deb ta'kidlangan (O'zbek tilining izohli lug'ati, 2006: IV, 212-213), vaholanki, tutqanoq so'zi sheva talaffuzini aks ettiradi: l undoshi o'rniga n undoshi talaffuz qilinadi (Sh.Rahmatullayev, 2000: 362-363).

ЭПИЛЕПСИЯ (падучая болезнь) – EPILEPSIA – заболевание, характеризующееся периодически наступающими приступами судорог с временной потерей сознания, психическими расстройствами и изменением характера (А.Усманходжаев, 2013: 538).

Эпилепсия – развивается при травме головы, родовой травме, инфекциях, интоксикациях и опухлях мозга.

Симптомы и течение. Приступы с внезапным расстройством сознания, общими судорогами, во время которых у больного часто наблюдается прикусывание языка, пенная слюна и недержание мочи. Иногда приступу предшествует период предвестников, так называемая аура (слуховые, зрительные, осязательные раздражения). Эпилептический припадок длится несколько минут, после чего обычно наступает длительный сон. Проснувшись, больные не помнят о происшедшем. Иногда припадки быстро следуют друг



за другом (эпилептическое состояние). Припадки возникают через неравномерные промежутки. Иногда в течение жизни отмечаются лишь единичные припадки (Медицинский справочник, 1957: 258).

Tutqaloq terminining o‘zagi tut so‘zi bo‘lib, tutmoq fe‘lining buyruq shaklidir. Ushbu fe‘lga **-qa** va **-la** shakl yasovchi hamda **-q** shaxs oti yasovchi qo‘shimchasi qo‘shilgan. Keyinchalik, ushbu so‘z tarkibidagi tovushlar o‘zgarishga uchragan.

O‘zbek tilida, shuningdek, rus tilida ham ushbu kasallikning kelib chiqishi va klinik xususiyatlari haqida bir xil izoh berilganini ko‘ramiz, biroq kasallikning o‘zbekcha nomlanishi uzoq tarixiy-ijtimoiy jarayonlarni bosib o‘tgan (B.Suyunov, 2022: 112). Shu bilan birgalikda, tutqaloq termini kasallikning asosiy belgi-xususiyatlari (simptomlari)ni o‘zida ko‘proq mujassam etganligini alohida qayd etish lozim.

Shilpiq (тpaxома) – 1). Tib. Ko‘z jildi hamisha qizarib, yoshlanib turadigan yuqumli kasallik; traxoma. *Birov bukri, birov shol, birov shilpiq.* (K. Yashin, Hamza. 2). Shu kasallik tufayli ko‘zdan to‘xtovsiz oqadigan yiringli yosh. *Mastona xola yengi bilan ko‘zlarining shilpig‘ini artib bo‘lgach, egachi singilga bir-ikki qarab oldi.* (Uyg‘un, Tursunoy. 3). S.t. Shunday kasallikka yo‘liqqan kishi va uning ismiga qo‘shib aytiluvchi so‘z (O‘zbek tilining izohli lug‘ati, 2006: 571). *Mo‘min shilpiq Qo‘rg‘onchadagi bir bevaning qiziga uylanayotibdi.* P.Tursun, O‘qituvchi).

Shilpiq – ko‘zning yuqumli surunkali kasalligi; chuqur infiltratsiya, so‘rg‘ichlar gipertrofiyasi, follokullar, pannus va so‘nggi davrida chandiqlar hosil qiladi (A.Usmanxodjayev, 2013: 470-471).

Traxoma (yun. trachus – g‘adir-budir) – ko‘z shilliq pardasining surunkali yallig‘lanishi bilan kechadigan yuqumli kasallik. Traxomani chlamydia trachomatis qo‘zg‘atadi. Bemor kasallikning asosiy manbai hisoblanadi. Sog‘lom ko‘zga kir qo‘l yoki uy-ro‘zg‘or buyumlaridan (ko‘pchilik bitta yostiqliq, sochiqliq, adyol va b.dan foydalangada) yuqadi. Bolalar bog‘cha va yaslilarda o‘yinchoqlar orqali zararlanishi mumkin.

Traxoma sezilarsiz boshlanib, asta-sekin zo‘rayadi. Avvaliga ko‘zga bir narsa qadalgandek, qovoqlar og‘irlashgandek tuyuladi. Yuqori qovoqlik shilliq pardasida shish va follikulalar (donachalar) paydo bo‘ladi, ko‘z qizaradi va qovoqlar toraya boradi.

SHILPIQ – “ko‘z jildi doim qizarib, yoshlanib turadigan yuqumli kasallik”, “tarxoma”. *Shilpiq kasalligini davolash ancha og‘ir kechadi.* Bu otni o‘zbek tilidagi **shilvira** – so‘zi bilan qiyoslashdan ko‘rinadiki, ular uchun asos vazifasini **shil** qismi bajargan, lekin lug‘atlarda bunday ot o‘z aksini topmagan. Aslida bu ot qadimgi turkiy tilda mavjud bo‘lib, “yelimsimon modda” ma‘nosini anglatgan.



Shilpiq soʻzi ana shu otga **-ba** qoʻshimchasining **-pi** shaklini qoʻshib yasalgan feʼldan **-q** qoʻshimchasi bilan yasalgan. Oʻzbek tilida i unllarining qattqlik belgisi yoʻqolgan: **shil** + **pi** → **shilpi** + **q** → **shilpiq** → **shilpiq** (Sh.Rahmatullayev, 2000: 454)

ТРАХОМА, -ы, ж. Заразное хроническое воспаление соединительной оболочки глаза. (С.Ожегов, 1953: 747). // прил. **трахоматозный**, -ая, ое (спец).

Трахома – хроническое инфекционное воспаление конъюнктивы (trachoma, conjunctivitis trachomatosa).

Инфильтрация конъюнктивы, развитие сосочков и зерен (фолликулов), которые замещаются рубцовой тканью. Трахома длится годами. Различают четыре стадии в её развитии. Первая стадия (trachoma I) – гипертрофия конъюнктивы, обильное образование зерен, главным образом на верхней переходной складке и обязательно в конъюнктиве хряща, гипертрофия сосочков. Вторая стадия (trachoma II) – начало образования рубцов, которых меньше, чем зерен. Глубокая инфильтрация конъюнктивы, фолликулы держатся. Третья стадия (trachoma III) – преобладание рубцов, но зерна и глубокая инфильтрация ещё имеются. Четвёртая стадия (trachoma IV) – законченное рубцевание без признаков инфильтрации и зерен.

Shilpiq termini tilda koʻz kasalliklaridan birini anglatadi, ot turkumiga kiradi, turdosh ot, aniq ot. Bu tibbiy terminning oʻzagi **shil** soʻzi boʻlib, uning qadimgi shakli **shil** tarzida talaffuz etilgan va yelimsimon modda maʼnosini bildirgan. Keyinchalik, unga **-pi** shakl yasovchi qoʻshimcha va **-q** ot yasovchi qoʻshimchalari qoʻshilgan va nihoyat otdan ot soʻz yasalgan. Bu ot endi “yelimsimon modda” emas, balki kasallik nomi boʻlib, yangi maʼno kasb etgan.

Mazkur soʻzning “koʻzdan toʻxtovsiz oqadigan yiringli yosh” maʼnosi koʻchma maʼno boʻlib, oʻzaro bogʻliqlik asosidagi metonimik maʼno koʻchimiga misol boʻladi. Ushbu soʻzning uchinchi laqab maʼnosi qoʻshimcha izoh, yaʼni nominativ maʼno ifodalaydi.

Xulosa qilib quyidagilarni aytish mumkin. Soʻzning leksik maʼnosi bilan u anglatib kelgan tushuncha yoki voqelik oʻzaro farqlanadi, yaʼni leksik maʼnoni boshqa hosila maʼno turlaridan ajratib olish lozim. Bunda leksik birliklarni sema va sememalar asosida tahlil qilish maqsadga muvofiq boʻladi. Tibbiy terminlarni sof oʻzbekcha va xorijiy tillardan oʻzlashgan guruhlariga ajratib, ularning yuzaga kelishi, etimologiyasi, tarixiy va madaniy rivojlanishini oʻrganish tibbiyot sohasida koʻpgina kasalliklarga toʻgʻri tashxis qoʻyish, ularning kelib chiqish sabablarini aniqlash, oldini olish va davolashda muhim ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqotda biror kasallik nomini anglatgan tibbiy terminlarning, ayni paytda,



boshqa tillarda ularning ifodalanishi va xususiy belgilarini o‘zaro qiyoslash orqali yoritib berilishi shu terminning ilmiy tabiatini yanada chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

Umuman, yuqoridagi tahlil va tadqiqlardan so‘zlarda leksik ma’noning taraqqiy etishi, shuningdek terminologik tizimda ayrim o‘zbekcha tibbiy terminlarning kelib chiqish tarixi va o‘ziga xos xususiyatlari mavjudligini ko‘rishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. – Toshkent: “Xalq merosi”, 1994.
2. Древнетюркский словарь. Лгр.: 1969.
3. Mahmud Koshg‘ariy. Devonu lug‘otit turk. I – III tom. – Toshkent: 1960-1967.
4. Mirahmedova Z. O‘zbek tilining anatomiya terminologiyasi va uni tartibga solish muammolari. – Toshkent: “Fan”, 2010.
5. Meditsina hamshirasi spravochnigi. – Toshkent: “Meditsina”, 1999.
6. Медицинский справочник. Москва: 1957.
7. Новиков Л.Н. Семантика русского языка. – Москва, 1982.
8. Ожегов С. Словарь русского языка. – Москва: 1953.
9. Rasulov R., Suyunov B., Mo‘yidinov Q. Nutq madaniyati va notiqlik san’ati. Toshkent, 2010.
10. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tili omonimlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 1984.
11. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. – Toshkent: “Universitet”, 2000.
12. Севортян Э. Этимологический словарь тюркских языков. . I – IV томлар. – Москва: 1974-1989.
13. Suyunov B.T. Tibbiy terminlar semantikasi va tezaurusi. Monografiya. – Toshkent: 2022.
14. Salomatlik ensiklopediyasi. – Toshkent: “Matbuot”, 1983.
15. Tursunov U. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 1975
16. Усманходжаев А. Большой медицинский учебный словарь. – Ташкент: “Навруз”, 2013.
17. Юдахин К. Киргизско-русский словарь. – Москва: 1965
18. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: “O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi” – 2006.
19. G‘oyibov S. O‘zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: “Fan”, 1981
20. Hozirgi o‘zbek adabiy tili./ G‘. Avdurahmonov tahriri ostida. – Toshkent, 1966.
21. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. Toshkent, 2002.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada so‘z va uning semantik xususiyatlari, leksik ma’noning eng kichik birliklari, shuningdek ayrim o‘zbekcha tibbiy terminlarning semantikasi va etimologiyasi masalalari haqida fikr-mulohaza yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются слово и его семантические особенности, мельчайшие единицы лексического значения, а также семантика и этимология некоторых узбекских медицинских терминов.

SUMMARY

This article discusses the word and its semantic features, the smallest units of lexical meaning, as well as the semantics and etymology of some Uzbek medical terms.



TARIXGA OID TERMINLAR VA ULARNING YASALISHI

Abduqahhorova X.A.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Tayanch soʻzlar: tarixga oid terminlar, terminosistema, affiksatsiya usuli, ichki va tashqi manba, o'zlashma terminlar, fors- tojikcha soʻzlar.

Ключевые слова: исторические термины, терминология, способ аффиксации, внутренние и внешние источники, заимствованные термины, персидско-таджикские слова.

Key words: historical terms, terminology, method of affixation, internal and external sources, borrowed terms, Persian-Tajik words.

Bugungi kunda terminosistemaning tizimli shakllanishida terminografik tadqiqotlar katta ahamiyat kasb etmoqda. Tilning terminologik tizimlarini, shuningdek, tilning umumiy boyligini ko'rsatib beruvchi izohli lug'atlar har qanday tilshunoslik uchun bu boradagi eng yirik amaliy tadqiqotlar sanaladi.

O'zbek tili XX asrning 2-yarmida, xususan, keyingi o'n yilida yangi-yangi soʻzlar, soʻz shakllari va ifoda vositalari bilan boyidi, shu bilan birga, sifat jihatidan ham ancha o'zgardi. Unda yangi me'yor (norma)lar, yangi xususiyatlar shakllandi va rivojlanib bormoqda. Bunday o'zgarishlar tilning fonetik tarkibi va alifbosida ham, imlo va talaffuzida ham, morfologik va leksik-semantik tuzilmasida ham, stilistikasi va grammatik qurilishida ham ozmi-ko'pmi o'z aksini topdi. Ayniqsa, o'zbek tili leksikasida katga o'zgarishlar sodir bo'ldi. O'zbekistonda sanoat, qishloq xo'jaligi, fan, texnika va madaniyatning beqiyos taraqqiyoti, mamlakatimizda yangi iqtisodiy islohotlar hamda bozor munosabatlarining rivojlanishi bilan bog'liq holda o'zbek tili lug'at tarkibida juda ko'p yangi soʻz va terminlar yuzaga keldi. Ko'pgina soʻzlarning ma'nosi o'zgardi, kengaydi, ayrim soʻzlarning ma'nosi yanada aniqlashdi, o'zaro farqlandi. Bularning deyarli barchasi besh jildli lug'atda o'z ifodasini topgan.

Lug'atning birlamchi vazifasi hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik boyligini to'plash va tavsiflash bo'libgina qolmay, uning me'yorlarini belgilash va



barqarorlashtirishdan ham iborat. Bir paytning o'zida u nutq madaniyatining yuksalishiga ham xizmat qiladi.

Yuqorida aytilganidek, o'zbek tilining izohli lug'ati – me'yoriy lug'at. "Uning me'yoriyligi shundan iboratki, lug'atda adabiy tilning imlo, talaffuz, so'z yasash va uni ishlatish me'yorlari tavsiya etiladi. Buning uchun so'zlar lug'atga, o'zlarining umummilliy adabiy tilga munosabati, unda tutgan o'rni va qo'llanish doirasiga ko'ra tanlab kiritilgan. Lug'atda har bir so'zning maqbul yozilish shakli, (o'zlashma so'zlarning) kelib chiqishi – etimologiyasi, zarur hollarda, talaffuzi ko'rsatilgan, ma'nosi (yoki ma'nolari) aniqlangan va izohlangan, so'zlarning aniqlangan ma'nolari va shu ma'nolarda to'g'ri qo'llanishi o'zbek badiiy va ilmiy adabiyotidan, matbuotdan olingan misollar – iqtiboslar bilan dalillangan".

O'zbek tilshunosligida bu masalada salmoqli yutuqlar qo'lga kiritilgan. Jahon tilshunosligida terminologiya va leksikografiya, xususan, terminografiya bo'yicha, umumiy filologik hamda sohaviy lug'atlarning ahamiyati, ularni tuzish, terminologik birliklarning soha bo'yicha o'ziga xos jihatlarni ajratib ko'rsatish, shuningdek, ularni umumiy filologik yoki maxsus lug'atlarda keltirish, birliklarni izohlash bo'yicha salmoqli tadqiqotlar amalga oshirilgan, qator yutuqlar qo'lga kiritilgan. Milliy tilshunosligimizda ham lug'atchilikka e'tibor tilshunoslikning eng muhim tarmog'i sifatida Mahmud Koshg'ariy davridanoq boshlangan.

Terminlar bilan bog'liq barcha tadqiqot ishlarida terminlarning yasalishi masalasiga alohida to'xtalib o'tilgan. Ko'pgina izohli lug'atlarda tarixga oid bo'lgan terminlarda yasama terminlar salmoqli o'rin egallaydi. O'zbek tilidagi ko'p so'zlar ichki manbalar asosida boyib boradi. Eng ko'lamlisi affiksatsiya usuli orqali boyishidir. Bu borada quyidagicha fikrlar keltirilgan.

Affikslarning terminologiyadagi imkoniyati va ahamiyati adabiy tildagiga qaraganda kengroq, chunki ular faqat termin va uning elementlarini vujudga keltirishda (yasashda) ishtirok etib qolmay, ularni sistemaga solishda ham muhim rol o'ynaydi. Soha terminologiyasining xususiyatiga qarab shu sohalar muayyan affikslardan faol yasaliş yuzaga kelgan: -dosh affiksi botanikada faol bo'lsa, -gich, -g'ich, -kich, -qich texnik terminologiyada unumdor sanaladi.

Fors-tojik tilidan o'zlashgan -no, -ser old qo'shimchalari sermahsul yasovchilar bo'lib, ular vositasida tilshunoslik terminlari hosil qilingan. "Tilimizda shart mayli shakli (istak gaplardagi bundan mustasno) nomustaqil kesim shaklini yasashga xizmat qiladi.

Mavjud izohli lug'atlarda tarixga oid terminlarda ham ichki imkoniyat asosida yasalişiga ko'p duch kelamiz. Eng sermahsul qo'shimchalar sifatida



-chi, -xona, -lik, -begi, -dosh, -dor, -boz, -bon va boshqa qo'shimchalarni keltirishimiz mumkin.

- chi affiksi yordamida yasalgan tarixga oid terminlar: arizachi, bo'nakchi, dasturxonchi, dahyakchi, kapsanchi, korxonachi, oftobachi, darakchi, xazinachi, o'lponchi;
- xona affiksi yordamida yasalgan tarixga oid terminlar: devonxona, kanaxona, yetimxona, sarbozxona, yasovulxona, qiroatxona, salomxona, raisxona, to'pxona, qorixona, qozixona;
- dor affiksi yordamida yasalgan tarixga oid terminlar: amlokдор, daftardor, jahondor, tamg'ador, daftardor, vazifador, jig'ador, qutidor, quldor, mulkdor;
- boz affiksi yordamida yasalgan tarixga oid terminlar: doobilboz, dovulboz
- lik affiksi yordamida yasalgan tarixga oid terminlar: amirlik, beklik, Bobiylik, bosmachilik, zargarlik, misgarlik, konsullik, maktabdorlik, payshanbalik, ozodlik ;
- bon affiksi yordamida yasalgan tarixga oid terminlar: zindonbon, darbon, kalitbon;
- noma affiksi yordamida yasalgan tarixga oid terminlar: inoyatnoma, vasiyatnoma;
- dosh affiksi yordamida yasalgan tarixga oid terminlar: urug'dosh;
- goh affiksi yordamida yasalgan tarixga oid terminlar: manzilgoh;
- furush affiksi yordamida yasalgan tarixga oid terminlar: xotinfurush, paxtafurush ;

Yuqoridagi qo'shimchalarning ko'pi fors-tojik tilidan o'zlashganini guvohi bo'ldik. Affiksatsiya usuli bilan yasalganda tarixga oid terminlarda ish-faoliyat, mansab, maqom, o'rin-joy otlari, shaxs otlari, narsa-buyum otlari, faoliyat-jarayon otlari hosil bo'lishini guvohi bo'ldik. Masalan -chi affiksi yordamida yasalgan otlar ma'lum bir faoliyat-jarayonni ifodalaydi. xona va - goh qo'shimchalari bilan yasalgan tarixga oid terminlar o'rin-joy ma'nosini ifodalab keladi.

ZARGARLIK 1 Zargar hunarini egallaganlik; Qimmatbaho metallar va toshlardan bezaklar yasash. Zargarlik san'ati eng ko'hna san'atlardan biri bo'lib, dekorativ amaliy san'at xili sifatida keng tarqalgan. (Gazetadan). U (Usta Orif Buxoriy) ...naqqoshlik va zargarlikdan to sartaroshlikkacha nodir odam. (Oybek, "Navoiy" romani).

2 tar. Bozorda joylashgan rasta, qator; Zargarlar yashaydigan mahalla.

De'mak, tarixda zargarlar yashaydigan mahallalar bo'lgan, shu faoliyat bilan shug'ullanuvchi oilalar bitta joyda istiqomat qilishgan.



O'z va o'zlashgan qatlamga oid tarixiy terminlarning deyarli barchasida affiksatsiya usulini uchratishimiz mumkin. Albatta, tub so'zlar ham izohli lug'atlarda salmoqli o'rinni egallaydi.

Adabiyotlar:

1. Akobirov, S. F. Til va terminologiya. – Toshkent: 1968.
2. Begmatov, E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. – Toshkent, 1995.
3. Ibrohimov, S. Farg'ona shevalarining kasb-hunar leksikasi. – Toshkent: O'zFA, 1959. – 456 b.
4. Kadirbekova D.X. Ingliz va o'zbek tillarida axborot texnologiyalari terminologiyasining lingvistik xususiyatlari. Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 128 b.
5. Ne'matov, H., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. –
6. Tursunov, U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
7. Tursunov U. Muxtorov J. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: 1975. –260 b.
8. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 tomli. 1-2-tomlar. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 1981.
9. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. 1-5-jildlar. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006. – 680 b
10. O'zbek tilining izohli lug'atini tuzish uchun qo'llanma. –Toshkent: 1965.
11. Qosimov, N. O'zbek tili ilmiy-texnikaviy terminologiyasi masalalari (So'z o'zlashtirish va affiksatsiya masalalari). – Toshkent: Fan, 1985.

РЕЗЮМЕ

Maqolada mavjud izohli lug'atlardagi tarixga oid terminlarning berilishi va terminlarning affiksatsiya usuli bilan yasalishi haqida fikr-mulohaza yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье высказывается мнение об обеспечении исторических терминов в существующих толковых словарях и образовании терминов методом аффиксации.

SUMMARY

In the article, there is an opinion about the giving of terms related to history in existing explanatory dictionaries and the formation of terms by affixation method.



ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫ ФОЛЬКЛОРЫНДАҒЫ ОРТАҚ САРЫНДАРДЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ ЖАЙЫНАН

Жарасбаев Н.А.

*Шырышқ мемлекеттік педагогика университетінің
Өзбек тіл білімі кафедрасының оқытушысы*

Таяныш сөздер: поэзия, проза, драматургия, жыр-дастан.

Ключевые слова: поэзия, проза, драматургия, поэзия.

Key words: poetry, prose, drama, poetry.

Қазіргі түркі халықтары жасаған жерлер ежелде түрлі саяси, мәдени және әлеуметтік байланыстардың тоғысқан мекені болды. Сонау сақ және ғұн дәуіріндегі қаһармандық дастандар, бертін келе Сырдария мен Өмудария аралығында пайда болған зарастризм діні және оның киелі кітабы «Авесто», V-VI ғасырлар дүниені дүр сілкіндірген «Түркі қағанаты» тұсындағы «Орхон-Енесей» жазба ескерткіштері, орта ғасырдағы Шығыстық ояну дәуіріндегі түркі тектес ғалымдардың ғылыми-әдеби мұралары, Алтын Орда дәуірінде қағаз бетіне түскен қисса-дастандар т.б. осы өңірде дүниеге келген. Қазіргі дәуір мен ежелгі дәуірдегі ру-тайпа, елдің шекарасы бүтінгідей еместігі, бұл туындылардың бір халықтың меншіктік рухани дүниесі болмауы анық. Бүгінде қазақ даласында ежелден пайда болған әдеби мұраларды басқа түркі халықтары әдебиетіндегі туындылармен үндес, сарындастарды салыстыра зерттеу уақыты жетті. Бұндай зерттеулер фольклорлық шығармалардағы ұқсастықтар мен ерекшеліктерді анықтаумен қатар, бірін-бірі толықтыруға ықпал жасайды.

Әдебиеттану ғылымында фольклорлық ортақ сарындарды зерттеу бастамасы Ш.Уәлиханов еңбектерінен бастау алады. Қырғыз халық ауыз әдебиеті шеберлерінің бірі емес, көптеген ұрпағы атадан балаға мұра етіп отырып жасаған, әлем әдебиеті мен мәдениеті алтын қорына қосылған жыр-маржаны - «Манас» эпосы туралы Ш.Уәлиханов «Қырғыз туралы жазбаларында» еңбегінде былай дейді: «Манас – бүтін бір халықтың шығар-



масы, соның көп жылдық творчествосының жемесі – дала «Иллиадасы» десе де болғандай – деген пікірі екі елдегі халық творчествосына берген құнды пікір. Екі ел деп отырғанымыз бірі – қырғыз халқы, екіншісі – Ежелгі Грекия. Ш.Уәлиханов «Манас» жырының «Көкітай ханның өлімі және оған берілген ас» атты көркем бөлімдерінің бірін жазып алады. Оны орыс тіліне аудару арқылы қырғыз елінің ғажайып әдебиетін басқа елдерге, Европа жұртшылығына таныстырады. Шоқанның бұл еңбегі ұзақ жылдар бойы ғылымда белгісіз болып келді. Академик Ә.Марғұлан ұзақ жылдары бойы қолжазба мұрағаттарынан «Манас» жырының Шоқан жазып алған нұсқасын тауып, тіпті «Шоқан және Манас» атты ғылыми-монографиялық еңбек жазады. Шоқан кезінде «Манас» жырын зерттей отырып, оны Ежелгі Грекия әдебиетінің, қалаберсе, Батыс Европа әдебиетінің бастау бұлағы болған Гомердің «Иллиада» және «Одессия» шығармаларына теңейді. Яғни, «Манас» жырының бірінші бөлімі – «Манасты» - «Дала Иллиадасы» десе, жырдың екінші бөлімі – «Семетейді» - «Дала Одессиясы» - дейді. Алайда, Шоқанның «Манас» жырына құнды баға беруі, Ежелгі Грекия әдебиетінің туындыларымен де хабары болғанын аңғартады. Кезінде Ежелгі Грекия мәдениеті және әдебиеті, Батыс Европа мәдениеті мен әдебиетіне ықпал еткенін ғылым әлдеқашан мойындаған. Бір ғана мысал, Латын тіліндегі Ежелгі Рим әдебиетінің қалыптасуы және дамуына Ежелгі Грекия әдебиетінің әсері болмады деуге ешкім батына алмайды. Ежелгі Рим ақыны Андроник (түбі грек, Римге құл болып келген) Гомердің «Иллиадасы» және «Одессия» дастанын латын тіліне аударып, мектептерде оқулық ретінде қолданған.

Ғалым А.Байтұрсынов «Осы күнгі әдебиеттің түп үлгісі грек жұртынан алынған. Грек әдебиетінен үлгіні Рум алған. Европадағы басқа жұрттар алған», - деп айтқан болса, ойын жалғастыра былай дейді: «Жер жүзіндегі жұрттардың түріндегі шығармалар бір-біріне көбіне ұқсас келеді. Ондай ұқсас болатыны себебі: олар шыққан заманда халықтың бәрінің бір ананың қолында өскен балалар сияқты көргені, өнегесі, үлгісі бір болған. Ол уақытта қай халықтың болса да, табиғат бауырында болып, табиғат тауқыметінде тұрып, табиғат қабағына қарап, өмір кешкен» - дегені фольклотанушы ғалым ретінде таныта алады.

Шындығында да фольклортану ғылымында типологиялық тұрғыдан зерттеу Ш.Уәлихановтан басталған. Ғалым хикаялық кейіпкерлер – сөрел, көнаяқ т.б. туралы жазғанында өзге елдердегі образдарды қатар айтуы арқылы байқалады. Сөрел кейбір ертегілерде албастының еркегі деп берілсе, оны орыс халықтары «русский леший» яғни, орман перісі



деп атауы шығыс және батыс халықтарының әдебитіндегі ұқсастықтарды аңғартады.

Ш.Уәлихановтың ғылыми еңбектері туралы айтқанда көбіне қырғыз фольклорындағы «Манас» эпосының маңыздылығын, ислам дінінің шамандықты түбегейлі ығыстырып шығарам алмай, халық санасында соңғы ғасырларға дейін екі түрлі сенімнің қатар орын алғаны жайлы жазғандарында жиі айтады. «Қазақтардың шамандықтың қалдықтары» атты жазбасында қазақтың аруаққа сенімінің күштілігін атап көрсетеуі – ғылымда маңызды нәрсе. Қорқыттың әрекетінен Құдайға қарсылықтың бар екенін алғаш байқаған Ш.Уәлиханов: «Өлімнен қашудың өзі, Аланның жазмышынан бас тарту – ислам діні бойынша күнәкарлық, әсте болмайтын нәрсе», - деп жазған.

Қорқыттың қобыз жасауын мәдени қаһарманның ісі деп айтпаса да, оның өлімнен қашуын құдайға қарсылық деп атамаса да, бұл сарында ислам дініне жат екенін айта білу сол дәуір үшін маңызды оқиға.

Ал, М.Әуезовтің 1940 жылы Л.Соболевпен бірігіп жазған «Эпос и фольклор казахского народа» атты еңбегінде Қорқыт есімінің қазақпен тектес халықтардың көбінеде әр алуан жанрда орын алғанын ескере келіп: «Аңыз адам өмірі шақты болғанына наразы болған Қорқыттың қаршадайынан ажалға қарсы алысқанын баян етеді. Ауыр ойлар азаптап, әлместікті арман еткен Қорқыт ел жұрттан безіп, ажалдан қашады. Бірақ қай тарапқа барса да, алдынан өлім елесі шығады. Тамыры қурап қалған бәйтерек «Мені тапқан ажал, сені де табады», - дейді Қорқытқа. Айдалада қурап қалған шөп те сол жайды баян етеді. Қаусап құлағалы тұрған құзжартаста Қорқыт ажалы таяп қалғанын ескертеді. Осының бәрін көріп-естіген Қорқыт жападан-жалғыз күңіренеді. Жер бетіндегі ең тұңғыш қобызды шырғай ағашынан жасап ап, күңірене күй шертеді. Құдіретті күй сарыны бүкіл жер-әлемді қаптап кетеді. Оның естіген барша жұрт бас ала алмай тыңдап, таңырқап қалады. Содан бері Қорқыттың күйі де, қобызы да жер бетін шарлап кезуде», - деп атап өтеді. Егер мұқият қарасак, Қорқытқа хабар берушілер адам емес, табиғат құбылыстары екенін байқауға болады.

Өз кезегінде Науаида шығыс және араб-парсы мәдениетінен нәр алған. Сыр бойы шайырларының шығармашылығымен таныс болған. Ойымызды нақтылай кетсек, Науаи – түркі халықтарына ортақ туынды Қорқыттың мұраларынан жақынан білген.

Қорқыт Ата – түркі халықтарының бәріне ортақ ұлы ойшыл-кемеңгер, қобызшы. Қорқыт Ата – оғыз-қыпшақ тайпасынан шыққан көсем, ақылгөй, сәуегей, абыз, жырау және күйші.



Қорқыттың өзі және әдеби мұрасын тереңінен зерттеп, жүйелі ой-пікір өрбіткен ірі ғалым Ә.Марғұлан төмендегідей пікір айтады: «Қазақ музыка және философиясында «Қорқыт күйі», «Қорқыт сарыны», «Қорқыт толғауы», «Тәңір биі» дейтін рухани сұлулық пен ізгілікке бөленген үздік дәстүрлер, мақамдар қалыптасып дамыған. Ол – біртуар ақын, әрі бақсы. Осы ұғымдар сәуегейлікті, емшілікті, күйшілікті сыйғызады. Демек, Қорқыт – «керемет иесі», «ұлыстың ұлы кеңесшісі, қария сөз айтушы, тарихи оқиғаларды жырлап беретін жырау».

Ұлы ақын Ә.Науаи «Жақсылардың мәжілісі» кітабындағы: «Бақсы, жыраулар кей уақытта адамнан безіп, даланы, тау-тасты аралап жүретін еді» деген пікіріне жүгінсек, қазақтың арасынан шыққан атақты күйші-бақсылар, ақын-жыраулар (күйші-қобызшылар: Жұмағұл, Қойлыбай, Ықылас, ақын-жыраулар: Жанақ, Нысанбай, Марабай, Қазақбай) өздеріне Қорқыт атаны пір-ұстаз тұтқан.

Жыраудың үлкен пірі Қорқыт ата,

Бата алған барлық бақсы асқан ата.

Таң қалып жұрттың бәрі тұрады екен,

Қобызбен Қорқыт ата күй тартқанда – деп, өздерінің өлең-жырларын бастар алдында, Қорқыт атаның есімін тілге алып, шабыттанған.

Қорқыт Ата түркі халықтары руханиятындағы ғажайып бір құбылыс десек артық айтпаған боламыз. Тіпті абыз ақынның дүниеге келуінің өзі адамзатты тамсандырады. Ел аузындағы аңыз-әңгімелерге жүгінсек, оның анасы қыпшақ қызы құланның жаясына жерік болыпты-мыс. Бір жыл ішінде жерігі әрең дегенді қойыпты. Ана құрсағында үш жыл жатып, дүниеге келер кезінде анасы тоғыз күн толғатып, дүниеге сөйлей келеген дейді. Қорқыт туыларда үш тәулік аспанды қара бұлт қаптап, қараңғылық басқан. Қатты жел соғып, қарапайым халықтың бойында қорқыныш сезімі билейді. Қараңғы түнек, қорқынышты күні туылғаны үшін баланың атын «Қорқыт» деп қояды.

Аңыздарға қарағанда Қорқыт Ата өзінің желмаясына мініп алып, халқына мәңгі жасайтын жерұйық іздеуші, өмір бойы өлімге қарсы күресуші қайсар жан ретінде суреттейді. Өйтсе де ол өмірінің соңында «өлмейтұғын еш нәрсе жоқ екеніне» көз жеткізеді. Дүниенің төрт бұрышына барсада көр қазып жатқан адамдарға кез болады. Ғалым Ә.Марғұланның сипаттауынша, Қорқыттың желмаясы құсқа жеткізбейді, дариялардан ұшып өтеді, дүниенің бір шетінен екінші шетіне жету ештеңе емес. Суда көр қазушы болмас, терең ағыс-иірімдерге ажал, өлім келе қоймас деп ой-



лап, кілемін жайып, аспандағы құстың ұшуын, самал желдің соққанын тиятын толқынды күйлер, толғаулар шығарады, сөйтіп ғасырға жуық ғұмыр кешіреді....

Иә, Қорқыт енділікте мәңгілік өмірді қобыз сарынан іздейді. Асқан абыз, кемеңгер жырау өмірден іздегенін шынында да тапқан сияқты. Қорқыт атаның адам көңіліне жағымды сырлы күйлері, ұлағатты сөздері, әрбір жолы мақал-мәтелге айналып кеткен өлең-жырлары ұрпақтан-ұрпаққа ауысып, осы бүгінгі күнге дейін жетіп келді.

Ұлы өзбек шаиры Ә.Науаи: «Бетінде нұр жауғыр Қорқыт ата еді, түркі ұлысы арасында одан даңқты, одан асқан кісі жоқ еді. Оның даңқы ешкімге жеткізбейтін еді. Өзгешелігі, данышпандық атының көп шығуы, неше жыл өзінен бұрынғыны білуі, неше жыл өзінен соңғыны, келешекті айтып беруі, оның таңқаларлық нақыл сөздері осы күнге дейін бар» - дейді. Расында, осы құнды әдеби мұрада Қорқыт ата заманына жасаған 366 алып, 24 би, 32 білгір ел басқарушы туралы нақыл сөздерде кездеседі.

«Қорқыт ата кітабында» «Қорқыт ата айтты» деген қанатты сөзер, мақал-мәтелдерге айналып кеткен тұрақты сөз тіркестері, өсиет-нақыл сөздер көп. Бұлардың бәрі дерлік ғасырдан-ғасырға қазақ қауымы арасында ауыздын-ауызға өтіп, өзгеріссіз осы күнге дейін жетіп келді. Солардың кейбіреуінен мысал келтірейік: «Тәңіріге сиынбаған адамның бірі екі болмайды. Ешкімнің тілеге қабыл болмайды. Тәңірі пендесінің маңдайына не жазса сол болады. Тәңірінің жазуынсыз адам жамандық көрмейді, ажалы келіп өлмейді», «Жігіт тірісінде Қаратаудай қылып, бір күн тыным білмей мал-дүние жияды, бірақ соның ішінен ол өзіне тиісті болған үлесін ғана жид», «Ата-ана баласын ардақтайды, бала болса, ата-анасын сыйламайды, қилы-қилы заман болады», «Кекірейгенді тәңірі сүймес, көкірегін көтергенге бақ қонбас», «Қыз анадан көрмейінше үлгі алмас, ұл атадан көрмейінше үгіт алмас», «Өзіңнен тумаса ұл өгей: қаншама бағып, қаққанмен ол саған ұл болмайды. Ер жетіп, ат жалынын тартып мінген соң өз жөніне кетеді», «Күлді қанша үйгенмен төбе болмас, күйеу бала – ұл болмас», «Қара есектің басына жүген таққанымен – тұлпар болмас. Күнге сары пай шапан жапқанымен – бәйбіше болмас» т.с.с.

Осы сияқты дидактикалық-философиялық сарындағы қанатты сөздер, мақал-мәтелдер Қорқыт ата заманын бұрынғы сақ, ғұн дәуірінде де ел билеуші әкімдер, ру-тайпа көсемдері өздерінің белгілі бір мәселе жөніндегі ой-тұжырымдарын көпшілік қауымға түсінікті болуы үшін қанатты сөздермен қорытындылап, қысқаша қайратын болған. Ал Қорқыт ата бұл афоризмдерді өз заманының талап-тілкетеріне сәйкес қайта тудырған.



Арадан бірнеше ғасыр өтіп, Қорқыт ата айтты деген қанатты сөздер XVIII ғасырдағы ақын-жыраулардың поэзиялық туындыларында көрініс тапты.

Қорыта айтқанда, «Қорқыт ата кітабы» түркі халықтарының сан ғасырлық мәдениетін, әдет-ғұрпын, көркем сөз үлгілерін, ертегі-аңыздарын біздің заманымызға жеткізген құнды әдеби мұра болып табылады.

Сондай-ақ, 2018 жылдың 26 қараша – 1 желтоқсан аралығында Шығыс Африкадағы Маврикий Республикасының Порт-Луи қаласында өткен ЮНЕСКО-ның 13-сессиясында "Қорқыт Ата мұрасы" көпұлттық номинациясы қолдау тауып, бүкіл әлемге танылды. Қорқыт Ата мұрасын ЮНЕСКО тізіміне енгізу жұмыстары 2014 жылы басталып, осы мәселе бойынша бірқатар кездесулер өткізілді. 2016-2017 жылдары Қызылорда қаласында ЮНЕСКО қолдап-қуаттауымен көшпелі отырыстары өтті.

Естеріңізге сала кетейік, Қызылорда облысы, Қармақшы ауданында 1980 жылдары Түркі әлеміне ортақ тұғырлы тұлғасы Қорқыт Атаның құрметіне мемориалдық кешен салынды. 2014 жылы Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың тапсырмасы бойынша кешенге қайта жаңғырту жұмыстары жүргізіліп, қосымша жаңа құрылыс нысандары салынды.

Енділікте, біздің міндетіміз Қорқыт Ата мұрасын халықаралық дәрежеде насихаттау болып табылады. Дегенімен бүгінгі жастар арасында Қорқыт ата кім? Қорқыт ата мұрасы жайлы не білеміз? деген сұрақтар аздап болсада ойландырса ғажап емес.

Түркі халықтары әдебиетінің ежелгі дәуірі туралы сөз еткенде, ең алдымен, екі мәселені айқын түсінуіміз керек. Біріншісі – түркі халықтары әдебиетінің ежелгі дәуірдегі әдеби туындылары тек қазақ халқының ғана еншісі емес, сондай-ақ, олардың басқа түркі тектес халықтардың да әдебиетіне ортақ екендігі. Екіншісі – қазақ тілінде емес, ежелгі түркі тілінде жазылғандығы.

Түркі қағанатының құрылуына негіз болған ру-тайпалар ол замандарда қазіргі Қазақстанды, Орта Азияны, Оңтүстік-шығыс Сібірді, Орталық Азияны, Еділ бойын, Каспий жағалауларын мекен еткен. Олар қазақ, өзбек, қырғыз, әзірбайжан, түрікмен, ұйғыр, қарақалпақ, хакас, башқұрт, татар халықтарының төл құрамына енген ру-тайпалармен аралас өмір кешкен. Сөйтіп, әлеуметтік-экономикалық, мәдени өмірі бір-бірімен өзара тығыз байланысты болған түркі тілдес халықтардың әдебиеті де ортақ болды. Бұл түркі тайпаларының жазу мәдениеті ертеден пайда болғанын көрсетеді. Ол жазулар дами келе Күлтегін, Тоңұқық, Қорқыт ата сияқты өшпес мұралардың, сондай-ақ, орта ғасыр ойшыл-ғұламалар Жүсіп Баласағұни,



Махмұд Қашқари, Ахмет Йасауи, Бақырғани, Хорезмилердің, т.б. шығармаларының сақталуына негіз болды.

"Ежелгі әдебиет" (VII-XIV ғғ.) деп аталатын жеті ғасырды қамтыған әдебиетіміздің, ұзақ тарихына қатысты ескерткіштер, шығармалар аз емес. Олардың алғашқылары деп түркі ру-тайпаларына ортақ Орхон ескерткіштерін "Қорқыт" және "Оғыз-наманы" атаймыз т.б. Сонымен бірге бұлардың қатарына ежелгі дәуір әдебиетінің інжу-маржандары "Кодекс куманикус", "Махаббатнама", "Жүсіп-Зылиха", "Гүлстан", "Домбауыл", т.б. қиссалар, дастандар, шежірелер, тарихи мұралар енеді.

Міне, ежелгі дәуір әдебиетінің белгілі мұралары, үлгілері осындай. Олар өзінен кейінгі әдебиеттің дамуына, шындалуына негіз, түп төркін болған.

Біздің ендігі әңгімеміз ежелгі мәдениет ескерткіштерінің бір кереметі, бүкіл әлемге әйгілі көздің жасымен, жүректің қанымен жазылған – Күлтегін ескерткіштері жайында болмақ. Бұл ескерткіштер Орхон, Енисей өзендерінің (Сібірдегі) бойынан табылған. Оларды алғаш тапқандар қуғында жүрген швед офицері Страленберг және орыс ғалымы Н.М.Ядринцевтер т.б. болды. Сонау ежелгі дәуірден қаймағы бұзылмай бізге жеткен осы бір ғажайып тасқа қашалып жазылған жазуларды ғылымда руналық жазулар деп аталды. Руна жазуы дегені – құпия, сыры ашылмаған деген мағынаны білдіреді. Ол жазуларда VII ғасырдағы дүниені дүр сілкіндірген – Түркі қағанатының құрамындағы толып жатқан рулардың өзара есепсіз жауласуы, жорықтары мен соғыстары суреттеледі. Бұл ескерткіштердің басты кейіпкерлері – хандар, бектер, тектілер туралы баяндауынан сол кездегі тұрмыс жайлы түсінік те аламыз. Бұл тайпалар теке қана іштей жауласып қана қойған жоқ. Сондай-ақ, сыртқы жауларға қарсы күресі де бейнеленген.

Орхон жырларында "Алпамыс", "Қобыланды" жырларындағы сияқты ел өмірін суреттеуде, ерлікті жырлауда, хан-бектерді мадақтауда өлеңмен бірге арасында қара сөздер де араласып отырады. Сондықтан, оны эпикалық мұрамыздың көне үлгілерінің бірі деуге болады. Онда шешендік сөз нұсқалары да мол. Оларда өз елін, өз жерін сыртқы жаулардан қорғау идеясы көрінеді. Ерлік, батырлық дәріптеледі. Күлтегіннің он алты жастан қырық жеті жасына дейінгі өміріндегі ерлік істері, ел басқаруы баяндалады.

*Бастыны еңкейтті,
Тізеліні бүктірді,
Бек ұлдары құл болды,*



Пәк қыздары күң болды, – деп суреттеледі Күлтегін ерлігі. Күлтегіннің ерлігінің арқасында түркі халқының: "Кедейі бай болды", "азы көп болды", – деген сияқты жолдардан жырдың түпкі мұраты ел бірлігі мен оның бақытты өмірін аңсау екенін аңғару қиын емес.

Бұдан шығатын қорытынды – қазақ халқындағы бай жыр дәстүрінің негізі сол Орхон ескерткіштерінде қаланған. Орхон ескерткіштері – алғашқы ерлік жырларының бірі. Бұған тағы бір дәлел – жырда Білге Қаған, Күлтегін батыр, Тоныкөк жырау сияқты кейіпкерлер образдық дәрежеге жеткізіле жан-жақты суреттелген. Білгенің жырда қайда, қандай жорықтарға барғаны, қандай, қаншалықты ерлік көрсеткені толық суреттеледі, ол халықты жинап ұйымдастырушы ретінде бейнеленеді. Білгенің іс-әрекеттері ғана емес, көңіл-күйі де баяндалады. Ол дұшпандар салған іріткіге еріп, қырылып-жойылып бара жатқан халқына қатты назаланады.

Жырда Күлтегін бейнесі үнемі өсу үстінде болады. Күлтегін – түркі халқының ерлік сипаттарын бойына дарытқан жиынтық образ. Оның тұлғасында бір кездерде жалпақ даланы еркін билеген түркі тайпаларының өршіл, қайтпас мінезі бар. Оның тұлғасында халықтың сондай батырым болса деген арманы бар. Жырда батыр мерт болғанда, қазасына досы ғана емес, дұшпандарының да қосыла жылауының кең суреттелуі халықтық бұлжымас ерлік дәстүрлерді қасиеттейтінін дәйектей түседі.

Қорыта айтқанда, Күлтегін, Білге Қаған және Тоныкөк ескерткіштері – мазмұны мен түрі жағынан да, тілі мен көркемдету құралдары жағынан да, өлең құрылысы, композициясы жағынан да ежелгі түркі халықтарына ортақ көркем туындылардың үлгісі болумен бірге, ол түркі халықтары әдебиетінің де ортақ мұрасы, сондай-ақ әлем әдебиетінің асыл қазынасынан ойып тұрып орын алған әдеби мұралар.

Әдебиеттер:

1. Тебегенов Т. Халық ақындары шығармаларындағы әдебиет пен фольклор дәстүрі. – Алматы, 2001. – 249-284 б.
2. Әлмұзанова Р. Қазақ фольклорындағы антикалық сарындар. – Алматы, «Арыс», 2009. – 320 б.
3. Қазақтың мифтік әңгімелері. – Алматы, «Ғылым», 2002. – 320 б.
4. Қазақ әдебиетінің тарихы. Фольклорлық кезең. Он томдық. 1-т. – Алматы, «ҚазАқпарат», 2008. – 812 б.
5. Қазақ халық әдебиеті: Көп томдық/ Құраст., Алғы сөз мен түсініктерін жазған О.Нұрмағамбетова. – Алматы, “Жазушы”, Т.1: Батырлар жыры/ Жауапты шығ. А.Айдашев. 1986. – 264 б.
6. Қазақ халық әдебиеті: Көп томдық/ Құраст., түсініктерін жазған М.Ғұмарова. – Алматы, “Жазушы”, Т.3: Батырлар жыры/ Жауапты шығ. ЖӘбішев. 1987. – 304 б.

**РЕЗЮМЕ**

Бүгінгі таңда түркі халықтарына ортақ мұра - қаһармандық эпостарды ғылыми тұрғыда жаңаша зерттеу қажеттілігі туып отыр. Ұзақ жылдар түркі халықтары арасындағы мәдени, рухани, әдеби байланыстар лажсыз үзіліп қалғандықтан оларды салыстырмалы түрде зерттеу жұмыстарын дұрыс жолға қою мүмкіндігі болмады. Тәуелсіздігімізді алғаннан кейін түркі халықтары баршамызға ортақ рухани мұра – бір-бірінің эпикалық туындыларын салыстыра қарастырып, ортақ сипатын анықтап, оларды жариялай, зерттей, зерделей бастады. Туыстас түркі халықтарының арасындағы дәстүр жалғастығының сақталғандығын бағамдау – қазіргі таңдағы аса өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

РЕЗЮМЕ

После обретения независимости наша ценность смылась, мы в некоторых аспектах раскрыли свое духовное наследие, появилась возможность изучить образцы устной литературы разных народов, особенно мудреные изречения, поэзию эпоса, рассказы о знаменитых воинах и правителях, их философские, философские, дидактические изречения, которые еще не изучены до конца. Среди них – восточные сказания и дастаны, которые являются нашей духовной ценностью. Рассказы и дастаны, написанные в восточном стиле – наше наследие, которое живет с нами на протяжении веков.

SUMMARY

After independence our value has rinsed, we have discovered our spiritual inheritance up to some aspects, there appeared a chance to study different fellow nations' oral literature samples, especially wisdom sayings, epos poetry, stories about famous warriors and rulers, and their philosophical, didactic sayings that aren't studied fully yet. Among them there is – oriental stories and dastans which are our spiritual value. Stories and dastans which are written in oriental style – our inheritance which live throughout centuries with us.



ГРАММАТИЧЕСКАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ В РЕЧИ СТУДЕНТОВ ИЗУЧЕНИЕ ЯЗЫКА

Дусбаева Н.Н.

ст.преп. Джизакского политехнического института

Tayanch so'zlar: interferensiya, til tajribasi, rasmiy, semantik, funksional qiyinchilik, tillararo o'xshashliklar, farqlar, tillararo muvofiqlik va nomuvofiqlik jihatlari.

Ключевые слова: интерференция, языковой опыт, формальная, семантическая, функциональная трудность, межязыковые сходства, различия, аспекты меж лингвистического конгруэнтности и не конгруэнтности.

Key words: interference, language experience, formal, semantic, functional difficulty, cross-linguistic similarities, differences, cross-linguistic congruence and incongruity aspects.

Человек занимается преодолением различных трудностей, которые постоянно возникают в его жизни, и для человека крайне важно созреть, выдержать и преодолеть трудности с терпением и разумом. Преодоление трудностей иностранного языка и овладение речевой деятельностью – закономерное явление, встречающееся в жизни школьников. Трудности в иностранном языке возникают при усвоении функциональной, формальной (формы) и семантической (значения) сторон языковых единиц, используемых в речи. Языковая единица может быть либо функциональной (на уровне понятия, в употреблении), либо формальной (по конструкции, структуре), либо иным образом семантически (по значению). Независимо от воплощения этих аспектов в одном интегрированном блоке, каждый из них может быть трудным или простым в освоении. С точки зрения методологов, единицы языка Материал, подлежащий изучению, делится на две большие категории – трудный и легкий.

Общие (сходные) языковые явления в языковом опыте учащихся включаются в предложения легких единиц. Например. лексика однокоренного (международного) иностранного языка может выражаться словами на родном или втором языке: банк - банк, клуб - клуб, бизнес - бизнес и т. д.; С точки зрения грамматики, их достаточно.[1]



легкие события. функциональные аспекты времен глаголов или простой уровень качества; Среди материалов произношения также имеется немало относительных сходств: такие фонемы, как [p], [t], [k], [s], [tj]. Явления, проявляющиеся и общие для других языковых переживаний, могут быть выражены на методологическом языке термином «потенциал».

языковой материал (потенциальный словарный запас/грамматика/единицы произношения). Явление интерференции широко изучалось в

связи с изучением разных языков, и исследователи по-разному со своей точки зрения определяли это явление. По мнению С. Мисирова, интерференция – это отклонение от нормы в речи двуязычного говорящего.

В педагогических исследованиях нашей республики интерференция как лингвистическое явление изучалась в процессе сравнительного изучения языков, главным образом, с точки зрения негативного влияния узбекского и русского языков на иностранные.

В проведенном исследовании выявлены явления, которые происходят в языковом опыте студентов: а) с родного языка на русский язык; б) с родного языка на иностранный язык; в) с русского на иностранный язык; ж) исследовано положительное и отрицательное влияние родного и русского языка на иностранный язык. Социолингвистическая сущность процесса интерференции проявляется в том, что человек, изучающий иностранный язык, непроизвольно переносит нормы речевого поведения, установленные на родном языке, на изучаемый язык.

В таком случае важно не возникновение внутренних законов развития языка, а функция языка в определенных социальных условиях.

Межъязыковая интерференция – это сосуществование двух национальностей на одном пространстве в социальной сфере, длительное нахождение за границей, иммиграция и гибель разных народов. создает среду двуязычия в браках между Россией. Например, индейцы, коренные жители Соединенных Штатов Америки, не бьют детей. Видите ли, эмигранты, являющиеся владельцами

Сегодняшняя страна также извлекла уроки из этого позитивного развития. В результате слово «you» вышло из употребления в современном английском языке, и используется только «you». Выражение «ты и я» стало нормой в рамках английской речевой культуры. Таких примеров много. Поэтому изучение культуры страны, где изучаемый язык имеет большое значение в установлении международных отношений. Не зря предмет «Культура стран, где изучается язык» включен в состав факультетов иностранных языков. В последнее время одним из важнейших направлений



педагогических исследований становится формирование в языке этнических ценностей, поведения и мировоззрения, взаимозависимость языка и культуры, возникновение национальных стереотипов речевой и неречевой манеры поведения в языке, в процессе общения позволило получить полную информацию об окружающем мире и частичную информацию о языках мира.[2]

При изучении языков вежливость занимает ведущее место в уважении к культуре других народов, поскольку речевой этикет основан на традициях, религиозных верованиях и социокультурных представлениях народов. В связи с тем, что формирование вежливости в языке различается в разных культурах, случаи неправильного употребления. Речевые этикетные единицы могут встречаться при разговоре на иностранном языке. Подобные неточности относятся к типу социокультурных ошибок.

Студенты имеют возможность учиться за меньшее время благодаря наличию соответствующего языкового опыта. Потенциальные явления также можно классифицировать или этимологизировать (категорировать). Разное отношение к вежливости и способам ее проявления обусловлено уникальным мировоззрением представителей двух и более культур. Представляется, что лингвокультурные причины не соответствуют фрагментам, отвечающим стандартам вежливости в национальной языковой среде мира, и, как следствие, взаимодействие языковые формы создают языковую и культурную интерференцию, в неродной речи может возникнуть ряд ошибок. В педагогике основой для нее служит лингвистический аспект интерференции, в которой противостоит и психолого-дидактический аспект интерференции. Ведь в процессе изучения любого иностранного языка особенности изучаемого языка невольно пройдут через призму родного языка обучающегося и окажут влияние на процесс речевой деятельности. Изучение видов интерференционных ошибок и источника их возникновения, несомненно, поможет уменьшить количество таких ошибок и быстрее освоить язык. Интерференция – весьма широкое явление, которое, как указывал О.Юсупов, задача сравнительного изучения языков в педагогических целях включает в себя не только «аспекты межъязыкового сходства, различия, межъязыковой пропорциональности и диспропорции», но и характер интерференции, педагогическая актуальность» охватывает сходства и различия. Решение таких задач превращает сравнительное языкознание в учебно-дидактический ресурс методики обучения неродным языкам. В частности, на эти закономерности необходимо будет опираться при формировании интерференционной компетентности. 1. Научное обоснование



знаний. Этот закон считается основой формирования интерференционной компетентности, при которой преподаватель в процессе изложения новой темы показывает различия и сходства изучаемого языка и родного языка, предупреждает об ошибках, возникающих вследствие влияния родного языка. пойман. 2. Исходя из возможностей и возрастных особенностей обучающихся. Этот закон предусматривает выбор форм предоставления знаний с учетом психологии и языкового опыта студентов. Учет языкового опыта учащихся облегчает процесс формирования интерференционной компетентности. Также следует учитывать три фактора: разнообразие родного языка учащихся, разнообразие языкового опыта и разнообразие навыков английского языка. 3. Визуальность. Презентация каждой темы с помощью наглядных пособий, действий и жестов гарантирует, что она надолго сохранится в памяти учащихся. 4. Регулярность. Этот закон предполагает, что мероприятия, направленные на формирование интерференционной компетентности, должны быть частью учебного процесса.[1]

1. Межъязыковая интерференция – явление негативного воздействия имеющегося у учащихся языкового опыта на родной язык учащихся на изучаемый язык, и это явление, относящееся главным образом к области лингвистики, изучается также в педагогике, психологии, социологии и методологии. Устранение межъязыкового

Вмешательство в педагогику осуществлялось на основе педагогических принципов и законов.

2. У студентов-нефилологов межъязыковая интерференция часто наблюдается на фонетическом и грамматическом уровнях языка, причем интервенционные ошибки проявляются в непосредственной связи с этими видами интерференции. Анализ ошибок, возникающих в результате грамматической и фонетической интерференции, показал, что существует социально-педагогическая необходимость изучения интерференционных ошибок и их причин и дальнейшего совершенствования учебников.

3. В сегодняшней многоязычной среде нашей страны интервенционные трудности зависят от того, насколько богат языковой опыт у учащихся, и наибольшая трудность возникает из-за негативного воздействия родного языка учащегося. Чем сильнее различия и различия между родным языком и языком существа.

Литература:

1. Гончар М.С. Лингвокультурная интерференция в сфере речевого этикета: к вопросу определения понятия // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Томбов: Свидетельство, 2017. – № 4 (70) в 2-х частях. Часть 1. а. стр. 70-73.



2. Джалолов Ж.Дж. Вмешательство в методику преподавания неродного языка // Научно-методический электронный журнал «Иностранный язык в Узбекистане». Ташкент, 2017. –№5. Б. 89-93. Электронный ресурс: <http://www.Конференция.Фледу.уз>.

3. Мисиров С. О языковом опыте преподавания иностранного языка // Язык и литературное образование. - Т., 2001. № 12. - Б.72.

4. Юсупов О.К. Теоретические основы сравнительного языкознания. Монография. –Т.: Фан, 2007. – С. 100.

5. Бэйли Н., Мэдден К. и Крашен С. (1974). Есть ли естественная последовательность в изучении второго языка взрослыми? Изучение языка, 21, 235–43.

6. Бела, Б. (1999). Вмешательство родного языка в изучение второго языка: исследовательские примеры вмешательства родного языка в использование целевого языка. Журнал международного образования, 1(1), 22-31

РЕЗЮМЕ

Maqolada chet tili materialini oʻzlashtirishda nutqiy faoliyat turlarida talabalar duch keladigan qiyinchiliklar va bu qiyinchiliklarning reproduktiv, retseptiv va faol xususiyatlarining lingo-didaktik tahliliga eʼtibor qaratilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье основное внимание уделяется лингводидактическому анализу трудностей, с которыми сталкиваются студенты в видах речевой деятельности при освоении иноязычного материала, а также репродуктивным, рецептивным и активным особенностям этих трудностей.

SUMMARY

The article focuses on the lingo didactic analysis of the difficulties encountered by students in the types of speech activities in mastering foreign language material and the reproductive, receptive and active features of these difficulties.



ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

O‘QITUVCHILARNING RAQAMLI KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI

Radjapov U.R.

Nizomiy nomidagi TDPU “Jismoniy tarbiya va sport kafedrası” professori

Xakimdjanova K.

o‘qituvchisi

Sabirov S.A.

Osh davlat universiteti “Sport va milliy o‘yinlar kafedrası” katta o‘qituvchisi

Omarov T.

professor

Tayanch so‘zlar: oliy ta’lim, pedagogik texnologiyalar, zamonaviy axborot kommunikatsiya, AKT, Wi-Fi zona, IT park kompetensiya, pedagogik innovatsiya, innovatsion yondashuv.

Ключевые слова: высшее образование, педагогические технологии, современные информационные коммуникации, ИКТ, зона Wi-Fi, компетенция IT-парка, педагогические инновации, инновационный подход.

Key words: higher education, pedagogical technologies, modern information communication, ICT, Wi-Fi zone, IT park competence, pedagogical innovation, innovative approach.

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish chora-tadbirlarida “mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda oliy ta’lim muassasalarining ishtiroki hamda tashabbuskorligini oshirish, professor-o‘qituvchilarning bilimi va pedagogik mahorati monitoringini yuritish” [1] kabi vazifalar belgilangan.

Zamonaviy ta’lim muhitidagi raqamli kompetentlikga ega bo‘lgan o‘qituvchilarni soha faoliyatga tayyorlash mexanizmlari, vositalari, texnologiyalarini ishlab chiqish muammolari dolzarb bo‘lib qolmoqda.

O‘z navbatida ushbu faoliyat sohasida raqamli kompetentligi yuqori bo‘lgan o‘qituvchilarni tayyorlash mohiyatini ilmiy jihatdan anglash zarurligini bildiradi. “Raqamli” atamasi kelib chiqishiga ko‘ra lotin va ingliz tillariga taalluqli holda



“digital“ soʻzidan olingan va “raqamlardagi maʼlumotlar, signal”, “qadam-baqadam” [2] maʼnolarida ketma-ketlikni bildiruvchi sifat darajasini anglatadi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yilning 5 oktabrdagi “Raqamli Oʻzbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish choratadbirlari toʻgʻrisida”gi PF-6079 son Farmonining “Axborot texnologiyalari sohasida taʼlim berish va malaka oshirish yoʻnalishi” bobida “raqamli koʻnikmalarga ega boʻlgan aholi ulushuni oshirish maqsadida yuqori malakali mutaxassislar ishtirokida bepul onlayn kurslar tashkil etish” vazifasi qoʻyilgan [3]

Raqamli kompetensiyalar tushunchasi faoliyat samaradorligini oshirish maqsadida inson (fuqaro, ishchi, talaba) ning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan har xil sharoitlarda (ish, boʻsh vaqt, mashgʻulot) foydalanish qobiliyatining oʻziga xos xususiyati sifatida tavsiflanadi. Yana boshqa xorijiy manbalarda raqamli kompetensiya bu ish, taʼlim, boʻsh vaqt, jamiyatda ishtirok etish bilan bogʻliq maqsadlarga erishish uchun AKTdan ishonchli, tanqidiy va ijodiy foydalanish, deb taʼriflanadi.

Bugungi kunda raqamli kompetensiyasiga ega boʻlgan mutaxassislarni shakllantirish zamonaviy jamiyat taʼlim tizimining asosiy vazifalaridan biridir. Qoʻyilgan vazifaga faqatgina AKT kompetensiyasini multimediali taʼlim texnologiyalari asosida oʻqitish metodikasini maqsadli olib borish bilan erishish mumkin, bunda taʼlim oluvchiga yangi bilimlarni tushunishga, ulardan dars mashgʻulotlarida moxirona foydalanish asnosida yangilik yaratishi va yaratilgan yangi metodikalarini amaliyotga samarali tadbiq etishiga imkon berilishi lozim.

Aynan shuning uchun ham hozirgi zamonaviy taʼlimning raqamlashtirish davrida oliy taʼlim tashkilot tizimini talabalarining interaktiv texnologiya va multimedia vositalari yordamida ularning raqamli kompetentligini rivojlantirish zamonaviy taʼlimning asosiy vazifalaridan biri sanalmoqda.

Olimlar Ye.Ye.Sherbik, A.A.Kondakova taʼkidlashicha raqamli kompetensiyalarning shakllanishini baholashda uchta darajani aniqlash mumkin: – yuqori. Raqamli va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan toʻliq foydalanish qobiliyati (shu jumladan raqamli mahsulotni yaratish) bilan tavsiflanadi; – oʻrta. Bu barcha raqamli kompetensiyalarning mavjudligini bilish, ammo ularni faqat qisman qoʻllash sifatida tavsiflanishi mumkin; – past. Raqamli komponentlar haqidagi bilimlarning mavjudligidan farq qiladi, bilimni tarkibiy qismlarini kasbiy vazifalar bilan oʻzaro bogʻlash mumkin emas.

Shuning uchun raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish uchun nafaqat fanlar aro bogʻlanishlardan foydalanish, balki oʻrganilayotgan fanlarga individual



interfaol metodlardan foydalangan holda zamonaviy dars olib borish metodlarini ham kiritish kerak. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, raqamli kompetensiya hayotning barcha sohalarida axborot jamiyati texnologiyalaridan ishonchli va tanqidiy foydalanishni nazarda tutadi [5].

Ta'lim tizimining hozirgi holatida raqamli ta'lim texnologiyalarining o'rni katta ahamiyatga ega. O'quvchining raqamli texnologiyalar bilan bilimlarni o'zlashtirishi an'anaviy texnologiyalarga qaraganda bir muncha tezroq amalga oshadi.

Raqamli texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish xarakterini o'zgartiradi, o'rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o'qitish usullarini qo'llash, shuningdek, har bir kishi uchun ta'lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi.

Demak, oldimizga quyidagi savolni qo'yaylik, Raqamli texnologiya - o'zi nima? Raqamli texnologiya bu – xo'jalik yuritishning zamonaviy shakli bo'lib, unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli ko'rinishdagi katta ma'lumotlar majmui va ularni qayta ishlash jarayoni xizmat qiladi. Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish esa an'anaviy ho'jalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi. Misol sifatida turli xildagi avtomatik ishlab chiqarish jarayonlarini, 3D - texnologiyasini, bulutli texnologiyalarni, masofaviy meditsina xizmatlari ko'rsatishni, aqlli texnologiyalar yordamida mahsulot yetishtirish va uni yetkazib berishni, turli xildagi tovarlarni saqlash va ularni sotish jarayonlarini keltirish mumkin.

Biz esa, ta'lim tizimida raqamlashtirishga to'xtalib o'tamiz. Ta'limda ham boshqa sohalar kabi raqamli texnologiyalardan foydalanish natijasida ta'lim olish usullari osonlashadi. Bunda esa ta'lim tizimi vositalari rolini kompyuter, noutbuk, multimediyalar, kodoskop, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalar, smart doska, proyektorlar bajarib beradi.

Pedagog hodimlarni bunday vositalar bilan ta'lim jarayonlarini tashkil qilishi ta'lim sifatini oshirishni ta'minlaydi. Onlayn darslarda, konferensiyalarda raqamli texnologiyalar qo'llanilishi yaxshi samara berishi barchaga ma'lum.

Demak, raqamli ta'limning afzalliklari xohlagan joyida va xohlagan vaqtida ta'lim olish imkoniga ega, internetdan axborot olish va undan foydalanish madaniyati shakllanadi, ta'lim tizimini yangi bosqichga ko'taradi, vaqt va mablag' sarfini keskin kamaytiradi, raqamli dunyoda yo'qolib qolmaslik va yaxshi ish topishda ustunliklarga ega bo'lishligi kabilardir.



Prezidentimiz farmoni bilan Wi-Fi zonalar, IT parklar ochilishi raqamli ta'lim tizimini yuksalishiga katta xizmat qiladi. Ta'lim sohasida VR (virtual haqiqat) o'quvchilarning bilim olish uslubini o'zgartiradi. Sinf xonalarida VR (virtual haqiqat) dan foydalanish o'quvchilarga bilimlarni yaxshiroq o'zlashtirish va qiyin tushunchalarni tasavvur qilish orqali o'rganishga yordam beradi. Tahlil (kuzatish) natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, olib borilgan tadqiqotlar, asosan, oliy ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalaridan foydalanishni takomillashtirish, o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini, innovatsion salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan. Shu bilan birga ta'limni axborotlashtirish sharoitida bo'lajak informatika o'qituvchilarini tayyorlash va darsdan tashqari o'quv faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan didaktik ta'minotni takomillashtirishda zamonaviy innovatsion va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, o'quvchilarning iqtidori, qobiliyati va qiziqishlarini oshirishga yo'naltirilgan o'qitish metodikasini atroflicha tadqiq etish dolzarblilik kasb etmoqda.

Kompyuter texnologiyalaridan foydalanib ta'limni axborotlashtirish bugungi rivojlanish darajasida talab etiladigan zaruriyatlardan biri hisoblanib, o'qituvchi va o'quvchi uchun kompyuter dasturlari va tarmoqlari axborotlarni qabul qilish, saqlash, himoyalash, qayta ishlash, uzatish jarayonlarini tez amalga oshirish uchun zamonaviy vosita hisoblanadi. Bugungi ta'limni axborotlashtirish sharoitida bo'lajak informatika o'qituvchisini tayyorlash uchun zamonaviy o'qitish vositalarining imkoniyatlaridan foydalanish tizimini yaratish va undan unumli foydalanish dolzarbligicha qolmoqda.

“Ta'lim tizimining asosiy komponenti o'qituvchi bo'lib, u ta'lim jarayonini shakllantirish uchun javobgar shaxs hisoblanadi” [3].

Ta'lim tizimidagi sifat o'zgarishlari va yuqori samaradorlik, ularning jahon ta'lim talablari bilan mosligi va pedagoglarning kelgusi mehnat faoliyatlarida o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini qay darajada amaliyotga tatbiq qilinayotganligiga bevosita bog'liqdir. Ta'lim-tarbiyadagi sifat o'zgarishlar va yuqori samaradorlik mazkur sohaga ijobiy yangilik kiritish natijasida ta'limda sifat va samaradorlik ta'minlanib, pedagogik innovatsiya jarayoni vujudga keladi [3].

Pedagogik ta'lim tizimi zamon talablariga javob beradigan, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-innovatsion faoliyat olib borishga tayyorlash uchun zamonaviy o'qitish tizimining yangi, ilmiy asoslangan model va texnologiyalarini taklif qilgan holda taraqqiy etib bormoqda. Zamonaviy sharoitlarda tobora ortib borayotgan pedagogika sohasining maqomi va mazkur yo'nalishdagi malakali mutaxassislarga bo'lgan talabning ortib borishi, oliy pedagogik



ta'limning yaxlit tizimida ularning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini zamon talablari darajasida modernizatsiyalash zaruratini belgilaydi. Oliy ta'limda bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik –31 innovatsion faoliyatga tayyorgarligini takomillashtirish jarayoni uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiyalashning umumiy qoidalariga asoslanadi. Ta'limni modernizatsiyalash g'oyasining ishlab chiqilishi va uning zamonaviy ilmiy nashrlar hamda normativ hujjatlarda aks ettirilishi uning mohiyatini, oliy ta'limda amalga oshirishning yo'nalishlari va yo'llarini tushunish zarurligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017-yil 20-apreldagi PQ–2909-sonli Qarori oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish borasidagi ustuvor vazifalarga mos holda, kadrlar tayyorlashning ma'no-mazmunini tubdan qayta ko'rib chiqish, xalqaro standartlar darajasida oliy malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratish maqsadida qabul qilingan [2].

Pedagogika sohasini yangi sifat bosqichiga ko'tarish sifatli soha mutaxassislarini tayyorlashning mazmuni va uslubini innovatsiyalarga asoslangan holda qayta qurishni talab qiladi. Buning uchun pedagogika sohasida bo'lajak o'qituvchilar tayyorlash tizimining mazmuni, dasturlarining tarkibiy tuzilishini davlat ta'limning mazkur bo'g'ini oldiga qo'ygan talablari asosida takomillashtirish lozimligini ko'rsatmoqda.

Bo'lajak mutaxassislarni innovatsion yondashuv asosida pedagogik amaliyotini takomillashtirish texnologiyasi oliy ta'lim muassasalari oldidagi muhim vazifalardan biridir. Bugun mamlakatimiz ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarga asoslangan ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, ijtimoiy faol va malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni jahon andozalari darajasiga chiqarish dolzarb masalalardan biridir.

Ta'lim sohasidagi sifat o'zgarishlari va yuqori samaradorlik ularning jahon ta'lim talablari bilan mosligi va pedagoglarning kelgusi mehnat faoliyatlarida o'zlashtirgan kompetentsiyalari qay darajada amaliyotga tatbiq qilinayotganligiga bog'liq.

Bu haqda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi "2022–2026- yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF–134- sonli Farmonining 7-bandida hamda 2022-yil 21-iyundagi "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–289-Qarorining 2-bandida pedagog kadrlar tayyorlovchi



oliy ta'lim muassasalari kunduzgi ta'lim shaklida tahsil olayotgan 2-4-bosqich talabalari uchun haftalik o'quv mashg'ulotlari "4+2" tartibida, shu jumladan, darslarning 4 kuni oliy ta'lim muassasasida, 2 kuni maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim muassasalarida amaliyot o'tash tartibida olib borilishini ta'minlash vazifasi ko'rsatilgan.

Ta'lim-tarbiyadagi sifat o'zgarishlari va yuqori samaradorlik esa mazkur sohaga ijobiy yangilik kiritish natijasida ta'limda sifat va samaradorlik ta'minlanib, pedagogik innovatsion jarayon vujudga keladi.

Pedagogik innovatsiya – bo'lajak mutaxassislarni yangicha sharoitlarda ishlashga tayyorlovchi jarayon bo'lib, u oldingi egallangan bilimlar asosida ta'limda sifat jihatidan o'zgarishlar amalga oshirib, yuqori samaradorlikka erishishga yangicha yondashuv qilishdan iboratdir.

"Innovatsion yondashuv" tushunchasining pirovard maqsadi ta'lim sohasida o'quv-tarbiya jarayoni natijasini kafolatlaydigan o'zgarish, yangilanishlar kiritishdan iboratdir. Pedagogik innovatsiyalar tegishli sohada ijobiy o'zgarishlarni sodir etish, sifat jihatdan yuqori natijalarga erishish maqsadida qo'llaniladi.

Pedagogik oliy ta'lim muassasalari talabalarining pedagogik amaliyoti professional pedagogik kadrlar tayyorlashning muhim omili hisoblanadi. Zero, bilim, xazina bo'lsa, shubhasiz, uning eshigini ochadigan kalit bu – amaliyot, amaliy ta'limdir. Hozirgi vaqtda pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida amaliy tayyorgarligi yuksak, professional pedagogik kadrlar tayyorlash muammosi eng dolzarb masalalardan biridir.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari bakalavriat ta'lim yo'nalishlari bo'yicha kadrlar tayyorlashning muhim qismi bo'lgan talabalarining pedagogik amaliyoti – fan- texnika, texnologiya zamonaviy usullar, tajribalarni o'rgangan holda, kasbiy ko'nikma va amaliy malakalarni shakllantirish orqali pedagogika ta'lim sohasini rivojlantirish dolzarb masalalardan biridir.

Bu haqda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi [4] qarorda quyidagilar pedagogika ta'lim sohasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari etib belgilangan:

- tarbiya va o'qitish usullari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda xorijiy tillarni puxta o'zlashtirgan, ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega professional pedagog kadrlar tayyorlash;



- pedagogik kasbga qiziqishi yuqori bo‘lgan yoshlarni aniqlash hamda ularni – maqsadli tayyorlab va tarbiyalab borishning uzluksiz tizimini joriy qilish;
- pedagogik ta’lim sohasining ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklari bo‘yicha o‘quv reja va dasturlarini ilg‘or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, innovatsion o‘quv – me’yoriy va ta’lim resurslarini yaratish hamda amaliyotga joriy etish;
- sohada ta’lim, ilm – fan va ishlab chiqarish uyg‘unligini ta’minlash orqali ta’lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish;
- pedagog kadrlar buyurtmachilari ehtiyoj va talablarini muntazam o‘rganib borish, ular bilan o‘zaro hamkorlikni rivojlantirish hamda pedagog kadrlar tayyorlashning ilmiy asoslangan istiqbolli rejalarini belgilash va ularni amalga oshirish;
- oliy pedagogik ta’limga raqamli texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy axborotkommunikatsiya va ta’lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta’minlash pirovardida pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratish;
- pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va ularda boshqaruv faoliyatini takomillashtirish;
- pedagogik ta’lim infratuzilmasini yaxshilash, sohadagi xalqaro hamkorlikni – yanada kengaytirish;
- yuksak madaniyatli, amaliy kasbiy ko‘nikmaga ega, tarbiya, o‘qitish metodlari va baholash mezonlarini puxta egallagan zamonaviy pedagog kadrlarni shakllantirish jarayonlari samaradorligini oshirish.

Adabiyotlar:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии действий по дальнейшему развитию РУз». 07.02.2017., № УП-4947.
2. Постановление Президента РУз от 3 июля 2017 года ПП-3832 «О мерах по развитию цифровой экономики в РУз».
3. Постановление Кабинета Министров «О дополнительных мерах по дальнейшему развитию и внедрению цифровой экономики в Республике Узбекистан от 31 августа 2018 года. Гулямов С.С. va boshqalar. Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari. T.: "Iqtisod Molia" nashriyoti, 2019. 386 bet.
4. Гаврилов Л. П. Электронная коммерция: учебник и практикум для вузов / 3-е изд., доп. Москва : Издательство Юрайт, 2019. - 477 с.
5. Маркова В.Д. Цифровая экономика: Учебник для ВУЗ ов (Высшее образование: бакалавриат). –М: Инфра-М, 2019. -186 стр.



6. И.А. Хасаншин, А.А. Кудряшов, Е.В. Кузьмин, А.А. Крюкова. Учебник для ВУЗ ов. –М: Горячая линия. –Телеком, 2019. -280 стр.

7. Шнепс-Шнеппе М.А., Намиот Д.Е. Цифровая экономика: телекоммуникации – решающее звено. –М: Горячая линия. – Телеком, 2018. -150 стр.

8. Поль Виня, Майкл Кейн. Эпоха криптовалют. –М.: 2018.

9. Ходиев Б. Ю. Цифровая экономика в Узбекистане. //Мировая экономика, 2017, №12

10. Аюпов Р.Х., Балтабаева Г.Р. Ракамли валюталар бозори: инновациялар ва ривожланиш истикболлари. –Т: “Фан ва технология” nashriyoti, 2018, 172 бет.

11. Балтабаева Г.Р. va boshqalar. Кичик бизнес ва тадбиркорликда инновацион ривожланиш йуналишлари. –Т: “Фан ва технология” nashriyoti, 2018, 232 бет.

12. Методика обучения особенности занятий легкой атлетикой с детьми, подростками, юношами Раджапов У.Р. Хакимджанова К. Б.

14. “Особенности формирования физической культуры дошкольников” Усмонбой Раджапов, Захид Элмуратов. 2024/3/9

15. “Umumiy oʻrta taʼlim maktablaridagi 1- 2-sinf oʻquvchilarida jismoniy sifatlarini milliy harakatli oʻyinlar orqali rivojlantirishni didaktik ahamiyati” U.R. Radjapov. FarDU. Ilmiy xabarlar – научный вестник. ФерГУ. 2024/2

16. “Umumiy oʻrta taʼlim maktablarida kun tartibida oʻtkaziladigan sogʻlomlashtirish tadbirlarini tashkil qilish va oʻtkazish metodikasi” 2023/10. Namangan davlat universiteti axborotnomasi.

17. “Maktabgacha taʼlim muassasi tarbiyalanuvchilarini harakatli oʻyinlar orqali bolalar psixologiyasini va nutqini rivojlantirish uslublari” K.B. Xakimdjanova. U.R. Radjapov. FarDU. Ilmiy Xabarlar – научный вестник. ФерГУ. 2024/2

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada har qanday murakkab zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari, integratsiyalar, fan sohasidagi olamshumul yangiliklar, raqamli tendensiyalar, avvalo oʻqituvchi tomonidan oʻzlashtirilib, soʻngra uning bilimi, saviyasi, qobiliyati evaziga talabalar ongiga va tafakkuriga yetkazish yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье любые сложные современные информационно-коммуникационные технологии, интеграции, универсальные инновации в области науки, цифровые тенденции сначала осваиваются учителем, а затем передаются в сознание и мышление учащихся в обмен на его знания, уровень, способности, выделены.

SUMMARY

In this article, any complex modern information and communication technologies, integrations, universal innovations in the field of science, digital trends, firstly mastered by the teacher, and then transferred to the mind and thinking of students in exchange for his knowledge, level, ability, are highlighted.



ТАЛАБАЛАРНИНГ КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИГИНИ ПЕДАГОГИК КЛАСТЕР ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА МАЛАКАВИЙ ПЕДАГОГИК АМАЛИЁТНИНГ ЎРНИ

Лафасов Б.Ж.

Низомий номидаги ТДПУ

Профессионал таълим методикаси кафедраси ўқитувчиси

Таянч сўзлар: касбий компетенция, амалий фаолият, кўникма, педагогик амалиёт, компетентлик, интеграция, олий таълим, бўлажак ўқитувчи, назария.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, практическая деятельность, навыки, педагогическая практика, компетентность, интеграция, высшее образование, будущий учитель, теория.

Key words: professional competence, practical activity, skills, pedagogical practice, competence, integration, higher education, future teacher, theory.

Тадқиқотимиз предметида келиб чиққан ҳолда, компетентли ўқитувчи таёрлаш масаласини ўрганишнинг асосий йўналишларини очиб бериш мақсадида бу жараёндаги муаммоларнинг ечимини кўрсатадиган психологик-педагогик адабиётларни таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ. Мавжуд ҳулосаларнинг турли-туманлигига қарамай, барча тадқиқотлар учун умумий бўлган нарса шундаки, уларда касбий компетенция даражаси талабаларнинг педагогик маҳоратини шакллантириш даражасига боғлиқ. Соҳага оид илмий адабиёт ва изланишлар таҳлилидан маълум бўладики, ўқитувчи соҳага доир билимларни (психологик-педагогик, методик, илмий ва мутахассислик фанлари) ўзлаштириши, улар ёрдамида таълим сифатини ошириш талаб этилади. Шу сабабли мутахассиснинг касбий компетенциясини шакллантириш масаласини ҳал қилишда пойдевор яратадиган ва касбий тайёргарликнинг муваффақиятини белгилайдиган педагогик фан ва амалиётнинг асосий қоидаларини танлаш ва уларни ишлаб чиқиш вазифаси устувор масалага айланади. Мамлакатимиз ҳозирда “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари” қадам қўймоқда, демократик жамият, ҳуқуқий давлат қурмоқда экан,



бундай шароитда таълимнинг аҳамияти нафақат иқтисодиётни, балки бутун жамиятни янги тараққиёт босқичига олиб чиқишнинг энг муҳим омили сифатида янада ошади. Таълимнинг роли кундан-кунга ортиб боради, таълим сиёсатининг асосий вазифаси – замонавий таълим сифатига эришиш, унинг шахс, жамият ва давлатнинг ҳозирги ва бўлғуси эҳтиёжларига мувофиқ бўлиши ҳисобланади. Шу сабабли ўқитувчиларни тайёрлашга катта эътибор берилмоқда. Олий таълим тизимини тубдан такомиллаштириш, мутахассислар тайёрлаш сифатини ва ўқитувчиларнинг касбий маҳоратини ошириш, замонавий ҳаёт талабларига жавоб берадиган педагогик корпусни тайёрлаш ва шакллантириш вазифаси мамлакат келажаги учун муҳим аҳамиятга эга. Ушбу муаммони ҳал қилиш учун бугунги педагогик таълим муассасаларида тайёрланаётган ўқитувчилар замонавий мактаб талабларига тўлиқ жавоб бера олмаётгани уни баратараф этишни тақозо этмоқда. Педагог кадрларни тайёрлаш тизимини: унинг ташкил этилиши, тузилиши, мазмуни, малакавий амалиёти ва таълим жараёнидаги инновацион жараёнлар билан ўзаро боғлиқлик тамойилларини, ўқитувчилар таркибини кўпайтириш ва сифатини яхшилашни комплекс ислоҳ қилиш учун бир нечта моделларни ишлаб чиқиш ва экспериментал равишда синовдан ўтказиш зарур. Замонавий мактабларимиз учун мутлақо бошқача педагогик кадрлар керак. Қоидага риоя қилишга одатланган ва ҳар бир қадамда кўрсатмалар кутиб турадиган ўқитувчи бундай мактабларга мос келмайди. Замонавий мактаб ўзига жонли муносабатни, индивидуал ёндашишни талаб қилади. Компетентликка асосланган таълим шароитида ўқитувчи таълим жараёнида анъанавий таълимга нисбатан бир оз ўзгача функция ва ролни бажаради. Бундай таълим шаклида ўқитувчидан:

- талабаларнинг мустақил фаол билим фаолиятини ташкил этувчи;
- компетентли маслаҳатчи ва ёрдамчи;
- талабалар ҳаракатини психологик-педагогик аспектда баҳолай оладиган, уларга самарали ҳаракатлари билан тез ёрдам беришга ва ўзлаштирилган малака ва кўникмаларни амалда қўллаш жараёнида учрайдиган қийинчиликларни бартараф этишга қодир мутахассис бўлиш талаб этилади. Ҳар бир таълим муассасаси таълим жараёни талабаларни ҳақиқий ҳаётга, фаолиятга, шу билан бирга, ўзлигини англаш, такомиллаштиришни мақсад қилади. Фақатгина бу ҳолат эртанги кун, келажакка йўналтирилган таълим тизими ва педагогика фанида ҳар қандай ижобий ўзгаришларни муваффақиятли амалга оширилиши билан кафолатланади. Ҳозирги кун мактабига ўз касбий компетенцияларига эга, бошқача айтганда, касбий компетентли мутахассис керак.

Амалиёт ва унинг касбий компетенцияларни ўзлаштиришдаги аҳамияти фалсафанинг ҳам илмий-тадқиқот муаммоларидан бўлиб келган. Дарҳақиқат,



илмий соҳага оид билимларни ўзлаштириш ва ривожлантиришда амалиётнинг аҳамияти жуда катта ва бу классик фалсафа намояндаларидан тортиб ҳозирги давр файласуфларини ҳам қизиқтириб келмоқда. Фалсафий дунёқараш бўйича амалиёт моддий, сезиш мумкин бўлган, объектив, мақсадга йўналтирилган инсон фаолияти, билиш натижалари ҳақиқат мезони ҳисобланади. К. Маркс буни “ижтимоий шахснинг серҳаракат, ишчан фаолияти” сифатида тавсифлайди. Бу бутун билиш жараёнининг бошланиши, чиқиш нуқтаси, табиий якунидир. Амалиёт, кенг маънода, билиш ва инсоният бутун ҳаётининг асоси сифатида билимлар манбаи, уни ҳаракатлантирувчи куч бўлиб хизмат қилади. Бу билим мазмунининг объективлигини асослайди. Билишнинг якуний мақсади ўз-ўзидан билимнинг пайдо бўлиши эмас, балки уларни амалий воқеликка ўзгартирилиши, уларни ҳақиқий ҳаётда гавдалантириш саналади. “Назарий билимларнинг объектига айланган ҳар бир нарса вақт ўтиши билан амалий онгнинг, сўнгра инсон амалий ҳаракатининг объектига айланади” [3; 69-с.]. Бу эса назария бирламчи ва амалиёт унинг ҳосиласи сифатида пайдо бўлиши ҳамда улар ўртасидаги бирлик моҳияти ҳақидаги фикрни тасдиқлайди. Фалсафий нуқтаи назардан қаралганда, назария ва амалиётни ўзаро ажралмас алоқададир. Бу алоқадорлик ва муносабатда амалиёт етакчи аҳамият касб этади. Шу билан бирга, тор маънода, малакавий амалиёт – бу олий ўқув юртларида касбий тайёргарликнинг муайян шакли бўлиб, у соҳавий билимларга таянади, муайян қонуниятларга асосланади. Амалий фаолиятнинг ўзига хос хусусияти ўқитувчи фаолиятининг касбий ўзига хослиги билан характерланади. Амалиёт ўзига хос бўлган педагогик шарт – шароитни талаб қилади ва унда ўқитувчи фаолиятидаги барча жиҳатлар эътиборга олинishi зарур. Бу жараёнга фалсафий нуқтаи назардан ёндашиш унинг моҳиятини очиб беришга кўмаклашади.

Талабаларнинг касбий компетенлигини ривожлантириш шакли сифатида малакавий амалиётнинг имкониятларини очиб бериш учун мамлакатимиз олий таълим тизимида амалиётнинг шаклланиш тарихига, уни ташкил этиш тажрибасига мурожаат қилиш орқали қуйидагилар мақсад қилинади:

1) тарихий тажрибани ҳозирги кун шароитида самарали қўллаш имкониятлари борасида фикр билдириш;

2) самарасиз амалиёт шаклларида фойдаланиш каби кенг тарқалган хато ва камчиликларнинг такрорланишига йўл қўймаслик. Амалиётнинг бундай таҳлили уни ташкил этишнинг замонавийлашган ва компетенциявий мақбул шаклини (моделини) ишлаб чиқишга эҳтиёж мавжудлигини кўрсатади.

Маҳаллий тадқиқотларда Ўзбекистон таълим тизимидаги малакавий амалиётнинг пайдо бўлиши, шаклланиш тарихи муайян даврларга бўлиб ёритилмаган бўлсада, уни шартли равишда қуйидаги босқичларга ажратишимиз



мумкин: биринчи босқич – мамлакатимиз мустақилликка эришгунгача бўлган давр; иккинчи босқич – мустақилликдан то таълимнинг “кредит-модул тизими”га ўтгунгача бўлган давр; учинчи босқич – мамлакатимиз олий таълимига “Кредит-модул тизими ёки компетентликка асосланган таълим тизими” кириб келгандан кейинги давр.

1-босқич, яъни Ватанимиз ўз мустақиллигини қўлга киритгунгача бўлган даврда ҳозирги МДХ мамлакатлари таълимида алоҳида тизимлар ажралиб турмаганлиги ва Ўзбекистон таълим тизими ҳам бундан мустасно бўлмаганлиги, ўша тизимни миллий тизимимиз дея эътироф эта олмаганлигимиз сабабли ушбу даврга батафсил тўхталиш мақсадга мувофиқ эмас, деб топилди.

2-босқич, Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни [2] ва “Кадрлар таёрлаш миллий дастури” [1] нинг қабул қилиниши билан бевосита боғлиқ. 1998 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси “Олий таълим муассасалари талабаларининг малакавий амалиёти тўғрисида”ги Низом муайян талаблар асосида ҳозирги кунгача барча олий таълим муассасаларида малакавий амалиётни ташкил этиш учун меъёрий асос бўлиб хизмат қилмоқда. Бундан ташқари, Олий ва ўрта махсус, Халқ таълим ва Мактабгача таълим вазирликларининг 2019 йил 5-мартдаги 10-к/к-13-4-сон қарорига мувофиқ “Педагогика таълим соҳаси талабаларининг малакавий педагогик амалиётини ташкил этиш тартиби тўғрисида” муваққат Низом қабул қилинган бўлиб, унда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги ПҚ-3151-сон “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ҳамда 2018 йил 5-июндаги ПҚ-3775-сон “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорларига мувофиқ олий таълим муассасалари бакалавриат таълим йўналишлари синов-тажриба асосида малакавий педагогик амалиётини ўташ тартиби белгиланган бўлсада, ОТМларда амалиётни ташкил этишда дастлабки, яъни 1998 йилдаги “Олий таълим муассасалари талабаларининг малакавий амалиёти тўғрисида”ги Низомга таянилмоқда. Мазкур ҳужжатлар мазмунан бир-бирини тўлдиради. Уларда амалиётни ташкил этиш, унга раҳбарлик қилиш, амалиётчи-талабаларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, амалиётни ўташ босқичлари, уни якунлаш, унинг моддий таъминоти каби аспектлар ёритиб ўтилган бўлса-да, амалиётчи-талабалар қайси амалиёт турида қандай малакаларни, замонавий тилда айтганда, компетенцияларни ўзлаштириши борасида фикрлар учрамайди.



3-босқич, яъни Ўзбекистон Олий таълимига “Кредит-модул тизими ёки компетентликка асосланган таълим тизими” кириб келгандан кейинги даврда бўлажак малакавий амалиёт 4+2 тизимини жорий этиш билан бошланди. Ўзбекистон олий таълим тизимининг малакавий амалиёт тарихи ва ҳозирги ҳолатини таҳлил қилиш фан ва амалиётда ушбу муаммонинг аниқ, яхлит кўринишини шакллантиришга имкон беради. Замонавий талаблар бўлажак ўқитувчилар малакавий амалиётининг шакл ва мазмунига муайян тузатиш ва ўзгартиришлар киритиш зарурати мавжудлигини кўрсатади. Олий таълимда таҳсил олган ҳар бир битирувчи – Давлат таълим стандарти (ДТС) талабларига мувофиқ – ўз таълим босқичи ва мутахассислиги бўйича қуйидаги касбий амалий фаолият турларини бажаришга тайёр бўлиши керак:

- ўқитиш - дарс бериш;
- ташкилий-тарбиявий;
- тузатувчи-ривожлантирувчи;
- маданий-маърифий;
- консультатив;
- ижтимоий-педагогик;
- илмий-тадқиқий;
- бошқарув.

ДТСда педагог ходимларнинг мажбуриятлари сифатида таълим-тарбия жараёни иштирокчиларининг шаъни, кадр-қиммати ва ишчанлик обрўсини ҳурмат қилиши; ўқув машғулотларини сифатли ташкил қилиши, ахборот-коммуникация технологияларидан, ўқитиш ва тарбиянинг илғор ҳамда инновацион шакл ва усулларидан фойдаланиши, таълим олувчиларнинг психологик ва ўзига хос хусусиятларини, жисмоний ва руҳий саломатлигини, физиологик ривожланишини ҳисобга олиши, жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ёки руҳий нуқсонлари бўлган шахсларни ўқитиш учун шарт-шароитлар яратилишига эътибор қаратиши, вояга етмаган таълим олувчилар билан таълим-тарбия ишларини уларнинг ота-онаси ёки бошқа қонуний вакиллари билан ҳамкорликда олиб бориши кабилар қайд этилган. Амалий кўникма ва маҳорат психологик, педагогик ҳамда методик билимларга воситасида шаклланади. [4]

Ўзлаштирилган назарий билимлар амалиёт натижасида бўлажак ўқитувчи томонидан эгалланган тажрибанинг ошишига кўмаклашади. Педагогик амалиёт ўзига хос хусусиятларга эга ва ўқув жараёнининг педагогик тамойилларига асосан ташкил қилиниши мақсадга мувофиқ. Педагогик жараён мазмуни ва тамойиллари ўзида ўқитувчилик фаолиятини йўлга қўйишнинг асосий талабларини намоён қилади: йўналишларини белгилайди, ўқитувчилик касбига нисбатан ижодий ёндашиш кўникмасини шакллантиришга ёрдам беради. Тадқиқотимиз натижаларига кўра биз педагогик ОТМда ком-



петентликка асосланган малакавий амалиёт тамойилларини аниқлаштирдик. Улар қуйидагилар:

- инсонпарварлик – бу тамойил жамият талаблари билан шахс мақсадларини уйғунлаштиришни ифодалайди. Бу эса таълим муассасаларида ташкил қилинадиган ўқув ва тарбиявий жараёнларнинг ўқитувчи шахсини шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилиши билан изоҳланади.
- илмийлик – бу тамойил ўрганиш учун таклиф қилинаётган билимлар илмий, ижтимоий ва маданий тараққиётнинг сўнгги ютуқлари билан мувофиқ бўлишини назарда тутди. Ўқитувчилар ўз касбий фаолиятини илмий таҳлил қилиш учун етарлича тайёргарликка эга бўлмаганда илмий ёндашувнинг аҳамияти янада ошади;
- назария ва амалиёт уйғунлиги – ушбу тамойил педагогик тажрибани амалий фаолият давомида тўплаш, уни назарий дарсларда тушуниб етиш, шунингдек, таълим самарадорлиги ва сифати текшириш, тасдиқлашга асосланади.
- узлуксизлик, изчиллик ва тадрижийлик – бунда амалиёт мазмунида бўшлиқларнинг бўлмаслиги, жараённинг мунтазамлиги ва оддийдан мураккабга қараб тадрижий ривожланишда ташкил қилинишини ифодалайди. Шунингдек, бўлажак ўқитувчиларда педагогик билим, кўникма ва малакаларни ривожлантириш аниқ дастур асосида ташкил этилиши зарурлиги ҳамда янги ўзлаштирилаётган билим аввалгисига таяниши ҳамда уни мустаҳкамлаши, ушбу билимлар курсдан курсга такомиллаштирилиши назарда тутилади. [5]

Педагогик амалиёт узлуксиз педагогик таълим тизимининг таркибий қисмидир;

- интеграллашганлик – бу тамойил, биринчи навбатда, амалиётни ўташ жараёнидаги муаммоларни ечишда қўл келадиган психологик-педагогик, методик ва фанларга доир билимлар ҳамда кўникмаларнинг таҳлилин қамраб олади;
- мослашувчанлик – бу эса нафақат амалиё-талабанинг ўрта умумий таълим муассасаларида турли ўқув-тарбиявий ишларни ташкил этиш билан танишишидангина иборат, балки талабаларнинг педагогик жараёнга мослашиши, мактаб ички муносабатларида иштирок эта бошлашида намоён бўлади. Ушбу тамойилларга асосланиб, мутахассиснинг касбий компетентлигини шакллантириш воситаси сифатида малакавий амалиётнинг асосий функциялари белгиланади. Малакавий амалиётнинг асосий мазмуни – бу педагогик фаолият бўлиб, унда фаолият юритиш ёндашуви нуқтаси назаридан асосий компонентлар сифатида дастлаб-



ки ҳолат, мақсад, восита, шарт ва натижа қаралиши мумкин. Малакавий амалиёт мазмунига тўхталган тадқиқотчилар “амалиёт талабаларнинг назарий билимларини фаоллаштириши ва чуқурлаштириши, уларнинг педагогик маҳорат ва қобилиятларини шакллантириши, педагогик фикрлаши ва ижодий фаолиятини ривожлантиришга ҳисса қўшиши керак” [109; 34-с.] ҳамда “педагогик амалиётнинг мазмуни педагогик жараённинг энг муҳим хусусиятларини белгилаб бериши зарур” [110; 134-с.], деб ҳисоблашади. Педагогик олий таълим муассасаларида ташкил қилинган малакавий амалиётнинг ҳозирги ҳолатини ўрганиш мазкур йўналишда бирқатор камчиликлар мавжудлигини кўрсатди: 1) назарий машғулотларда бўлажак ўқитувчилар томонидан ўзлаштирилаётган замонавий педагогик ёндашувлар ҳамда таълим тизимининг ҳозирги ҳолатдаги ташкилий масалалар ўртасидаги номувофиқлик; 2) ўқув юртлари ўқитувчилар жамоасига талабалар қўшилишининг қийинлиги; 3) назарий тайёргарлик ва амалий фаолият билан боғлиқликнинг паст даражада эканлиги; 4) таълимда интеграция масаласининг етарли даражада таъминланмаганлиги; 5) талабалар ижодий қобилиятларини ривожлантириш, уларнинг индивидуаллигини намоён қилиш ва ривожлантириш учун малакавий амалиёт имкониятларидан етарли даражада фойдаланмаслик; 6) ОТМ ва малакавий амалиёт билан боғлиқ ташкилотлар ўртасида яхлит педагогик ёндашувнинг ўрнатилмаганлиги.

Ушбу камчилик ва мулоҳазалардан келиб чиқиб малакавий амалиётнинг мақсадларни қуйидагича белгилаш мумкин: талаба шахсидаги касбий компетенцияларни ривожлантириш, соҳага оид назарий билим ва амалиёт қўникмаларни ўзлаштирган бўлажак ўқитувчиларда касбга оид фазилатларни шакллантириш. Ушбу мақсад малакавий амалиётнинг мазмунини ҳам белгилайди. Малакавий амалиётнинг интеграл табиати яхлит бир жараён сифатида бўлажак ўқитувчи шахсида шаклланадиган барча жиҳатларга комплекс таъсир этади. Малакавий амалиёт ташкилотчилари олдида турган муаммолардан бири бу ўқитувчининг касбий компетентлигининг ҳамма компонентларини ривожлантиришга қаратилган барча турдаги вазифа ва топшириқларни тайёрлашдан иборат. Малакавий амалиёт касбий тайёргарликнинг ҳар бир босқичида ўқитишнинг мақсад ва вазифалари, назарий билимдонлик даражаси, талабаларнинг мустақил ўқув жараёнларида иштирок эта олиш ва тайёргарлик даражаси ҳамда индивидуал хусусиятларига монанд курсдан курсга қараб босқичма-босқич мураккаблашиб бориши талаб этилади. Малакавий амалиёт босқичларида бўлажак ўқитувчилар педагогик фаолиятнинг муайян кўринишларини ўзлаштирадилар. Бу эса малакавий амалиёт жараёни касб-



га оид ўқув ва тарбиявий ишларни талабалар томонидан босқичма-босқич ўзлаштирилиши асосига кўра ташкил қилиниши лозимлигини кўрсатади. Педагогик фаолиятга киришишда, имкон қадар, барча ўқиган фанларни амалий қўллашга интилиш тавсия қилинади. Талабаларга назарий фанларни олиб бориш жараёнида ўзлаштирилган билимларни амалиёт билан боғлаш, Фанни ўқитиш методикасига доир билимлар Фанга доир билимлар Педагогик билимлар Психологик билимлар амалий бажариб кўришни ўргатиш талаб этилади. Бунинг учун ўқитувчилардан қуйидагилар талаб қилинади: малакавий амалиёт жараёнида талабалар учун зарур бўлган метод ва усуллардан фойдаланган ҳолда дарс машғулотини ташкил қилиш; талабалар учун ўқитиш жараёнида керак бўладиган таълимий вазиятларини яратиш; педагогик фикрлашни ривожлантириш; ҳамкорликда ишлаш, ўзаро муносабатларни ўрнатишни машқ қилиш; талабаларнинг умумий маданиятини юксалтириш йўлларида кенгроқ фойдаланиш; бўлажак ўқитувчи, тарбиячи ва ҳақозо сифатида талабаларнинг индивидуал интилишлари ва қобилиятларини ривожлантириш ва бошқалар.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида”. – Т.: 1997 йил 29 август // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 15-сон, 150-модда; 2013 й., 41-сон, 543- модда
2. Ўзбекистон Республикаси Қонуни, “Таълим тўғрисида”. – Тошкент, 1997 йил 29 август // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997-й., 9-сон, 225-модда; 2013-й., 41-сон, 543-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.01.2018-й., 03/18/456/0512-сон; 19.04.2018-й., 03/18/476/1087-сон
3. Воронович Б.А. Философский анализ структуры практики. -М.: Мысль, 1972.
4. Толипов Ў.Қ. Олий педагогик таълим тизимида умуммехнат ва касбий кўникма ва малакаларни ривожлантиришнинг педагогик технологиялари: Пед. фан. докт. ... дисс. – Тошкент: 2004. – 314 б.
5. Пардабаев Ж.Э. Таълим жараёнида иновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш мазмуни // “Мехнат ва касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантиришда инновацион ёндашувлар” Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Бухоро, 2019. – Б. 25-27.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада талабаларнинг касбий тайёргарлигини педагогик кластер ёндашув асосида тақомиллаштиришда малакавий педагогик амалиётнинг ўрни, бугунги кунда педагогик олий таълим муассасаларида педагогик амалиётни ташкил этиш муамолари ва ечимлари тўғрисида сўз боради.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается роль квалификационной педагогической практики в совершенствовании профессиональной подготовки студентов на основе педагогического кластерного подхода, о проблемах и решениях организации педагогической практики в педагогических вузах на сегодняшний день.

SUMMARY

This article examines the role of qualifying pedagogical practice in improving the professional training of students based on the pedagogical cluster approach, on the problems and solutions of organizing pedagogical practice in pedagogical universities today.



ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАЪЛИМ МУАССАСАСИДА БОШҚАРУВ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Суяров А.М.

*Чирчиқ давлат педагогика университети
“Мақтаб менежменти” кафедраси катта ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: инновация, инновацион ёндашув, замонавий бошқарув, таълим-тарбия, иқтисодиёт тармоқлар, педагогик инновациялар, инновацион жараён, инновацион фаолият, тадбиркорлик, ишлаб чиқариш, компонентлар, потенциал.

Ключевые слова: инновации, инновационный подход, современный менеджмент, образование, отрасли экономики, педагогические инновации, инновационный процесс, инновационная деятельность, предпринимательство, производство, компоненты, потенциал.

Key words: innovation, innovative approach, modern management, education, economic sectors, pedagogical innovations, innovation process, innovation activity, entrepreneurship, production, components, potential.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда таълим тизимининг барча босқичларини замонавий талаблар асосида ташкил этиш бўйича амалий ишлар ҳал қилувчи босқичга кирди. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек: “Фарзандларимиз мактабдан қанчалик билимли бўлиб чиқса, юқори технологияларга асосланган иқтисодиёт тармоқлари шунча тез ривожланади, кўплаб ижтимоий муаммоларни эчиш имкони туғилади. Шундай экан, Янги Ўзбекистон оstonаси мактабдан бошланади десам, ўйлайманки, бутун халқимиз бу фикрни қўллаб-қувватлайди”. Бугунги ижтимоий ва иқтисодий шароитларда инновационлик асосан таълим фаолиятининг аниқ ва уйғун ҳолда ташкил этилишига боғлиқ бўлади. Мана шунга боғлиқ ҳолда бош рол энг аввало, ташкилот раҳбарига ажратилади, чунки, айнан унинг касбий ва шахсий сифати бутун таълим жараёни қанчалик самарали ташкил этилганлиги боғлиқ бўлади. Фақат таълим муассасаси раҳбари раҳбарликнинг тўғри фаолиятини танлаш орқали таълим муассасасидаги иннова-



цион жараёнларга самарали таъсир кўрсатиши мумкиндир. Бу борада мос ҳолдаги бошқарув фаолиятининг шакллантирилиши ҳисобига умумтаълим мактабининг барқарор инновацион ривожланишини таъминловчи бошқарув киши, жамият ва давлатнинг манфаатлари йўлида замонавий таълимни ривожлантиришнинг объектив эҳтиёжи бўлиб ҳисобланади.

Бунга таълим муассасасини ривожлантиришнинг стратегик мақсади сифатида унинг инновацион типдаги муассасага айлантирилишини, тактик мақсад сифатида эса шунга мос ҳолдаги бошқарув фаолиятини танлаб олиш йўли билан эришиш мумкин. Инновацион жараёнлар устидан самарали бошқарув энг аввало, муаммоларни ҳал қилиш методологиясининг асосланганлиги, методологик ёндашувнинг мослиги, яъни, бошқарув фаолияти тадқиқотнинг таянч тушунчалари, тамойиллари ва методлари жамланмаси сифатида мос ҳолдаги назарий-методологик асосда қурилиши билан белгиланади.

Мактабнинг инновацион ривожланишини бошқаришни такомиллаштириш учун энг аввало, “инновация”, “инновацион жараён”, “инновацион фаолият”, “инновацион салоҳият”, “инновацион ресурс” каби тушунчаларнинг моҳиятини англаб олиш лозим бўлади.

“Инновация” тушунчаси биринчи бор XIX асрда маданий антропология тадқиқотларида пайдо бўлди ва бунда у бир маданиятнинг иккинчи маданиятга айрим элементларнинг киритилишини англатар эди. Бундай ёндашув маданиятдаги ўзгаришларни вақт ва маконда турли хил тезликда борадиган диффузия жараёни сифатида олиб қаралар эди. Инновация одатда “нуқсон”, берилган этнос учун “универсал” бўлган нарсаларнинг бузилиши деб қабул қилинар эди. Анъаналардан ташқарига чикувчи нарса инновация бўлиб саналади ва бундай позиция бугунги кунларда ҳам ҳалигача кенг тарқалгандир.

Инновациялар муаммосини ишлаб чиқиш борасида ижтимоий-иқтисодий тадқиқотлар соҳасида катта тажриба тўплангандир. Турли хил олимлар бу тушунчани ўз тадқиқотларининг объекти ва предметида келиб чиқиб талқин қиладилар. Инновацияларни тадбиркорлик руҳи билан мотивацияланган ишлаб чиқариш омиллариининг илмий-ташкилий комбинацияси сифатида талқин қилиш мумкин. Инновацияларнинг ички мантиғида иқтисодий ривожланишни динамиклаштиришнинг янги ҳолати деб қараш мумкин.

“Таълимдаги инновациялар” ва “педагогик инновациялар” тушунчалари синонимлар сифатида педагогик инноватиканинг категория аппаратида илмий жиҳатдан асосланиб, киритилди. Лекин, А.В.Хуторскийнинг таъ-



лимдаги инновацияларни учта – ижтимоий-иқтисодий, психологик-педагогик ва ташкилий-бошқарув жиҳатларидан олиб қараш мумкинлиги ҳақидаги фикри билан келишган ҳолда, биз педагогик инновациялар бу санаб ўтилганлар ичидан фақат иккинчи жиҳатига тегишли деб ҳисоблаймиз.

Умумтаълим муассасасидаги инновацион фаолият ҳам янги методлар, методикалар, воситалар, технологиялар, ўқув дастурлари ва шу кабиларнинг яратилишига, ҳам уларни ўзлаштириш, улардан фойдаланиш ва уларни тарқатишга йўналтирилади. Шунинг учун шартли равишда инновацион фаолиятнинг қуйидаги турларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

1) таълим янгиликларини яратиш, ишлаб чиқиш бўйича фаолият (яратувчанлик ёки назарий);

2) таълим янгиликларини ўзлаштириш бўйича фаолият (прагматик);

3) таълим янгиликларидан фойдаланиш бўйича фаолият (амалий);

4) таълим янгиликларини тарқатиш бўйича фаолият (тарғиботчилик).

Инновацион фаолиятнинг ҳар бир тури инновацион жараённинг маълум бир босқичи билан боғланган. Инновацион фаолиятни агар янги воситанинг ўзлаштирилиши умумтаълим муассасасини ривожлантириш вазифаларини ҳал қилишга имкон берадиган бўлса, муваффақиятли деб ҳисобланиши лозим.

Лекин инновацион фаолиятни фақат умумтаълим муассасасини ривожлантириш бўйича фаолиятга боғланадиган бўлса, у ҳолда янгиликларнинг туғилиши, ишлаб чиқиши, фойдаланилиши ва тарқатилишидаги ички таркибий қисмларни, айнан олганда эса таълим жараёнига шахсий қарашларнинг қайта ўзгартирилиши бўйича ички ишларни кўздан қочирамиз. Мана шундай ёндашув шуни билдирадики, исталган инновацион фаолият субъектлidir. Таълим муассасалари даражасида инновацион фаолиятнинг субъекти бўлиб педагогик жамоа саналади. инновацион фаолиятда кўп нарсалар унинг субъектларида у ёки бу типдаги қадриятлар, қарашлар, эътиқодлар, мотивлар ва манфаатларнинг жамланмаси мавжудлигига боғлиқ бўлади.

Инновациялар ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолмайди, улар илмий изланишларнинг, айрим ўқитувчилар ва бутун жамоанинг илғор педагогик тажрибаларининг натижаси бўлиб ҳисобланади. Ҳозирги вақтларга келиб кўплаб таълим амалиётлари, шу жумладан умумтаълим мактабларидаги амалиётлар ҳам шу даражада мураккаблашиб кетиб, тез-тез турли хилдаги янгиликларга дуч келинмоқдаки, янгиликларни жорий қилиш ўтган даврлардагига қараганда стихияли тарзда амалга ошмай қолмоқда, оддийгинасига кўчириб қўя қолиш ўрнига эндиликда рационал бошқарувни талаб қилмоқда.



Мана шунга боғлиқ ҳолда XX аср охирларига келиб илм-фан ва амалиётнинг янги тармоғи – ижтимоий инновацияларни бошқариш юзага келди.

Бошқарув – бу барча субъектларнинг ташкилотнинг пайдо бўлиши, барқарорлашуви, оптимал амал қилиши ва албатта ривожланишини таъминловчи мақсадга қаратилган фаолиятдир. Мазкур таъриф иккита муҳим моментни қайд этади: биринчидан, исталган бошқарув мақсадга қаратилган фаолиятдир; иккинчидан, бошқарув қолган фаолият турларидан ўзининг мақсади билан фарқ қилади. Лекин бу таъриф ўзига хос фаолият сифатида бошқарувнинг мазмунидаги хусусиятларни тўла ёритиб беролмайди. Ҳозирги замон шароитларида мактабни бошқариш мураккаб жараён бўлиб, унинг таркибий қисмлари бўлиб мақсадлар ва вазифаларни танлаб олиш, ўқув-тарбиявий ишларнинг эришилган даражасини ўрганиб чиқиш ва таҳлил қилиш, ўқувчилар ва педагоглар жамоалари фаолиятини ташкил этиш, ўқитиш ва тарбиялаш даражасини ошириш учун оптимал йўللарни танлаб олиш кабилар ҳисобланади.

Мактабни бошқариш – бу ўқув фанларини чуқур ўрганиш, шахснинг ҳар томонлама ривожланиши ва касбни онгли равишда танлаб олишга тайёрлаш мақсадларида ўқув-тарбиявий жараёнларда ўқитувчилар ҳамда ўқувчиларнинг вақти ва кучларидан рационал фойдаланишга йўналтириладиган мактаб маъмуриятининг илмий асосланган ҳаракталаридир. Бу масалаларнинг ҳал қилиниши мактаб раҳбари ва педагогларнинг илм-фан ва илғор тажрибаларнинг энг янги ютуқлардан, жамоадаги ўзаро муносабатлардан, педагоглар ва ўқувчиларнинг инновационлигидан ижодкорона фойдалана олиш маҳоратига боғлиқ бўлади. Умумтаълим мактабида инновацияларни бошқариш – бу ижодий инновацион фаолиятга қобил бўлган таълим субъектлари шахсининг оёққа туришларига йўналтириладиган муносабатлар тизимининг тузилишидир.

Айни даврда умумтаълим муассасаларининг узлуксиз инновацион ривожланишини таъминловчи шарт-шароитларни назарий англаб етишга эҳтиёж ўсиб бормоқда. Бошқарув назариясининг ҳозирги замон ҳолати ташкилот ривожланишининг ижтимоий-инновацион ресурсларига – менежментнинг инсонга йўналтирилганлигига, кишиларда ўзаро ҳаракат қилишга қобиликнинг шакллантирилишига, уларнинг саъй-ҳаракатлари самарадорлигига диққатнинг қаратилиши билан тавсифланади.

Айнан бошқарув фаолияти умумтаълим муассасасининг ижтимоий ресурслари компонентлари (ташкилий, бошқарув ва инсон ресурслари) орасида нисбатан мустақил, ўзаро кам боғланган оптимал алоқаларнинг ўрнатилишига ва кейинчалик умумий мақсадлар, манфаатлар асосида унинг



қисмлари келишилган ва ўзаро боғланган яхлит, бутун тизим сифатида инновацион потенциалга айланишига ёрдам беради. Бундан ташқари, бошқарув фаолияти таълим муассасасини нисбатан тизим сифатида маълум бир бошқарув функцияларини бажаради:

- 1) унинг мувозанатини таъминлаб туришда муҳим рол ўйнайди;
- 2) таълим муассасасининг инновацион потенциалини долзарблаштиради.

Хулоса қилиб, шуни таъкидлаш лозимки: инновацион ёндашув асосида таълим муассасасида бошқарув фаолиятини ташкил этишда самарали бошқаришни амалга оширишни таъминловчи ва доимий такрорланувчи фаолият усуллари тизимидан иборат. Ҳар доим таълим муассасасида директорлари бошқариш қобилятини доимий равишда ўз устида мустақил изланиб, инновацион ёндашув асосида фаолият олиб бориши зарур.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сонли Фармони.
2. Ахлидинов Р.Ш. Мактабни бошқариш санъати. –Тошкент, Фан, 2006. –284 б
3. Джураев Р.Х., Турғунов С.Т. Таълим менежменти. Ўқув қўлланма. –Тошкент: Ворис, 2006. –258 б.
4. Пўлатов Ш.П. Таълим менежменти, ёхуд таълим муассасасини илмий-методик бошқариш стратегияси. Ўқув-методик қўлланма. –Тошкент: Ёш куч, 2019. –582 б.
5. Ибрагимов Х., Абдуллаева Ш. Педагогика назарияси. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2008.
6. Р.Ж.Эшмухаммедов, А.А.Абдуқодиров, А.Х.Пардаев ”Директорнинг иш китоби”(амалий тавсиялар)-Т :2007.
7. Усаров Ж.Э. Ўқувчиларнинг малакасини шакллантириш Таълим самарадорлигини ошириш омили сифатида // Назарий ва амалий фан. - 2017. - Т. 53. - №. 9. - С. 79-82.

РЕЗЮМЕ

Мақолада инновацион ёндашув асосида таълим муассасасида бошқарув фаолиятини ташкил этиш шарт-шароитларини устувор йўналишлари тўғрисида фикр юритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются приоритетные направления условий организации управленческой деятельности в образовательном учреждении на основе инновационного подхода.

SUMMARY

The article discusses the priority areas of the conditions for organizing management activities in an educational institution based on an innovative approach.



PEDAGOGIK INNOVATSION KLASTER TIZIMIDA KASBGA YO'NALTIRISHNING NAZARIY ASOSI

Muxammadiyev Q.S.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: ta'lim, tizim, klaster, fan, pedagogika, dolzarb, muloqot, shaxs, uzluksiz.

Ключевые слова: образование, система, кластер, наука, педагогика, актуальное, общение, человек, непрерывное.

Key words: education, system, cluster, science, pedagogy, topical, communication, person, continuous.

Oliy ta'limning jamiyat barqaror rivojlanishidagi yuqori ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqqan holda zamonaviy talablar, tizimdagi muammolar va ularni hal qilishda ta'lim, fan va ishlab chiqarish tarmoqlari o'rtasidagi tarqoqlik bugungi kunda uzluksiz pedagogik ta'limni klaster rivojlanish modeliga o'tkazish zaruratini taqozo etmoqda. Fan va ta'limning ishlab chiqarish bilan uyg'unligi barcha sohalaridagi taraqqiyotni ta'minlaydi. Bu borada tabiiyki, fan, ta'lim va ishlab chiqarishning integratsiyasi muhim va dolzarb vazifa. Bu esa o'z-o'zidan innovatsion klasterga yo'l ochadi. Davlatimiz rahbari Shavkat Miromonovich Mirziyoyev 2017 yil 10-11 mart va 2018 yil 16-17 fevral kunlari xalq bilan muloqot qilish hamda joylarda amalga oshirilayotgan islohotlar bilan tanishib, Buxoro viloyatiga tashrifi chog'idagi "Paxta va to'qimachilik klasteri" loyihasini tashkil etish g'oyasini olg'a surdi. Unda O'zbekistonda klaster tizimi asosida ishlab chiqarishni tashkil etishning ilmiy asoslari ko'rsatib berilgan. Darhaqiqat, so'nggi vaqtda innovatsion klaster tizimi barcha sohalariga shiddat bilan kirib bormoqda. Jumladan, ta'lim tizimida ham klaster mavjud. Bu esa shaxsni kamol topishi va yetuk kadr bo'lishiga qaratilgan bo'lib, uning bog'liqligi – maktabgacha, umumiy o'rta maktab, akademik litsey, kasb-hunar kolleji, oliy o'quv yurti, doktorantura, malaka oshirish kabi jarayonlarni qamrab oluvchi butun umr davomidagi ta'lim zanjirini bir-biriga bog'langanidir.



Hozirgi kunda dolzarb muammolardan biri - bu yosh avlodni ijtimoiy turmushning barcha jabhalarida yaroqli shaxs sifatida oqilona, odilona va omilkorlik bilan tayyorlashdan iboratdir. Bizning vazifamiz kelajagimiz bo'lgan o'quvchilarni kasb-hunarga, ijtimoiy-iqtisodiy bilimga ega bo'lgan, bozor sharoitini biladigan har tomonlama tushunadigan, ma'lumotli yigit - qizlarni tayyorlash.

Ongli ravishda kasb tanlash uchun o'quvchilarning bir qator kasblarni yetarlicha bilishi, bilganda ham ularning o'ziga jalb qiladigan tomonlarini emas, balki qiyinchiliklarini ham yaxshi bilishi, o'zining shaxsiy sifatlariga ko'ra tanlangan kasbini muvaffaqiyatli egallay olishi va keyingi ish jarayonida o'z malakasini takomillashtirish talab qilinadi. Bugungi kunda hayot va ijtimoiy ishlab chiqarishning muhim talabiga aylandi. Chunki, o'sib kelayotgan yosh avlod jamiyat taraqqiyoti, Vatan ravnaqi va xalq farovonligini ta'minlovchi yetuk, salohiyat bo'lajak kadrlar sanaladi. Xalqimiz "Mehnat qilgan inson doimo el ardog'ida bo'ladi" deb, bejiz aytmagan. Zotan, mehnat insonni ulug'laydigan, uning obro'-e'tiborini oshiradigan hamda uni ezgulik va yaxshilik sari yetaklaydigan jarayondir. O'quvchi-yoshlarga kasb va kasbga yo'naltirishning ijtimoiy-psixologik asoslarini o'rgatish zarur. Bu jarayonda ta'lim muassasi psixologidan ish jarayonidan faollik hamda o'rganilgan muommoni yechish mexanizmlarini ishlab chiqish talab qilinadi.

Muammoning muhimligi, yoshlarni kasbga yo'naltirishga oid bir qancha amaliy masalalarni shoshilinch ravishda hal qilishning zarurligi hozirgi vaqtda ko'plab mutaxassislar: pedagoglar, psixologlar, shiforkorlar, iqtisodchilar, sosiologlar va g'oyat xilma - xil sohalarida ishlovchi amaliyotchi xodimlarning e'tiborini o'ziga jalb etadi. Bu borada ko'plab mutaxassislarning ishtirok etishi va ish olib borishi muammoni to'g'ri va kompleks tarzda hal etish uchun zamin va sharoitlar yaratib beradi, albatta.

O'quvchilarning ongli kasbga yo'naltirish muommolarini mustaqil hamdo'stlik mamlakatlari hamda Respublikamiz olimlari S.L.Rubinshteyn, Spirmen, Bins, Ayzenk, G.Ya. Bush, S.S.Guseva, A.M.Matyushkin, K.M.Gurevich, I.V.Pavlov, K.K.Plotonov, L.S.Vigatskiy, Ye.A.Klimov, M.G.Davletshin, G'.Shoumarov, B.Qodirov, E.G'oziev, N.Majidov, X.Shodiev, Yo.Alimqulovlar o'tkazgan ilmiy - tadqiqotlarida tahlil qilganlar.

Biz kasbga yo'naltirishning psixologik mexanizmini pedagogik innovatsion klaster tizimida yoritib berishga harakat qilamiz.

Kasb tanlashga yo'llash deganda, shaxs tanlagan kasbning jamiyat va o'zi uchun ahamiyatini anglagan holda, uni muvaffaqiyatli egallashi uchun yo'nalgan faoliyat tushuniladi. U o'quvchilarning o'z kasbini mukammalroq



egallashlari uchun intilishlarida, qiziqishida, o'zi tanlagan kasbga oid bilim, ko'nikma va malakalarini egallashga harakat qilishlarida, shu kasb bo'yicha mehnat qilishga tayyor ekanliklarida ifodalanadi.

Kasb tanlashga tayyorgarlik oila, maktabdagi psixolog, kasb egalari bilan uchrashuvlar, sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning ta'sirida ma'lum bir yoshga kelib shakllanishi mumkin. Maktabda o'quvchilarga kasbni to'g'ri tanlash bo'yicha yo'l-yo'riqlar berish amaliy yordamlar ko'rsatish shart. O'quvchilarni to'g'ri va ongli kasb tanlashdagi ichki va tashqi omillarning hamkorlik aloqalari bo'lishi muhim hisoblanadi. Bu esa pedagogik innovatsion klasterida yaqqolroq ko'zga tashlanadi.

Pedagogik ta'limning jamiyat barqaror rivojlanishidagi yuqori ijtimoiy ahamiyati bilan bog'liq zamonaviy talablar, tizimdagi muommolar va ularni hal qilishda ta'lim, fan va ishlab chiqarish bo'g'inlari o'rtasidagi o'zaro yakdillikning yetishmasligi bugungi kunda uzluksiz pedagogik ta'limni klaster rivojlanish modeliga o'tkazish zaruriyatini taqozo etmoqda. Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri muayyan geografik hududning raqobatbardosh pedagog kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida bir-biri bilan uzviy aloqadagi teng huquqli alohida ta'lim subyektlarining, texnologiyalarning va inson resurslarining integratsiyalashuvini kuchaytiruvchi mexanizm bo'lib, u innovatsiya va integratsiya jarayonlari bilan bog'liq.

Pedagogik ta'lim klasteri mimetik (grek tilida mimiomai- taqlid qilmoq) metod bo'lib, iqtisodiyotning ishlab chiqarish sohasida samaradorlikka olib kelgan modelni pedagogik ta'lim tizimiga ijodiy asosda joriy etishni nazarda tutadi. Pedagogik ta'lim klasteri "ta'lim-ilm-fan-ta'lim vositalari-texnologiya-boshqaruv-biznes" innovatsion zanjirini hosil qiladi va uni ilmiy nuqtai nazardan tadqiq qilish bugungi pedagogikamizning oldidagi muhim vazifalardan bo'lib turibdi. Ta'lim majmuasini tashkil qiluvchi bo'g'inlar o'rtasida mavjud tabiiy aloqani manfaatdorlik va samaradorlik nuqtai nazaridan, ma'lum hududning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ta'minlash tobora zaruratga aylanib bormoqda.

Pedagogik innovatsion klaster tizimida kasbga yo'naltirish sohasida amalga oshiriladigan ishlar:

- Mavjud muommolarni aniqlash va bartaraf etish (kasbiy axborot va maslahatlar berish)
- Kasbga yo'naltirish ishlari bosqichlarini ishlab chiqish
- ijtimoiy yo'naltirilgan ongliklikni tarkib toptirish, zaruriy hatti-xarakatlar sifatida ma'naviy-ahloqiy tarbiyalash yoki fuqarolik tuyg'ularini tarbiyalash;



- moyillik va layoqatlarni rivojlantirish, istalgan xatti-harakat sifatida kasbiy qiziqishni tarbiyalash yoki kasbiy tarbiyalash.

Kasbga yo'llash ishlarini maktablarda rejalashtirishda quyidagilarga e'tibor berish kerak:

- rejalashtirilgan tadbirda kasb tanlash ishlarining maqsad va vazifalari ko'rsatilgan bo'lishi kerak;
- maktabning o'qituvchilari o'z sohalari bo'yicha kasbga yo'llash ishlarida faol ishtirok etishlari lozim;
- O'quvchilarga kasbga yo'llash ishlarini olib borishda o'qituvchilar o'zlarini tizimli shaklda malakalarni oshirib borishlari maqsadga muvofiq bo'ladi.

Fan o'qituvchilari tomonidan kasbga yo'llash ishlarini rejalashtirishda quyidagilarga e'tibor berishi kerak:

- kasbga yo'llash asosida o'tiladigan mavzuni ish rejaga kiritish;
- kasbga doir ma'lumot ya'ni axborot beradigan mavzularni tanlash va shu mavzuga oid ko'rgazmali materiallarni tayyorlash;
- xalq xo'jaligidagi asosiy sohaga oid bo'lgan mavzularni o'rganish va rejaga kiritish;
- Dars o'tish jarayonida o'quvchilarni u yoki bu kasbga bo'lgan qiziqishini aniqlash va sinf rahbarlari bilan muhokama qilish;
- O'quvchilar bilan har doim qiziqishiga qarab ishlash (predmetga bo'lgan qiziqishini aniqlash maqsadida);
- shu fanga oid bo'lgan eksponatlarni kasbga yo'llash xonasida yangilab borish lozim;
- o'quvchilarni ruhiyatini yaxshilash maqsadida o'z bilimini va saviyasini oshirish kerak.

Xulosa sifatida pedagogik innovatsion klaster tizimida kasbga yo'naltirishning psixologik mexanizmini ishlab chiqarish orqali ta'lim tizimidagi uzluksizlik va aloqani, ta'lim jarayoni bilan oila va mahalla o'rtasidagi integratsiya jarayonini mustahkamlaydi. Yakunda esa o'quvchi-yoshlarni hozirgi davridagi hayotiy voqealarga bardosh bera oladigan va o'zlarining har bir faoliyatiga ijodiy yondasha oladigan, xalq xo'jaligining turli tarmoqlarida samarali mehnat faoliyatini amalga oshira oladigan shaxs sifatida tarbiyalash uchun ularni zaruriy kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Xo'jamqulov U.N. Maktab-laboratoriya. (Uslubiy qo'llanma). Chirchiq, 2019. 43b



2. Boltaboev S.A., Ismoilova M.M. Mehnat ta'limini o'qitish metodikasi fanidan kurs ishlari. (Metodik qo'llanma). T.: Nizomiy nomli TDPU, 2002. 20 b.
3. Qoysinov O.A., Sattorov V.N., Yakubova H.S. Mehnat ta'limidan amaliy mashg'ulotlarni tashkil yetish metodikasi. (Metodik qo'llanma). T.: Nizomiy nomli TDPU, 2011. 79 b.
4. Muslimov N.A., Qoysinov O.A. Mehnat ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limni tashkil yetish. (Metodik qo'llanma). T.: TDPU, 2006. 52 b.
5. Nurmatov Farkhat Abdualimovich. Khudoiberanov Javlonbek Saotboy oglu. Improving the qualities of physical endurance in student youth. Journal of Natural Remedies Vol. 21, No. 12(2), (2021)
6. Kutlimurotovich, U. A. (2020). General physiological principles of physical education and sports. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7(9), 2366-2371.
7. Бабажанова, В. А., Утепбергенов, А. К., Баймуратова, Г. А., & Ережепова, Г. Д. (2017). Исследование крепости телосложения (индекс Пинье) у юношей, проживающих в различных районах Приаралья. Инновационные технологии в образовании и науке (pp. 11-14)..

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada pedagogik innovatsion klaster tizimida kasbga yo'naltirishning nazariy asoslari haqida qisqacha ma'lumot bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена краткая информация о теоретических основах профориентационной работы в системе педагогических инновационных кластеров.

SUMMARY

This article provides brief information about the theoretical foundations of career guidance in the pedagogical innovation cluster system.



OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUV JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING KLAS- TER TEXNOLOGIYALARI

Baxtiyorova S.I.

Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Ganjayeva Z.O.

BuxDPI Aniq va tabiiy fanlar fakulteti talabasi

Tayanch so'zlar: ta'lim, texnologiya, klaster, pedagogika, islohat, electron darslik tizimi, innovatsion ta'lim texnologiyalari, innovatsion klaster usuli, interfaol ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Ключевые слова: образование, технологии, кластер, педагогика, реформа, система электронных учебников, инновационные образовательные технологии, инновационный кластерный метод, интерактивное образование, информационно-коммуникационные технологии.

Key words: education, technology, cluster, pedagogy, reform, electronic textbook system, innovative educational technologies, innovative cluster method, interactive education, information and communication technologies.

Bugungi kunda fan, ta'lim va ishlab chiqarish jarayonlarining o'zaro amaliy integratsiyasi ta'minlangan taqdirdagina o'z oldiga qo'ygan natijalarga erisha oladi. Ta'lim-tarbiya jarayoni iqtisodiyotning o'zaro chuqur, har tomonlama uzluksiz aloqasini ta'minlay olgan va jamiyat hayotining barcha sohalariga tatbiq eta olgan davlat esa taraqqiyotga erishishi mumkin. Bu borada mamlakatimiz ta'lim sohasida salmoqli ishlar amalga oshirilayotganligi hech kimga sir emas. Ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlashning maqsadli yo'nalishlarini aniqlash, ayniqsa, pedagog kadrlarning kasbiy malakalari va bilim saviyasini uzluksiz yuksaltirish eng dolzarb masalalardan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil uchun mo'ljallangan eng muhim ustuvor vazifalar to'g'risidagi Oliy Majlisga murojaatnomasida ham dolzarb masalalar qatorida ilm-fan va ta'lim, ta'lim va ijtimoiy-iqtisodiy



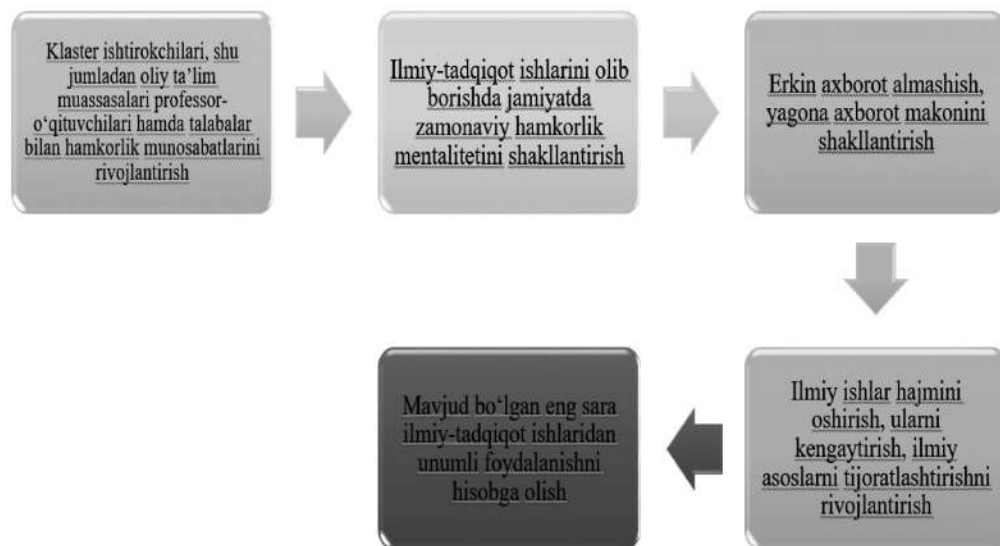
hayot munosabatlariga alohida urg'u berilganligi bejiz emas. Modomiki, ta'lim tizimining markazida inson kapitali, uni to'g'ri taqsimlash, undan samarali foydalanish va maqsadli yo'naltirish turar ekan, bunda oliy ta'lim tizimini jamiyatning barcha manfaatdor tomonlari, ta'lim jarayonining barcha subyektlari bilan yaxlit bir butunlikda bugungi kun talablari asosida tashkil etish hamda ta'limning to'liq uzluksizligiga erishish oldimizda turgan muhim vazifalardan biridir. O'qitish va ishlab chiqarish amaliyotining rolini oshirish va asosiy mutaxassislik fanlar bo'yicha mashg'ulotlarni qisqartirishdan iborat bo'lgan ta'limni modernizatsiya qilishning zamonaviy tendentsiyalari o'qituvchini o'rganilayotgan materialni tizimlashtirish va tuzishning yangi usullari va uslublarni izlashga undaydi. Shu bilan birga, shuni hisobga olish kerakki, fanni o'rganishga ajratilgan barcha soatlarning atigi 40 foizi auditoriya mashg'ulotlariga to'g'ri keladi, qolgan qismi talabaning mustaqil ishi. Shuning uchun bugungi kunda yangi pedagogik texnologiyalarni, masalan, blok-modulli o'qitish, masofadan turib o'qitish va hokazolarni joriy etishga katta e'tibor berilmoqda, bu bizga o'quv jarayonini tabaqalashtirilgan, moslashuvchan, muammoli yo'naltirilgan, faol va ijodiy qilishga imkon beradi.

Ayni paytda ta'lim tizimining hamma jabhalarida ayrim kamchiliklar va xatolar uchrab turibdi. Hozirda xalq ta'limi vazirligi tomonidan respublikaning barcha ta'limga tegishli bo'lgan sohalaridagi mavjud muammolarni bartaraf etish yo'llari, yoshlarni ta'lim-tarbiya sohasida oldinga siljish omillari ustida ishlanmoqda. Xalq ta'limi tizimida ko'plab yangi loyihalar, takliflar muhokama qilinmoqda. Ular orasida eng ma'qul va maqsadli hamda tezkorlik bilan pedagogik tizim muammo va kamchiliklariga oqilona yechim deb "Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri" taklifi qo'llab-quvvatlanmoqda. Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri dunyoning ko'plab rivojlangan davlatlarida amalda qo'llanib, ta'lim tizimida yetakchi natijalarga erishishning innovatsion modeli sifatida qaralmoqda.

Ta'lim nuqtai nazaridan "Klaster" atamasining ma'nosi aniq belgilangan. Shunga qaramay mavjud ta'riflarning katta miqdori deyarli har doim ta'lim hamjamiyati tomonidan bir xil tushuniladi. Innovatsion ta'limning xususiyatlari, ya'ni birlashma va qo'shma resurslardan foydalanish, shuningdek, ilmiy-tadqiqot natijalari va sifatni yaxshilash uchun professional faoliyat ta'lim muassasalari faoliyati samaradorligi rivojlanishi uchun xizmat qiladi. O'qitish texnologiyalarini takomillashtirishda innovatsiya va shunga mos ravishda innovatsion texnologiyalar nima ekanligini ko'rib chiqaylik. Shuni tushunish kerakki, innovatsiya barcha turdagi yangiliklarni yaratish bilan bog'liq va amalga oshirish jarayonidir. Oliy ta'lim muassasalarida o'qitish texnologiyalarini



rivojlantirish muhitida ma'lum bir usulni tadbiq etilishi, sohasiga yangi narsaning kirib borishi, unga joylashtirish va butun bir qator o'zgarishlarni yaratishni anglatadi. Innovatsion klaster usuli ish samaradorligini oshiribgina qolmay hamda boshqarish tizimini ham optimallashtiradi. Oliy ta'lim muassasalarida klaster yondashuvini amalga oshirishning asosiy afzalliklari:



ijtimoiy ahamiyatga ega mahsulotlarni amaliyotda taqbiq etish imkonini beradi.

Ta'limning bugungi vazifasi talaba yoshlarni kunsayin oshib borayotgan axborot ta'lim muhiti sharoitida mustaqil faoliyat ko'rsata olishga, axborot oqimidan oqilona foydalanishga o'rgatishdan iboratdir.

Xorijiy mamlakatlarning innovatsion rivojlanish ko'rsatkichlari tahlili shuni ko'rsatadiki, nisbatan rivojlangan ilmiy salohiyatga ega bo'lgan davlatlar pedagogik tizimning innovatsion klasterini amalda to'g'ri tatbiq etib, undan oqilona foydalanib kelmoqdalar. Amaliyot har bir loyiha uchun muvaffaqiyat garovi hisoblanadi. Hech kimga sir emaski amaliyotda har bir loyiha albatta turli muammolarga uchraydi. Tajribalar davomida har bir muammoga yechim topiladi. Quyida Oliy ta'lim muassasalarida pedagogik ta'lim klasteri vositasida texnologik ta'lim tizimi samaradorligini oshirish bo'yicha uchraydigan ayrim muammolar va ularning taxminy yechimlari keltiriladi:

- bo'lajak yosh mutaxassislarni chuqur innovatsion bilimga ega qilib xalq xizmatiga tayyorlash;
- aynan hozir bo'lajak texnologiya-o'qituvchi yoshlar maktab amaliyotida elektron darsliklar bilan ishlash jarayoniga duch kelmoqdalar. Mana shu



elektron darsliklar barcha fanlarda har bir dars uchun mo'ljallanmagan. Yosh texnologlar kompyuterdan oqilona va unumli foydalanish yo'llarini mukammal bilishlari lozimki, toki ular multimedia ilovalarini mustaqil yaratish kabi malakaga ega bo'lishsin. Buning yechimi oliy ta'lim muassasalarida AKT darslariga ko'proq dars soati ajratilishi deb hisoblanadi.

Texnologik ta'limda o'rganiladigan bilimlarni zamonaviy xalqaro ta'lim yo'nalishlari bilan biriktirib olib borish lozim. Buning uchun chet el olimlari bilan hamkorlikni kuchaytirish

Pedagogik ta'lim klasterining har bir bo'g'inida samarali-natijaviy hamkorlik hamda tajriba almashishni yo'lga qo'yish

Oliy ta'lim muassasalarida tajribali professor-o'qituvchilar uslubiy ko'magini tashkil etish

Oliy ta'lim muassasalarini sifatli o'quv qo'llanmalar va elektron darsliklar bilan ta'minlash

Hozirda oliy ta'lim muassasalarida talabalarning amaliyotda kam bo'lishi bo'lajak o'qituvchilarning ish faoliyatini olib borishiga ruhan tayyor emasligi ham juda katta muammo sanaladi. Oliy ta'lim muassasalarida amaliyotning kamligi sabab yosh o'qituvchi maktab sharoitida ta'lim-tarbiya jarayonida o'zlarini yo'qotib qo'yadilar. Oqibatda darslarda to'la ko'zlangan natijaga erishmaydilar.

Ta'limda eng katta muammolardan biri darsliklar masalasi bilan bog'liq. Uzluksiz ta'lim tizimida yangilangan darsliklarni o'z vaqtida yetib kelmasligi o'quvchilar bilimida katta bo'shliqlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Lozim topilsa, sifatli tahririyatlar sonini oshirish darkor. Bu ham klasterlashning moliyaviy masalalaridan biri sanaladi.

Texnologik ta'lim mutaxassislarini tayyorlashning samaradorligini innovatsion klaster usulida oshirish uchun quyidagilar muhim sanaladi:

Xulosa va takliflar. Bizning oldimizda yoshlarimizning kelajakda o'z o'rnini topa oladigan, hayotning past-baland yo'llarida o'zini yo'qotib



qo'ymasliklarida, o'z qarorlarini ongli va to'g'ri qabul qiladigan ravishda tarbiyalashdek mashaqqatli vazifa turibdi. Hozirda pedagogik ta'lim innovatsion klasterida mana shu sharaflil hamda mas'uliyatli vazifalarning yechimlari keng va atrofficha hal bo'lmoqda. Oliy ta'lim muassasalari ilmiy taraqqiyot va fan birgalikdagi rivojlanishi uchun poydevor qo'yadigan asoslardan biridir. Klasterni amalga oshirish sifati uchun mas'uliyat oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan ilmiy xodimlarning har birining zimmasiga tushishini eslatishimiz zarur. Klaster usulida tahlil juda qulay ko'p sonli nomutanosiblikni idrok etishni osonlashtiradigan vosita bo'lib xizmat qilishini takidlash joiz.

Adabiyotlar:

1. Бахтиярова С. И. Совершенствование методологии использования инновационных педагогических технологий при подготовке специалистов в вузах //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 18. – С. 507-511.
2. Baxtiyorova S. I., Ganjayeveva Z. O. Texnologik ta'limda xalqaro baholash tizimini joriy etish metodikasi //golden brain. – 2023. – Т. 1. – №. 33. – С. 67-72.
3. Hamdamova N., Hamidov R. Texnologiyani o'rta talim maktablarida rivojlantirish usullari // Центральноазиатский журнал образования и инноваций. – 2023. – Т. 2. – №. 11. – С. 116-120.
4. Muqimovna, H. N. ., Boboqulovna, X. N. ., & qizi, B. S. I. . (2023). Innovative teaching METHODS. Journal of Intellectual Property and Human Rights, 2(9), 39-42. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/jiphr/article/view/1310>
5. Bakhtiyorova S. I., Sharopova M. F. "Improving the teaching process of materials science on the basis of foreign experience //E-Conference Globe. – 2021. – С. 46-48.
6. Baxtiyorova S. I., Jo'rayeva D. B. 5 Sinf texnologiya darslarida "materiallarga ishlov berish bo'limi" ni innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish // GOLDEN BRAIN. – 2023. – Т. 1. – №. 33. – С. 73-79.
7. Бахтиёрова С. И. Использование программного обеспечения в преподавании материаловедения //Наука, техника и образование. – 2021. – №. 2-2 (77). – С. 80-83
8. Bakhtiyorova S. I., Hamroyeva X. Y. Methods of Teaching Materials Science on the Basis of Innovative Educational Technologies //Journal of Pedagogical Inventions and Practices. – 2022. – Т. 7. – С. 133-136.
9. Baxronova S., Davlatova N. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini tikuvchilikka oid kreativ rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari //Центральноазиатский журнал образования и инноваций. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 144-148.
10. Baxronova S., Davlatova N. Texnologiya fanidan mashg'ulotlarni tashkil qilishning zamonaviy kompetensiyalari //Бюллетень педагогов Нового Узбекистана. – 2023. – т. 1. – №. 7. – с. 64-68.
11. Davlatova N. Texnologiya fanining "servis xizmati" yo'nalishidan talabalar mustaqil ta'limini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari //Science and innovation in the education system. – 2023. – Т. 2. – №. 8. – С. 82-86.
12. Islamovna B. S., Ubaidilloevna D. N., Norjona P. Modern competences of organizing technology courses //Samarali ta'lim va barqaror innovatsiyalar. – 2023. – Т. 1. – №. 3. – С. 146-151.

PEZIOME

Maqolada innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Ta'limning interfaol shakllaridan foydalanish xususiyatlari ko'rsatilgan. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish dinamikasi aniqlandi. O'qitish jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanib o'qitish metodikasini takomillashtirish haqida so'z borib, mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan, kelajagimiz davomchilari bo'lgan yoshlarning ijodiy g'oyalari va



ijodkorligini har tamonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu yo'lida innovatsion pedagogik texnologiyalarni o'rganish. Ta'limning interaktiv shakllari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish monitoringi olib borildi. Ta'lim amaliyoti va ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning klaster interfaoligi va samaradorligi ochib berildi.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются особенности внедрения инновационных педагогических технологий. Показаны особенности использования интерактивных форм обучения. Определена динамика внедрения инновационных технологий. В процессе обучения мы говорим о совершенствовании методики преподавания с использованием инновационных педагогических технологий, всемерной поддержке творческих идей и творчества молодых людей, стремительно развивающихся на пути инновационного развития нашей страны, являющихся продолжателями нашей будущее, формирование своих знаний, навыков и квалификации и совершенствование системы оценивания на основе передового зарубежного опыта, международных критериев и требований, таким образом, овладевая инновационными педагогическими технологиями. Проведен мониторинг использования интерактивных форм обучения и информационно-коммуникационных технологий. Выявлены интерактивность кластера и эффективность использования инновационных технологий в образовательной практике и образовании.

SUMMARY

The article examines the features of introducing innovative pedagogical technologies. Features of using interactive forms of education are shown. The dynamics of the introduction of innovative technologies were determined. In the process of teaching, we talk about improving the teaching methodology using innovative pedagogical technologies, and fully supporting the creative ideas and creativity of young people, who are rapidly developing in the path of innovative development of our country, who are the successors of our future, formation of their knowledge, skills and qualifications and improvement of the assessment system based on advanced foreign experiences, international criteria and requirements, in this way, learning innovative pedagogical technologies. Monitoring of the use of interactive forms of education and information and communication technologies was carried out. Cluster interactivity and effectiveness of using innovative technologies in educational practice and education were revealed.



O'QUVCHI SHAXSIGA YO'NALTIRILGAN O'QUV-BILUV JARAYONIDA O'QITUVCHINING FAOLIYATI

Qodirova N.Z.

*BuxDPI Xorijiy til va adabiyot (ingliz tili) yo'nalishi
1-kurs magistranti*

Tayanch so'zlar: o'quv-biluv jarayonini, ijodiy yondashish, bilim, ko'nikma, malaka, zamonaviy ta'lim jarayoni, pedagogik qobiliyat, pedagogik mahorat.

Ключевые слова: образовательный процесс, творческий подход, знания, умение, квалификация, современный образовательный процесс, педагогические способности, педагогическое мастерство.

Key words: educational process, creative approach, knowledge, skill, qualification, modern educational process, pedagogical ability, pedagogical skills.

O'quv-biluv jarayonini samarali tashkil qilish o'qituvchining asosiy vazifasidir. O'qituvchi o'quvchilarning har biriga alohida shaxs sifatida qarashi, ularning qiziqishlari, qobiliyatlari, istaklari, imkoniyatlarini doimo hisobga olishi, o'z o'rnida rag'batlantira olishi lozim. Mashg'ulotlarni tashkil etishda pedagoglar o'quv axborotlarining o'quvchilar bilim, ko'nikma, malaka va tajribalariga tayangan holda ularni qiziqitira oladigan, fikrlashga, ijodiy yondashishga undaydigan imkoniyatga ega bo'lishini ta'minlashga alohida e'tibor qaratishlari zarur.

Zamonaviy ta'lim jarayonida pedagoglar tomonidan:

- turli shakl, metod, vosita va texnologiyalardan samarali, o'z o'rnida maqsadli foydalanish;
- o'quv topshiriqlarini bajarishda o'quvchilarga ularni mustaqil tanlash imkonini berish;
- o'quvchilarni juftlikda, kichik guruhda va jamoada ishlashini ta'minlash;
- mashg'ulotlarning loyihalashtirilishiga e'tiborning qaratilishi nafaqat o'qitish sifatini yaxshiladi, balki samaradorligini ham oshiradi.

O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonida pedagogik faoliyat samarasi o'qituvchining pedagogik qobiliyati qay darajada shakllanganligiga



ham bog‘liqdir. Qobiliyat-faoliyat jarayonida paydo bo‘ladi va rivojlanadi, deb ta’kidlanadi. Jumladan, bilish qobiliyati, tushuntira olish qobiliyati, nutq qobiliyati, obro‘ orttira olish qobiliyati, muomala qila bilish qobiliyati kabilar.

Pedagogik qobiliyat va mahorat o‘qituvchida osonlik bilan shakllanmaydi. Bu kasbni tanlagan kishi o‘z maqsadiga erishish uchun uzluksiz o‘qib o‘rganishi va izlanishi, ijodiy mehnat qilishi, o‘z yurti va dunyodagi real voqelikni tez anglashi va o‘z mehnatining mamlakat uchun qanchalik zarurligini chuqur his qilishi zarur. O‘qituvchining pedagogik mahorati haqida fikr yuritar ekanmiz, uning ongligiga, milliy g‘oya va mafkuraga sodiqligiga, bilish va fikr doiralarining kengligiga, o‘z vazifasiga munosabatiga e’tibor bermoq kerak. Ayniqsa, pedagogik mahorat bobida o‘qituvchining fikr doirasi keng bo‘lish zarurligini alohida hisobga olish lozim. Chunki kishida bilim va fikr mukammal bo‘lmasa, u kamolotga erisha olmaydi. Darhaqiqat, kishi u yoki bu masalani, albatta, fikr orqali hal etadi. Shuning uchun, pedagogik mahorat sohibi bo‘lishga intilgan kishi, shubhasiz, o‘z bilimini doimo kengaytirishi, o‘z ustida ishlashi, o‘zining o‘quvchilarga ma’naviy-axloqiy ta’sir etuvchi g‘oya va fikrlarini yangilab borishi zarur. Buning uchun u ko‘p o‘qishi va o‘rganishi lozim. O‘qituvchining pedagogik mahoratiga baho berishda uning ta’limni qay darajada tashkil qila bilishi muhim ahamiyatga egadir.

Uzluksiz ta’lim tizimida o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan barcha o‘quv mashg‘ulotlarini mukammal tashkil qilish - o‘qituvchining birinchi navbatdagi vazifasidir. Yuqori saviyada o‘tkazilgan mashg‘ulotlar yoshlar ongida uzoq saqlanadi, ularda imon-e’tiqod va mafkuraning, kreativ qobiliyatlari shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, o‘qituvchining ilmiy saviyasi uning o‘z burchiga munosabati, yoshlarga murabbiylik ishtiyoqi, pedagogik mahorati va eng avvalo, sifatli dars bera olishida ko‘rinadi. O‘qituvchining faoliyatiga beriladigan baho darajasini ham dars va boshqa turdagi mashg‘ulotlarning sifati belgilaydi.

Dars berish san’atini mukammal egallagan o‘qituvchi uyushtirgan o‘quv mashg‘uloti chuqur bilim berish vositasi bo‘lishi bilan birga, yangi O‘zbekistonning ravnaqi, ertangi kunga bo‘lgan ishonchi, xalqimizning aql-zakovati va mehnatining nimalariga qodirligi, jamiyatning munosib fuqarosi va sodiq quruvchisi bo‘lish uchun qanday harakat qilish kerakligini anglatishi ham kerak.

Eng muhimi, pedagoglar o‘quv mashg‘ulotlarining nafaqat axborot berish, balki rivojlantirish xarakteriga ega bo‘lishiga e’tiborni qaratishlari zarur. Shuningdek, muhokama qilinayotgan masala, muammo, o‘rganilayotgan mavzu yuzasidan tahsil oluvchilarning mustaqil fikr bildirishlari (noto‘g‘ri bo‘lsa-da, fikr



bilirishlari)ga imkon berish, nima bo'lganda ham ularni o'ylashga, fikrlashga undash shaxsga yo'naltirilgan ta'limga xos muhim belgilardan biri sanaladi.

O'quv-biluv jarayonida o'qituvchining faoliyati asosan uchta obyektga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Birinchidan, shaxs sifatida o'qituvchi faoliyatining o'z-o'ziga yo'naltirilganligi. Bunda o'qituvchining :

- «Men» obrazi nazarda tutiladi, ya'ni o'qituvchi o'zining qanday inson ekanligini anglab yetadi. Masalan, «Men juda qattiqqo'lman, shuning uchun bolalarga nisbatan e'tiborli bo'lishim lozim», - singari o'z nuqtai nazariga ega bo'lishi;
- mustaqil bo'lishi, ya'ni u o'z kuchi va bilimiga ishonishi va uni takomillashtirib borishi;
- psixologik va fiziologik salomatligi, o'z-o'zini himoya qila olishi: o'qituvchining darsda his-hayajonlarini bartaraf etishi, darsni yuqori kayfiyat bilan olib borishi, har qanday sharoitda ham asab tolalarini saqlagan holda o'zining tetik holatini buzmasligi;
- o'z qadriga yetishi, ya'ni o'zi va o'z kuchiga ishongan holda mohir o'qituvchi ekanligini anglashi;
- o'z bilim va mahoratini doimiy ravishda oshirib borishi nazarda tutiladi.

Ikkinchidan, o'qituvchi faoliyatining boshqa shaxslarga, jumladan, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilganligidir. Bunda o'qituvchining:

- o'quvchilarga insonparvarlik nuqtai nazaridan munosabatda bo'lishi;
- o'quvchilarning ishonchiga kirishi;
- o'quvchilarga turli xil vaziyatlarda yordam berishi va ularni qo'llashi;
- o'quvchining fikrlarini to'liq yoritishiga sharoit yaratishi;
- o'z qobiliyatlari, imkoniyatlari va o'zligini anglashiga yordam berishi;
- o'quvchilarni boshqara olishi, muloqotga kirisha olishi muhim omillardir.

Uchinchidan, o'qituvchining o'z faoliyatiga yo'naltirilganligi. Bunda o'qituvchi o'zining pedagogik faoliyati jarayonida pedagogik jamoa orasida:

- o'z ijtimoiy mavqeyiga ega bo'lishi;
- o'z tarafdorlariga ega bo'lishi;
- o'z bilimi va tafakkurini oshirib borib, yangilik sari intilishi;
- samarali natijalarga erishishi;
- o'z faoliyatini samarali tashkil etishi;
- ko'plab tajriba orttirishi;
- ish sharoitini yaratishi;
- ijod etishi talab etiladi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda pedagoglarning o'z oldilariga qo'ygan maqsadlarining o'ziga xosligini quyidagilarda bilish mumkin:



1. Pedagogik faoliyatning maqsadi jamiyat tomonidan belgilanadi, ya'ni pedagog faoliyatining natijasi jamiyat manfaatlarini bilan bog'liqdir. Uning mehnati yoshlar shaxsini har tomonlama kamol toptirishga yo'naltirilgan. Pedagogik faoliyat avlodning ijtimoiy uzviyligi (ketma-ketligi) ni ta'minlaydi. Bir avlod tajribasini, ikkinchi avlodga o'tkazadi, ijtimoiy tajriba orttirish uchun insondagi tabiiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi.

2. Pedagog faoliyati doimo shaxs faoliyatini boshqarish bilan bog'liq. Bunda pedagogik maqsad o'quvchi maqsadiga aylanishi muhimdir. Pedagog o'z faoliyati maqsadini va unga erishish yo'larini aniq tasavvur qilishi va bu maqsadga erishish o'quvchilar uchun ham ahamiyatli ekanligini ularga anglata olishi zarur. Gyote ta'kidlaganidek: «Ishonch bilan gapir, ana shunda so'z ham, tinglovchilarni mahliyo qilish ham o'z-o'zidan kelaveradi».

3. Pedagogik ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi faoliyatini boshqarish shuning uchun ham murakkabki, pedagog maqsadi doimo o'quvchi kelajagi tomon yo'naltirilgan bo'ladi. Buni anglagan holda, mohir pedagoglar o'z faoliyatining mantiqini o'quvchilar ehtiyojlariga muvofiq holda loyihalaydilar. Hamkorlik pedagogikasining tub mohiyati ham ana shundan iborat.

O'quvchi shaxsiga doimo ijobiy-axloqiy ta'sir ko'rsata oladigan kishigina haqiqiy tarbiyachidir. Bunga erishish uchun pedagog o'zining axloqiy sifatlarini ham doimo takomillashtirib borishi zarur. O'quvchilarni mehnat, muloqot, o'yin, o'qish kabi faoliyat turlarida ishtirok etishlari tarbiyaning asosiy vositasi hisoblanadi. Har bir mohir pedagog o'zining individual pedagogik tizimiga ega bo'lishi kerak. Ayrim pedagoglar kasbiy mahorat sirlarini egallash uchun, avvalo, ta'lim-tarbiya metodlarini takomillashtirishga intiladilar. Bu tabiiy hol, chunki aynan metodlar yordamida pedagog o'z o'quvchilarini turli o'quv faoliyatiga jalb qiladi. Shu bilan birga, o'quvchilarni bilim olishga qiziqitirishda o'qituvchi tomonidan tanlangan metodlar, usullar va topshiriqlardan boshqa sabablar ham ta'sir etadi. Pedagog faoliyatining muvaffaqiyatli kechishi uning shaxsi, xarakteri, o'quvchilar bilan muomalasiga ham ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi. Odatda, bularning ta'lim-tarbiya jarayoniga ta'siri ahamiyatsizdek tuyuladi. Ammo tajribali pedagog, uning xatti-harakati o'quvchilarga qanday ta'sir ko'rsatayotganligiga ahamiyat berib, unga kerakli tuzatishlar kiritib, takomillashtirib boradi. Shuning uchun ham pedagogik mahoratni o'qituvchi shaxsiy sifatlarining majmui sifatida qaralib, uni o'qituvchining yuqori darajada psixologik-pedagogik tayyorgarlikka ega bo'lishi bilan bog'liq bo'lishini unutmaslik lozim. Pedagogik-psixologik bilimiga ega o'qituvchi o'quvchi shaxsi, intellekti, qobiliyati va imkoniyatlariga alohida e'tibor beradi.

O'qituvchi har doim o'quvchisining rivojlanish darajasi uning xotirasi, diqqati, irodasi, maqsadga yo'nalganligi kabi shaxsiy sifatлари ustidan nazorat qilib boradi.



Bunda nimaga asoslanadi? O'qituvchi o'z o'quvchisi haqida shoshib yomon fikrga borishi yoki uni ayblashi mumkin emas. Uning bosh vazifasi – o'quvchini barcha ko'rinishlarida o'rganish va tushunishga harakat qilishdir. O'qituvchilik kasbi o'ylamasdan ish ko'rishni kechirmaydi. O'quvchi qalbiga chuqur kirib borish, uning ruhiyati va xarakterini anglab olish mahoratli o'qituvchiga xos bo'lgan xususiyatdir.

Ma'lumki, o'quv-biluv faoliyatini samarali tashkil qilish darsdagi mos pedagogik-psixologik iqlimning yaratilishiga ham bog'liq. Darsda samarali pedagogik-psixologik muhitni qanday qilib o'rnatish mumkin? Eng avvalo, sinfda o'quvchining xotirjam ishlashi uchun xalaqit beradigan, chalg'itadigan, uni g'ashiga tegadigan barcha narsalarni yo'qotishga harakat qilish kerak. Bundan tashqari, o'quvchini qiziqtirish, rag'batlantirish uchun zarur bo'lgan vositalar bilan sinfni dekorativ bezatish ham ahamiyatlidir.

O'qituvchining o'z o'quvchilari oldiga qo'yadigan talablari ham unda o'quv-biluv qobiliyatlari shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. 45 daqiqali o'quv mashg'uloti davomida o'qituvchining o'z o'quvchilariga nisbatan qo'yadigan talablarini oddiy hisoblab chiqilganda, ular o'rtacha 100 ga yaqin ekanligi aniqlangan. Bu ozmi yoki ko'pmi? Bu savolga javob berish uchun A.S.Makarenkoning aytgan gaplarini eslashning o'zi kifoya: "Agar kimdir mendan pedagogik tajribam mohiyatini qisqa formulada ifodalab berishni so'raganida, men shunday javob bergan bo'lar edim: o'quvchiga nisbatan talab qanchalik ko'p bo'lsa, hurmat ham shuncha ko'p bo'lishi kerak". Ammo bu o'rinda gap talablarning sonida emas, balki qanday mazmunda ekanligidadir.

Talab qo'yishni qanday qilib o'rganish mumkin? Balki sinfga kirib, o'qituvchilar qanday talab qo'yayotganligini, o'quvchilar esa qanday qilib bajarayotganliklarinii kuzatish kerakdir? Ha, albatta bu kerak, busiz bo'lmaydi. Ammo ishni aynan shundan boshlash unchalik to'g'ri emas. Chunki biz guvohi bo'lishimiz mumkin bo'lgan dalillar juda xilma-xil va murakkabdir. Biz avvalo talabning tabiatini, mohiyati va tavsifnomasini bilishimiz kerak bo'ladi. Talab qilish metodikasini puxta egallagan o'qituvchilar o'z talablari bilan, avvalo, o'quvchilarning alohida xatti-harakatlarini stimullashtirib boradilar. Ular kimga qanday talab qo'yishni, o'quvchilar esa o'zlariga nisbatan qanday talab qo'yilishi mumkinligini biladilar va bu talablarni og'rinmay bajarar ekanlar, shunday xulq-atvor uslubiga ko'nikib boradilar. Bu esa bevosita o'quv-biluv jarayonini to'g'ri tashkil qilishga imkon yaratadi.

To'g'ri talab qo'yishning muhim omillaridan biri – bu muayyan pedagogik vaziyatni hisobga olishdir. Ya'ni o'qituvchi u yoki bu talab shaklini tanlaganda o'sha talab qo'yiladigan sharoitni ham inobatga olishi muhimdir. Eng asosiysi



– o‘qituvchining talabi ijobiy, aniq, o‘quvchining kuchi yetadigan va oxiriga yetkaziladigan bo‘lishi kerak.

Barchamizga ma‘lumki, ta‘lim jarayonida o‘qituvchilar bolaga bilim berishda turli xil rag‘batlantirish va tanbeh usullaridan foydalanishadi. Bu ham o‘qituvchi faoliyatidagi ustuvor vazifalardan biridir. O‘quvchi shaxsigayo‘naltirilganta‘limda bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish yoki kamaytirish rag‘batlantirish va tanbeh berish usullariga bevosita bog‘liqdir. Ta‘limda ragbatlantirish va tanbeh berishning qanday turlaridan foydalaniladi?

1. Ta‘limga qiziqishni ragbatlantirish metodi.
2. Ta‘limga burch va mas‘uliyatni rag‘batlantirish metodi.

O‘quv faoliyatini rag‘batlantirish deb kishining aktiv faoliyatiga bo‘lgan tashqi mayliga aytiladi. Shu sababli rag‘batlantirish o‘qituvchi faoliyatining omili hisoblanadi. Rag‘batlantirish kishining ichki mayliga ta‘sir qilganda real maqsad sari undaydigan kuchga aylanadi. O‘qishga qiziqishni rag‘batlantirish turlaridan biri o‘qishda ma‘lum qiyinchilik sezayotgan o‘quvchilarga muvaffaqiyatli sharoit yaratishdir.

Rag‘batlantirish va tanbeh berish usullari o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Rag‘batlantirish: baho bilan, imo - ishora bilan, mukofot bilan amalga oshadi. O‘quvchining kuchi yetadigan mas‘uliyatli topshiriq berish orqali bolaga ishonch bildirish; maqtash: (ota - ona, jamoa oldida); esdalik sovg‘a berish; maqtov yorlig‘i berish; stipendiya bilan taqdirlash; teleko‘rsatuvlarda maqtash; hurmat taxtasiga rasmini qo‘yish; qo‘llab-quvvatlash; ma‘muriyat va jamoaning minnatdorchiligi; musobaqalarda bayroq ko‘tartirish; gazetada e‘lon qilish; televideniya ko‘rsatuv uyushtirish kabi rag‘batlantirish pedagogik talab asosida bo‘lishi lozim. Tarbiyalovchi oshirib maqtashi, boshqa o‘quvchi-yoshlarga taqqoslab kesatishga yo‘l qo‘ymasligi, rag‘batlantirishga bo‘lgan talabchanligini oshirish lozim.

O‘qishga doir tanbehlar dars paytida, og‘zaki tanbeh berish, bahosini pasaytirib qo‘yish, ish daftariga yozish, xatolarni ko‘rsatish kabi usullar bilan amalga oshadi. Maktabda o‘quvchiga tan jazosi berish, o‘zlashtirmagani uchun haqorat qilish, shaxsigaga tegish, yomon iboralar bilan so‘kish aslo mumkin emas.

O‘quvchi shaxsigayo‘naltirilgan o‘quv-biluv jarayonida o‘quvchi qobiliyatini o‘stirish, shaxs sifatida rivojlanishiga yordam berish asosiy mezon hisoblanadi. Buni amalga oshirishda o‘qituvchidan inovatsion faoliyatni yo‘lga qo‘yish talab etiladi. O‘qituvchining innovatsion faoliyatiga yaratuvchilik jarayoni va ijodiy faoliyat natijasi sifatida qaraladi. V.A.Slastenin o‘qituvchining innovatsion faoliyatini tuzishda unga akmeologik jihatdan yondashadi.

Akmeologiya (akme) - yunoncha oliy nuqta, o‘tkir, gullagan, yetuk, eng yaxshi davr degan ma‘nolarni bildiradi.



V.A.Slastenin akmeologiyaning yuksak professionalizmga, mutaxassisning uzoq ijodiy umr ko‘rishiga olib keladigan subyektiv va obyektiv omillarini asoslab berdi. Obyektiv omillarga olingan ta’limning sifatini, subyektiv omillari esa insonning iste’dodi va qobiliyatini, ishlab chiqarish vazifalarini samarali hal qila olishidagi mas’uliyati, mutaxassislarga yondashuvini kiritadi.

Akmeologiya ilmiy nuqtai nazardan professionalizm va ijod munosabatida olib qaraladi.

Bunda quyidagi kategoriyalar farqlanadi:

- ijodiy individuallik;
- o‘zining o‘zish va takomillashish jarayoni;
- o‘z imkoniyatlarini amalga oshirish sifatidagi kreativ tajribasi.

Innovatsionlik pedagogik jarayonni ifodalab, nafaqat uning didaktik qurilmasiga, balki o‘qituvchining ijtimoiy mohiyatli natijalari va ruhiy qiyofasiga ham taalluqlidir. Innovatsionlik ochiqlikni, boshqalar fikrining tan olinishini bildiradi. O‘qituvchining innovatsion faoliyati turli xildagi qarashlarning to‘qnashuvi va o‘zaro boyitilishi dinamikasida amalga oshirishini ko‘zda tutadi.

O‘qituvchining innovatsion faoliyatini samarali amalga oshirish bir qator shart-sharoitlarga bog‘liq. Unga o‘qituvchining tayinli muloqoti aks fikrlarga nisbatan beg‘araz munosabat, turli holatlarda ratsional vaziyatning tan olinishini uqtirishga tayyorligi kiradi. Buning natijasida o‘qituvchi o‘z bilim va ilmiy faoliyatini ta’minlaydigan keng qamrovli mavzu ga ega bo‘ladi.

O‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqot namunasining o‘zgarishi innovatsion faoliyat shartlaridan biridir.

Yangi munosabatlar an‘analarda bo‘lganidek, qistovlar, hukmga bo‘ysunish kabi unsurlardan holi bo‘lishi lozim. Ular tenglarning hamkorligi, o‘zaro boshqarilishi, o‘zaro yordam shaklida qurilgan bo‘lishi darkor. Ular munosabatlaridagi eng muhim xususiyati bu o‘qituvchi va o‘quvchining ijoddagi hamkorligidir.

Innovatsion faoliyat quyidagi asosiy funktsiyalar bilan izohlanadi:

- kasbiy faoliyatning ongli tahlili;
- me‘yorlarga nisbatan tanqidiy yondashuv;
- kasbiy yangiliklarga nisbatan shaylik;
- dunyoga ijodiy yaratuvchilik munosabatida bo‘lish;
- o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, o‘z turmush tarzi va intilishlarini kasbiy faoliyatida mujassam qilish.

Demak, o‘qituvchi yangi pedagogik texnologiyalar, nazariyalar, kontseptsiyalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ‘ibotchisi sifatida namoyon bo‘ladi.



Hozirgi jamiyat, madaniyat va ta'lim taraqqiyoti sharoitida o'qituvchi innovatsiya faoliyatiga bo'lgan zaruriyat quyidagilar bilan o'lchanadi:

- ijtimoiy-iqtisodiy yangilanish ta'lim tizimi, metodologiya va o'quv jarayoni texnologiyasining tubdan yangilashni talab qiladi. Bunday sharoitda o'qituvchining innovatsiya faoliyati pedagogik yangiliklarni yaratish, o'zlashtirish va foydalanishdan iborat bo'ladi;
- ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish doimo o'qitishning yangi tashkiliy shakllarini, texnologiyalarini qidirishni taqozo qiladi;
- pedagogik yangilikni o'zlashtirish va uni tatbiq etishga nisbatan o'qituvchining munosabati xarakteri o'zgarishi.

O'qituvchining innovatsion faoliyati tahlili yangilik kiritishning samaradorligini belgilovchi muayyan me'yorlardan foydalanishni talab qiladi. Bunday me'yorlarga - yangilik, maqbullik, yuqori natijaviylik, ommaviy tajribalarda innovatsiyani ijodiy qo'llash imkoniyatlari kiradi. Yangilik pedagogik yangilik me'yori sifatida o'zida taklif qilinadigan yangini, yangilik darajasi mohiyatini aks ettiradi. Pedagog olimlar yangilikning qo'llanish mashhurligi darajasi va sohasiga ko'ra farqlanadigan mutlaq, chegaralangan mutlaq, shartli, subyektiv darajalarini farqlaydilar.

Maqbullik me'yori - o'qituvchi va talabaning natijaga erishish uchun sarflangan kuch va vositalarini bildiradi.

Natijalilik - o'qituvchi faoliyatidagi muayyan muhim ijobiy natijalarni bildiradi.

Pedagogik yangilik - o'z mohiyatiga ko'ra ommaviy tajribalar mulki bo'lib qolishi lozim. Pedagogika yangilikni dastlab ayrim o'qituvchilarning faoliyatiga olib kiriladi. Keyingi bosqichda - sinalgandan va obyektiv baho olgandan so'ng, pedagogik yangilik ommaviy tatbiq etishga tavsiya etiladi..

O'qituvchining innovatsion faoliyati o'z ichiga yangilikni tahlil qilish va unga baho berish, kelgusidagi harakatlarning maqsadi va kontseptsiyasini shakllantirish, ushbu rejani amalga oshirish va tahrir qilish, samaradorlikka baho berishni qamrab oladi. Innovatsion faoliyatning samaradorligi pedagog shaxsiyati bilan belgilanadi.

O'qituvchi faoliyatida o'z-o'zini faollashtirish, o'z ijodkorligi, o'z-o'zini bilishi va yaratuvchiligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'qituvchi shaxsining kreativligini shakllantirish imkoniyatini beradi. Kreativlik lotincha "creation" so'zidan olingan bo'lib, kishining tafakkuri, his-tuyg'ulari, muomalasi va kasbiy faoliyatida ifodalanadigan ijodkorlik qobiliyatini anglatadi. Kreativ kishilar sinchkov, topqir va hali o'rganilmagan narsalarni qidirishdan tolmasligi bilan farq qiladi. Bu sifat zamonaviy pedagog qiyofasini ham yorqin ifodalaydi. Pedagog shaxsining kreativligi nafaqat bolalar ta'lim- tarbiyasiga o'zgacha



metod va yondashuvlarni qidirib topish, balki yangilikka intilish, darslarda ijodiy imkoniyatlarni namoyon etishda ham ko‘rinadi.

Pedagog estetikasi va didi uning atrofidagi barcha narsalarda sinfxonadagi narsa-buyumlardan tortib, o‘qituvchining fanga oid ma’lumotlari, o‘quvchilarni qiziqarli yangiliklardan boxabar qilishigacha namoyon bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Mavlanova R.A, Raxmonqulova N.X.”Boshlang‘ich ta’limda innovatsiya”.T.,TDPU 2007-y.
2. Tolipov U. “Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot” Toshkent, “Fan” 2005 yil , 125 b.
3. Tosheva Nurzoda Toshtemirovna. Methods and techniques of developing cognitive activities of primary school pupils //ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal, 2020. № 10.(7.13.) Стр 80-87. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1537/943
4. N.T.Tosheva, M.H. Mustafoyeva Registration of age and individual characteristics in education as a pedagogical problem. European scholar journal ISSN(E): 2660-5562 Jurnal Impact Faktor: 7.235 Volume 2, Issue 4 Aprril 2021.– B. 85- 90 <https://scholar.google.com/citations?user=jJE1SeoAAAAJ&hl=ru&oi=ao>
- 5.N.T.Tosheva, A.M.Ibodullayeva Pedagogical bases of training of qualified pedagogical staff. International Engineering Journal For Research & Development: Vol. 6 No. 3 (2021): VOLUME 6 ISSUE 3 SJIF: 7.169 <http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/2228>
6. Тошева Н. Т. Педагогико-психологические подходы к развитию познавательной деятельности учащихся начальной школы //Педагогические науки. – 2011. – №. 6. – С. 44-46.
7. Тошева Н. Т. Организация учебно-познавательных ситуаций начальных классов на основе дидактико-психологических подходов //Новое слово в науке и практике: гипотезы и апробация результатов исследований. – 2017. – С. 42-46.
8. Тошева Н. Т. Бошлангич синф ўқувчиларининг билиш фаолиятини ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятлари Fan va jamiyat. – Нукус, 2020. – №2. – Б. 109-111. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1540/942
9. Тошева Н. Т. Бошлангич синф ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари Муғаллим ҳам узлуксиз билимлендириў.– Нукус, 2020. – №2. – Б. 126-132. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1544/941
10. Tosheva Nurzoda Toshtemirovna. Education process directed to the person as the basis of increasing knowing activity of pupils. // The advanced science open access journal. United states, 2013. №6. . Стр. 83-85.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan o‘quv-biluv jarayonida o‘qituvchining faoliyati, o‘quv-biluv jarayonini samarali tashkil qilishda turli shakl, metod, vosita va texnologiyalardan samarali, o‘z o‘rnida maqsadli foydalanish haqida ma’lumotlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье приведены сведения о деятельности преподавателя в образовательном процессе, ориентированной на личность ученика, эффективном и целенаправленном использовании различных форм, методов, средств и технологий в эффективной организации учебного процесса.

SUMMARY

In this article, there is information about the activity of the teacher in the educational process focused on the personality of the student, the effective and purposeful use of various forms, methods, tools and technologies in the effective organization of the educational process. given.



JAMIYATDA INKLYUZIVLIK SHAROITIDA INKLYUZIV MADANIYATNI OSHIRISH ASOSLARI

Urunova D.M.

Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchi

Tayanch soʻzlar: inklyuziv madaniyat, jamiyat, taʼlim, ota-ona, usul, alohida ehtiyojlari mavjud bolalar, inklyuziv taʼlim.

Ключевые слова: инклюзивная культура, общество, образование, родители, метод, дети с особыми потребностями, инклюзивное образование.

Key words: inclusive culture, society, education, parents, method, children with special needs, inclusive education.

Kirish. Shiddat bilan borayotgan ayni zamonda inklyuziv madaniyatni yuksaltirish jamiyat uchun kerakli jarayondir, chunki inklyuziv madaniyat yuksaltirsagina alohida ehtiyojlari boʻlgan shaxslarni ijtimoiylashtirish va jamiyatga qoʻshishni osonlashtirishga yordam beradi. Shu bilan bir qatorda, oʻquvchilarni jamiyatga kira olish imkoniyatlari, ularning jamiyatda oʻz oʻrnini topgan holda jamiyat bilan munosabatda boʻlish imkoniyatlari sezilarli darajada kengayadi, har bir ehtiyojli shaxsni jamiyatga qoʻshish uchun zarur shart-sharoitlar shakllantiriladi.

Jamiyatining rivojlana borishi "inklyuziv madaniyat" tushunchasiga jiddiy eʼtibor qaratish lozimligini asosladi, bu esa jamiyatdagi barcha insonlarning rivojlanishini taʼminlaydigan, har bir insonning qadriyatlarini qadrlaydigan xavfsiz, bagʻrikeng insonlar jamoasi sifatida eʼtirof etiladi.

Madaniyat falsafiy tushuncha sifatida jamiyat rivojidadagi maʼlum bir tarixiy rivojlanish bosqichlarni oʻzida aks ettiradi, odamlar hayoti va faoliyatini olib borish shakllari, oʻzaro munosabatlari, shuningdek, ular tomonidan barpo etilgan moddiy va maʼnaviy qadriyatlardagi maqsadli yoʻnalishlarni belgilaydi va ochib beradi.

Bir tomondan qaraydigan boʻlsak, inklyuziv madaniyatni oʻziga xos falsafa sifatida olsak boʻladi, chunki, undagi oʻziga xos qadriyatlar, inklyuziv taʼlim haqidagi bilimlar va masʼuliyat qabul qilinadi va ushbu jarayonning barcha



ishtirokchilari o'rtasida taqsimlanadi. Inklyuziv madaniyatni shakllantirish deganda har bir bolaga do'stona, hech qanday to'siqlarsiz, teng munosabatda bo'linadigan muhit tushuniladi. Bunday jabhada inklyuziya mafkurasi ta'lim jarayoni ishtirokchilari tomonidan birdek qabul qilinadi. Inklyuziv madaniyatni yuksaltirishda ta'lim tizimining o'rni muhim. Chunki har bir inson ta'lim olishi, ta'lim olish huquqini amalga oshirish imkoniyatlarini huquqiy, tashkiliy, texnik, moliyaviy va ijtimoiy jihatdan kafolatlash huquqiga ega. Inklyuziv ta'lim, bu barcha bolalar uchun maxsus ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning farqliligini hisobga olgan holda ta'lim muassasalarida bilim olishda teng huquqlilikni ta'minlash bo'lib hisoblanadi.

Inklyuziv ta'limda alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalar tengdoshlari bilan birga ma'lum bir maqsadda, ya'ni ta'lim olish uchun birlashtiriladi. Inklyuziv ta'lim bolaning qobiliyati va imkoniyatlariga ko'ra olib boriladi. Bunda faqatgina ta'lim berish emas, balki, imkoniyati cheklangan bolada o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish, bilim va qobiliyatini rivojlantirish, yoshligidan o'qishga va o'rganishga motivni uyg'otish ham lozim. Bu jarayonida ota-onalar, jamiyat bilan ishlash talab etiladi. Bunda, shuningdek, hamjamiyat ishtirokchilarining imkoniyati cheklangan shaxslar, shuningdek, rivojlanishida kamchiliklari bo'lgan bolalarni ta'limga olib kirishga bo'lgan munosabatlarini shakllantirishimiz lozim.

Adabiyot tahlili va metodologiyasi. Inklyuziv so'zi fransuzcha, inclusive – o'zini olib kirish, qo'shilish va qamrab olish ma'nolarini anglatib, uni har xil mazmunda qo'llash mumkin. Masalan, agar inklyuziv so'zini ta'limga nisbatan foydalanilsa, ma'lum ehtiyoji bor bolalar bilan sog'lom yoshlarning bir muhitda ya'ni hech qanday tafovutsiz va to'siqsiz muhitda ta'lim olish imkoniyatini yaratishdir. Agar inklyuziv so'zi jamiyatga nisbatan qo'llanilsa, jamiyatdagi barcha jamiyat a'zolari orasida barcha narsa va imkoniyatlardan foydalanish imkoniyatini tenglashtirish ma'nosida qo'llaniladi. Inklyuziv so'zini agar siyosatda qo'llasak tashqi siyosatni amalga oshirishda dunyodagi barcha davlatlarga bir xilda munosabatda bo'lish kabi ma'nolarni anglatadi.

o'tgan yillar davomida inklyuziv ta'limning maqsadi, ya'ni, uning asosini inklyuziv madaniyat tashkil etgan chinakkam insonparvar jamiyat sifatida inklyuziv jamiyatni barpo etish muammolari munozaralarga sabab bo'lib kelgan.

Jamiyatda alohida ta'lim olish ehtiyoji mavjud bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan ta'lim tashkilotida ta'lim olishda qatnashuvchi sub'ektlarning inklyuziv madaniyatini quyidagi elementlarga bo'lish mumkin:

1) inklyuziv ta'limga oid qarashlar, qadriyatlar, me'yorlar, munosabatlar va axloq qoidalari, bularning barchasi inklyuziv madaniyatni shakllantirishda juda muhim. Chunki, bularsiz jamiyatda inklyuziv madaniyatni rivojlantira olmaymiz. Chunki insonlar ma'lum bir qadriyat va me'yorlar asosida faoliyat olib boradi.



2) inklyuziyaga nisbatan qadriyatlar va munosabatlar, ya'ni, rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalarni sog'lom bolalardan ajratmagan holda oddiy maktablarda o'qitishga bo'lgan munosabatlarni shakllantirish, maktablarda ularning jamiyatdagi to'liq ishtirokini ta'minlash uchun qo'shimcha yordam ko'rsatish lozim.

3) inklyuziv ta'limning barcha qatnashchilari orasida o'zaro yaxshi munosabatlarga yordam beradigan ijtimoiy va shaxsiy fazilatlarini shakllantirish.

Ta'lim tashkilotida inklyuziv madaniyatni rivojlantirishda jamiyat a'zolari tomonidan ta'lim munosabatlaridagi xilma-xillikni hurmat qilish, ularga nisbatan bag'rikenglik, har bir kishining harakatlarini rag'batlantirish va madaniyatni shakllantirish qadriyatlarini qabul qilish, ular asosida yuqori saviyali inklyuziv jamiyatni qurish jarayoni sifatida qaraladi. Inklyuziv madaniyatni shunday yaratish kerakki, unda nuqsoni bor bo'lgan shaxs jamiyatning teng va to'laqonli a'zosi sifatida o'zini his qilsin.

Natijalar. Natijalar shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'lim inklyuziv ta'limga ega guruhlar va sinflarida har xillikni anglashga va har bir inson turli kuchli va zaif tomonlarga ega ekanligini tushunishga yordam beradi. Nuqsonga ega bo'lgan bolalar, sog'lom bolalar qatori, ularning iqtidori va salohiyatini to'liq rivojlantirish uchun qo'llab quvvatlansa va qulay sharoit yaratilsa, bu toifadagi insonlar ham jamiyat rivojiga katta hissa qo'shishlari mumkin. Bunday bolalar jamiyatda o'zlarini yanada qulay va xavfsiz his etadilar. Ular, shuningdek, ijtimoiy mas'uliyatni his qiladigan va o'z jamiyatlarini yaxshilashga hissa qo'shadigan faol fuqarolar bo'lib yetishadilar.

Shuningdek, inklyuziv madaniyatni rivojlantirishda ta'lim jarayoni ishtirokchilarining inklyuziv madaniyat darajasiga nisbatan qarashlari, jamiyatdagi insonlarning fikrlari ham katta ta'sir ko'rsatadi, ular orasida salbiy fikrlar ham uchrashi mumkin. Masalan, ma'lum bir nuqsonga ega insonlar har doim atrofdagilari tomonidan "mehnat va kasbiy faoliyatga yaroqsiz shaxs" sifatida qaralgan. Mavjud ijtimoiy qarashlar bilan birga, befarqlik, nogiron kishining biron faoliyatga qiziqishi yo'qligi va bu odamlarni tushunishni istamasliklari ham uchraydi. Jamiyatning nogiron kishi haqidagi noto'g'ri qarashlari tushunmovchilikni keltirib chiqaradi va u bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Shu bilan birga, ma'lum bir sog'lig'i bilan bog'liq muammolarga duch kelgan odam bilan aloqa qilganda, odamlar bu nogiron kishi qiziqarli suhbatdosh bo'lishi mumkinligiga amalda ishonch hosil qilishadi.

Inklyuziv madaniyatni rivojlantirishda jamiyat a'zolari, shuningdek, nuqsonli bolalar va ota-onalar o'rtasida o'rnatilgan o'zaro munosabatlar, yaratilgan to'siqsiz muhit ham muhim o'rin egallaydi. Yana shu jihatga ham diqqat qaratishimiz kerakki, inklyuziv ta'limning rivojlanishiga ta'lim sub'ektlarining madaniyati,



ularning o'zaro aloqadorlikdagi munosabatlarining darajasi ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayonda nuqsonli bola o'zining jamoa a'zosi ekanligi yuqori darajada tuyishi, o'zaro muloqot, o'zgalarga ochiqlik va hayrihohlik hissini shakllantirishi lozim. Dars jarayonida har bir o'quvchining o'z o'rniga egaligi, ularning har biri bilan individual ishlash, odob va hayrihohlik bilan so'zlashish madaniyatiga har jabhada rioya qilish lozim.

Muhokama. Inklyuziv ta'lim rivojlanishdagi ayrim nuqson darajalarini inobatga olgan tarzda nuqsoni mavjud bolalarni ta'lim tizimiga to'liq qamrab olishga imkon yaratadi. Ma'lum nuqsonga ega bo'lgan bolalarning ta'lim olish huquqini amalga oshirish imkoniyatlari tashkiliy, huquqiy, texnik, ijtimoiy va moliyaviy xarakterdagi barcha muammolar mavjudligi bilan bog'liq. O'tgan yillar davomida inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi, uning negizini inklyuziv madaniyat tashkil etgan haqiqiy insonparvar jamiyat sifatida inklyuziv jamiyatni yaratishga qaratilgan inklyuziyaning nazariy asoslarini amaliy tadbir etishning samarali yo'nalishini aniqlash muammolari ko'plab ilmiy va pedagogik muhokamalarga sabab bo'lib kelgan. Nuqsoni bo'lgan, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarga ta'lim-tarbiya berish, ularning jamiyatda o'ziga munosib o'rinni egallashlariga ko'maklashish masalasiga alohida e'tibor qaratish lozim. Mavzuga oid tadqiqot ishlarini o'rganish, ularni ilmiy jihatdan tahlil etish asosida ma'lum bo'ladiki, nuqsonli yoshlarning tarbiyaviy muhiti hamisha yaxshi, mo'tadil bo'lishi, hamisha alohida e'tiborda qaralishi muhimdir.

Inklyuziv ta'lim ma'lum bir ehtiyojga ega bo'lgan shaxs yoki moliyaviy qiyinchilikga qaramay, ijtimoiy hayotga kirishga qaratilgan ta'lim jarayoniga olib kirishni ta'minlovchi ta'lim tizimi bo'lib hisoblanadi.

Ma'lum bir nuqsoni mavjud bolalar bilan o'zaro munosabatlarga kirishish, ular bilan doimiy muloqot qilish alohida ahamiyatga ega masaladir. Bunda avvalo, nuqsonli shaxsning jamiyatga qo'shilishi va jamiyatning uni qabul qilishga tayyorligi juda muhim masaladir. Nuqsoni mavjud bo'lgan har bir shaxs o'zini qurshab turgan jamiyat tomonidan qabul qilingan, jamiyat uchun kerakli inson ekanligini his qilishi muhimdir. Inklyuziv o'zaro ta'sir qilish odamlar orasidagi muloqotning o'ziga xos turi bo'lib, u yerda muhim muammolar muhokama qilinib hal qilinadi.

Xulosa. Inklyuziv madaniyat inklyuziv jamiyatda nuqsonli shaxslarning o'z o'rnini topishida, jamiyatga kerakli shaxs bo'lib shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, unda shaxslarning qarashlarida xilma-xillik uchraydi. Jamiyat tomonidan abzal ko'riladigan, yuksaklarga ko'tariladigan, to'plangan, inklyuziv ta'lim maqsadlariga mos kerakli natijalarni ta'minlashga qaratilgandir.

Jahondagi alohida yordamga muhtoj bolalarning psixologik imkoniyatini hisobga olgan holda ruhiy tuzatish usullari, oilada va jamiyatda insonparvarlik



g'oyasini shakllantirish, zarur yordamlashuvchi vositalar imkoniyatlarini oshirishda yuqori ilmiy, pedagogik izlanishlar ustida ko'proq ishlash lozim. Nuqsonli bolalarni o'qitishda inklyuziv ta'limning turli tomonlari, nuqsonlari bo'lgan bolalarning ta'limiy ehtiyojlarini qondirish, ularning har tomonlama tengligini ta'minlash, jamiyatning to'laqonli a'zosi deb tan olishga oid qarashlar bu o'rganishlarning asosini tashkil etib, ular nuqsonga ega bolalarning o'ziga xos jihatlarini va kirishimlilik imkoniyatlarini hisobga olish, va buni ta'minlash hamda qo'llab-quvvatlash, ta'lim-tarbiyani olib borishning pedagogik asosini ta'minlash juda muhim masaladir.

Adabiyotlar:

1. 2020-2025 yillar Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentligi 2020 yil 13 iyul PQ-4860-son qarori.
2. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim -tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13 oktyabrda PQ-4860-son qarori.
3. Qodirova F.U. Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash va jamiyatga uyg'unlashtirish muammolari va ularning samarali yechimlari.// "Spetsialnaya inklyuziya: novqe orientir q sotsializatsii detey". Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi Markazi. Xalqaro konferentsiya materiallari to'plami. Toshkent, 2017. –B89-91.
4. YUNESKO: Barchaga ta'lim olishni ta'minlash. –T.: O'zbekiston, 2009. – 68-b.
5. Egamberdieva N.M. Ijtimoiy pedagogika. – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009. – 232 b. – B.71-72.
6. Salieva Z.T. Ijtimoiy pedagogika. – T.: "Adabiyot uchqunlari", 2019. – 189 b. – B.89.
7. Alleman N. F., Holly L. N., Costello C. A. Leveraging a new building to overcome first and second-order barriers to faculty technology integration // Journal of Learning Spaces. 2013. Vol. 2, Iss. 1. Available from: <http://www.partnershipsjournal.org/index.php/jls/article/view/381> (date of access: 11.06.2020).
8. Hwang Y.-S., Evans D. Attitudes Towards Inclusion: Gaps between Belief and Practice // International Journal of Special Education. 2011. Vol. 26, Iss. 1. P. 136–146.
9. Urunova D.M. "Ta'lim tizimida inklyuziv ta'limning o'rni" 2023
10. Urunova D.M. "Inklyuziv ta'limga o'qituvchilarning psixologik-pedagogik tayyorgarligi muhim omil sifatida" 2023

РЕЗЮМЕ

Maqolada inklyuziv jamiyat va ushbu jamiyatda inklyuziv madaniyatni rivojlantirish yuzasidan ilmiy, nazariy tahlillar yoritilgan. Shuningdek, maqolada inklyuziv madaniyatni shakllantirishda ijtimoiy, pedagogik jarayonlar tahlil qilingan va o'rganilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье проводится научно-теоретический анализ инклюзивного общества и развития инклюзивной культуры в этом обществе. В статье также анализируются и исследуются социальные, педагогические процессы формирования инклюзивной культуры.

SUMMARY

The article covers scientific and theoretical analyzes of inclusive society and the development of inclusive culture in this society. The article also analyzes and studies social, pedagogical processes in the formation of inclusive culture.



PROFESSIONAL TA'LIMDA VA KASB-HUNAR O'RGATISHDA BAHOLASH VA SERTIFIKATLASHNING ROLI

Xalimov Z.X.

*Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti
Milliy tadqiqot universiteti "Professional ta'lim" kafedrası tayanch doktoranti*

Tayanch so'zlar: baholash, xulosalovchi baholash, standartlashtirish, malaka, ko'nikma.

Ключевые слова: оценка, обобщающая оценка, стандартизация, квалификация, навыки.

Key words: assessment, summary assessment, standardization, qualification, skills.

Professional ta'lim va kasb hunar o'rgatishga mo'ljallangan dasturlarining asosiy maqsadi bitiruvchilarga muayyan ishlarni bajarish uchun zarur bo'lgan malakalar va vakolatlarga ega ekanliklarini sertifikat bilan tasdiqlash. Bu sertifikatlash ish beruvchilar va boshqa manfaatdor tomonlarni bitiruvchilarning ushbu vakolatlarga ega ekanliklarini tasdiqlaydi. Xulosalovchi baholash (summative assessment) sertifikatlashning dastlabki muhim sharti hisoblanadi. Xulosalovchi baholash professional ta'lim va kasb hunarga o'rgatish dasturlarining nafaqat muhim yakuniy qismi, balki talab qilinadigan kompetentsiyalarni bitiruvchilar tomonidan egallanganini ham ko'rsatib berishi zarur hisoblanadi. Shuning uchun samarali baholash sifatli professional ta'lim va kasb hunarga o'rgatish tizimining zaruriy elementidir.

Aslida baholashning maqsadlari ish beruvchilarga talabning kasbiy malakaga ega ekanligini ko'rsatishdan ko'ra ko'proq vazifalarni bajaradi. Baholashning yana boshqa vazifalari quyidagilardan iborat:

- Shakllantiruvchi baholash (formative assessment) sifatida ham o'quvchiga, ham o'qituvchiga fikr-mulohazalar (feedback) berish orqali o'quv jarayonini qo'llab-quvvatlash va xabardor qilish;
- Talabalarni rag'batlantirish, ularning muvaffaqiyatlarini tan olish va mukofotlash orqali ular egallashi kerak bo'lgan malakalar jamlanmasini tushuntirish;



- Dastlabki kasbiy ko'nikmalaridan tashqari kengroq malakalarni namoyish etish, kasbiy va ish o'rinlari o'zgarishi va individual martaba rivojlanishi bilan zarur bo'ladigan keyingi ta'limni asoslab berish;
- Yig'ilgan statistik ma'lumotlar orqali ta'lim tashkilotchilarining faoliyat yuritishi va amaliyotiga xulosa berish;

Har qanday kasbiy baholash quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin: birinchidan, nomzodlar bajarishi kutilayotgan vazifalar to'plami, ikkinchidan, ushbu nomzodlarni ushbu vazifalar asosida baholash tartiblari. Shunday qilib, masalan, akademik baholash vazifalari ko'pincha yozma javoblarni o'z ichiga olgan imtihon savollarini o'z ichiga olishi mumkin, baholash tartiblari esa belgilash asoslari va ko'rsatmalarini, moderatsiya va apellyatsiya tartiblarini o'z ichiga olishi mumkin. Misol uchun, Angliyada quvur payvandchisini baholash rejasi payvandlash operatsiyalari va sog'liq va xavfsizlik tartib-qoidalari kabi vazifalarni o'z ichiga oladi. Imtihondan o'tish uchun nomzod har bir baholash modulidan o'tishi kerakligi talab qilinadi. Natija ham vazifalarga, ham tartiblarga bog'liq.

Baholash ko'pincha ishonchlilik (mos standartlar) va haqiqiylik (to'g'ri malakalarni baholash) nuqtai nazaridan baholanadi.

- Validlik baholashning nimani o'lchash niyatida ekanligini aniq o'lchash qobiliyatini anglatadi. Kasbiy baholash uchun bu nomzodning tegishli mutaxassisligi bo'yicha yaxshi ishlash qobiliyatini aniq o'lchash qobiliyatini anglatadi.
- Ishonchlilik izchillikni anglatadi, shuning uchun baholash turli shaxslarga, turli kontekstlarda, turli baholovchilar va baholash tashkilotlarida bir xil standartlarni qo'llaydi va vaqt o'tishi bilan o'zgarmaydi. Ishonchlilikning turli miqdoriy ko'rsatkichlari mavjuddir. Bular ikki xususiyat va har xil, ammo mustaqil emas. Yuqori darajada to'g'ri baholash ham ishonchli bo'lishi kerak, chunki juda nomuvofiq o'lchov kasbiy kompetentsiyani aniq bashorat qila olmaydi. Biroq, ishonchli kasbiy baholash past haqiqiylikka ega bo'lishi mumkin.

Oliy va professional ta'limda baholash vazifalari va tartiblarini iloji boricha barqaror va izchil qilish orqali baholashni standartlashtirish bo'yicha murakkab vazifalar amalga oshiriladi. Bu ko'pincha milliy yozma imtihonlarni o'z ichiga oladi, bunda barcha nomzodlar bir xil yoki juda o'xshash baholash vazifalariga duch kelishi va bir xil tarzda belgilanishi uchun ushbu imtihonlarda natijalarni baholash uchun qat'iy nazorat qilinadigan tartiblar mavjud bo'lishi kerak. Kasbiy ta'lim va ta'lim kontekstida iloji boricha ko'proq standartlashtirishga intilish



uchun shunga o'xshash asoslar mavjud, ammo ba'zi bir qarshi fikrlar mavjud. Kasbiy baholashda nimalarni standartlashtirish mumkinligini ta'kidlash kerak.

Ishlab chiqarish sohasida ishni bajarish qobiliyati nomzodlarning haqiqiy ish vazifalarini qanchalik yaxshi bajarishini ko'rib chiqish orqali eng to'g'ridan-to'g'ri baholanadi. Masalan, chilangardan nafaqat sizib chiqayotgan quvurni tuzatish kabi standart vazifani bajarish emas, balki mijoz bilan kelishish, boshqa ustalar bilan ishlash va muloqot qilish, ta'mirlash ishi xarajatlarini hisoblash va rejalashtirish, shuningdek, ta'mirlash bilan shug'ullanish davomida ish jarayonida kutilmagan kasbiy, amaliy va insoniy qiyinchiliklarni bartaraf qilish. Jamoada ishlash, chidamlilik va vijdonlilik kabi ba'zi tayanch kompetentsiyalar ish joylarida muvaffaqiyat uchun juda muhimdir.

Standartlashtirilgan va ishga o'rnatilgan baholash vazifalarining raqobatdosh afzalliklari shundan iboratki prosessional ta'lim va kasb hunar o'rgatishni baholashda standartlashtirilgan vazifalardan foydalanishning ijobiy va salbiy tomonlarini umumlashtiradi. Standartlashtirilgan vazifalar baholash barcha nomzodlar uchun bir xil standartlarni qo'llashiga ko'proq ishonch beradi va ko'pincha kasbiy kompetentsiyaning kognitiv, bilim qismiga mos keladi, chunki ularni yozma imtihonlar yordamida baholash mumkin. Ta'lim tashkilotlarining standartlashtirilgan vazifalar bo'yicha qiyosiy ishlashi, shuningdek, ta'lim sifatini ta'minlashga yordam beradigan foydali ma'lumotlarni taqdim etadi. Aksincha, ish bilan o'rnatilgan baholash vazifalari mehnat amaliyoti voqe'liklari bilan chambarchas bog'liq va ma'lum yuqori darajadagi kasbiy kompetentsiyalar va moyilliklarni baholash uchun ko'proq mos keladi. Va nihoyat, va tanqidiy nuqtai nazardan, ish beruvchilar bunday ish bilan bog'liq baholashlarni ishlab chiqishda ham, amalga oshirishda ham tabiiyroq rolg ega.

Adabiyotlar:

1. Billett, S. (2011). Purposes of vocational education. In S. Billett (Ed.), Vocational education (pp. 135–175). Springer Netherlands. doi:10.1007/978-94-007-1954-5_6
2. Blank, W. E. (1982). Handbook for Developing Competency Based Training Program. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
3. Crooks, T. J., T.Kane, Michael, & Cohen, Allan S. (2016). Threats to the Valid Yse of Assessment. Assessment in Education, 3(3), 265-285.
4. Ellery, K. (2008). Assessment for Learning: A Case Study using Feedback Effectively in an Essay Style Test. Assessment and Evaluation in Higher Education, 22(4), 421-429.
5. Fletcher, S. (1994). NVQs Standard and Competence (2nd Edition ed.). London: Kogan Page.
6. Gillis, S, & Bateman, A. (1999). Assessing in VET: Issues of Reliability and Validity. Australia: NCVER.

РЕЗЮМЕ

Oliy va professional ta'limda baholash vazifalari va tartiblarini iloji boricha barqaror va izchil qilish orqali baholashni standartlashtirish bo'yicha murakkab vazifalar amalga oshirilishi belgilab qo'yilgan. Bu ko'pincha davlat tomonidan tashkil etiladigan imtihonlarni o'z ichiga oladi. Bunda barcha nomzodlarga



bir xil yoki juda o'xshash baholash vazifalari berilishi va bir xil tarzda baholanishlari uchun ushbu imtihonlarda ularning natijalarini qat'iy nazorat qiladigan tartiblar mavjud bo'lishi zarur. Professional ta'lim va kasb-hunar o'rgatishda ham iloji boricha ko'proq standartlashtirishga erishish uchun shunga o'xshash asoslar mavjud.

РЕЗЮМЕ

Поставлено определять, что сложные задачи по стандартизации оценки выполняются путем придания задачам и процедурам оценки как можно более стабильного и последовательного характера в высшем и профессиональном образовании. Сюда входят экзамены, которые зачастую разливаются государством. Для того чтобы при этом всем кандидатам были даны одинаковые или очень похожие задачи оценки и оценивались одинаково, в этих имти-определениях существуют процедуры, строго контролирующие их результаты. Существуют также аналогичные основания для достижения как можно большей стандартизации в области профессионального образования и профессиональной подготовки.

SUMMARY

In higher and professional education, it is determined that complex tasks will be carried out to standardize the assessment by making the evaluation tasks and procedures as stable and consistent as possible. This often includes exams that are organized by the state. In order for all candidates to be given the same or very similar evaluation tasks and evaluated in the same way, there will be procedures that strictly control their results in these exams. There are similar frameworks for achieving as much standardization as possible in professional education and vocational training.



ТАЛАБАЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ИНДИВИДУАЛ ЁНДАШУВ АСОСИДА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЖИҲАТЛАРИ

Турдиев Ж.Р.

“ТИҚХММИ” Миллий тадқиқот университети

Таянч сўзлар: шахс, компетентлик, таълим, амалиёт, лойиҳа, муносабат, мулоқот, жараён, мезон.

Ключевые слова: личность, компетентность, образование, практика, проект, отношение, общение, процесс, критерий.

Key words: person, competence, education, practice, project, attitude, communication, process, criterion.

Ўзбекистонда кадрлар тайёрлашнинг сифат даражасини ошириш, халқаро стандартлар асосида олий малакали мутахассислар тайёрлаш учун зарур шарт-шароитларни яратиш, ҳар бир олий таълим муассасасини жаҳоннинг етакчи илмий-таълим муассасалари билан яқин ҳамкорлик алоқалари ўрнатиши, ўқув жараёнига халқаро таълим стандартларига асосланган илғор педагогик технологиялар, ўқув дастурлари ва ўқув-услубий материалларини кенг жорий қилиш, талабалар, илмий-педагог кадрларни замонавий касбий билимлари ва креативлик қобилиятларини ривожлантириш, ёшлар аудиториysi билан иш олиб боришда интерфаол усуллардан самарали фойдаланиш масалалари Ҳаракатлар стратегиясининг устувор йўналишларига мувофиқ олий таълим даражасини сифат жиҳатидан ошириш ва тубдан такомиллаштиришнинг асосий вазифалари сифатида белгиланди [1].

Ижтимоий компетентлик тушунчасини коммуникатив, ижтимоий-психологик компетенция ва ижтимоий интеллект тушунчалари билан қисқартириб бўлмайди.

Умумий шаклда ижтимоий компетентлик “мен”-“жамият” муносабатлари, яъни тўғри ижтимоий йўриқномаларни танлаш ва ўз фаолиятини ушбу “йўриқномалар” ёки “ижтимоий кўникмалар” сифатида ташкил этиш қоби-



лияти шаклида тақдим этилиши мумкин, бу инсонга жамиятдаги меъёрлар ва қоидаларга етарли даражада риоя қилиш имконини беради.

Республикамиз педагог олимлари Б.С.Абдуллаева [2], С.Д.Базарова [3], Н.А.Муслимов [4]лар ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш масалалари тадқиқ қилинган.

Компетентлик – касбий тайёргарликнинг янги бир сифати бўлиб, компетентли инсоннинг билимлари тезкор ва маслашувчан бўлади, мунтазам янгиланиб туради. Компетентлик мазмунли (билимлар) ва касбий (кўникмалар) таркибий қисмлардан ташкил топган бўлиб, энг мақбул ечимни танлай олиш, танловни асослаш, танқидий тафаккурни назарда тутади.

Н.Муслимов “компетенция – билим, малака ва шахсий сифатларини маълум соҳада муваффақиятли фаолият учун қўллай олиш қобилияти” деб, таъкидланган [4].

З.Солиеванинг тадқиқот ишида талаба шахсининг маънавий маданиятини ривожлантириш масалаларига тўхталар экан, “талабаларни биологик ва психик, ижтимоий ва маънавий англаш, ўз-ўзини англаш, рационал ва иррационал бирлик сифатида тушуниш; педагогик қўллаб-қувватлашга эҳтиёж сезувчи, индивидуал муносабатда бўлишни талаб этувчи шахс деб қараш; бунда юксак ижтимоий кадриятларнинг инсон шахсини ривожлантиришдаги ўрни, ҳар бир талабанинг индивидуаллиги ва такрорланмас эканлиги ҳурмат қилиниши; унинг ижтимоий ҳуқуқ ва эркинликлари эътироф этилиши” каби масалаларга тўхталиб ўтган.

Касбий компетентликка эга бўлиш учун талаба ўз-ўзини изчил ривожлантириб боришга эътиборни қаратиши зарур. Ўз-ўзини ривожлантиришда талабаларнинг ижтимоий компетентлиги ва маҳорати учун зарур бўлган компетентлик сифатлари ва ривожлантириш зарур бўлган сифат, билим, кўникма, малакалар аниқ ифодалаб берилиши лозим.

Замонавий таълим назариясида асосий компетентликни шакллантириш, ижтимоий ва шахсий компетентлик биринчи ўринда туради. Ижтимоий компетентлик касбий компетентлик билан узвий боғлиқ бўлиб, ушбу компонентларнинг интеграцияси шахснинг замонавий турини тавсифлайди ва инсон ресурсларининг асосини ташкил қилади.

Ижтимоий компетентлик камида иккита омил мавжудлигини тахмин қилади:

- таълим муассасасида талабаларнинг ижтимоий компетентлигини шакллантириш жараёнини таъминлайдиган ривожланиш муҳитининг мавжудлиги;
- ижтимоий компетентликни ривожлантиришга қаратилган усулларни ишлаб чиқиш ва таълим жараёнида фойдаланиш.



Бизнинг нуктаи назаримиздан, ижтимоий компетентлик тушунчаси касбий компетентлик тушунчаси билан таққосланади, уларнинг интеграцияси замонавий ишлаб чиқаришнинг инсон ресурсларининг моҳиятини ташкил этувчи шахснинг замонавий турини тавсифлайди. Ҳар қандай илмий концепция сингари, ижтимоий компетентлик ҳам ўзига хос тузилишга ва турли жиҳатларда мазмунли маънога эга.

Сўнгги ўн йилликда психологик-педагогик тадқиқотларнинг машҳур йўналишларидан бири компетентликка асосланган ёндашувга айланди. Бу муаммо адабиётларда кенг муҳокама қилинади. Концептуал аппарат ўрганилади, “компетентлик” тушунчасига таърифлар берилади, кўпинча муаммонинг индивидуал томонларини очиб берилади, ўрганилаётган объектнинг қиёсий тавсифлари ва улар билан боғлиқ ижтимоий ҳодисалар ва бошқалар ўрганилади. Компетентликнинг энг умумлаштирилган тавсифи Л.О.Филатов томонидан келтирилган [5]. У бу ҳодисанинг бир қатор белгиларини номлайди:

- компетентлик таълимнинг интеллектуал ва малакавий компонентларини ўзида мужассамлаштиради;
- компетентлик тушунчаси нафақат когнитив ва операцион-технологик компонентларни, балки мотивацион, ахлоқий, ижтимоий ва хулқ-атвори ҳам ўз ичига олади;
- у ўрганиш натижаларини (билим ва кўникмалар), қадрият йўналишлари тизими, одатлар ва бошқаларни ўз ичига олади;
- компетентлик - олинган билим, кўникма, тажриба ва хулқ-атвор усуллари муайян вазиятда, муайян фаолиятда сафарбар этиш қобилиятидир;
- компетентлик тушунчаси “натижадан” (“чиқиш стандарти”) шаклланган таълим мазмунини изоҳлаш мафқурасини ўз ичига олади;
- компетентликка асосланган ёндашув асосий кўникмаларни аниқлашни ўз ичига олади;
- компетентлик ўқув жараёнида нафақат мактабда, балки атроф-муҳит таъсирида, яъни расмий, норасмий таълим доирасида ҳам шаклланади.
- “компетентлик” тушунчаси процессуал тушунчадир, яъни улар фаолиятда ҳам намоён бўлади, ҳам ривожланади;
- компетентликка асосланган ёндашув инсоннинг ишлаб чиқаришда тез-тез ўзгариб турадиган технологияларга мослашиш заруратидан келиб чиқади. Компетентлик - бу таълимнинг қандайдир ўзагини сақлаб қолган ҳолда маълум бир вазиятнинг қийинчиликларига жа-



воб сифатида ўзгариши керак бўлган яхлит дунёқараш, қадриятларни ўзгартириш қобилиятидир;

- компетентлик вазиятда намоён бўладиган потенциални тавсифлайди, шунинг учун у фақат кечиктирилган таълим натижаларини баҳолаш учун асос бўлиши мумкин.

Ҳодисанинг бундай кўп қиррали тавсифининг шубҳасиз фойдасини эътироф этиб, шуни таъкидлашимиз керакки, у мантикий нуқтаи назардан ва унинг томонларини тизимлаштириш нуқтаи назаридан эътирофга лойиқ.

Талабаларнинг ижтимоий компетентлигини индивидуал ёндашув асосида ривожлантириш учун қуйидаги вазифаларни ҳал этиш мақсадга мувофиқ:

1. Олий таълимнинг замонавий шароити билан талабаларнинг ижтимоий компетентлигини ривожлантириш зарурати ўртасидаги боғлиқликни куза-тиш.

2. Талабаларнинг касбий-педагогик компетентлиги таркибида ижтимоий компетентликнинг аҳамиятини аниқлаш.

3. Талабаларнинг ижтимоий компетентлигини ривожлантириш моделини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

4. Талабаларнинг шаклланган ижтимоий компетентлиги мезонлари ва кўрсаткичларини ишлаб чиқиш.

Бу фаразлар қуйидаги фикрларга асосланади:

- Талабаларнинг ижтимоий компетентлигини ривожлантиришга ташқи ва ички шароитлар ва иш босқичларининг кетма-кетлигини белгилайдиган мақсадли яратилган аналитик, шакллантирувчи ва акс эттирувчи муҳит ёрдам беради;
- Талабаларнинг ижтимоий компетентлигини ривожлантириш - бу бошланғич саводхонликдан маҳоратга изчил кўтарилиш жараёнидир;
- мотивацион-қийматли, конструктив-дизайн, амалиёт-трансформатив ва акс эттирувчи-баҳоловчи компонентлар, шунингдек, мезонлар талабаларнинг ижтимоий компетентлигини ривожлантиришни бошқариш асосларини белгиловчи яхлит тузилмани яратади.

Талабаларнинг ижтимоий компетентлигини индивидуал ёндашув асосида ривожлантириш ўқитувчи фаолияти хусусиятлари таркибида алоҳида ўрин тутади. Ижтимоий компетентлик нафақат бу жараёни ташкил этишда талабанинг субъективлиги табиатида намоён бўлади, балки ўқув жараёнини ташкил этишда тизимни ташкил этувчи омил сифатида ҳам намоён бўлади:

- таълим тизимини қуриш бўйича чуқур назарий ва услубий билимларга эга бўлиш;
- таълим соҳасида самарали навигация қилиш қобилияти;
- дидактик муаммоларни энг яхши ҳал қилиш учун шароит яратиш мақсадида илмий (назарий) ва амалий билимларни тизимлаштириш;



- умуман таълим тизимида рўй бераётган замонавий тенденцияларни билиш;
- талабаларнинг ўқув жараёнини ташкил этишда юзага келадиган мураккаб касбий муаммоларни мавжуд билим ва тажрибага мувофиқ ҳал қила олишида.

Талабаларнинг ижтимоий компетентлигини индивидуал ёндашув асосида ривожлантириш ва уларни амалий фаолиятда амалга оширишда талабаларнинг шахсий ривожланишни белгилловчи омиллар мажмуасини ифодаловчи таълим муҳитини яратишни талаб қилади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017. – Б.39.
2. Абдуллаева Б.С. Фанлараро алоқадорликнинг методологик-дидактик асослари (Ижтимоий-гуманитар йўналишлардаги академик лицейларда математика ўқитиш мисолида): Пед.фан.докт.... дисс. автореф. -Т.: 2006, -49 б.;
3. Базарова С.Д. Олий техник таълимда касбий йўналтирилган ўқитиш технологияларининг тизимли асосланиши: Пед.фан.докт....дисс. автореф. -Т., 2009, -36 б.;
4. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари.: пед. фан. док. ... дисс. автореф. -Тошкент: ТДПУ, 2007. -47 б.
5. Филатова, Л.О./ Компетентностный подход к построению содержания обучения как фактор развития преемственности школьного и вузовского образования//Дополнительное образование.-2005.-№7.-С.9-11.

РЕЗЮМЕ

Таълим - бу инсоннинг мавжудлигини кўп қиррали моделлаштириш сифатида шахснинг эркин ўзини ўзи белгилаш жараёнидир. Касбий компетентликка эга бўлиш учун талаба ўз-ўзини изчил ривожлантириб боришга эътиборни қаратиши зарур. Ижтимоий компетентлик касбий компетентлик билан узвий боғлиқ бўлиб, ушбу компонентларнинг интеграцияси шахснинг замонавий турини тавсифлайди ва инсон ресурсларининг асосини ташкил қилади.Мақолада талабаларнинг ижтимоий компетентлигини индивидуал ёндашув асосида ривожлантиришнинг педагогик жиҳатлари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

Образование - это процесс свободного самоопределения личности как многогранное моделирование человеческого существования.Для приобретения профессиональной компетентности студенту необходимо уделять внимание последовательному саморазвитию. Социальная компетентность неразрывно связана с профессиональной компетентностью, интеграция этих компонентов характеризует современный тип личности и составляет основу человеческих ресурсов.В статье освещены педагогические аспекты развития социальной компетентности студентов на основе индивидуального подхода.

SUMMARY

Education is a process of free self-determination of a person as a multifaceted free modeling of human existence. In order to gain professional competence, the student must pay attention to the consistent of self-development. Social competence is inextricably linked with professional competence, and the integration of these components characterizes with the modern type of person and forms the basis of human resources. Pedagogical aspects of developing students' social competence based on an individual approach are highlighted in the article.



OLIJ TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Komilova Sh.R.

Navoiy davlat pedagogika instituti

Tayanch soʻzlar: oliy taʼlim, raqamli texnologiyalar raqamli texnologiyaning oʻrni, axborot texnologiyalari.

Ключевые слова: высшее образование, цифровые технологии, роль цифровых технологий, информационные технологии.

Key words: higher education, digital technologies, the role of digital technology, information technologies.

Oʻzbekiston Respublikasi mustaqillika erishgandan soʻng, hukumatimiz tomonidan ilm-fanni rivojlantirishga, taʼlimni modernizatsiya qilishga, raqamli industriyani barpo etishga, yosh avlodga taʼlim va tarbiya berishga, ularni maʼrifatparvar, yetuk, sogʻlom, komil, jamiyatga, Vataniga sodiq inson sifatida tarbiyalashga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Jumladan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli “Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha Harakatlar strategiyasi toʻgʻrisida”gi [1], 2017 yil 29 noyabrdagi PF-5264-sonli “Oʻzbekiston Respublikasi innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish toʻgʻrisida”gi Farmonlari [2], 2017 yil 30 iyundagi PQ-5099-sonli “Respublikada axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Qarori [3], 2019 yil 8 oktabrdagi PF-5847-sonli “Oʻzbekiston Respublikasi oliy taʼlim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi Farmonlari [4], 2020 yil 6 oktabrdagi PQ-4851-sonli “Axborot texnologiyalari sohasida taʼlim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni it- industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Qarori [5], 2020 yil 6 noyabrdagi PF-5264-sonli “Oʻzbekistonning yangi taraqqiyot davrida taʼlim- tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida” Farmonlarini [6] taʼkidlash mumkin.



Mamlakatimiz prezidenti ta'kidlaganidek: "Biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Mirzo Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib, xizmat qilishi lozim. Ushbu maqsad yo'lida yoshlarimiz o'z oldiga katta marralarni qo'yib, ularga erishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratish va har tomonlama ko'mak berish – barchamiz uchun eng ustuvor vazifa bo'lishi zarur. Shundagina farzandlarimiz xalqimizning asriy orzu-umidlarini ro'yobga chiqaradigan buyuk va qudratli kuchga aylanadi".

"Ta'lim tizimidagi chuqur va keng ko'lamli islohotlarning mazmuni va amalga oshirish muddatlari O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" da o'z ifodasini topgan. Jumladan,

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" da ta'kidlaganidek "...kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollardan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda qayta qurish lozim" [7].

"Mamlakatimizda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar doirasida uzluksiz ta'lim tizimida ham bir qator ijobiy o'zgarishlar, xususan, ushbu tizimda raqamli texnologiyalar hamda kommunikatsion vositalaridan keng va samarali foydalanish bo'yicha amaliy ishlar olib borilmoqda.

Bu borada, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "informatika, matematika, fizika, kimyo, biologiya kabi boshqa muhim va talab yuqori bo'lgan predmetlarni chuqurlashtirilgan tarzda o'rganish" ustuvor vazifa etib belgilangan" [1]. Mazkur vazifaning ijrosini amalga oshirish borasida davlat tilidagi kompyuter dasturlarining miqdoriy va mazmuniy sifatlarini oshirish va axborot texnologiyalari sohasida raqobatni kuchaytirish orqali milliy dasturlash maktablarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda oliy ta'limini zarur me'yoriy hujjatlar, zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan ta'minlash borasida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Oliy ta'lim muassasalarining bitiruvchilari oldiga fundamental fanlar va aniq kasb sohasi doirasida nazariy va amaliy bilimlarga ega bo'lish, kompyuter va telekommunikatsiya vositalaridan foydalana olish uchun zarur bo'lgan bilimlar majmuasiga ega bo'lish vazifalari qo'yilgan. Ta'lim muassasalarida ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik va raqamli texnologiyalarini joriy etish, ularda interfaol usul va vositalardan foydalanish ko'zda tutilgan.



Jamiyatning rivojlanishi va qayta qurilishi bilan bir qatorda uzluksiz ta'limning yagona tizimini yaratish bilan birga ta'lim jarayonini doimiy ravishda takomillashtirish mamlakatimizda ta'limning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Mamlakatda amalga oshirilayotgan maktabni isloh qilish ta'lim mazmunini zamonaviy ilmiy bilimlar darajasiga moslashtirishga, barcha o'quv-tarbiya ishlari samaradorligini oshirishga va axborot jamiyati o'tish davrida talabalarni faoliyatga tayyorlashga qaratilgan [8].

“Axborot texnologiyalari vositalarining markazida kompyuter turishi hech kimga sir emas. Hozirgi kunda kompyuterlardan ta'lim tizimida asosan to'rt yo'nalishda:

- o'rganish obyekti sifatida;
- o'qitishning texnik vositalari sifatida;
- ta'limni boshqarishda;
- ilmiy-pedagogik izlanishlarda foydalanilmoqda.

O'quv tarbiya jarayonida kompyuterlar asosan to'rt tartibda:

- passiv qo'llash – kompyuter oddiy hisoblagich kabi;
- reaktiv muloqot – kompyuter imtihon oluvchi sifatida;
- faol muloqot – kompyuter talabaga yo'l-yo'riq berish va imtihon qilishda;
- interfaol muloqot – kompyuter sun'iy aql sifatida ya'ni talaba bilan muloqot qilishda foydalaniladi” [9].

Oliy ta'limda ixtisoslik fanlarini o'qitishning hozirgi holatini tahlil qilganimizda talabalarni ma'lum bir sohada yetuk mutaxassis bo'lib nazariy bilim va amaliy ko'nikma hosil qilishi maqsadida ta'lim jarayonida zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalardan unumli foydalanilayotganini guvohi bo'ldik.

“O'quv vositasi sifatida kompyuterdan faqat tegishli dasturiy ta'minot bilan foydalanish mumkin. Axborot texnologiyalaridan ta'lim va o'qitishda foydalanish pirovardida ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish bilan bog'liq. Ushbu turdagi dasturiy ta'minotning o'ziga xos xususiyati shundaki, u kompyuter dasturi bilan bir qatorda fan o'qituvchisining didaktik va uslubiy tajribasini, ma'lum bir o'quv intizomi uchun ma'lumot tarkibining dolzarbligi va to'g'riligini to'plashi, shuningdek, ta'lim standarti talablariga javob berishi va amalga oshirishi kerak, shu bilan birga uni talabaning mustaqil ishi uchun ham, o'quv jarayonida ham qo'llash imkoniyati mavjud” [10].

Ta'lim tizimi ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun juda ko'p miqdordagi dasturiy ta'minotni yaratadi. Bu ma'lumotlar bazalari, an'anaviy axborot-ma'lumot tizimlari, har qanday turdagi ma'lumotlar omborlari (shu jumladan grafik va video), kompyuterni o'qitish dasturlari, shuningdek o'quv jarayonini boshqarish imkoniyatini beradigan dasturlar bo'lishi mumkin [11].



Ta'lim jarayonida o'qitishning kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning zamonaviy bosqichi har qanday mashg'ulotda kompyuterni vaqti- vaqti bilan emas, balki birinchi darsdan oxirgi darsgacha tizimli ravishda foydalanishdan iborat. Asosiy muammo tinglovchining o'zlashtirishi kerak bo'lgan kursni kompyuterlashtirish metodologiyasida, yoki to'liq qayta qurish va yangi kompyuterlashtirilgan kurslarni yaratishga yo'naltirish yoki kursni qisman kompyuter ko'magi bilan metodologiyani amalga oshirish mumkin. Hozirgi kunda kompyuter texnologiyalaridan ta'lim jarayonida foydalanish ikki yo'nalishni ochib beradi:

- turli mavzulardagi amaliy va ilmiy muammolarni hal qilish uchun mo'ljallangan va o'quv fanlariga moslashtirilgan universal kompyuter dasturlarini qo'llash;
- o'quv maqsadlari uchun maxsus ishlab chiqilgan o'quv dasturlaridan foydalanish va ularda ishlab chiquvchilar tomonidan belgilangan tegishli usullarni amalga oshirish.

Hozirgi kunda oliy ta'lim tizimida eng ko'p qo'llaniladigan ta'lim dasturlarini batafsil ko'rib chiqamiz.

O'rgatuvchi dasturlar - talabalarning mustaqil ishlashi uchun mo'ljallangan maxsus o'quv qo'llanma. Bunday dasturlar ma'rifiy xarakterga ega: ularda tushuntirishlar, qoidalar, topshiriqlarning namunalari mavjud bo'lib, ular talabalarni maksimal darajada faollashtirishga yordam beradi, ularning ishlarini individuallashtiradi va ularning bilim faoliyatini boshqarish imkoniyatini beradi [12]. O'rgatuvchi dasturlari butun o'quv tizimining faqat bir qismidir, shuning uchun barcha o'quv materiallari bilan bog'lanishi kerak.

Elektron darsliklar - o'quv intizomi bo'yicha didaktik, uslubiy va axboriy-ma'lumot materiallarini, shuningdek, kursni ta'minlash uchun mustaqil ravishda bilim olish va nazorat qilish uchun ularni har tomonlama ishlatishga imkon beradigan dasturiy ta'minotni o'z ichiga olgan avtomatlashtirilgan o'quv tizimidir [13].

Kompyuterda test sinovlarini amalga oshiruvchi tizim - kompyuter bilimlarini boshqarishning eng keng tarqalgan tizimlaridan biri - ko'plab munozaralarga sabab bo'ladi. Kompyuterdan foydalanish o'qituvchiga muntazam, testlarni tekshirish ishlarini kamaytirishga yordam beradi, bu esa tez-tez nazorat qilish imkoniyatini beradi va subyektivlik omilini kamaytiradi deb qabul qilingan.

“Zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanish darajasi ulardan an'anaviy darsning turli bosqichlarida ham, zamonaviy pedagogik texnologiyalarga asoslangan darslarda ham foydalanishga imkon beradi” [14].

Raqamli ta'lim resurslarini o'quv va uslubiy funksiyalari bo'yicha tasniflash:



1) Trenajyorlar - tegishli mavzu va o'quv mavzusi bilan tanishgan tayyor talaba uchun mo'ljallangan. Bular quyidagilarni o'z ichiga olgan komplekslar: ma'lumotlarning qisqacha o'quv materiallari, test materiallari (topshiriqlar, testlar) javoblari bilan.

2) Darsliklar - tegishli o'quv mavzusi bilan tanishishni yoki boshlang'ich saviyasini oshirishni istagan talaba uchun mo'ljallangan. Bular uslubiy maqsadga muvofiq ketma-ketlikda qurilgan o'quv materiallarini o'z ichiga olgan komplekslar.

3) O'rgatuvchi dasturlar - nafaqat o'quv materiallarini o'z ichiga olgan, foydalanuvchining harakatlariga munosabat bildiruvchi, unga materialni o'zlashtirish sifatini tekshirishga imkon beradigan, kerak bo'lsa to'g'ri algoritimga "turtki beradigan", balki xatolarni tuzatadigan va boshqalar.

4) Ma'lumotnomalar va ensiklopediyalar - har qanday holatda ham ushbu nashrlarda tez orada kontekstli so'rovlar o'tkazishga yoki majmuaning kerakli bo'limiga o'tishga imkon beradigan, ko'p yoki kam rivojlangan gipermurojaatlar apparati mavjud [15].

Oliy ta'limda pedagoglar dars mashg'ulotlarini axborot texnologiyalarining vositalari, didaktik, illyustrativ pedagogik dasturiy vositalar, zamonaviy axborot texnologiyalar asosida xususan elektron ta'lim resurslari, virtual stendlar, trenajyorlar, animatsiyalar, elektron o'quv qo'llanma, elektron uslubiy ko'rsatma, elektron o'quv uslubiy majmualar, elektron topshiriqlar to'plami, elektron ma'ruza matnlari, elektron darsliklar asosida olib borishmoqda.

"Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olish shakllarini ham tahliliga ko'ra Ta'lim to'g'risidagi qonunda ta'lim olish shakllari quyidagilar turlardan iborat:

- ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta'lim olish (kunduzgi);
- ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olish (sirtqi, kechki, masofaviy);
- dual ta'lim;
- oilada ta'lim olish va mustaqil ta'lim olish;
- katta yoshdagilarni o'qitish va ularga ta'lim berish;
- inklyuziv ta'lim;
- eksternat tartibidagi ta'lim;
- mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasida kadrlar tayyorlash" [15].

Mamlakatimizda yoshlarga ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olishga, oliy ma'lumotli bo'lishga keng imkoniyatlar yaratilmoqda.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF- 4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni // "O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasi"ning veb-sayti – www.lex.uz.



2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 noyabrda PF- 5264-sonli "O'zbekiston Respublikasi innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni // "O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasi" ning veb-sayti – www.lex.uz.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 iyundagi PQ- 5099-sonli "Respublikada axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori // "O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasi"ning veb-sayti – www.lex.uz.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrda PF- 5847-sonli "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni // "O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasi"ning veb-sayti – www.lex.uz.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 oktyabrda PQ- 4851-sonli "Axborot texnologiyalari sohasida ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni it-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori // "O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasi"ning veb-sayti – www.lex.uz.

6. 2020 yil 6 noyabrda PF-5264-sonli "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni // "O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasi"ning veb-sayti – www.lex.uz.

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprelda PQ- 2909-son "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori // "O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasi"ning veb- sayti – www.lex.uz.

8. Abduqodirov A.A. Ta'lim va tarbiya "Case-study" texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. – 344 b.

9. Aripov M.M. va boshqalar Informatika. Axborot texnologiyalari. Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma – Toshkent: TDTU, 2002. – 344 b.

10. Баскин Ю.Г., Григорев С.В. Условия эффективного применения виртуальной лаборатории в дистанционном образовании сотрудников ГПС. Вестник..., СПб.: СПбГУПС МПС РФ, 2008.

11. Арипов М.М., Имомов Т. Информатика, информацион технологиялар. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – 272 б.

12. Djuraev R.X., Taylaqov N.I. Axborotlashgan ta'lim muhiti-o'qitish samaradorligini oshirish vositasi // Uzluksiz ta'lim. – Toshkent, 2004. - №3. – B.3-7.

13. Бешенков С.А., Гейн А.Г., Григорев С.Г. Информатика и информационные технологии: Учебное пособие. – Екатеринбург, 2000. – 144 с.

14. Карамурзов Б.С. Информационное обеспечение непрерывного профессионального образования в университетском комплексе. - Нальчик: Каб.- Балк. ун-т, 2004. - 267 с.

15. Nuraliyeva P.E. Talabalarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish metodikasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Chirchiq, 2023. – 140 b.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Oliy ta'limda raqamli texnologiyalarining o'rni va ahamiyati holati tahlil etilgan. Shuningdek, oliy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha taklif va tavsiyalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируется роль и значение цифровых технологий в высшем образовании. Также представлены предложения и рекомендации по использованию цифровых технологий в высшем образовании.

SUMMARY

This article analyzes the role and importance of digital technologies in higher education. Suggestions and recommendations on the use of digital technologies in higher education are also presented.



O'QUV JARAYONIDA TABIIY FANLARNI FANLARARO BOG'LAB O'QITISH TEXNOLOGIYASI

Qurbonmurotov E.A.

Termiz davlat pedagogika institutining "Boshlang'ich ta'lim"
fakulteti dekan o'rinbosari

Tayanch so'zlar: fizika, biologiya, integratsiya, ta'lim-tarbiya, dars, muammoli vaziyatlar, axborot, DNK va RNK, makroelementlar, atom, molekulyar tuzilishi, moddalar, elementlar, diffuziya, Paskal qonuni, samaradorlik.

Ключевые слова: физика, биология, интеграция, обучение, урок, проблемные ситуации, информация, ДНК и РНК, макроэлементы, атом, молекулярная структура, вещества, элементы, диффузия, закон Паскаля, эффективность.

Key words: physics, biology, integration, education, lesson, problem situations, information, DNA and RNA, macroelements, atom, molecular structure, substances, elements, diffusion, Pascal's law, efficiency.

Yangi O'zbekistonda ta'lim jarayoni kun sayin yangi bosqichga ko'tarilib bormoqda, o'quvchilar fikr darajasi kengaymoqda, axborot olish osonlashmoqda, bunday o'sish jarayonida o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanmaslik, fanlarni o'zaro bir-biri bilan bog'lab o'qitmaslik dars samaradorligini pasaytiradi. Bunda har bir o'qituvchi o'z faniga puxta yondoshgan holda fanlararo aloqadorlikni yo'lga qoyishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Fizikani boshqa fanlar bilan bog'lab o'qitish darslarida kompetensiyalarni shakllantirish maktab o'quv fanlari o'rtasidagi aloqadorlikni namoyon etadi. O'quvchilarda fanlararo kompetensiya rivojlaniriladi, mantiqiy fikrlash yuzaga keladi. Hozirgi zamon biologiya fani rivojlanishi va texnik yuksalishida fizika fani munosib o'rin tutadi.

Yoshlarni zamon talablariga javob bera oladigan mutaxassis qilib etishtirishda milliy ta'limning shakli va mazmunining ahamiyati yuqori. Bu ta'lim jarayonini mustaqil bilim olish asosida zamonaviy usullarda, yangicha ko'rinishlarda tashkil qilishga undaydi. Umumilliy dasturda ta'lim-tarbiyani tubdan isloh qilish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish, ta'lim berishning ilg'or pedagogik texnologiyalari, zamonaviy o'quv-uslubiy majmualarni yaratish va o'quv-tarbiya jarayonini didaktik jihatdan ta'minlashga bog'liqligi ko'rsatiladi. Respublikamizda



ta'lim-tarbiya muassasalarida innovatsion yondashish, faol va interfaol metodlarga hamda fanlararo bog'lanishlarga tayangan holda zamonaviy pedagogik va axborot komuhikatsion texnologiyalardan samarali foydalanishga alohida e'tibor qaratilgan.

Ayniqsa, tabiiy fanlardagi uzviy bog'liqlik masalasi o'qituvchining oldiga juda katta mas'uliyat yuklaydi. Umumta'lim maktablarida biologiya fanini o'qitishda o'quvchilarni fanga qiziqitirish, darslarni ko'rsatmalilik asosida, boshqa fanlar bilan o'zaro bog'lab, biologik bilimlarni berishda fizik qonuniyatlardan o'rinli foydalanish yaxshi natija beradi. Tabiiy fanlar katoridagi fizika, biologiya va kimyo darslari tabiat hodisalarini o'rganadi. Tabiatning birgina obyekti haqida bir butun bilim hosil qilish uchun turli fanlar qatori biologiya, fizika, kimyo bilan ham o'zaro bog'lab o'tiladi.

Hozirda tabiiy fanlarning rivojlanishi, fanlar o'rtasida differetsiatsiya va integratsiya jarayonlarining vujudga kelishi obyektiv qonuniyat sifatida tabiiy fanlar: fizika, biologiya va kimyo fanlari o'rtasida fanlararo bog'lanishni amalga oshirini talab etmoqda.

Keyingi yillarda fizika fanida erishilgan yutuqlar, jumladan, yadro energiyasi, raketasozlik, yarim o'tkazuvchanlik texnikasi va boshqa fanlarning rivoji hamda ularda yangi kashfiyotlar yaratilishi boshqa fanlar, masalan, biologiya fani rivojiga salmoqli ta'sir ko'rsatgan, jumladan, optik va elektron mikroskoplar kashf etilishi ham buning yaqqol isbotidir. Mikroskoplar orqali tirik organizmlarning hujayraviy tuzilishi, hujayrada sodir bo'ladigan murakkab jarayonlarni tadbiq etish imkoniyati yaratildi. Mikroskopiya natijasida tirik organizmlar irsiyatining tabiati, irsiyatning moddiy asosi bo'lgan DNK va RNKlarning o'ziga xos xususiyatlari, vazifalari, belgilarining paydo bo'lishidagi rolini aniqlash mumkin bo'ldi.

Biologiyaning rivojlanishi, xususan, tirik hujayralardagi bioelektrik hodisalar, biotoklarni aniqlash, tirik organizmlarda sodir bo'ladigan energetik jarayonlarni tadbiq etishda fizika fanining absorsiya, diffuziya jarayonlarini tadbiq etish metodikasi muhim rol o'ynagan. Mazkur metodlar yordamida organizmda uglevod almashinuvini boshqaradigan oqsil tabiatli insulin gormoni sintezi, muskul va nafas olish pigmentlari bo'lgan gemoglobin va mioglobinining strukturali va oqsillarning fermentativ funksiyalari aniqlangan.

Tabiat haqidagi fanlarning yuksalishida chegaradosh fanlarning vujudga kelishi muhim rol o'ynagan. Ular jumlasiga biologik kimyo, biologik fizika, radiobiologiya, kosmobiologiya, fizik kimyo, kimyoviy fizikani kiritish mumkin. Biologiyani o'qitishda fanlararo bog'lanishni amalga oshirish ta'lim-tarbiya jarayonining muhim didaktik sharti bo'lib, u o'quvchilar asosiy bilim manbayi bo'lgan o'quv materiallarining ilmiyligi va izchilligini ta'minlaydi, o'quvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish ortadi va aqliy rivojlanish tezlashadi, tabiiy fanlarni o'qitishda fanlararo bog'lanishni bosqichma-bosqich va izchil amalga oshirish orqali o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirish imkoniyatini yaratadi.



Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, umumta'lim maktabalarining fizika darsligi va unda berilgan bilimlar doirasida fanlararo aloqadorlik asosida o'qitish masalalari, uni rivojlantirish va takomillashtirish borasida pedagogik-psixologik, metodik jihatlarini kam tadqiq etilgan. Fizika fanini o'quvchilarga quyi sinflarda o'zlashtirilgan fanlar: matematika, tabiatshunoslik, biologiya, texnologik ta'lim, geografiya va boshqa predmetlarda o'rganilgan bilimlar asosida fizikaning boshlang'ich bilimlaridan boshlanishi va uni yuqoridagi fanlardan egallangan bilimlar asosida fanlararo o'qitish metodikasi ishlab chiqilmaganligi mazkur yo'nalishda izlanishlar olib borishni taqozo etmoqda. Fanlararo aloqalar tamoyili o'quvchilar uchun boshqa fanlardan o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarni qo'llash va tahlil qilishga yo'naltirilgan muammo, savollar, vazifalarni shakllantirishni maqsad qilib oladi. Fanlararo aloqalardan tizimli foydalanish boshqa fanlarni o'rganishda bir o'quv predmetiga oid didaktik materiallar va ko'rgazmali qurollardan (darsliklar, jadvallar, asbob-uskunalar, xaritalar, kinofilmlar, slaydlar) keng foydalanish imkoniyatini beradi. O'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda umumlashgan shaklda - seminarlar, umumlashtiruvchi darslar, ekskursiyalar, fanlararo mazmundagi konferensiyalar zarur. Bunday mashg'ulotlar o'qituvchilar faoliyatini muvofiqlashtiradi, shuningdek o'qituvchilardan turdosh fanlar o'quv dasturlarini o'rganishni, darslarga o'zaro qatnashishni talab qiladi.

Tabiatning birgina obyektini haqida bir butun bilim hosil qilish uchun turli fanlar qatori biologiya, fizika fanlarini bog'lab o'rgatish maqsadga muvofiqdir. Biologik bilimlar-biogen elementlar - makroelementlar-natriy, kaliy va xlorning o'tkazuvchanlik funksiyalari - biologik polimerlar-mikroelementlar - mikroelementlarning funksiyalari - sitoplazmaning biologik xossalari fizikaviy bilimlar - moddalarning atom, molekulyar tuzilishi, moddalarning fizik xossalari - elementlarning fizik xossalari - osmos, diffuziya, Paskal qonuni - moddalarning atom, molekulyar tuzilishi, energiya turlari va tur o'zgarishi -moddalarning atom, molekulyar tuzilishi – Sitoplazmaning kolloid strukturasi. Sitoplazmadagi elektr hodisalari va kinetik energiyani misol qilish mumkin.

Bundan tashqari, fizika biologiya, kimyo va matematika fanlari sanoat va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining ilmiy asosi hisoblanadi. O'rta maktabni tamomlab, xalq xo'jaligining turli sohalarida ishlaydigan yoshlar fan asoslarini mukammal bilmoqlari kerak. Buning uchun maktabda fizika va biologiya fanlarini o'zaro bog'liqligini o'qitishning dastlabki bosqichlaridayoq o'quvchilarga tushuntirib borish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu esa tabiat to'g'risidagi bilimlarning bir-biriga bog'langanligini tashqi muhitning bir butunligini tushunishga yordam beradi. Ma'lumki, VI sinfda o'quvchilar modda haqida boshlang'ich tushuncha oladilar. Bunda ular modda molekulalardan tashkil topganligi, tartibsiz harakatda bo'lishi va o'zaro ta'sirlashishini o'rganadilar.

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, umumta'lim maktablarida darslarni fanlararo bog'lab o'qitishning ahamiyati juda foydalidir. Sababi o'quvchi fizika



darsida o'qituvchisi tomonidan fanning biologiya bilan bog'liqlik tomonlarini aytib o'tganda o'quvchi o'sha ma'lumotlarni biologiya darsligidan yoki fan o'qituvchisidan so'rab qo'shimcha ma'lumotga ega bo'lishga harakat qiladi. Shuning uchun darslarni fanlararo bog'lab o'tish maqsadga muvofiqdir.

Fanlararo aloqalar maktab o'quvchilariga ta'lim va tarbiya berishda kompleks endashuvning muhim sharti va natijasi hisoblanadi. Faqat bitta fan doirasidagi bilim o'qituvchiga metodik va ijodiy endashuv imkoniyatini bermaydi. Har bir o'qituvchi-pedagog qanday ta'lim muassasasida faoliyat yuritishidan qat'iy nazar, dars, ma'ruza, suhbat, har qanday tarbiyaviy tadbirning muvaffaqiyati ko'p jihatdan bilim olishda (ta'lim jaraenida) faollikni yaratishga bog'liqligini yaxshi biladi. O'quvchilarning faol ishtirokiga ta'minlaydigan qiziqishni shakllantirish ta'lim sifatiga erishishning eng muhim omilidir.

Adabiyotlar:

1. Djo'rayev M. - Fizika o'qitish metodikasi o'quv qo'llanma Toshkent - 2015
2. Azimov T. Tolipova J. Abduraimova B. - Biologiya o'qitish metodikasi o'quv qo'llanma Toshkent -2018.
3. Mahmudov Yu.G., Norbo'tayev X.B. O'lka ekologiyasining fizik - biologik jadvali va unga qo'yiladigan didaktik talablar. Metodik qo'llanma. - Toshkent: Fan, 2008. - 28 b.
4. Qurbonmurotov E.- Fizika, Matematika va Informatika ilmiy-uslubiy jurnal "Umumta'lim Maktablarida Fizikani Biologiya bilan fanlararo aloqadorlikda O'qitish texnologiyasi" Toshkent - 2024 46-53 b.
5. Omonov H.T. Olamning umumiy ilmiy manzarasini yaratishda fanlar integratsiyasi va differentsiatsiyasining roli // Ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar. -2007. - № 3. -B. 136-137.

РЕЗЮМЕ

Maqolada umumta'lim maktablarida tabiiy fanlarni fanlararo bog'lab o'quvchilar tafakkurini rivojlantirish, o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni fanlararo aloqadorlik mazmunida amalga oshirish, jamiyat va tabiatdagi borliq, ularda boradigan jarayonlar va hodisalar o'zgarishlari mazmun - mohiyatini anglash, mazkur o'quv fanlari mazmunida ilmiy tushunchalarni yaxlit tasavvur qilish, ularni amaliyotga qo'llash orqali o'quvchilarda nazariy bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish jihatlarini yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается развитие мышления учащихся путем межпредметной связи естествознания в общеобразовательной школе, реализация приобретенных знаний, умений, квалификации и компетенций в условиях межпредметной связи, существования общества и природы, изменения процессы и события в них, содержание - Выделены аспекты развития теоретических знаний, умений и навыков учащихся путем понимания сути, целостного представления научных понятий в содержании этих учебных предметов и применения их на практике.

SUMMARY

In the article, the development of the thinking of students by interdisciplinary connection of natural sciences in general education schools, the implementation of acquired knowledge, skills, qualifications and competencies in the context of interdisciplinary communication, the existence of society and nature, the changes of processes and events in them, content - The aspects of developing students' theoretical knowledge, skills, and abilities by understanding the essence, holistically imagining scientific concepts in the content of these educational subjects, and applying them to practice are highlighted.



ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ ОЛИШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНИШИДА ЎҚИТУВЧИ ВА ТАЛАБА МУНОСАБАТЛАРИ

Файзуллаев Р.Х.

*“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети “Профессионал таълим”
кафедраси п.ф.ф.д. доценти*

Сайфиева Ю.Ў.

*“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети “Профессионал таълим”
кафедраси таянч докторанти*

Таянч сўзлар: интеллектуал салоҳият, технологик ривожлантириш, дидактик мақсад, мустақил таълим, фаол мустақил таълим, касбий фаолият, услубий қўлланма, ташкилотчилик қобилиятлари.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, технологическое развитие, дидактическая цель, самостоятельное образование, профессиональная деятельность, методическое руководство, организаторские способности.

Key words: intellectual potential, technological development, didactic purpose, independent education, professional activity, methodological guide, organizational skills.

Кириш. Маълумки, мамлакатимизда мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ, соғлом ва баркамол авлодни тарбиялаш, ёшларнинг ўз ижодий ва интеллектуал салоҳиятини рўёбга чиқариш, замон талабларига жавоб берадиган меҳнат бозорида рақобатбардош кадрлар тайёрлаш учун зарур шарт-шароитлар ва имкониятларни яратиш бўйича мақсадли йўналтирилган чора-тадбирлар амалга оширилди. Жамият тараққиётини илм-фан ривожисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Чунки илм-фан ишлаб чиқариш, унинг моддий асосини яратиш, технологик ривожлантириш ва энг асосийси-кадрлар билан таъминлаш вазифаларини ўз зиммасига олади. Мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятини юксалтиришда муҳим аҳамиятга эга илмий-тех-



ника тараққиёти ютуқларини амалиётга кенг жорий этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Таълим жараёнида ёшларга тақдим этилаётган бундай имкониятлар эртамиз эгалари бўлган ёш авлоднинг ўз салоҳиятини тўла намоён этиши, ўзи танлаган касб бўйича ўқиши, ишлаши, ҳаётда ўз ўрнини топиб олиши ва жамият равнақига муносиб ҳисса қўшадиган мутахассислар бўлиб етишиши учун мустақкам пойдевор яратади[1].

Талабаларни мустақил таълим жараёнида ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантириш педагогик муаммо сифатида намоён бўлаётганлигини таҳлил этар эканмиз, Ўзбекистон Республикасида олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, замонавий билим ва юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, олий таълимни модернизация қилиш, илғор таълим технологияларига асосланган ҳолда ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сонли Фармони асосида “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси” қабул қилинганлиги айтилиб мазкур муаммоларни бартараф этишга қаратилганлигини эътироф этиш мумкин. Мазкур концепцияда:

- олий таълим соҳасида давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш, ҳудудларда давлат ва нодавлат олий таълим муассасалари фаолиятини ташкил этиш асосида олий таълим билан камров даражасини 50 фоиздан ошириш, соҳада соғлом рақобат муҳитини яратиш;
- Ўзбекистон Миллий университети ва Самарқанд давлат университетини мамлакатимиз олий таълим муассасаларининг флагманига айлантириш;
- республикадаги камида 10 та олий таълим муассасасини халқаро эътироф этилган ташкилотлар (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education ёки Academic Ranking of World Universities) рейтингининг биринчи 1000 та ўриндаги олий таълим муассасалари рўйхатига киритиш кўзда тутилган.

Малакали кадрлар тайёрлашнинг муҳим омилларидан бири - бу таълим сифати ва самарадорлигини оширишдир. Таълим сифати ва самарадорлигини оширишда ўқитишнинг замонавий усуллари, шакл ва воситалари, ўйин технологиялари, муаммоли ўқитиш, хусусан, мустақил таълимнинг ноанъанавий методлари ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Мамлакатимиздаги олий таълим муассасаларида талабаларнинг назарий ва амалий мустақил



таълим олишлари учун катта имкониятлар яратилган. Мустақил таълим олишда талаба ўзи мустақил равишда адабиётлар, дарсликлар, газета ва журналлар, радио ва телевидение, электрон дарсликлар, ўқув қўлланмалари, интернет ресурслари, зиёнет материаллари ва ўқув услубий мажмуалардан фойдаланиши назарда тутилади.

Мустақил таълим - ўқув материални мустақил ўзлаштириш, мураккаблик даражаси турлича бўлган топшириқлар, амалий вазифаларни аудиторияда ҳамда аудиториядан ташқарида ижодий ва мустақил бажариш асосида назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилган тизимли фаолиятдир. Мустақил ишлар дидактик мақсади, вазифаси, мураккаблик даражаси, кимга (индивидуал ёки жамоа учун) мўлжалланганлигига қараб, бир-биридан фарқ қилади. Мустақил таълим жараёнида танланган мавзуларнинг илмийлиги, тизимлилиги ҳамда ўқув материалларининг қизиқарлилиги, амалиёт билан боғлиқлиги, фанлараро алоқадорлиги, шунингдек бериладиган мустақил ишлар ва топшириқларнинг ижодий характерга эгаллиги муҳимдир.

Талабаларнинг фаол мустақил иши фақат жиддий ва мустаҳкам асосларгагина таянади. Энг кучли асословчи омил - бу кейинги самарали касбий фаолиятга тайёргарликдир. Яхши тайёргарликка эга бўлган иқтидорли талабалар ижодий ва изланиш хусусиятига эга бўлган мураккаб топшириқларни бажарадилар. Камроқ тайёргарликка эга бўлган талабалар, соддароқ топшириқларни бажарадилар, бироқ шунга қарамай, топшириқлар устида ишлаш уларга умумий масалани ҳал этишда гуруҳ билан бирга ишлашга имкон беради. Талабаларнинг мустақил таълим олишларини муваффақиятли ташкил этиш учун фанни ўрганишда услубий қўлланмалар зарур бўлади[2]. Услубий қўлланмаларда ишнинг батафсил алгоритми, муаммоли баҳслар учун мавзулар, мустақил ўрганиш учун адабиётлар, топшириқлар, компьютер тест ва тақдимотларни бажариш бўйича маслаҳатлар, ўз-ўзини назорат қилиш учун савол ва тестлар келтирилган назарий материал, амалий вазифалар, глоссарий ва ҳ.к.лардан иборат бўлиши керак.

Л.В.Голиш ва Д.М.Файзуллаевалар ўзининг олиб борган илмий тадқиқот ишларида таълим олувчилар томонидан мустақил ишни бажаришда уларнинг фаолияти тизимида кўрсатилган ҳар бир элементларнинг муваффақиятли режалаштириш, ташкиллаштириш, мониторинг ва баҳолаш зарур эканлигини асослаб беришган. М.Баракаевнинг илмий-педагогик тадқиқот ишларини ўрганиб, “Мустақил таълим – олий таълим тизимида таълимнинг шундай бир шаклидирки, бунда талабаларнинг



ўқув фаолияти педагог томонидан бошқарилиб, топшириқлар берилади, маслаҳатлар уюштирилади ва бажарилиши назорат қилинади” деб таъкидлайди[3].

Олий таълим муассасалари мустақил таълим жараёнида талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантириш асосий масалардан ҳисобланади[4]. Бу борада қуйидаги йўналишлар бўйича тизимли ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Биринчидан, бугунги кунда амалга оширилаётган таълим тизимидаги ислохотлар негизида таълим олувчиларнинг онглилиги ва фаоллигини ошириш учун ўқитиш жараёни шундай ташкил этиш керакки, бунда талабалар илмий билимларни ҳамда уларни амалда қўллаш методларини онгли ва фаол эгаллаб оладиган, уларда ижодий ташаббускорлик ва ўқув фаолиятида мустақиллик, тафаккур, нутқ техникасини ривожлантиришга хизмат қилишини таъминлашга эътибор қаратиш.

Иккинчидан, ушбу соҳада муваффақиятларга эришган новатор ўқитувчиларнинг ишларини оммалаштириш, тажриба алмашиш ишларини йўлга қўйиш

Учинчидан, бугунги кунда рақамли иқтисодиёт даврида талабаларнинг мустақил таълимга оид маълумотларини замон талаблари асосида шакллантириш ва расмийлаштириш йўллари йўлга қўйиш.

Тўртинчидан, мустақил таълим жараёнида талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантиришда хориж тажрибасидан фойдаланиш имкониятларини йўлга қўйиш.

Олий таълимнинг ўз олдига қўйган асосий вазифаларидан бири мутахассисни ўз-ўзини ривожлантиришга, мустақил равишда билимини кўпайтиришга, инновацион фаолиятга қобил бўлган ижодий шахсиятни шакллантиришга йўналтиришдан иборатдир. Бундай вазифани амалга ошириш учун тайёр билимларни ўқитувчи томонидан талабага беришнинг ўзигина камлик қилади. Бундай йўл талабани билимларни ўзлаштиришнинг пассив истеъмолчисига айлантириб қўяди. Ваҳоланки, бугун бизга билимларни ўзлаштиришдаги пассив истеъмолчи эмас, балки унинг фаол ижодкори зарурдир. Натижа шундай бўлиши керакки, бўлғуси мутахассис ҳар қандай назарий ва амалий муаммони ифодалай оладиган, уни ечишнинг йўллари илмий ёки методик жиҳатдан таҳлил қилишни удалайдиган энг муносиб ва мувофиқ натижаларни топиб, унинг тўғрилигини исботлаб бера оладиган бўлсин. Таълим тизимидаги ўзгаришлар таълим мазмуни билан чамбарчас боғлиқ. Янгиланишлар талабалар ўқишини ташкил этишнинг янги шакли ва усуллари ҳақида ҳам бош қотиришни та-



лаб этади. Шу маънода талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш муҳим шаклига эмас, балки таълим жараёнининг асосини ташкил этувчи муҳим қисм бўлишини тақозо этади. Буларнинг барчаси таълим бериш (олиш)нинг замонавий методларини эгаллашни, талабаларнинг ижодий қобилиятларини ўстиришни ҳар бир талабанинг имконият ва салоҳиятини эътиборга олган ҳолда, гуруҳ ўқишларидан индивидуал ўқишга ўтишни кўзда тутати. Бу жараёни шундай ташкил этиш лозимки, унинг натижасида талабанинг мустақил билим олиши ва бу билимларини ҳаётга татбиқ этишга оид қобилияти, кўникма ва малакалари шакллансин.

Таъбир жоиз бўлса, бўлажак мутахассиснинг фикрлаш тарзини тарбиялашга қаратилган барча ҳаракат-фаолият уларнинг асосини ташкил этади. Талаба мустақил фикри туғилишига, унинг билиш фаоллигини оширишга имкон берадиган ҳар қандай машғулоти тури мустақил ишлар билан чамбарчас боғлиқдир. Мустақил таълимни талабаларга билим беришда уларни ўз ҳолига ташлаб қўйиб, уларга бериладиган топшириқ ва юкламаларни камайтириш деб тушунмаслик керак, балки ўқитувчилар томонидан мунтазам бошқариладиган талабаларнинг интерактив мустақил фаолиятидир. Ўқув жараёни сифатини оширишда мустақил таълимнинг роли катта. Бунинг англаган ҳолда, юртимиз олий таълим муассасаларида ўқув машғулотларига ажратилаётган мустақил таълим соатлари улуши мунтазам ошириб борилмоқда. Талаба мустақил таълим унинг манфаатини кўзлаб амалга ошириладиётганини тушуниши керак. Аслида, талабанинг мустақил иши деган тушунча унинг аудитория ва ундан ташқарида, ўқитувчи раҳбарлиги остида ёки ўқитувчи иштирокисиз амалга ошириладиган мустақил иш мажмуини англатади.

Талабаларнинг аудиториядан ташқари ишлардаги фаолликларини оширишдаги муаммолар бир қатор қийинчиликлар билан боғлиқ[5]. Бунда мустақил ишларни бажаришга кўпгина талабаларнигина эмас, ҳатто айрим профессор-ўқитувчиларнинг ҳам тайёр эмасликларини кўриш мумкин. Бу кўпинча касбий ёки психологик йўналишда намоён бўлади. Бунинг ёнига сифатсиз информацион таъминотни ҳам қўшса бўлади. Кўп ҳолларда информацион таъминот талаб даражасида бўлмайди, бунинг натижасида самарадорликнинг пасайиб кетиши кузатилади. Шунингдек, талабаларда ўзига бўлган ишончнинг йўқлиги ҳамда уларда нутқ маданиятининг яхши ривожланмаганлигини ҳам уларнинг мустақил таълимда фаол иштирок этмасликларига сабаб бўлувчи омиллар қаторига қўшишимиз мумкин. Талабалар мустақил ишларини ташкил этишдаги асосий вазифа ҳар қандай шаклдаги машғулотларда интеллектуал ташаббус ва тафаккурни ри-



вожлантириш учун психологик дидактик шароитларни яратишдан иборатдир. Талабалар мустақил ишларини ташкил этишдаги бош тамойил талабаларнинг индивидуал ишлашга ўтишларини таъминлаш бўлиши керак. Бунда айрим топшириқларни формал ва пассив бажаришдан уни онгли ва фаол бажариш сари йўллаш асосий ўрин тутиши керак. Талабалар мустақил ишларининг мақсади аввал ўқув мазмуни билан, кейин эса илмий ахборотлар билан мустақил ишлашга ўргатиш, ўз-ўзини йўналтириш ва ривожлантириш асосларини, кейинчалик ўз малакасини мунтазам ошириб бориш кўникмасини ҳосил қилишдир. Бунда ҳал қилувчи ролни ўқитувчи адо этади. У, умуман, талаба билан эмас, балки муайян шахс билан ишлаётганини ҳар доим диққат марказида бўлиши лозим. Ўз талабасининг кучли ва ожиз томонларини яхши билиши, индивидуал қобилияти ва қизиқишларини назарда тутиши мақсадга мувофиқ бўлади. Ўқитувчининг вазифаси талабанинг - бўлажак юқори малакали мутахассиснинг яхши томонларини кўриш ва кўпайтиришдан иборат.

Хулоса.Юқорида санаб ўтилган фикрларга асосланган ҳолда шунини хулоса қилиб айтиш мумкинки, талабалар мустақил таълимини шакллантиришда услубий тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим, деб ҳисоблаймиз. Чунки талабаларга назарий ва амалий билимлар ҳамда мустақил ишларни ташкил этиш бўйича йўл-йўриқлар бериш талабаларда самарали мустақил таълим олиш учун ишлашларида муҳим омил бўлиб хизмат қидади. Талабаларга ишни қандай ташкил қилиш бўйича аниқ кўрсатмалар бериш уларнинг мустақил билим олиш фаолиятига сезиларли, ижобий таъсир кўрсатади. Бундан ташқари олий таълим муассасаларида мустақил таълим жараёнини амалга оширишда тизимли ишларни йўлга қўйиш, талабаларни мустақил ишлашга ўргатиш ижодий ва ижтимоий фаол, ижтимоий - сиёсий ҳаётда мустақил равишда ўз ўрнини топа олиш малакасига ҳамда истикболий вазифаларни қўя олиш ва ҳал қила олиш қобилиятига эга бўлган кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга асос бўлади.

Адабиётлар:

1. С.И. Ахмедов. Фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси - юқори малакали кадрлар тайёрлаш кафолати. «Таълим, фан ва ишлаб чиқаришда интеллектуал салоҳиятли ёшларнинг ўрни» мавзусидаги ёш олимлар, магистрант ва талабаларнинг анъанавий ХИИ республика илмий-амалий конференцияси Самарканд-2015
2. А.Қ. Рахимов, Тўраева.Н.Н. Талабаларнинг мустақил таълимни ташкил этиш. 4-китоб_сом-прессед.пдф (эду.уз)
3. М.Баракаев ва бошқалар. Мустақил таълимни ташкил этиш методикаси.Ўқув – услубий қўланма. Т., “Истиқлол нури”. 2017 йил



4. Мусаханова Гулнора Мавляновна. Мустақил таълим жараёнида талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантириш педагогик муаммо сифатида. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, ноябрь-декабрь, 2020 йил

5. Талабалар мустақил таълимини ташкил этиш. Методик қўлланма. Тошкент -2023.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақола олий таълим муассасаларида талабаларнинг мустақил таълим олиш қўникмаларини шакллантиришда ўқитувчи ва талаба муносабатлари мавзусини ёритишга бағишланган. Шунингдек, мақолада Ўзбекистон Республикаси таълим масканларида мустақил таълимни ривожлантиришга доир қилинаётган ислохатлар ҳам ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена освещению темы взаимоотношений преподавателя и студента в формировании навыков самостоятельного обучения студентов в вузах. В статье также освещены реформы, которые проводятся для развития независимого образования в образовательных учреждениях Республики Узбекистан.

SUMMARY

This article is dedicated to highlighting the subject of teacher-student relations in the formation of independent learning skills of students in higher education institutions. The article also highlights the reforms that are being carried out to develop independent education in educational institutions of the Republic of Uzbekistan.



ТАЪЛИМНИ РАҚАМЛАШТИРИШ АСОСИДА ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИНГ ЎҚИТИШ СИФАТИНИ ОШИРИШ ОМИЛЛАРИ

Рахматуллаева Д.

*Профессионал таълимни ривожлантириш институти “Таълимда бошқарув”
кафедраси профессори (в.б.), п.ф.д. (DSc)*

Рахматов Я.

Олий таълим, фан ва инновация вазирлиги бош мутахассиси

Таянч сўзлар: таълим, таълим ресурси, рақамли таълим ресурси, инновацион ёндошув, рақамлаштириш, таълим жараёни, таълим сифати.

Ключевые слова: образование, образовательный ресурс, цифровой образовательный ресурс, инновационный подход, цифровизация, образовательный процесс, качество образования.

Key words: education, educational resource, digital educational resource, innovative approach, digitalization, educational process, quality of education.

Таълим тизимини рақамлаштириш шароитида мамлакатимизда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар қатори профессионал таълим тизимидаги ислохотлар ҳам шиддат билан ривожланмоқда.

Таълим тизимига инновацион ёндашув асосида ташкил этилиши ўқув жараёнларини сифатини ошириш билан бирга, фан, техника ва ишлаб чиқариш интеграциясига ва мамлакат тараққиётини жадал ўсишига олиб келмоқда. Айни вақтда, рақамли технологиялардан кенг фойдаланиш имкониятини берувчи инновацион ўқитиш материалларини ишлаб чиқишини таъминлаш вазифаларини ҳам амалга ошириш заруратини кўрсатмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023-йил 24-майдаги “Рақамли хизматлар қамрови ва сифатини ошириш ҳамда соҳа, тармоқ ва ҳудудларни рақамли трансформация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”-ги ПҚ-162-сон қарорида таълимни рақамлаштириш бўйича ахборот тизимлари ҳамда электрон таълим ресурсларини (контент) яратиш зарурли-



ги ҳамда “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”нинг “Таълим жараёнига рақамли технологиялар ва замонавий усулларни жорий этиш” бандида таълим жараёнларида замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва таълим технологияларининг мустаҳкам интеграциясини таъминлаш, бу борада педагог кадрларнинг касбий маҳоратини узлуксиз ривожлантириб бориш учун қўшимча шароитлар яратиш; таълим жараёнларини рақамли технологиялар асосида индивидуаллаштириш ва бошқа вазифалар белгилаб берилган.

Бугунги замонавий технологиялар ривожланган жамиятда профессионал таълим тизимига ҳам рақамли технологияларнинг жорий этилиши бу нафақат таълим берувчиларга балки ўқувчиларни ҳам таълим жараёнига бўлган қизиқишини ортишига, таълим сифатини ошишига ва уларнинг касбий фаолиятига қизиқишини ортишига олиб келмоқда.

Бу борада, хусусан ёшларни, касб-хунарга ўқитишни ташкил этиш бўйича барча зарурий шарт-шароитлар яратилган ва манзилли ҳамда тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Бироқ ёшлар ушбу шароитлардан фойдаланиш ўрнига, кўп вақтларини интернетдан фойдаланишга сарфламоқдалар.

Мамлакатимизда 2020-йил якунида нашр этилган ҳисобот натижаларига кўра, интернет хизматидан фойдаланувчилар сони – 22,1 миллиондан ошгани ҳамда улардан мобил интернет фойдаланувчилари сони 19 миллион кишини ташкил этгани маълум бўлди. Ёшларнинг 85 фоизи интернетдан, улардан 76 фоизи асосан уяли телефондан фойдаланиши аниқланиб, унинг интернетдан уй шароитида (44%) ва ўқишда (22%) кўпроқ фойдаланишлари намоён бўлди. Ёшларнинг интернетдан фойдаланишини тўғри йўналтириш орқали уларни жамиятда ўз ўрнига эга бўлишга ёрдам бериш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Бунда уларни касб-хунарга йўналтириш ва тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш орқали ўз-ўзини бандлигини таъминлаш асосида реал даромад манбаига эга бўлиши, бу нафақат ўз оиласига балки жамиятнинг ижтимоий иқтисодий ривожланишига ўз ҳиссасини қўшишини таъминлайди.

Профессионал таълим тизимидаги касб-хунар мактаб, коллеж ва техникумларда ҳам рақамли таълим ресурсларни кенг жорий этиш ва таълим муассасаларни электрон ўқув методик таъминот билан таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлигининг “Профессионал таълим тизимида “Энг яхши рақамли таълим ресурслари” Республика кўрик-танловини ўтказиш тўғрисида”ги буйруғ ишлаб чиқилиб, ушбу буйруқ асосида профессионал таълим муассасаларида фан ва ўқув амалиётларидан рақамли таълим ресурсларини ишлаб



чиқилиш бўйича Республика кўрик-танлови ташкил этиш ва ўтказиш ва-зифаси белгилаб берилди.

Республика кўрик-танловини ташкил этиш ва ўтказишдан асосий мақсад қуйидагилар ҳисобланади:

- профессионал таълим муассасалари ўқитувчи ва ишлаб чиқариш таълими усталари томонидан яратилган рақамли таълим ресурсларини жамлаш, такомиллаштириш ва оммалаштириш;
- профессионал таълим тизимида рақамли таълим ресурсларининг ишлаб чиқилишини қўллаб-қувватлаш;
- яратилган рақамли таълим ресурсларини миллий Интернет тармоғига эркин фойдаланиш учун жойлаштириш, улар тўғрисида кенг педагогик жамоатчиликни хабардор қилиш;
- таълим-тарбия жараёнига рақамли таълим ресурсларини жорий этиш бўйича услубий жиҳатдан қўмаклашиш;
- таълим жараёнида рақамли технологияларни самарали қўллаётган ўқитувчилар ва ишлаб чиқариш таълими усталари фаолиятини моддий ва маънавий рағбатлантириш.

Мазкур платформага 320 ўқув меъёрий ҳужжатлар, 527 ўқув адабиётлар, 1137 ўқитиш материаллари тўпламлари, 119 дарслик ва ўқув қўлланмалар,

245 методик маҳсулотлар жойлаштириш.

Амалга оширилаётган ишларнинг давоми сифатида Профессional таълим муассасаларида машғулотларни АКТ воситаларидан фойдаланган ҳолда ўтилишини қўллаб-қувватлаш, педагоглар томонидан ишлаб чиқилган рақамли таълим ресурсларини оммалаштириш, ўқувчиларнинг му-стақил таълим олиш имкониятларини кенгайтириш мақсадида rtr.profedu.uz рақамли таълим ресурслари платформаси яратилди.

Ҳозирги кунда профессионал таълим тизими таълим дастурларига му-вофиқ профессионал таълимнинг:

- 3-даражасининг 103 та касблари бўйича 153 та умумкасбий фан, 317 та махсус фан ва 230 та ўқув амалиётлари;
- 4-даражасининг 123 та касб ва мутахассисликлари бўйича 243 та умумкасбий фан, 483 та махсус фан ва 262 та ўқув амалиёти;
- 5-даражасининг 190 та касб ва мутахассисликлари бўйича 55 та та-биий ва гуманитар фан, 639 та мутахассислик фан ва 251 та ўқув амалиётлари мавжуд.

Шу кунгача эса rtr.profedu.uz рақамли таълим ресурслари платформа-сига профессионал таълим тизими касблари ва мутахассисликлари бўйи-

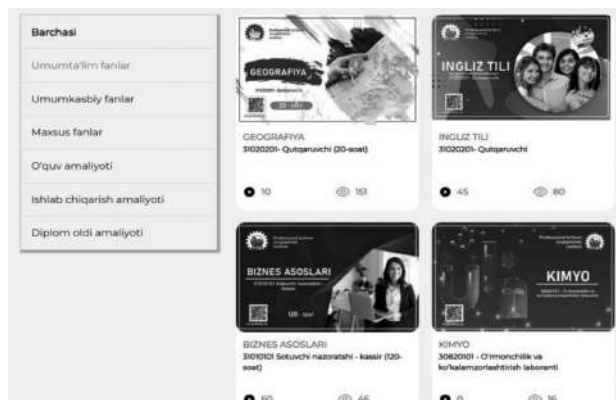
ча ўқитилаётган 16 та фанларнинг рақамли таълим ресурслари жойлаштирилган. Шунингдек платформага 20 дан ортиқ видеоматериаллар ҳамда профессионал таълим тизимининг 82 та касб ва мутахассисликларининг профессиограммалари жойлаштирилган.

Профессионал таълим муассасаси ўқувчиларида рақамли таълим технологиялари асосида тадбиркорлик кўникмаларини шакллантиришга қаратилган “Бизнес асослари” фани бўйича ҳам электрон таълим ресурслари ишлаб чиқилди ва rtr.profedu.uz рақамли таълим ресурслар платформасига жойлаштирилди.

1-расм.



1-расм. rtr.profedu.uz рақамли таълим ресурслар платформаси



2-расм. “Бизнес асослари” фани бўйича электрон таълим ресурси

Профессионал таълим муассасалари ўқувчиларида рақамли технологиялар асосида тадбиркорлик кўникмаларини шакллантиришга қаратилган “Бизнес асослари” фани бўйича тайёрланган электрон таълим ресурсида ўқув дастур, маъруза матни, тақдимотлар, назарий ва амалий топшириқлар, глоссарийлар, мавзуга оид



кўргазмали қуруллар, аудио ва видео материаллар ҳамда баҳолаш воситалари қамраб олинган.



3-расм. “Бизнес асослари” фани бўйича тайёрланган электрон таълим ресурси таркиби.

“Бизнес асослари” фани бўйича тайёрланган электрон таълим ресурси профессионал таълим муассасалари учун ишлаб чиқилган ўқув дастури асосида ишлаб чиқилган бўлиб, ўқув дастур 60 соатга мўлжалланган.



4-расм. “Бизнес асослари” фани бўйича тайёрланган электрон таълим ресурси таркиби.



TADBIRKORLIKDA O'Z-O'ZINI BAND QILISH FAOLIYATI VA UNING IMKONIYATLARI

REJA



O'z-o'zini band qilish faoliyat yo'nalishlari

O'z-o'zini band qilish faoliyati mazmuni ro'yhatdan o'tkazish tartibi

Frilanserlik

O'Z-O'ZINI BAND QILISH FAOLIYAT YO'NALISHLARI

5-расм. “Бизнес асослари” фани бўйича тайёрланган электрон таълим ресурси таркиби.

Демак, таълим жараёнларини сифатини ошириш ва замонавий таълим воситалар билан таъминлашди педагог кадрларни сифатли рақамли таълим ресурсларини ишлаб чиқишга қизиқтириш ва рағбатлантириш, рақамли таълим ресурсларини жамлаш, тизимлаштириш, энг сифатли таълим ресурсларини танлаб олиб, республикага оммалаштириш ва rtr.profedu.uz платформасига жойлаштириш, рақамли таълим ресурсларини яратиш бўйича илғор тажрибаларни кенг оммалаштириш учун “Энг яхши рақамли таълим ресурслари” Республика танловини ҳар йили ўтказиш лозим.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023-йил 24-майдаги “Рақамли хизматлар камрови ва сифатини ошириш ҳамда соҳа, тармоқ ва ҳудудларни рақамли трансформация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-162-сон қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлигининг 2023 йил 6 июндаги “Энг яхши рақамли таълим ресурслари” Республика кўрик-танловини ўтказиш тўғрисида”ги 329 сонли буйруғ.
4. Raxmatullayeva D.R. O'quvchilarning tadbirkorlik faoliyatiga tayyorgarlik darajasini aniqlash metodikasini joriy etish va pedagogik samaradorligini baholash uslubiyati // Ta'lim, fan va innovatsiya. –T.: 2020, – 2-son. – B. 17-21. (13.00.00; №18).
5. Raxmatullayeva D.R. Professional ta'lim muassasalari o'qituvchilarida tadbirkorlik kompetensiyalarini rivojlantirish // “Professional ta'lim muassasalari boshqaruv va pedagog kadrlarini



masofadan o'qitishni rivojlantirish" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy seminari. Pedagogik innovatsiyalar instituti. –T.: 2021, –B. 17-19.

6. Raxmatullayeva D.R. Intelektual yoshlarni tayyorlashda tadbirkorlik kompetensiyasini shakllantirish // "O'zbekiston yoshlari: agrar soha rivojida mening hissam" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. Toshkent davlat agrar universiteti. –T.: 2020, –B. 46-48.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада таълимни рақамлаштириш асосида профессионал таълим тизимининг ўқитиш сифатини оширишда рақамли таълим ресурсларини ишлаб чиқиш зарурати ва унинг аҳамияти, долзарблилиги ҳамда "Энг яхши рақамли таълим ресурслари" кўрик-танловини ўтказиш мақсадлари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещена необходимость развития цифровых образовательных ресурсов в повышении качества преподавания системы профессионального образования на основе цифровизации образования, ее важность, актуальность, а также цели конкурса «Лучшие цифровые образовательные ресурсы».

SUMMARY

This article highlights the need to develop digital educational resources in improving the quality of teaching in the vocational education system based on the digitalization of education, its importance, relevance, as well as the goals of the "Best Digital Educational Resources" competition.



PROFESSIONAL TA'LIMDA VA KASB-HUNAR O'RGATISHDA BAHOLASH VA SERTIFIKATLASHNING ROLI

Xalimov Z.X.

*“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti”
Milliy tadqiqot universiteti “Professional ta’lim” kafedrası tayanch doktoranti*

Tayanch so‘zlar: baholash, xulosalovchi baholash, standartlashtirish, malaka, ko‘nikma.

Ключевые слова: оценка, обобщающая оценка, стандартизация, квалификация, навыки.

Key words: assessment, summary assessment, standardization, qualification, skills.

Professional ta'lim va kasb hunar o'rgatishga mo'ljallangan dasturlarining asosiy maqsadi bitiruvchilarga muayyan ishlarni bajarish uchun zarur bo'lgan malakalar va vakolatlarga ega ekanliklarini sertifikat bilan tasdiqlash. Bu sertifikatlash ish beruvchilar va boshqa manfaatdor tomonlarni bitiruvchilarning ushbu vakolatlarga ega ekanliklarini tasdiqlaydi. Xulosalovchi baholash (summative assessment) sertifikatlashning dastlabki muhim sharti hisoblanadi. Xulosalovchi baholash professional ta'lim va kasb hunarga o'rgatish dasturlarining nafaqat muhim yakuniy qismi, balki talab qilinadigan kompetentsiyalarni bitiruvchilar tomonidan egallanganini ham ko'rsatib berishi zarur hisoblanadi. Shuning uchun samarali baholash sifatli professional ta'lim va kasb hunarga o'rgatish tizimining zaruriy elementidir.

Aslida baholashning maqsadlari ish beruvchilarga talabning kasbiy malakaga ega ekanligini ko'rsatishdan ko'ra ko'proq vazifalarni bajaradi. Baholashning yana boshqa vazifalari quyidagilardan iborat:

- Shakllantiruvchi baholash (formative assessment) sifatida ham o'quvchiga, ham o'qituvchiga fikr-mulohazalar (feedback) berish orqali o'quv jarayonini qo'llab-quvvatlash va xabardor qilish;
- Talabalarni rag'batlantirish, ularning muvaffaqiyatlarini tan olish va mukofotlash orqali ular egallashi kerak bo'lgan malakalar jamlanmasini tushuntirish;



- Dastlabki kasbiy ko'nikmalaridan tashqari kengroq malakalarni namoyish etish, kasbiy va ish o'rirlari o'zgarishi va individual martaba rivojlanishi bilan zarur bo'ladigan keyingi ta'limni asoslab berish;
- Yig'ilgan statistik ma'lumotlar orqali ta'lim tashkilotchilarining faoliyat yuritishi va amaliyotiga xulosa berish;

Har qanday kasbiy baholash quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin: birinchidan, nomzodlar bajarishi kutilayotgan vazifalar to'plami, ikkinchidan, ushbu nomzodlarni ushbu vazifalar asosida baholash tartiblari. Shunday qilib, masalan, akademik baholash vazifalari ko'pincha yozma javoblarni o'z ichiga olgan imtihon savollarini o'z ichiga olishi mumkin, baholash tartiblari esa belgilash asoslari va ko'rsatmalarini, moderatsiya va apellyatsiya tartiblarini o'z ichiga olishi mumkin. Misol uchun, Angliyada quvur payvandchisini baholash rejasi payvandlash operatsiyalari va sog'liq va xavfsizlik tartib-qoidalari kabi vazifalarni o'z ichiga oladi. Imtihondan o'tish uchun nomzod har bir baholash modulidan o'tishi kerakligi talab qilinadi. Natija ham vazifalarga, ham tartiblarga bog'liq.

Baholash ko'pincha ishonchlilik (mos standartlar) va haqiqiylik (to'g'ri malakalarni baholash) nuqtai nazaridan baholanadi.

- Validlik baholashning nimani o'lchash niyatida ekanligini aniq o'lchash qobiliyatini anglatadi. Kasbiy baholash uchun bu nomzodning tegishli mutaxassisligi bo'yicha yaxshi ishlash qobiliyatini aniq o'lchash qobiliyatini anglatadi.
- Ishonchlilik izchillikni anglatadi, shuning uchun baholash turli shaxslarga, turli kontekstlarda, turli baholovchilar va baholash tashkilotlarida bir xil standartlarni qo'llaydi va vaqt o'tishi bilan o'zgarmaydi. Ishonchlilikning turli miqdoriy ko'rsatkichlari mavjuddir. Bular ikki xususiyat va har xil, ammo mustaqil emas. Yuqori darajada to'g'ri baholash ham ishonchli bo'lishi kerak, chunki juda nomuvofiq o'lchov kasbiy kompetentsiyani aniq bashorat qila olmaydi. Biroq, ishonchli kasbiy baholash past haqiqiylikka ega bo'lishi mumkin.

Oliy va professional ta'limda baholash vazifalari va tartiblarini iloji boricha barqaror va izchil qilish orqali baholashni standartlashtirish bo'yicha murakkab vazifalar amalga oshiriladi. Bu ko'pincha milliy yozma imtihonlarni o'z ichiga oladi, bunda barcha nomzodlar bir xil yoki juda o'xshash baholash vazifalariga duch kelishi va bir xil tarzda belgilanishi uchun ushbu imtihonlarda natijalarni baholash uchun qat'iy nazorat qilinadigan tartiblar mavjud bo'lishi kerak. Kasbiy ta'lim va ta'lim kontekstida iloji boricha ko'proq standartlashtirishga intilish



uchun shunga o'xshash asoslar mavjud, ammo ba'zi bir qarshi fikrlar mavjud. Kasbiy baholashda nimalarni standartlashtirish mumkinligini ta'kidlash kerak.

Ishlab chiqarish sohasida ishni bajarish qobiliyati nomzodlarning haqiqiy ish vazifalarini qanchalik yaxshi bajarishini ko'rib chiqish orqali eng to'g'ridan-to'g'ri baholanadi. Masalan, chilangardan nafaqat sizib chiqayotgan quvurni tuzatish kabi standart vazifani bajarish emas, balki mijoz bilan kelishish, boshqa ustalar bilan ishlash va muloqot qilish, ta'mirlash ishi xarajatlarini hisoblash va rejalashtirish, shuningdek, ta'mirlash bilan shug'ullanish davomida ish jarayonida kutilmagan kasbiy, amaliy va insoniy qiyinchiliklarni bartaraf qilish. Jamoada ishlash, chidamlilik va vijdonlilik kabi ba'zi tayanch kompetentsiyalar ish joylarida muvaffaqiyat uchun juda muhimdir.

Standartlashtirilgan va ishga o'rnatilgan baholash vazifalarining raqobatdosh afzalliklari shundan iboratki prosessional ta'lim va kasb hunar o'rgatishni baholashda standartlashtirilgan vazifalardan foydalanishning ijobiy va salbiy tomonlarini umumlashtiradi. Standartlashtirilgan vazifalar baholash barcha nomzodlar uchun bir xil standartlarni qo'llashiga ko'proq ishonch beradi va ko'pincha kasbiy kompetentsiyaning kognitiv, bilim qismiga mos keladi, chunki ularni yozma imtihonlar yordamida baholash mumkin. Ta'lim tashkilotlarining standartlashtirilgan vazifalar bo'yicha qiyosiy ishlashi, shuningdek, ta'lim sifatini ta'minlashga yordam beradigan foydali ma'lumotlarni taqdim etadi. Aksincha, ish bilan o'rnatilgan baholash vazifalari mehnat amaliyoti voqealari bilan chambarchas bog'liq va ma'lum yuqori darajadagi kasbiy kompetentsiyalar va moyilliklarni baholash uchun ko'proq mos keladi. Va nihoyat, va tanqidiy nuqtai nazardan, ish beruvchilar bunday ish bilan bog'liq baholashlarni ishlab chiqishda ham, amalga oshirishda ham tabiiyroq rolga ega.

Adabiyotlar:

1. Billett, S. (2011). Purposes of vocational education. In S. Billett (Ed.), Vocational education (pp. 135–175). Springer Netherlands. doi:10.1007/978-94-007-1954-5_6
2. Blank, W. E. (1982). Handbook for Developing Competency Based Training Program. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
3. Crooks, T. J., T.Kane, Michael, & Cohen, Allan S. (2016). Threats to the Valid Use of Assessment. *Assessment in Education*, 3(3), 265-285.
4. Ellery, K. (2008). Assessment for Learning: A Case Study using Feedback Effectively in an Essay Style Test. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 22(4), 421-429.
5. Fletcher, S. (1994). NVQs Standard and Competence (2nd Edition ed.). London: Kogan Page.
6. Gillis, S, & Bateman, A. (1999). Assessing in VET: Issues of Reliability and Validity. Australia: NCVER.

ПЕЅИОМЕ

Oliy va professional ta'limda baholash vazifalari va tartiblarini iloji boricha barqaror va izchil qilish orqali baholashni standartlashtirish bo'yicha murakkab vazifalar amalga oshirilishi belgilab qo'yilgan. Bu ko'pincha davlat tomonidan tashkil etiladigan imtihonlarni o'z ichiga oladi. Bunda barcha nomzodlarga



bir xil yoki juda o'xshash baholash vazifalari berilishi va bir xil tarzda baholanishlari uchun ushbu imtihonlarda ularning natijalarini qat'iy nazorat qiladigan tartiblar mavjud bo'lishi zarur. Professional ta'lim va kasb-hunar o'rgatishda ham iloji boricha ko'proq standartlashtirishga erishish uchun shunga o'xshash asoslar mavjud.

РЕЗЮМЕ

Поставлено определять, что сложные задачи по стандартизации оценки выполняются путем придания задачам и процедурам оценки как можно более стабильного и последовательного характера в высшем и профессиональном образовании. Сюда входят экзамены, которые зачастую разливаются государством. Для того чтобы при этом всем кандидатам были даны одинаковые или очень похожие задачи оценки и оценивались одинаково, в этих имти-определениях существуют процедуры, строго контролирующие их результаты. Существуют также аналогичные основания для достижения как можно большей стандартизации в области профессионального образования и профессиональной подготовки.

SUMMARY

In higher and professional education, it is determined that complex tasks will be carried out to standardize the assessment by making the evaluation tasks and procedures as stable and consistent as possible. This often includes exams that are organized by the state. In order for all candidates to be given the same or very similar evaluation tasks and evaluated in the same way, there will be procedures that strictly control their results in these exams. There are similar frameworks for achieving as much standardization as possible in professional education and vocational training.



PROFESSIONAL TA'LIM MAZMUNINI INTEGRATIV-MODULLI YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Amanova M.A.

*Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi
Professional ta'limni rivojlantirish instituti*

Tayanch so'zlar: integrativ-modulli yondashuv, ta'lim mazmuni, kasbiy ta'lim, mutaxassis, bitiruvchi.

Ключевые слова: интегративно-модульный подход, содержание образования, профессиональное образование, специалист, выпускник.

Key words: integrative-modular approach, educational content, professional education, specialist, graduate.

Kirish. Zamonaviy ta'lim standartlari ta'lim muasssalarida turli yondoshuvlarni qo'llash orqali mustaqil, ijodiy, harakatchan mutaxassislarni shakllantirishni talab qiladi. Ular orasida kompetensiya alohida o'rin tutadi, chunki uning asosiy g'oyasi o'quvchilarni olingan bilimlarni amaliyotda qo'llashga o'rgatishdir. Ya'ni, natijada o'quvchi rivojlangan, umumiy va kasbiy kompetensiyalarni oladi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, ko'pchilik zamonaviy ta'lim yondashuvlari o'zaro ta'sirda samaraliroqdir. Masalan, kompetensiyalarni yanada samarali rivojlantirish uchun integrativ-modulli yondashuv qo'llaniladi.

Maqolaning maqsadi bayoni. Kasbiy ta'lim mazmunini rivojlantirish uchun integral-modulli yondashuv imkoniyatlarini ochib berish. Shu munosabat bilan quyidagi vazifalarni hal etish zarur: integrativ-modulli yondashuv tushunchasini ochib berish; ta'limda qo'llaniladigan boshqa texnologiyalardan uning afzalliklari va asosiy farqlarini aniqlash; integrativ-modulli o'qitishning tarkibiy qismlarini o'rnatish.

Maqolaning asosiy materialining taqdimoti o'qitish mazmuni to'liq, mustaqil kompleks-modullar sifatida taqdim etiladi, ular ham axborot banki, ham uni o'zlashtirish uchun uslubiy qo'llanma vazifasini bajaradi;



- modullar o'quvchining har bir darsga ongli ravishda mustaqil tayyorlanish darajasini tegishli darajada ta'minlaydi;
- o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi tenglik sub'ekt-sub'ekt munosabatlari kuzatiladi (o'quvchilar topshiriqlarni bajarishda o'qituvchi maslahatchi sifatida ishlaydi).

Zamonaviy tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, modulli o'qitish yordamida o'quv jarayoni o'quvchi maqsadli individual dastur bo'yicha mustaqil ravishda (to'liq yoki qisman) o'rganishi uchun o'zgartiriladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, modulli o'qitishning mohiyati shundan iboratki, o'quvchi unga taklif qilingan individual dastur doirasida nisbatan mustaqil ishlash imkoniyatini beradi, unda maqsadli harakatlar rejasi, ma'lumotlar banki va unga erishish uchun uslubiy qo'llanma mavjud. didaktik maqsadlarni belgilang. O'qituvchining funksiyalari orasida axborotni nazorat qilish va maslahat berishni muvofiqlashtirishni ta'kidlash kerak.

Integrativ-modulli o'qitish tufayli individual mashg'ulotlar quriladi, o'quv materialining maxsus sur'ati, mustaqillik darajasi, o'rganish usullari va usullari, nazorat va o'zini o'zi nazorat qilish usullari o'rnatiladi. Modulli o'qitishning maqsadi esa o'quvchilar mustaqilligini rivojlantirishga ko'maklashishdir.

Integrativ-modulli treningning muhim tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- integratsiyalashgan o'quv dasturi;
- modulli dastur;
- modul;
- tarbiyaviy element

Integratsiyalashgan o'quv rejasi ta'lim mazmunining modeli bo'lib, undan iborat o'quv bloklari (gumanitar fanlar, tabiiy fanlar, umumiy texnik va maxsus), ular kasbiy majburiy fanlarga, tanlash va tanlash fanlariga bo'linadi.

Modulli kasbiy majburiy dastur professional ahamiyatga ega harakatlarni (ta'lim elementlari) ifodalovchi modullarga asoslanadi. Ko'pgina hollarda, universitet o'quv dasturlarida o'qish uchun taklif qilingan fanlar bir-biridan ajralib turadi, tegishli fanlarda qo'llaniladigan kontseptual va terminologik apparatlar hatto o'xshash bilim sohalarida ham farqlanadi. O'quvchilar uchun bunday o'quv fanlarini bir vaqtning o'zida yoki ketma-ket o'rganish qiyin.

O'quv fanlarining integratsiyasi multidisiplinarlikdan xalos bo'lishga yordam beradi va oz sonli soatlarni o'z ichiga olgan fanlarni o'quv rejasidan chiqarib tashlaydi, shuning uchun ularning samaradorligi juda past bo'ladi. Bu sxema o'quvchilarda bilim hajmi to'g'risida yaxlit tasavvurni shakllantirish imkonini beradi. Qadr-qimmatga axborot blokini shakllantirishda ta'lim



elementlarining spetsifikatsiyalari jadvalini yaratish kerak va tushunchalar. Keyinchalik, qo'llab-quvvatlovchi kontur tuziladi. Ma'lumot yaratishning eng muhim xususiyatlaridir.

Xulosa-bu o'quv materiali mazmunining asosiy g'oyasining vizual ifodasidir.

Qo'llab-quvvatlovchi xulosada rasmlar, individual so'zlar, formulalar aks ettirilishi kerak ma'lumotlar. Alohida belgilarni (rasmlar, so'zlarni) yodlashda o'quvchi aslida ularning dekodlanishini eslab qoladi.

Ishlash bloki quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- mavzu bo'yicha mustaqil ishlash (kerakli adabiyotlarni o'qish, ular bilan tanishish tegishli ma'ruzaning qo'llab-quvvatlovchi diagrammasi, topshiriqlarni bajarish va mavzu bo'yicha ma'lum eslatmalar);
- laboratoriya va amaliy ishlarni bajarish;
- seminarlarda ishlash uchun turli darajadagi vazifalar to'plami (past daraja mavjud o'quvchilarning asosiy bilimlarni egallashi reproduktiv xarakterga ega; o'rtacha darajasi ko'rsatadi. Olingan bilimlarni o'zgartirish (yangi bilimlarni tahlil qilish, sintez qilish, ularni tushunish) evristikdir.

yuqori daraja ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga imkon beradi, o'quvchini ifoda etishga undaydi.

har qanday masala bo'yicha o'z pozitsiyasi, ijodiy xarakterga ega;

- o'tilgan material asosida savollar yaratish. Sinf dan tashqari darsga tayyorgarlik davrida o'quvchilar ma'ruza matni, darslik va o'quv materiallaridan foydalangan holda ma'ruza mavzusining mazmuni ustida ishlaydi qo'llanmalar, sinfda tezkor so'rovda qatnashish uchun savollar tayyorlash;
- modul materialini chizmalar yoki tayanch diagrammalar ko'rinishida loyihalash;
- ma'ruzalarni tayyorlash va ularni seminarlarda taqdim etish.

Modulda tegishli seminar yoki amaliy darsning konspekti mavjud.

O'quvchilar.

asosiy yoki qo'shimcha hisobotni bajarishni tanlash huquqi. Tinglovchilar savollar berishadi ma'ruzachilar ularga javob beradilar va ball oladilar.

Uslubiy blok quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- o'quvchining kerakli materialni mustaqil o'rganishi bo'yicha tavsiyalar;
- o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish tizimi;
- ta'minlovchi uslubiy hujjatlar va dasturiy pedagogik vositalar

o'quvchining mustaqil ishi;

- o'tkazishda harakatlar algoritmini aniq ko'rsatgan holda o'qituvchi uchun tavsiyalar



Boshqaruv bloki quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- kirish nazorati nazariy testlari;
- oraliq nazorat testlari va turli darajadagi topshiriqlar;
- o'quvchilarning bilimlarni egallash darajasini aniqlash uchun joriy nazorat;
- turli darajadagi qiyinchilikdagi topshiriq kartalari;
- yakuniy nazorat testlari.

Bunday shartlar majmuasi o'quvchilarga kerakli ma'lumotlarni osongina o'rganishga yordam beradi.

Bunday shartlar to'plami o'quvchilarga kerakli miqdordagi ma'lumotlarni osongina o'zlashtirishga yordam beradi va uni amalda qo'llaydi.

Xulosa. Zamonaviy ta'limda integrativ-modulli yondashuv alohida o'rin tutadi. U o'quvchilarga ma'lumotni tezroq qabul qilish va samarali ishlashga yordam beradi. Kombinatsiyada hozirgi vaqtda faol foydalanilayotgan boshqa texnologiyalar bilan yangi shakllarni oladi, shuning uchun o'quvchi uchun o'quv jarayoni yanada qiziqarli bo'ladi. O'quvchi faol ta'lim jarayonining ishtirokchisi mustaqil, tashabbuskor va ijodkor bo'ladi, bu uning mehnat bozorida raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Ваганова О.И., Кутепова Л.И., Трутанова А.В., Гладкова М.Н., Гладков А.В. Ташкилот бакалавриат ўқувчиларининг электрон муҳитда тадқиқот фаолияти // Халқаро амалий журнал ва асосий тадқиқот. 2017 йил. 4-2-сон. 429-431-бетлар.

2. Алешугина Э.А. Фикр асосида тил ўргатиш мазмунини такомиллаштириш тўғрисида битирувчилари // Кострома давлат университетининг ахборотномаси. УСТИДА. Некрасова. 2007. Т. 13. Но 4. Б. 11-14

3. Абрамова Н.С., Гладкова М.Н., Ваганова О.И. Баҳолаш материалларини ишлаб чиқиш хусусиятлари компетенцияга асосланган ёндашувни амалга ошириш шартлари // Замонавий педагогик таълим муаммолари. 2017 йил. 57-1-сон. 3-9-бетлар.

Internet saytlari:

1. <http://www.ziynet.uz/technics>
2. <http://www.ref.uz> <http://www.tsau.uz>
3. <http://www.timi.uz> <http://www.ref.uz>
4. www.avtomash.ru
5. <http://www.google.ru/search>
6. <http://www.yandex.ru/search>

РЕЗИЮМЕ

Maqolada professional ta'limi mazmunini rivojlantirish jarayonida integrativ-modulli yondashuv imkoniyatlari ochib berilgan. O'quv mashg'ulotning mazmuni bir necha bloklarning kombinatsiyasi sifatida taqdim etiladi, integrativ-modulli o'qitishning muhim tarkibiy qismlari ochiladi; Har bir blokning mazmuni batafsil tavsiflangan: axborot, ijro, uslubiy va nazorat. Integrativ-modulli yondashuv tushunchasi asosida ochib berilgan. Ko'rib chiqilayotgan yondashuv va boshqa texnologiyalar o'rtasidagi farqlar ta'kidlangan. Maqolada modulli dasturning afzalliklari o'zgaruvchanlik, moslashuvchanlik va uning tez o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishi sifatida keltirilgan. Qayd etilishicha, modulli o'qitishning



mohiyati shundan iboratki, o'quvchi unga taklif etilgan individual dastur doirasida nisbatan mustaqil ishlash imkoniyati beriladi.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрываются возможности интегративно-модульного подхода в процессе разработки содержания профессионального образования. Содержание тренинга представлено совокупностью нескольких блоков, раскрыты важные компоненты интегративно-модульного обучения. Подробно описано содержание каждого блока: информационное, исполнительное, методическое, контрольное. Раскрыто понятие интегративно-модульного подхода. Выделяются отличия рассматриваемого подхода от других технологий. В качестве преимуществ модульной программы в статье рассматриваются ее вариативность, гибкость, адаптация к быстро меняющимся условиям. Отмечается, что суть модульного обучения заключается в том, что студенту предоставляется возможность работать относительно самостоятельно в рамках предложенной ему индивидуальной программы.

SUMMARY

The article reveals the possibilities of an integrative-modular approach in the process of developing the content of professional education. The content of the training session is represented by a combination of several blocks, the important components of integrative-modular training are revealed. The content of each block is described in detail: informational, executive, methodological, control. The concept of integrative-modular approach is revealed. Differences of the considered approach from other technologies stand out. For the advantages of the modular program, the article considers its variability, flexibility, adaptation to rapidly changing conditions. It is noted that the essence of modular training is that the student is given the opportunity to work relatively independently within the framework of the individual program offered to him.



**PROFESSIONAL TA'LIM MUASSASALARIDA INTEGRATIV-
MODULLI YONDASHUV ASOSIDA "50810101-QISHLOQ
XO'JALIGINI MEXANIZATSIYALASH VA SERVISI TEXNIK
TEKNOLOGI" KASBI O'QUVCHILARNING UMUMIY TEXNIK
TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK
TA'MINOTINI TAKOMILLASHTIRISH**

Amanova M.A.

*Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi
Professional ta'limni rivojlantirish instituti*

Tayanch so'zlar: integrativ-modulli, qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash, servisi texnik-texnologiy, malaka talabi, o'quv reja va o'quv dasturi, nazariy va amaliy bilimlar, mashina-traktor agregatlar, texnik xizmat ko'rsatishi, ta'mirlash, o'quv amaliyotida o'zlashtirilgan ko'nikmalari, ishlab chiqarish amaliyoti kompetensiyalar.

Ключевые слова: интегративно-модульный, сельскохозяйственная механизация, наладчик, квалификационные требования, учебная программа и учебная программа, теоретические и практические знания, машинно-тракторные агрегаты, обслуживание, ремонт, навыки обучения, приобретенные в учебной практике, компетенции в производственной практике.

Key words: integrative-modular, agricultural mechanization, service technician, qualification requirements, curriculum and curriculum, theoretical and practical knowledge, machine-tractor units, maintenance, repair, training skills acquired in training practice, competences in production practice.

Professional ta'lim o'quv va ishlab chiqarish amaliyotini samarali tashkil etish, uning sifat va samaradorligini oshirish, malakali, raqobatbardosh kichik mutaxassislar tayyorlash, ularda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish vazifalaridandir.

Integratsiyalangan modullarni talabalarga tushunarli va kizik bulishi uchun bayon kilishning kiyinligi shundaki, bu omilni bartaraf etishning yullari amaliyotda tekshirilgan eng ma'kul uslublarni ishlab chikishda xamda muxandislar tayyorlashning maxsus tizimidadir.



Integrativ modulli yondoshuv asosida tayyorgarlikka ta'sir etuvchi omillar o'quvchilar o'rtasida fikrlash ijodkorligini, qaror kabul kilishda moslashuvchanlikni va yangi nostandart yechimlarni topish kobiliyati dizayn tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi.

Professional ta'lim yo'nalishlari biri ta'lim mazmunining yangilanishi, darsni innovatsion tajriba va g'oyalarga tayanib, zamonaviylashtirilgan, takomillashtirilgan xamda ilmiy - innovatsion texnologiyalar asosida utish zaruriyatini keltirib chikardi. Chunki, dars ta'lim - tarbiya berishning asosiy o'zagidir. Talabalar modullarni o'rganish davomida davomida uning bilimi mustaxkamlanadi, savodxonligi oshib boradi. Fanlar bo'yicha beriladigan ta'lim -tarbiya hayot qonuniyatlari, tabiat dialektikasi, davr talabi asosida talabalarga yetkazilsa, xar bir o'qituvchi uz vazifasini sidqidildan bajargan bo'ladi.

Fanlararo integrativ modduli yondoshuvchga ta'sirni amalga oshirishda quyidagi omillarga e'tibor qaratamiz:

- ta'lim ixtisoslik yunalishiga mos bo'lgan ishlab chiqarish ob'ektlarini tanlash;
- ishlab chiqarish sube'kti va ta'lim muassasasi o'rtasida hamkorlikni yuzaga keltirish yo'llarini izlash;
- ta'lim muassasasi va ishlab chikarish sube'kti o'rtasidagi aloqadorlikni ta'minlash.

Fanlararo ata'lim jarayoni elementlari (shakl, mazmun, metod va vositalari) ni bir butun tizimga birlashtirishga ya'ni integratsiyalashga xizmat kiladi. Shuni aloxida ta'kidlab o'tish kerakki, fanlararo integratsiya ta'lim sifati va samaradorligini amalga oshirishning eng muxim omillaridan biridir.

Fanlararo integratsiyani amalga oshirish uchun:

- o'quv fanlarini o'rganishda shunday ketma-ketlikni tanlash lozimki, bir fanni o'rganish ikkinchi fanni o'rganishga ko'maklashsin;
- fanlardagi umumiy bulgan tushuncha, ko'nikma va malakalarni shakllantirishda bir xil yondashuvdan foydalanish;
- fanlarni o'rganishda ko'nikma va malakalar xosil kilishga bo'lgan talablar birligini ta'minlash;
- bitta fanga doir, ko'nikma va malakalarni o'rganishda boshqa fanlardan egallangan bilim, ko'nikma va malakalardan keng foydalanish.

Integrativ modul ishlab chiqishda mobaynida bir - biriga bogliqlik xajmi oshadi va tartibga tushadi, shu tizim qismlarniig ishlashi va o'rganish ob'ekting yaxlitligi tartibga solinadi. Amaliy integratsiyada axamiyatga molik bo'lgan jarayonlar asosida texnik maxsulotlarni yaratish nazarda tutiladi.

Bugungi kunda mamlakatimizning barcha jabhalarini rivojlantirishga, ayniqsa, kelajak avlodni barkamol shaxs, raqobatbardosh kadrlar darajasida tarbiyalashga



juda katta e'tibor qaratilmoqda. Respublikamizning kelajagi esa hozirgi kunda ta'lim olayotgan yoshlarimizdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 6-sentabrdagi PF-5812-son farmoni, 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish, mehnat bozori talablariga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ta'lim sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish, innovatsion ilm-fan yutuqlarini amaliyotga tadbqiq etishning samarali mexanizmlarini yaratish orqali mamlakatda ta'lim tizimini isloh qilish bo'yicha izchil ishlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, professional ta'lim dasturlari YUNESKO tashkiloti tomonidan qabul qilingan Ta'limning xalqaro standart tasniflagichi (MSKO) darajalari bilan uyg'unlashmaganligi, o'quv jarayoniga O'zbekistonning Milliy kvalifikatsiya tizimi to'laqonli joriy etilmaganligi tayyorlanayotgan kadrlarning mehnat bozorida munosib o'rin egallashlariga to'sqinlik qilib kelmoqda.

Professional ta'lim tizimini ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim bosqichlarini joriy qilish orqali mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda mazkur jarayonga ish beruvchilarni keng jalb qilish maqsadida:

2020/2021 o'quv yilidan boshlab O'zbekiston Respublikasida Ta'limning xalqaro standart tasniflagichi (keyingi o'rinlarda - Xalqaro tasniflagich) darajalari bilan uyg'unlashgan yangi boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim tizimi hamda tabaqalashtirilgan ta'lim dasturlari joriy etiladigan ta'lim muassasalari tarmog'i tashkil etildi.

Xalqaro tasniflagichning 3-darajasiga mos keluvchi ta'lim dasturlari asosida 9-sinf bitiruvchilarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga qaratilgan boshlang'ich professional ta'lim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan mutloqa yangi kasb-hunar muassasalari tashkil etildi.

Qishloq va suv xo'jaligi sohasida ham bir qator zamonaviy texnika-texnologiyalarning xorijiy mamlakatlardan kirib kelishi va mamlakatimizda ishlab chiqarilayotgani buning yaqqol misolidir. Shuni inobatga olib, zamonaviy qishloq xo'jaligi mashinalarini boshqaradigan va servis xizmat ko'rsata oladigan malakali kichik mutaxassislarni yetishtirib chiqarish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Boshlang'ich professional ta'lim muassasalarida Qishloq va suv xo'jaligi sohasidagi 50810101-Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash va servisi texnik-texnologiy mutaxassisligi mutaxassisli bo'yicha tayyorlanayotgan malaka talabi, o'quv reja va o'quv dasturi asosida nazariy va amaliy bilimlarni mustahkamlash,



turli rusumdagi mashina-traktor agregatlarini bajaradigan ishiga qarab tuzish va ishlatishi, hamda texnik xizmat ko'rsatishi va ta'mirlashi ishlarini maxsus fanlardan egallagan nazariy bilimlarni va o'quv amaliyotida o'zlashtirilgan ko'nikmalarni ishlab chiqarish amaliyoti kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha tavsiyalar bayon qilingan.

Professional ta'lim o'quv va ishlab chiqarish amaliyotini samarali tashkil etish, uning sifat va samaradorligini oshirish, malakali, raqobatbardosh kichik mutaxassislar tayyorlash, ularda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish vazifalaridandir.

Hozirda rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olayotgan mustaqil O'zbekiston Respublikasi ta'lim sohasida ilg'or texnologiyalarni joriy etish va ta'lim mazmunini modernizatsiyalash bo'yicha bir qator ishlarni amalga oshirmoqda. Shu bilan birgalikda ta'lim tizimini takomillashtirishda xorijiy mamlakatlarning kasbiy ta'lim yo'nalishidagi ilg'or tajribalari o'rganilib, mutaxassislarning bu boradagi malakasi oshirilmoqda.

Professional ta'lim muassasalarida o'quv-amaliy mashg'ulotlarning sifat va samaradorligini oshirish maxsus fan o'qituvchilari hamda ishlab chiqarish ta'lim ustalarining pedagogik mahoratiga, ularning kasbiy tayyorgarligiga bog'liq. Ishlab chiqarish ta'lim ustalari yangi texnika va ishlab chiqarish texnologiyalarini chuqur bilishi hamda foydalana olishi, yangilik yaratish darajasiga ega bo'lishi juda muhim. Ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalar va faol usullardan foydalanish, yangi ishlab chiqarilayotgan o'qitishning texnik vositalarni tadbiq qila olishi, o'quvchilarni ko'proq mustaqil ishlashga undash, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Ba'zi amaliy mashg'ulotlar intellektual ko'nikmalarni egallashga qaratilgan. Masalan, matematika yoki fizika fanidan misol va masalalar yechish, chizmachilikdan mashqlar bajarish, hisob-kitob qilish va hokazo. Maxsus fanlardan amaliy mashg'ulotlar va o'quv amaliyotlarini o'tishda o'quvchilar ishlab chiqarishda bajariladigan jarayonlar bo'yicha puxta kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishi lozim. Buning uchun amaliy mashg'ulotlar shakl nuqtai nazaridan to'g'ri tashkil qilingan bo'lishi kerak.

Amaliy ta'lim turlari

Professional ta'lim muassasalarida amaliy ta'lim jarayoni quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Laboratoriya-amaliy mashg'ulot
2. Amaliy mashg'ulotlar
3. O'quv amaliyoti
4. Ishlab chiqarish amaliyoti
5. Diplom oldi amaliyoti



Laboratoriya-amaliy mashg'ulotlari nazariy darslarda o'rganilgan modda va jismlarning xususiyatlarini, mashina va mexanizmlarning tuzilishi, ishlash tartibi hamda xususiyatlarini o'rganish maqsadida amalga oshiriladi.

Amaliy mashg'ulotlar nazariy darslarda o'rganilgan mavzular bo'yicha ish qurollari va vositalaridan foydalanib, modda hamda jismlarni qo'llab, amaliy ish usul va jarayonlarini bajarish maqsadida amalga oshiriladi.

O'quv amaliyoti bitta umumkasbiy yoki kasbiy fandagi nazariy bilimlarni amaliy mustahkamlash, ish usuli va operatsiyalarini amaliy bajarib o'rganish bo'yicha ko'nikma hamda malakalarni shakllantirish maqsadida dastur asosida, o'qituvchi nazorati ostida o'quv ustaxona, laboratoriya va o'quv mashq maydonlarida amalga oshiriladi.

Ishlab chiqarish va diplom oldi amaliyotlari bir necha kasbiy fanlarda o'rganilgan nazariy bilimlar asosida kasb yoki ixtisosliklar, ish, usul hamda operatsiyalarini jamlagan holda ishlab chiqarish texnologik jarayonlarda amaliy bajarish bo'yicha ko'nikma, malakalarni shakllantirish maqsadida amalga oshiriladi.

Amaliy mashg'ulotlarni samarali o'tkazishning muhim xususiyatlari

O'quv va amaliy mashg'ulotlar professional ta'lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlashda kasbiy tayyorgarlikning asosiy tarkibiy qismi bo'lib hisoblanadi. Bunda o'quvchilarning nazariy fanlardan olgan bilimlariga asoslangan holda, ularda kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat.

Amaliy-kasbiy ta'lim jarayonini tashkil etish shakllari:

- ta'lim muassasasining o'quv ustaxonalarida tashkil etish;
- laboratoriyalarda tashkil etish;
- o'quv mashq maydonida tashkil etish;
- trenajyorlarda tashkil etish;
- o'quv sexlarida tashkil etish;
- tayanch korxonalar sexlarida tashkil etish;
- ajratilgan (shtatli) ishchi joylarda tashkil etish;
- ishlab chiqarish sharoitida tashkil etish.

O'quvchilarning **amaliy kasbiy ta'lim jarayonida** egallashlari lozim bo'lgan bilim va ko'nikmalar quyidagi **metodlar** asosida shakllantiriladi:

- og'zaki (tushuntirish, suhbat va hokazolar);
- ko'rgazmali (mehnat usullari, ko'rgazmali qurollarni namoyish etish, ekran vositalaridan foydalanish, o'quvchilarning kuzatishlari va hokazo);
- amaliy (mashqlar, laboratoriya-amaliy ishlari, ishlab chiqarish-texnika vazifalarini hal etish);



- bilimlar, mehnat ko'nikmalarini, malakalarini tekshirish va faol izlash hamda boshqa usullarga bo'linadi.

Ishlab chiqarish amaliyoti maqsadi va vazifalari.

Maqsad:

G'ildirakli va zanjirli traktorlar, o'ziyurar mashinalarining ish bajarish jarayonida va ularga texnik xizmat ko'rsatish hamda o'ziyurar va agregatlangan mashinalar asosida mashina traktor agregatlari (keyingi o'rinlarda MTA deb yuritiladi) bo'yicha qishloq xo'jalik mexanizatsiyalashgan ishlarini bajarib, MTAni va chilangarlik asboblari va moslamalarning ish qobiliyatini ta'minlash;

Texnologik jarayonlarni o'z vaqtida sifatli bajarishini tashkil etish ishlarini ishlab chiqarish amaliyoti davrida yuqori malakali traktorchi-mashinist rahbarligida amalga oshirib kasbiy bilim va ko'nikmalarni kasbiy amaliy tajribani shakllantirish;

Yo'l harakati xavfsizligi qoidalariga rioya qilish. Bajarilgan ish sifatini nazorat qilishga, xavfsiz ish usullari va texnikasini qo'llashga, mehnat muhofazasi, yong'in xavfsizligi va atrof-muhitni muhofaza qilish talablariga rioya qilishga o'rgatish.

Vazifa:

Kasbiy faoliyatning asosiy turlari bo'yicha o'quvchilarning kasbiy ko'nikmalarini ta'minlash;

Yuqori malakali traktorchi-mashinist yordamida tuproqqa asosiy va ekishdan oldin ishlov berish, o'g'itlash, ekinlarni ekishga tayyorlash va ekish, ekilgan ekinlarni parvarish qilish, paxta va g'alla hosilini yig'ib-terib olish hamda yem-xashak uchun MTA da mexanizatsiyalashgan qishloq xo'jalik ishlarini bajarishda kasbiy amaliy tajribani rivojlantirish;

Atrof-muhitni muhofaza qilish va qishloq xo'jalik sohasidagi agrotexnik talablarga, yo'l harakati qoidalari va yo'l harakati xavfsizligi talablariga rioya qilish;

Yuqori malakali traktorchi-mashinist yordamida MTA texnologik sozlash ishlarini bajarish, oddiy va o'rta murakkablikdagi nosozliklarni bartaraf etish;

Nosoz agregatlarni qismlarga ajratish, yig'ish va rostdash;

Alohida montaj birliklarini almashtirish, agregatlangan qishloq xo'jalik mashinalari, traktorlar va o'ziyurar qishloq xo'jalik mashinalariga texnik xizmat ko'rsatish;

Bajarilgan ishning sifatini nazorat qilish. Ish joyini oqilona tashkil yetish. Butun ish doirasini bajarish uchun xavfsiz usul va metodlarni o'zlashtirish.

Natija:

Olingan bilim va ko'nikmalarni muayyan qishloq xo'jaligi tashkilotining ishlab chiqarish sharoitida qo'llaydi;



G'ildirakli va zanjirli traktorlar, o'ziyurar qishloq xo'jalik mashinalari asosida tuzilgan MTA mexanizatsiyalashgan qishloq xo'jalik ishlarini va yem-xashak tayyorlash ishlarini bajaradi;

Bajarilgan ishlarni agrotexnik talablarga mosligini o'rganadi;

Yo'l harakati qoidalari va yo'l harakati xavfsizligi talablariga rioya qiladi.

MTAni texnologik sozlash ishlarini bajarish, oddiy va o'rta murakkablikdagi nosozliklarni bartaraf etish, nosoz agregatlarni qismlarga ajratish, yig'ish va rostlash, alohida montaj birliklarini almashtirish, agregatlangan qishloq xo'jalik mashinalari, traktorlar va o'ziyurar qishloq xo'jalik mashinalariga texnik xizmat ko'rsatishni o'rganadi.

Bajarilgan ish sifatini nazorat qiladi, ish joyini samarali tashkil etadi, xavfsiz ish usullari va texnikasini qo'llaydi, mehnat muhofazasi, yong'in xavfsizligi va atrof-muhitni muhofaza qilish talablariga mos qilishini o'rganadi.

Ishlab chiqarish amaliyotida o'quvchi quyidagi kompetensiyaga ega bo'ladi:

Amaliy mashg'ulotlar natijasida o'quvchilar quyidagi amaliy ko'nikmalarga, kasbiy amaliy tajribaga va kasbiy vakolatlarga ega bo'lishlari kerak:

Qishloq xo'jalik texnikalarini sozlash ishlarini bajarishda chilangarlik asboblari yordamida qismlarga ajratish, yig'ish va ta'mirlash:

KK-1.1. Chilangarlik asboblari bilan qishloq xo'jalik mashina, agregat va yig'ma birikmalarni, butlovchi qismlari va mexanizmlarini yechish ishlarini bajarish;

KK- 1.2. Chilangarlik asboblari bilan qishloq xo'jalik mashina, agregat va yig'ma birikmalarni, butlovchi qismlari va mexanizmlarini yig'ish ishlarini bajarish;

KK-1.3. Chilangarlik asboblari bilan qishloq xo'jalik mashina, agregat va yig'ma birikmalarni, butlovchi qismlari va mexanizmlarini texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash ishlarini bajarish.

MTA mexanizatsiyalashgan qishloq xo'jalik ishlarini bajarish.:

KK- 2.1. G'ildirakli va zanjirli traktorlar, o'ziyurar qishloq xo'jalik mashinalari asosida tuzilgan MTA mexanizatsiyalashgan qishloq xo'jalik ishlarini bajaradi.

KK- 2.2. O'rish kombayni bilan g'alla o'rish paxta terish ishlarini bajaradi.

KK- 2.2. MTA bilan chorvachilik uchun yem- xashak tayyorlash ishlarini bajaradi

KK-2.3. Traktor tirkamasida qishloq xo'jalik yuklarini tashish ishlarini bajaradi

Qishloq xo'jalik texnikalarini mavsumdan so'ng MTAni saqlashga qo'yish va mavsum oldida saqlashdan olish hamda ishga tayyorlash ishlari:

KK- 3.1. Qishloq xo'jalik mashinalari, agregat va mexanizmlarini mavsumdan so'ng saqlashga qo'yish ishlarini amalga oshirish.



KK- 3.2. Qishloq xo‘jalik mashinalari , agregat va mexanizmlarini mavsum oldidan saqlashdan olish ishlarini amalga oshirish.

KK- 3.3. Qishloq xo‘jalik mashinalari , agregat va mexanizmlaridan mavsum oldidan MTA tuzish ishlarini amalga oshirish.

Ishlab chiqarish amaliyotini rejalashtirish.

Ishlab chiqarish amaliyoti mashg‘ulotlari har bir professional modul uchun amaliy va nazariy mashg‘ulotlar tugagandan so‘ng rejalashtiriladi.

O‘quv yili boshlanishida ishlab chiqarish ta‘limi bo‘yicha direktor o‘rinbosari “O‘quv jarayoni jadvali” bilan ishlab chiqarish amaliyoti o‘tkazish muddatlari jadvalini birinchi pedagogik kengashda tasdiqlatadi. Ishlab chiqarish amaliyoti qishloq xo‘jalik ekinlarini ekish, parvarish qilish va yig‘ib olish mavsumlariga qarab rejalashtirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Ishlab chiqarish amaliyotini tashkil etish. Amaliy mashg‘ulot to‘g‘ridan-to‘g‘ri ish joyida, agrosanoat ishlab chiqarish sharoitida o‘tkaziladi, uning davomida bitiruvchi *ishlab chiqarishdan biriktirilgan yuqori malakali traktorchi-mshinistga stajor* bo‘lib mustaqil ishlashi kerak, ishlab chiqarish ta‘limi ustasi tomonidan tizimli monitoring olib boriladi.

Malaka talablari bo‘yicha, ishlab chiqarish amaliyoti dasturi asosida, o‘qituvchi maslahatlariga tayanib, ta‘lim oluvchi quyidagi faoliyat turlariga tayyorlanadi: qishloq xo‘jaligi texnikalarini ishlatish(foydalanish) va ularga texnik xizmat ko‘rsatish, traktor va o‘zi yurar qishloq xo‘jalik mashinalarida barchi turdagi qishloq xo‘jalik ishlarini bajarishda foydalaniladigan texnikalarni asosiy yuqori malakali traktorchi-mashinistga stajor (**“yordamchi”**) bo‘lib MTAni boshqarish. Qishloq xo‘jalik ekinlariga yer tayyorlash va ekish, ekinlarni parvarish qilish, qishloq xo‘jalik ekinlari hosilini yig‘ib-terib olish ishlarida hamda chorvachilik uchun yem- xashak ekish, ishlov berish, saqlash va qayta ishlash mashina va uskunalaridan foydalanib amalga oshiradi.

Bu jarayonlar tuman mashina - traktor parklari (MTP)da, qishloq xo‘jalik klasterlarida, fermer xo‘jaliklarida, chorvachilik fermalarining to‘g‘ridan-to‘g‘ri dalalarida va ustaxonalarda amalga oshiriladi.

O‘quv yili boshlanishidan oldin professional ta‘lim muassasasi direktorining ishlab chiqarish ta‘limi bo‘yicha o‘rinbosari, maxsus fanlar kafedrası mudiri, maxsus fan o‘qituvchisi va ishlab chiqarish ta‘limi ustasi bilan agrosanoat ishlab chiqarish korxonalariga chiqishlari va quyidagilarga etibor qaratishlari lozim:

- ishlab chiqarish amaliyotini yuqori darajada o‘tkazish uchun amaliyot bazasining material texnika ta‘minotiga;
- mehnatni tashkil qilinganliga;
- zamonaviy qishloq xo‘jalik texnikalari bilan ta‘minlanganligiga;
- ilg‘or intensiv texnologiyalardan foydalanishlariga;



- o‘quvchilar uchun kerakli sharoitlar mavjudligiga;
- o‘quvchilarni ish joyi bilan ta’minlay olishiga;
- o‘quvchilarni ma’lum qismini ish haqi to‘lanadigan ish joyi bilan ta’minlay olishiga.

Agrosanoat ishlab chiqarish korxonasi rahbari bilan amaliyot muddati, o‘quvchilarga rahbar biriktirilishi va boshqa tashkiliy masalalar haqida kelishiladi.

Har bir amaliyot bazasiga 5-8 nafar o‘quvchi yuborishni rejalashtirish maqsadga muvofiqdir.

O‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini baholash. O‘quv dasturi davomida o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilgan bilim va ko‘nikmalar ichki nazorat bo‘yicha amaldagi tartib asosida baholanadi.

Baholash usullari og‘zaki, savol-javob, amaliy topshiriqlarni bajarishdan iborat bo‘lib, ular o‘quv elementini o‘zlashtirish natijalarini aniqlashga imkon beradi. Nazorat savollari va topshiriqlar qo‘yilgan maqsadga hamohang bo‘lishi lozim.

Baholash (sertifikatlashtirish) shakllari (amaliy mashg‘ulot natijalari asosida) Ishlab chiqarish amaliyotini sertifikatlash shakli amaliy malakaviy ish bo‘lib, uning natijalari ishlab chiqarish amaliyotining ilova kundaligi va korxona tashkilotida amaliyot o‘tash haqidagi buyruq nusxasi bilan bajarilishi to‘g‘risidagi hisobotda hujjatlashtiriladi.

Professional ta’lim muassasalarida Integratsiyaviy bilimlarni ozida mujassam etgan o‘quv-amaliy mashg‘ulotlarning sifat va samaradorligini oshirish maxsus fan o‘qituvchilari hamda ishlab chiqarish ta’lim ustalarining pedagogik mahoratiga, ularning kasbiy tayyorgarligiga bog‘liq. Ishlab chiqarish ta’lim ustalari yangi texnika va ishlab chiqarish texnologiyalarini chuqur bilishi hamda foydalana olishi, yangilik yaratish darajasiga ega bo‘lishi juda muhim. Ta’lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalar va faol usullardan foydalanish, yangi ishlab chiqarilayotgan o‘qitishning texnik vositalarni tadbiiq qila olishi, o‘quvchilarni ko‘proq mustaqil ishlashga undash, bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir

O‘quvchilarda integratsiyalashgan bilimlardan oladigan ularni o‘z ustida yanada ko‘prok fanlararo integratsiyaviy bilimlardan foydalanib ilmiy ijodiy izlanishga yo‘naltira oladigan qiziqarli samarali usillardan biri bo‘lib xizmat qilmoqda.

Adabiyotlar:

1. Sh.M. Mirziyoev “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” Toshkent – “O‘zbekiston”-2016.
2. Sh.M. Mirziyoev “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak” Toshkent – “O‘zbekiston”-2017.



3. M.Shoumarova, T. Abdullaev. Qishloq xo'jaligi mashinalari. T.- «Fan va texnologiya»-2017
4. M.Shoumarova, T. Abdullaev. "Qishloq xo'jaligi texnikalarining tuzilishi va ularga texnik xizmat ko'rsatish"Noshir- 2017
5. M.Shoumarova, T. Abdullaev. "Qishloq xo'jaligida mexanizatsiyalashtirilgan ishlar texnologiyasi" Cho'lpon -2017
6. M.Meliboev "Qishloq xo'jalik mashinalari va chorvachilik jihozlari" O'qituvchi -2016
7. A.Obidov va boshqalar. "Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini mexanizatsiyalashtirish" T-"O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati"-2018
8. N. Bekmurotova "Chilangarlik ishlari" Toshkent "Mehnat" 2002.
9. A. A. Riskulov, X. I. Jalilov. "Metallar texnologiyasi." T . "Cho'lpon" 2009.
10. M.Toshboltaev, R. Rustamov." Qishloq xo'jalik mashinalariga hududiy firmaviy texnik servis ko'rsatish tizimini takomillashtirishning nazariy- statistik tamoyillari". T.-«Fan va texnologiya»-2018
11. M.Toshboltaev O'zbekiston qishloq xo'jaligida mashina-traktor agregatlaridan foydalanish darajasini oshirishning nazariy-metodologik asoslari". T.-«Fan va texnologiya»-2016
12. E.Pulatov, F. Temirgaliev, A.Balqiboev Kasb hunar kollejlari amaliy mashg'ulotlarni samarali tashkil qilish. Metodik tavsiya. Toshkent 2018 yil.

Internet saytlari:

<http://www.ziyouet..uz/technics>

<http://www.ref.uz> <http://www.tsau.uz>

<http://www.timu.uz> <http://www.ref.uz>

www.avtomash.ru

<http://www.google.ru/search>

<http://www.yandex.ru/search>

РЕЗЮМЕ

Professional ta'lim tizimida amaliy mashg'ulotlarining turlari, mashg'ulotlarni samarali o'tkazishning muhim xususiyatlari haqida. Qishloq va suv xo'jaligi sohasidagi 50810101-Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash va servisi texnik-texnologiy mutaxassisiga ishlab chiqarish amaliyotini o'tkazishni tashkil etish va o'quvchilarning malakalarini shakllantirish, integrativ-modulli yondashuv asosida o'quvchilarning umumiy texnik tayyorgarligini rivojlantirish, metodik ta'minotini takomillashtirish jarayonini tashkil etish.

РЕЗЮМЕ

О видах практики в системе профессионального образования, важных особенностях эффективного обучения. 50810101-Специалист технико-технологической службы сельскохозяйственной механизации в области организации процессов совершенствования снабжения сельского и водного хозяйства.

SUMMARY

About the types of practical training in the professional education system, the important features of effective training. 50810101-Agricultural mechanization and service technical-technological specialist in the field of agriculture and water management. organization of the process of improvement of supply.



TASHKILOTNI BOSHQARISHDA AYOL VA ERKAK RAHBARLARNING LIDERLIK MASALASI

Karimova M.B.

*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor
va mutaxassislarini qayta tayyorlash va
malakasini oshirish instituti II bosqich doktoranti*

Tayanch soʻzlar: genderlik, liderlik, stereotip, qaror qabul qilish, ayol-rahbar, erkak-rahbar, liderlik gipotezasi.

Ключевые слова: гендер, лидерство, стереотип, принятие решений, Женщина-лидер, мужчина-лидер, гипотеза лидерства.

Key words: gender, leadership, stereotype, decision-making, Female leader, male leader, leadership hypothesis.

Ta'lim tashkilotlarini boshqarishda genderlik masalasi va liderlik. Liderlik masalalarining yangi gender jihatini oʻrganish aniq ilmiy tadqiqotlarni olib borishni talab qiladi. Liderlikda gender psixologiyasining asosiy yutugʻi turli jinsdagi liderlarni qiyosiy oʻrganish vazifasini shakllantirishdir. Ushbu muammoning dolzarbligi erkaklar va ayollarning ijtimoiy huquqlarini tenglashtirish jarayoni tufayli ortib bormoqda. Bu zamonaviy jamiyatga xos tendensiya boʻlib, liderlik roli haqidagi anʼanaviy gʻoyalarning oʻzgarishiga olib keladi. T. V. Bendas tomonidan koʻpgina hollarda liderlik va gender oʻrtasidagi bogʻliqlikning quyidagi muammolari koʻrib chiqiladi:

- erkaklar va ayollarning lider rolida paydo boʻlish chastotasi;
- liderning xulq-atvori;
- liderlik rolini bajarish samaradorligi;
- liderlik va guruhning gender tuzilishi;
- liderlikka intilish;
- liderning gender mansubligi.

Ayol rahbarlarda liderlikning namoyon boʻlishi. Xizmat ierarxiyasidagi oʻz oʻrnini baholashda ayol-liderlar rahbarlik zinapoyasida birinchi qadamga koʻproq ahamiyat berishadi, ammo keyinchalik eʼtiborlarini boshqa jarayonga



qaratishadi. Qo‘l ostidagilarni jazolashni talab qiladigan vaziyatlarda ular ko‘pincha ma‘naviy va psixologik ta‘sir choralariga murojaat qilishadi; ko‘pincha xodimlarini oqlaydi va ularning qarorlarini, xatti-harakatlarini batafsilroq asoslashga moyilroq bo‘lishadi; ular o‘zlarining hissiyotlariga quloq tutib, qaror qabul qilish uchun ko‘proq variantlarni ko‘rib chiqadilar; deyarli har doim mojaroli holatlarda tinchlik bilan natijaga erishishga imkon yaratishadi. Qaror qabul qilishda ular ikkilanishga moyil bo‘lishadi; “vaziyatli” nazoratga, xulq-atvorni boshqarishga tayanishadi; ko‘pincha boshqa nuqtayi nazarlarni inobatga olishadi; atrofidagi odamlarning, shu jumladan, xodimlarning fikr va his-tuyg‘ularini hisobga olishadi. Ammo ba‘zan bu jarayonlarda tashvishlanish, qaramlik, o‘z qobiliyatiga ishonchsizlik, maqsadlarini amalga oshirishda uni cheksiz muddatga kechiktirish istagi, shubhalar namoyon bo‘ladi. Qaror qabul qilish jarayonining stilistik xususiyatlariga ko‘ra, ular boshqaruv doirasida faoliyat sub‘ekti sifatida munosabatda bo‘lish tendensiyasiga ega. Riskli vaziyatlar sharoitida yanada ehtiyotkor strategiyalar tanlanadi, bu o‘z-o‘zidan muvaffaqiyatlar bilan bog‘liq bo‘ladi; ba‘zan esa tavakkal qilish ma‘lum sharoitlarda (asabiy zo‘riqlashlarning kuchayishi, stressli vaziyatda, umidsizlik hissida) amalga oshiriladi.

Erkak rahbarlarda liderlikning namoyon bo‘lishi. Xizmat ierarxiyasidagi o‘rinni baholashda erkak-liderlar ko‘proq shuhratparast bo‘lib, quyi ma‘muriy darajani egallash ular uchun sezilarli muvaffaqiyat deb hisoblanmaydi. Ular qo‘l ostidagilarni jazolashni talab qiladigan holatlarda ma‘muriy choralarni ko‘proq qo‘llashadi; ko‘pincha ushbu liderlarning rahbarlik shartlari so‘zsiz qabul qilinadi. Qaror qabul qilishda erkak liderlar ancha barqaror; xulq-atvorni nazorat qilishga tayanadi; ulardagi asosiy jihat – o‘z fikrlari va his-tuyg‘ulariga tayanadi; o‘ziga ishongan, maqsadlarga erishishda izchil va qat‘iyatli, mustaqillikka moyil bo‘lishadi. Qaror qabul qilish jarayonlarida tashvishlanish va ehtiyotkorlik past darajadagi ijtimoiy talab bilan bog‘liq. Erkak liderlarda qaror qabul qilish jarayonining stilistik xususiyatlariga ko‘ra boshqaruv vaziyatini ob‘ektiv tahlil qilish, uni o‘zgartirish, o‘z fikrlari va his-tuyg‘ularini mavhumlashtirish tendensiyasi ustunlik qiladi; ularning harakatlari qoidalarni qayta yaratishga qaratilgan. Risk sharoitida ular yuqori darajadagi tavakkalni tanlaydilar (ko‘proq tajovuzkorlik, harakatdagi mustaqillik, ustunlikka bo‘lgan ehtiyoj, o‘zini o‘zi ma‘qullash); ulardagi mas‘uliyat va boshqaruv istagi faoliyat turi bilan bog‘liq bo‘ladi. Yosh darajasiga ko‘ra, qarorlarni tavakkal qabul qilish istagi kamayadi.

Stereotiplar. “Liderlik uchun kurash” holatlarida ayollar ham, erkaklar ham amal qiladigan stereotip xatti-harakatlar mavjud. Ayollar uchun gender



roli stereotiplari hamkorlik va qo'llab-quvvatlovchi xatti-harakatlarning kam baholanishiga olib kelishi mumkin. J. Darli "Odamlarni ijtimoiy roliga qarab baholashga moyilligimiz tufayli biz ko'pincha g'amxo'r, yumshoq, ehtiyotkor ayol va ona – ish jarayonida qat'iy, oqilona va samarali rahbar bo'lishi mumkinligini unutamiz", deb hisoblaydi. "Bizning ongimizda an'anaviy ayol rolidagi xotin-qizlar qiyofasi muhrlanib qolganligi sababli, rahbar uchun zarur bo'lgan butunlay boshqacha fazilatlarni ularda ko'ra olmaymiz va shuning uchun biz ayollarda rahbarlikka mos keladigan modelni tasavvur qilishimiz qiyin". Shunday qilib, erkaklar bilan liderlik uchun raqobatda ayollar o'z-o'zidan bu rolga kamroq da'vo qiladilar yoki undan voz kechishadi; erkaklar esa ko'pincha raqibining "ayollik" fazilatlaridan foydalangan holda muvaffaqiyatga erishadilar. Natijada, gender-rol mojarosi yuzaga keladi, bunda ayol-lider raqibini yengish uchun o'z strategiyasini ishlab chiqishi kerak bo'ladi. Bu esa samaradorligi bo'yicha erkaknikidan kam bo'lmisligi mumkin, lekin yana ayolning shaxsiy xususiyatlari inobatga olinadi.

Igli va Jonson olib borgan tadqiqotlariga ko'ra, ayollar uchun muammo shundaki, ularning liderlik xatti-harakatlari turli yo'llar bilan talqin qilinishi mumkin. Uzoq vaqt davomida ayollar boshqaruvchilik nuqtayi nazaridan erkaklar bilan tenglashishga harakat qilishadi, ular an'anaviy ayol rahbar rolidan liderlik mavqeiga erishishga intilishadi. Bunda erkak-lider kasbiy mas'uliyatni his qilishi, boshqaruvchi ayollar esa erkaklarga xos fikrlash uslubi va erkakcha xarakter-xususiyatlarga ega bo'lib borishini amaliyot isbotlamoqda.

Masalan, V. A. Butkevich rahbar ayollarning boshqa ayollardan ustunligi, hissiy barqarorligi, o'zini namoyon qilishga intilishi, ijtimoiy jasorati va idroki bilan ajralib turishini aniqladi. Biroq, Sally Helgesen ta'kidlashicha, ko'plab rahbar ayollar odamlar bilan munosabatda moslashuvchan bo'lgani uchun va o'z muammolarini hal qilishda tashkilotda barcha darajadagi xodimlar bilan o'zaro munosabatlardagi to'siqlarni olib tashlashga tayyorligi uchun muvaffaqiyatga erishadilar. J. Rosener fikricha, ayollar boshqaruv jarayonida o'zlarining kommunikativ qobiliyatlaridan foydalanadilar va rahbarlik qiladilar, shunga mos ravishda o'z manfaatlarini jamoa manfaatlariga moslashtirishadi va o'z oldilariga kengroq maqsadlar qo'ya oladilar.

Lorenzen ta'kidlashicha, bugungi kunda ayol rahbarlar liderligi jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi sifatida yuqori ahamiyatga ega. Ayollarning mehnat faoliyatidagi mavqeini hisobga oladigan bo'lsak, hozirgi vaqtda fan va amaliyotda uchta gipoteza ajralib turadi:



1) “*Shisha tom*” *gipotezasi* – bu ayol-lider muvaffaqiyatga erishishga harakat qilganda va martaba darajasida o‘shish cho‘qqilariga intilganida duch keladigan ko‘rinmas, ammo haqiqiy to‘siqdir (Bartol, Martin; Pauell, Butterfield).

2) “*Yulduzlik kasali*” *nazariyasi* (G. Steins) – ayol-rahbar liderlar boshqaruvchilikni obro‘ deb hisoblaydi va boshqa da‘vogarlarga yordam bermaydi (Rojahn va boshqalar).

3) “*Musofir ayol-rahbar liderlar*” – erkaklarcha qattiqqo‘l qarashlarga mos kelmaydigan “o‘zga sayyoradan kelganlar” (J. Marshall).

Bir jins vakillarining rahbarlikka intilishiga nisbatan qo‘pol munosabat “teskari gender stereotipi” deb ataladi: kutilganidan farqli o‘laroq, erkaklar emas, balki ayollar ayollarga nisbatan noto‘g‘ri munosabatda bo‘lishmoqda. T. V. Bendas fikricha turli jinsdagi liderlar o‘rtasidagi raqobat ko‘pincha umumiy gender tafovutlarini aks ettiradi, ya‘ni ular qarama-qarshi jinsdagi liderlarga qaraganda bir jinsdagi liderlar o‘zaro o‘xshash bo‘ladi. Bundan kelib chiqadiki, ayollar liderlik va boshqaruv samaradorligi bo‘yicha erkak liderlardan pastroq ko‘rsatkichga ega, sababi ular kamroq kuch, ta‘sir va resurslarga ega.

Kasblarning liderlikka ta‘siri. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarini boshqarishdan tashqari boshqa kasblarda ayollar va erkaklarda liderlikning namoyon bo‘lishi turlicha bo‘ladi. S.A. Garanina va D.A. Mishutin fikricha, ayol-pedagoglar uchun o‘z bilimlarini kengaytirish, shaxslararo samarali muloqot xislatlari xos bo‘lsa, erkak-pedagoglar uchun o‘z faoliyatini ilmiy tushunish, ishi yuzasidan tajriba o‘tkazish, ta‘lim oluvchilarning rivojlanish dinamikasini o‘rganish, jamoaviy muloqot sifatleri mos keladi. I.V. Groshev ta‘kidlashicha, ayol shifokorlar uchun “tibbiy fazilatlar”ni baholash yuqoriroqdir, erkaklar uchun mas‘uliyat, burch hissi va vazminlik muhim. S.Epshteyn tadqiqotlari natijasida advokat ayollar orasida esa avtoritar, tajovuzkor, jazolash usulida rahbarlik qiladigan, lekin ayni paytda empatiya va o‘zaro munosabatga qodir bo‘lganlar ko‘p. Axloqiy me‘yoriylik, xulq-atvorni tartibga solish va salomatlik darajasi erkak harbiy xizmatchilar uchun muvaffaqiyatli xizmat qilish garovi bo‘lsa, ammo ayol-harbiylar uchun shu xislatlarga qo‘shimcha tarzda aloqa qobiliyatlari ham muhim deb topilgan.

Shuni alohida ta‘kidlash joizki, butun dunyoda ishlab chiqarish va uni boshqarish borasida modernizatsiya siyosatining tan olinishi, barcha davlatlarning o‘ziga xos demokratiya tamoyillari asosida jamiyatni, xususan, mehnat jamoalarini boshqarish siyosatiga o‘tishi munosabati bilan boshqaruv masalalariga ham munosabat o‘zgardi. Jumladan, Yangi O‘zbekistonning barcha jabhalarida, xususan, ijtimoiy sohalarida insonparvarlik siyosatining keng singdirilishi munosabati bilan rahbar va lider shaxslarga nisbatan ijtimoiy fikrda



ham muayyan o'zgarishlar ro'y bermoqda. Bugun Yangi O'zbekiston sharoitida bunyodkorlik sifatlariga ega bo'lgan, oilasi, mahallasi, shaxsan o'zi va jamiyat mafnaatini o'ylab mehnat qilayotgan har bir fuqaro jamiyat tomonidan ijtimoiy himoyada bo'lib, uning faoliyatini muvofiqlashtirish, unga yetarli darajada ish sharoitlarini yaratishga mas'ul bo'lgan rahbar, eng avvalo, unga g'amxo'r bir inson sifatida qarashi, mehnatdan manfaatdorlik psixologiyasini uning ongiga singdira bilishi shart. Xalqqa yaqin bo'lib, uning dardi bilan yashash, har bir ishning istiqbolini yaqqol tasavvur qila olish – zamonaviy rahbar-liderga xos fazilatlaridir.

Adabiyotlar:

1. Бендас, Т. В. Гендерные исследования лидерства / Т. В. Бендас // Вопросы психологии. – 2000.
2. Вержибок, Г. В. Гендерные различия активности и лидерства / Г. В. Вержибок // Ученые записки Педагогического института Саратовского государственного университета им. Н. Г. Чернышевского. Сер. Психология. Педагогика. – 2009.
3. Сафонова, М. В. Социально-психологические особенности женщин, успешных в карьере: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: / М. В. Сафонова. – СПб., 1999.
4. Яблонский, С. А. Психология лидерства / С. А. Яблонский. – К., 2003. – 384 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada ayol va erkak rahbar-liderlarning ma'lum holatlarda farqlari, qaror qabul qilishda ularning holati, liderlikning ayol va erkak rahbarlarda namoyon bo'lishidagi stereotiplar, turli kasblarda liderlikning ko'rinishi keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены различия женщин и мужчин-лидеров в определенных ситуациях, их статус при принятии решений, стереотипы проявления лидерства у женщин и мужчин-лидеров, видимость лидерства в разных профессиях.

SUMMARY

This article presents the differences between women and men leaders in certain situations, their status in decision-making, stereotypes of leadership among women and men leaders, the visibility of leadership in different professions.



РАҲБАР ПСИХОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ЎРГАНИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Бахтиёров Б.Б.

Ориентал университети

Таълим менежменти йўналиши магистранти

Таянч сўзлар: раҳбар шахси, бошқарув психологияси, кадрлар компетентлиги, профессионал компетенция, услубий компетенция, ижтимоий-психологик компетенция, коммуникатив компетенция, бошқарув салоҳияти, ресурс концепцияси, давлат хизматчилари.

Ключевые слова: лидерская личность, психология управления, кадровая компетентность, профессиональная компетентность, методологическая компетентность, социально-психологическая компетентность, коммуникативная компетентность, управленческий потенциал, ресурсная концепция, государственные служащие.

Key words: leadership personality, management psychology, personnel competence, professional competence, methodological competence, socio-psychological competence, communicative competence, managerial potential, resource concept, civil servants.

Кириш. Бугунги кунда давлат бошқарувини модернизациялашда профессионал йўналтирилган кадрларни тайёрлаш муҳим аҳамият касб этмоқда. Давлат бошқарувининг самарадорлиги кўп жиҳатдан давлат органлари фаолияти сифатига, шунингдек, давлат хизматчиларининг профессионал маҳоратига боғлиқ.

Давлат органларининг вазифаларини амалга ошириш, кун тартибига қўйиладиган янги вазифаларни ҳал этишнинг самарали усулларини излаш давлат хизматчиларининг профессионал жиҳатдан юқори маҳоратга эга бўлишини, касбий ривожланишини талаб қилади.

Шиддатли равишда ўзгариб бораётган ижтимоий муҳитда бошқарув эгилувчан бўлиши керак. Шу билан бирга, бошқарув қарорларини тезкорлик билан қабул қилиш ва уларни амалга оширишни таъминлаш ҳамма бошқарувчиларнинг қўлидан келмаслиги ҳам мумкин. Давлат хизматчиси – вазифа ва функцияларни амалга оширишда доимо ижодий ёндашувни талаб қиладиган касб. Шунинг учун, давлат хизмати тизимидаги мутахассислар-



дан ўз профессионал фаолиятида илмий даражаларини мунтазам ошириб бориш талаб қилинади.

Мамлакатимиздаги давлат бошқарувининг тарихий шаклланиши ва ривожланиши тенденцияларининг мавжудлиги давлат хизматчиларини компетенцияларни оширилишида муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, бугунги кунда давлат хизматчилари компетенцияларини оширишда жаҳон тажрибасида тан олинган илмий назарияларнинг ҳамоҳанглигини таъминлаш тараққиётимизнинг асосий устувор вазифаларидан ҳисобланади.

Назарий асос. Бугуни кунда бошқарув кадрлар компетентлиги ва унинг назарий асосларини ўрганиш, улар фаолияти юксалишининг назарий-концептуал асосларини такомиллаштиришда давлатнинг раҳбар кадрлар тайёрлаш сиёсати ва дунёда кечаётган тенденциялар муҳим рол ўйнайди. Бу борада бугунги кунда бир қатор муҳим вазифаларни амалга ошириш зарур бўлиб, улар қуйидагилардан иборатдир:

- бошқарув кадрлар компетентлиги юксалишининг назарий-концептуал асосларига доир тадқиқотларни амалга ошириш;
- бошқарув кадрлар салоҳияти, «бошқарув кадрлари салоҳиятини ривожлантириш механизми» тушунчалари мазмунининг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш.
- кадрлар технологияларини ишлаб чиқишнинг бошланғич шарти сифатида бошқарув кадрлар салоҳиятини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш;
- давлат хизматида раҳбар кадрлар компетенцияларини ҳақиқий ҳолатини ўрганиш;
- раҳбар кадрлар учун компетенциялар моделларини ишлаб чиқиш;
- раҳбар кадрларнинг компетенцияларини ривожлантириш учун услубий ёндашувлар ва воситаларни ишлаб чиқиш;

Бошқарув кадрларининг малакасини ошириш технологияларини такомиллаштириш ва ҳ.к. Агар масаланинг илк назарий асослари ва ўрганилиш тарихига мурожаат қилинса, бошқарув компетенцияларини тизимли ёндашув асосида ўрганиш А.Н.Аверьянова, В.Г.Афанасьева, И.Д.Андреева, Л.Бергаланфи, И.В.Блауберга, М.Б.Бахтина, А.А.Богданова, Е.П.Голубкова, В.Н.Кузьмина, Е.И.Морозова, А.Г.Поршнева, Ю.М.Плотинского, Л.А.Петрушенко, В.Н.Садовского, А.Файоля, Р.А.Фатхутдинова, Ю.И.Черняка, Э.Г.Юдина асарларида маълум маънода ўрганилган. Масалан, И.В.Блауберга асосий компетенциялар ташкилотнинг рақобатбардош устунлигининг потенциал манбаи бўлиб, раҳбар кадрларнинг бошқарувга доир ноёб қобилияти, билими ва ҳуқ-атворини ўзида акс этиради, деб таърифлайди [1].



Компетенциялар шахснинг юриш-туришини баҳолашга оид билимлар мажмуи бўлиб, у орқали биз ташкилотни самарали ривожланиши йўлида ходимнинг ўз фаолиятини амалга оширишида қандай даражадаги муваффақиятларга эришаётганлигини аниқлашимиз мумкин.

Компетенциялар, мавжудлиги одатда, шахс хулқ-атворини ўлчовчи (индикаторлар ёрдамида) муайян ҳолатлар орқали қайд қилинади (яхши шаклланган хулқ-атвор ва малакалар).

Кўпинча қундалик мулоқотда биз «компетенция» ёки «илимдонлик» тушунчаларини тез-тез ишлатамиз. Айниқса, «профессионал компетенция» тушунчаси кўпроқ диққатни тортади. Лекин, баъзан инсонлар билан ишлаш борасида «коммуникатив компетенция» тушунчаси ҳам ишлатилади. Бу аслида ўзгалар билан тил топиша билиш, ўз нутқини раво ва бир текисда тузиш орқали фикрларини бошқаларга етказа олиш каби муҳим хусусиятлар билан боғланади. Психология фанида, хусусан, унинг «Бошқарув психологияси» соҳасида охирги пайтларда «ижтимоий-психологик компетенция» феномени ажратилмоқдаки, моҳиятан у – коммуникатив компетенциядан кенгроқ ва кўпқамровлироқдир.

Г.Миролюбова ўзининг «Менежерлар маданий компетенция компетенцияларининг ривожланиши» (2005) деб номланган ўқув-услубий қўлланмасида бошқарувчининг таянч компетенциялари хусусида замонавий, илмий жиҳатдан асосланган қатор фикрмулоҳазаларини таъкидлаб ўтади. Шу боис ҳам, даъвогарнинг лавозимга лойиқлик мезонлари хусусида гап кетганда, мутахассислар олдида бошқарувчи шахсига хос қуйидаги таянч компетенцияларни аниқлаш ёки ўрганиш масаласи кўндаланг туради:

- Профессионал компетенция – бу ўзи бошқараётган соҳа фаолиятини мукамал даражада йўлга қуйиш учун ташкилот миссиясини аниқлаштиришга хизмат қилувчи мавжуд маълумот, билим ҳамда малакаларга эга бўлишлиқдир.
- Услубий компетенция – бу раҳбарнинг билган нарсалари, шахсий малака ва кўникмалари, турли лойиҳалар хусусидаги маълумотлар ҳамда топшириқларни тез, тўғри ва тушунарли (оператив) тарзда ходимларга етказа олиш қобилияти.
- Ижтимоий-психологик компетенция – бу шахснинг ижтимоий-психологик ҳодисалар ҳамда муомала қонуниятлари, ўзгаларни билиш, тўғри идрок қилиш, дилидагини англаш ва шу асосда ўзаро ҳамкорликни ташкил қилиш борасидаги саводхонлигидир.

«Амалий ижтимоий психология» (1998) китобининг муаллифлари ижтимоийпсихологик компетенциянинг 3 та асосий таркибий қисмларини ажратиб кўрсатишади:



- (а) коммуникатив компетенция;
- (б) перцептив компетенция;
- (с) интерактив компетенция.

Агар диққат билан бу тизимга қаралса, у Г.Андреевнинг уч тизимли мулоқот тўғрисидаги назарий қарашларидан келиб чиққанлигига гувоҳ бўлишимиз мумкин (коммуникатив, перцептив ва интерактив). Ҳар қалай, бундай ёндашув психология фанидаги машҳур кўпқиррали мулоқот жараёнининг асосий соҳаларини қамраб олганлиги билан характерланади.

Хусусан, Ўзбекистонда ҳозирги кунда бу соҳада ҳам тизимли ишлар амалга оширилмоқда, албатта. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академиясида давлат фуқаролик хизматчиларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш, шунингдек, янги компетенцияларни ўргатиш бўйича малака ошириш курслари ва семинар-тренинглари олиб борилмоқда.

Тадқиқотчи Э.Г.Юдина асосий компетенциялар – бу менежерларнинг ўзлари тўғридан-тўғри идрок эта олмайдиган бошқарувга доир билимлар сифатида қарайди. Шунингдек, бошқарув самарадорлигига таъсир этувчи омил қаторига қиради деб таъкидлайди. Юқоридаги фикрларга муносабат сифатида шунини таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги томонидан давлат органлари ва ташкилотлари ходимлари учун мансаб поғоналаридан кўтарилишда меҳнат фаолиятини ахлоқ-ирода сифатлари, иқтидори ва кўникмаларини объектив баҳолаш ва малакасини ошириш (ilm.argsos.uz) тизими жорий этилмоқда. Лекин мазкур тизимдан фойдаланиш имконияти чекланганлиги, фойдаланувчиларни мотивацион рағбатлантириш тизими йўқлиги, давлат хизматчиларини ўз устида ишлаши, бошқарув компетенцияларини ривожлантириб боришга ҳаракат қилишлари юқори даражада эмас.

Давлат фуқаролик хизматчиларининг бошқарув салоҳиятини юксалтириш назарияси ва амалиёти масаллари Ф.А.Ақназарова, Л.П.Арской, Н.М.Бережнова, В.А.Дятлова, М.В.Грачева, Ф.И.Гайнуллинова, А.Гарашенко, Т.И.Демченко, А.П.Егоршина, П.В.Журавлева, Э.М.Короткова, В.В.Корнилова, М.И.Магуры, А.П.Прохорова, В.В.Травина, Ф.Е.Удалова асарларида тадқиқ этилган. Уларда асосан раҳбар кадрларнинг касбий ва бошқарув компетенцияларини ривожлантириш, жамиятда содир бўлаётган ўзгаришларга мувофиқ тарздаги фаолият мезонлари ва уларни қай тарзда амалга ошириш механизмлари ўрганилган.

Бошқарув соҳасида тадқиқот олиб борган М.И.Магуры бошқарув компетенцияларининг раҳбар кадрлар профессионаллигини белигилайдиган асосий омил сифатида қарайди. Бошқарув компетенциялари моделлари-



ни таҳлил қилиб, ҳар соҳа учун зарур бўлган бошқарув компетенциялари руйхатини шакллантиради [2]. Кадрлар компетенциясини ўрганишнинг назарий ва услубий асослари К.Адамс, Р.Бояциса, К. Вудрафа, Р. Дрейкли, В.Дулевича, Л.Зийала, М.Лоузи, Э.М. Короткова, Д. Маккеланд, Б.З. Мильнер, К.Молони, В.Г. Смирнова, А.Уайт каби олимлар тадқиқот ишларида ўз ифодасини топган.

Ўзбекистонда ҳам борада қатор тадқиқотлар амалга оширилмоқда, жумладан Ўзбекистон Бош прокуратураси академияси ходими И.Махмудов томонидан “бошқарув профессионализми” бўйича тадқиқотлар олиб борилиб, бошқарув компетенциялари раҳбар профессионализмини ифодалаш бирлиги сифатида қаралади. Мазкур йўналишда ю.ф.д. О.Маҳкамов томонидан Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизматининг ўзига хос хусусиятлари тадқиқ этилган [3]. Лекин, ҳозирги глобал пандемия шароитида раҳбар кадрларда зарур бўлган бошқарув компетенцияларни: бошқарув фаолиятига доир катта ҳажмдаги ахборотлар билан ишлаш (Big data), бошқарув фаолиятини рақамлаштириш (digital management), бошқарув фаолиятигадоир воқеа, жараён, ҳодисани бир неча йил олдинга назар ташлаган ҳолда келажакдаги ҳолатини кўздан кечириш, прогнозлаштириш (Foresight), бошқарув фаолиятидаги тизимли муаммоларни таҳлил қилиш (Systems analysis), танқидий таҳлил қилиш (Systems analysis) ва ноаниқлик шароитида оптимал қарорлар қабул қилиш (Decision-making) кўникма вამалакаларни ўзлаштириш даражаси пастлигича қолмоқда.

Тарихчи, сиёсатшунос олим А.Фарнэм компетенцияларни шакллантириш муаммоси сиёсий фан нуқтаи назардан сайлов ва референдумларда, социологик тадқиқотлар жараёнда, яъни халқ билан мулоқот жараёнида, иқтисодиёт нуқтаи назардан бозор муносабатларини амалга ошириш, ишлаб чиқаришни бошқариш жараёнида кўпроқ намоён бўлаётганлигини таъкидлайди. Буни муаллиф қуйидаги жиҳатлар билан изоҳлайди:

- бошқарув кадрларини тайёрлаш сифатини ошириш, уларни мураккаб профессионал, ижтимоий ва технологик ечимларга тайёрлаш бўйича кўникмаларини шакллантириш;
- ҳар хил ёшдаги раҳбарлар учун энг мақбул ўқитиш тизимини ишлаб чиқиш [4]. Сиёсатшунос олим Д.Эрназаров ҳозирги глобаллашув жараёнида раҳбар кадрларда сиёсий компетенцияларни ютуқлиги, ғоявий-мафкуравий курашларда раҳбарнинг барқарор фаолиятини таъминлайди деган фикрни илгари суради [5]. Назаримизда мамалакатимизда бўлаётган сайлов жараёнларида раҳбарда нафақат бошқарув компетенция балки сиёсий компетенциялар (сиёсий хушёрлик,



сиёсий огоҳлик, сиёсий манфаатларни англаш, сиёсий ташаббус ва ҳаказо)ни билиши муҳим аҳамият касб этади.

Ресурс концепциясининг асосчиси Мичиган Университетининг Бизнес Олий мактаби профессори Б.Вернерфелт эди, у 1984 йилда «Фирманинг ресурслар талқини» мақоласини эълон қилган ва у ерда рақобатбардошликнинг ҳақиқий омиллари айнан фирма ресурслари. Бироқ, илмий ёндашувга илмий ва ишбилармон доираларга бўлган қизиқиш юксалишини 1990 йилда К.Прахалада ва Г.Хамела «Корпорациянинг асосий компетенциялари», бу фирма концепциясининг афзалликларини бизнес бўлинмалари портфели сифатида эмас, балки компетенциялар портфели сифатида тушунтириб беради

Хорижий олимларнинг «компетенция» га доир илмий қарашлари [6]:

1-жадвал

Муаллифлар	«Компетенция» тушунчасининг мазмуни
Р. Боятцис	- шахснинг мотивлари, хусусиятлари, кўникмалари, ижтимоий роли ва билими каби хусусиятлар мажмуи
Г.Каннак, Я.Кибанов	- қисқа вақт ичида кўриб чиқилган, ушбу ташкилот ходимларига тегишли бўлган билим, кўникмаларнинг оқилона комбинацияси
М.Бомензат	- ходимлар ўртасидаги билим, кўникма ва мулоқот усуллари мажмуи
Н.Т.Бунимович	- маълум бир соҳадаги билим ва тажриба; кимнидир алоҳида хабардор қиладиган саволлар доираси

Хорижий илмий тадқиқотларда бошқарув компетенцияси тушунчаси фанлараро ёндашув асосида ўрганилади. Шунинг учун бошқарув компетенциясини ёритишда масаланинг ижтимоий-сиёсий, психологик, юридик ва менежмент фани қонуниятлари асосида таҳлил қилишга зарурият тўғилади. Бу борада кўпгина сиёсатшунос олимлар раҳбарнинг бошқарув компетенцияларини баҳолашнинг самарадорликнинг муҳим кўрсаткичлари (KPI) билан боғлайди, асли бу нотўғри ёндашув, самарадорликнинг муҳим кўрсаткичлари (KPI) асосида раҳбар кадрларнинг асосан меҳнат фаолияти баҳоланади. Раҳбар кадрларнинг бошқарув компетенциялари бу - раҳбарнинг бошқарув салоҳияти, унинг қобилияти ва бошқарув соҳасидаги билими ва малкасида ўз ифодасини топади.

Замонавий ахборот жамиятининг билимга асосланган энг муҳим кадриятлари бу раҳбаркадрларнинг касбий ва бошқарув компетенцияларини ривожлантириш, жамиятда бўладиган ўзгаришларга мос тарзда амалга ошириш тенденцияси кўзатилади. Яъни, Т.Дюран компетенциянинг учта асосий шакли ёки уч ўлчовини таклиф қилади: билим, ноу-хау ва муносабатлар.



Унинг фикрича, бошқарув компетенциялари – билим, малака, кўникма, тажриба, масъулият ва ташаббуслардан иборат бўлиши керак, дейди.

Президентимиз Ш.Мирзиёев «кадрлар салоҳиятига, уларни халқ билан ишлай олиш қобилиятига алоҳида эътибор қаратиб, янгича фикрлайдиган, инновацион билим ва тафаккурга эга бўлган, хорижий мамлакатларда таълим олган ёш, иқтидорли кадрларни давлат бошқаруви органларига, корхона ва ташкилотларга, таълим муассасаларига раҳбар этиб тайинлаш масаласини давлат сиёсати даражасига кўтарди. Чунки, шиддат билан ўзгариб бораётган замон, давр талаби бошқарув кадрларининг жамият ижтимоийсиёсий ҳаётидаги ўрни ва ролига мутлақ бошқача талабларни қўйди. Айниқса, бугунги кунда дунёда юз бераётган иқтисодий-ижтимоий, экологик, диний ва этник муаммолар қаторига коронавирус пандемиясининг кириб келиши нафақат инсонлар соғлиғини сақлаш, шунингдек, уларни пандемия шароитида ишлаши, оиласини боқиш муаммолари ҳам давлат, жамият олдида яна бир муаммо сифатида қўндаланг қўйилди» [7].

Европанинг бир қатор давлатларида ва АҚШда бошқарув кадрлар компетентлиги юксалишининг назарий-концептуал асосларини такомиллаштириш бўйича катта назарий ва амалий тажрибалар тўпланган. Хусусан, Д.Девис, Д.Уоррен, Д.Веттен, К.Камерон ва Г.Минсберг каби олимларнинг тадқиқотлари таҳлили бизга бир қатор муҳим янгиликларни яратишимизга тurtки берди. Яъни Европа мамлакатларида бошқарув кадрлари компетенцияларини юксалтиришда қуйидаги тенденцияларга эътибор қаратилган:

- раҳбар кадрларнинг ўзгарувчан ролни қайта кўриб чиқиш ва менежерларнинг таълимдаги масъулиятини ошириш;
- раҳбар кадрларнинг касбий ва бошқарув компетенцияларни мунтазам баҳолаб бориш орқали уларни малака ва кўникмаларини ошириш;
- етакчи кадрлар заҳирасини яратиш бўйича назарий жиҳатдан асосланган ва амалда синовдан ўтган тизимларни қиёсий ўрганиб бориш (benchmarking);
- раҳбар кадрларни ўқитиш ва малакасини ошириш эмпирик маълумотлар ватадқиқотларга асосланган;
- ўқув машғулотларида инновацион усуллар, воситалар, замонавий ахборот ваинтерактив технологиялар ва имкониятларни тўлиқ ва ҳар томонлама фойдаланиш;
- семинар тренингларда замонавий раҳбарнинг профессионал жиҳатдан муҳимкомпетенцияларини шакллантиришга эътибор қилиш.

Натижалар. Тадқиқотлар асосида хулоса қилиш мумкинки, ҳар бир соҳа учун алоҳида компетенциялар кластери ва моделини ишлаб чиқиш лозим. мисол учун олий таълим тизимида Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг битирувсини оширишни ташкил



этиш Бош илмий-методик маркази томонидан ўтиладиган ҳар бир йўналиш тингловчилари учун алоҳида компетенциялар рўйхатини шакллантириш лозим (2-жадвал).

2-жадвал

Компетенция	Қўтилаётган натижа	Махсус курслар, модуллар, интерактив технологиялар номи
Муаммоларни ҳал қилиш ва қарор қабул қилиш	Ўз ваколатлари доирасида бошқарув қарорларини қабул қилиш қобилиятидаги сифат ўзгаришлари, сифат учун жавобгарликнинг намоён бўлиши ва қабул қилинган қарорларнинг ўз вақтида бажарилиши	Умумий касбий фанлар: «Таълим соҳасидаги менежмент», «Таълим маркетинги». Махсус курс - «Бошқарув қарорлари». Семинар машғулоти - «Бошқарув учлиги: режалаштириш, ваколатларни узатиш, қарор қабул қилиш»
Ахборотни таҳлил қилиш, тизимли ёндашув (стратегик фикрлаш)	Ахборот билан ишлаш, ишда тизимли ёндашувдан фойдаланиш қўникмалари шаклланиши; тизимли равишда ўйлаш; услубий ҳужжатларни ишлаб чиқиш	Муаммо-таҳлил семинарлари: «Таълим муассасасида иш юритиш ишларини ташкил этиш», «Таълим муассасасидаги ахборот технологиялари», «Таълим муассасасида инновацияларни бошқариш», «Таълимнинг инновацион жараёнларини ривожлантиришнинг асосий тенденциялари ва стратегиялари»
Самарали алоқа ва жамоа билан ишлаш	Умумий мақсадларга эришиш, алоқа ва алоқа тизимини ўрнатиш, барқарор иш муносабатларини ўрнатиш учун ҳамкорлик муҳитини сақлаш қобилияти даги сифат ўзгаришлари	Умумий касбий фанлар: «Ишбилармонлик алоқаси», «Ижтимоий психология». Махсус курс - «Ўзаро таъсир психологиясининг асослари». Алоқа бўйича тренинг - «Жамоада ишлаш қобилияти» Тренинг - «Ўзини самарали тақдим эта олиш». «Нотиклик маҳорати»
Ташкилий ва корпоратив маданиятни бошқариш	Ишбилармонлик алоқалари соҳасида шаклланиш қўникмалари	Махсус курслар: «Таълим муассасаларини бошқариш асослари», «Таълим муассасаларини бошқариш усуллари», «Таълим муассасасида ходимларни бошқариш». Семинар-тренинг - «мулоқотнинг интерактив томони: ўзаро таъсир турлари»



Стратегик режалаштиришга	Таълим ташкилотини бошқариш соҳасидаги тизимлаштирилган билимлар, таркибий бирлик, стратегикрежалаштириш	Махсус курслар: «Таълим тизимларини лойиҳалаш», «Таълим технологиялари»
Натижа учун жавобгарлик	Ижрочилар ўртасида асосий ваколатларни тақсимлаш, натижага йўналтирилган бошқарув	Семинар-тренинг – «Кадрлар фаолиятини назорат қилиш вабаҳолаш»
Етакчилик қобилияти	Лидерлик қобилиятини намоён бўли, ташаббускорли ва шижоат	Алоқа ўрнатиш бўйича тренинг - «Бошқарув маҳорати»
Ўз ўзини баҳолаш, танқидий фикрлаш	Ўз ўзини ривожлантириш, ўз ўзини танқидий баҳолаш, ўз устида ишлаш	Индивидуал консультациялар
Стрессга чидамлилик	Низоли вазиятларда оптимал қарорлар қабул қилиш, низо-ларни ҳал қила олиш	Тренинг «Эмоционал барқарор-лик»

Дунё тажрибасига эътибор қаратилса, масалан, давлат хизмати сифатини ошириш мақсадида Малайзия давлати 2002-йилдан компетенцияларга асосланган давлат хизматчиларини тайёрлаш тажрибасига ўтган. Давлат хизматида танлов ва ишга қабул қилиш, малака ошириш ва ривожлантириш, касбни ривожлантириш, ишлашни такомиллаштириш ва тақдирлаш жараёнида компетенциялар баҳолаб борилади.

Бугунги замон талаблари ва мамлакатни ривожлантириш шартларига мос равишда давлат бошқаруви тизими самарадорлигини оширишнинг жиҳатларидан бири давлат бошқаруви кадрларининг профессионаллиги ва компетентлиги ҳисобланади. Давлат хизматчилари узлуksиз, мунтазам равишда ижодий, шахсий ва касбий билим, салоҳиятларини ошириб бориши шарт эканлиги мустаҳкамлаб қўйилган. Бунда давлат хизматчиларининг узлуksиз ривожланиб боришини амалга ошириш учун давлат хизмати тизими-га уларнинг касбий ва компетенцияларини ошириш учун мотивациялаштирувчи янги-ча ёндашувларни жорий этиш назарда тутилган.

Дунё таржрибасида давлат бошқарув органлари фаолиятини ўрганиш шундан далолат берадики, давлат фуқаролик хизматини ривожлантириш бўйича махсус дастур асосида ишлаб чиқилган ҳудудий (маҳаллий) дастурлар бошқарув кадрлари ва давлат хизматчиларининг касбий салоҳияти ва компетенцияларини ривожланишини ташкил этиш ва амалга ошириш учун хизмат қилади. Лекин кўпгина МДХ давлатларида бошқарув раҳбар кадрлар ва давлат хизматчиларининг касбий салоҳияти ва компетенциялари ривожланишини бошқариш бўйича айнан бирор бир ваколатли давлат органи ёки ташкилот алоҳида мазкур вазифа билан шуғулланмайди.



Ўзбекистонда бу борада дастлабки қадамлар ташланди, яъни бундай фаолият билан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги шуғулланиб келмоқда ва ушбу агентлик томонидан талай ташкилий ишлар амалга оширилмоқда.

Мунозара. Хулоса қилиб айтганда, бошқарув кадрлар компетентлиги юксалишининг назарий- концептуал асосларини такомиллаштиришда давлатнинг раҳбар кадрлар тайёрлаш сиёсати вадунёда кечаётган тенденцияларни ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ. Бир пайтнинг ўзида кадрларнинг профессионал сифатида шахсий ривожланишини баҳолаш, салоҳият ва компетенцияларининг ўсиши мувофиқлаштириш мурраккаб жараён. Шунинг учун мазкур соҳада тизимли ислохотларни амалга ошириш керак.

Бизнингча бугунги кунда давлат бошқарувини инновацион ривожлантириш учун раҳбар кадрларда қуйидаги компетенцияларни юксалтириш зарур:

- самарали мулоқот қила олиши;
- стратегик фикрлаш қобилиятига эга бўлиши;
- ноаниқ вазиятларда ҳаракат қилиш қобилияти мужассам бўлмоғи;
- ижодкорлик маҳоратининг мавжудлиги;
- ишнинг якуний натижасига эътибор қарата олиши кабилар.

Умуман, бугунги кунда бошқарув кадрларининг компетентлигига қўйилаётган талабларнинг ортиши, улар фаолияти самарадорлигини объектив баҳолашнинг зарурияти ва қолаверса касбий ўсишнинг узлуксизлигини таъминлаш бошқарув кадрларининг меҳнат самарадорлигини баҳолаш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академиясида ташкил этилган “Assessment Centre”-баҳолаш марказига бўлган талаб ортмоқда. Бунда давлат хизматчиларининг ваколатлари ва компетенцияларини баҳолашда қайси мезонларни танлаш кераклигини аниқлаш, иш самарадорлигининг мақсади ва индикаторларини белгилаш лозим бўлади.

Адабиётлар:

1. «Психологическая наука и образование» www.psyedu.ru / ISSN: 2074-5885 / Email:psyedu@mgppu.ru 2010, № 5 <https://tsue.scienceweb.uz/index.php/archive/article/view/256> №02 (2020) / ISSN 2181-1415
2. Zaslavskaya O.Y. RUDN Journal of Informatization in Education, 2019, 16(2), 138—14.
3. Абдуллаева Ш.Х. Профессионал компетентлиқнинг ижтимоий-психологик асослари: монография. – Т.: “Фан ва технологиялар марказининг босмахонаси”, 2017. – 180 б.
4. Адольф В.А. Обновление процесса подготовки педагогов на основе моделирования профессиональной деятельности: монография [Текст] / В.А. Адольф, И.Ю. Степанова. – Красноярск, КГПУ, 2005. – 213 с.
5. Атамуратов Мурат Утепбергеновичнинг “Ўзбекистонда раҳбар ва бошқарув кадрлар тизими-ни модернизациялаш жараёни”. Тошкент - 2018. 7-8 бетлар.



6. Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Issue -1, Камалетдинова А. Б. Управленческие компетенции руководителя как фактор создания конкурентного преимущества организации//Электронный журнал.

7. Ксенофонтова Х.З. Компетенции управленческого персонала: теория и методология развития: Монография. - М.: Креативная экономика, 2011. – 54 с.

РЕЗИОМЕ

Янги Ўзбекистоннинг тараққиётининг асоси бўлган ислохотларни амалга оширувчи раҳбар кадрлар бошқарув компетенцияларини юксалтириш муносиб раҳбар кадрлар тайёрлашнинг асоси ҳисобланади. Раҳбар кадрларда бошқарув компетенцияларини ривожлантиришда икки муҳим вазифа, яъни стратегик жиҳатдан инсон капиталини ривожлантириш, тактик жиҳатдан бозор иқтисодиёти талабларига мос билим ва малакаларни шакллантиришга эътибор қаратилади. Бу борада XX асрнинг 90-йилларида стратегик менежмент назариясида бошқарув компетенциялари доминант концепцияга айланиб, раҳбар кадрларда бошқарув компетенцияларини ривожлантириш асосида рақобатбардош устунликларни шакллантиришни назарда тутиш муҳим аҳамият касб этган эди. Шу боисдан раҳбар шахсининг асосий вазифаси одамларга хизмат қилиш, уларни рози қилишдан иборат бўлиб, улар ўз масъулияти ва жавобгарлигини, аввало, виждони олдида, унга ишонч билдирган одамлар, эл-юрт олдида чуқур англаши, зиммасига юкланган вазифаларни адо этиш учун ўзи жонбозлик қўрсатиб, ўзгаларни ҳам фидокорликка чорлаши ҳамда ишлаши лозим. Шу боисдан бугунги кунда ушбу мақсадларга эришиш учун раҳбарлар олдида муҳим вазифалар қўйилиб, ушбу йўналишдаги тадқиқотларни янада кенгайтириш вазифалари турипти. Шу сабабли, ушбу мақолада айнан раҳбар психологик компетентлигининг илмий-назарий асослари очиб берилади.

РЕЗИОМЕ

Повышение управленческих компетенций лидеров, реализующих реформы, являющиеся основой развития нового Узбекистана, является основой подготовки подходящих лидеров. Сосредоточены две важные задачи в развитии управленческих компетенций управленческого персонала - развитие человеческого капитала стратегически и формирование знаний и навыков в соответствии с требованиями рыночной экономики - тактически. В связи с этим управленческие компетенции стали доминирующим понятием в теории стратегического управления в 90-е годы XX века, и важно было предусмотреть формирование конкурентных преимуществ на основе развития управленческих компетенций у управленческих кадров. Поэтому главная задача лидера – служить людям, угождать им, и они глубоко понимают свою ответственность и подотчетность, прежде всего, перед своей совестью, передверяющим им народом, перед нацией, выполнять поставленные задачи. возложенные на них, они проявляют усердие и помогают другим, также должны призывать к самоотверженности и труду. Поэтому перед руководителями ставятся важные задачи по достижению этих целей, а также есть задачи по дальнейшему расширению исследований в этом направлении. Поэтому в данной статье раскрываются научно-теоретические основы психологической компетентности руководителя.

SUMMARY

Increasing the managerial competencies of leaders implementing reforms, which are the basis for the development of a new Uzbekistan, is the basis for training suitable leaders. Two important tasks are focused in the development of management competencies of management personnel - the development of human capital strategically and the formation of knowledge and skills in accordance with the requirements of a market economy - tactically. In this regard, management competencies became the dominant concept in the theory of strategic management in the 90s of the twentieth century, and it was important to provide for the formation of competitive advantages based on the development of management competencies among management personnel. Therefore, the main task of a leader is to serve people, to please them, and they deeply understand their responsibility and accountability, first of all, to their conscience, to the people who trust them, to the nation, to fulfill their assigned tasks. entrusted to them, they show diligence and help others, must also call for dedication and work. Therefore, managers are faced with important tasks to achieve these goals, and there are also tasks to further expand research in this direction. Therefore, this article reveals the scientific and theoretical foundations of the psychological competence of a leader.



TALABALARNI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI

O'rinov U.A.

Buxoro muhandislik – texnologiya instituti professori

Raxmatova D.S.

Zarmed universiteti assistenti

Tayanch so'zlar: talaba, tadqiqot, bilim, ko'nikma, malaka, kasbiy tayyorgarlik, texnik baza, ish beruvchi, pedagogik texnologiya.

Ключевые слова: студент, исследование, знания, умение, квалификация, профессиональная подготовка, техническая база, работодатель, педагогическая технология.

Key words: student, research, knowledge, skills, qualifications, professional training, technical base, employer, pedagogical technology.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli “O'zbekiston - 2030” strategiyasi to'g'risidagi farmonida “Oliy ta'lim muassasalari tashkiliy-boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, ularning moddiy-texnik ta'minotini mustahkamlash” deya qo'yilgan topshiriq yangi davrdagi ta'lim-tarbiyaga o'zining aniq, qat'iy talablarini qo'ymoqda [1].

Inson, uning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlarini va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o'zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir. Xalqning boy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir.

Talabalarni kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish va takomillashtirishda bir qator mezonlarni e'tiborga olish zarur bo'ladi ya'ni:

- hozirgi zamon ta'labiga javob beradigan eng avvalo jahonning yetakchi ilmiy-ta'lim makonlari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o'rnatishi, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik



texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarini keng joriy qilishi, o'quv-pedagogik faoliyatga, master-klasslar o'tkazishga, malaka oshirish kurslariga xorijiy hamkor ta'lim makonlaridan yuqori malakali pedagoglar va olimlarni faol jalb qilish;

- kasbiy-pedagoglar tayyorlashning maqsadli parametrlarini shakllantirish, o'qitish yo'nalishlari va mutaxassisliklarini istiqbolda mintaqalar hamda iqtisodiyot tarmoqlarini kompleks rivojlantirish, amalga oshirilayotgan hududiy va tarmoq dasturlarining talabalarini inobatga olgan holda optimallashtirish;
- oliy ta'limning o'quv reja va dasturlarini yangi pedagogik texnologiyalar va o'qitish usullarini keng joriy etish, bakalavriat ilmiy-ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangilash va zamonaviy tashkiliy shakllarni joriy etish asosida yanada takomillashtirish;
- yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratish va ularni ta'lim jarayoniga keng tatbiq etish, oliy ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv-metodik va ilmiy adabiyotlar bilan ta'minlash, shu jumladan, eng yangi xorijiy adabiyotlar sotib olish va tarjima qilish, axborot-resurs markazlari fondlarini muntazam yangilab borish;
- kasbiy-pedagog kadrlarning professional mahorati sifati va saviyasini uzluksiz yuksaltirish, xorijda kasbiy-pedagog va ilmiy xodimlarning malakasini oshirish hamda stajirovkasini o'tkazish;
- moddiy-texnika bazasini o'quv va ilmiy-laboratoriya bino va korpuslari, sport inshootlari, ijtimoiy-muhandislik infratuzilmasi ob'ektlarini qurish, rekonstruksiya qilish va kapital ta'mirlash, ilm-fanning ustuvor yo'nalishlari bo'yicha o'quv-ilmiy laboratoriyalarini zamonaviy asbob va uskunalar bilan jihozlash orqali yanada mustahkamlash;
- zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalari bilan jihozlash, oliy ta'lim muassasalari talabalari, o'qituvchilari va yosh tadqiqotchilarining jahon ta'lim resurslari, zamonaviy ilmiy adabiyotlarning elektron kataloglari va ma'lumotlar bazalariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish shular jumlasidandir.

Aytib o'tilgan mezonlar psixologiya va pedagogikada qiziqish shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muammolarini o'rganish bilan belgilanadi. Pedagogik o'zaro ta'sir hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan vaziyat va hodisalar orqali amalga oshiriladi.

Bugungi kunda ta'limda: talaba shaxsining rivojlanish sharti, OTM bitiruvchisida kompetentlikni yuzaga kelish omillari, talabaning kompetensiyaviy yondoshuvini shakllantirish shartlari va boshqalar keng tarqalgan [2].



Biz tomonimizdan o'zbeklashtirilgan ilmiy-tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ta'lim quyidagicha belgilanadi:

- maxsus tashkil etilgan ta'lim muhiti, talaba shaxsiyatini rivojlantirish imkoniyatini shartlovchi omillar va shart-sharoitlar;
- muayyan koordinatalar tizimiga kiritilgan integrativ birlik bo'lib, u talabaning shaxsiy va kasbiy rivojlanishining barcha bosqichlarida o'zini o'zi rivojlanishiga sabab bo'ladi;
- ta'lim vaziyatlarining o'zaro bog'liq chiziqlari, pog'onalari va modullari bo'lib, ular talabaning faolligi, tashabbuskorligi va mustaqilligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ta'limning o'ziga xos xususiyatlariga ularning davomiyligi, tuzilishini, o'zaro aloqasi va elementlarning o'zaro munosabati, ajralib turishi kiradi.

Biz tomonimizdan o'zbeklashtirilgan tadqiqot, OTM talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlashni rivojlantirish, mutaxassisning kasbiy tiklanishi yaxlit bir butun shaxs pedagogik jarayon ta'limda amalga oshirilib, u OTMda ta'lim olish jarayonida talabaning shaxsiy rivojlanish, o'zini o'zi anglashi, kasbiy yo'nalganligini aniqlashning omili hisoblanadi.

Yuqoridagi omillarni ajratib ko'rsatish bizga ta'lim muhitini ajratishga imkon beradi:

1) sub'ekt tomonidan ushbu turdagi kasbiy faoliyatni o'zlashtirilishini nazarda tutadi (mavjudlik sifatida ta'lim muhitidan hamda o'zaro aloqador shartlar ta'siri sifatida ta'lim makonidan voz kechish imkonini beradi);

2) talab, ehtiyoj va kasbiy faoliyat natijasida muammolarni qo'yadi va hal qiladi, ta'lim modellashiradi.

Bizning tadqiqotimizda OTM talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlashni rivojlantirish sifatida yetakchi omil sifatida ta'limga ustuvor ahamiyat beriladi. Bizning fikrimizcha, OTMda ta'limni birlashtirish zarurati OTM bitiruvchisi - kelajakdagi mutaxassisning kasbiy, shaxsiy va kompetensiyaviy fazilatlarini shakllantirishdan kelib chiqadi.

Tadqiqot davomida, OTM talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlashni rivojlantirishda quyidagi hollarda muhim omil bo'lib xizmat qilishi mumkin:

- bitiruvchini kompetensiyaviy yondashuvini rivojlantirish bo'yicha maxsus tashkil etilgan o'zaro aloqador kasbiy ta'lim va tuzilmalarni yaratish;
- ta'lim, kasbiy, amaliy, tadqiqot, innovatsion, tarbiyaviy, boshqaruv, iqtisodiy va moliyaviy unsurlarni o'z ichiga olgan ko'p-funksiyali makonni yaratish;
- talaba-o'qituvchi – ish beruvchi o'rtasida sub'ekt-sub'ekt o'zaro aloqadorligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi ko'p profilli makonni yaratish.



Talabalarni kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda amaliy va kasbiy muhit talabalarga OTM talabasining kasbiy tayyorgarligi, o'z-o'zini tarbiyalash va o'zini o'zi rivojlantirish uchun amaliy yo'naltirilgan muhitni yaratish hamda rivojlantirishga e'tiborni o'zgartirishni nazarda tutadi. Talabalarni kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda amaliy qismi kasbiy vazifalarni bajarish va individual natijasi o'rtasida bir qator ishlarni amalga oshirishni nazarda tutadi. Darhaqiqat, amaliyot "strategik harakat" hisoblanib, uning yordamida bilim, ko'nikma va malakalar chegarasida kasbiy vazifalar hal qilinadi [3].

OTM talabalarining kasbiy tayyorgarligi jarayonida o'zi tanlagan faoliyat bilan o'z kasbini birlashtirishni nazarda tutgan bo'lib, bitiruvchilarni ish bilan ta'minlashda ko'mak berishga alohida e'tibor berishni nazarda tutadi. Bundan tashqari, talabalar tomonidan ishlab chiqarish amaliyotlarni o'tashda muayyan ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Yuqorida aytib o'tilgan ta'limda talabalarni kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish va kasbiy-malakani takomillashtirishga xizmat qilishi kerak.

OTMda tadqiqotlarning roli juda xilma-xil bo'lib, u nafaqat o'qish davomida orttirgan bilimlarni mustahkamlash balki korxonalar bilan aloqalarni rivojlantirishda ish beruvchilar ehtiyojlari va talabalarini hisobga olish, o'quv, ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatda ta'lim va iqtisodiy sub'ektlari bilan aloqador holda birgalikda jamiyat oldida turgan muammolarni hal qilishni nazarda tutadi. Shu bois talabalar o'quv-kasbiy amaliyoti oliy ta'lim dasturining tarkibiy qismi hisoblanadi. Ta'lim amaliyoti bitiruvchi kafedrada va OTMning ilmiy laboratoriyalarida amalga oshiriladi. Talabalar amaliyot tarmoq tashkilotlar (korxonalar, ilmiy-tadqiqot institutlari va firmalar) yoki OTM idoralari va ilmiy laboratoriyalarida amalga oshiriladi.

O'quv-kasbiy amaliyotining zamonaviy shakllari talabalar bilan individual ravishda, o'quv guruhlari yoki kichik guruhlar tarkibida olib boriladi. Talabalarining ishlab chiqarish amaliyoti shaklini tanlash mutaxassislik xususiyati va ixtisoslikka bog'liq bo'lib, quyidagi amallarni amalga oshirishni nazarda tutadi: tahlil, baho, loyihalashtirish.

O'quv-ishlab chiqarish amaliyoti mazmuniga shaxsga yo'naltirilgan yondashuv quyidagi tamoyillarda ochib beriladi: talabalarni kasbiy va shaxsiy rivojlanishi talabalarining kasbiy-shaxsiy sifatlarini hisobga oladi, bu kompetensiyaga ega mutaxassislarning individual va differensial tamoyillarini, tizimlilik, uzluksizlik va mazmuniy uzviylikni nazarda tutadi, bu esa talabalar kasbiy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Ilmiy-innovatsion tadqiqotlar - innovatsion pedagogik texnologiyalar va boshqa yangiliklar o'rganib chiqish va ularni OTMning ta'lim amaliyotiga joriy qilishni nazarda tutadi. Aynan ilmiy-innovatsion muhit, bizning nazarimizda, sifat



o'zgarishlarini shartlaydi hamda har bir talabani imkoniyatlar bilan ta'minlash, ilmiy va innovatsion muhitni rivojlantirish ham talabaning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishni ta'minlashni nazarda tutadi.

Avvalo, ilmiy va innovatsion muhit ilmiy xodimlar hamjamiyati va talabaning "barcha muhim kuchlari" ning rivojlanishini, uning ijodiy va intellektual salohiyatini ta'lim xizmatlari bozorida talabalarning kasbiy faoliyatini rivojlantirishning asosi sifatida dastavval ta'lim mazmunini, innovatsion ta'lim texnologiyalari va yoshlarni tarbiyalashning innovatsion usullarini qo'llashdan iborat bo'lib, u yuqori kompetensiyaga ega talabalarni tarbiyalashni nazarda tutadi [4].

Biz ilmiy-innovatsion faoliyatni tashkil etish usullarini belgilashda nafaqat umumma'lum usullar - tahlil qilish, baholash, tashkil etish jarayonlari, optimallashtirish, bashorat qilish, rejalashtirish, rag'batlantirish va nazorat qilish, boshqarish tizimi innovatsion usullari, boshqaruvda innovatsion loyihalar, tarkibiy va funksional tahlil, dasturiy-maqсадli usul, loyiha moliyalashtirish usullari, boshqaruv usullari yaratish va innovatsion mahsulot tijoratlashtirish jarayonini usullariga nisbatan qo'llanilishi kerak.

OTMda ilmiy va innovatsion rivojlanish bugungi kunda quyidagilardan iborat bo'ladi:

- oliy o'quv yurtining barcha tarkibiy qismlarining birlashtirivchi mezonlari;
- oliy o'quv yurtlari manfaatlarini ilmiy - tadqiqot ishlari bilan birlashtirish;

Ta'lim makonida talabalarni kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish, tashqi va ichki omillarga bog'liq:

1. Ta'lim makonida talabalarni kasbiy tayyorgarligini rivojlanishiga ta'sir qiluvchi tashqi omillar;

- institutsional omillar (ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, demografik, texnik-texnologik);
- ta'lim xizmatlari bozoridagi talab va takliflar bilan bir qatorda ehtiyojlarga bog'liqlik. Ushbu omil o'z ichiga ta'lim xizmatlari bozoridagi vaziyatni oladi, bu OTM tomonidan ta'minlanadigan kadrlar sifati ta'sirida shakllanadi.
- xususiy-davlat hamkorligi asosida strategik sheriklik real ishlab chiqarish va OTM bitiruvchisida kasbiy-malaka afzalliklari orasidagi o'zaro aloqadorlikni nazarda tutadi.

2. Ta'limda talabalarni kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishga ichki omillarning ta'siri:

- OTM innovatsion va investitsion faolligi, talabaning mavjud intellektual, axborot, ta'lim, xususiyatlaridan samarali foydalanish, ijtimoiy, texnik, moliyaviy va iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanishni nazarda tutadi;



- Oliy o‘quv yurtining moslashuvchanlik darajasi, bu mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy va ta‘lim xizmatlari bozoridagi o‘zgarishlarga, ish beruvchilarning kasb-pedagogikaga bo‘lgan talablarining o‘zgarishiga ta‘sirchanligi – yuqori malakali mutaxassisni tayyorlash faoliyat sohalarida aks etadi;
- OTM nufuzi va uning ilmiy potensiali – bular bitiruvchilarning kelajakdagi kompetensiyaga ega bo‘lishi uchun qo‘shimcha sharoitlar mavjudligini belgilaydi;
- OTMda pedagogik strategiya mavjudligi, ishlab chiqilgan jarayonlar va texnologiyalar, tashkiliy va pedagogik shart-sharoitlarning mavjudligi;

Shu bilan bir vaqtda, talaba o‘z raqobatbardoshligi rivojlanishi bo‘yicha harakatlarni hisobga olishda quyidagi guruhli omillarini nazarda tutishi zarur:

1) strategik xulq-atvor omillari (samarali xulq), ular ta‘lim xizmatlari bozorida kompetensiyaviy munosabatlarda talabani imtiyozlarga erishishga yo‘naltiradi:

- uzluksiz ravishda kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga intilish;
- o‘zlarining kelajakdagi mutaxassislarini to‘liq o‘zlashtirish istagi;
- talabalarning yuqori darajadagi ish qobiliyatini namoyish etishi;
- yetakchilik fazilatlarini rivojlantirish va boshqalar.

2) taktik xulq-atvor omillari ustuvor strategik qadamlarni o‘z ichiga oladi, masalan:

- talaba tomonidan intensiv ravishda o‘qish boshlaganidan boshlab oliy o‘quv yurtlarida rivojlanishi;
- hayoti va o‘qishlarida rejalashtirish tizimidan foydalanish;
- doimiy o‘z-o‘zini nazorat qilish jarayonlari va boshqalar.

Ish beruvchilar, bitiruvchilarni kasbiy-kompetensiyaga egaligini ish berishdan avval quyidagi sifatlarni talab qilishlari nazarda tutiladi: amalga oshirayotgan ishi uchun mas‘uliyatlik, o‘z kuchiga ishonish, o‘zini namoyish qilishni bilish, kasbiy moslashuvchanlik va harakatchanlikni namoyon qilish, katta doiradagi kasbiy muammolarni keng ko‘lamdagi kasbiy vazifalarni egallash, uzluksiz ravishda o‘z tajribasini boyitish va muvaffaqiyatga yo‘nalganlik.

Bundan tashqari, kasbiy faoliyatga tayyorlashni rivojlantirishda talabaning ko‘nikmalarini, qayta ishlash va axborot ko‘nikmalarini tahlil qilish, rejalashtirish kabi sifatlari, shuningdek qobiliyati kasbiy faoliyatini amalga oshirish uchun sharoitlarni o‘zgartirishga tezda moslashish alohida ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda oliy ta‘lim muassasalarida kasbga yo‘naltirish yuzasidan olib boriladigan ishlarni mazmunan yangilash, izchil yo‘lga qo‘yish zarurligi yuzaga kelmoqda. Dars jarayonida xalq xo‘jaligida bevosita ishlab chiqarish bilan mashg‘ul mehnat ishchilariga hurmat va izzat tuyg‘ularini singdirib borishga alohida e‘tibor qaratish lozim.



Kasbga yo‘llash bo‘yicha olib boriladigan ishlarning barcha shakl va metodlari talabalarning maqsadli ravishda kasb tanlashlariga xizmat qilishi lozimdir.

Kasbga yo‘naltirish ishlarini yo‘lga qo‘yishda an‘anaviy amaliy mashg‘ulot, suhbat, dialogli munozaralar bilan birga pedagogik o‘yin, mustaqil fikrlar, ishlab chiqarish korxonalarining jamoalari bilan birgalikda o‘tkaziladigan tadbirlar kabi yangi pedagogik texnologiya elementlaridan unumli foydalanish tavsiya etiladi.

Talabalarni kasbga yo‘naltirish birgina kasbiy ta‘lim o‘qituvchisining ishi emas, balki butun ta‘lim jamoasining, mahalla, ota-onalar, jamoatchilikning birgalikdagi ishidir. Oliy ta‘lim muassasida fan o‘qituvchilari mavzuni yoritish jarayonida kasblar bilan bog‘lab o‘tishsa, ta‘lim muassasasi psixologi va rahbariyati talabalarning individual qobiliyatlari, qiziqishlarini hisobga olgan holda ta‘lim-tarbiya ishlarini olib borishsagina talabalarga kasb tanlashlarida ko‘mak bergan bo‘lishadi. Aholini ratsional va samarali bandligini ta‘minlashdagi kasbga yo‘naltirishning asosiy roli shundan iboratki, yoshlar va aholi tomonidan kasbning ongli va ilmiy asoslangan tanlovi ularni kasbiy faoliyatida yuqori natijalarga erishishda zamin yaratadi, iqtisodiyot sohalaridagi kasbga bo‘lgan mavjud ehtiyojlarni hisobga olgan holda mehnat resurslarini oqilona taqsimlaydi hamda insonlarning ish qidirish, ta‘lim va kasbiy faoliyat turini tanlashlaridagi zo‘riqish holatlarini oldini olishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni. <https://lex.uz>
2. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta‘lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. p.f.d. disser. – T., 2007. 305-b.
3. Himmataliev D.O. Kasbiy faoliyatga tayyorgarlikni diagnostika qilishda pedagogik va texnik bilimlar integratsiyasi: p.f.d. (DSc) diss. avtoref. – T.: 2018. – 70 b.
4. O‘rinov U.A. Oliy ta‘lim bitiruvchilarini tayyorlashga oid ilmiy – uslubiy ishlar va tadqiqotlar tahlili // Mug‘allim hem uzluksiz bilimlendiriu. 2020. №1 82-87 b.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada talabalarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish mazmuni bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье раскрыто содержание развития профессиональной компетентности студентов.

SUMMARY

This article describes the content of developing students' professional competence.



PEDAGOG KASBIY KOMPETENTLIGI VA EMOTSIONAL JARAYONLARINING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Roʻziyeva Z.S.

Osiyo xalqaro universiteti pedagogika va psixologiya yoʻnalishi magistranti

Tayanch soʻzlar: pedagogning emotsional yonishi, befarqlik, tez charchash, bezovtalik, salbiy munosabat, ishonchsizlik, kayfiyatning yomonligi, hissiy toliqish, xotiradagi oʻzgarishlar, oʻzgalarni ayblash.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание педагога, апатия, утомляемость, беспокойство, негативное отношение, недоверие, плохое настроение, эмоциональное истощение, изменения памяти, обвинение других.

Key words: emotional burnout of a teacher, apathy, fatigue, anxiety, negative attitude, mistrust, bad mood, emotional exhaustion, memory changes, blaming others.

Zamon jadal rivojlanmoqda. Har bir kun bizdan yangi bilimlar oʻrganishni, davrga moslashish uchun tinmay izlanish olib borishni, ilm oʻrganishni taqozo etayapti. Aqlimiz bovar qilmaydigan tezkor oʻzgarishlar zamonida yasharkanmiz, turli sohalarda stressga tushish, emotsional yonish holatlari ham tobora koʻpayib bormoqda. Chet el adabiyotida burnout deb yuritiladigan ushbu vaziyat asosan odamlarga xizmat koʻrsatadigan soha vakillarida koʻproq uchrashi kuzatilayapti. Misol uchun shifokorlar, hamshiralar, pedagoglar, ofis xodimlari, sotuvchilar kabilar ana shu emotsional yonish sindromiga chalinishini tadqiqotlar isbotlayapti. Ayni mavzuda tadqiqotlar olib borgan, bir nechta kitoblar chop etgan psixolog Anna Negi ushbu sindromga quyidagicha taʼrif beradi:

“Yonish sindromi – bu kasbiy faoliyati jarayonida insonda rivojlanadigan va hissiy vajismoniy holdan toyish, odam bilan muloqotda boʻlgan odamlardan begonalashish, shuningdek, professional rejalar va umidlarning yoʻqolishi bilan namoyon boʻladigan oʻziga xos sindrom”.



Inson-inson bilan ishlashi natijasida ushbu sindrom ko‘zga tashlanarkan, bu holatning pedagoglarda qanday namoyon bo‘lishini quyidagi belgilar orqali bilib olishimiz mumkin:

Doim mukammallikka intilish;

Faoliyatiga nisbatan ko‘pincha emotsional yondashish;

O‘ta yuqori mas‘uliyat, javobgarlik hissi;

Vaqtida dam olishni bilmaslik;

Nizoli vaziyatlarda qanday yo‘l tutishni bilmaslik;

O‘z o‘rnini topishga haddan ortiq intilish;

Yuklamalarning ko‘pligidan pedagogik faoliyatni to‘g‘ri tashkil eta olmaslik;

Befarqlik, tez charchash, doim energiya yetishmasligi kabilarda ko‘rinadi.

Rossiyalik mashhur psixolog Natalya Vasilevna Samoukninaning fikriga ko‘ra, emotsional yonish sindromini shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin:

Psixofiziologik;

Ijtimoiy-psixologik;

Xulq-atvorga oid.

Psixofiziologik toliqishda quyidagi belgilar ko‘zga tashlanadi:

Doimiy charchoq hissi faqat kechqurun emas, ertalab va uyqudan keyin ham kuzatilsa, tashqi o‘zgarishlarga nisbatan javob berish va ularni anglab yetishning pasayishi, yangiliklarga nisbatan qiziqishning susayishi, tez-tez sababsiz bosh og‘rishi, oshqozon-ichak tizimidagi buzilishlar, to‘liq yoki qisman uyqusizlik, doimiy uyqusirash, taktil sezgilarning pasayishi.

Ijtimoiy-psixologik belgilarga esa quyidagilar kiradi:

Passivlik va depressiya;

Arzimagan narsaga ham kuchli asabiylashish;

Asabiyo‘riqish holatlarining tez-tez uchrashi;

Doim salbiy his-tuyg‘ular qurshovida yurish;

Nimadir joyida emas degan fikrning mavjudligi;

Hamma narsaga kasb va hayotdagi hodisalarga negativ munosabatda bo‘lish.

Xulq-atvorga oid simptomlarga esa ushbu belgilarni keltirish mumkin:

Ishning borgan sari qiyinlashishi va uni bajarish ham qiyinlashib borayotgani haqidagi fikr;

Zarur bo‘lganda xodim ishni uyiga olib ketishi va uyida bajarmasligi;

Asosiy ishlarning bajarilmay qolishi, mayda ishlarga o‘ralashib qolish;

Ishga nisbatan qiziqishning susayishi kabilarda namoyon bo‘ladi.

O‘qituvchilik – sharaflilik va mas‘uliyatli kasb. Ustoz har doim o‘zini xuddi kamera qarshisida turgandek his qiladi, uning har bir so‘zi va harakati o‘quvchilar



uchun ibrat namuna. O'quvchilar o'z ustozini ideal shaxs deb bilganligi uchun ham pedagog doim tashqi ko'rinishidan tortib, ovoz ohangigacha, aytayotgan so'zlariga ham doim talabchan bo'ladi. Bu talabchanlik me'yorida bo'lsa hech qanday muammo kuzatilmasligi mumkin. Ammo talabchanlik haddan ortiq darajada, o'z-o'zini tanqid qilish, o'zidan kamchilik qidirish kabi darajada bo'lsachi? Unda pedagogda bir xil qolipga tushish, o'zidan qoniqmaslik, o'ziga past baho berish kabi holatlar kuzatiladi. Yana u doim ideal shaxs qiyofasini yaratish asnosida o'zining asl holatini nisoblashga majbur bo'ladi. O'z vazifasiga nisbatan o'ta mas'uliyatlilik va talabchanlik uni qaysidir ma'noda o'zini ham unutishiga olib keladi. Ustozlarning doimiy xayrihoxligi, hammaga birdek yordam berishga urinishi uni tamomila holdan toydirishi mumkin. Ayniqsa, birorta tadbir yoki olimpiada arafasida ustozlarga tushadigan yuklama ikki-uch barobarga ortib ketadi. Pedagog darsidan ortib yana o'quvchi bilan tayyorlanadi, uning g'olib bo'lishi uchun o'zidagi bor bilimni beradi. Bu kabi fidoyiliklar, doimiy yaxshi inson bo'lishga urinish, har doim tez yordam kabi harakat qilish va afsuski, bu harakatlarning har doim ham yetarlicha qadrlanmasligi ehtimol pedagoglarda emotsional yonish holatlari kuchayishiga sabab bo'layotgandir. Pedagog gohida o'z farzandiga ham o'quvchisiga bergan e'tiborini berolmasligi, o'quvchisining muammosiga farzandinikidan ko'ra ko'proq qayg'urgan bo'lishi ham mumkin. Hayotiy haqiqat pedagoglarning ish faoliyatida ba'zan o'zaro raqobat muhitiga kirib qolib, ushbu jarayonda ham ruhan jarohat olishi mumkinligini ko'rsatadi. Hamkasbining biror yutug'idan ilhomlanib, men ham xuddi shu ishni bajara olaman degan o'yda shoshilinch qarorlar qabul qilish, tezkor biror narsani o'rganishga urinish, ish va dam olish orasidagi vaqtning kamligi uni butkul holdan toydirishi ham mumkin. Amaliyotda pedagog ishining darrov samara bermasligi, u o'z ishini qoyilmaqom bajargani bilan, buning tezda ko'zga tashlanmasligi ham uni o'z ishidan biroz bezdirishi va hafsalasini so'ndirishi ham mumkin.

Ta'lim tizimidagi yana bir og'riqli holat – ota-onalar bilan ishlash bo'yicha ham turli muammolar va yechilishi kerak bo'lgan vazifalar talaygina.

Eng qiziqarlisi shundaki, ushbu muammo butun dunyo bo'yicha ham dolzarbligi jihatidan bir xil ahamiyatga ega ekan. G'arb olimlari emotsional yonish sindromiga uchrashi mumkin bo'lgan kasblar ro'yxatini qilishganida pedagoglar uchinchi o'rinni egallashgan. Ana shuning uchun ham bu mavzu hali-hamon o'rganishga va tadqiq qilishga arzirli.

Ayni mavzudagi izlanishlarni o'rganarkanmiz buyuk bobokalonimiz Abu Ali Ibn Sinoning insonning ruhiy holati va uning psixologiyasi o'zaro bog'liqligi



haqida to'xtalganligini ham ta'kidlash lozim. U tananing sog'ligi uning ruhiyati bilan o'zaro bog'liqligini aytib o'tadi.

Ibn Sino surunkali emotsional stress insonda nafaqat somatik kasalliklarni keltirib chiqarishini, balki, insonning psixologik salomatligida muammolarga sabab bo'lishini ham aytib o'tadi. Tabib o'zining "Kitob ash-shifo" asarida ruhiy kasallangan insonlar esa o'zlarining sog'liklarini qotib qolgan noto'g'ri fikrlar orqali yo'qotganliklarini aytib o'tadi. Buyuk tabib o'z asarlarida badantarbiya bilan mashg'ul bo'linsa, hech qanday dori-darmonga zarurat qolmaydi, buning uchun muayyan bir tartibga rioya qilmoq ham shartligini yozadi. Mavzuimiz qahramonlari pedagoglarda ham aynan badantarbiya va sport bilan shug'ullanadiganlar sonining kamligi ham ulardagi emotsional yonish holatlari ko'p uchrashiga zamin yaratadi.

Bu mavzuda ilmiy tadqiqotlar olib borgan psixolog V.V Boyko esa emotsional yonish - bu tashqi ta'sirlarga javoban hissiyotlarni qisman yoki to'liq chiqarib tashlash shaklida shaxs tomonidan ishlab chiqilgan o'ziga xos psixologik himoya mexanizmidir degan fikrni ilgari suradi.

Pedagoglarda emotsional yonish holatlarini aniqlash uchun turli metodikalardan foydalanish mumkin. Tashxis psixolog tomonidan amalga oshiriladi. Pedagogdagi emotsional yonish holatlari mavjudligini MBI-GS (Maslach Burnout Inventory-General Survey) so'rovnomasi yordamida baholash mumkin. V.V.Boyko, E.P.Ilyin, G.Isaak, J.Teylor va boshqa bir qancha tadqiqotchilarning usullari ham qo'llaniladi.

Buning uchun sinaluvchiga quyidagi savollar beriladi, u bular ichidan istaganini tan olishi istaganini rad etishi mumkin.

Men doimo o'zimni charchagan his qilaman.

Menga ish kunini boshlash qiyin.

Men bolalarni yomon ko'raman (hamkasblarim, direktor).

Menga diqqatni jamlash qiyin.

Men ba'zida o'zimni boshqarolmay qolishim mumkin.

Menda spirtli ichimliklarga (nikotin, psixofaol moddalar) kuchli ehtiyoj paydo bo'ldi.

Men endi yashashdan ma'no ko'rmayapman.

Menda tez-tez sababsiz bosh og'rig'i (yurak, pastki orqa) bor.

Men qobiliyatsiz mutaxassisman.

Agar sinaluvchi ushbu fikrlarning 4-5 tasiga tasdiq ishorasini qo'ysa, unga professional yonish tashxisini qo'yish mumkin.

Pedagogning bir vaqtning o'zida ustoz, tarbiya beruvchi, tadbirlar tashkilotchisi, o'z ustida ishlash uchun tinmay bilim oluvchi ekanligini



hisobga olsak, u dam olish uchun vaqt ajratolmaydi. Uning o'ziga nisbatan o'ta talabchanligi, doim mas'uliyat hissi bilan yashashi, doimiy charchoq hissining ko'pligi afsuski, uni nafaqat ruhan balki, jismonan ham holdan toydiradi. U charchaganiga e'tibor bermaslikka urinadi, organizmning "to'xta" degan ishorasini sezib-sezmaganlikka oladi, toki butun vujudini holdan toyib biror kasallikka chalinmaguncha tinmaydi. Toliqish, ruhiy va jismoniy charchoq esa insondan qaysidir ma'noda "o'z haqqini" olmasdan qo'ymaydi. Bu dunyoda barcha narsaning to'lovi bor ekan, u o'ziga ajratmagan vaqti, e'tibor berilmagan salomatligi uchun endi qayg'urishga majbur bo'ladi. Achinarlisi, pedagoglarning aksariyati ayol kishilar va ularning emotsional yonish holati ularning oilasiga ham o'z ta'sirini o'tkazmasdan qo'ymaydi. Axir, u ona, oila bekasi sifatida oilaning kayfiyatini belgilovchi shaxs. Uning kulishi bilan oiladagi hammaning kayfiyati chog' bo'ladi, uning noxush kayfiyati esa barcha oila a'zolarining ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aynan, emotsional yonish holatidagi pedagog ayol oilasida o'z farzandlariga yetarlicha mehr berolmasligi, kerakli e'tibor berolmasligi holatlari ham kuzatilishi mumkin. Shuning uchun ham tadqiqotlar ushbu sindromning aynan ayollarda ko'proq uchrashini tasdiqlaydi.

Xo'sh, emotsional yonish sindromining profilaktikasi uchun qanday tavsiyalar berish mumkin?

Eng avvalo, ish va oila o'rtasidagi balansni to'g'ri taqsimlash kerak. Toki ishda oilani, oilada ishni o'ylamaslik, oilada faqat oila haqida qayg'urish lozim.

Raqobat masalasini chuqur tahlil qilish lozim. Kim bilan nima uchun raqobatga kirishayotganini o'ylash, hayot kim bilandir musobaqalashish, kimdandir o'zib ketish, kimgadir nimanidir isbotlash uchun juda ham qisqalik qilishini anglash muhim rol o'ynaydi.

Ish, tashvishlar, turli yumushlar bilan bo'lib sport bilan shug'ullanmaslik tanaga nisbatan befarqlik sanaladi. Bu befarqlik esa o'z navbatida barcha kasalliklarga zamin yaratishini hisobga olish zarur. Sport bilan shug'ullanish tanani sog'lomlashtiribgina qolmasdan, balki qalbni ham yayratishi, kayfiyatni ko'tarishi, asabiy zo'riqishni bartaraf etishini hisobga olsak, bu mashg'ulotni doimiyga aylantirish zaruriyatidir.

Yumor hissi bilan qurollanish zarur. Har doim har narsadan ideallikka intilmasdan, qaysidir joyda vaziyatga yengilroq qarash, kulgi bilan vaziyatni boshqarish ham mumkin.

Pedagog o'zi yaxshi ko'radigan birorta mashg'ulot bilan shug'ullanishga vaqt ajrata olishi kerak. U rasm chizish bo'ladimi, u suzish mashqlari bo'ladimi,



u piyoda yurish bo‘ladimi istaganini bajarishi kerak. Bu uni nafaqat kayfiyatini ko‘taradi, balki o‘zini yanada baxtliroq his qilishi uchun ham zamin yaratadi.

Maktablarda psixologlar ham pedagoglar uchun tashkil etiladigan seminar-treninglar sonini ko‘paytirish borasida izlanishlar olib borishsa, pedagoglardagi emotsional yonish holatlari profilaktikasi o‘tkazilsa nur ustiga a’lo nur bo‘ladi.

Muallimlar – ertamiz egalarining ta’lim va tarbiyasi bilan shug‘ullanishdek ulkan vazifani o‘z bo‘yniga ortgan shaxslar ekan, ularni ardoqlash, ular uchun barcha yetarli shart-sharoitlarni yaratish, ular kasbining mavqeini oshirish uchun zaruriy chora-tadbirlar ko‘rish barchamizning burchimizdir.

Adabiyotlar:

1. Бойко, В.В. Синдром «эмоционального выгорания» в профессиональном общении / В. В. Бойко – СПб.: Питер, 1999.
2. talentsy.ru.
4. ru.wikipedia.org/wiki/emotsionalnoye_vygoraniye
5. rokpб.ru.materials.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada emotsional yonish sindromi, uning o‘ziga xos xususiyatlari haqida so‘z boradi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье предлагается обзор к синдрому эмоционального выгорания, его специфических особенностях.

SUMMARY

This article offers an overview of burnout syndrome and its specific features.



OLIIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIDA KASBIY MALAKANI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK AMALIYOTNING O'RNI VA AHAMIYATI HAMDA TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

Mirzakulova N.I.

*Buxoro davlat pedagogika instituti, 13.00.02 – ta'lim tarbiya nazariyasi va
metodikasi ixtisosligi 2-bosqich tayanch doktoranti*

Tayanch so'zlar: oliy ta'lim muassasalari, talabalar, kasbiy faoliyat, bilim, ko'nikma va malakalar, kasbiy yo'nalish, pedagogik amaliyot, takomillashtirish, yo'nalishlar, shakllanish, imkoniyatlari.

Ключевые слова: высшие учебные заведения, студенты, профессиональная деятельность, знания, навыки и квалификация, профессиональное направление, педагогическая практика, совершенствование, направления, формирование, возможности.

Key words: higher education institutions, students, professional activity, knowledge, skills and qualifications, professional direction, pedagogical practice, improvement, directions, formation, opportunities.

Mamlakatimizda innovatsion ta'lim muhitini shakllantirish, ta'limning uzluksizligi va amaliy yo'nalganligini ta'minlash, fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlash, ta'lim oluvchilarning ijodiy qobiliyatlarini kasbiy rivojlantirish, o'qitishni rivojlantirishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanish orqali takomillashtirish tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasidagi ta'lim islohotining asosiy vazifalaridan biri zamonaviy ta'lim-tarbiyani yo'lga qo'yishda yoshlarni kasbiy faoliyatga o'rgatish, o'z istagi va xohishiga qarab kasb tanlash, butun hayoti davomida o'z kasbga sadoqatli bo'lish hislarini shakllantirishdan iboratdir.

Ta'lim tizimida xalqaro ta'lim standartlariga muvofiq mutaxassis kadrlar tayyorlashni yo'lga qo'yish, zamonaviy mutaxassis kadrlar bozori talablariga javob beradigan yuqori malakali, raqobatbardosh, yuksak kasbiy va intellektual, tanlagan ta'lim yo'nalishi bo'yicha innovatsion texnologiyalarni tatbiq eta



oladigan kadrlar tayyorlash, ustuvor yoʻnalishlardan biri sifatida eʼtirof etilmoqda.

Oliy taʼlim muassasasida boʻlajak mutaxassislarning tashkiliy, konstruktivlash, rejalashtirish, kommunikativ tadqiq qilish kabi kasbiy va pedagogik mahoratni shakllantirishgina emas, balki ularning kasbiy xususiyati va mutaxassis shaxsiga qoʻygan talabidan kelib chiqqan holda individual va insoniy fazilatlarni oʻzida mujassamlashtirishga qaratilgandir.

Malakaviy amaliyotda innovatsion oʻquv-uslubiy materiallarni zamonaviy yondashuvlarga asoslanib, ishlab chiqish va amalga joriy etish muammolari boʻyicha ilmiy tadqiqotlar olib borish, shuningdek ularning yechimlarini topish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri boʻlib kelmoqda.

Biz tomondan “Texnologiya” (Mehnat taʼlimi) fani oʻqituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash, taʼlim jarayonining takomillashtirish muammolari boʻyicha ilmiy tadqiqot va metodik ishlarni tahlil qildik.

Oʻ.Q.Tolipovning ishlarida esa oliy taʼlim tizimi boʻlajak oʻqituvchilarida kasbiy koʻnikma hamda malakalarni rivojlantirish, pedagogik texnologiyalarni samarali qoʻllashning mezonlari va nazariy asoslari yaratilgan. Kasbiy koʻnikma hamda malakalarini rivojlantirish samaradorligi va sifatini nazorat qilishning pedagogik texnologiyalari asosidagi koʻrsatkich va mezonlari ishlab chiqilgan[1].

Sh.S.Sharipovning ishlarida esa boʻlajak mehnat va kasb taʼlimi oʻqituvchilari ijodkorligini shakllantirishning ilmiy, pedagogik-psixologik, tashkiliy sharoitlari aniqlangan. Ijodkorlikka oid tushunchalar va uni amalga oshirish davrlari ishlab chiqilgan. Aqliy mehnat faolligi hamda ishlab chiqiladigan ijodkorlik samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi avtomatlashtirilgan oʻquv-axborot tizimlari hamda bilimlar bankini oʻz ichiga olgan yangi axborot texnologiyasi mazmunini ishlab chiqilgan[2].

S.Y.Axmadaliev tadqiqotlarida boʻlajak mehnat taʼlimi oʻqituvchilarining kasbiy-pedagogik faoliyatga moslashishining ilmiy-metodik asoslari hamda moslashuv jarayoniga ahamiyatli omillar haqida fikr yuritgan.

Oliy taʼlimda boʻlajak oʻqituvchilarni kasbiy faoliyatga innovatsion yondashuv hamda malakaviy pedagogik amaliyotlarni oʻtkazish muammolari boʻyicha M.Barakaev, A.Jalilov, Q.Jumaniyozov, B.Xoʻjaev, I.Rahmonovlarning “Malakaviy amaliyot” nomli uslubiy qoʻllanmasida oliy taʼlim muassasalarida oʻquv jarayonining ajralmas qismi boʻlgan “Malakaviy amaliyot” mazmuni, tashkil qilish jarayoni, bu davrda talabalar va unda bevosita ishtirok etadigan pedagog xodimlar vazifalari toʻla yoritib berilgan hamda uning samaradorligini oshirish yoʻllari yoritilgan[3].



Sh.Sh.Olimov va boshqalarning “Malakaviy amaliyot” nomli metodik ko‘llanmasida bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlash tizimida talabalarning ta’lim muassasalari, tashkilot va korxonalarda o‘tkaziladigan malakaviy amaliyot alohida o‘rin tutadi. Mazkur metodik qo‘llanmada malakaviy amaliyotning maqsadi, vazifalari hamda mazmuniga qo‘yiladigan talablar tashkiliy-metodik nuqtai nazardan yoritib berilgan[4].

Z.Qodirovaning ishida metodologik blok kasbiy yo‘nalganlik, aksiologik, ijodiy faollik va kommunikativlik tamoyillariga asoslangan faoliyatli yondashuvni o‘z ichiga qamrab olgan va uning tarkibiy asoslari, funksiyalari, bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash bosqichlari hamda talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda malakaviy pedagogik amaliyotni tashqil qilish texnologiyasini yoritib bergan[5].

D.E.Qarshiyevaning “Uzluksiz malakaviy amaliyotni tashkil etish uchun metodik tavsiyalar” nomli maqolasida amaliyotchi-talabalar, universitet metodistlari, pedagogik amaliyot rahbarlari va fan o‘qituvchilari e’tiboriga zamonaviy barcha turdagi dars-mashg‘ulotlari uchun asosiy metodlar, metodik ko‘rsatmalar pedagogik amaliyot jarayonida foydali bo‘ladi va talabalarga asosiy pedagogik kompetensiyalarni o‘zlashtirish va oshirishda yordam berishi takidlangan[6].

M.M. Parpievaning “Bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchisining autopedagogik kompetentligini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari” nomli maqolasida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash muammolari respublikamiz olimlari tomonidan o‘rganilganligi, bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchisining autopedagogik kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish, kelgusida uning pedagogik faoliyatda texnologiya fanini o‘qitish jarayonini samarali tashkil etishda va yoshlarni kasbga yo‘naltirish samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilishi haqida bayon etilgan[7].

L.R.Zaripovning “Innovatsion yondashuv asosida 5-7-sinf o‘quvchilarida texnologik kompetensiyalarni shakllantirish metodikasi” deb nomlangan dissertatsiyasida o‘quvchilar texnologik kompetensiyalarining asosiy komponentlari (bilish, grafik, amaliy, ijodiy) o‘quv-texnologik faoliyat turlari (psixomotorik, funksional, amaliy) vainterfaol ta’lim texnologiyalari (STEAM, “SMART texnologiya”) darajalariga mos kompetensiyalar tizimi asosida takomillashtirilgan [7,3].

Ye.M.Tretyakovaning “Pedagogicheskaya praktika” nomli o‘quv qo‘llanmasida universitetda pedagogik amaliyotni tashkil etish va har xil turdagi



darzlarni o'tkazish bo'yicha umumiy ma'lumotlar va tavsiyalar berilgan, maqsad va vazifalar ko'rsatilgan, pedagogik amaliyot, amaliyotning mazmuni va tashkil etilishi; hisobot tartibi, talabaning individual rejasi va amaliyot hisoboti shakllari haqida fikrlar bayon etilgan.[8]

Bakova K.J., Fursova T.A., Znamenskaya N.A., Grechko Ye.M.O'quv amaliyoti uchun ko'rsatmasida pedagogik amaliyot nazariy va amaliy xarakteri, amaliyotning o'ziga xos xususiyati, pedagogik amaliyot o'qituvchining o'qitish texnikas, o'qitish amaliyatini o'qitishni talaba amaliyorlarning baholash standartlari haqida fikrlar bayon etilgan.[9]

Azimova Sh.G., M.X. Saydullayevalarning "Malakaviy amaliyotni o'tkazishga innovatsion yondashuv" nomli maqolasida kasbiy ta'limda o'tkaziladigan ishlab chiqarish amaliyotining nazariy va uslubiy asoslari va mavjud muammolar yoritilgan. Shuningdek, ishlab chiqarish amaliyotini modulli texnologiyaga asoslangan innovatsion yondashuv asosida tashkil etish va o'tkazish hamda amaliyot natijalarini Keys-stadi texnologiyasi asosida tekshirish va baholash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.[10]

D. Mo'minova tomonidan raqamlashtirish muhitida bo'lajak "Texnologiya" fani o'qituvchilarining kasbiy muhim sifatlarini rivojlantirishda o'quv va pedagogik amaliyotlarning ahamiyati asoslab berilgan.[11]

Sodiqova A.H. Bo'lajak o'qituvchilarning tikuvchilik buyumlarini loyihalashga oid maxcuc kompetensiyalarini pivojlantirish metodikacini takomillashtirish orqali tikuvchilik buyumlarini loyihalash japayonida bo'lajak o'qituvchilarning maxcuc kompetensiyalarini pivojlantirishda pedagogik shart-sharoitlari hamda didaktik tamoyillar asosida faoliyatli modeli ilmiy-metodik jihatdan mazmuni ishlab chiqilgan [12].

Allamuradov Anvar Abdirasulovichning "Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish metodikasini takomillashtirish" bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan. [13]

Kutlimuradov Karamaddin Allabayevichning "Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini milliy qadriyatlar asosida rivojlantirish texnologiyalari" mavzusidagi ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan. [14]

Haydarov Ramozon Mamayusupovichning "Innovatsion yondashuv asosida bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi" bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan. [15]

To'lqinova Xolida To'lqunovna "Innovatsion yondashuv asosida o'qituvchilarning kasbiy qiziqishlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish" bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan. [16]



Matyaqubov Kamaladin Kuranbayevichning “Umumta’lim maktablarida texnologik ta’limni tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish metodikasi” bo’yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan. [17]

O’tkazilgan taxlillar shuni ko’rsatdiki, texnologik ta’lim” yo’nalishida olib borilgan tadqiqotlar aksariyati amaliyotni o’tash vaqti tuzilmasi va mazmuniga qo’yiladigan talablarni ishlab chiqishga qaratilgan. Ammo amaliyotlarni o’tash vaqtida zamonaviy yondashuvlarga asoslangan amaliyotlarni tashkil etish va amalga oshirish jihatlari yetarlicha o’rganilmagan.

Shuningdek amaliyotni o’tash davrida talabada shakllanadigan ko’nikma va malaka darajalarini baholashning zamonaviy usullaridan foydalanish ga kam e’tibor qaratilgan.. Auditoriyada egallangan bilim va ko’nikmaning qay darajada malakaga aylanishi kuzatilishi va chuqur tahlil qilib borilishi muhim hisoblanadi.

Bo’lajak “Texnologiya” fani o’qituvchilarining kasbiy mahoratni shakllantirish va uni yanada rivojlantirishda pedagogik amaliyotini o’tkazish muhim hisoblanadi hamda amaliyot davrida bo’lg’usi mutaxassis o’z kasbini amaliy jihatdan chuqur egallashi uchun imkoniyat yaratiladi. Bunda o’quvchilar bilan doimiy muloqotda bo’lish, tajribali o’qituvchilar va amaliyotchi-talabalarning ish tajribalarini kuzatish jarayonida ularda kelgusi kasbiy faoliyati davrida zarur bo’ladigan sabr-toqat, odob va xushmuomalalik, atrofda qilargalarga e’tibor, jamoa bilan ishlash, ustoz va shogirdning o’zaro munosabatlari, tanlagan kasbining jamiyatda tutgan o’rni va uning mohiyatini to’la tushunib yetish kabi sifatlar shakllanadi. Bular kelgusida amaliyotchi-talabaning o’z ishinining mohir ustasi bo’lib yetishishiga asos bo’lib xizmat qiladi.

Ta’lim muassasalarida o’tkaziladigan amaliyot bo’lajak “Texnologiya” fani o’qituvchilarining oliy o’quv yurtida egallagan bilim, ko’nikma va malakalari uchun sinov vazifasini ham bajaradi. Negaki, amaliyotchi-talabaga o’z kasbiy yo’nalishi bo’yicha mashg’ulotlarga tayyorlanish, uni o’tkazish, tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va o’tkazish davrida egallagan bilimlari doirasi qanday darajada ekanligi namoyon bo’ladi. Natijada amaliyot jarayonida kasbiy ko’nikmalar to’la shakllanish imkoniyatlari ro’yobga chiqadi. Shunga ko’ra pedagogik amaliyotni o’tkazish bugungi kunda yuksak va samarali ta’lim jarayonini tashkil etib, malakali raqobatbardosh mutaxassis kadrlar tayyorlash davlat oldidagi asosiy masala hisoblanadi. Oliy o’quv yurtlari talabalarni kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda malakaviy pedagogik amaliyot muhim o’rin egallaydi. Malakaviy pedagogik amaliyot ta’lim turlari uchun yuqori malakali



pedagog kadrlar tayyorlash ishining ajralmas qismi bo'lib, talabalarning kasbiy ko'nikma va malakalarini rivojlantiruvchi pedagogik jarayondir.

Yuqoridagi tahlillar shuniko'rsatadiki, "Texnologiya" fani o'qituvchilarining kasbiy mahoratni shakllantirish va uni yanada rivojlantirishda pedagogik amaliyotini o'tkazish muhim hisoblanadi hamda amaliyot davrida bo'lajak o'qituvchida o'z kasbini amaliy jihatdan chuqur egallashi uchun imkoniyat yaratiladi. Bunda o'qituvchilar bilan doimiy muloqotda bo'lish, tajribali o'qituvchilar va amaliyotchi-talabalarning ish tajribalarini kuzatish jarayonida ularda kelgusi kasbiy faoliyati davrida zarur bo'ladigan sabr-toqat, odob va xushmuomalalik, atrofdegilarga e'tibor, jamoa bilan ishlash, ustoz va shogirdning o'zaro munosabatlari, tanlagan kasbining jamiyatda tutgan o'rni va uning mohiyatini to'la tushunib etish kabi sifatlar shakllanadi. Bular kelgusida amaliyotchi-talabaning o'z ishining mohir ustasi bo'lib yetishishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan amaliyot "Texnologiya" fani o'qituvchilarining oliy o'quv yurtida egallagan bilim, ko'nikma va malakalari uchun sinov vazifasini ham bajaradi. Negaki, amaliyotchi-talabaga o'z kasbiy yo'nalishi bo'yicha mashg'ulotlarga tayyorlanish, uni o'tkazish, tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va o'tkazish davrida egallagan bilimlari doirasi qanday darajada ekanligi namoyon bo'ladi. Kelgusida nimalarga ko'proq e'tibor berish va o'rganish kcrakligini anglab yetadi. Natijada amaliyot jarayonida kasbiy ko'nikmalar to'la shakllanish imkoniyatlari ro'yobga chiqadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib biz tomondan "Texnologik ta'lim" yo'nalishlari pedagogik amaliyotlarni sifatini oshirish uchun quyidagi yo'nalishlarda tadqiqotlar olib borish tavsiya qilindi:

- pedagogik amaliyotlarni modifikatsion yondashuv asosida takomillashtirish, bunda amaliyot dasturiga, o'tkazish metodikasi va baholash jarayoniga o'zgartirishlar kiritish;
- amaliyot dasturini va metodikasini ishlab chiqishda asosiy e'tiborni talabani mustaqil izlanishiga, mustaqil harakat qilishiga yo'naltirilishili lozim;
- pedagogik amaliyotni o'tkazish jarayonida talabaga muammoli va keys stadi topshiriqlarini va kichik loyihalarni bajartirish orqali ulardagi mavjud bilim va ko'nikmaning kasbiy malakaga aylanishiga erishish;
- pedagogik amaliyotni tashkil etish va o'tkazishda raqamli texnologiyalardan va resurlardan samarali foydalanish;



- pedagogik amaliyot natijasida talabada shakllantirilgan kasbiy ko'nikmani baholashning zamonaviy metodlari va mezonlaridan samarali foydalanish.

Agar yuqoridagi yo'nalishlarda ilmiy tadqiqotlar olib borilsa va amalda joriy etilsa pedagogik amaliyotlarni o'tkazish jarayoni yanada takomillashtirishga va buning natijasida bo'lajak "Texnologiya" fani o'qituvchilarida kasbiy bilim, ko'nikma va malaka yetarli darajada shakllantirilgan bo'lar edi.

Adabiyotlar:

1. Tolipov O., Sharipov Sh., Xolmatov P. Darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarni kach-hunarga yo'naltirish // Maktab va hayot. – Toshkent, 2004. – № 2. – B. 17-35.
2. Sharipov Sh.S. O'quvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyligini ta'minlashning nazariyasi va amaliyoti. Ped. fan. dokt. ... diss.–T., 2012.–264 b.
3. M.Barakayev, A.Jalilov, Q.Jumaniyozov, B.Xo'jayev, I.Rahmonov. Malakaviy amaliyot: uslubiy qo'llanma / -Toshkent: «Turon-Iqbol», 2015.-152 b.
4. Sh.Sh.Olimov, B.T. Juraev. Malakaviy amaliyot. Metodik ko'llanma. Buxoro, 2021. - 41 b.
5. Z.Qodirova. Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda malakaviy pedagogik amaliyotni tashkil qilish texnologiyasi. "Science and Education" Scientific Journal. June 2021 / Volume 2 Issue.
6. D.E.Qarshieva. Uzlüksiz malakaviy amaliyotni tashkil etish uchun metodik tavsiyalar. Academic research in educational sciences. Scientific journal impact factor (sjif) 2020.
7. Parpieva M.M. Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchisining autopedagogik kompetentligini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari. Education and innovative research 2021 y.
8. Е.М.Третьякова. Педагогическая практика. Учебно-методическое пособие. Толятти Издательство ТГУ. 2013.
9. Bakova K.J., Fursova T.A., Znamenskaya N.A., Grechko Ye.M., Metodicheskie ukazaniya o pedagogicheskoy praktike. Bishkek, 2013. 120-b
10. Azimova Sh.G., Saydullaeva M.X. Malakaviy amaliyotni o'tkazishga innovatsion yondashuv. Zamonaviy ta'lim / Современное образование 2020, 9 (94).
11. Mo'minova Dilnavoz Komilovna "Raqlamlashtirish ta'lim muhitida bo'lajak "Texnologiya" fani o'qituvchilarining kasbiy sifatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish/ diss. Buxoro-2023. 78-b
12. Sodiqova A.H. Bo'lajak o'qituvchilarning tikuvchilik buyumlarini loyihalashga oid maxsus kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) disya. Buxoro-2022.8-10 b.
13. Allamuradov Anvar Abdirasulovichning "Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish metodikasini takomillashtirish". Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. Termiz-2023.25-27 b.
14. Kutlimuradov Karamaddin Allabayevichning "Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini milliy qadriyatlar asosida rivojlantirish texnologiyalari". Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) disya. Nukus-2023.32-33 b.
14. Haydarov Ramozon Mamayusupovichning "Innovatsion yondashuv asosida bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi". Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) disya. Termiz-2023. 26-28 b.
15. To'lqinova Xolida To'lqunovna "Innovatsion yondashuv asosida o'quvchilarning kasbiy qiziqishlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish". Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) disya. Toshkent-2023. Avtoreferat 11-13 b.
16. Matyاقubov Kamaladin Kuranbayevichning "Umumta'lim maktablarida texnologik ta'limni tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish metodikasi". Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) disya. Toshkent-2023. 33-34 b.



17. Sayfullaeva D. et al. Improving the quality of education in higher educational institutions with the using innovative educational technologies //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2022. – T. 2647. – №. 1.

18. Sayfullaeva D. A. et al. Levels of activation the activities of students //EPRA International Journal of Environmental Economics, Commerce and Educational Management. – 2020. – С. 28-31.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada “Texnologiya” fani o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash, ta’lim jarayonining takomillashtirish muammolari bo‘yicha ilmiy tadqiqot va metodik ishlar tahlil, oliy ta’lim muassasalari talabalarida kasbiy malakani shakllantirishda pedagogik amaliyotning o‘rni, ahamiyati va takomillashtirish yo‘nalishlari, “Texnologiya” fani o‘qituvchilarining kasbiy mahoratni shakllantirishda pedagogik amaliyotini o‘tkazish muhimligi haqida fikrlar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье проводится подготовка учителей специальности «Технология» к профессиональной деятельности, анализ научно-исследовательских и методических работ по проблемам совершенствования образовательного процесса, роль, значение и совершенствование педагогической практики в формировании профессиональных навыков педагогов. студенты высших учебных заведений, направления, мнения о значении проведения педагогической практики в формировании профессиональных навыков преподавателей специальности «Технология».

SUMMARY

In this article, the preparation of "Technology" teachers for professional activities, the analysis of scientific research and methodical works on the problems of improving the educational process, the role, importance and improvement of pedagogical practice in the formation of professional skills of students of higher educational institutions. directions, opinions about the importance of conducting pedagogical practice in the formation of professional skills of "Technology" teachers.



BO‘LAJAK BIOLOGIYA O‘QITUVCHISINING KASBIY-METODIK TAYYORGARLIGIGA QO‘YILADIGAN ZAMONAVIY TALABLAR

Ergasheva G.S.

Nizomiy nomidagi TDPU

Biologiya va uni o‘qitish metodikasi kafedrası professori, p.f.d. (DSc)

Tayanch so‘zlar: ta‘lim, biologiya o‘qituvchisi, shaxs, metodik tayyorgarlik, shaxsiy fazilatlar, individuallik, psixologik xususiyatlar.

Ключевые слова: образование, учитель биологии, личность, методическая подготовка, личностные качества, индивидуальность, психологические особенности.

Key words: education, biology teacher, personality, methodological training, personal qualities, individuality, psychological characteristics.

Dunyoda ta‘lim sivilizatsiyasi va insoniyatning yaxlit barqaror taraqqiyoti negizida bilim olishdan faoliyatli-kompetentli ta‘lim paradigmasiga o‘tish, jamiyat rivojlanishining zamonaviy tendentsiyalariga mos, raqobatbardosh kadrlarga bo‘lgan talabni tobora oshib borishiga olib keldi. Globallashuv kontekstida oliy ta‘lim sifati mamlakatning barqaror raqobatbardoshligini ta‘minlab beradi va “ta‘lim sifatini baholash jarayoni va vocitalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy etish”[1], bo‘lajak biologiya o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish maqsadida “biologiya yo‘nalishlarida samarali o‘quv jarayonini tashkil etish” [2], muammosi alohida dolzarblik kasb etdi.

Mamlakatimiz ta‘lim tizimini xalqaro ta‘lim standartlari bilan uyg‘unlashtirish, oliy ta‘lim muassasalarida kadrlar tayyorlash sifati hamda raqobatbardoshligini ta‘minlash, jahon amaliyotiga asoslangan oliy ta‘lim tizimining sifat darajasini oshirish, uzluksiz ta‘lim tizimiga pedagogik loyihalashtirish jarayonini keng tatbiq etish orqali ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali metodlarini ishlab chiqish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. Zero, «mamlakatimizda kimyo va biologiya fanlarini rivojlantirish, ushbu yo‘nalishlarda ta‘lim sifati va ilm-fan natijadorligini oshirish «Ilm,



ma'rifat va raqamli iqtisodiyot yili» Davlat dasturining ustuvor vazifalari qatorida belgilangan." [3].

Respublikamizning pedagogika oliy ta'lim muassasalarida biologiya ta'limini zamonaviy talablar acocida tashkil etish va mazmunan yangilash, uzluksiz ta'lim tizimining fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyalashuvi, talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda metodik tayyorgarligini orttirish jamiyat talablarining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi

Ushbu dolzarb vazifalarni amalga oshirish biologiya o'qitish metodikasi yo'nalishida:

bo'lajak biologiya o'qituvchisining kasbiy-metodik tayyorgarligi mezonlarini zamonaviy yondashuvlar asosida takomillashtirish;

metodik tayyorgarligini belgilovchi darajalarni elektron ta'lim muhiti sharoitlarida axborot-kompetentsiyaviy yondashuv asosida boyitish;

bo'lajak biologiya o'qituvchisining metodik tayyorgarligini takomillashtirishga yo'naltirilgan jahon ta'lim resurslari, zamonaviy axborot resurs markazlari ma'lumotlar bazalariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish;

bo'lajak biologiya o'qituvchisining metodik tayyorgarligini takomillashtirishning kontseptual, refleksiv, integrativ komponentlarini o'z ichiga olgan mexanizm ishlab chiqish;

biologiya o'qituvchilari metodik tayyorgarligini takomillashtirishning axborot-kommunikatsiya hamda innovatsion-pedagogik texnologiyaga asoslangan o'quv-metodik ta'minoti, mul'timedial elektron ta'lim resurslari yaratish lozim.

Psixologik va pedagogik adabiyotlar tahlili asosida bizningcha o'qituvchining shaxsiy xususiyatlarini metodik tayyorgarlik nuqtai nazaridan uchta guruhga ajratish mumkin:

1) shaxsiy fazilatlar (bolalar bilan ishlash ehtiyoji; madaniy dunyoqarash, ishda qat'iyatlilik; pedagogik yo'naltirish, mobillik, yangilikka intilish, pedagogik taktika; o'ziga va boshqalarga nisbatan talabchanlik);

2) o'quv faoliyati bilan bog'liq bo'lgan sifatlar (fanni bilish; bilim, ko'nikma va malakalar sifatini baholash qobiliyati; ishni rejalashtirish qobiliyati, fikrlashni rivojlantirish, qiziqishni shakllantirish, rejani samarali bajarish ko'nikmasi, fanlararo aloqalarni amalga oshirish, individual yondashish, o'quv mehnati ko'nikmalarini shakllantirish; bilimlar; o'qitishning psixologik-pedagogik asoslariga oid bilimlar);

3) o'qituvchining tarbiyaviy ishi bilan aloqador sifatlar.

O.M.Shijan pedagog shaxsining tarkibiy tuzilishida uch guruh asosiy sifatlarni ajratadi: ijtimoiy va umumshaxsiy (g'oyaviylik, fuqarolik, axloqiylik, pedagogik yo'naltirilganlik va estetik madaniyat); kasbiy-pedagogik (mutaxassislik bo'yicha



nazariy va metodik tayyorgarlik, kasbiy faoliyatga psixologik-pedagogik tayyorlik (nazariy), amaliy ko'nikma va qobiliyatlarni rivojlantirish); bilish jarayonlarning individual xususiyatlari va ularning pedagogik yo'naltirilganligi (pedagogik kuzatuvchanlik, tafakkur, xotira va boshqalar), hissiy sezgirlik, irodaviy fazilatlar, temperamentning o'ziga xosligi, salomatlik holati [4, 65-b.].

Pedagogik faoliyat jarayonida o'qituvchi o'quvchi bilan hamkorlikda quyidagi vazifalarni amalga oshirishi zarur: tashhislash, rag'batlantirish, axborot berish, baholash [5; 48-b.].

Shuningdek, pedagogda boshqa odamning ichki dunyosini tushunish qobiliyati (empatiyaning kognitiv tomoni) va hatto uning his-tuyg'ulariga kirib borish, ularga javob berish va boshqa odam bilan hamdardlik (empatiyaning hissiy tomoni) qobiliyatidan shakllanadi. Yana biri bu boshqa odamning dunyosini aks ettirish qobiliyatidir. Uchinchisi, talabalar faoliyatini boshqarish uchun turli xil metod va uslublarni tanlash qobiliyati [6; 2-b.].

Tadqiqotchilar o'qituvchi shaxsining shunday kasbiy-pedagogik sifatlarini ko'rib chiqadi, pedagogik eruditsiya, maqsadga yo'naltirish, amaliy yo'naltirilganlik va tashhisli fikrlash, sezgi, improvizatsiya, kuzatuvchanlik, zukkolik, farosat va bashorat kabi fazilatlarni ko'rib chiqadilar (N.Muslimov, A.Xoliqov).

Shaxsning eng muhim xususiyatlari - bu faollik, individuallik, kreativlik, refleksivlik, yo'nalish. Nima uchun ularni faollashtirish zarur? N.Muslimov va boshqalarning fikriga ko'ra, u shaxsda tashqi va ichki harakatlantiruvchi kuchlar bilan bog'liq qanday munosabatlarning yotishiga xos bo'ladi [7; 23-b.].

Atrofdagi dunyo bilan o'zaro aloqada, shaxs faol boshlovchi sifatida yuzaga chiqadi. Faollik - ijtimoiy tan olingan, maqsadga yo'naltirilgan hatti-harakatlar, ijtimoiy foydali o'zgarishlar natijasi.

K.A. Abulxanova-Slavskaya faollik tushunchasini "uning hayot yo'llari bilan bog'liq bo'lgan uning yaxlit va ajralmas va vaqt qiymatini hisobga olgan holda tashkil etilgan maxsus oliy shaxsiy ta'lim" deb ta'riflaydi. Faollikni bunday tushunish shaxsiy sifatini sub'ektning hayot yo'lini va hayotning mohiyati va kontseptsiyasi, hayotiy pozitsiyasini shakllantirishda namoyon bo'ladi. Faollik bu odam uchun odatiy bo'lib, hayotiy ehtiyojlarni aks ettirish, ifoda etish va qondirish uchun umumlashtirilgan, qiymatga asoslangan usuldir" [8;24-s.].

Shuni ta'kidlash joizki, bo'lajak o'qituvchining metodik kompetentligini shakllantirish talabaning shaxsiy faolligini rivojlantirmasdan amalga oshirilmasligi juda muhimdir, chunki shaxs faolligi yordamida inson nafaqat atrofidagi dunyoni va o'zini o'rganadi, balki kasb olamiga, madaniyat olamiga kirib boradi va uni boyitadi hamda o'zgartiradi. Faollik, o'qituvchining shaxsiyatining eng muhim



xususiyati bo‘lib, uning kasbiy faoliyat sub’ekti sifatida yuzaga chiqishi, o‘ziga va mehnatga ijodiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi.

C.L. Rubinshteynning qarashiga ko‘ra, shaxs - barcha tashqi ta’sirlarni qaytarishga qodir ichki sharoitlar yig‘indisi bilan aloqador birlikdir [9; 46-b.]. Aynan shu ichki sharoitlar individuallik asosini tashkil qiladi. “Individuallik” tushunchasi muayyan shaxsning muhim xususiyati bo‘lib, uning mustaqil faoliyati sub’ekti sifatida bo‘lish uslubini ifodalaydi [10; 5-b.]. Individuallik insonda va uning ijodida bebahodir [11]; bu insonning tabiiy potentsialining kuchidir [12; 34-b.]; to‘liq ma’noda shaxs bu o‘z hayotining subekti yoki muallifidir [13; 59-b.]; bu inson shaxsiyatining namoyon bo‘lish shakli [14; 84-b.], u barcha qila oladigan narsalarni bajarish qobiliyati bilan tavsiflanadi, ammo hammadan yaxshiroq va barcha uchun ishlashning yangi etaloni o‘rnatadi [15; 33-b.].

Individuallik odamlar o‘rtasidagi muloqot jarayonida amalga oshiriladi, shuning uchun shaxsning individualligi, uning o‘ziga xosligi insonning xatti-harakatlari va atrofda olam bilan o‘zaro munosabatlarini belgilaydi. Shaxsning individualligi hamkorlikdagi faoliyati guruh rivojlanishining ma’lum bir darajasi uchun xarakterli bo‘lgan birgalikdagi sub’ektiv faoliyat va muloqot sharoitida sezilarli darajada o‘zgaradi [16; 18-b.]. Bu shuni anglatadiki, o‘qituvchining shaxsi faqat pedagogik jamoada, ijodiy pedagogik o‘zaro munosabatlar jarayonida shakllanishi mumkin, buning asosida o‘quv jarayoni sub’ektlari o‘rtasidagi munosabatlarning yangi xususiyati vujudga keladi va pedagogik kasbga nisbatan qadriyat munosabati rivojlanadi.

N.Muslimovning fikricha, o‘qituvchi shaxsining yana bir o‘ziga xos xususiyati shaxsning ijodiy boshlanishi bilan bog‘liq kreativlik hisoblanadi [7; 18-b.].

A.N.Kuziaxmedov va R.G.Gabdraxmanovalarning ta’kidlashicha, kreativlik - bu hayratga tushish va bilish qobiliyati, nostandart vaziyatlarda yechim topish qobiliyati, bu yangiliklarni kashf etish va tajribani chuqur anglash qobiliyatidir [17; 735-b.].

“Kreativlik” atamasi individning yangilik yaratish xususiyatini aks ettiradigan qobiliyatini anglatadi. Kreativlik–inson ruhiyatining integrativ sifati bo‘lib, shaxs faoliyatida mahsuldor tadqiqot faoliyatiga bo‘lgan ehtiyojni qondirishga imkon beradigan, shaxs faoliyatida samarali o‘zgarishlarni ta’minlaydi. Kreativ shaxs boshqa odamlardan bir qator xususiyatlar bilan ajralib turadi: 1) kognitiv (subsensory ta’sir etuvchilarga yuqori sezgirlik; g‘ayrioddiylikka, noyoblikka, yagonalikka sezgirlik; hodisalarni har tomonlama, muayyan tizimda idrok etish qobiliyati; noyob voqealarni eslab qolish; tasavvur va fantaziya rivojlanganligi; bitta muammo yechimini hal qilishda ko‘plab umumlashtirish strategiyasi qo‘llash orqali divergent fikrlashning rivojlangan bo‘lishi va boshqalar); 2) hissiy (yuqori



hissiy qo'zg'aluvchanlik, bezovtalik holatini yengish, stenik hissiyotlarning mavjudligi); 3) motivatsion (tushunish, izlanish, o'z-o'zini ifoda etish va o'zini tasdiqlash zarurati, avtonomiya va mustaqillik zarurati); 4) kommunikativ (tashabbuskorlik, yetakchilikka moyillik, spontanlik) [18; 120-b; 19; 378-b.].

Talabani yetuk mutaxassis bo'lib shakllanishida uning nafakat tegishli kasbiy bilimni mukammal egallashi, balki yanada muhimrog'i, ushbu bilimdan ijodiy foydalana olishi, o'z tanlagan soxasi bo'yicha ishchi xodim oldiga qo'yiladigan standart topshiriqlarni bajarishdan tashkari ijodiy faoliyatga qodir bo'lishi hal kiluvchi ahamiyatga egadir.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashning kompetentli yondashuvga asoslangan pedagogik tizimini takomillashtirish sohasida Sh.R.Urakov [20; 46-b.] ilmiy izlanishlari ahamiyatga molik.

Biologiya o'qitish metodikasini takomillashtirish sohasida J.O.Tolipova tomonidan biologiya o'qituvchisining ilmiy-metodik tayyorgarligi darajasini o'rttirish nazariyasi va amaliyoti tadqiq etilgan, biroq, kompetentsiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish muammosi alohida tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilmagan [21; 45-b.].

G.S.Ergasheva ilmiy izlanishlarida biologiya ta'limida interaktiv dasturiy vositalardan samarali foydalanishni takomillashtirish muammosi amaliy yechimini topgan. Bo'lajak biologiya fani o'qituvchilari tayanch va kasbiy-sohaviy kompetentsiyalari tarkibining elektron muhitda faol axborot almashinish, loyihalash faoliyatiga yo'naltirish hamda interaktiv dasturiy vositalardan foydalanish komponentlari aniqlashtirilgan, metodik tuzilmasi, pedagogik kasbiy tayyorgarlik ko'nikmalarini baholashning diagnostik apparati takomillashtirilgan, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida interaktiv dasturiy vositalardan foydalanish kompetentligini rivojlantirishning maqsad, mazmun, texnologik va refleksiv-baholash komponentlariga doir ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan [22; 212-b.]. Biroq, kompetentsiyaviy yondashuv asosida bo'lajak biologiya o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish muammosi o'rganilmagan.

A.K.Raximov tadqiqoti oliy ta'lim muassasalarida "Evolutsion ta'limot" fanini o'qitish misolida talabalarda tabiiy-ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan, kompetentsiyaviy yondashuvning umumiy xususiyatlari, xususi biologik kompetentsiyalarni rivojlantirish metodikasi bayonetilgan, biroq, bo'lajak o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini kompetentsiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish muammosi yoritilmagan [23; 62-b.].



Har qanday mutaxassisning kasbiy faoliyati (yuqori darajadagi mutaxassislik bilim, ko'nikma, malakaga ega bo'lsa ham) psixologik bilimlarni egallashni talab etadi. Ta'lim tizimida shaxs tarbiyasi, sub'ektning o'quv va kasbiy faoliyatga tayyorgarligini shakllantirish, ta'lim jarayoniga yangi pedagogik va innovatsion texnologiyalarni joriy etish o'quv-tarbiya jarayonini sifatli psixologik ta'minotisiz amalga oshirib bo'lmaydi. Kasbiy faoliyatda samarali natijalarga erishish uchun psixologiya asoslariga tayangan holda shaxsiy munosabatlarni yo'lga qo'yish, shaxslararo munosabatlarni amalga oshirish lozim [24; 392-b; 25; 53-b.].

Bo'lajak mutaxassisning psixologik tayyorgarligi kasbiy yetuklikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi – yaxlit shaxsiy ta'limning tizimli komponenti sifatida bo'lajak mutaxassisning psixologik madaniyatini shakllantirishdan iborat [26; 6-b.].

Shaxsning psixologik madaniyati ta'limning murakkab tizimi sifatida o'zida o'zaro bog'langan uchta komponentni: intellektual (kognitiv), regulativ-amaliy (axloqiy) va mohiyatli-qadrlı (ma'naviy-axloqiy) mujassamlashtiradi [27; 60-b.].

Shaxs nafaqat hayotining ba'zi daqiqalarida yashaydi, balki doimiy ravishda o'z faoliyati natijalarini baholaydi, o'z hayotini tahlil qiladi, o'rganadi, ya'ni fikrlaydi. Refleksivlik shaxsni bilish va o'zini o'zi boshqarishni ta'minlaydi. Refleksivlikni rivojlanish darajasi qobiliyat sifatida unga – “Men” ideal, Men-boshqalar nazarida, Men-boshqalar uchun “o'zligini” tushunishga yordam beradi. Refleksivlik insonda o'z faoliyatiga tanqidiy nazar bilan qarash, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish, turli qarashlar doirasida o'z aksini ko'ra olish kabi muhim sifatlarni shakllantirishga yordam beradi, xulq-atvor, adekvat vaziyatlar va yo'nalishlarda o'z shaxsini shakllantirishga imkon beradi [28].

L.N. Orlova o'qituvchi shaxsida rivojlantirish lozim bo'lgan muhim integral xususiyatlar sifatida pedagogik yo'naltirganlik, pedagogik kompetentlik, hissiy moslashuvchanlikni ta'kidlaydi [29].

F.B.Kevbrinning [30; 57-b.] fikriga ko'ra, moyilliklar, motivlar, maqsadlar, ma'nolarning nisbati insonning ma'lum bir kasbiy yo'nalishini - kasbni egallash, maxsus tayyorgarlik ko'rish, muvaffaqiyatga erishish, ma'lum bir ijtimoiy maqomga ega bo'lish va boshqalarga imkon yaratadi.

Tanlagan kasbini egallashda sub'ektning motivatsiyasiz yo'naltirilganligi agar o'qituvchi yetarlicha rivojlangan intellekt va ijodiy faoliyat yuritish qobiliyatiga ega bo'lsa ham, kasbiy tayyorgarlikning samaradorligi past bo'ladi.

Shunday qilib, pedagogik va psixologik tadqiqotlar tahlili natijasida bo'lajak biologiya o'qituvchisining metodik tayyorgarligini takomillashtirishda ma'lum pedagogik va psixologik jihatlariga e'tibor berish, unda bo'lajak o'qituvchi shaxsini shakllantirish zarur.

1. Incheon declaration/ Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea). - 48 p.
2. Oz'bekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 21 avgustdagi PQ-4805-son «Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida» qarori. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 13.08.2020 y., 07/20/4805/1174-son.
3. «Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyot yili» Davlat dasturi // <https://strategy.uz/index.php?news=850>
4. Шиян О.М. Аутопедагогическая компетентность учителя // Педагогика. 1999, -№1.-С.63-68.
5. Таможняя, Е. А. Система методической подготовки учителя географии в педагогическом вузе в условиях модернизации образования. [Электронный ресурс]: автореф. дисс. ... д. п. н. – Москва, 2010. – С. 48. –
6. Матфатов О. Темная сторона эмпатии. Почему сопереживание само по себе не делает лучше нас, ни окружающий мир.// <https://knife.media/dark-empathy/>.
7. Muslimov N.A. va boshkalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi/ Monografiya. - T.: «Fan va texnologiya» nashrieti, 2013.
8. Абульханова-Славская К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности: Избранные психологические труды). - М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1999. – 224 с.
9. Рубинштейн С.Л. Избранные философско-психологические труды. — М.: Наука, 1997.– 461 с.
10. Юдин А.И. Технологическое проектирование педагогического процесса. Автореф.докт.пед. наук. – М.: 2009. – 45 с.
11. Арбузова Е.Н. Инновационная концепция рефлексивной системы обучения бакалавров и магистров методами обучения биологии. С. 6-13. // <https://books.google.co.uz/books?id=y9BXDAAQBAJ&pg=PA13&lpg=PA-13&dq=pedagogicheskie+psixologicheski+osnovi+metodic+heskie+podg>
12. Ильин Е.П. Психология, творчества, креативности, одарённости. –СПб.: Питер. 2009., –434 с.
13. Романов К.М. Психологическая культура: проблемы и перспективы исследования // психологическая культура человека: Теория и практика: материалы научной конф., 27-28 февраля 2012 г., – Саранск, 2012, – С. 58-76.
14. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Психология человека: Введение в психологию субъективности: Учебное пособие для вузов. –М.: “Школа-Пресс”, 1995. –384 с.
15. Холстед, М.Ю. Ключевые компетенции в системе оценки Великобритании // Современные подходы к компетентностно-ориентированному образованию: Материалы семинара / М.Ю. Холстед, Т. Орджи; Под ред. А.В. Великановой.– Самара, 2001.– 227 с.
16. Дьяченко Е.А. Творческое мышление в структуре профессиональной подготовки студентов бакалавриата по направлению «Психология» : Автореф. дис канд. психол. наук. – СПб.: ЛГУ. 2010. – 22 с.
17. Khuziakmetov, A. N. & Gabdrakhmanova, R. G. (2016). Creativity in Joint Activity of Teacher and Student in the Learning Process. IEJME-Mathematics Education, 11(4), – P. 735- 745.
18. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.X., Sayfurov D.M., Turaev A.B. - Toshkent, 2015. –120 b.
19. Петрова Е.Б. Профессионально направленная методическая система подготовки по физике студентов естественнонаучных специальностей педагогических вузов: дисс. докт. пед. наук: 13.00.02.- Москва, 2010.– 378 с.
20. Urakov Sh.R. Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashning kompetent yondashuvga asoslangan pedagogik tizimini takomillashtirish. Avtoref. diss. (PhD). – SamDU. Samarqand–2018. – 46 b.



21. Tolipova J.O. Biologiya o'qituvchisining ilmiy-metodik tayyorgarligi darajasini o'rttirish nazariyasi va amaliyoti. Avtoref. dis. ped. fan. doktori. – T.: TDPU, 2006. – 45 b.
22. Ergasheva G.S. Biologiya ta'limida interaktiv dasturiy vositalardan samarali foydalanishni takomillashtirish. Diss.dokt. ped nauk. (DSc). Toshkent.O'zMU-2018. 32c.
23. Raximov A.K. Talabalarda tabiiy-ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish ("Evolyusion ta'limot" fanini o'qitish misolida) Avtoref. dis. ped. fan. doktori. - T.: TDPU, 2019y. - 62 b.
24. Компетентностный подход в педагогическом образовании [Текст] /под ред. В. А. Козырева, Н. Ф. Радионовой, А. П. Тряпицкой. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2005. – 392 с.
25. Романова О. В. Формирование профессиональной компетентности учителя химии в условиях информатизации образования. – Ростов н/Д. : ИПО ЮФУ, 2011. –153 с.
26. Колмагорова Л.С. Диагностика психологической культуры школьников: практическое пособие для школьных психологов / – Москва: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002. – 360 с.
27. Романов К.М. Психологическая культура: проблемы и перспективы исследования // психологическая культура человека: Теория и практика: материалы научной конф., 27-28 февраля 2012 г., – Саранск, 2012, – С. 58-76.
28. Матфатов О. Темная сторона эмпатии. Почему сопереживание само по себе не делает лучше нас, ни окружающий мир.// <https://knife.media/dark-empathy/>.
29. Орлова Л.Н. Система методической подготовки учителей биологии в педагогическом вузе : Дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Омск, 2005. 382 с. РГБ ОД, 71:06-13/25
30. Кевбрин, Б. Ф. Психологическая подготовка студентов как основа профессионализма будущих специалистов / Б. Ф. Кевбрин, П. В. Новиков // Интеграция образования. – 2015. – Т. 19, № 1. – С. 53–59.

РЕЗЮМЕ

Maqolada zamonaviy ta'lim taraqqiyoti sharoitida bo'lajak biologiya o'qituvchisi shaxsini rivojlantirishning pedagogik aspektlari yoritilgan. Biologiya o'qitish metodikasi yo'nalishida pedagog kadrlar tayyorlashning dolzarb muammolari va vazifalar tizimi tahlil etilgan. Bo'lajak o'qituvchining shaxsiy xususiyatlarini metodik tayyorgarlik nuqtai nazaridan: shaxsiy fazilatlar, o'quv faoliyati bilan bog'liq sifatlar va tarbiyaviy faoliyati mazmuni bilan uyg'un tavsiflangan. Bo'lajak biologiya o'qituvchisi shaxsini rivojlantirish kasbiy-metodik tayyorgarlik muhim jihati sifatida tadqiq etilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье освещены педагогические аспекты развития личности будущего учителя биологии в условиях современного развития образования. Анализируются современные проблемы и система задач подготовки педагогических кадров в области методики преподавания биологии. С точки зрения методической подготовки личностные характеристики будущего учителя описываются в гармонии с содержанием личностных качеств, связанных с учебной деятельностью и учебной деятельностью. Исследовано развитие личности будущего учителя биологии как важный аспект профессионально-методической подготовки.

SUMMARY

The article highlights the pedagogical aspects of the personality development of a future biology teacher in the conditions of modern development of education. Modern problems and the system of tasks for training teachers in the field of biology teaching methods are analyzed. From the point of view of methodological training, the personal characteristics of the future teacher are described in harmony with the content of personal qualities, qualities related to educational activities and educational activities. The development of the personality of a future biology teacher has been studied as an important aspect of professional and methodological training.



TALABALARNING KASBIY-IJODIY KOMPITENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING USUL VA VOSITALARI

Qodirov X.O.

TATU Farg'ona Filiali dotsenti

Mavlonova D.Sh.

TATU Farg'ona Filiali assistenti

Tayanch so'zlar: shaxsni takomillashtirish, intellekt tuzilmasi, talabalik, konsentratsiya, o'qituvchi maqomi

Ключевые слова: совершенствование личности, интеллектуальный состав, студенчество, концентрация внимания, статус учителя

Key words: personality improvement, intellectual structure, studentship, concentration, teacher's status

Inson – murakkab dinamik tuzilishga egadir. U butun umri davomida o'zgaradi, ammo u bilan yoshlik davrida sodir bo'ladigan o'zgarishlar haqiqatda ahamiyatli. K.D.Ushinskiy ta'kidlaganidek: «Biz inson hayotidagi 16 yoshdan 22-23 yoshgacha bo'lgan davrni eng hal qiluvchi deb hisoblaymiz. Bunda aynan alohida tasavvurlar izchilligining davri yakunlanadi va agar ularning barchasi bo'lmasa, unda insonning fikrlash tarzi va uning xarakteridagi muayyan yo'nalishning ustuvorligini hosil qilish uchun ahamiyatli qismi yetarlicha keng bir tarmoqqa guruhlanadi». Shuning uchun ham pedagogning roli bu qadar muhim bo'lib, uning vazifasi bu davrni talabalarda mukammallikka intilishni uyg'otish uchun foydalanishdan iborat bo'ladi.

Shaxsni takomillashtirish – insoniyat ma'naviy hayotining azaliy muammosidir. Bu muammo ustida barcha davrlarning atoqli namoyondalari fikrlaganlar, ular orasida Sokrat, Platon, Aristotel, Mark Avreliy, J.J.Russo, Gelvesiy, Didro, G.Gyote, F.Bekon, I.Kant, Gegel, A.Kamyu, Sartr, Xaydegger, N.A.Berdyyayev, F.M.Dostoyevskiy, V.V.Zenkovskiy, I.A.Ilin, V.O.Klyuchevskiy, N.I.Lobachevskiy, M.V.Lomonosov, N.O.Loskiy, B.C.Solovyev, L.N.Tolstoy, K.D.Ushinskiy, P.A.Florenskiy, S.L.Frank va boshqa buyuk mutafakkirlar, pedagoglardir.

Shaxsni takomillashirish atamasi pedagogikadagi tarbiya va o'z-o'zini tarbiyalash kabi asosiy tushunchalar bilan bevosita o'zaro bog'liqlikda yotadi.



Uzoq vaqt davomida mazkur ilmiy atamalar faqatgina maktab va avvalo maktab yoshidagi o'quvchilarga taalluqli muammolarga aloqador ravishda foydalanildi. Ijtimoiy-psixologik va yoshga oid kategoriya sifatida talabalik muammosi B.G.Ananyevning psixologik maktabi tomonidan qo'yilgan. Ammo boshqa mualliflarning ishlarida ham mazkur muammo bo'yicha kuzatishlarning katta empirik materiallari, eksperimental va nazariy umumlashtirishlarning natijalari to'plangandir.

Bu mutaxassislarni tayyorlashni takomillashtirish sohasidagi muhim qadam bo'ldi, chunki jamiyatning alohida kategoriyasi sifatida o'zining maxsus psixofiziologik ma'lumotlari bilan talabalikning yuzaga kelgan dastlabki tavsifi talabalikning kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini qo'zg'atish va rag'batlantirishning samarali metodlari, usullarini izlash va rasional foydalanish zaruratini ko'rish imkonini berdi.

«Talabalik – alohida ijtimoiy kategoriya bo'lib, oliy (institut yoki universitet) ta'lim muassasasiga tashkiliy birlashtirilgan insonlarning o'ziga xos birligidir». Bu tarixiy ijtimoiy-kasbiy kategoriya XI-XII asrlarda dastlabki universitetlarning yuzaga kelishi bilan paydo bo'lgan.

Ijtimoiy-psixologik jihatdan talabalik yuqori ta'limiy daraja, bilishga oid motivatsiyaning yuqoriroq darajasi bilan farqlanadi. Shu bilan birga – ko'proq ijtimoiy faollik, yetarlicha uyg'un ijtimoiy va intellektual yetuklikning umumiyligi bilan tavsiflanuvchi birlikdir. Bu xususiyatni inobatga olish o'qituvchining har bir talabaga – pedagogik muloqot bo'yicha hamkorga, o'qituvchi uchun qiziqarli shaxsga hurmatli munosabat asosida yotishi kerak. Shaxsiy-faoliyatli yondashuvga ko'ra talaba o'qitishning passiv ob'yekti sifatida emas, balki pedagogik muloqotning faol sub'yekti sifatida qaraladi. Talabalikka psixofiziologik tavsif berib, yoshlikning – 17 yoshdan 25 yoshgacha erta yetuklikning alohida davri ekanligini ta'kidlash lozim. Mazkur davr, o'z navbatida V.Selivanovning fikriga ko'ra, ikki davrga ajratiladi: 17 yoshdan 19 yoshgacha (odatda, 1 va 2 bosqich) hamda 19, 20 yoshdan 25 yoshgacha (yuqori bosqich talabalari).

«Ko'pgina tadqiqotchilar insonning rivojlanishi jarayonini bu yoshda funksional ishlash qobiliyati va samaradorligining uzluksiz o'sib borishi, biror-bir pasayish va funksiyalarning barqarorsiz progressiv harakatlanish dinamikasi sifatida tavsiflaydilar».

Bu vaqtda egallanadigan bilimlarni tartibga solish, to'plash, saqlash, mantiqiy qayta tasniflashtirish, ularni amaliy faoliyatga ko'chirish jarayoni jadal sodir bo'ladi.

B.G.Ananyevning psixologik maktabining ma'lumotlariga ko'ra, intellektning tuzilmasi butun yosh davrida rivojlanish jarayonida emas, balki talabalik yosh davrida ham dinamik ravishda o'zgaradi. 18-21 yoshda turli xil psixik funksiyalarning



korrelyasion guruhi (xotira, tafakkur, idrok, diqqat) aloqalar zanjiri ko‘rinishida xizmat qiladi, 22-25 yoshda esa ikki - mnemologik (xotira – tafakkurning yagona tuzilishi) va diqqat omili markazlar atrofida guruhlanadigan murakkab tarmoqda kompleks hosil bo‘ladi.

Oliy ta‘lim muassasadagi ta‘lim olish intellektning tuzilmaviy hosil bo‘lishiga ko‘maklashib, shu bilan bir vaqtda uning ishlashining xususiyatlariga asoslanadi. Shunday qilib, talabalik yillarida diqqat omilining roli o‘sishi ko‘rsatilgan (18-21 yoshda u korrelyasion aloqalarning soni, kuchi bo‘yicha to‘rtinchi o‘rinni, 20-25 yoshda esa ikkinchi o‘rinni egallaydi). 18-21 yosh davri xotira hajmining eng kichik hajmi bilan, uning konsentratsiyasi darajasining oshishi bilan tavsiflanadi. 22 yoshdan boshlab diqqatning barqarorligining kuchayishi oshadi. Bu o‘quv jarayonida talabalarining diqqatlarini tashkil etish ustida maqsadga muvofiq ishlashning muhimligi to‘g‘risida guvohlik beradi.

Tafakkur va xotiraning rivojlanishi yaqin va bilvosita bog‘liqdir. 19-24 yoshda xotira funksiyalari mantiqiylaridan ilgarilaydi, 20, 23, 25 yoshda esa aksincha holat kuzatiladi. 22 yoshda va 26 yoshda ikkala funksiyalarining sezilarli pasayishi kuzatiladi. 28-29 yosh davri fikrlash funksiyalarining nisbatan barqarorlashishi bilan tavsiflanadi.

B.G.Ananyevning psixologik maktabi tadqiqotchilari tomonidan olingan ma‘lumotlar talabalik yosh davri – bu intellektning murakkab tasniflash vaqti bo‘lib, u juda individual va variativligidan guvohlik beradi. Intellektning yoshlikda rivojlanishi esa, A.Yu.Kozyreva. ta’kidlaganidek, ijodiy qobiliyatlar bilan bog‘liqdir. Yuqorida bayon etilgandan oliy ta‘lim muassasasi o‘qituvchisining o‘quv faoliyatining sub’yekti sifatida talabani shakllantirishdagi mas’uliyatli roli aniq namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot ishimizning vazifalariga ko‘ra bizni ko‘proq qiziqtiruvchi talabalarining kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muammosi zamonaviy o‘qituvchining idealini ko‘rish to‘g‘risidagi masalaga bevosita bog‘liq bo‘lib, uni turli davrlarda turlicha izohlaganlar. O‘qituvchining jamiyatdagi ahamiyati to‘g‘risida barcha davrlardagi faylasuflar, pedagoglar, buyuk insonlar yozganlar. Bunda ular alohida shaxs tavsiflarini ajratishga intilganlar, ularning fikrlariga ko‘ra bu shaxs tavsiflarisiz ta‘lim va tarbiya ishida muvaffaqiyatga erishib bo‘lmaydi.

Qadimgi Sharq mamlakatlarida yopiq imtiyozli jamoani tashkil etgan ruhoniylar o‘qituvchilar bo‘lganlar. Qadimgi Gresiya davlatlarida o‘qituvchilar etib eng tajribali va hurmatga ega fuqarolar, faylasuflar va sofistlar tayinlanganlar. Suqrot o‘qituvchining ishini farzandni dunyoga keltirish san’ati bilan qiyoslagan, chunki tarbiyalanuvchi o‘qituvchi o‘zining ikkinchi tug‘ilganligi bilan qarzdor. Rim pedagogi Kvintilian yuqori ma‘lumotli inson va bolalarni sevadigan, ularni o‘rganadigan inson bo‘lishi mumkin deb yozgan. O‘qituvchi bosiq, odobli



bo'lishi, maqtov va jazolashning me'yorini bilishi kerak bo'lgan. O'rta asrlardan o'qituvchilarni universitetlar tayyorlay boshladi. Bo'lajak o'qituvchilarga bolalarni maktabda o'qitishning muvaffaqiyati qat'iylik va dangasa hamda quloqsizlarni jazolashni bilishga bog'liqligi to'g'risidagi fikrni singdirganlar. Universitetni bitirishda o'qituvchiga novdani taqdim etishgan.

Adabiyotlar:

1. Margaret Mead. Culture and Commitment. 1970.
2. Martina Blašková. Influencing Academic Motivation, Responsibility and Creativity. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 159 (2014). – P. 415-425.
3. Mendus S. Toleration // *Encyclopedia of Ethics*. – London, 1992. – P. 1251.
4. Mike A. Males. Kids And Guns. Common Courage Press, 2001.
5. Norman Jackson. Developing Students' Creativity through a Higher Education. Conference // The Cultivation of Creativity in University Students: International Symposium. – Macao Polytechnic Institute. November, 2013.
6. Robyn Philip B.A., GradDip.Ed., M.P.E.T. M.A. Caught in the Headlights: Designing for Creative Learning and Teaching in Higher Education. Submitted in fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. Queensland University of Technology. 2015.
7. Sayfullayev B., Isakulova N. Kasbiy pedagogika. Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2015. – 250 b.
8. The Assisi Declarations, 1999. In Cultural and spiritual values of biodiversity, UNEP, Intermediate Technology Publications. – P. 604-607.
9. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. Darslik. – T.: Iqtisod-Moliya, 2011. – 420 b.
10. Sirojiddinova Iroda Mahammadovna disertatsiya oliy ta'lim muassasi talabalarida kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish. 2020-yil 12-14 betlar

РЕЗЮМЕ

Shaxsni takomillashirish atamasi pedagogikadagi tarbiya va o'z-o'zini tarbiyalash kabi asosiy tushunchalar bilan bevosita bog'liq bo'lgan atama bo'lib insoniyat ma'naviy hayotining muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Ijtimoiy-psixologik jihatdan talabalik yuqori ta'limiy daraja, bilishga oid motivatsiyaning yuqoriroq darajasi bilan farqlanadi. Shu bilan birga – ko'proq ijtimoiy faollik, yetarlicha uyg'un ijtimoiy va intellektual yetuklikning umumiyliги bilan tavsiflanuvchi birlikdir. Ushbu maqolada talabalarning kasbiy-ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishning usul-vositalari bayon etilgan

РЕЗЮМЕ

Термин «развитие личности» представляет собой термин, непосредственно связанный с такими базовыми понятиями, как образование и самообразование в педагогике, и считается одним из важных вопросов духовной жизни человечества. В социальном и психологическом отношении студентов отличает более высокий образовательный уровень и более высокий уровень мотивации к обучению. В то же время это единица, характеризующаяся большей социальной активностью, достаточно гармоничной социальной и интеллектуальной зрелостью. В статье описаны методы развития профессиональных и творческих компетенций студентов.

SUMMARY

The term "personal development" is a term directly related to basic concepts such as education and self-education in pedagogy and is considered one of the important issues of the spiritual life of mankind. Socially and psychologically, students are distinguished by a higher educational level and a higher level of motivation to learn. At the same time, it is a unit characterized by the generality of more social activity, sufficiently harmonious social and intellectual maturity. This article describes the methods of developing the professional and creative competencies of students.



TARBIYA JARAYONI VA UNING MOHIYATI HAMDA TARBIYA QONUNIYATLARI

Madiyeva G.A.

Jizzax politexnika instituti

Tayanch soʻzlar: taʼlim, tarbiya, pedagogika, nazariya, tarbiya nazariyasi, farzand tarbiyasi, tarbiya qonuniyatlari.

Ключевые слова: воспитание, воспитание, педагогика, теория, теория воспитания, воспитание детей, законы образования.

Key words: education, education, pedagogy, theory, education theory, child education, education laws.

Tarbiya nazariyasi pedagogika fanining bir qismi boʻlib, u tarbiyaviy jarayonning mazmuni, metodi va tashkil etilishi masalalarini oʻrganadi. Jamiyatimizning yangilanishi, taraqqiyoti oʻsib kelayotgan barkamol avlod tarbiyasi bilan bogʻliq jarayonni ham qaytadan koʻrib chiqishni taqozo etmoqda.

Tarbiya nazariyasi Markaziy Osiyo faylasuflarining tarbiya haqidagi fikrlariga va xalq pedagogikasining tarbiya borasidagi boy tajribalariga tayanadi. Tarbiya nazariyasi oʻz qoidalarini asoslash uchun falsafa, sotsiologiya, etika, estetika, fiziologiya, psixologiya fanlari maʼlumotlaridan foydalanadi. Tarbiya nazariyasi pedagogikaning boshqa boʻlimlari: pedagogikaning umumiy asoslari, taʼlim nazariyasi, maktabshunoslik bilan uzviy bogʻlangandir.

Hozirgizamon pedagogikasida tarbiya tarbiyachining tarbiyalanuvchi shaxsiga oddiy taʼsir koʻrsatishi emas, balki tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilarning aniq bir maqsadga qaratilgan, bir-biri bilan hamkorlikda qiladigan munosabatlari va oʻzaro taʼsir koʻrsatishi ekanligi alohida taʼkidlanadi.

Tarbiya aqlli, odobli, mehnatsevar, bilimli, sogʻlom, eʼtiqodli, dili pok, har tomonlama maʼnaviy rivojlangan, vatanparvar, baynalmilal, insonparvar barkamol shaxsni shakllantirishni koʻzda tutadi. Tarbiya mahalliy, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar, milliy anʼanalar va mintaqalararo xususiyatlarni hisobga olgan holda olib boriladi.



Maktab butun tarbiya ishini hayot bilan hamohang tarzda, o'quvchilarga o'tmish, tarix, san'at haqidagi ma'lumotlarni chuqur o'rgatishi, xalq pedagogikasi asosida ish yuritishi, buyuk allomalarning farzand tarbiyasi borasidagi pedagogik qarashlarini va, shuningdek, inson ruhini chuqur o'rganib, sharqona urf-odatlar, an'analar asosida mehnat malakasini singdirishi lozim.

Tarbiya qonuniyatlari. Tarbiyaning maqsadini pedagoglar ham, ota-onalar ham yaxshi bilishlari lozim. Umumta'lim maktablarida tarbiyaning asosiy maqsadi sifatida shaxsning har tomonlama kamolotga erishuvi asos qilib olinadi.

Shaxsning har tomonlama kamolotga erishuvi, bu uning ayrim qirralari yoki xislatlarining to'laonliligi, jismoniy, axloqiy, siyosiy, estetik qarashlari yig'indisini o'z ichiga oladi.

Tarbiya moddiy boyliklarni ishlab chiqarish usuliga, jamiyatning ijtimoiy tuzilishiga, siyosiy tizimga, mafkuraga bog'liqdir.

Tarbiyaning shaxs rivojlanishi bilan birligi va o'zaro bog'liqligi uning muhim qonuniyati hisoblanadi.

Tarbiya nazariyasida ham pedagogika fanida bo'lgani kabi, yangi vujudga kelayotgan qarashlar bilan eskirib borayotgan qarashlar o'rtasida kurash ketgan. Tarbiya nazariyasidagi va amaliyotidagi muhim yo'nalishlarni tanqidiy o'rganmay turib, tarbiya nazariyasining asosiy masalalarini tushuna olish qiyin. Keng tarqalgan nazariyalardan biri avtoritar (boshqalarga ko'r-ko'rona bo'ysinish) tarbiya nazariyasi edi. Avtoritar tarbiya XVI asrda paydo bo'lib, hozirda Ispaniyada, Lotin Amerikasining ba'zi mamlakatlarida yaqqol ifodasini topgan. Avtoritar tarbiyani ilmiy ravishda asoslab berishga uringan nemis pedagogi Fridrix Gerbart (1771-1841) bola tug'ilganda «yovvoyi sho'xlikka» xos bo'lish fikrini olg'a suradi.[1]

Shu bilan u tartibni buzgan o'quvchilar uchun jarima jurnalini tashkil etishni taklif etadi. U tartibni buzgan o'quvchilarni ovqatsiz qoldirish, burchakka turg'izib qo'yish, karserga qamash, jarimaga tortish kabi jazolash turlarini joriy etadi.

Avtoritar tarbiyani birinchi bo'lib J.J. Russo tanqid qildi va o'zining erkin tarbiya nazariyasini ilgari surdi.

O'zbek maktablarida ta'lim-tarbiya bir-biridan ajralmas deb hisoblanadi. Sinfdagi har qanday ish doimo tarbiyaviy ishdir, biroq tarbiyaviy ishlarni ta'lim berish bilan cheklash mumkin emas. Tarbiya yosh avlodni muayyan maqsad yo'lida har tomonlama o'stirish, uning ongi va xulq-atvorini shakllantirish jarayonidir.



Tarbiya – ma’naviy manbalar va hozirgi zamon talablari va ehtiyojlarini nazarda tutgan holda, o’qituvchining o’quvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan o’zaro amaliy va nazariy muloqotidir.

Tarbiya – tarbiyachi xohlagan sifatlarni tarbiyalanuvchiga singdirish uchun tarbiyalanuvchining ruhiyatiga ma’lum bir maqsadga qarata va muntazam ta’sir qilishidir.

Bu xildagi ta’rif tarbiya tushunchasiga kiradigan hamma narsani, chunonchi: muayyan dunyoqarash, axloq, ijtimoiy xulq-atvor qoidalarini singdirish, muayyan xarakter va iroda, odat va axloq yaratishni o’z ichiga oladi.

Tarbiya – shaxsni maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo’lib, tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va tizimli ta’sir etish imkonini beradi.

Tarbiya jarayonida bolalarning hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan to’g’ri uyushtirish g’oyat muhimdir.

Faoliyat jarayonida bola tashqaridan kelayotgan tarbiyaviy ta’sirga nisbatan ma’lum munosabatda bo’ladi. Bu munosabat shaxsning ichki ehtiyoji va xohishlarini ifodalaydi.

Psixologlar va pedagoglarning tadqiqotlari shaxsga tashqi omillarning (xoh ijobiy, xoh salbiy) ta’siri bolaning ularga munosabatiga bog’liqligini ko’rsatadi. Bolaning shaxsiy tajribasi ehtiyojlari tashqi ta’sirga munosabatini belgilab beradi va uning xulqida aks etadi. Shuning uchun bola faoliyatini uyushtirishning o’zigina kifoya qilmaydi. To’g’ri tarbiyalash uchun tarbiyalanuvchining bu faoliyatga nisbatan qalbida paydo bo’layotgan munosabatni, turli xil kechinmalarni qanday anglashini, baholashini, his qilishini hamda ulardan o’zi uchun nimalarni maqsad qilib olayotganini bilish zarur.

Yana shuni hisobga olish kerakki, bularning barchasi turli kishilar bilan aloqa qilish, jamoadagi munosabatlar asosida ro’y beradi. Bola ulg’aya borishi bilan bu xil aloqa va munosabatlar murakkablashib boradi va bola

shaxsining kamolga yetishida yo ijobiy yoki salbiy ta’sir etadi. Shuning uchun tarbiya maqsadga muvofiq muntazam ta’sir etishni ko’zda tutadi. Zero, shu yo’l bilan jamiyatning shaxsga qo’yadigan talablari tarbiyalanuvchining xulqini idora qilib turuvchi ichki ehtiyojga aylanadi.

Tarbiya jarayonida o’quvchining onginigina emas, balki his-tuyg’ularini ham o’stirib borish, unda jamiyatning shaxsga qo’yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlarni hosil qilish lozim. Bunga erishish uchun o’quvchining ongiga (ta’lim jarayoni asosida), hissiyotiga (darsda va sinfdan tashqari ishlarda) va irodasiga (faoliyatni uyushtirish, xulqni idora qilish jarayonida) muntazam ta’sir etib boriladi. Agar o’quvchini



tarbiyalashda bulardan birortasi (ongi, hissiyoti, irodasi) e'tibordan chetda qolsa, maqsadga erishish qiyinlashadi. Shuning uchun tarbiya jarayoni ko'p qirrali va murakkabdir. Maktabdagi tarbiya jarayoni to'xtovsiz davom etadigan jarayon bo'lib, unga o'qituvchi tarbiyachi rahbarlik qiladi va u tarbiyaning ayni vaqt uchun zarur bo'lgan maqsadini, shu maqsadni hal qilishga xizmat etadigan faoliyatini belgilaydi. O'quvchilarning shu faoliyatida ishtirok etishini ta'minlab, ular o'rtasida ijtimoiy, jamoa va o'rtoqlik aloqalari va munosabati uchun sharoit yaratadi.[2]

O'quvchilarni faoliyatda qatnashishlari orqali ularning mustaqilligi, ijodiy tashabbuskorligi o'sib borishiga erishiladi. Ana shu jarayonda bolaning qarashlari, e'tiqodlari va voqea hodisalarga nisbatan o'z nuqtayi nafari vujudga keladi hamda mustahkamlanib boradi. Bular bolaning atrof- muhitning ta'siriga qanday munosabatda bo'lishini belgilaydi.

Shunday qilib, maktabdagi tarbiya inson shaxsini shakllantirish va kamolga yetkazish jarayonidan iborat bo'lib, uning mazmuni ta'limdagidek alohida predmetlarda emas, balki o'quvchilarning hayot faoliyati va o'zaro munosabatlariidan tashkil topadi. Mana shulardan tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari kelib chiqadi.

Adabiyotlar:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. -С-Пб: Питер, 2001.
2. Усманова А.А. Динамика социально-политического развития молодежи (на примере анализа научных изысканий студентов) //Общественное мнение. Права человека, №2. 2011. -С.108-116.
3. Yakubov, Fazliddin Utaganovich. "Improving communicative language skills through role playing activity." *Science and Education* 3.2 (2022): 1006-1010.
4. Qo'ychieva, Z. I. (2022). Talabalarda liderlik qobiliyatini rivojlantirishning ayrim metodologik masalalari. *Science and Education*, 3(2), 908-913.
5. Shodiyev, Muhiddin, and Fazliddin Yakubov. "Ko'nikma va malakalarni shakllantiruvchi o'qitish mashqlari-kommunikativ leksikani orgatishning asosi." *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar 1.1* (2022): 635-638.
6. Madiyeva, Gavhar Abdulazimovna. "Ta'limda yangi innovatsion modelni tatbiq qilishning ahamiyati." *Science and Education* 3.2 (2022): 777-780.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada umumta'lim maktablari va oliy ta'lim muassasalarida tarbiya nazariyasi, uning mohiyati qonuniyatlari tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируется теория образования в общеобразовательных школах и высших учебных заведениях, ее сущность и закономерности.

SUMMARY

This article analyzes the theory of education in general schools and higher education institutions, its essence and laws.



INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK MUHANDISLARNING XORIJIY TILLARNI BILISH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Yakubov F.U.

Jizzax politexnika instituti

Tayanch soʻzlar: texnologiya, individual yondashuv, yondashuv, individuallik, mazmun, chet tili. mohiyat, bilim, koʻnikma, malaka.

Ключевые слова: технология, личность, свет, индивидуальность, содержание, иностранный язык. сущность, знание, умение, квалификация.

Key words: technology, individual, light, individuality, content, foreign language. essence, knowledge, skill, qualification.

Hozirgi globallashuv davrida, Yevropa integratsiyasi, migratsiya jarayonlarining faollashuvi sharoitida hammasi butun dunyoda yoshlarda chet tilidagi muloqot kompetensiyasini rivojlantirish zaruriyati paydo boʻlmoqda. Bu, ayniqsa, muhandislik talabalari uchun toʻgʻri keladi, chunki sezilarli surat fan va texnika taraqqiyoti, bilim va tajribani doimiy ravishda yangilab borishni talab qiladi; dunyoning turli mamlakatlari mutaxassislarining ilmiy ixtirolari bilan tanishish, texnika sohasida xalqaro korporatsiyalar va qoʻshma korxonalarning paydo boʻlishi, mobil telefonlar, maishiy texnika, mebel ishlab chiqarish va boshqa mutaxassislardan nafaqat koʻnikma va bilim, balki chet tilining kommunikativ kompetensiyasiga ega boʻlish, yaʼni chet tilini bilish, chet el madaniyati vakillari oʻrtasidagi muloqotning oʻziga xos xususiyatlari; mimika, imo-ishoralar va boshqalarning milliy xususiyatlarini bilishni taqozo etmoqda. Shunday qilib, chet tilidagi kommunikativ kompetensiya mehnat bozorida mutaxassislarning raqobatbardoshligini oshiradi. Yoshlarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishi asosan universitetda oʻqish davrida sodir boʻladi.

Individual yondashuv texnologiyasiga yakka tartibda shugʻullanish xususiyati. "Individual" tushunchasi lotincha boʻlib, yakka tartibda yolgʻiz va maxsus shugʻullanish maʼnolarini bildiradi. Aynan shu sababli



individuallashtirilgan ta'lim shaxsga yo'naltirilgan o'quv va tadqiqot shakli bo'lib, unda har bir ta'lim oluvchi o'quv jarayonida faol ishtirok etadi. Mana shu jihati bilan individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Chunki unda yakka tartibda shug'ullanish ta'lim oluvchilarni faollashtiradi, ta'lim beruvchilarning uslubiy yondashuvini kuchaytiradi va ta'lim oluvchilarning o'quv-biluv malakasi asosiy diqqat markazida bo'ladi. Individual yondashuv texnologiyasining yolg'iz shug'ullanish xususiyati shundaki, unda bir ta'lim oluvchi bilan shug'ullanishda bir necha ta'lim beruvchi yoki ta'limni amalga oshiruvchi jamoa ishtirok etadi. Mana shu yolg'iz shug'ullanish shakli ta'lim oluvchilarning qiziqishlari, xohish-istaklari va kasb-hunarga bo'lgan munosabatlarini aniqlashda muhim imkoniyatlarni beradi. Shu sababli pedagogika tajribasida mana shunday yolg'iz tartibda shug'ullanish masalasiga alohida e'tibor berib kelinmoqda. Individual yondashuv texnologiyasining yakka tartibda shug'ullanish xususiyatida shuningdek, maxsus yondashuv ham mavjud. Unga ko'ra, har bir ta'lim oluvchiga davlat ta'lim standartlari va malaka talablaridan kelib chiqib maxsus yondashiladi. Bunda asosiy maqsad talim oluvchilarning ta'lim va tarbiyaga doir huquqlarini jamiyat manfaatlari nuqtai nazaridan ro'yobga chiqarishdir. Diqqat qilinsa, mazkur texnologiyaning mazmunini tashkil etuvchi yakka tartibda shug'ullanish xususiyati markazida ta'lim oluvchi turadi. Bu hol ta'lim oluvchining bilim va ko'nikmalarini kutilgan darajada tarkib toptirish imkoniyatlarini beradi. Keyingi paytlarda ijtimoiy murakkab sharoitlar sababli mamlakatimiz ta'lim tizimiga ta'limning masofaviy va onlayn shakllari joriy etiladi boshlandi. Ta'limning bu shakllari aslida individual yondashuv texnologiyasining asoslaridan hisoblanadi. Unga ko'ra, masofaviy ta'lim imkoniyatlaridan kelib chiqib, butun mamlakat miqyosida har bir ta'lim oluvchi bilan individual shug'ullanish imkoniyatlariga ega bo'linadi. Onlayn shakldagi ta'limda esa bevosita kompyuter, TV, radio kabi texnik vositalarning imkoniyatlariga tayangan holda ta'lim oluvchilar bilan virtual ta'limda shugullaniladi. Ta'limning bu shakllari qiziqarliligi va demokratik qadriyatlarga asoslanishi bilan muhim ahamiyatga ega. Individual yondashuv texnologiyasining o'ziga xoslik xususiyatida shuningdek, ta'lim beruvchilarning faol bo'lishi ham taqozo etiladi. Chunki ta'lim beruvchilar o'quv materiallarini avvaldan va yangi ma'lumotlar asosida tayyorlashi, ularni ta'lim oluvchilarga o'z vaqtidav yetkazishi hamda maxsus testlar vositasida ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasini nazorat qilib borishi muhim hisoblanadi. Shu sababli keyingi paytlarda darsliklarning elektron shakllariga va ularning imkoniyatlariga asosiy e'tibor qaratilmoqda. E'tibor berilsa, individual yondashuv texnologiyasining o'ziga xoslik xususiyatlarida ta'lim



oluvchi va ta'lim beruvchilarning teng faol bo'lishi diqqat markazida bo'ladi. Bu hol pedagogik tajribalarda muhim omillardan biri sifatida hisobga olib kelinmoqda.

Individual yondashuv texnologiyasi bo'yicha milliy pedagogikamiz tarixida har bir ta'lim oluvchi bilan maxsus shug'ullanish va ta'lim oluvchilarning sonini 5 nafardan oshirmaslik an'anasi asrlar davomida mavjud bo'lib kelgan. Misol uchun, Abu Ali Ibn Sinoga (XI asr) boshlang'ich va o'rta maxsus ta'limni enagasi bergan. Ibn Sinoning eslashicha, u 14 yoshlarida enagasiga deydi: "negadir yoshligimda ko'zimga osmon chizich-chiziq holatda ko'rinar edi". Enagasi deydiki, "Siz 3-4 yoshlaringiz vaqtida uxlaganingizda yuzingizni tor bilan to'sib qo'yar edim". Demak, Ibn Sino 3-4 yoshliklaridagi holatni eslashi bilan kuchli xotiraga ega ekanligini namoyon qilmoqda. Bu hol uning enagasining individual ta'lim-tarbiyasi hosilasi edi. Shu jihatdan milliy pedagogikamiz tarixida individual yondashuv vositasida ta'lim oluvchilarning xotirasi, tafakkuri va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini kutilgan jadajada shakllantirishga erishilgan. Masalan, Mahmudxo'ja Behbudiy (XX asr) o'g'li Mas'udga 6 xorijiy tilni o'rgatgan va u "Katta jo'g'rofiya kitobi" asarida yozishicha, o'g'li Mas'ud bilan shug'ullanish jarayonida miliy pedagogikamizning xususiy metodlarini tajribadan o'tkazgan. Shu sababli jadid pedagogi yangi tashkil etilgan jadid maktablarining har bir sinfida o'quvchilarning 12 nafardan oshmasligini tavsiya qilgan.[2]

Ma'lum bo'ladiki, oliy pedagogik ta'lim jarayonida individual yondashuv texnologiyasini joriy etish vositasida talabalarning kurslar kesimida miqdorini maqbullashtirib borish imkoniyatlari mavjud. Buning uchun oliy ta'lim muassasalarining imkoniyatlari yetarli ekanligini eslatib o'tish joiz. Individual yondashuv texnologiyasi bo'yicha xorijiy mamlakatlarning ham o'ziga xos tajribasi mavjud. Bunday tajribalar har bir mamlakatning ta'lim ehtiyojidan kelib chiqib shakllantirilgan. Misol uchun, Finlandiyada har bir o'qituvchi ko'pi bilan 12 nafar ta'lim oluvchi bilan shug'ullanadi va bu hol har bir ta'lim oluvchi bilan maxsus shug'ullanish imkoniyatini beradi. Germaniyada individual ta'lim pulli asosda amalga oshiriladi va unda ta'lim oluvchining sh imkoniyatlaridan kelib chiqib ta'limning pullik miqdori belgilanadi. Fransiyada har bir professor-o'qituvchining maxsus kurslari vositasida individual talim amalga oshiriladi. Amerika Qo'shma Shtatlarida ta'lim oluvchilarning takliflariga asosan individual ta'lim amalga oshiriladi va ta'lim oluvchilar muayyan ta'lim bosqichida xoxlagan muddatgacha o'qishi mumkin. Bularning barchasi har bir mamlakatda individual ta'lim bo'yicha o'zining tajribasi mavjudligini ko'rsatadi. Individual yondashuv texnologiyasi ta'lim va tarbiya



muammolarini ilmiy tadqiq etib borish bilan ham o'ziga xos xususiyatga ega hisoblanadi. Bunda ta'lim va tarbiyaning tezkor asosda hal etilishi mumkin bo'lgan muammolari bo'yicha qisqa muddatli ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshiriladi. Shu jihatdan ta'lim muassasasi o'rta maxsus yoki oliy pedagogik ta'lim muassasalariga muayyan muammoni hal etishning nazariy va metodik asoslari bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish taklifini bildirishi mumkin. Chunki eng asosiy va amaliy muammolar ta'limning quyi bosqichlarida tarkib topadi.[1]

Texnika oliy o'quv yurtlarida mutaxasislarni tayyorlash nazariyasida individual yondashuv texnologiyasining o'ziga xos tarkiblarini belgilab olish taqozo etiladi. Chunki mazkur masala umumiy individual yondashuv texnologiyasining xususiyatlaridan farqli o'laroq muhandislarning vazifalaridan kelib chiqishi va aynan mana shu mezonga asosan individual yondashuv texnologiyasining bo'lajak muhandislarni tayyorlashdagi mezonlari aniqlanadi. Chunki bunday mezonlar muhandislarning ta'lim jarayonini boshqarishda muhandislarni tayyorlashning muhim tayanchlaridan hisoblanadi. Shu jihatdan ushbu mezonlarning asosiylari quyidagilardan iborat:

- a) shaxsiy individual yondashuv mezon;
- b) guruhli individual yondashuv mezon;
- v) jamoaviy individual yondashuv mezon.

Individual yondashuv texnologiyasida shaxsiy yondashuv mezon muhandislarni tayyorlashdagi muhim negizlaridan biri hisoblanadi. Unga ko'ra, bo'lajak muhandis ta'lim xorijiy tildan individual ta'lim olishda o'zining shaxsiy individual yondashuviga ega bo'lishi kerak. Misol uchun, Qurilishga oid biror bir atama yoki tushunchani hal etishda quruvchi o'sha sohada xorijiy tilda o'z tushunchasiga ega bo'lishi kerak bo'ladi. "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" davlat dasturida o'quvchilarning ota-onalarini ta'lim va tarbiya jarayonidagi faolligini oshirish vazifasi qo'yilgan. Chunki ko'pgina ota-onalar o'z farzandlarining ta'lim va tarbiya jarayonida duch keladigan muammolarini o'qituvchilar yoki ta'lim muassasasi jamoasi zimmasiga yuklashga intiladi. Bunday holatlarda oliy ta'limda individual tarzda xorijiy tilni o'rganayotgan talaba muammoning yechimini o'zi hal qilishi taqozo etiladi. Shu jihatdan individual yondashuv texnologiyasining boshqaruvdagi xususiyatlarida quyidagi tamoyillar muhim o'rin tutadi:

- a) yakkaboshchilik;
- b) ilmiylik;
- v) amaliylik.



Individual yondashuv texnologiyasining asosiy tamoyili bu – yakkaboshchilikdir. Unga ko'ra, muhandis yakka shaxs tomonidan individual asosda amalga oshiriladi va bunda muhandis o'zining faoliyati bo'yicha yakka tartibda hisobdor hisoblanadi. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, muhandisning xususiyatlaridan farqli o'laroq muhandis yakkaboshchilik tamoyiliga asoslanish ustuvor darajada aks etgan. Misol uchun muhandis qurilishda ma'lum bir qarorni amalga oshirishda u yakka tartibda individual olingan bilimlari uning ishida mukammal foyda keltiradi.

Adabiyotlar:

1. К.В.Михайловна Индивидуальный подход в обучении иностранному языку в младшей школе Выпускная квалификационная работа (магистерская диссертация). Екатеринбург 2017.
2. Алиева, Г. Н. Возможности использования технологии индивидуализированного обучения в образовательном процессе [Текст] / Г. Н. Алиева // Инновационный подход к обучению и воспитанию : II Междунар. фестиваля метод. идей, 14. нояб. 2011 г. г. Чебоксары. – Чебоксары, 2011. – С. 11-13.
3. Артемов, В. А. Психология обучения иностранным языкам [Текст] / В.А. Артемов. – М. : Просвещение, 1969. – 279 с.
4. Якубов, Фазлиддин Утаганович, and Мая Эм. "Роль интерактивных методов и Интернета в учебном процессе при изучении иностранных языков." Учёный XXI века 4-1 (17) (2016): 26-28.
5. Yakubov, Fazliddin Utaganovich. "Improving communicative language skills through role playing activity." Science and Education 3.2 (2022): 1006-1010.
6. Shodiyev, Muhiddin, and Fazliddin Yakubov. "Ko'nikma va malakalarni shakllantiruvchi o'qitish mashqlari–kommunikativ leksikani orgatishning asosi." Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar 1.1 (2022): 635-638.
7. Madiyeva, Gavhar Abdulazimovna. "Ta'limda yangi innovatsion modelni tatbiq qilishning ahamiyati." Science and Education 3.2 (2022): 777-780.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada individual yondashuv asosida bo'lajak muhandislarning xorijiy tillarni bilish kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish to'g'risida nazariy-metodik fikrlar yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье разработан теоретико-методический метод обеспечения развития производственной компетентности будущих производителей на основе индивидуального производства.

SUMMARY

In this article, he developed a theoretical-methodical method to ensure the development of production competence of future producers on the basis of individual production.



INTERAKTIV O‘QITISH OLIY TA‘LIM MUASSASALARIDA KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH

Usmonova M.S.

*Qo‘qon davlat pedagogika instituti,
Biologiya kafedrası P.f.f.d. (PhD), dotsent*

Tayanch so‘zlar: axborot texnologiyalari, interaktiv dasturiy vosita, elektron majmua, elektron resurs, tashkiliy-boshqaruv, tushutirish-motivatsion, kognitiv, texnologik, kreativ.

Ключевые слова: информационные технологии, интерактивное программное средство, электронный комплекс, электронный ресурс, организационно-управленческий, понятийно-мотивационный, познавательный, технологический, творческий.

Key words: information technology, interactive software, electronic complex, electronic resource, organizational and managerial, conceptual and motivational, cognitive, technological, creative.

Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida axborot tizimi va telekommunikatsiya texnologiyalarining jadal taraqqiyoti raqamli ta‘lim resurslari, interaktiv dasturiy vositalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirib, ta‘lim sifati va samaradorligining oshishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ta‘lim sohasidagi innovatsion g‘oyalarning tadbiq etilishi biologiya sohasida oqsil muhandisligi, DNKlarni o‘rganish, bioinformatika va biotexnologiya yo‘nalishlarida yer va suv osti resurslariga oid bilimlarni egallash, o‘simlik va hayvonlarning biologik xilma-xilligini tadqiq etish, sohada biolog-mutaxassislarni tayyorlash tizimini modernizatsiyalash borasida yuqori natijalarga erishilishiga sabab bo‘lmoqda.

Respublikamizda “yoshlar orasida axborot texnologiyalarini ommalashtirish, shuningdek, aholining barcha qatlamlari orasida raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish” [1], ta‘lim muassasalarining elektron o‘quv-metodik resurslari bazasini keng qamrovli innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish, moddiy texnik bazasini mustahkamlash, pedagog kadrlar tayyorlash tizimini tubdan yangilash bo‘yicha amalga oshirilgan tizimli islohotlar doirasida o‘quv jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalari va dasturiy vositalarni joriy etish va qo‘llab-quvvatlash darajasi oshdi. Yaratilgan



shart-sharoitlar biologiya ta'limida interaktiv dasturiy vositalardan samarali foydalanish texnologiyalarini takomillashtirish orqali ta'lim sifatini ta'minlash va kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash zaruratini yuzaga keltirmoqda [2, 152-b.].

Jahon ta'lim tizimini barqaror taraqqiyot tendetsiyalariga moslashtirish sharoitida biologiya sohasida interaktiv ta'lim strategiyalari va mexanizmlarini zamonaviy rivojlanish tamoyillari asosida ta'komillashtirish, biologiyaning yangi yo'nalishlari bo'lgan biotexnologiya, molekulyar klonlashtirish, kompyuter miroskopiya, retrospektiv monitoring, nanotexnologiya soxalarida divergent fikrlovchi, faoliyatini loyixalay oladigan ijodkor mutaxassislarni tayyorlash ustuvor hisoblanadi [3, 404-b.]. Bu esa o'z navbatida elektron ta'lim resurslaridan samarali foydalanish, interaktiv ta'lim xizmatlarini sifatli amalga oshirish, pedagogik jarayonlar va ta'lim muxitini faol axborot almashinish jarayonlari bilan intetrapiyalash masalalarining pedatogik-psixologik yechimiga qaratilganligi bilan axamiyatlidir.

Oliy ta'lim nafaqat talabalarining bilim darajasini ortirish balki ularniig fikrlash usullarini xam tubdan o'zgartirishni talab etadi. O'zgaruvchi muhim omil - bu oliy ta'lim muassasasida nima uchun o'qitish emas balki, qanday o'qitishni tashkil etish bilan bog'lik. Aynan shu omil talabalarni bilish, intellektual, ijodiy rivojlangarishni tezlashgirish kasbiy tayyorgarligini shakllantirish va kelajakda muvaffakiyatli ijtimoiylashtirishni ta'minlashga xizmat qiladi. Ta'lim muassasalarida o'qitishni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun talabalarining tafakkuri, tasavvuri, xotarasi, diqqati, aql-zakovati, bilishga qiziqishining kengligi, mantiqiy operatsiyalarni yuqori darajada egallash kabi umumiy ingellektual rivojlanishini yuqori darajada ta'minlashga erishish zarur. Bu o'z navbatida o'qitishning yangi usullarini talab etadi. Zamonaviy ta'lim sharoitlarida interaktiv o'qitish bilimlarni samarali o'zlashtirishni ta'minlash xamda kasbiy ko'nikma va malakalarini shakllantirishda o'quvchilarga munosabat strukturasi axamiyatli uzgartirdi [4, 213-b.]. Bu o'ziga xos yangi shakl, o'qitishning turli tuman vositalari, usullari, uslublaridan foydalanishni, o'quvchi va o'qituvchiting o'zaro xamkorlikdagi faoliyatini talab etadi.

Interaktiv ta'lim texnologiyasi reproduktavdan farqli, o'qitishni maxsuldor ijodiy faoliyat asosida tashkil etishni talab etadi. Ularning xar biri moxiyat jixatdan bilish faoliyatini rivojlantirish jarayonini boshqarish vositasi sifatida yuzaga chiqdi. Faol texnologiyalar tizimida muammoli vaziyatlarni o'qituvchi va talaba hamkorlikda taxlil va xal etadi. Interaktiv texnologiyalarda - muammoni yechimini topish vaziyat tahlili va uyinli loyixalash jarayonida o'qituvchi va butun guruh a'zolarining faol ishtirokida jamoaviy hal etadi. Agar muammoli



vaziyatni xal etishda butun auditoriya ishtiroki ta'minlansa, faol texnologiya interfaolga aylanadi.

Interaktivlik (inglizcha interaction - "o'zaro ta'sir") - ob'yektlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir xarakteri va darajasini yorituvchi tushuncha. Ko'proq informatika nazariyasi, informatika va dasturlash soxalarida, shuningdek, telekommunikatsiya, sotsiologiya, sanoat dizayni va boshqa tizimlarda qo'llanadi.

Interaktivlik - bu tizimlarni tashkil etish printsipi bo'lib, bu tizim elementlari orasida axborot almashishga erishish maqsadini ko'zlaydi.

Interaktivlik elementlari bo'lib, tizimlarning boshqa tizim (inson-foydalanuvchi) bilan o'zaro ta'sirlashadigan barcha elementlari hisoblanadi.

Interaktiv ta'limda asosiy tayanch sifatida o'qitish uslublari yotadi [5, 47-b.]. Interaktiv ta'limda o'qituvchi hamda talabaning o'zaro hamkordikdagi faoliyatida uch muhim tomonga aloxida e'tibor berish zarur:

- kommunikativ - bu yerda bilimlar, kadriyatlar, g'oyalarni almashish. sub'yekt va sub'yektning faol o'zaro xamkorligi; sub'yektlarni hamkorlikda emotsioial ta'sir ko'rsatishi muhim hisoblanadi;
- interaktiv - bilish jarayonining barcha turlari faollashtiriladi, bilimlarni samarali o'zlashtirish, amaliy faoliyatda ularni qo'llay bilish, bilimlarni integratsiyalash asosida yangilari bilan sintezlash;
- pertsentiv - kasbiy va boshqaruv muammolarini hal etishda o'qitish sub'yektlarini bir-birini idrok qilish va bilish jarayoni, shu asosda o'zaro tushunish, atrofda insonlar bilan o'zaro faollikdagi harakati.

Oliy ta'lim muassasalari «Biologiya o'qitish metodikasi» yo'nalishi o'quv jarayonida axborot kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv dasturiy vositalardan samarali foydalanish talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimini metodik jihatdan takomillashtirishga olib keladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sharoitda ta'lim muhitlari komponentlarining tarkibi va imkoniyatlari kengaytiriladi [6, 5-b.]: bo'lajak biologiya fani o'qituvchilari tayanch va kasbiy-pedagogik kompetentsiyalari (motivatsion-qadriyatli, kognitiv-faoliyatli, shaxsiy-refleksiv) tarkibini elektron muhitda faol axborot almashinish [7, 271-b.], loyihalash faoliyatiga yo'naltirish hamda interaktiv usullardan foydalanish komponentlarini takomillanpirishga erishiladi.

Talabalarni biologiya ta'limida interaktiv texnologiyalar vositasida o'qitishga erishish, kasbiy faoliyatga tayyorlash ko'nikmalarini tashkiliy-boshqaruv, tushuntirish-motivatsion kognitiv texnologik, kreativ darajada egallashgacha bo'lgan jarayonni rivojlantirish bosqichlari asosida ta'minlaydi [8, 4222-b.].

Biologiya ta'limida interaktiv o'qitish usullaridan foydalanish mashg'ulot vaqtini maqbullashtirish va talabalar bilim darajasini nazorat qilishning tezkor



usullarini elektron ta'lim muxitida o'qitishni boshqaruvchi Moodle tdaimi, QR-kod texnologiyasi asosida amalga oshirish, monitoring qilishni tizimli tashkillashtirishga imkoniyat yaratadi [9, 182-b.].

Shunday qilib, interaktiv ta'lim o'qituvchi va talaba o'rtasida o'zaro faol hamkorlikni ta'minlash, shaxslararo munosabatlarni takomillashtirish, madaniy boyitishni ta'minlashga xizmat qiladi. Shu tariqa interaktiv o'qitishni tashkil etish bu oliy ta'lim muassasasida o'quv jarayonini loyihalashning zaruriy sharoiti, sifatli mutaxassislar tayyorlash garovi.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash muhimki,

1. Oliy ta'lim muassasalari «Biologiya» yo'nalishi o'quv jarayonida axborot kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv dasturiy vositalardan samarali foydalanish talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimini metodik jihatdan takomillashtirishga olib keladi.

2. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sharoitida ta'lim muhitlari komponentlarining tarkibi va imkoniyatlari kengaytiriladi: bo'lajak biologiya fani o'qituvchilari tayanch va kasbiy-pedagogik kompetensiyalari (motivatsion-qadriyatli, kognitiv-faoliyatli, shaxsiy-refleksiv) tarkibini elektron muhitda faol axborot almashinish, loyihalash faoliyatiga yo'naltirish hamda interaktiv dasturiy vositalardan foydalanish komponentlari aniqlashtirildi. Ushbu sharoitda o'quv axborotlari manbalari safi biologiyada interaktiv dasturiy vositalar resursi, ma'lumotlar bazasi va axborot-ma'lumotli tizimlar bilan to'ldirildi. O'quv faoliyati uskunalari kompyuter trenajerlari, nazorat dasturlari, kommunikatsiya vositalari: lokal kompyuter tarmoqlari, Internet vositalari hisobiga boyitildi. Axborot-kommunikatsion texnologiyalar vositalari asosida interaktiv axborot-kommunikatsion ta'lim muhiti yaratildi.

3. Mazkur sharoitlarda sub'ekt-sub'ekt munosabatlari vujudga keladi: o'qitish markazida talabaning o'zi, uning motivlari, maqsadi va psixologik xususiyatlari turadi. Barcha metodik harakatlar (o'quv materialini tashkil etish, foydalanilgan metodlar, usullar, mashqlar va sh.k.) talaba shaxsi, ehtiyoji, qobiliyatlari, faolligi, intellekti prizmasiga ko'chdi.

4. Talabalarni biologiya ta'limida foydalaniladigan interaktiv dasturiy vositalardan samarali foydalanishiga erishish, kasbiy faoliyatga tayyorlash ko'nikmalarini tashkiliy-boshqaruv, tushuntirish-motivatsion, kognitiv, texnologik, kreativ darajada egallashgacha bo'lgan jarayonni rivojlantirish bosqichlari asosida ta'minlashga erishildi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Raqamli O'zbekiston - 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni, 05.10.2020 yildagi PF-6079-son farmoni. // <https://lex.uz/uz/docs/5030957?ONDATE2=14.07.2021&action=compare>.



2. Ergasheva G.S., Jamolova E., Yo'ldasheva Z. Methodology for directing students to research activities in biology lessons // X international scientific conference. "Development of science in the XXI century". Dortmund, Germany. 07-08.12.2023. 247 p. ISBN 978-92-44513-79-8 DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.10365741>. – Pp. 151-153.

3. G.S.Ergasheva, Abdullayeva M.M. Xidirov F.F. Raqamli ta'lim tizimida biologiya o'qitishning zamonaviy muammolari // Biotexnologiyada ta'lim fan va sanoat integratsiyasi Respublika ilmiy – texnikaviy anjumani maqolalar to'plami Toshkent 24-25 – noyabr 2022 yil. –B.404-405.

4. Ergasheva G.S., Umarova M. N Biologiya darslarida raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish // Muallim hem uzliksiz bilimlendirio'. № 2/3-san. 2023 y. –B. 212-219.

5. Ergasheva G.S., Normurodova S.N. Design of biology lessons using interactive technologies //IV International Scientific and Practical Conference «The modern vector of the development of science», April 13 – 14, 2023, Philadelphia, USA. 110 p. ISBN 978-92-44513-45-3 DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.7842781>. –Pp. 46-47.

6. Ergasheva G.S., Toshmanov N. Biologiya mashg'ulotlarida virtual laboratoriya dasturlaridan foydalanish metodikasi //“Elektron ta'lim” – “Электронное обучение” – “E-learning” December, 2023, No4, Vol. 4 ISSN2181-1199. – B.5-15.

7. Ergasheva G.S.The Use of Competence-Oriented Technologies in the Preparation of Future Biology Teachers for Professional Activities // International Conference on Research in Education and Social Sciences (ICRESS), July 06-09, 2023, Budapest/Hungary. <https://www.2023.icress.net>. Pp. 271-275.

8. Ergasheva G.S., Usmonova M.S. Methodology for forming basic and special-subject competences of pupils based on an integrative approach // International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE) ISSN: 1308-5581 Vol 14, Issue 03 2022. –Pp. 4221-4228. DOI: 10.9756/INT-JECSE/V14I3.542 . https://www.intjecse.net/article /Methodology +for+forming+ basic+and+ specialsubject +competences +of+pupils+ based+on+an+ integrative+approach _2689/ ?download=true&format=pdf.

9. Ergasheva G.S. Strategies for improving the effective use of interactive software in Biological Education // European Sciences review. Scientific journal № 1-2 (January-February), - Austria.2018. №1. –Pp. 181- 183. <https://cyberleninka.ru/article/n/strategies-for-improving-the-effective-use-of-interactive-software-in-biological-education>.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida interaktiv ta'lim texnologiyalaridan foydalanish talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash omili sifatida yoritiladi. Interaktiv ta'limning mazmun-mohiyati, o'quv jarayonidagi imkoniyatlari, bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash sohasida kasbiy muvaffaqiyatni ta'minlash omillari, tashkiliy-boshqaruv, tushutirish-motivatsion, kognitiv, texnologik, kreativlikni ta'minlash bilan bog'liq tavsiflari haqida so'z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается использование интерактивных образовательных технологий в высших учебных заведениях как фактор подготовки студентов к профессиональной деятельности. Излагается вопросы о содержании и сущности интерактивного образования, возможностях в образовательном процессе, факторах обеспечения профессиональной успешности в сфере подготовки будущих специалистов, характеристики, связанные с обеспечением организационно-управленческого, понятийно-мотивационного, познавательного, технологического, креативного действия.

SUMMARY

This article examines the use of interactive educational technologies in higher educational institutions as a factor in preparing students for professional activities. Questions about the content and essence of interactive education, opportunities in the educational process, factors for ensuring professional success in the field of training future specialists, characteristics related to ensuring organizational, managerial, conceptual, motivational, cognitive, technological, and creative action are presented.



UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARINING MAKTABNING 7-SINF KIMYO FANIDAN AYRIM MAVZULARNI O'QITISHDA SINXRON FANLARARO ALOQADORLIKNI AMALGA OSHIRISH METODIKASI

Jumanov A.M.

Qo'qon davlat pedagogika instituti dotsenti, p.f.f.d. (PhD).

Sodikov M.U.

Qo'qon davlat pedagogika instituti, kimyo kafedrasi katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: tabiiy fanlarning integrativ mazmuni, integrativ o'qitish, sinxron (vertikal) bog'lanish, kimyoni integrativ o'qitish, kimyoni biologiya bilan aloqadorligi, kimyoni fizika bilan aloqadorligi, pedagogik tajriba-sinov ishlari, o'quvchilarning integrativ bilimlari, tadqiqot metodlari.

Ключевые слова: интегративное содержание естественных наук, интегративное обучение, синхронная (вертикальная) связь, интегративное обучение химии, взаимосвязь химии с биологией, взаимосвязь химии с физикой, педагогическая экспериментальная работа, интегративное знание учащихся, методы исследования.

Key words: integrative content of natural sciences, integrative learning, synchronous (vertical) communication, integrative chemistry teaching, the relationship of chemistry with biology, the relationship of chemistry with physics, pedagogical experimental work, integrative knowledge of students, research methods.

Kirish. Jahon miqyosida 2030 yilgacha qabul qilingan barqaror taraqqiyot ta'limi kontseptsiyasida "barqaror taraqqiyotga erishishda kimyo fanining boshqa sohalar bilan chambarchas bog'liq amaliy, qulay va barqaror yechimga egaligi" ta'kidlangan. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 avgustdagi (PQ-4805-sonli) "Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi Qarorida belgilab berilgan ulkan vazifalarni amalga oshirishda tabiiy fanlar integratsiyasini amalga oshirish ahamiyatlidir.

Tabiiy (SCINCE)fanlarning afzalliklari va ahamiyati shundan iboratki, fan orqali o'quvchi olamni yaxlit, ajralmas, bir butunligini anglaydi, ilmiy dunyoqarash shakllanadi, tadqiqotchilik ko'nikmalari rivojlanadi. Natijada



PISA (o'quvchilarni xalqaro baholash dasturi), TIMSS (matematika va tabiiy fanlar bo'yicha baholash xalqaro tadqiqot) kabi xalqaro tadqiqotlarda muvofaqqiyatli ishtirok etish imkoniyati kengayadi [2;12].

Kimyo, biologiya va fizikani integrativ o'qitish O'zbekiston Respublikasining uzluksiz ta'lim tizimi muammolari tarkibidagi muhim zvenodir. Tabiiy fanlar ruknidagi eng yaqin qon-qardosh fanlar kimyo, biologiya va fizikadir:

1. Biosferaning barcha vakillari kimyoviy tarkibga ega, ularni kimyoviy talqinsiz sharhlab bo'lmaydi.

2. Biologik jarayonlarning asosini kimyoviy o'zgarishlar tashkil etadi. Kimyoviy reaksiyalarning tirik sistemalardagi o'rnini bilmay turib zamonaviy biologik bilimlarni berib bo'lmaydi.

3. Fizikaviy postulatlar va qonuniyatlarsiz kimyoni to'laonli o'qitib bo'lmaydi.

4. Kimyoni fiziklar va biologlar qo'liga batamom topshirish mumkin emas, boisi kimyoni bilmagan fizik hamda biologlar modda va ularni o'zgarishlari haqida to'liq tasavvurlarga ega emaslar.

5. Oqsillar, nuklein kislotalar, lipidlar, uglevodlar va mineral moddalar haqidagi ma'lumotlarni biologlarga faqat kimyogarlar berishi mumkin.

6. Fiziklar subatom fizikasidan tortib makroolam vakillari yuzasidan hukm chiqarsalarda ularni dialektik doirasida kimyogar o'z ovozig ega.

7. Kimyo va biologiyaning o'zaro hamkorligida kimyoviy jarayonlar hukmronlik qilishi uzluksiz ta'lim tizimida ham o'z aksini topishi lozim.

8. Fiziklar va biologlar kimyoning yordamisiz fanlar sahnasida o'z ovozig ega emaslar. Kimyogarlar fiziklarga atom va ionlar, radikallar va molekularlar, koordinatsion va xelat birikmalar hamda izotoplar va izobarlar haqidagi ma'lumotlarni berishsa, biologlarga tirik materiya vakillarining kimyoviy elementar tarkibi, hayotiy molekularlarning tarkib va tuzilmasi, qayta o'zgarishi, modda va energiya almashinuvi mexanizmlari, assimiliyatsiya va dissimiliyatsiya (anabolizm va katabolizm) oqsil va boshqa biologik molekularlarning sintzi, destruktsiyasi va qayta tiklanishi, biologik molekularlarning biosintezi va parchalanishi, biologik faol moddlarning kimyoviy tabiati, tiriklik tizimidagi plastik va energetik moddalarning o'zgarishlari, hayotiy jarayonlarni ta'minlovchi barcha moddalarning kimyoviy tafsilotlari haqidagi barcha ma'lumotlarni beradilar [3; 58-b.].

Kimyoni integrativ o'qitishning maqsadi inson va tabiat aloqadorligi, atrofdagi muammolarni o'rganuvchi turli o'quv fanlariga oid bilimlar uzviyligi va integratsiyasini aks ettirish, kimyo, biologiya va fizika faniga oid



fanlararo aloqadorlikka asoslangan integrativ bilimlarni sifat jihatdan yuqori ko'rsatkichlarga olib chiqishdan iborat.

Bu bilimlar o'ziga xos sintez kimyo faniga oid bilimlar yaxlit sifatida namoyon bo'ladi. Aynan uzviylik asosida tashkil etilgan integratsiya tabiatni ilmiy bilish, inson faoliyatini o'rganish, global masalalar yechimini topishda kimyo fanini samarali tarzda belgilab beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Tabiiy fanlarni integrativ o'qitish muammolarini o'rganish bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan.

Integrativ o'qitishning asosini fanlararo aloqadorlik tashkil etadi va o'zining rivojini integratsiya g'oyasida topadi. Integrativ mazmunga ega bo'lgan fanlarni o'rganish bo'lajak pedagog mutaxassislar bilimi, ish uslublari, shaxsiy fazilatlar yaxlit, bir butunligini ta'minlovchi omil sifatida qaraladi [3; 94-b.].

Fanlararo bog'lanish sinxron (vertikal) va asinxron (gorizontal) bo'linadi.

Sinxron (vertikal) bog'lanish deganda, o'quv fanlari mavzulari dastur va o'quv rejasi asosida avvalgi sinflarda o'zlashtirilgan bilimlardan foydalanish orqali sinflararo bog'lanish tushuniladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilariga tabiiy fanlar: kimyo, biologiya, fizika va boshqa tabiiy fanlarni sinxron fanlararo aloqadorlikni bilish usullarini o'rgatish maktab ta'limining eng muhim vazifalaridan biri, sabab shuki bu usullarga ega bo'lish bitiruvchi o'quvchilarlar uchun nafaqat o'qish va kelajakdagi kasbiy faoliyatda, balki kundalik hayot uchun ham zarurdir.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida kimyoni biologiya va fizika fanlari bilan sinxron fanlararo aloqadorlikda o'qitish samaradorligini aniqlash maqsadida pedagogik tajriba-sinov ishlari tashkillandi.

Biz olib borayotgan tadqiqotlarimizda kimyoni biologiya va fizika fanlari bilan sinxron fanlararo aloqadorlikda o'qitishni amalga oshirish orqali o'quvchilarda yaxlit tabiiy-ilmiy tushunchalarni shakllantirish va rivojlantirish nazarda tutilgan.

Maktabda tabiiy fanlar: kimyo, biologiya va fizika fanlarining o'zaro sinxron aloqadorligiga asoslangan o'qitishni tashkil etishda dastlab maktab o'quv fanlari mavzulari, dastur va o'quv rejasi taxliliy asosda o'rganib chiqildi. Unga ko'ra bitta darsda turli fanlarni o'zaro aloqadorligini ta'minlash imkoniyati mavjud. Bunday yondashuv sinxron bog'lanish darslararo parallel bog'lanish tushuniladi.

Masalan, umumiy o'rta maktablarining 7- dars kimyo dasturi va unga muvofiq kimyo darsligidagi "Modda va uning xossalari", "Atom molekulyar ta'limot", "Kislorod va uning kimyoviy xossalari, uning biologik ahamiyati va ishlatilishi", "Suvning xossalari, tabiatda tarqalishi. Suvning tirik organizmlar



uchun ahamiyati va ishlatilishi” kabi mavzular borki, bu mavzularni biologiya va fizika fanlari bilan sinxron aloqadorlikda o’qitish qulay imkoniyati mavjud [5].

Umumiy o’rta maktablarining 7-sinf biologiya fani dasturi va unga muvofiq biologiya darsligida mavjud “Bir hujayralilar hayvonlar”, “Ko’p hujayrali hayvonlar”, “Hasharotlar”, “Baliqlar”, “Suvda hamda quruqlikda yashovchilar”, “Sut emizuvchilar” kabi mavzularini kimyo va fizika fanlari bilan sinxron aloqadorlikda o’qitish imkoniyati bor.

Umumiy o’rta maktablarining 7-sinf fizika fani dasturi va unga muvofiq fizika darsligidagi darsligidagi “Og’irlik kuchi”, “Jismlarning harakati”, “Reaktiv harakat”, “Tabiatda energiyaning saqlanishi”, “Sirpanish ishqalanish”, “Tabiatda va texnikada ishqalanish” kabi mavzularini kimyo va biologiya fanlari bilan sinxron aloqadorlikda o’qitish imkoniyati mavjud. Kimyoni biologiya va fizika fanlari bilan bog’lab o’qitishda fanlararo aloqadorlikni qo’yidagi 1-jadvalda o’z ifodasini topgan.

1-jadval. Kimyoni biologiya va fizika fanlari bilan sinxron aloqadorlik mazmuni

Sinflar	7- sinf. Kimyo dasturi va darsligidagi mavzular	7- sinf. Biologiya dasturi va darsligidagi mavzular	7-sinf. Fizika dasturi va darsligidagi mavzular
T/r			
1	Atom - molekulyar ta’limot.	Soxta oyoqlilar hayvonlar	Jismlarning o’zaro ta’siri.
2	Kislorodning xossalari. Kislorodning kimyoviy xossalari, biologik ahamiyati va ishlatilishi	Halqali chuvalchanglar tipi. Vakil: Yomg’ir chuvalchangi	Jismlarning harakati
3	Kislorod. Kislorodning tabiatda aylanishi, havoning tarkibi. Havoning ifloslanishdan saqlash	Pardaqaotlilar turkumi. Vakil: Asalarilar	Reaktiv xarakat
4	Suvning tabiatda tarqalishi. Uning tirik organizmlar uchun ahamiyati	Baliqlar. Baliqlarning tashqi tuzilishi, skeleti, suzgich pufagi	Erning tortishish kuchi ta’sirida jismlarning harakati
5	Suv - murakkab modda. Fizik va kimyoviy xossalari.	Sohil va suv havzalari qushlari	Tabiatda va texnikada ishqalanish



6	Havoning ifloslanishdan saqlash. Havo tarkibining ifloslanishi	Qushlarning tuzilishi. Qushlarning tashqi tuzilishi, pat qoplami	Tabiatda energiyaning O'zgarishi va saqlanishi
7	Kislorodning tabiatda aylanishi, havoning tarkibi (azot, kislorod va boshqa gazlar)	Sut emizuvchilardan itning tashqi tuzilishi, skeleti va muskullari	Sirpanish va ishqalanish. Yumalanish ishqalanish

Kimyoni biologiya va fizika fanlari bilan sinxron aloqadorlik asosida integrativ o'qitish orqali o'quvchilarda tabiiy-ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, ularda yaxlit tushunchalarni vujudga kelishi va integrativ tafakkurni rivojlantirish jarayoni o'qitishning turli shakllar va metodlaridan foydalanishni taqozo etadi. Mavjud fan dasturlari talablarini amalga oshiradigan o'qitish shakli bu dars bo'lib, unga bog'liq holda uy ishlari, sinfdan tashqari mashg'ulotlardan samarali foydalanish lozim. [6; 52-b.].

Natijalar va muhokama. Pedagogik tajriba-sinovni olib borish uchun tanlangan umumiy o'rta ta'lim maktablarining biologiya, kimyo va fizika o'qituvchilariga tadqiqotchi tomonidan tajriba-sinovni o'tkazish uchun tayyorlangan metodik qo'llanmalar, didaktik va tarqatma materiallar va darslar ishlanmalari, o'qituvchilar va o'quvchilarga beriladigan anketa so'rovnomalari, darsda qo'llanma sifatida foydalanishi uchun zarur bo'lgan ko'rgazmali qurollar, plakatlar, jadvallar tayyorlanib, tizimli holda o'qituvchi va o'quvchilarning ishlari muntazam kuzatilib, ularga metodik yordam berilib borildi.

Pedagogik tajriba-sinov natijasiga ko'ra, kimyoni biologiya va fizika fanlari bilan sinxron fanlararo aloqadorlikni amalga oshirishga o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik, bilimlarni puxta va ongli o'zlashtirishning shakllanishi, ijodiy tafakkurning o'sishiga olib keladi.

Tajriba-sinovlar ob'ekti sifatida Farg'ona viloyati, Furqat tumani, 4-IDUMning 7-sinflari tanlab olindi. Tajriba va nazorot guruhlarini tanlab olishda o'quvchilarning kimyoni biologiya va fizika fanlari bilan sinxron fanlararo aloqadorlikni amalga oshirish asosida shakllantirilgan integrativ bilimlari test sinovi orqali sinab ko'rildi. Test sinovi o'tkazilib tahlil qilindi va natijalarga ko'ra bilim darajalari (o'zlashtirish va bilim sifati) bir-biriga yaqin sinflar pedagogik tajriba-sinov ishlari uchun tajriba va nazorat sinfi sifatida belgilandi. 7A-sinf tajriba, 7B-sinf nazorat sinfi qilib olindi.



O'quvchilar uchun mashg'ulotlar an'anaviy usullardan foydalangan holda va taklif etilayotgan usullar yordamida o'tish maqsadida tajriba-sinov ishlari o'tkazildi.

Nazorat sinflaridagi o'quvchilarga an'anaviy usulda, tajriba sinflariga esa kimyoni biologiya va fizika fanlari bilan sinxron fanlararo aloqadorlikni amalga oshirish asosida olib borildi. Tajribaviy sinf o'quvchilari oldindan tayyorlab qo'yilgan uslubiy materiallar hamda test savollaridan foydalandilar.

Har qaysi sinf uchun qat'iy vaqt belgilab qo'yildi va nazorat ostiga olindi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, kimyoni biologiya va fizika fanlari bilan sinxron fanlararo aloqadorlik asosida o'qitilgan dars samaradorligini oshirish uchun darslar mazmunini shunday o'zgartirish kerakki, bunda ular o'quvchilarni kimyo va boshqa tabiiy fanlari bo'yicha ta'lim berish qoidalariga mos kelsin. Tajribaviy sinfdagi o'quvchilarning ishini kuzatish natijasida ulardagi qiziquvchanlik va bilish qobiliyati, ijodiy mustaqillikka erishish, eng optimal yechimlarni topish ko'nikmalari ortganligini ta'kidlash maqsadga muvofiqdir.

Tajriba-sinov ishlarini natijalarining samaradorligi "5" baholik tizimida o'rganildi. O'quvchilarning integrativ bilimlarini suhbat, anketa so'rovlari va test sinovi asosida amalga oshirildi.

Pedagogik tajriba-sinov ish natijalarini qiyosiy taxlil qilindi va unga ko'ra tajriba va nazorat sinflarning tanlangan mavzu bo'yicha o'zlashtirish va bilim sifatleri quyidagi jadval (1-jadval) da o'z ifodasini topgan.

7^A tajriba sinfi va 7^B nazorat sinfi o'quvchilarining kimyo fanini biologiya va fizika fanlari bilan sinxron fanlararo aloqadorlikni amalga oshirishga oid keyingi o'zlashtirish va bilim sifati ko'rsatkichlari

Sinflar	O'quvchilar soni	Baholar				O'zlashtirish va bilim sifati (%)	
		5	4	3	2	O'zl.	Bil.sif
Tajriba 7 ^A sinfi	27	8	14	5	0	100	81
Nazorat 7 ^B sinfi	27	6	10	7	4	85	59

Pedagogik tajriba-sinov ishlari natijalarining taxlil shuni ko'rsatki (1-jadval ko'ra) tajriba sinfi o'quvchilarining sinxron fanlararo aloqadorlikni amalga oshirishga oid o'zlashtirish va bilim sifatleri ko'rsatkichlari (o'zlashtirish ko'rsatkich 15% ga, bilim sifati 29 % ga ortganligini ko'rish mumkin), nazorat guruhiga nisbatan yuqori (o'zlashtirish ko'rsatkichi va bilim sifati 3% ga % ga ortganligini ko'rish mumkin) ekanligini, ishlab chiqilgan metodik ishlanmalar asosida tashkil etilgan dars samarador ekanligini ko'rsatdi.



Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, kimyoni biologiya va fizika fanlari bilan sinxron tarzda fanlararo aloqadorlik tarzida tabiiy-ilmii dunyoqarashni shakllantirish hamda yaxlit bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish imkoniyatini beradi.

Adabiyotlar:

1. Inncheon declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea).
2. Жуманов. А.М. “Кимё” курсини интегратив такомиллаштириш асосида бўлажак биология ўқитувчиларининг касбий-методик тайёргарлигини ривожлантириш (олий таълим муассасалари мисолида) Пед.ф.н.дисс.-Фарғона. -2022.- 12 б.
3. Жуманов А. Кимёвий тушунчаларни шакллантиришда фанларaro уйғунлиқни ўрни. //Халқ таълими. -Тoshkent, 2011.-№6.-В.58-59.
4. Федорев, Г.Ф. Проблема интеграции в теории и практике обучения (предпосылки, опыт) / Г.Ф.Федорев. - Л.: ЛГПИ, 1989. – 94.
5. Asqarov I.R. va boshqalar. Kimyo. 7-sinf umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik. -Toshkent: “Sharq” nashriyoti - matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2017. -159 b
6. Норбўтаев Х.Б. Табиий фанларни ўқитишда фанларaro асинхрон боғланиш // Замонавий таълим.- 2019. 12-сон. - Б. 50-55.

РЕЗЮМЕ

Tadqiqot maqsadi: kimyoni integrativ o'qitishning maqsadi inson va tabiat aloqadorligi, atrofdagi muammolarni o'rganuvchi turli o'quv fanlariga oid bilimlar uzviyligi va integratsiyasini aks ettirish, kimyo, biologiya va fizika faniga oid sinxron fanlararo aloqadorlikka asoslangan integrativ bilimlarni sifat jihatdan yuqori ko'rsatkichlarga olib chiqishdan iborat;

РЕЗЮМЕ

Цель исследования: цель интегративного обучения химии состоит в том, чтобы отразить взаимосвязь человека и природы, непрерывность и интеграцию знаний, относящихся к различным учебным дисциплинам, изучающим проблемы окружающей среды, и вывести интегративные знания, основанные на синхронной междисциплинарной взаимосвязи, касающейся химии, биологии и физики, на качественно более высокий уровень.

SUMMARY

The purpose of the study: the purpose of integrative chemistry education is to reflect the relationship between man and nature, the continuity and integration of knowledge related to various academic disciplines studying environmental problems, and to bring integrative knowledge based on a synchronous interdisciplinary relationship related to chemistry, biology and physics to a qualitatively higher level.



TALABALARDA O'Z-O'ZINI MUSTAQIL RIVOJLANTIRISH MOTIVASIYASINI SHAKLLANTIRISH - IJTIMOY PEDAGOGIK ZARURIYAT SIFATIDA

Maxmudova D.B.
O'zPFITI doktranti

Tayanch so'zlar: motivatsiya, o'z-o'zini mustaqil rivojlanish, ijtimoiy-pedagogik, avtonomiya, o'z-o'zini boshqarish, ta'lim salohiyati, ichki motivatsiya, akademik muvaffaqiyat, yaxlit yondashuv, umrbod ta'lim ko'nikmalari.

Ключевые слова: мотивация, самостоятельное развитие, социально-педагогическая, автономия, самоуправление, образовательный потенциал, внутренняя мотивация, академическая успешность, целостный подход, навыки обучения на протяжении всей жизни.

Key words: motivation, self-independent development, socio-pedagogical, autonomy, self-management, educational potential, internal motivation, academic success, holistic approach, lifelong learning skills.

Ta'lim sohasida o'quvchilarda o'z-o'zini mustaqil rivojlanish uchun motivatsiyani shakllantirish nafaqat kerakli xususiyat, balki ijtimoiy pedagogik zaruratdir. Maqolaning ushbu kirish qismida o'quvchilarda o'z-o'zini rag'batlantirishning ahamiyati, bu jarayonda ijtimoiy pedagogikaning o'rni va o'quvchilarning o'z ta'lim va o'sishi uchun javobgarlikni kuchaytirishning keng qamrovli oqibatlarini ko'rib chiqiladi. Ta'limning zamirida nafaqat akademik bilimga ega, balki zamonaviy dunyo murakkabliklarida harakat qilish uchun ko'nikma, fikrlash va harakatga ega bo'lgan shaxslarni tarbiyalashning asosiy maqsadi yotadi. Shu nuqtai nazardan, o'quvchilarda o'z-o'zini mustaqil rivojlanish uchun motivatsiyani shakllantirish ularning doimiy rivojlanayotgan jamiyatda yaxlit o'sishi va muvaffaqiyati uchun muhim bo'lgan muhim imperativ sifatida namoyon bo'ladi. Motivatsiya, odatda, odamlarni o'z maqsadlari sari undaydigan ichki harakat sifatida tavsiflanadi, o'quvchilarning munosabatlari, xatti-harakatlari va yutuqlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ota-onalarning kutishlari, o'qituvchilarning yo'l-yo'riqlari va tengdoshlar ta'siri kabi tashqi omillar ishlashda vaqtinchalik o'sishni ta'minlashi mumkin bo'lsa-da,



bu ichki motivatsiya - o'z-o'zidan o'rganish, kashf qilish va ustunlikka intilish - bu uzoq muddatli hamkorlikni qo'llab-quvvatlaydi va umrbod muhabbatni rivojlantiradi. o'rganish uchun. Ijtimoiy farovonlik va shaxs rivojlanishiga ko'maklashishga qaratilgan ta'lim tamoyillari va amaliyotlarini o'z ichiga olgan ijtimoiy pedagogika kontekstida o'z-o'zidan mustaqil motivatsiyani tarbiyalash qo'shimcha ahamiyatga ega. Ijtimoiy pedagoglar o'rganish va o'sishga yordam beruvchilar sifatida talabalarga o'zlarining ehtiroslarini kashf qilishlari, mazmunli maqsadlar qo'yishlari va o'quv sayohatlariga egalik qilishlari uchun yordam beradigan tarbiyaviy muhitni yaratish vazifasini bajarad. Ijtimoiy pedagoglar o'z-o'zini aniqlash nazariyasida aniqlangan uchta asosiy psixologik ehtiyoj - avtonomiya, kompetentsiya va o'zaro bog'liqlik tuyg'usini singdirish orqali o'quvchilarda kuchli o'z-o'zini samarali his qilish va ichki motivatsiyani rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar o'z ta'lim jarayonida o'z xohish-istaklarini his qilsalar, qiyinchiliklarni yengish qobiliyatiga ishonsalar va ularning sa'y-harakatlarini qadrlaydigan qo'llab-quvvatlovchi hamjamiyatni boshdan kechirsalar, ular o'quv jarayonida faol ishtirok etishlari va to'siqlarga qarshi turishlari ehtimoli yuqori bo'ladi. Talabalarda o'z-o'zini mustaqil rivojlanish motivatsiyasini shakllantirish nafaqat pedagogik strategiya, balki odamlar, jamoalar va umuman jamiyat uchun keng ko'lamli oqibatlarga olib keladigan ijtimoiy talabdir. Maqsadga intilish, qat'iyatlilik va o'zini o'zi boshqarish qobiliyatiga ega bo'lgan talabalar zamonaviy dunyoning murakkabliklarida harakat qilish, tez o'zgarishlarga moslashish va ijtimoiy tuzilishga mazmunli hissa qo'shish uchun yaxshi jihozlangan. Ijtimoiy pedagogik zarurat sifatida talabalarda mustaqil rivojlanish motivatsiyasini o'rganishga kirishar ekanmiz, biz sizni ichki motivatsiyaning o'zgartiruvchi kuchi, o'z-o'zini boshqaradigan o'quvchilarni tarbiyalashda ijtimoiy pedagogikaning roli va salohiyatini chuqurroq o'rganishga taklif qilamiz. o'zgarishlar yaratuvchilar va innovatorlarning keyingi avlodini ilhomlantirish va kuchaytirish uchun ta'lim. Ushbu kirish qismi o'quvchilarda o'z-o'zini mustaqil motivatsiyani rivojlantirishning ahamiyatini har tomonlama tekshirish uchun zamin yaratadi, ijtimoiy pedagogikaning o'quvchilarga o'z rivojlanishi va ta'lim sayohatiga mas'ul bo'lish huquqini berishdagi rolini ta'kidlaydi.

Ta'lim sohasida motivatsiya o'quvchilarning faolligi, qat'iyatliliigi va muvaffaqiyatining harakatlantiruvchi kuchi bo'lib xizmat qiladi. Mukofotlar, baholar va tashqi e'tirof kabi tashqi motivatorlar qisqa muddatli muvofiqlikni keltirib chiqarishi mumkin bo'lsa-da, bu ichki motivatsiya chuqur ehtiros, qiziquvchanlik va o'rganish va o'sishga bo'lgan haqiqiy istakni kuchaytiradi. Individdning o'ziga xos qiziqishi, zavqlanishi va vazifaning o'zidan qoniqish



bilan bog'liq bo'lgan ichki motivatsiya mustaqillik, o'zlashtirish va maqsadni his qilish bilan tavsiflanadi. Talabalar ichki motivatsiyaga ega bo'lsa, ular faol ishtirok etish, ijodkorlik va shaxsiy o'sish va bajarishga bo'lgan ichki xohish-istaklaridan kelib chiqqan holda muammolarni hal qilishga tayyorlik kabi xatti-harakatlarni namoyon etishlari ehtimoli ko'proq.

Ichki motivatsiyani rivojlantirishda avtonomiyaning kuchi. Ichki motivatsiya kontsepsiyasining markazida avtonomiya tushunchasi - o'z harakatlari va tanlovlarida iroda va o'zini o'zi boshqarish hissi. Talabalar o'zlarining ta'lim muhitida avtonomiya tuyg'usini his qilsalar, ular egalik tuyg'usini, mas'uliyatni va o'zlarining ilmiy izlanishlarida ishtirok etishlarini boshdan kechirishlari mumkin. Talabalarga avtonomiyani kuchaytirish ularning o'quv jarayonida tanlash, o'zini o'zi boshqarish va qaror qabul qilish imkoniyatlarini ta'minlashni o'z ichiga oladi. Talabalarga qiziqish mavzularini tanlash, maqsadlar qo'yish va o'rganish tezligi va strategiyalarini aniqlash imkonini berish orqali o'qituvchilar ichki motivatsiyani kuchaytiradigan va o'rganishga chuqur sodiqlikni kuchaytiradigan vakolat va mustaqillik tuyg'usini tarbiyalashlari mumkin.

Ichki motivatsiya orqali mahorat va malakani rivojlantirish. Avtonomiyadan tashqari, o'zlashtirish va malakaga intilish o'quvchilarda ichki motivatsiyani saqlab qolishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Agar odamlar o'zlarini qiyin vazifalarni bajarishga, yangi ko'nikmalarga ega bo'lishga va mazmunli muvaffaqiyatga erishishga qodir deb bilsalar, ular o'zlarining ichki motivatsiyasini kuchaytiradigan va doimiy harakat va ishtirok etishga undaydigan kompetentsiya hissini boshdan kechiradilar. O'qituvchilar konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etish, o'rganish tajribasini mustahkamlash va talabalarga muvaffaqiyat va o'sish uchun imkoniyatlar yaratish orqali o'zlashtirishga yo'naltirilgan fikrlashni rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Sa'y-harakat, qat'iyat va doimiy takomillashtirishni qadrlaydigan madaniyatni tarbiyalash orqali o'qituvchilar muvaffaqiyatsizlik va to'siqlarga qarshi ichki motivatsiya va chidamlilikni rivojlantiruvchi o'sish ongini shakllantirishlari mumkin.

Ichki motivatsiyada maqsad va ma'noning ahamiyati. Avtonomiya va o'zlashtirishdan tashqari, o'quvchilarning ilmiy izlanishlarida maqsad va ma'noning mavjudligi ichki motivatsiyani saqlab qolish uchun juda muhimdir. Talabalar o'zlarining ta'lim maqsadlarini shaxsan mazmunli, ularning qadriyatlarini, qiziqishlari va intilishlari bilan uyg'un deb bilsalar, ular o'zlarining ichki motivatsiyasini va o'rganishga bo'lgan sadoqatini qo'llab-quvvatlaydigan chuqur maqsad tuyg'usini boshdan kechirish ehtimoli ko'proq. O'qituvchilar o'quv maqsadlarini real dunyo bilan bog'lash, ijtimoiy hissa tuyg'usini rivojlantirish va ularning ilmiy izlanishlarining ahamiyati haqida fikr yuritishni



rag'batlantirish orqali o'quvchilarda maqsad tuyg'usini rivojlantirishga yordam berishi mumkin. O'quv tajribalarini mazmunli va dolzarbligi bilan singdirish orqali o'qituvchilar talabalarni tashqi mukofot va e'tirofdan ustun bo'lgan maqsad tuyg'usiga asoslangan o'zlarining ilmiy ishlariga chin dildan jalb qilishlari mumkin.

Qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish. Ta'lim muassasalarida ichki motivatsiyani rivojlantirishning markaziy o'rni o'quvchilarning mustaqilligi, malakasi va o'zaro bog'liqligini qadrlaydigan qo'llab-quvvatlovchi va inklyuziv ta'lim muhitini yaratishdir. O'qituvchilarga tegishlilik, hurmat va psixologik xavfsizlik tuyg'ularini tarbiyalash orqali o'quvchilarni tavakkal qilishga, o'z fikrlarini ifoda etishga va o'quv jarayoniga faol jalb qilishga undaydigan ijobiy sinf muhitini shakllantirish mumkin. O'qituvchi va talaba ijobiy munosabatlarini o'rnatish, hamkorlik va tengdoshlarning o'zaro ta'sirini rag'batlantirish, o'quvchilarning ovozi va tanlovi uchun imkoniyatlarni ta'minlash ichki motivatsiyani rivojlantiradigan qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratishning muhim strategiyasidir. Talabalar o'zlarining tengdoshlari va o'qituvchilari bilan hurmat, qadrlil va bog'langanligini his qilsalar, ular o'zlarining akademik faolligi va yutuqlarini kuchaytiradigan tegishlilik hissi va ichki motivatsiyani boshdan kechirishlari mumkin.

Qiziqish, izlanish va ijodkorlikni rag'batlantirish. Ichki motivatsiya qiziqishni uyg'otadigan, izlanishni rag'batlantiradigan va ijodkorlikni rivojlantiradigan muhitda rivojlanadi. O'quvchilarning qiziqishini uyg'otadigan, savollar berishga undaydigan va ularni yangi g'oyalar va istiqbollarni o'rganishga undaydigan o'quv tajribalarini loyihalash orqali o'qituvchilar chuqur o'rganish va intellektual o'sishga turtki bo'lgan hayrat tuyg'usini va ichki motivatsiyani yoqib yuborishi mumkin. O'quvchilarni o'z qiziqishlari sari intilishga, ochiq izlanishga, tanqidiy va ijodiy fikrlashga undash intellektual qiziqish va ichki motivatsiya tuyg'usini tarbiyalaydi. Amaliy ta'lim, loyihaga asoslangan faoliyat va fanlararo izlanishlar uchun imkoniyatlarni taqdim etish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini kuchaytirishi va ularga o'zlarining ta'lim sayohatlariga egalik qilishlariga imkon berishlari mumkin.

O'sish tafakkurini va chidamlilikni qabul qilish. Ichki motivatsiya o'sish tafakkuri bilan chambarchas bog'liq - aql, qobiliyat va iste'dodlarni harakat, amaliyot va qat'iyat bilan rivojlantirish mumkinligiga ishonish. O'qituvchilar xatolardan saboq olishni, qiyinchiliklarni qabul qilishni va to'siqlarga qarshi turishni qadrlaydigan o'sish tafakkur madaniyatini targ'ib qilish orqali o'quvchilarda chidamlilik va ichki motivatsiyani tarbiyalashlari mumkin. Talabalarni muvaffaqiyatsizliklarni o'sish uchun imkoniyat sifatida



ko'rishga undash, harakat va takomillashtirishga qaratilgan konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etish, taraqqiyot va yutuqlarni nishonlash o'sish tafakkuri va ichki motivatsiyani rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchilar mehnat va qat'iyat kuchiga ishonchni singdirish orqali o'quvchilarga qiyinchiliklarni engish, o'z maqsadlariga qat'iylik bilan erishish va qiyinchiliklarga qarshi ichki motivatsiyani saqlab qolish uchun kuch beradi.

Maqsad va ijtimoiy hissa hissini tarbiyalash. Ichki motivatsiya maqsad va ijtimoiy hissa hissi bilan chambarchas bog'liq - insonning harakatlari va harakatlari o'zidan tashqari ma'no va ta'sirga ega ekanligiga ishonish. Talabalarga o'z ta'lim maqsadlarini kattaroq ijtimoiy muammolar, shaxsiy qadriyatlar va intilishlar bilan bog'lashda yordam berish orqali o'qituvchilar ichki motivatsiyani kuchaytiradigan va ilmiy izlanishlarda mazmunli ishtirok etishga yordam beradigan maqsad tuyg'usini rivojlantirishi mumkin. Talabalarni o'z o'rganishlarining ahamiyati haqida fikr yuritishga, haqiqiy muammolar bilan bog'lanishga va o'z jamoalariga hissa qo'shadigan loyihalarda ishtirok etishga undash maqsad va ijtimoiy mas'uliyat hissini uyg'otadi. Agentlik va ijtimoiy ta'sir tuyg'usini tarbiyalash orqali o'qituvchilar o'quvchilarni o'zlarining ichki motivatsiyasini dunyoda ijobiy o'zgarishlar qilish va ularning qadriyatlari va intilishlariga mos keladigan maqsadlarga erishishga yo'naltirishga ilhomlantiradilar.

O'quv tajribalarini shaxsiylashtirish. Shaxsiylashtirish talabalarda ichki motivatsiyani rivojlantirishning kalitidir, chunki u ularning shaxsiy kuchli tomonlarini, qiziqishlarini va o'rganish uslublarini tan oladi va hurmat qiladi. O'quvchilarning turli ehtiyojlari va afzalliklarini qondirish uchun o'qitishni moslashtirib, o'qituvchilar qiziqarli, dolzarb va mazmunli o'quv tajribalarini yaratishi mumkin, bu ichki motivatsiyani kuchaytiradigan egalik va avtonomiya tuyg'usini rivojlantiradi. Kompetensiyaga asoslangan ta'lim, talabaga yo'naltirilgan izlanish va individual maqsadlarni belgilash kabishaxsiylashtirilgan ta'lim usullaridan foydalanish talabalarga o'z ta'lim sayohatlarini nazorat qilish va ularning qiziqishlari va intilishlari bilan rezonanslashadigan mavzularni davom ettirish imkonini beradi. O'z-o'zini boshqarish, topshiriqlarni tanlash va shaxsiy fikr-mulohazalar uchun imkoniyatlarni taqdim etish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning o'quv jarayonida o'z vakolatlari va avtonomiyalarini hurmat qilish orqali ichki motivatsiyani rivojlantirishlari mumkin.

Differentsial ko'rsatma va baholash. Ta'lim va baholash o'quvchilarning turli ehtiyojlari, qobiliyatlari va o'rganish imtiyozlariga mos kelishini ta'minlash orqali ichki motivatsiyani rivojlantirish uchun farqlash juda muhimdir. O'qitish strategiyalari, materiallar va baholashlarni turli xil o'rganish uslublari,



tayyorgarlik darajalari va qiziqishlariga moslashtirish orqali o'qituvchilar o'quvchilarni samarali qo'llab-quvvatlaydigan va qiyinlashtiradigan inklyuziv ta'lim muhitini yaratishi mumkin. Bosqichli topshiriqlar, moslashuvchan guruhlash va turli baholash usullari kabi tabaqalashtirilgan ta'lim usullarini tatbiq etish o'qituvchilarga o'quvchilar bilan akademik bo'lgan joyda uchrashish va o'sish va muvaffaqiyatga erishish uchun o'quv tajribalarini mustahkamlash imkonini beradi. Tanlash, avtonomiya va shaxsiy qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini taqdim etish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning individual kuchli tomonlari va ehtiyojlariga mos ravishda o'qitish orqali ichki motivatsiyani rivojlantirishi mumkin, ularga chuqur o'rganish va o'zlarining to'liq potentsiallariga erishish imkoniyatini beradi.

O'z-o'zini tartibga solish va metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish. Ichki motivatsiya o'z-o'zini tartibga solish va metakognitiv qobiliyatlar bilan chambarchas bog'liq - maqsadlarni belgilash, taraqqiyotni kuzatish, o'rganish strategiyalari haqida fikr yuritish, o'z xatti-harakatlari va his-tuyg'ularini samarali tartibga solish qobiliyati. Talabalarga vaqtni qanday boshqarishni, real maqsadlarni qo'yishni, ularning o'quv jarayonini kuzatishni va ularning kuchli tomonlari va rivojlanish sohalari haqida fikr yuritishni o'rgatish orqali o'qituvchilar ichki motivatsiyaga asoslangan o'z-o'zini tartibga soluvchi o'quvchilarni tarbiyalashlari mumkin. Talabalarda o'z-o'zini aks ettirish, maqsad qo'yish va strategik rejalashtirish kabi metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishga undash ularni o'z ta'limini egallash, qiyinchiliklarga qarshi turish va muvaffaqiyatga erishish uchun o'quv strategiyalarini moslashtirish vositalari bilan jihozlaydi. O'z-o'zini anglash, o'z-o'zini anglash va o'zini o'zi boshqarish madaniyatini rivojlantirish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga ichki motivatsiyani rivojlantirish, mustaqil o'quvchilar bo'lish va ilmiy va shaxsiy izlanishlarda muvaffaqiyat qozonish imkoniyatini beradi.

Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri talabalarda o'z-o'zini mustaqil rivojlantirish motivatsiyasini shakllantirishdir. Bu jarayon talabalarning shaxsiy va professional o'sishini ta'minlashda katta ahamiyatga ega. O'z-o'zini rivojlantirish, talabalarni yangi bilimlarni o'zlashtirishga, yangi ko'nikmalarni egallashga va mustaqil ravishda o'z maqsadlariga erishishga yo'naltiradi. Ushbu maqolada o'z-o'zini mustaqil rivojlantirish motivatsiyasining ijtimoiy-pedagogik zaruriyati batafsil tahlil qilinadi. O'z-o'zini mustaqil rivojlantirish motivatsiyasi, avvalo, talabalar shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Mustaqil o'rganish jarayoni talabalarni muammolarni hal qilish va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga undaydi. Bu ularda o'ziga bo'lgan ishonch va o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini oshiradi. O'z-o'zini rivojlantirish



orqali talabalarda mustaqil qarorlar qabul qilish va murakkab vaziyatlarda to'g'ri yo'lni topish ko'nikmalari shakllanadi. Shu sababli, shaxsiy rivojlanishning muhim jihatlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: Talabalar o'z-o'zini rivojlantirish orqali mustaqil o'rganish qobiliyatini rivojlantiradi, bu esa ularga yangi bilimlarni o'zlashtirish va amalda qo'llash imkonini beradi. O'z-o'zini rivojlantirish jarayonida talabalarda o'ziga ishonch ortadi, bu esa ularni mustaqil va mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga undaydi.

O'z-o'zini mustaqil rivojlantirish motivatsiyasi talabalarning professional rivojlanishida ham katta ahamiyatga ega. Bu jarayon orqali talabalar yangi ko'nikmalarni egallash va ularni amaliyotda qo'llashga tayyorlanadi. Professional rivojlanishning muhim jihatlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin. Mustaqil rivojlanish motivatsiyasi talabalarga yangi ko'nikmalarni egallash va ularni amaliyotda qo'llashga yordam beradi. Bu esa ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatda raqobatbardosh qiladi. Talabalar mustaqil rivojlanish orqali innovatsion yondashuvlarni o'rganadi va ulardan amalda foydalanadi. Bu ularni zamonaviy mehnat bozorida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi. O'z-o'zini mustaqil rivojlantirish motivatsiyasi talabalarni ijtimoiy rivojlanishga ham yo'naltiradi. Jamiyatga hissa qo'shish va o'zaro hamkorlik qilish ko'nikmalarini rivojlantirish orqali talabalar jamiyatning faol a'zolariga aylanadi. Ijtimoiy rivojlanishning muhim jihatlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: O'z-o'zini rivojlantirishga motivatsiya qilingan talabalar jamiyat rivojiga o'z hissalarini qo'shadi va ijtimoiy muammolarni hal qilishda faol ishtirok etadi. Mustaqil rivojlantirish jarayonida talabalar o'zaro hamkorlik qilishni va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, bu esa ularni kelajakda samarali jamoalarda ishlashga tayyorlaydi. O'z-o'zini mustaqil rivojlantirish motivatsiyasining pedagogik zaruriyati ham katta ahamiyatga ega. Bu jarayon orqali ta'lim jarayoni takomillashtiriladi va talabalarning ehtiyojlariga moslashtiriladi. Pedagogik zaruriyatning muhim jihatlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: O'z-o'zini rivojlantirish motivatsiyasi ta'lim jarayonini talabalar ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi, bu esa ta'lim samaradorligini oshiradi. Mustaqil rivojlanish motivatsiyasi orqali talabalar faol o'quv muhitini yaratishga hissa qo'shadi, bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va talabalarning qiziqishini kuchaytiradi. O'z-o'zini mustaqil rivojlantirish motivatsiyasi talabalarning shaxsiy, professional va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Bu motivatsiya ularni zamonaviy mehnat bozorida muvaffaqiyatli bo'lishiga, jamiyatda faol ishtirok etishiga va ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Shu sababli,



pedagoglar talabalarni o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirish va ularga kerakli ko'nikma va bilimlarni berish orqali bu jarayonni qo'llab-quvvatlashlari lozim.

Ichki motivatsiya shaxsning ichidan kelib chiqadi va o'z manfaati uchun, qiziqish yoki zavqlanish uchun biror faoliyat bilan shug'ullanishni o'z ichiga oladi. Ichki motivatsiyaga ega bo'lgan talabalar o'z-o'zidan mustaqil rivojlanishga intilishlari ehtimoli ko'proq, chunki ular o'rganish va o'sishdan shaxsiy qoniqishni topadilar. Tashqi motivatsiya baholar yoki maqto'v kabi tashqi mukofotlar yoki jazolarni o'z ichiga oladi. Tashqi motivatorlar dastlab talabalarni ishlashga undasa ham, ular uzoq muddatli mustaqil rivojlanishni ta'minlay olmaydi. Talabalarga mustaqillik va o'z taqdirini o'zi belgilash imkoniyatini berish ularning mustaqil rivojlanish motivatsiyasini oshirishi mumkin. Talabalar o'z ta'lim jarayonini nazorat qilish tuyg'usiga ega bo'lsa, ularning o'sishi va rivojlanishiga egalik qilish ehtimoli ko'proq. Talabalarni aniq, qiyin va erishilishi mumkin bo'lgan maqsadlarni qo'yishga undash ularni mustaqil rivojlanish yo'lida ishlashga undashi mumkin. Vaqtini boshqarish va o'qish strategiyasi kabi o'z-o'zini tartibga solish ko'nikmalarini o'rgatish talabalarga ularning taraqqiyotini kuzatish va shunga mos ravishda harakatlarini sozlash imkonini beradi. Konstruktiv fikr bildirish va talabalarning sa'y-harakatlari va yutuqlarini e'tirof etish ularning mustaqil rivojlanish motivatsiyasini oshirishi mumkin. Ijobiy mustahkamlash va taraqqiyotni e'tirof etish o'quvchilarning ichki motivatsiyasini va o'rganishga bo'lgan sadoqatini kuchaytirishi mumkin. Talabalar kuch va qat'iyat bilan o'rganish va takomillashtirish qobiliyatiga ishonadigan o'sish tafakkurini rivojlantirish, ularning mustaqil rivojlanish motivatsiyasini oshirishi mumkin. Qiyinchiliklar va xatolarga ijobiy munosabatni rag'batlantirish talabalarga o'rganish imkoniyatlarini qo'llashga yordam beradi. Qo'llab-quvvatlovchi va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish o'quvchilarning mustaqil rivojlanish motivatsiyasini oshirishi mumkin. Hamkorlikni rag'batlantirish, resurslar bilan ta'minlash va murabbiylikni taklif qilish talabalarga o'z qiziqishlarini o'rganish va shaxsiy o'sishga intilish imkonini beradi. Talabalarga o'z ta'lim tajribasida o'z so'zini aytishga imkon berish va ularning qiziqishlarini o'quv dasturiga kiritish ularning mustaqil rivojlanish motivatsiyasini oshirishi mumkin. Ta'lim imkoniyatlarini shaxsiylashtirish o'quvchilarning ta'lim safariga bo'lgan qiziqishini va sadoqatini oshirishi mumkin.

Talabalar o'z-o'zini mustaqil rivojlantirish motivatsiyasini shakllantirish uchun rejalashtirish va vaqtini boshqarish ko'nikmalarini o'zlashtirishlari zarur. Bu ko'nikmalar o'quv jarayonini samarali tashkil etishga va belgilangan maqsadlarga o'z vaqtida erishishga yordam beradi.



Avtonomiya talabalarining mustaqil rivojlanishini rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi, ularga o'z ta'lim jarayoni va qarorlarini egallash huquqini beradi. O'quvchilarning mustaqil rivojlanishiga yordam beradigan avtonomiyaning ba'zi asosiy usullari:

Avtonomiya o'quvchilarga o'z ta'lim tajribalarini nazorat qilish hissini beradi, ularga o'z qiziqishlari, afzalliklari va maqsadlaridan kelib chiqqan holda tanlov va qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Talabalar o'z ta'limini yo'naltirish imkoniyatini his qilsalar, ular faol ishtirok etishga va akademik o'sishi uchun mas'uliyatni o'z zimmalariga olishga ko'proq rag'batlanadilar. Avtonomiya ichki motivatsiya bilan chambarchas bog'liq, chunki u o'ziga xos qiymat va shaxsiy qoniqish uchun faoliyat bilan shug'ullanishni o'z ichiga oladi. Talabalar o'zlarini qiziqtirgan mavzular bilan shug'ullanish, maqsadlar qo'yish va o'rganish imkoniyatlarini mustaqil ravishda o'rganish erkinligiga ega bo'lsa, ular mustaqil ravishda o'rganish va rivojlanish uchun ichki motivatsiyaga ega bo'lish ehtimoli ko'proq. Avtonomiya o'quvchilarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini va o'z-o'zini boshqarish odatlarini rivojlantiradi. Talabalarga o'z taraqqiyotini rejalashtirish, kuzatish va baholash imkonini berish orqali avtonomiya ularni tashabbuskorlikka, ustuvorliklarni belgilashga va o'z maqsadlariga mustaqil ravishda erishish uchun o'quv strategiyalarini moslashtirishga undaydi. Avtonomiya o'quvchilarni qaror qabul qilishga, axborotni tahlil qilishga va mustaqil ravishda yechim izlashga undash orqali ularda tanqidiy fikrlash va muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Talabalar turli yondashuvlarni o'rganish va tajriba qilish erkinligiga ega bo'lganda, ular tushunchalarni chuqurroq tushunishadi va kognitiv qobiliyatlarini oshiradilar. Avtonomiya o'quvchilarning individual ehtiyojlari, qiziqishlari va o'rganish uslublariga moslashtirilgan shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasini beradi. Talabalarga mazmun bilan qanday munosabatda bo'lishlarini, o'z tushunchalarini namoyish etishlarini va ehtiros sohalariga intilishlarini tanlashlariga imkon berish orqali, avtonomiya ularning ta'lim sayohatining dolzarbligi va mazmunlilikini oshiradi. Avtonomiya talabalarga tavakkal qilish, muvaffaqiyatsizliklardan saboq olish va muvaffaqiyatlarni nishonlash imkoniyatlarini taqdim etish orqali o'quvchilarning ishonchi va chidamliligini oshiradi. Talabalar qiyinchiliklarni engish va to'siqlarni mustaqil ravishda engib o'tish erkinligiga ega bo'lganda, ular shaxsiy va akademik o'sishi uchun zarur bo'lgan qobiliyat va qat'iyat hissini rivojlantiradilar. Avtonomiya talabalarda umrbod ta'lim ko'nikmalarini rivojlantiradi, ularni sinfdan tashqarida o'z-o'zini rag'batlantirish, moslashuvchan va uzluksiz o'rganishga tayyorlaydi. Qiziqish, izlanish va o'z-o'zini takomillashtirish tuyg'usini tarbiyalash orqali avtonomiya



talabalarni tez o'zgaruvchan dunyoda rivojlanish uchun zarur bo'lgan fikrlash va ko'nikmalar bilan qurollantiradi. Ta'limda avtonomiyani targ'ib qilish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga mustaqil rivojlanishga intilish, qiyinchiliklarni qabul qilish va o'zlarining to'liq potentsiallarini amalga oshirishga qodir bo'lgan o'zini o'zi boshqara oladigan, g'ayratli va chidamli o'quvchilar bo'lishlari mumkin. Avtonomiya nafaqat talabalarning ilmiy faoliyatini oshiradi, balki ularning shaxsiy o'sishi, ijodkorligi va umrbod ta'lim odatlarini ham rivojlantiradi.

Maqolada ijtimoiy-pedagogik zarurat sifatida talabalarda o'z-o'zini mustaqil rivojlanish motivatsiyasini rivojlantirishning muhim ahamiyati ko'rib chiqiladi. Motivatsiya talabalarni akademik muvaffaqiyatga, shaxsiy o'sishga va umrbod ta'lim olishga undaydigan harakatlantiruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi. Talabalar o'z-o'zini mustaqil rivojlanish bilan shug'ullanish uchun ichki motivatsiyaga ega bo'lsa, ular yuqori darajadagi faollik, qat'iyatlilik va o'sish tafakkurini namoyish etadilar. O'qituvchilar o'quvchilarning motivatsiyasini, mustaqilligini va o'z ta'lim yo'nalishini egallashga imkon berish uchun o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Maqolada talabalarning motivatsiyasiga ta'sir qiluvchi turli omillar, jumladan, ichki va tashqi motivatorlar, o'z-o'zini samaradorligi, maqsadni belgilash va o'quv muhiti yoritilgan. Shaxsiy qiziqish va qoniqish bilan bog'liq bo'lgan ichki motivatsiya o'quvchilarning o'z-o'zini mustaqil rivojlanishiga jalb qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Baholar va mukofotlar kabi tashqi motivatorlar dastlabki rag'batlantirishni ta'minlashi mumkin, ammo uzoq muddatli motivatsiyani saqlab qolmasligi mumkin. O'z-o'zini samaradorligi, muvaffaqiyatga erishish qobiliyatiga ishonish va maqsadni belgilash o'quvchilarni mustaqil rivojlanishga undashning muhim tarkibiy qismlaridir. O'qituvchilarga avtonomiyani qadrlaydigan, izlanishni rag'batlantiradigan va o'z-o'zini boshqarish uchun imkoniyatlar yaratadigan qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish tavsiya etiladi. Muxtoriyatni targ'ib qilish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga tanlov qilish, maqsadlar qo'yish va o'qishlari uchun mas'uliyatni o'z zimmalariga olishga imkon beradi. Ma'noli fikr-mulohazalar, o'sish tafakkurini rivojlantirish, qiziqarli ta'lim tajribasini yaratish va yutuqlarni nishonlash - o'qituvchilar mustaqil rivojlanish uchun motivatsiyani kuchaytirish uchun qo'llashlari mumkin bo'lgan strategiyalardir. Maqolada o'quvchilarning mustaqil rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda o'qituvchilarning o'rganishga yordam beruvchi, murabbiy, namuna, avtonomiyani targ'ib qiluvchi va qo'llab-quvvatlash tizimlari sifatidagi roli ta'kidlangan. O'qituvchilar o'quvchilarni o'rganish yo'lida boshqaradi va qo'llab-quvvatlaydi, manbalar va fikr-mulohazalarni taqdim etadi va ularni mukammallikka intilishga ilhomlantiradi. O'rganishga bo'lgan ishtiyoq va o'sish



tafakkurini namoyish etish orqali o'qituvchilar talabalarni qiyinchiliklarga dosh berishga va uzluksiz o'sishga intiladilar.

Aniq va erishish mumkin bo'lgan maqsadlarni qo'yish talabalar muvaffaqiyati va ilmiy yutuqlarining asosiy jihati hisoblanadi. Talabalar aniq belgilangan maqsadlarga ega bo'lsa, ular ko'proq rag'batlantiriladi, diqqat markazida bo'ladi va o'qishda muvaffaqiyatga intiladi. Ushbu keng qamrovli munozarada biz ta'limda maqsadlarni belgilashning ahamiyatini, o'quvchilar o'rnatishi mumkin bo'lgan turli xil maqsadlarni, maqsadlarni aniqlash va ularga erishish strategiyalarini va bu jarayonda o'quvchilarni qo'llab-quvvatlashda o'qituvchilarning rolini o'rganamiz. Maqsadlarni belgilash - bu o'quvchilarga o'z maqsadlarini aniqlashga, motivatsiyani saqlashga va muvaffaqiyatlarini kuzatishga yordam beradigan kuchli vositadir. Aniq, o'lchanadigan, erishish mumkin bo'lgan, tegishli va vaqt bilan bog'liq (SMART) maqsadlarni qo'yish orqali talabalar o'zlarining akademik sayohatlari uchun yo'l xaritasini yaratishlari mumkin. Maqsadlar yo'nalish, maqsad va erishilganda muvaffaqiyat hissini ta'minlaydi, o'quvchilarning o'ziga ishonchi va o'z-o'zini samaradorligini oshiradi.

1. O'quv maqsadlari: O'quv maqsadlari talabalarining muayyan fanlar, kurslar yoki akademik bosqichlardagi muvaffaqiyatlariga qaratilgan. Masalan, ma'lum bir GPAGA erishish, ma'lum bir malakani egallash yoki tadqiqot loyihasini yakunlash.

2. Shaxsiy rivojlanish maqsadlari: Shaxsiy rivojlanish maqsadlari talabalarining muloqot, vaqtni boshqarish, yetakchilik va chidamlilik kabi akademik bo'lmagan ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan. Ushbu maqsadlar talabalarining umumiy o'sishi va muvaffaqiyatiga hissa qo'shadi.

3. Karyera maqsadlari: Karyera maqsadlari talabalarining kelajakdagi kasbiy faoliyatiga intilishlari bilan bog'liq. Muayyan ish, sanoat yoki muvaffaqiyat darajasiga intilishdan qat'i nazar, martaba maqsadlari talabalarga o'zlarining ilmiy va darsdan tashqari mashg'ulotlari haqida ongli qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

4. Uzoq muddatli maqsadlar: Uzoq muddatli maqsadlar talabalarining umumiy intilishlari va ambitsiyalarini o'z ichiga oladi, ko'pincha ularning akademik sayohatidan tashqariga chiqadi. Bu maqsadlar o'quvchilarning kelajakdagi faoliyati uchun maqsad va yo'nalishni ko'rsatadi.

Maqsadlarni aniqlash va ularga erishish strategiyalari

1. Qadriyatlar va qiziqishlar haqida mulohaza yuriting: Maqsadlarni belgilashdan oldin talabalar o'zlarining qadriyatlari, qiziqishlari, kuchli tomonlari va rivojlanish sohalari haqida fikr yuritishlari kerak. Ular uchun nima



muhimligini va ular nimaga ishtiyoqi borligini tushunish maqsadni belgilash jarayonini boshqarishi mumkin.

2. SMART maqsadlarni qo'ying: Talabalarni SMART maqsadlarini aniq, o'lchanadigan, erishish mumkin, tegishli va vaqt bilan chegaralangan holda qo'yishga undash. Aniq va aniq belgilangan maqsadlar yanada harakatchan va rag'batlantiradi.

3. Maqsadlarni ajratib oling: Katta maqsadlar juda katta bo'lishi mumkin, shuning uchun ularni kichikroq, boshqarilishi mumkin bo'lgan vazifalarga bo'lish juda muhimdir. Ushbu yondashuv taraqqiyotni yanada aniqroq qiladi va talabalarga yo'l davomida erishgan yutuqlarini nishonlash imkonini beradi.

4. Reja tuzing: Har bir maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan bosqichlarni belgilab beruvchi batafsil rejani ishlab chiqish o'quvchilarning tartibli va diqqatini jamlashga yordam beradi. Rejalashtirish jarayonida vaqt jadvali, zarur resurslar va mumkin bo'lgan to'siqlarni hisobga olish kerak.

5. Taraqqiyotni kuzatib boring: Maqsad sari taraqqiyotni muntazam ravishda kuzatib borish o'quvchilarga o'z faoliyatini baholash, kerak bo'lganda tuzatishlar kiritish va motivatsiyani saqlab qolish imkonini beradi. Tezlikni saqlab qolish uchun muhim bosqichlarni nishonlash va yutuqlarni tan olish muhimdir.

6. Yordam izlang: Qiyinchiliklarga duch kelganda yoki yo'l-yo'riq kerak bo'lganda talabalarni o'qituvchilar, murabbiylar, tengdoshlar yoki akademik maslahatchilardan yordam so'rashga undash. Boshqalar bilan hamkorlik qilish qimmatli tushuncha va motivatsiya berishi mumkin.

O'qituvchilar o'quvchilarning maqsadlarini aniqlash va ularga erishishda yordam berishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'qituvchilar qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi o'quv muhitini yaratish, fikr-mulohazalarni taqdim etish va yo'l-yo'riq ko'rsatish orqali o'quvchilarga ambitsiyali maqsadlarni qo'yishlari va ularga erishishda samarali ishlashlari mumkin.

1. Maqsadlarni belgilash bo'yicha seminarlar: O'qituvchilar o'quvchilarga maqsad qo'yish muhimligini tushunishga, SMART maqsadlarni ishlab chiqishga va ularga erishish uchun harakat rejalarini tuzishga yordam beradigan seminarlar yoki mashg'ulotlar o'tkazishi mumkin.

2. Individual yo'l-yo'riq: Talabalarga o'z maqsadlari bo'yicha shaxsiy yo'l-yo'riq va fikr-mulohazalarni taqdim etish ularga o'z maqsadlarini aniqlashtirish, yo'lda qolish va to'siqlarni engib o'tishga yordam beradi.

3. Rag'bat va motivatsiya: Talabalarni rag'batlantirish, ularning sa'y-harakatlarini e'tirof etish va yutuqlarini nishonlash ularning o'z maqsadlariga erishish uchun ishonchi va motivatsiyasini oshirishi mumkin.



4. Rol modellashtirish: O'qituvchilar samarali maqsadlar qo'yish amaliyotini, qiyinchiliklarga chidamlilik va o'quvchilarni mukammallikka intilishga ilhomlantiradigan o'sish tafakkurini namoyish etish orqali namuna bo'lib xizmat qilishi mumkin.

5. Qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish: o'quvchilar xavf-xatarni qabul qilish, savollar berish va yordam so'rashda o'zlarini xavfsiz his qiladigan qo'llab-quvvatlovchi va inklyuziv sinf muhitini yaratish maqsadlarga erishish va doimiy takomillashtirish madaniyatini rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'quvchilarda o'z-o'zini mustaqil rivojlanish motivatsiyasini shakllantirish ularni faol, faol o'quvchilar va jamiyatga hissa qo'shadigan shaxslar bo'lish uchun zarurdir. Shuningdek, maqsadni belgilash - bu o'quvchilarga o'z bilimlarini nazorat qilish, intilishlarini amalga oshirish va akademik va undan tashqarida muvaffaqiyatga erishish imkonini beradigan asosiy mahoratdir. Aniq, amalga oshirish mumkin bo'lgan maqsadlarni qo'yish orqali talabalar harakat qilishlari mumkin maqsad, motivatsiya va chidamlilik bilan ularning ta'lim sayohati. O'qituvchilar o'quvchilarga maqsad qo'yish jarayonida yo'l-yo'riq ko'rsatish va qo'llab-quvvatlash, o'sish, muvaffaqiyatga erishish va umrbod ta'lim olish madaniyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Aniq belgilangan maqsadlar va zarur yordamga ega bo'lgan talabalar o'zlarining to'liq potentsiallarini ochib, o'zlarining ilmiy izlanishlari va kelajakdagi harakatlarida muvaffaqiyat qozonishlari mumkin. O'qituvchilar o'quvchilarni rag'batlantirish, mustaqillik va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishda ularni akademik va undan tashqarida muvaffaqiyatga tayyorlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish, shaxsiy yo'l-yo'riqlarni taqdim etish va talabalarni ulkan maqsadlarni qo'yishga undash orqali o'qituvchilar talabalarni o'z o'rganishlarini nazorat qilish va doimiy o'sish va takomillashtirishga intilishlari mumkin. Motivatsiyalangan, o'zini o'zi boshqaradigan o'quvchilar zamonaviy dunyoning murakkabliklarida ishonch, qat'iyatlilik va o'rganishga umrbod muhabbat bilan harakat qilish uchun tayyorlangan.

Adabiyotlar:

1. Arzieva, S. (2023). Talabalarda analitik mushohada qilish qobiliyatlarini rivojlantirish ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida. *Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(11), 26-28.
2. Dilnoza, A. (2023). Ingliz tilini o'qitishda talabalarning mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslari. *O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali*, 2(17), 351-358.
3. Xurramovich, B. Z. (2024). Talabalarning mustaqil bilim olish kompetensiyalarini shakllantirishning tashkiliy-pedagogik xususiyatlari. *Innovative developments and research in education*, 3(25), 28-32.



4. Xasanovich, M. T., & Abdullayevna, S. G. (2024). Psixologiya ta'limotida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish: strategiyalar va muammolar. *Ustozlar uchun*, 56(2), 147-151.
5. Xayitov, J. (2023). Talabalarda kreativlik sifatining rivojlanganlik darajasini tashxislovchi metodlar. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(1 Part 2), 147-153.
6. Mamatkozimovich, A. F., Baxriddin o'g'li, E. O., & Firdavsiy O'tkir o'g, A. (2021, October). Yoshlarni O'z-O'zini Boshqarishning Psixologik Mexanizmini Shakllantirish. In " ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM (pp. 164-167).
7. Togonova, S. (2023). Globallashuv jarayonida talabalarda kognitiv kompetentlikni rivojlantirishning psixologik jihatlar. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(12), 32-35.
8. Ergashevna, A. M. (2023). Talabalarining kasbiy kompetentsiasini va ta'lim traektoriyasini mustaqil rivojlantirish imkoniyatlari. *Scientific Impulse*, 1(9), 1360-1364.
9. Abdullayevna, X. F. (2024). Talabalarining nazariy bilimlarini ishlab chikarish bilan integratsialashda amaliy kompetentsiasini rivojlantirish. *Uzbek Scholar Journal*, 25, 28-30.
10. Abdinasir o'g'li, Q. A. (2022, March). Talabalarda intellektual kompetentsiyalarning rivojlantirishning tarkibiy qismlari. In *E Conference Zone* (pp. 27-30).

РЕЗЮМЕ

Talabalarining mustaqil rivojlanish motivatsiyasini shakllantirish ijtimoiy-pedagogik amaliyotning muhim jihati bo'lib, akademik muvaffaqiyat, shaxsiy o'sish va umrbod ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Mustaqillik, o'z-o'zini tartibga solish va moslashuvchanlik muhim kompetensiyalar bo'lgan zamonaviy ta'lim sharoitida o'quvchilarning ichki motivatsiyasi va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirish juda muhimdir. Ushbu maqolada o'quvchilarning o'z ta'lim yo'liga egalik qilish, o'z oldiga mazmunli maqsadlar qo'yish hamda ijtimoiy-pedagogik zarurat sifatida o'quvchilarning mustaqil rivojlanish motivatsiyasini tarbiyalashning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Maqolada ijtimoiy-pedagogik nazariyalar va tadqiqotlarga tayangan holda, o'quvchilarning motivatsiyasi, mustaqilligi va o'z-o'zini boshqarish samaradorligini oshirishga yordam beruvchi o'quv muhitini yaratishda o'qituvchilar, ota-onalar va keng jamoatchilikning ro'li o'rganiladi.

РЕЗЮМЕ

Формирование мотивации учащихся к самостоятельному развитию-важный аспект социально-педагогической практики, имеющий важное значение для академических успехов, личностного роста и развития навыков обучения на протяжении всей жизни. В современных условиях образования, где самостоятельность, саморегуляция и гибкость являются важными компетенциями, очень важно развивать внутреннюю мотивацию и навыки самоконтроля учащихся. В данной статье рассматривается важность воспитания у учащихся мотивации к самостоятельному развитию как владение собственным образовательным путем, постановка перед собой значимых целей и социально-педагогическая необходимость. Опираясь на социально-педагогические теории и исследования, в статье исследуется роль учителей, родителей и широкой общественности в создании учебной среды, способствующей повышению мотивации, самостоятельности и эффективности самоконтроля учащихся.

SUMMARY

The formation of students' motivation for independent development is an important aspect of socio-pedagogical practice and is important for academic success, personal growth and the development of lifelong learning skills. In the context of modern education, where independence, self-regulation and flexibility are important competencies, it is very important to develop students' internal motivation and self-control abilities. This article examines the importance of students owning their own educational path, setting meaningful goals for themselves, and nurturing students' motivation for independent development as a socio-pedagogical necessity. Relying on socio-pedagogical theories and research, the article explores the role of teachers, parents and the general public in creating a learning environment that helps to improve the motivation, independence and self-control efficiency of students.



UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASLARIDA PEDAGOGIK JARAYONLARNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH

Odiljanova G.I.

NamDU tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: ta'lim, tajriba, boshqaruv, bilim, ko'nikma va malakalar, texnologiyalar, motivatsiya, refleksiv yondashuv.

Ключевые слова: образование, опыт, менеджмент, знания, навыки и компетенции, технологии, мотивация, рефлексивный подход.

Key words: education, experience, management, knowledge, skills and competencies, technologies, motivation, reflective guidance.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi «2022-2026 yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida»gi PF-134-son Farmoni, 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni, 2021-yil 25-yanvardagi "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish choratadbirlari to'g'risida"gi PQ-4963-son,

2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida fan va ta'lim sohalarini rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlari sifatida ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish belgilangan.

Umumiy o'rta ta'lim muassaslarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish: jarayonlar samaradorligi ta'lim-tarbiya jarayoni subyektlarining bilim, ko'nikma va malakalarining rivojlanishi, o'zlashtirish ko'rsatkichlari darajasining o'sishi bilan belgilanadi. V.V.Sergeyeva 1-ning fikriga ko'ra, samaradorlikni ta'minlash uchun turli usullar va metodlarni qo'llash; nazoratni obyektiv amalga oshirish va



nazorat natijalarini tahlil qilish; xatolarni o'z vaqtida tuzatish; tekshiruvchining kompetentligi yo'nalishidagi talablarni bajarilishi zarur.

Shunday ekan, umumiy o'rta ta'lim muassaslarida tashkil etiladigan va boshqariladigan pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlashda ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarni muntazam tadqiq qilish, subyektlar faoliyatini nazorat qilish, nazorat natijalarini tahlil qilish va obyektiv baholash asosida qo'llab-quvatlangan, ma'qullangan, shuningdek, o'qituvchilar va ta'lim oluvchilar o'rtasida yangi va ishonchli axborotlar almashinuvini ta'minlovchi tizimni joriy etish eng muhim shartlardan biri hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'lim muassaslarida tashkil etiladigan pedagogik jarayon ishtirokchilari tomonidan ko'zlangan maqsadlar yo'nalishida erishilgan natijalar mazkur jarayonning samaradorligini ifodalaydi va u pedagogik jarayon subyektlari (mazkur jarayon ishtirokchilari) dunyoqarashining o'zgarishi, tafakkurining rivojlanishi, bilim, ko'nikma va malakalarining shakllanishi va rivojlanishida o'z ifodasini topadi. Ta'lim tizimida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish samaradorligi ko'p jihatdan uning quyidagi o'ziga xos jihatlarni inobatga olish zaruriyatini belgilaydi:

- pedagogik jarayon samaradorligi o'zaro bog'liq va aloqador bo'lgan ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarning natijaviyligini ifodalashi;
- pedagogik jarayonning o'zaro bog'liq va aloqador bo'lgan barcha tashkil etuvchi qismlari bir butun, yaxlit dinamik tashkiliy tuzilishga ega ekanligi;
- pedagogik jarayon dinamikasi protsessual xususiyatlarga ega ekanligi;
- pedagogik jarayon komponentlarining o'zgarishi pedagogik tizim samaradorligiga ta'sir ko'rsatishi.
- pedagogik jarayonlar samaradorligi ta'lim oluvchilar faolligi va mustaqil faoliyatiga bog'liqligi;
- ta'lim oluvchi shaxsining rivojlanishiga turli darajada ta'sir ko'rsatuvchi tarbiyaviy munosabatlarning mavjudligi;
- pedagogik jarayonlar komponentlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi;
- pedagogik jarayonlarda qayta aloqaning o'ziga xos ahamiyati va zaruriyati;
- ta'lim oluvchilarda ta'lim olishga bo'lgan qiziqish, ya'ni ularda o'quv motivlarini shakllantirish zaruriyati;
- ta'lim oluvchilarda ijobiy motivlar shakllantirishning samaradorligi pedagogik jarayonlarning natijaviyligini ifodalashi;
- pedagogik jarayonlarni samaradorligining motivlashtirishga bog'liqligi;



- pedagogik jarayonlarda axborotlarning yangi va ishonchli bo'lishi zaruriyati. O'rganiladigan tushunchalarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini ta'minlash ko'zlangan natijalarga samarali erishishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Pedagogik jarayonlarni va o'rganiladigan tushunchalarning mazmun mohiyati, ahamiyati va o'ziga xos jihatlaridan kelib chiqib qo'llaniladigan metodlar va tatbiq etiladigan yondashuvlarni tanlash hamda ulardan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Boshqaruv jamiyatning umumiy xususiyati va funksiyasidir. U jamiyat taraqqiyotining har bosqichiga shaklan va mazmunan o'zgarsada umumiy xususiyat sifatida mavjud bo'ladi. Chunki jamiyat taraqqiyotining hamma bosqichlarida ham turli sohalar rivojini tartibga solish, kishilar faoliyatini yechilishi lozim bo'lgan vazifalarga yo'naltirish jamiyat oldida turgan dolzarb masalalarni yechishda kishilar oldida uyushqoqlik, tartib o'zaro mehnat taqsimoti, mehnat qurollari va vositalaridan unumli foydalanish kabi muhim muammolar ko'ndalang turadi.

Boshqarish usullari o'qituvchi, tarbiyachi, texnik xodimlarga, umuman maktab jamoasiga ta'sir ko'rsatish vositasi bo'lib, bu vositalar o'rtaga qo'yilga maqsadlarga erishish jarayonida mazkur xodimlar v uyg'unlashtirishni ta'minlaydi. Shuning uchun ham maktab ichki boshqaruvini tashkil qilish va uni amalga oshirishda maktab rahbarlarining boshqarish usullarini to'g'ri tanlashi va undan o'z o'rnida to'g'ri foydalanishlari muhim ularda aks etadigan maktab ishiga taalluqli bo'lgan munosabat turlariga qarab tasnif qilish bilan bir qatorda, bu usullarni xodimlarning faoliyat motivlarini hisobga olgan holda ularga ta'sir etish nuqtai nazaridan ham farq qilish lozim.

Umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim sohasida rahbar va pedagog xodimlarning boshqarish kompetentligini takomillashtirish masalalari yosh tadqiqotchilarimizdan F.Abdullayev, N.Ahmedova, M.Ahmedov, D.Mamatqulov, M.Pardayeva, D.Temirov, D.Hakimova ilmiy ishlarida yoritilgan.

Umumiy o'rta ta'limida kasbiy kompetentlikni shakllantirish, rivojlantirish va diagnostika qilish masalalari Q.M.Abdullayeva, N.A.Muslimov, Sh.S.Sharipov, M.B.Urazova, O.A.Quysinovlar, xorijiy mamlakatlarda K.Kameron, R.Kuinn, R.Marr, Dj.Raven, S.Xollifordlar tomonidan tadqiq etilgan.

P.Gutman, R.Merton, P.Drucker, P.Lench, P.Kotler kabi xorij olimlar ijtimoiy-iqtisodiy hayotning turli sohalarida strategik boshqaruv, boshqaruvga innovasiyalarni joriy etish, ta'lim sohasi menejerlik kompetentligi tadqiq etishga doir ilmiy izlanishlari va umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim sohasida rahbar va



pedagog xodimlarning boshqarish, oʻrta taʼlim muassaslarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlar samaradorligini oshirish muhim vositasi ekanligi taʼkidlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada umumiy oʻrta taʼlim va oliy taʼlim sohasida rahbar va pedagog xodimlarning boshqarish, oʻrta taʼlim muassaslarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlar samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalar orqali, taʼlimda koʻzlangan natijalarga erishish, boshqarishni refleksiv yondashuv texnologiyalarini joriy etish, taʼlim maqsadi va mazmuniga pedagogik jarayon metodikasi, vazifalari, usullari, texnologiyalarga - taʼlim va tarbiyani tashkil etish shakllari va vositalari muhokama qilinadi.

Yangicha fikrlovchi erkin, mustaqil, ijobiy insonni shakllantirish mamlakatimizdagi umumiy oʻrta taʼlimning bosh vazifasi sifatida ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni tezlashtiruvchi hisoblanadi.

Tahlillar va natijalar. Umumiy oʻrta taʼlim muassaslarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqaruvini toʻgʻri tashkil etishda boshqarish usullarining roli kattadir. Shu oʻrinda quyidagi motivlarni ajratib koʻrsatish tizimi maktab va oliy tizimda turlicha asoslarga koʻra guruhlanadi: Birinchi klassifikatsiya (guruh) yangiliklarni kiritish, maktab va oliy tizimda sodir boʻladigan pedagogik jarayonga aloqadorligi bilan asoslanadi. Ushbu jarayonni tushunishga tayanib, quyidagicha boʻlish mumkin:

1. Boshqarishning tashkiliy.
2. Boshqarishning sotsial.
3. Boshqarishning huquqiy usullari.
4. Boshqarishning bevosita koʻrsatma berish.
5. Boshqarishda ragʻbatlantirishdan foydalanish usullari.
6. Kadrlarni maʼnaviy jihatdan rivojlantirish usullari.
7. Boshqarishda kuzatish usullari.
8. Maktab hujjatlarini tahlil qilish usullari, boshqarishning tashkiliy-maʼmuriy usuli.

Ular boshqaruv boʻgʻinlarining oʻzaro bogʻlanib ishlashining boshqaruv munosabatlarini aks ettirib, boshqariluvchi mansablarga maʼmuriy taʼsir koʻrsatishining butun mexanizmini ifodalaydi.

Pedagogik jarayonlarda davlat va jamiyat, shaxs, fan va ishlab chiqarish ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda subʼyektlarning xatti-harakatlarini, faoliyatini muvofiqlashtirish, erishish zarur boʻlgan maqsadlar yonalishida professor-oʻqituvchilar va oʻquvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish, ularning faolligini rivojlantirish samaradorligi koʻp jihatdan motivlashtirishga bogʻliq boʻladi. Taʼlim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarda qulay



ta'limiy muhitni shakllantirish uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratishda sub'yektlarning ehtiyojlari va imkoniyatlarini o'rganish asosida ularning faoliyatini takomillashtirish va rivojlantirish zarur bo'lib, mazkur jarayonda motivlashtirish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda motivlashtirish tashabbuslarni ishlab chiqish va tahlil qilish uchun shart-sharoitlar yaratish, sub'yektlarning faoliyatini muvofiqlashtirish, ijtimoiy amaliyot va ta'lim ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda natijalarning samaradorligini tahlil qilishni hamkorlikda tashkil etish, o'quvchi-talabalarda o'quv motivlarini shakllantirish orqali amalga oshiriladi.

Pedagogik jarayonlarda subyektlar faoliyatini muvofiqlashtirishda ularning mustaqil va samarali fikrlashining muhim mexanizmi sifatida refleksiv yondashuv texnologiyasi o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Refleksiv yondashuv texnologiyasida o'rganilayotgan tushunchalarni keng tizim kontekstida tushuntirish jarayonlarini alohida tashkil etish (vujudga kelayotgan vaziyatlarni va subyektlar xatti-harakatlarini baholash, belgilangan vazifalarni samarali bajarish usullari va yo'nalishlarini aniqlash), subyektlarning o'zini-o'zi tahlil qilishi, o'z tushunchalari hamda xatti-harakatlarini faol o'ylab ko'rishi uchun shart-sharoitlar yaratadi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda shaxs-faoliyat yondashuv texnologiyasi ham zarur hisoblanib, pedagogik jarayonlarda subyektlar faolligini ta'minlash va aniq maqsadlarga ko'ra belgilangan vazifalarni bajarishga subyektlarni motivlashtirish yo'nalishi sifatida vujudga keladi. Shaxs-faoliyat yondashuv texnologiyasida shaxsning va faoliyatning komponentlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda o'rganiladi, chunki bu yondashuv texnologiyasi asosida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarda o'quvchi - o'quvchilar subyekt sifatida faoliyat ko'rsatadi va o'z navbatida rivojlanishi uning faolligi, mustaqil, erkin, tanqidiy, tahliliy va samarali fikrlashining rivojlanishi orqali aniqlanadi. Vaziyatli yondashuv texnologiyasi. Pedagogik jarayonlar va subyektlar faoliyatining tez o'zgaruvchan xususiyatlari yana bir metodologik yondashuvni joriy etishga e'tibor qaratish zaruriyatini belgilaydi, ya'ni boshqariluvchi obyektning ma'lum bir sharoitdagi ichki va tashqi vaziyatiga qarab boshqarishning ma'qul uslubini qo'llashni talab qiladi.

Bu o'z navbatida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayonlariga vaziyatli yondashuv texnologiyasini tatbiq etishni nazarda tutadi. Vaziyatli yondashuv texnologiyasi - pedagogik jarayon samaradorligini aniq vaziyatlarga ko'ra aniqlashni ko'zda tutadi. Vujudga kelayotgan vaziyatlarga ko'ra subyektlar faoliyatini muvofiqlashtirib borish eng samarali usullardan



biri hisoblanadi. Vaziyatli yondashuv texnologiyasi jarayonida quyidagilarni inobatga olish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi:

- pedagogik jarayonlarni takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan omillarni aniqlash maqsadida pedagogik jarayonda vujudga kelayotgan vaziyatlarni o'rganish, tahlil qilish va obyektiv baholash;

- turli pedagogik vaziyatlarda erishish mumkin bo'lgan natijalarning samaradorligini oldindan aniqlashlashdan iborat.

Boshqaruv tizimida maqsadga samarali erishishning asosiy shartlaridan biri maqsadni belgilash talablariga rioya qilish: maqsadlar oldindan belgilangan va aniq shakllantirilgan bo'lishi;

- bajaruvchilar tomonidan qabul qilingan va ularga tushunarli bo'lishi; maqsadlar tahlil qilingan va bajarilish muddati belgilangan, shuningdek, bajaruvchilarning harakati motivlashtirilgan bo'lishi;

- vertikal va gorizontal bo'yicha kelishilgan turli xil topshiriqlar yo'nalishida taqsimlanishida maqsadlarning birhilligi saqlanishi zarur hisoblanadi. Maqsadli-motivlashtirish funksiyasi. Pedagogik jarayonlarning samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan yana biri motivlashtirish bo'lib, samaradorlikka erishishda pedagogik jarayonlarning maqsadini, maqsadga erishish yo'nalishida belgilangan vazifalarning mazmun mohiyatini, o'rganiladigan tushunchalarning zaruriyati, ahamiyati va mazmun mohiyatini o'quvchi-talabalarning boshlang'ich tushunchalariga bog'liq holda tushuntirish, o'rganiladigan tushunchalarga nisbatan o'quvchi-talabalar qiziqishini rivojlantirish asosida vaziyatlarga ko'ra ularning faolligini ta'minlash va o'zaro munosabatlarni muvofiqlashtirib borish jarayonida professor-o'qituvchilar tomonidan boshqaruvning maqsadli-motivlashtirish funksiyasi amalga oshiriladi. O'qitish jarayonida o'quvchilarga shaxs sifatida qaralishi, turli pedagogik texnologiyalar hamda zamonaviy metodlarning qo'llanilishi ularni mustaqil, erkin fikrlashga, izlanishga, har bir masalaga ijodiy yondashish, mas'uliyatni sezish, tahlil qilish, ilmiy adabiyotlardan unumli foydalanishga, eng asosiysi, o'qishga, fanga, pedagogga o'zi tanlangan kasbiga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytiradi.

Shuning uchun ham yangi avlod rahbarlariga, boshqaruvchilariga qo'yiladigan talablar, ular xulqidan kutiladigan sifatlar jamiyatda sog'lom insoniy munosabatlarning barqarorlashuvi, sog'lom raqobat va o'zaro bag'rikenglik, lekin ishda o'ziga va hamkasblariga nisbatan talabchanlikni taqozo etadi.

Xulosalar. Yuqoridagilardan xulosa qilib aytish mumkinki, O'zbekistonda ta'lim sohasidagi kuchli va izchil siyosat, bir tomondan, jahon ta'lim



standartlarining yuksak darajasiga erishishga qaratilgan, ikkinchi tomondan esa xalqimizning ma'naviy-madaniy qadriyatlari va o'ziga xosligini hisobga oladi.

Mazkur funksiyalarni amalga oshirishda rahbarlarning demokratik tamoyillarga asoslanishi, barcha professor-o'qituvchilar va talabalarni boshqaruv jarayoniga jalb etilishi, yuqori samaradorlikka erishishda o'z ta'sirini ko'rsatadi. Oliy ta'lim muassasasida boshqaruv faoliyati bu – oliy ta'lim muassasasi boshqaruv jarayonida qabul qilinayotgan qarorlarning mazmuni va mohiyatini ifodalovchi va ko'zlangan natijalarga erishishni ta'minlovchi o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan va bir-birini o'zaro to'ldiruvchi komponentlardan iborat bo'lgan tizim sifatida, ta'lim jarayonini samaradorligini oshirishga, sifat ko'rsatkichlarini oshirishga yo'naltirilgan faoliyat jarayoni desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947- sonli Farmoni. <https://lex.uz/>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi "O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni. <https://lex.uz/>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli Qarori. <https://lex.uz/>
5. S.T.Turg'unov, L.A.Maqsudova, H.M.Tojiboyeva, G.M.Nazirova, M.A.Umaraliyeva Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, sifat va samaradorligini oshirish texnologiyalari. Toshkent - 2014
6. Rahimov, M., & Shodmanov, Q. (2022). Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga asosiy yondashuv texnologiyalari.

РЕЗЮМЕ

Usbu maqolada umumiy o'rta ta'lim muassaslarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlar samaradorligini oshirish, ta'lim-tarbiya jarayoni subyektlarining bilim, ko'nikma va malakalarining rivojlanishi, o'zlashtirish ko'rsatkichlari darajasining o'sishi, boshqarish jarayonlariga vaziyatli yondashuv texnologiyasini tatbiq etishni va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalarini joriy etishni nazarda tutadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются методы повышения эффективности педагогических процессов, организованных в средних общеобразовательных учреждениях, развитие знаний, умений и квалификации субъектов образовательного процесса, повышение уровня показателей мастерства, применение технологии ситуационного и рефлексивного подхода к процессам и технологиям управления.

SUMMARY

This article focuses on enhancing the effectiveness of pedagogical processes in general secondary education institutions, promoting the development of knowledge, skills, and competencies of education subjects, increasing the level of self-realization indicators, applying situational guidance technology to management processes, and introducing reflective guidance technologies in management.



BUGUNGI KUN PEDAGOGIK VA ZAMONAVIY TA'LIM TIZMI

Jo'rayeva G.A.

TIQXMMI" MTU "Professional ta'lim" kafedrası assistenti

Qurbonov M.O.

"TIQXMMI" MTU "YRK" fakulteti Professional ta'lim (Yer kadastrı va yer tuzish)

2-kurs talabasi

Tayanch so'zlar: pedagog, tizim, pedagogika, shaxs, imij, zamonaviy ta'lim, bilim, metod.

Ключевые слова: педагог, система, педагогика, личность, имидж, современная образования, знания, метод.

Key words: educator, modern educational system, pedagogy, personality, image, Finnish educational system, educational system.

Avvalombor, "pedagogika" so'ziga ta'rif beradigan bo'lsak, ushbu so'z yunonchadan olingan bo'lib "bola yetaklovchi" degan ma'noni anglatadi. Pedagogikaning kelib chiqish tarixiga e'tibor beradigan bo'lsak, ilk bor pedagogika atamasi qadimgi Yunonistonda podshoxlar va mansabdor shaxslarning bolalarini tarbiyalovchi, ularga harbiy mahoratni o'rgatuvchi va ularni yetaklovchi shaxslarni pedagog deb atashkan. Keyinchalik bu faoliyat turi rivojlanib bugungi kungacha yetib keldi. Pedagog bu ta'lim tarbiya jarayonlarining qonuniyatlari, tarkibi va uni tashkil etish maxanzimlarini tatqiq etadi, tarbiyaviy o'quv ishlarining mazmuni, tamoyillari va ularni tashkil etish shakli, usul hamda yo'sinlarini belgilab beradi. Bu pedagog so'zining ilmiy ta'rifi edi. Xalq orasida pedagoglarga ta'lim oluvchi yoshlarni tarbiyalovchi shaxs sifatida qaraladi. Ta'lim oluvchi yoshlar shaxsni tarbiyalash, o'qitish va uni shakllantirish pedagogning asosiy funksiyalari hisoblanadi. Shaxsni tarbiyalash Pedagogning asosiy tushunchasi sanalib, oila va jamiyatning barkamol shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyatini anglatadi. Tarbiya yordamida inson shaxsining ma'naviy jihatlarini qaror toptirish ko'zda tutiladi. Dunyoqarash, e'tiqod, ezgulik, go'zallik, yaxshilik, adolatga tik qarash va ko'nikmalarning shaxs sifatiga aylantirilishi tarbiya yordamidagina amalga oshiriladi. Insonlar orasida yashash, hayotda turmush kechirish va faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisini o'zlashtirishga qaratilgan faoliyat o'qitish tushunchasini



ifoda etadi. O'qitish natijasida shaxs zaruriy bilimlar bilan ta'minlanib, kelgusida turli darajadagi maxsus ma'lumotni olish imkoniga ega bo'ladi. Tarbiyalash va o'qitish natijasida odamda muayyan shaxs sifatleri shakllantiriladi. Shaxsni tarbiyalash va o'qitish orqali o'zida oldin bo'lmagan ma'naviy-intellektual sifatlarga ega bo'ladi. Bu hol shaxsning umri mobaynida uzluksiz davom etadi va uning rivojlanishiga omil bo'ladi.

Bugungi kun pedagoglar ya'ni zamonaviy pedagoglar individual bo'lmoqlilari lozimdir. Bu degani har bir pedagogning muxim hayotiy pozitsiyasi va o'z ishinig ustasi bo'lmoqligidir. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak Zamonaviy pedagog - bu psixolog, rassom, do'st va maslahatchi xususiyatlarini o'zida mujassam etgan shaxs. O'qituvchi kun davomida ko'p marta qayta tug'ilishi kerak va o'z ishini qanchalik ishonarli qilsa, natija shunchalik aniq bo'ladi. Zamonaviy pedagog - ijodkor, mehnatkash, sog'lom turmush tarzini yo'lga qo'yuvchi, o'z faoliyatida eng so'nggi uslubiy ishlanmalardan foydalanadigan shaxs. Zamonaviy pedagog - o'z Vatanining vatanparvari. Mamlakat bizga eng qimmatli narsa - kelajagini ishonadi. Zamonaviy pedagog bolalar va ularning ota-onalari uchun oila bilan birgalikda ta'limning ma'suliyatli vazifalarini hal qilishdajamiyatning asosiy bo'g'ini bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogning mahorati uning faoliyatida ko'rinadi. Pedagog avvalambor ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etishni, dars jarayonini mexanizmlari va qonunyatlarini yaxshi bilmog'i lozimdir. Bugungi kun pedagoglari ko'plab zamonaviy ta'lim metodlarini bilmoqlilari lozimdir. Ushbu zamonaviy ta'lim metodlari dars jarayonlarini yanada qiziqarliroq o'tishiga yordam beradi. Ya'na ikki tushunchaga aniqlik kiritib ketsak. Ko'pchilik o'qituvchi va pedagog tushunchalrini bir xil deb o'ylashadi. Aslida ham bu ikki tushunchani pedagog va o'qituvchi atamasini ta'lim jarayonida sinonim sifatida ishlatamiz. Bir qaraganda bu to'g'ri. Ammo ayrim qirralari bilan ikkisi bir-biridan farq qiladi. Ya'ni, pedagog (yun. paidagogos - tarbiyachi) - pedagogika mutaxassisi; bolalar va yoshlarni tarbiyalash va o'qitish bilan shug'ullanuvchi, shu soha bo'yicha maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan shaxsdir. O'qituvchi esa umumiy o'rta ta'lim, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda oliy o'quv yurtlarida ta'lim-tarbiya ishlarini amalga oshiradigan, o'quv jarayoniga rahbarlik qiladigan mutaxassisdir. Pedagoglar bugungi kunda yurtimizda ta'lim tizimi rivojlanmoqda, ta'limga doir yangi qonunlar ishlab chiqilmoqda, yangi maktablar, bolallar bog'chalari, OTMLar qurilib foydalanishga topshirilmoqda. Shu bilan birga yangi o'qitish metodlari kiritilmoqda. Bulardan biri bu Finlyandiya ta'lim tizimidir. Hop, Finlandiya shimoliy yevropda joylashgan 8mln aholiga ega bo'lgan davlat. Bu davalat ta'lim tizimini bizning davlatimiz mintalitetiga to'g'ri keladigan va to'g'ri kelmaydigan jihatlari bor. Bu davlat ta'lim tizimini davlatimizdagi ta'lim tizimni solishtirib qaraydigan bo'lsak, u quyidagi jadvalda aks etadi:



O'zbekiston va Finlandiya ta'lim tizimi

O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMI	FINLANDIYA TA'LIM TIZIMI
Pedagog kasbiga bo'lgan hurmat	
Bizda pedagog-o'qituvchilarga hurmat yuqori.	Pedagog kasbi davlatdagi eng oliy martabadagi kasblardan biri hisoblanadi. Shunga mos tarzda bu kasb egasi bo'lish ham qiyin hisoblanadi ya'ni hamma ham o'z-o'zidan pedagog bo'lib qolavermaydi.
Baholash tizimi	
Bizda yuqori va passiv o'zlashtiruvchilar, ya'ni yaxshi va yomon o'qiydiganlar kabi tushunchalar bor. Ta'lim tizimimizda ayrim o'quv jarayonlarida baholash shakli kundalik yoki jurnallar orqali yuritiladi. Bu o'quvchilarni bilim bo'yicha ajratishga, bahosiga qarab muomala qilishga olib keladi. -Bizning mentalitetimizda bironing bolasiga nisbatan ota-onalarda o'z bolasini taqqoslash tushunchasi bor, ya'ni o'z bolasiga: "qara uning bolasi to'qqiz yoshida mana bu natijaga erishibdi, sen qachon shu natijaga erishasan" kabi va shunga o'xshash gaplarni aytadi.	-Finlandiyada esa bunday tushuncha yo'q, ya'ni o'zlashtirish darajalari bo'yicha ta'lim oluvchilar taqsimlanmaydi. -Finlandiyadan bunday tushunchalar yo'qligidir, ya'ni ota-onalarda o'z bolasini boshqalarning farzandlari bilan taqqoslash tushunchasi yo'q.
Uyga vazifa	
Bizda kunning uchdan bir qismi uyga vazifani bajarish bilan o'tadi, bu o'sib kelayotgan yosh avlodning mustahkam bilimga ega bo'lishiga ko'makdosh bo'ladi.	Finlyandiyada o'quvchilar faqat maktablarda ta'lim olishadi. Uyda esa oila davrasida, ota-onasi bilan vaqtini o'tkazadi. Bu davlatda "bola boladek yashasin" degan tushunchaning mavjudligi, ya'ni bola shaxsiga bo'lgan qarashning yuqori darajadagidir. Uyga vazifalarning deyarli yo'qligi yoki o'ta og'ir emasligi.
Ta'lim muassasalar shakllari	
Bizda davlat, ixtisoslashgan, nomdor hamda xususiy maktab hamda oliy ta'lim muassasalari mavjud. Bu fuqarolarga majburiy, lekin erkin o'qish shaklini tanlash imkonini beradi.	Finlyandiyada faqatgina davlat maktablari mavjud. Shu bois hamma maktabning ta'lim saviyasi teng. Qaysidir maktabda ta'lim saviyasi balondroq yoki qaysidadir pastroq degan tushuncha yo'q.
Maktabda ishlaydigan har bir xodimning oylik maoshlari	
Bizda oylik maoshlar tabaqalashtirilgan, pastdan yuqoriga qarab o'sish shaklida namoyon bo'ladi.	Maktab direktori ham maktab qorovuli ham bir xil maosh olishadi. Boshqacha aytganda maktablarda hamma teng ishlaydi, kimdir ko'proq yoki kimdir kamroq emas va shunga mos tarzda qancha ishlagan bo'lsa, shuncha maosh oladi.



Keltirilgan yuqoridagi ma'lumotlar orasida xato fikrlar ham bo'lishi mumkin. Albatta, Finlyandiya ta'lim tizimini bizga to'g'ri kelmaydigan jihatlari ham bor. Misol uchun ularning kiyinish madaniyati, ta'lim oluvchilar o'rtasidagi ayrim qo'sh tirnoq ichidagi "munosabatlar" va shunga o'xshash jihatlarni keltirib o'tsak, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Hozirgi kunda yurtimizda zamonaviy ta'limga bo'lgan e'tibor ancha ortgan. Zamonaviy ta'lim bu darsni zamonaviy texnologiyalar va metodlardan foydalangan holatda o'tishdir. Zamonaviy ta'lim o'quvchi va talabalarda ijodiy fikrlash, hayotiy ko'nikmalar, qadriyatlar ta'limi, tahliliy ko'nikmalar va qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Zamonaviy ta'limda o'quvchi va talabalarining mustaqil ta'lim olishiga va o'z ustida mustaqil ishlashiga qaratilgan. Zamonaviy ta'limda, shuningdek, o'quvchi va talabalarga dars qiziqroq bo'lishi uchun turli ilovalar, You Tube, elektron kitoblar va qo'llamalar, filmlar kabi eng so'nggi texnologiyalardan foydalaniladi. Xo'sh, bunday sharoitda zamonaviy ta'limning o'ziga xos ustunliklari va kamchiliklari bormi degan savol tug'iladi: - albatta bor.

Zamonaviy ta'lim tizimining ustunliklari:

- masoafiy ta'limning mavjudligi- bu talabalarga juda ham ko'plab qulayliklar yaratadi;
- mustaqil ta'lim- bu talabalarining o'z ustida mustaqil ishlash imkoniyatini beradi;
- kam xarajatligi- ya'ni qog'ozbozlik kamligi va turli sabablar tufayli talabalarining pul sarflashi kamayadi;
- talabalarga yo'nalganligi- bunda talaba o'ziga kerak bo'lgan fanlarni tanlash imkoniyatiga egaligi va boshqalar.

Zamonaviy ta'lim tizimidagi kamchiliklar:

Zamonaviy ta'lim yurdimizda hali to'liq joriy qilinmanagan, shu bois yurtimizning ayrim hududlarda zamonaviy ta'lim, ayrimlarida esa ana'naviy ta'lim tizimida o'quv jarayonlari olib borilayotganini ko'rishimiz mumkin.

Xulosa qilib, shuni ta'kidlashimiz mumkinki, yuqoridagi fikr va muloxazalaridan asosida ta'lim tizimida bir qator kamchiliklar bo'lib, bular kredit modul tizimidagi kamchiliklar, ayrim pedagoglarning dars jarayonida o'z faniga emas, balki tarbiya va ma'naviy ta'lim haqida suxbat o'tkazishlari o'zgarmasdan qolmoqda.

Aslida, har bir pedagog o'z fanini o'quvchilarga darsdan tashqari mavzularga e'tibor qaratmagan holda mukammal tarzda o'rgatmog'i kerak. Bu holat asosan maktablarda uchraydi. Har bir pedagog o'z fan sohasini mukammal darajada bilishi va uni o'quvchi va talabalarga tushunarli darajada yetkazib bera olishi



kerak. Pedagog notiqlik va psixologiya fanini ham bilishi kerak. Chunki har bir bolaning o'ziga xos xarakteri va psixologiyasi bo'ladi. Pedagog har bir bolaga individual tarzda yondashmog'i lozimdir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida. – Toshkent, 2017 yil 7 fevral, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-sonli Farmoni.
2. Abdullaev Yu.N. Xorijiy oliy ta'lim. tajriba va taraqqiyot yo'nalishlari. Darslik. -T.: O'zbekiston, 2000. - 200 bet.
3. Xodjabayev A. Kasbiy ta'lim metodologiyasi: uslubiy qo'llanma – T.: Fan texnologiyasi 2007. –192 b.
4. www.pedagog.uz
5. www.edg.com

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolda bugungi kun pedoglari, pedagogika atamasining ma'nosi, zamonaviy ta'lim tizimi va undagi muammolar, chet eldagi ayrim davlatlar ta'lim tizimi haqida va uni bizning ta'lim tizimimizdan ustunliklari va kamchiliklari, yurtimizda kirib kelayotgan Finlyandiya ta'lim tizimi, pedagog aslida kim va u qanday imijda bo'lishi kerak, bugungi kun o'quvchilarining pedogog shaxsiga bo'lgan munosabatlari haqida mulohaza yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

В этой статье речь пойдет о педагогах сегодняшнего дня, о значении термина педагогика, о современной системе образования и проблемах в ней, о системе образования некоторых стран за рубежом и ее преимуществах и недостатках перед нашей системой образования, о финской системе образования, которая вошла в нашу страну, о том, кем на самом деле является педагог и в каком образе он должен быть, об отношении сегодняшних учеников к личности педагога размышления.

SUMMARY

In this article, today's pedogs, the meaning of the term pedagogy, the modern educational system and the problems in it, about the educational system of some countries abroad and its advantages and disadvantages from our educational system, enter into our country the Finnish educational system, who is the pedagogue in fact and in what image it should be, reflect on the.



JAHON TARBIYA KONSEPSIYALARI

*Begmatova S.N., Bo'riyev F.
(QarDU)*

Tayanch so'zlar: konsepsiya, inklyuziv ta'lim, global fuqarolik, hamkorlikdagi ta'lim, universal ta'lim, innovatsiyalar va texnologiyalar, birgalikda tanqidiy fikrlash.

Ключевые слова: концепция, инклюзивное образование, глобальная гражданственность, кооперативное образование, всеобщее образование, инновации и технологии, совместное критическое мышление.

Key words: concept, inclusive education, global citizenship, collaborative education, universal education, innovation and technology, critical thinking.

Kirish. Kishilik jamiyati tarixida ta'limning global maqsadlari falsafiy tushunchalar, psixologik-pedagogik nazariyalar, jamiyatning ta'lim-tarbiyaga qo'ygan talablari asosida doimiy o'zgarishda bo'lib kelmoqda. Jahon amaliyotida ilmiy hamjamiyat tomonidan tarbiya va ta'limning maqsadlari haqida turlicha qarashlar shakllanmoqda.

Maqsadga yetishishning ishlab chiqilayotgan rejasi, mazkur sohada mavjud qonuniyatlar bilan asoslab berilgan bosqich konsepsiya yoki ilmiy asoslangan taxmin deyiladi.

AQShda shaxsni hayotga moslashtirish konsepsiyasi o'tgan asrning 20-yillarida ishlab chiqilgan bo'lib, unga ko'ra maktab samarali ishchi, mas'uliyatli fuqaro, oqilona iste'molchi va yaxshi oila boshlig'ini tarbiyalashi kerak. Maktab o'quvchiga jamiyat qadriyatlarini singdiradi. 80-yillarda "omon qolish uchun ta'lim", "tinchlik uchun ta'lim" va boshqalar kabi dasturlar paydo bo'ldi. Ular asosan ta'lim va tarbiya jarayonining maqsadlarini aniqlashga turli yondashuvlar asosida yondashdilar

G'arbiy Evropada (20-asrning birinchi yarmidan boshlab) gumanistik, liberal pedagogika nazariyasi shakllandi. Unga ko'ra maktabning maqsadi tanqidiy fikrlash va mustaqil xulq-atvorga ega bo'lgan avtonom shaxsni tarbiyalashdir degan qarash markazga qo'yildi. Shuningdek, o'z-o'zini namoyon qilish uchun eng yuqori ehtiyoj, ichki "men" ning rivojlanishi asosiy deb qaraldi.



Qadimgi Yunoniston, Evropa Uyg'onish davrida, G'arb va Rossiya utopiklari, fransuz ma'rifatchilarining ta'limiy-axloqiy qarashlarida har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirish ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadi deb qaraldi. Rossiyada o'tgan asrning 20-yillaridan 90-yillarigacha marksizm asoschilari ta'lim maqsadi sifatida shaxsni har tomonlama rivojlantirish haqidagi ta'limotni ishlab chiqdilar, ular tarixiy jarayonning maqsadi mukammal rivojlangan shaxs deb hisobladilar. Bu maqsad ideal xarakterga ega edi. Shunday bo'lsada ushbu g'oya ta'lim dasturlariga singdirildi va Sovet maktablarida uni amalga oshirish ishlari tashkil etildi.

Shaxsning har tomonlama mukammal rivojlanishi ta'lim-tarbiyaning maqsadi sifatida ko'plab davlatlar va xalqaro hamjamiyat tomonidan bevosita yoki bilvosita tasdiqlandi va bu ko'plab ta'limga oid hujjatlarda o'z aksini topdi.

G'arb gumanistik pedagogikasi hamda Rus pedagogik jamoatchiligi qarashlari bir biriga ancha yaqin bo'lib ular ta'limni shaxsning umumiy madaniyatini shakllantirish, uning jamiyat hayotiga moslashishi, unda o'z o'rnini topishi va ongli ravishda kasb tanlashda yordam berish muammolarini hal qilishga xizmat qiladi degan fikrni ilgari surishadi.

Umuman olganda Jahon tarbiya konsepsiyalari, dunyo bo'ylab ta'lim va tarbiyaning o'rtasidagi umumiy asosiy tushunchalardir. Bu konsepsiyalarda o'zaro farqlar bo'lishiga qaramay, har biri dunyo ta'lim tizimlarini shakllantirish va rivojlantirishga oid turli nazariyalarni aks ettiradi. Quyida, jahon tarbiya konsepsiyalaridan ba'zilariga to'xtalib o'tamiz:

Universal ta'lim konsepsiyasi. Bu konsepsiya, har bir shaxsning ta'lim olishdagi huquqlarini o'rganib chiqadi. Bu, insonlar o'zlarini rivojlantirishlari va shakllantirishlari uchun adolatli va teng huquqlilikka ega bo'lishlari lozim degan g'oyaga asoslanadi. Shuningdek, "Universal ta'lim", kelib chiqishi, ijtimoiy-iqtisodiy holati, jinsi, millati va boshqa omillardan qat'i nazar, barcha insonlar uchun ochiq bo'lishi kerak degan g'oyani ilgari suradi. Konsepsiya har bir insonning sifatli ta'lim olish huquqiga urg'u beradi va shaxslarning ta'lim imkoniyatlaridan foydalanishiga to'sqinlik qiluvchi to'siqlarni bartaraf etishga e'tibor qaratadi. Ushbu konsepsiya g'oyasini ilgari suradigan asosiy tushunchalar quyidagilar:

Inklyuzivlik: Universal ta'lim barcha shaxslar, ularning turli farqlaridan qat'i nazar, ta'limdan foydalanish va undan foyda olish uchun teng imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlash orqali inklyuzivlikni ta'minlaydi. Bu gender tengsizligi, nogironlik va ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosiblik kabi muammolarni hal qilishni o'z ichiga oladi.



Sifatli ta'lim: Universal ta'lim yuqori sifatli ta'limni ta'minlash muhimligini ta'kidlaydi. Bu o'quvchilarning mazmunli ko'nikma va bilimlarni egallashini ta'minlash uchun malakali o'qituvchilar, tegishli va zamonaviy o'quv dasturlari hamda samarali o'qitish usullarini o'z ichiga oladi.

Uzluksiz ta'lim: Kontsepsiya ta'limning rasmiy maktab ta'limidan tashqari davom etadigan uzluksiz jarayon ekanligini tan oladi. Universal ta'lim hayotning barcha bosqichlarida umrbod ta'lim olish, malaka oshirish va ta'lim olish imkoniyatlarini rag'batlantiradi.

Global fuqarolik: Universal ta'lim ko'pincha global fuqarolik g'oyasini o'z ichiga oladi va dunyoning o'zaro bog'liqligini tushunishga yordam beradi. Bu odamlarni global muammolardan xabardor bo'lishga, xilma-xillikni hurmat qilishga va global hamjamiyatni yaxshilashga hissa qo'shishga undaydi.

Imkoniyatlarni oshirish: Ta'lim odamlarga o'z hayotini yaxshilash, jamiyatda faol ishtirok etish va ijobiy ijtimoiy o'zgarishlarga hissa qo'shish imkoniyatini beruvchi vosita sifatida qaraladi. Universal ta'lim shaxslarga shaxsiy va jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni berishga qaratilgan.

Barqaror rivojlanish: Universal ta'lim barqaror kelajakni yaratish uchun ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishda ta'limning rolini tan olgan holda barqaror rivojlanish tamoyillariga mos keladi.

Universal ta'limni rag'batlantirish mahalliy, milliy va xalqaro darajadagi hamkorlikdagi sa'y-harakatlarni talab qiladi, bu boradagi siyosatni yaratish, resurslarni taqsimlash va ta'lim haqiqatan ham barcha shaxslar uchun ochiq bo'lishini ta'minlaydi, yanada inklyuziv va adolatli jamiyatni rivojlantirishga yordam beradi.

Hamkorlikdagi ta'lim konsepsiyasi. Bu konsepsiya, jamoaviylik va birgalikda o'rgatish prinsiplariga e'tibor qaratadi. Bunda, o'quvchilarning bir-birlari bilan hamkorlik qilishini, jamoaviylikni rivojlantirishni va o'z fikrini boshqalarga erkin izohlashini ta'lim olishning asosiy qismi sifatida hisoblaydi.

Hamkorlikdagi ta'lim - bu umumiy maqsadga erishish yoki muayyan vazifani bajarish uchun kichik guruhlarda birgalikda ishlashni o'z ichiga olgan ta'lim strategiyasi. An'anaviy individual ta'lim usullaridan farqli o'laroq, hamkorlikda o'qitish o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni rivojlantiradi, ijobiy o'zaro bog'liqlikni rag'batlantiradi va umumiy mas'uliyat hissini rivojlantiradi. Ushbu yondashuv hamkorlikdagi sa'y-harakatlar ta'lim natijalarini yaxshilashga va ijtimoiy ko'nikmalarni oshirishga olib kelishi mumkin degan g'oyaga asoslanadi. Hamkorlikdagi ta'limning ba'zi asosiy tamoyillari va xususiyatlari quyidagilar:

Ijobiy o'zaro bog'liqlik: hamkorlikdagi ta'lim sharoitida talabalar umumiy maqsadlarga erishish uchun bir-biriga tayanadilar. Bitta talabaning



muvaffaqiyati butun guruhning muvaffaqiyati bilan bog'liq bo'lib, ijobiy o'zaro bog'liqlik hissini uyg'otadi.

Shaxsiy javobgarlik: Hamkorlik guruhdagi har bir talaba o'z o'rganishi va guruhga qo'shgan hissasi uchun javobgardir. Bu barcha talabalar faol ishtirok etishlarini va umumiy maqsadlarga hissa qo'shishlarini ta'minlaydi.

Yuzma-yuz muloqot: hamkorlikda o'rganish guruh a'zolari o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'sir va muloqotga urg'u beradi. Bu munozaralar, munozaralar, muammolarni hal qilish sessiyalari yoki boshqa hamkorlikdagi faoliyat shaklida bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish: Akademik mazmundan tashqari, hamkorlikda o'rganish talabalarning muloqot qilish, jamoada ishlash, nizolarni hal qilish va yetakchilik kabi ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu ko'nikmalar hayotning turli jabhalarida muvaffaqiyatga erishish uchun juda muhimdir.

Guruhlarni qayta ishlash: Guruhlarni qayta ishlash hamkorlikdagi tajribani aks ettirishni o'z ichiga oladi. Ushbu mulohaza o'quvchilarga nima yaxshi ishlagani, nimani yaxshilash mumkinligi va kelajakdagi hamkorlikdagi sa'y-harakatlarini qanday kuchaytirishi mumkinligini aniqlashga yordam beradi.

O'qituvchining yordami: Hamkorlikdagi o'quv muhitida o'qituvchining roli fasilitatorlikdir. O'qituvchi yo'l-yo'riq beradi, guruh dinamikasini kuzatadi va kerak bo'lganda yordam beradi. Maqsad - o'quvchilarning ta'lim olishda faol ishtirok etadigan o'quv muhitini yaratish.

Heterojen guruhlash: Hamkorlikdagi o'rganish ko'pincha turli xil qobiliyatlarga, kelib chiqishga va mahorat darajasiga ega bo'lgan talabalar birgalikda ishlaydigan heterojen guruhlarini o'z ichiga oladi. Bu qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini rag'batlantiradi va o'rtoqlar o'rtasida repetitorlik qilish imkoniyatini beradi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: hamkorlikda o'rganish talabalarni tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilishga undaydi. Guruhdagi munozaralar va tadbirlar orqali talabalar bir nechta nuqtai nazarlarni o'rganishlari va mavzuni chuqurroq tushunishlari mumkin.

Hamkorlikdagi ta'lim turli ta'lim sharoitlari va fanlarida keng qo'llaniladi va u konstruktivistik va ijtimoiy ta'lim nazariyalari bilan uyg'unlashib, o'quv jarayonida ijtimoiy o'zaro ta'sir va hamkorlikning muhimligini ta'kidlaydi.

Innovatsiyalar va texnologiyalar konsepsiyasi. Bu konsepsiya, ta'lim va tarbiyada innovatsiyalarga va so'nggi texnologiyalarni joriy qilishga e'tibor qaratadi. Bu tushuncha, o'quv-uslubiy uskunalarini, onlayn resurslarni va boshqa so'nggi texnologiyalarni ta'lim va tarbiya jarayonida qo'llashni talab qiladi.



Innovatsiyalar va texnologiyalar jamiyatning turli jabhalarini, jumladan, ta'lim, biznes, sog'liqni saqlash va aloqani shakllantirish va o'zgartirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Innovatsiyalar va texnologiyalarning integratsiyasi yangi imkoniyatlar, samaradorlik va yutuqlarni keltirib chiqaradi.

Innovatsiyalar va texnologiyalarning bugungi kunda ta'lim texnologiyasi, raqamli transformatsiya, biznesdagi innovatsiyalar, sog'liqni saqlash texnologiyasi, aloqa va ulanish, sun'iy intellekt (AI), blokcheyn texnologiyasi, qayta tiklanadigan energiya innovatsiyalari, aqlli shaharlar, kiberxavfsizlik innovatsiyalari kabi shaxsni har tomonlama shakllanishiga ta'sir etuvchi shakllariga ega.

Innovatsiyalar va texnologiya o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sir zamonaviy dunyoni shakllantirishda davom etmoqda, bu bizning yashash, ishlash, o'rganish va o'zaro munosabatimizga ta'sir qiladi. Ushbu yutuqlarni mas'uliyatli va axloqiy ravishda qabul qilish ularning salohiyatini jamiyat manfaati uchun to'liq ishlatish uchun muhimdir.

Birgalikda tanqidiy fikrlash konsepsiyasi. Bu konsepsiya, o'quvchilar o'rtasidagi birgalikda fikrlash va tahlil qilishni oshirishga e'tibor qaratadi. Bu, kritik fikrlashni rivojlantirish, boshqa insonlarning fikrlarini e'tirof etish va ularga javob berish, tushunish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishni talab qiladi.

Birgalikda tanqidiy fikrlash odamlarning muammolarni hal qilish, qarorlar qabul qilish yoki yangi g'oyalarni yaratish uchun ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash va sintez qilish uchun birgalikda ishlashini o'z ichiga oladi. U hamkorlik va tanqidiy fikrlash tamoyillarini birlashtirib, fikrlash va qaror qabul qilish sifatini oshirish uchun guruhning jamoaviy sa'y-harakatlarini ta'kidlaydi. Quyida hamkorlikdagi tanqidiy fikrlashning asosiy g'oyalari:

Guruhning o'zaro ta'siri: hamkorlikdagi tanqidiy fikrlash guruh a'zolarining faol ishtiroki va o'zaro ta'sirini ta'kidlaydi. Bu ochiq muloqotni, fikrlar almashishni va konstruktiv fikr-mulohazalarni rag'batlantiradi.

Turli nuqtai nazarlar: Birgalikda tanqidiy fikrlash bilan shug'ullanadigan guruhlar ko'pincha turli xil kelib chiqishi, tajribalari va istiqbollariga ega bo'lgan shaxslardan iborat. Bu xilma-xillik fikrlash jarayonini boyitadi va masalaning turli tomonlarini ko'rib chiqishga yordam beradi.

Tanqidiy mulohaza: Hamkorlikdagi tanqidiy fikrlash ishtirokchilari tanqidiy fikrlash, taxminlarni so'roq qilish, dalillarni baholash va muqobil nuqtai nazarlarni ko'rib chiqish bilan shug'ullanadilar. Ushbu aks ettirish jarayoni tushunishni chuqurlashtirish va qaror qabul qilishni takomillashtirish uchun zarurdir.



Muammoni aniqlash va ta'rif: hamkorlikdagi tanqidiy fikrlash jarayoni ko'pincha muammo yoki muammoni aniqlash va aniqlashdan boshlanadi. Guruh a'zolari yechim taklif qilishdan oldin aniq tushunish uchun vaziyatni birgalikda tahlil qiladilar.

Faol tinglash: Samarali hamkorlik faol tinglashni talab qiladi, bunda odamlar boshqalarning nuqtai nazarini chin dildan tinglaydilar va hisobga oladilar. Faol tinglash turli nuqtai nazarlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi va tushunmovchiliklardan qochishga yordam beradi.

Muammolarni hal qilish: Turli fikrlar va qarama-qarshi fikrlar hamkorlikda tabiiydir. Birgalikda tanqidiy fikrlash nizolarni konstruktiv hal qilishni o'z ichiga oladi, bu erda kelishmovchiliklar umumiy til yoki innovatsion echimlarni topish uchun hurmat bilan hal qilinadi.

Jahon tarbiyaviy konsepsiyalari dunyo bo'ylab ta'lim va tarbiya tizimlarini shakllantirishda va yangilashda muhim bo'lgan amaliyotlarni ifodalaydigan muhim qarorlardir. Bu konsepsiyalarning mazmunini to'g'ri va chuqur anglanishi, ta'lim va tarbiya jarayonlarini barcha uchun samarali va adolatli tashkil etishga erishish uchun muhimdir.

Adabiyotlar:

1. Djurayeva S.N. Turdiyeva N.S. Baxronova A.I. Tarbiyaviy ishlar metodikasi Buxoro — 2021y
2. Ibragimova Gulshanam Ne'matovna. Mullaboyeva Diyoraxon Soib qizi "Innovatsion tarbiya texnologiyalarining talabalar tarbiyaviy faoliyatga kirishishida tutgan o'rni" "PEDAGOGS" international research journal ISSN: 2181-4027_SJIF: 4.995
3. Ishmukhammadov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. – T.: Fan va texnologiya, 2010 y.
4. I.A. Kolosnikova, N.M. Boritko i dr. Vospitatelnaya deyatelnost pedagoga. Uchebnoye posobiya. M.: Akademiya, 2006 – 333 s.
5. Mavlonova R., Rahmonqulova N., Normurodova B. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. – T.: Tib-kitob, 2010 y.
6. Podlasiy I.P. Pedagogika 2-ya chast – M.: VLADOS, 2003 g.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada ta'lim va tarbiya jarayoniga oid nazariyalar, yondashuvlar, qarashlar, ularning shakllanishi, shuningdek bugungi kundagi ahamiyati borasida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится о теориях, подходах, взглядах, их формировании, а также об их значении на сегодняшний день.

SUMMARY

This article deals with theories, approaches, and their formation, as well as their importance today.



ПРОБЛЕМА СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ

Мукумова Д.И.

*доцент кафедры «Профессиональное образование»
«Ташкентского института инженеров ирригации и механизации сельского
хозяйства» Национальный исследовательский университет.*

Ризаева Ш.А.

*Самостоятельный соискатель «Профессиональное образование»
«Ташкентского института инженеров ирригации и механизации сельского
хозяйства» Национальный исследовательский университет.*

Курбанова М.О.

*Студент на 2-го «Ташкентского института инженеров ирригации и
механизации сельского хозяйства» Национальный исследовательский
университет*

Таянч сўзлар: мослашиш, дидактик мослашув, педагогика, психология, ижтимоий-лашув, вазият, фикрлаш, қобилият, фаолият, мослашув босқичлари.

Ключевые слова: адаптация, дидактическая адаптация, этапы адаптации, социально-педагогическая адаптация студентов.

Key words: adaptation, didactic adaptation, stages of adaptation, socially pedagogical adaptation of students.

Актуальность проблемы работы со студенческой молодежью в быстро развивающуюся эпоху современного информационного обмена становится все более актуальной. Период адаптации к образовательному процессу включает в себя студенческие периоды, начиная со школьного возраста, а также способствующие упрощению образовательной среды через этот процесс.

Адаптация как процесс и адаптированность как свойство личности неразрывно связаны с информационными процессами, происходящими сегодня в природе и обществе. Адаптация студента к учебному процессу происходит в сложных открытых системах, обменивающихся обширным нарастающим потоком информации. В этих условиях как никогда важен



процесс адаптации обучающегося в обществе, к учебной деятельности, в личной жизни.

По мнению исследователей, адаптация определяется как процесс приспособления строения и функций организмов и их органов к условиям окружающей среды. Термин "адаптация" был впервые введен в научную лексику немецким физиологом Аубертом в 1865 году для характеристики явления "приспособления" чувствительных органов (зрения, слуха) к воздействию соответствующих раздражителей.

Феномен адаптации изучался исследователями ближнего и дальнего зарубежья на протяжении многих лет. Количество видов адаптации у разных исследователей существенно отличается: различают психофизиологическую, психическую, социальную, социально-психологическую, производственную, профессиональную, дидактическую адаптацию.

Для студентов, поступивших в вузы, весьма важным является дидактическая адаптация, имеющая свою структуру, форму, содержание, механизмы, движущие силы, траекторию, тенденции и закономерности развития, которые поддаются психолого-педагогической корректировке изнутри (со стороны самого преподавателя) и извне (со стороны коллектива). Ряд исследователей связывает понятие адаптации к учебной деятельности с овладением знаниями, умениями, навыками, нормами и функциями учебной деятельности.

Адаптация, отличается многофункциональным характером: во-первых, она является необходимым условием и, одновременно, средством оптимизации взаимодействия студента с учебной деятельностью и педагогическим составом; во-вторых, она способствует его личностному развитию; в-третьих, она является необходимой при овладении студентом всех видов учебной деятельности. Дидактическая адаптация студента к учебному процессу представляет собой овладение им ценностными ориентациями в рамках данной профессии, осознание мотивов и целей в ней, сближение ориентиров студента и учебной группы на основе подготовленности к профессиональной деятельности, в связи с чем, подготовительный период играет ключевую роль в успешности дидактической адаптации и предоставляет эффективные средства управления данным процессом.

Поступивший в вуз студент, адаптируется к новой среде как целостная структура, при этом различают прежде всего, адаптацию организма (физиологическая адаптация). Человек адаптируется как целостная структура:

- как индивид (психологическая адаптация);
- как личность (социальная адаптация);
- как субъект труда (профессиональная адаптация);



как субъект учебного труда (учебная адаптация).

Согласно литературным данным, основными критериями эффективности адаптации к вузу являются:

- уровень активности студентов в учебной и внеучебной деятельности;
- взаимоотношения с товарищами в группе и с преподавателями;
- психологические состояния студентов;
- качество успеваемости;
- сохранность контингента студентов;
- мониторинг посещаемости;

Особо следует отметить социально-педагогическую адаптацию студентов - это процесс, представляющий приспособление личности к образовательному процессу вуза, активное освоение норм, ценностей, особенностей педагогической профессии, приобретение умений и навыков будущей профессиональной деятельности, обеспечивающих принятие на себя новой социальной роли, гармоничное вхождение личности в систему социальных отношений .

Проблема социально-педагогической адаптации студентов, поступивших в вуз существенным образом связана с реализацией преемственности между средней и высшей школой.

В отличие от школы в вузе у студентов значительно возрастает объём получаемой информации, повышается их самостоятельность и ответственность и в этом случае процесс адаптации осуществляется как приспособление к новой системе обучения, к изменению труда и отпуска, к новому студенческому коллективу, что, в свою очередь, приводит к заметной перестройке в жизни и в психологических состояниях обучающегося.

Студенты первых курсов призваны приобщаться к балльно-рейтинговой системе оценки знаний, сталкиваться со строгим контролем со стороны преподавателей, необходимостью самостоятельно планировать учебное и свободное время .

Формирование адаптации личности студентов в период расширения информационного пространства приобретает особую актуальность. Социально-педагогическую адаптацию в обучающей деятельности понимают совокупность качеств и умений, обуславливающих высокий уровень исследовательской культуры обучающегося и преподавателя. Эффективность обучения в значительной степени зависит от того, насколько его содержание и формы, с одной стороны, соответствуют возрастным особенностям учащихся, а с другой – расширяют их познавательные возможности.

С целью изучения процессов адаптации к обучению в вузе нами были проведены экспериментальные исследования по проверке эффективности



внедрения разработанной нами модели и системы адаптации к учебному процессу, выбранных критериев педагогических условий и требований.

Несомненно, процесс адаптации первокурсников продолжается непрерывно и позже, переходя на новый уровень развития, однако наиболее важным должно стать такое умение как самоанализ, коррекция собственной деятельности, саморазвитие личности студента.

Анализ полученных данных свидетельствует о том, что внедрение в практику работы нашего вуза, разработанной программы для первокурсников по адаптации их к учебному процессу, способствовал облегчению приспособлению организма к новым условиям жизнедеятельности, что было подтверждено достоверному сдвигами изучаемых нами показателей.

Теоретические и дополнительные эмпирические исследования факторов адаптации студентов создают возможность для эффективности каждого вида адаптации выделить свои организационно-педагогические условия.

- учитывая особенности компьютерной информационной среды, сформировать у студентов мотивацию к учёбе и образовательную деятельность (адаптация к образовательной и когнитивной деятельности);
- сформировать группу студентов, обладающих положительной социально-психологической атмосферой; психологические удобства, духовное удовлетворение себя студентами и преподавание в вузе (социально-психологическая адаптация) ;
- сформировать на основе технологии взаимного управления педагогических конфликтов стабильную направленность на профессиональные навыки (профессиональная адаптация);

На основе технологии управления взаимных педагогических конфликтов были определены этапы процесса адаптации студентов, на каждом этапе были учтены преобладающая ценность каждого вида адаптации:

I этап (I семестр) – дидактический- при решении проблем социально-психологической и профессиональной адаптации основное внимание было обращено на формирование когнитивной мотивации и адаптации к образовательной и когнитивной деятельности;

II этап (II семестр) –социальный - посвящается проблеме социально-психологической адаптации и сохранению внимания к месту профессиональной адаптации и адаптации к образованию;

III этап (III и последующии семестры)-Профессионально направленный- профессиональная адаптация выходит на первое место. Начиная с первого семестра, постепенно, у образовательной и социально-психологической адаптации появляется профессиональные черты.



При определении степени адаптации, применительно к профессиональной деятельности в учебном процессе, были изучены проблемы, связанные с тем, что, первокурсники наряду с усвоением общеобразовательных наук, должны усваивать и специальные науки, была разработана характеристика критериев степени адаптирования, касающейся профессиональной деятельности в учебном процессе, основанной на стремлении к карьерному росту, профессиональной рефлексии, профессиональному поведению, профессиональной компетентности, интересу и потребности в профессиональной деятельности, осознанию ценности профессиональной деятельности. (1-таблица).

1 таблица

Характеристика критериев степени адаптации профессиональной деятельности в учебном процессе

Компоненты адаптации	Критерии	Методы диагностики
Направленность на профессию	- Осознание ценности профессиональной деятельности - Проведение теоретических и практических занятий - Интерес и потребность к профессиональной деятельности - Признание значения профессии - Адекватная самооценка - Направленность на карьерный рост	• Наблюдение • Беседа • Самооценка • Сочинение • Вопросы-ответы • Проведение тестов
Профессиональная компетентность	- Обладание данными - Обладание знаниями о нормативно-правовых документах - Обладание данными о источниках - Умение использовать современную технологию - Коммуникативная компетентность	• Анализ ответов испытаний и уроков • Анализ практических и дипломных и контрольных работ • Обладание профессиональными навыками • Самооценка



Профессиональное поведение	- Обладание коммуникативными и организационными навыками -- Обладание положительным эмоциональным настроением в процессе профессиональной деятельности - Проявление силы воли при решении различных вопросов - Дисциплина - Организаторские способности - Ответственность - Активность	Наблюдение Анализ процесса деятельности и его результатов Экспертная оценка Отдавать себе отчёт Проведение тестов
Профессиональная рефлексия	- Осознание мотивов своей деятельности - Оценка результатов деятельности - Оценка профессиональной деятельности - Анализировать уровень роста лично- профессиональных качеств - Критический подход к мышлению - Способность к прогнозам	• Анкетированный опрос • Проведение тестов • Давать себе отчёт • Автобиографический метод

В результате психологико-педагогических работ со студентами первого курса, т.е. в процессе дачи необходимых рекомендаций и на основе разработанной нами программы спецкурса, было выяснено, что, студенты осознают трудности адаптации и что необходим индивидуальный подход в решении студентами своих проблем.

Педагогические условия адаптации студентов контрольной и экспериментальной групп в ходе проведения опытно-испытательных работ среди студентов первого курса: организация психологико-педагогической помощи, формирующей адаптацию студентов к учебному процессу (использование программы спецкурса), организация сотрудничества студентов и руководства, при поддержке куратора, создание в группе воспитательной среды, уважение личности студента, своевременная ликвидация конфликтной ситуации в группе, организация в общежитиях необходимой духовной атмосферы.

В целях дальнейшего совершенствования теоретико-методологических, методических и практических направлений эффективной адаптации студентов к учебному процессу представлены следующие выводы:

1. Рассматривать адаптацию студентов первого курса к учебному процессу как педагогическую проблему, для решения этой проблемы, для вне-



дрения в практику разработанный с нашей стороны программу спецкурса “Эффективная адаптация студентов первого курса высших учебных заведений к учебному процессу”, модели совершенствования педагогических условий адаптации студентов к учебному процессу, педагогических условий и индикаторы адаптации к учебному процессу, необходимо обеспечить непосредственное участие руководства ВУЗа, Союза молодёжи, руководителей факультетов и групп;

2. Рекомендовать обеспечить кураторам групп эффективную адаптацию студентов к учебному процессу, основываясь на принципе «учитель-ученик», основанный на социальной и психологической адаптации, используя необходимые педагогические методы и средства;

3. Для преодоления студентами, в ходе образовательного и воспитательного процесса, под влиянием педагогических условий новой образовательной системы, для облегчения педагогического стресса, сильного страха, умственного напряжения, необходима поддержка студентов со стороны психолога высшего учебного заведения.

Литература:

1. Мукумова Д.И., Файзуллаев Р.Х. Профессиональная адаптация будущих учителей профессионального образования // Научно-практический журнал, –УФА, 2016. - № 12. – С.132-134.
2. Мукумова Д.И. Особенности адаптации студентов в учебный процесс // Методическое пособие. – ТИМИ, 2016. – 61 с.
3. Мукумова Д.И. Адаптация студентов к учебной деятельности в высшей школе // Eastern European Scientific Journal, Германия, 2018. №3. -Р. 305-307. (13.00.00, № 1)
4. Маргиева Д.А. Теория и методика профессионального образования: авторы. дисс. канд. пед. науки. Москва, 2007; 28.
5. Осипчукова Э.В. Организационно-педагогические условия подготовки студентов к учебному процессу технического вуза: Автореф.дис. ... канд. пед. наук. дисс. канд. пед. науки. Москва, 2009; 24.
6. Савельева Н.Н. Проектирование системы адаптации первокурсников к обучению в вузе: авторы. дисс. канд. пед. науки. Москва, 2008; 22.

РЕЗЮМЕ

Мақоланинг туб моҳияти талаба ёшларнинг таълим жараёнига мослаша олиш кўникмасини шакллантириш, самарали мослашишнинг психологик ва педагогик аспектларини такомиллаштиришнинг шарт-шароитлари, асосий омиллари ҳақида сўз юритилган. Шунингдек, талабаларни таълим фаолиятида дуч келадиган муаммолари ва уларни бартараф этиш йўллари ҳам ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье изложены подходы, анализ и рабочие функции ученых по разработке концепции адаптации. Процесс адаптации студента к учебной деятельности. Проблема социально-педагогической адаптации студентов.

SUMMARY

In the article the approaches, analysis and work functions of scientists on adaptation conception have been stated. The process of student adaptation to educational activity.



ХАРАКТЕРИСТИКА КЛЮЧЕВЫХ НАУКОЁМКИХ ПОНЯТИЙ В МЕНЕДЖМЕНТЕ СОВМЕСТНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ

Ташева С.Р.

*соискатель (PhD), преподаватель русского языка Центра по обучению
узбекскому и иностранным языкам Ташкентского государственного
экономического университета*

Tayanch so'zlar: qo'shma ta'lim dasturlari, ta'lim, oliy ta'lim sifatini boshqarish.

Ключевые слова: совместные образовательные программы, образование, управление качеством высшего образования.

Key words: joint educational programs, education, quality management of higher education, management.

Введение. Исследование такого комплексного явления, как менеджмент высшего образования совместных образовательных программ (СОП) подразумевает определение некоторых базовых терминов и понятий, без которых охарактеризовать и определить его невозможно. К таким понятиям, в первую очередь, относятся такие понятия, как «образование» и «управление образованием».

Объекты исследования. Совместные образовательные программы как теоретическое понятие, практическая имплементация СОП, академическая мобильность, компоновка СОП, локальная ориентированность СОП.

Методика исследования. Сравнительный анализ, метод теоретической индукции.

Анализ данных и формирование результатов. Образование, как абсолютный инструмент поддержания жизнедеятельности человека в ряде аспектов его социальной жизни стало неотъемлемой частью мировой культуры, имея широкий ряд толкований в качестве явления с самых разных точек зрения. Так, с точки зрения социологии, образование – это составная система, имеющая форму социального института и являющаяся набором



широкого ряда элементов, каждый из которых направлен на адаптацию человека к частной и общественной жизни. Схожее толкование термина «образование» дает и философия. Так или иначе, исследование данного термина с точки зрения педагогики и в качестве явления с точки зрения социологии следует начинать именно с его философской составляющей.

Согласно В.С. Библеру, под понятием «образование» можно понимать *«совокупность систематизированных знаний, умений, навыков, приобретенных индивидом самостоятельно, либо в процессе обучения в специальных учебных заведениях, (...) как социальный институт, выполняющий функции подготовки и включения индивида в различные сферы жизнедеятельности общества, приобщения к культуре данного общества»* [6, с. 7]. С правовой точки зрения, **закон Республики Узбекистан «Об образовании»** устанавливает, что **«образование — системный процесс, направленный на предоставление обучающимся глубоких теоретических знаний, умений и практических навыков, а также на формирование общеобразовательных и профессиональных знаний, умений и навыков, развитие способностей»** [1, с. 2]. Как правило, определить термин «образование» можно с разных теоретических точек зрения. Тем не менее, основным определением одного все же остается его социологическое описание, т.к. процесс образования непосредственно связан с социальной активностью человека.

Что касается понятия **«управление качеством высшего образования»**, являющимся в определенной мере синонимичным понятию «менеджмент высшего образования», то согласно Г.У. Раджабовой [3, с.4], **управление качеством высшего образования** — это обеспечение планирования, достижения и поддержки условий образовательного процесса, его реализации и его результатов.

Эффективность такого подхода к описанию процесса управления качеством высшего образования зависит от фактических возможностей достижения упомянутых результатов, а также их приоритизации. Кроме того, согласно автору, управление качеством высшего образования реализуемо лишь при корректном применении образовательных, педагогических и менеджментных технологий, а также подготовленности персонала и контингента.

Управление качеством высшего образования, с точки зрения Полупан К.Л. является **формой организации саморазвития системы высшего образования** [4, сс.275-276]. Данная трактовка понятия «управление качеством высшего образования» позволяет оценивать его с точки зрения



степени имплементированности механизмов саморазвития и самосовершенствования системы высшего образования в рамках той или иной системы контроля и управления качеством высшего образования.

Согласно Саидовой Ф.Б., управление качеством высшего образования представляет собой процесс соблюдения всех общепринятых норм и стандартов организации учебного процесса в вузах. К таковым можно отнести ряд международных стандартов, в том числе – **стандарты по менеджменту качества серии ISO 9000:2000**, а также требования к деятельности высших учебных заведений, указанных в документе **«Реформа и развитие высшего образования» ЮНЕСКО** от 1995 года, в котором отмечено, что «деятельность в области высшего образования и условиях происходящих в мире изменений должна осуществляться под тремя девизами, которые определяют ее роль и функции на местном, национальном и международном уровнях: соответствие требованиям современности, качество и интернационализация» [5, сс. 19-20].

Таким образом, процесс управления качеством высшего образования подразумевает не только уровень его организации, но и обеспечения соответствия действительным требованиям соответствующих норм и стандартов менеджмента. Немаловажен также факт соблюдения требований и критериев к специалистам-управленцам, осуществляющим менеджмент и управление высшим образованием, причем, как правило, уровень квалификации таковых должен в адекватной мере соответствовать мировому уровню аналогичной системы требований и оценивания. Это является некой «гарантией» профессиональной компетенции и грамотности организации процесса управления высшим образованием и его менеджмента [2, с. 30].

Резюмируя вышеуказанное и трактуя изученный по анализируемому объекту научно-исследовательскую литературу, было сформировано унифицирующее описание для понятия «управление высшим образованием»:

Управление качеством высшего образования – это процесс обеспечения достижения поставленных высшим учебным заведением целей, соблюдения актуальных норм и стандартов менеджмента и делопроизводства в условиях системы высшего образования, а также предпринятие необходимых мер по устранению действительных или потенциальных проблем в процессе организации высшего образования.

Выводы. В статье приведены актуальные и наукоёмкие описания для понятий «образование» и «управление качеством высшего образования», свойственных процессам делопроизводства и менеджмента при управле-



нии высшим образованием. Представлена авторская трактовка и формулировка данных понятий, что способствует рационализации дальнейших научных исследований по направлению исследуемого объекта.

Литература:

1. Закон Республики Узбекистан, от 23.09.2020 г. № ЗРУ-637 от 24.09.2020 г. // <https://lex.uz/ru/docs/5013009?type=doc>
2. Байсариев Н. – Повышение качества образования в Узбекистане // «Учёный XXI века», 2016, №5-2 (18), стр. 30-33
3. Г.У. Раджабова, А.Р. Гапсаламов (2023). Современная система обеспечения и контроля качества высшего образования. «Наука и инновация», 1(17), сс. 4–8.
4. К.Л. Полупан – Управление качеством высшего образования в условиях цифровизации // Самарский научный вестник. - 2019. - Т. 8. - №4. - С. 273-278. doi: 10.17816/snv201984309
5. Ф.Б. Саидова – Совершенствование системы управления качеством образования в высших образовательных учреждениях: опыт стран Европы и Республики Узбекистан // Замоначий таълим / Современное образование 2016, 12, сс. 18-24
6. В.С. Библер – Философско-психологические предположения Школы диалога культур / В.С. Библер -М., 1998. -128 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu tadqiqot maqolasida qo'shma ta'lim dasturlarini (JEPs) samarali boshqarish uchun muhim bo'lgan asosiy tushunchalar haqida umumiy ma'lumot berilgan. Ta'lim va oliy ta'lim sifatini boshqarish kabi tushunchalarni tavsiflovchi ilmiy ishlar o'rganilib, tahlil qilinib, yuqoridagi atamalarga, jumladan, SOP kontekstida mualliflik tavsifi berilgan. SOP doirasida hamkorlik qiluvchi tomonlarning ta'lim tashabbuslarini muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta'minlashda ushbu tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarga va ularning roliga alohida e'tibor qaratilgan. Xulosa qilib aytganda, muallif qo'shma ta'lim dasturlarini boshqarish jarayonida ularning samaradorligini oshirish va maqsadlariga erishish uchun maqolada muhokama qilingan atama va tushunchalardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar beradi.

РЕЗЮМЕ

Данная научная статья представляет обзор ключевых понятий, важных для эффективного менеджмента совместных образовательных программ (СОП). Исследованы и проанализированы научные работы, характеризующие такие понятия, как образование и управление качеством высшего образования, дана авторская характеристика вышеуказанных терминов, в том числе – в контексте СОП. Особое внимание уделяется взаимосвязи между данными понятиями и их роли в обеспечении успешной реализации образовательных инициатив партнерствующих в рамках СОП сторон. В заключение, автором выдвигаются рекомендации по использованию рассматриваемых в статье терминов и понятий в процессе управления совместными образовательными программами, с целью повышения их эффективности и достижения поставленных целей.

SUMMARY

This scientific article provides an overview of the key concepts important for the effective management of joint educational programs (JEP). The scientific works characterizing such concepts as education and quality management of higher education are investigated and analyzed, the author's characteristic of the above-mentioned terms is given, including in the context of JEP. Special attention is paid to the relationship between these concepts and their role in ensuring the successful implementation of educational initiatives of the parties partnering within the framework of the JEP. In conclusion, the author makes recommendations on the use of the terms and concepts considered in the article in the process of managing joint educational programs in order to increase their effectiveness and achieve their goals.



ИНТЕРАКТИВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ: ПРЕОБРАЖЕНИЕ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Сариев Р.Б.

Бухарский инженерно-технологический институт

Таянч сўзлар: масофавий таълим, замонавий таълим, интерактив элементлар, виртуал лаборатория, талаба, технология эволюцияси, интерактив технологиялар.

Ключевые слова: дистанционное образование, современное образование, интерактивные элементы, виртуальная лаборатория, студент, эволюция технологий, интерактивные технологии.

Key words: distance education, modern education, interactive elements, virtual laboratory, student, evolution of technology, interactive technologies.

Введение. Дистанционное обучение стало неотъемлемой частью современной образовательной системы, особенно с учетом глобальных изменений и вызовов, таких как пандемия COVID-19. В этом новом формате интерактивные элементы играют ключевую роль, делая процесс обучения более привлекательным и эффективным. В этой статье мы подробно рассмотрим, какие интерактивные технологии применяются в дистанционном обучении, их преимущества и вызовы, а также перспективы дальнейшего развития.

История и развитие дистанционного обучения

Дистанционное обучение прошло долгий путь от простых почтовых курсов до сложных онлайн-программ. Эволюция технологий позволила создать мощные образовательные платформы, которые поддерживают разнообразные интерактивные элементы. Это трансформировало сам подход к обучению, делая его более гибким и персонализированным.

Важность интерактивных элементов

Вовлечение студентов

Один из основных вызовов дистанционного обучения — удержание внимания студентов. Интерактивные элементы помогают преодолеть этот ба-



рьер, делая обучение более динамичным и интересным. Студенты активно вовлекаются в процесс, что способствует лучшему усвоению материала.

Обратная связь

Интерактивные технологии обеспечивают мгновенную обратную связь, что позволяет преподавателям своевременно корректировать учебный процесс. Это способствует повышению качества образования и улучшению результатов студентов.

Виды интерактивных элементов

Видеолекции с встроенными опросами

Видеолекции давно стали основой дистанционного обучения. Их эффективность значительно повышается при использовании встроенных опросов, которые позволяют проверять понимание материала в реальном времени и стимулируют активное участие студентов.

Виртуальные лаборатории

Для студентов технических и естественно-научных направлений виртуальные лаборатории стали незаменимым инструментом. Они позволяют проводить эксперименты и изучать сложные процессы, не выходя из дома. Это особенно важно для тех, кто ограничен в доступе к реальным лабораториям.

Онлайн-тесты и викторины

Онлайн-тесты и викторины являются эффективным способом проверки знаний студентов и стимулирования их к повторению материала. Такие инструменты помогают студентам самостоятельно оценивать свои успехи и готовиться к экзаменам.

Форумы и чаты

Форумы и чаты — важные инструменты для общения между студентами и преподавателями. Они позволяют обмениваться идеями, задавать вопросы и получать оперативные ответы, что способствует созданию учебного сообщества и поддерживает мотивацию студентов.

Интерактивные учебники и пособия

Интерактивные учебники и пособия включают в себя множество мультимедийных элементов: видео, анимации, интерактивные схемы и т.д. Это делает обучение более наглядным и понятным, что особенно важно для визуалов.

Преимущества интерактивного обучения

Повышение мотивации

Интерактивные элементы делают обучение более увлекательным и интересным. Студенты, которым нравится процесс обучения, с большей ве-



роятностью будут активно участвовать в занятиях и достигать высоких результатов.

Улучшение понимания материала

Мультимедийные элементы и интерактивные задания помогают студентам лучше понимать и запоминать материал. Они позволяют рассматривать информацию с разных сторон и применять теоретические знания на практике.

Гибкость и доступность

Дистанционное обучение с использованием интерактивных элементов дает студентам возможность учиться в удобное для них время и месте. Это особенно важно для тех, кто совмещает учебу с работой или другими обязанностями.

Поддержка разнообразия стилей обучения

Каждый студент уникален и предпочитает разные методы обучения. Интерактивные элементы позволяют учесть индивидуальные особенности каждого ученика и предложить ему наиболее подходящий формат учебных материалов.

Улучшение результатов обучения

Исследования показывают, что студенты, использующие интерактивные элементы в обучении, демонстрируют лучшие результаты по сравнению с теми, кто учится традиционными методами. Интерактивные технологии помогают студентам более глубоко погружаться в материал и применять полученные знания на практике.

Вызовы интерактивного дистанционного обучения

Технические проблемы

Несмотря на все преимущества, интерактивное дистанционное обучение сталкивается с рядом технических проблем. Недостаточная пропускная способность интернета, устаревшее оборудование и программные сбои могут затруднять учебный процесс. Особенно это актуально для студентов из удаленных регионов и стран с ограниченной интернет-инфраструктурой.

Необходимость обучения преподавателей

Для эффективного использования интерактивных элементов преподавателям необходимо пройти дополнительное обучение. Многие из них сталкиваются с трудностями при переходе на новый формат работы и нуждаются в поддержке. Это требует значительных затрат времени и ресурсов.

Адаптация учебных программ

Интерактивные элементы требуют адаптации учебных программ. Не все курсы и дисциплины могут быть легко переведены в интерактивный фор-



мат. Это требует тщательной работы по адаптации материалов и методик преподавания.

Обеспечение академической честности

При дистанционном обучении возникает проблема обеспечения академической честности. Интерактивные тесты и задания могут быть подвержены мошенничеству. Это требует разработки новых методов контроля и проверки знаний студентов.

Примеры использования интерактивных элементов

Khan Academy

Khan Academy предлагает множество интерактивных упражнений и тестов, которые помогают студентам проверять свои знания и углубляться в материал. Платформа также использует геймификацию, что делает процесс обучения более захватывающим.

Coursera

Coursera интегрировала в свои курсы форумы и чаты, где студенты могут обсуждать материал и обмениваться идеями. Это помогает создать ощущение учебного сообщества и поддерживает высокий уровень вовлеченности.

EdX

EdX активно использует видеолекции с встроенными опросами и викторинами. Это позволяет преподавателям проверять понимание материала в реальном времени и корректировать курс по мере необходимости.

Стэнфордский университет

Стэнфордский университет активно использует интерактивные элементы в своих онлайн-курсах. Видеолекции сопровождаются опросами и викторинами, а студенты имеют возможность участвовать в виртуальных лабораториях и проектах. Это позволяет поддерживать высокий уровень вовлеченности и обеспечивать качественное образование на расстоянии.

Массачусетский технологический институт (MIT)

MIT предлагает множество онлайн-курсов с использованием интерактивных технологий. Виртуальные лаборатории и симуляторы позволяют студентам проводить сложные эксперименты и изучать технические процессы в интерактивном формате. Это помогает студентам глубже понимать материал и применять знания на практике.

Гарвардский университет

Гарвардский университет активно использует форумы и чаты для создания учебного сообщества в онлайн-курсах. Это позволяет студентам обмениваться идеями, задавать вопросы и получать оперативные ответы от



преподавателей и сокурсников. Такой подход способствует развитию критического мышления и улучшению понимания материала.

Перспективы развития интерактивного дистанционного обучения

Искусственный интеллект

Искусственный интеллект (ИИ) играет все более важную роль в дистанционном обучении. ИИ может анализировать данные о процессе обучения и предлагать индивидуализированные рекомендации для каждого студента. Это позволяет сделать обучение более персонализированным и эффективным.

Виртуальная и дополненная реальность

Технологии виртуальной (VR) и дополненной реальности (AR) открывают новые возможности для дистанционного обучения. VR и AR позволяют создавать иммерсивные учебные среды, где студенты могут взаимодействовать с учебными материалами в новом формате. Это особенно полезно для технических и медицинских дисциплин.

Анализ больших данных

Анализ больших данных (Big Data) позволяет улучшать образовательные процессы на основе реальных данных о поведении и успеваемости студентов. Это помогает выявлять слабые места в учебных программах и предлагать эффективные решения для их улучшения.

Развитие гибридных моделей обучения

Будущее образования, вероятно, связано с развитием гибридных моделей обучения, сочетающих традиционные и дистанционные методы. Интерактивные элементы станут важной частью этих моделей, обеспечивая высокий уровень вовлеченности и эффективности обучения.

Примеры успешного внедрения интерактивных элементов

Интерактивные симуляторы

Многие медицинские школы используют интерактивные симуляторы для обучения студентов. Эти симуляторы позволяют студентам практиковаться в безопасной виртуальной среде, получая ценные навыки без риска для пациентов. Например, симуляторы хирургических операций помогают будущим врачам освоить сложные техники и процедуры.

Программирование и кодирование

Платформы, такие как Codecademy, предлагают интерактивные курсы по программированию и кодированию. Студенты могут сразу применять теоретические знания на практике, выполняя задания и получая мгновенную обратную связь. Это способствует более глубокому пониманию материала и развитию практических навыков.



Интерактивные игры

Образовательные игры становятся все более популярными в дистанционном обучении. Они помогают студентам изучать сложные темы в игровой форме, что делает процесс обучения более увлекательным и эффективным. Например, игры по математике и наукам помогают детям и подросткам улучшать свои навыки и знания.

Платформы для совместного обучения

Платформы, такие как Google Classroom и Microsoft Teams, предлагают инструменты для совместного обучения. Студенты могут работать над проектами в группах, делиться идеями и ресурсами, а также получать обратную связь от преподавателей. Это способствует развитию командных навыков и улучшению взаимодействия между учениками.

Онлайн-курсы с сертификацией

Многие образовательные платформы, такие как Coursera и Udemy, предлагают онлайн-курсы с сертификацией. Эти курсы включают в себя интерактивные элементы, такие как видеолекции, опросы, тесты и проекты, что помогает студентам не только получать знания, но и подтверждать свои компетенции официальными сертификатами.

Будущее интерактивного дистанционного обучения

Индивидуализированное обучение

Искусственный интеллект и анализ больших данных позволят создать индивидуализированные учебные планы для каждого студента. Это поможет учитывать их сильные и слабые стороны, предлагая наиболее эффективные методы обучения и ресурсы.

Расширение доступа к образованию

Интерактивные элементы и технологии дистанционного обучения помогут расширить доступ к качественному образованию для людей по всему миру. Это особенно важно для жителей удаленных регионов и стран с ограниченными ресурсами.

Развитие новых технологий

С развитием технологий виртуальной и дополненной реальности, искусственного интеллекта и анализа данных, дистанционное обучение станет еще более эффективным и увлекательным. Это откроет новые возможности для студентов и преподавателей, делая образование более доступным и качественным.

Сотрудничество и обмен знаниями



Интерактивные элементы способствуют развитию сотрудничества и обмена знаниями между студентами и преподавателями. Это помогает создавать глобальные учебные сообщества и улучшать качество образования.

Заключение. Интерактивные элементы в дистанционном обучении играют ключевую роль в повышении качества и эффективности образовательного процесса. Они способствуют улучшению понимания материала, повышению мотивации и вовлеченности студентов, а также делают обучение более гибким и доступным. Внедрение и развитие интерактивных технологий открывает новые горизонты и помогает адаптироваться к изменяющемуся миру. С развитием технологий и внедрением новых подходов, таких как искусственный интеллект, виртуальная и дополненная реальность, а также анализ больших данных, дистанционное обучение станет еще более персонализированным и эффективным. Интерактивные элементы помогут сделать образовательный процесс более динамичным и адаптированным к потребностям каждого студента, создавая будущее образования уже сегодня.

Литература:

1. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The Power of Feedback. *Review of Educational Research*, 77(1), 81-112.
2. Nicol, D. J., & Macfarlane-Dick, D. (2006). Formative Assessment and Self-Regulated Learning: A Model and Seven Principles of Good Feedback Practice. *Studies in Higher Education*, 31(2), 199-218.
3. Shute, V. J. (2008). Focus on Formative Feedback. *Review of Educational Research*, 78(1), 153-189.
4. Sariyev R.B., Integrative essence of technologies innovative educational process, *International Engineering Journal For Research & Development (IEJRD)*, <http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/1399>, 2020.
5. Sariyev R.B. The process and stages of the use of integrated information-methodological support by students of external education// Vol. 1 No. 2 (2022): SCIENTIFIC RESEARCH AND INNOVATION, <http://ilmiytadykizhot.uz/index.php/iti/article/view/47>
6. Sariyev R.B. Integration of education, science and production as a basis of an innovative educational process // *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences (EJRRES)*, Vol. 8 No. 12, 2020 Part III, 157-164.
7. R Sariyev, MOODLE–ta’limni boshqarish tizimida interaktiv elementlardan foydalanish asoslari [Basics of using interactive elements in education management system-moodle],- *Fan va texnologiyalar taraqqiyoti ilmiy texnikaviy jurnalI*, 2020.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада масофавий таълимда интерфаол элементлар ва интерактив методларнинг қўлланилиши масаласи кўриб чиқилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается использование интерактивных элементов и интерактивных методов в дистанционном образовании.

SUMMARY

This article discusses the use of interactive elements and interactive methods in distance education.



PROFESSIONAL COMPETENCE IN MODERN EDUCATIONAL CONDITIONS

Kadirova N.

Master student of the Bukhara state pedagogical institute

Tayanch so'zlar: gibridd ta'lim, kompetensiya, raqamli texnologiya, ta'lim klasteri, strategiya, ta'lim axboroti, ta'lim texnologiyalari, axborot texnologiyalari, kompetentlik.

Ключевые слова: гибридное образование, компетентность, цифровые технологии, образовательный кластер, стратегия, образовательная информация, образовательные технологии, информационные технологии, компетентность.

Key words: hybrid education, competence, digital technology, educational cluster, strategy, educational information, educational technologies, information technologies, competence.

Competence is the willingness and ability of specialists to apply their knowledge and skills in everyday life to solve professional tasks in various fields.

Competence is an integrative quality of a person, formed in the process of education and practice, it consists of the energetics of professional and human qualities manifested in the process of production activity. Competence means a person's intellectual and personal conditional experience in socio-professional activities, the level of ownership of all competencies, the stage of readiness to use competencies in professional activities.

In the conditions of mixed education, the information and communication pedagogical competence of students to adapt to field situations and make appropriate decisions, to work with certain software tools in the operating system environment, to be able to use programming languages to build logical and effective programs, database, we consider it as a set of competencies that ensure the performance of professional tasks by using computer networks and other tools. The formation of these competencies is carried out directly in educational institutions by teaching general and specialized subjects using modern innovative pedagogical technologies. The widespread involvement of innovative pedagogical technologies in the field of education is the effective



presentation of information to students in the conditions of reduced hours allocated to classroom training, teaching students to think independently and logically, work as a team, make decisions, allows them to perfectly master the competence of defending their thoughts and views in public. Therefore, the role and importance of evaluating the competencies formed in students through the use of advanced teaching technologies in the educational process is increasing.

The analysis of scientific and research works on competence shows that the word "competence" is a noun, and "competence" is its derivative, that is, its quality. "Competence" characterizes the scope of a person's powers, and "competence" characterizes his character.

Currently, the collection of a lot of research materials on the problems of determining the content of the concepts of "competence" and "competence", as well as their formation and development in various fields of activity, has created the problem of their classification.

It is necessary to understand competence in a broad sense, that is, as the level of mastering social and individual forms of activity. This quality ensures that an individual can function successfully in society within the limits of his abilities and position. Although this definition of "competence" has a much broader meaning than the ones described above, it clearly expresses their essence, spiritual core - a person's experience, knowledge and skills in a certain field.

Competence should be understood as an integrative characteristic of personal qualities, as a result of professional training of graduates for the implementation of activities in certain fields (scope of competences) of an educational institution. Competence includes cognitive (knowing), motivational-value and emotional-volitional components, like competence. Competence is a category depending on the situation, it represents the readiness to perform an activity in specific professional (problematic) situations.

Competence can be thought of as a category consisting of five main components:

- deep understanding of the nature of problems and issues to be solved;
- good knowledge of existing experiences in the same field, active acquisition of its best achievements;
- choosing means and methods of activity in accordance with the specific situation of place and time;
- a sense of responsibility for the achieved results;
- the ability to learn from mistakes and make corrections in the process of achieving the goal.



First, competence is briefly expressed in the unity of the traditional three "knowledge, skills and competences" and serves as a connecting link between its components. Secondly, a graduate of a competent educational institution is the most optimal criterion for describing the real level of training of a future specialist.

Thirdly, a competent specialist has the ability to choose the most optimal solution among many solutions, makes critical judgments.

Fourth, competence requires constant updating of knowledge, acquisition of new information to successfully solve professional issues at the same time and under the same conditions.

Fifth, competence includes both substantive (knowledge) and procedural (skills) components. A competent person not only understands the nature of the problem, but also acquires knowledge and skills to solve it in practice.

Competence is expressed by the future specialist's acquisition of knowledge, skills and abilities necessary for the implementation of personal and socially significant professional activities and their ability to apply them in professional activities. In this place, the essence of the concept of "competence" is fully revealed, it is manifested in the following two ways:

- competence is a set of personal qualities of students;
- in the form of basic requirements of the professional field.

Competence does not mean the acquisition of separate knowledge and skills by the student, but the acquisition of integrative knowledge and actions in each independent direction. Also, in terms of the requirements for the level of professional training of graduates, competence means the ability of students to use a set of knowledge, skills and methods of activity appropriately in certain situations.

From the point of view of pedagogy, competence is interpreted as a measure of the suitability of the skills and experiences of persons with a certain social and professional position to the actual level of the tasks they perform and the problems they solve.

Competence requires constantly enriching one's knowledge, learning new information, the ability to search for new knowledge, and apply it in one's practical work.

Currently, in connection with the need to modernize the pedagogical education system, a competency-based approach to the development of the system of training specialists in higher education institutions is actively developing, and its main goal is to strengthen the practical direction. The main goal of practice-



oriented education is the development of cognitive activity, creative activity, independence, and initiative of students, which is required in modern society.

Professional competence - indicates the level of readiness to mobilize the available resources of a person (organized in the system of knowledge, skills, abilities and personal qualities) necessary for the effective solution of professional tasks in typical and non-standard situations. Here, when it is said that a person mobilizes his existing resources, it is meant to be able to effectively apply the acquired academic knowledge in life, to be able to deliver his theoretical knowledge to others, and to have information about their source. Pedagogical competence can also be understood as a system of knowledge, competence, skills and personality that provides the ability of future teachers to fulfill their professional obligations at a specified level.

Based on the above-mentioned definitions, we defined the readiness of future teachers to work in mixed educational conditions, that is, pedagogical competence as follows: pedagogical competence is necessary for effective and creative work in mixed educational conditions. is a complex of conceptual knowledge about professional and personal qualities, essence, conditions and methods of implementing mixed education.

In order to develop the pedagogical competence of students in the conditions of mixed education, it is necessary to determine its components. For this purpose, by analyzing the various approaches considered in pedagogical research, we have distinguished the following components of pedagogical competence of students: motivational; cognitive; operational; technological; interactive.

All components of competence are closely related to each other, and it is wrong to single out any one component. However, many pedagogic scientists attach special importance to the motivational component. Because this component takes the lead in the development of pedagogical competence that meets the requirements of the activity. It is motivation that helps to implement psychological preparation for practical activities, determines the method and direction of using personal opportunities. The formation of the motivational component of pedagogical competence does not mean the existence of psychological preparation for work, but they cannot exist without each other. The motivational component of pedagogical competence includes a positive attitude to the profession, interest in it. It is a system of goals, needs and motives, which encourages future teachers to improve their professional knowledge and skills, to have a conscious attitude to the profession, work and its results, to be active in work and professional activities.

**Literature:**

1. Alberth. How effective are technology enhanced teaching techniques in the EFL classroom? Doctor of philosophy dissertation. Malang; Sweeney., 2009. – 334 p.
2. Anderson L.V., Krathwohl D.R. Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. Addison Wesley Longman, Inc, US, 2001. – 333 p.
3. Азизова Л.Н. Формирование готовности студентов политехнического колледжа к использованию технологий мультимедиа [Электронный ресурс]: Современные проблемы науки и образования.- №2, 2012 г. - Режим доступа: <http://www.science-education.ru/pdf/2012/2/183.pdf>
4. Андреев А.А. К вопросу об определении понятия «дистанционное обучение»// Дистанционное образование. - М., 1997. - №4. - С. 16-19.
5. Arifovna, K. N. "The Study of Turkic Nations Folklore and its Development." Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT 10 (2021): 55-59.
6. Jalolov J.J., Makhkamova G.T., Ashurov Sh.S. English Language Teaching Methodology (Theory and Practice). – T.: 2015. – 336 p.
7. Кадилова Н. А. Элементы превращений и перевоплощений в некоторых значимых произведениях мировой литературы // Казанский вестник молодых учёных. 2019. №3 (11). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/elementy-prevrascheniy-i-perevoploscheniy-v-nekotoryh-znachimyh-proizvedeniyah-mirovoy-literatury> (дата обращения: 26.10.2023).

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada bugungi kunda rivojlangan davlatlarning ta'lim tizimida qo'llanilayotgan ta'lim texnologiyalari va ulardan ta'lim jarayonida samarali foydalanish, shu jumladan zamonaviy ta'lim sharoitida kasbiy kompetensiya hamda kasbiy kompetentlik tushunchalari xususida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются образовательные технологии, используемые сегодня в образовательной системе развитых стран, и их эффективное использование в образовательном процессе, в том числе понятия профессиональной компетентности и профессиональной компетентности в современных условиях образования.

SUMMARY

This article discusses the educational technologies used in the educational system of developed countries today and their effective use in the educational process, including the concepts of professional competence and professional competence in modern educational conditions.



МИЛЛИЙ ИДЕЯ ХАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

VIRTUAL O'YINLARNING YOSHLAR ONGIGA SALBIY TA'SIRI

Miraxmedova Sh.N.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti
"Fakultetlararo ijtimoiy fanlar" kafedrasida o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: yoshlar, internet, virtual o'yin, o'yin, ijtimoiy, virtual dunyo, kompyuter, jamiyat.

Ключевые слова: молодежь, интернет, виртуальная игра, игра, социальный, виртуальный мир, компьютер, общество.

Key words: youth, internet, virtual game, game, social, virtual world, computer, society.

Kirish. Tarixdan ma'lumki, biz bolajon xalqimiz. Bola tarbiyasi nazarimda yosh niholga o'xshaydi. Niholni kerakmas shoxlarini kesib, payvandlab turmasak kelajakda u biz kutgan mevani bermaydi. Ya'ni oilada bola tarbiyasida ham kamchiliklarga yo'l qo'ysak, jamiyotga kerakli inson bo'lib yetishishiga turli omillar sabab bo'lishi mumkin. Insonning atrof –muhitga ijtimoiy voqealarga ma'lum emotsional munosabati, uning dunyoqarashi, estetik didi, orzu-umidlari uning oilad olgan tarbiysiga bog'liq.

Hozirgi kunda dunyoda global miqyosda turli tajovuzkor, buzg'unchi g'oyalar zamonaviy axborot texnologiyalar orqali, butun dunyoga tarqalmoqda. Eng achinarlisi yadro qurollaridan ko'ra axborotlashgan jamiyatda axborot qurollari kuchli bo'lib bormoqda. Insonni manipulyatsiya etish holati kuchayib bormoqda. Ya'ni inson ongini boshqarishning eng oson usuli bu axborot bo'lib qoldi. Inson yoshlikdan o'z hissiyotlari orqali qobiliyatlarini namoyon etadi. Masalan Z. M. Bobur 12 yoshidan davlatni boshqargan. Yozuvchi Ch. Aytmatov 5 yoshdan tarjimonlik qilgan. Akademik Leo Landau 14 yoshida Boku universiteti talabasi bo'lgan. Atoqli olim Sergey Akapovich Mergelyan yoshligidan matematikaga qiziqqan. U bir o'quv yilida 8-9-10-sinflarning imtixonini topshirgan. Aleksandr Griboyedov yozuvchi va bastakor. U 11 yoshida Moskva universitetining internat maktabiga kirgan va 6 yil ichida 3 ta fakultetni bildirgan. Albatta izlagan imkon topadi.

Yoshlar, o'smirlar ongida Vatanga muhabbat tuyg'ularini shakllantirish, mustaqillikning oliy ne'mat ekanligini tushuntirish, millat va xalq manfaati yo'lida kerak bo'lsa fidoyilik ko'rsata oladigan, mustaqilligimizning mohiyatini va qadrini anglaydigan, uni har qanday xavf-xatardan asrashni o'zining muqaddas burchi deb biladigan, muayyan mutaxassislikni, kasb-hunarni chuqur egallagan, mustaqil, erkin fikrlaydigan, ma'naviy va jismonan barkamol insonni tarbiyalash dolzarb vazifalardan biriga aylanib qolmoqda. Bu esa yoshlarda tarixiy voqelikka ob'ektiv baho berish va to'g'ri xulosa chiqarish malakalarini shakllantirishni talab qiladi.

Kompyuter o'yinlariga mukkasidan ketishning jamiyatga zararlari ko'p. Avvalo manaviy zarar bo'lib, kompyuter o'yinlari jamiyatimizni manaviy buzuqlik botqog'iga botirib, insonni o'zlikni anglash baxtidan mosuvo qilmoqda.

Virtual o'yinlar bugungi jamiyatning keng tarqalgan qismiga aylandi, butun dunyo bo'ylab taxminan 2,7 milliard geymer geymerlarga real dunyoda ko'pincha imkoni bo'lmagan immersiv va interaktiv tajribalarda qatnashish imkoniyatini taklif qilmoqda. Biroq, virtual o'yinlarning tobora ommalashib borayotgani ularning odamlarga va umuman jamiyatga ta'siri haqida tashvish uyg'otmoqda. Virtual o'yinlarning jamiyatga eng muhim ta'siridan biri ularning ijtimoiy o'zaro ta'siridir. Ushbu o'yinlar o'yinchilarga butun dunyo bo'ylab boshqalar bilan bog'lanish imkonini bersa-da, ular ijtimoiy izolyatsiya va aloqani uzishga olib kelishi mumkin. Ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, haddan tashqari o'yin shaxsiy ijtimoiy o'zaro ta'sirning pasayishiga va ijtimoiy ko'nikmalarning pasayishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, virtual o'yin jamoalarida onlayn ta'qib va zaharli xatti-harakatlar keng tarqalgan bo'lib, ularning ruhiy salomatlikka ta'siri haqida xavotirlarga olib keladi. Virtual o'yinlar o'yinchilar o'rtaidagi ijtimoiy munosabatlarga ham ta'sir qiladi. Ba'zi hollarda ular ijtimoiy ko'nikmalar va muloqot qobiliyatlarini yaxshilashlari ko'rsatilgan, chunki o'yinchilar o'yin dunyosida umumiy maqsad va vazifalarga erishish uchun birgalikda harakat qilishlari kerak. Bu o'yinchilar o'z tajribalarini baham ko'rishlari va shunga o'xshash manfaatlarga ega bo'lganlar bilan bog'lanishlari mumkin bo'lgan onlayn hamjamiyatlarning shakllanishiga olib kelishi mumkin. Biroq, shuni ta'kidlash kerakki, bu o'zaro ta'sirlar virtual dunyo bilan chegaralanishi va haqiqiy ijtimoiy o'zaro ta'sirlarga aylantirilmassligi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Ayni davrda yoshlarning qalbi va ongini egallashga qaratilgan turli xil vayronkor g'oyalarning kirib kelishi ayniqsa, internet tarmog'i orqali ko'proq ko'zga tashlanyapti. Bu jarayon farzandlarimizning kompyuter texnologiyalari, turli kompyuter o'yinlariga qiziqishining ortishi bilan ham bog'liq. Ularning bu qiziqishlaridan buzg'unchi g'oya targ'ibotchilari o'z maqsadlari yo'lida samarali foydalanishga harakat



qilmoqda. Boshqacha aytganda, «o'yinbozlik» jamiyatning ma'lum bir qismiga tahdid ekanligini yaxshi biladigan ekstremistlar o'smirlar, yoshlar ongini shu yo'l bilan egallashga harakat qilmoqda.

«Olimlar I. P. Korolenko va T. A. Donskix o'yinbozlik alomatlarini shunday tasniflashgan:

1. O'smirning o'yinda o'tkazayotgan vaqti miqdorining oshib borishi
2. Oldingi odatlar, qiziqishlar doirasi torayib, o'yin haqida ko'proq o'ylashi;
3. Yutsa ham, yutqizsa ham o'yindan chiqqa olmasligi;
4. O'yin boshlanishini orziqib kutish, o'yinsiz qolganda bezovta bo'lib, asabiylashish;
5. Tobora ko'proq o'ynash istagi, o'yinga tobora ko'proq narsa tika borish
6. O'yindan o'zini to'xtata olmay qolishi. «Bo'ldi, o'yinni tashladim», – deydi, biroq oldin birga o'ynagan sheriklarini ko'rsa, o'yin haqida gap ochilsa, o'yingohning yonidan o'tayotganda qaroridan tez aynib qoladi;
7. Ota-onasidan o'yinga pul olish uchun yolg'on gapirishi, o'g'irlik qilishi;
8. Oila a'zolaridan, shifokorlardan va boshqalardan o'zining o'ta o'yinparastligini yashirib, yolg'on gapirishi kabilar o'smirning o'yinparastligidan dalolat beradi».

Ko'rinib turibdiki, o'smirlik davrida tarbiyaga jiddiy yondashmaslik, farzandning xatti-harakatlariga nisbatan befarqlik natijasida ko'pchilik hollarda farzandni qo'ldan chiqarish mumkin. Internet o'yinlariga ishqibozlik oqibatida miya faoliyati bilan bog'liq insult, ludomaniya, ruhiy kasalliklar, aksariyat hollarda yuragi yorilib o'lish kabi salbiy oqibatlar ko'zga tashlanyapti. Bu esa rivojlanib borayotgan davlatimiz uchun eng katta tahdidlardan biri hisoblanadi.

Virtual o'yinlar ham bir qator psixologik ta'sirlar bilan bog'liq. Ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, haddan tashqari o'yin giyohvandlik va ruhiy tushkunlik va tashvish kabi boshqa ruhiy muammolarga olib kelishi mumkin. Boshqalar, virtual o'yin o'yinchilar uchun stress va boshqa salbiy his-tuyg'ularni engish imkonini beruvchi qochish shaklini taqdim etishi mumkinligini ta'kidlaydi. Biroq, virtual o'yinning ruhiy salomatlikka salbiy ta'siri ota-onalar, o'qituvchilar va ruhiy salomatlik mutaxassislarini tashvishga solmoqda. Virtual o'yinlar ham o'yinchilarga psixologik ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, virtual o'yinlarni o'ynash qo'zg'alish, qo'zg'alish va zavqlanish darajasini oshirishi mumkin. Bundan tashqari, ba'zi o'yinchilar kayfiyat va farovonlikning yaxshilanishiga olib kelishi mumkin bo'lgan suvga cho'mish va oqim tuyg'usini boshdan kechirishlari haqida xabar berishadi. Biroq, virtual o'yinlar giyohvandlik, tashvish va depressiya kabi salbiy psixologik ta'sirlar bilan ham bog'liq. O'yinchilar virtual o'yin odatlarini yodda tutishlari va kerak bo'lganda yordam so'rashlari muhimdir. Kompuyuter o'yinlari yoshlarning vaqtini o'g'irlamoqda. Internet –

klublarda yoshlar ayni o'qib, ilm hosil qiladigan paytlarida vaqtlarini bekorchi o'yinlarga, ijtimoiy tarmoqlarda mutlaqo notanish shaxslar bilan qimmatli vaqtini tanishishga sarflayotgani tashvishli holat. Chunki internet va kompyuter o'yinlari asriga aylangan o'smirlar hayotdan, ilm olish, kasb o'rganishdan va ma'naviy qadriyatlardan tamoman uzilib, butunlay manqurtlashib boradi. Hozir kompyuter o'yinlari orqali o'smir yoshlarga salbiy ta'sir qilib, ular ongiga o'z buzg'unchi g'oyalarini singdirish yoki ularni to'g'ri yo'ldan ozdirishga urinadigan yashirin kuchlar juda ko'p. Kompyuter o'yinlariga mukkasidan ketgan o'smirlar o'zlari bilmagan holda yashirin kuchlarning qo'g'irchog'iga aylanadi. Kompyuterga mute' bo'lgan yoshlarning fikri-xayoli, butun vaqti, hatto uyqusi ham bemani o'yinlar bilan band bo'ladi. Oxir-oqibat bunday manqurt yoshlar tengdoshlari, yaqinlari va hatto ota-onasiga ham qo'l ko'tarishgacha agar mubolag'a bo'lmasa qurol o'qalishgacha borib yetadi. Bu esa jamiyatda ilimsizlik, johillikning tomir yoyishiga alal oqibat yurt parokanda bo'lishiga olib keladi.

Muhokama va natijalar. Xalqimizda “ogoh bo'lgan abgor bo'lmas!” degan naql bor. “O'rgimchak to'rida aqidaparastlikni targ'ib qiluvchi saytlar tobora ko'payib bormoqda. Bunday tahlikali zamonda yoshlarga faqat “uz” domenidagi saytlardan foydalanish tavsiya qilinadi. Zero, ehtiyotsizlik bilan ko'r-ko'rona olingan ma'lumotlar kishini adashtirib qo'yishi aniq. Diniy ehtiyojini e'tiqod va mazhabga yot veb-saytlardan qondirayotgan kishilar boshqa manbalar orqali boshqalar, ya'ni g'animlar qo'lida tarbiyalanoyatganini unutmasin!

Yoshlarning bunday g'oyalarga aldanmasligi, zalolat botqog'iga botmasligini ta'minlash niyatida zarur tavsiyalarni bayon qilamiz. Maqsadimiz yoshlarni internetga in qurib, o'zlarining vayronkor g'oyalarini virus kabi butun dunyoga tarqatayotgan jinoyatchilarning asl basharasidan ogoh etishdir. Sog'lom aql egalari internet qulayliklaridan o'z bilimlarini oshirish yo'lida oqilona foydalanadi. Lekin ba'zi yoshlar esa ushbu tarmoqdagi yovuzlikka, ma'naviy tanazzulga sabab bo'ladigan saytlarda “sayir qilib”, o'zlari va atrofdagilarning ongini zaharlayotganlari aniq. Internet bozorida har kim o'ziga kerakli narsani oladi, deb tarbiyani o'z holiga tashlab qo'yish yaramaydi.

Xulosa. Internetga qaramlik-odam doimiy ravishda ijtimoiy tarmoqlarda bo'lmasdan, pochtani tekshirmasdan yashay olmaydi, haqiqiy dunyo bilan aloqani yo'qotadi, dolzarb muammolardan uzoqlashadi, unutadi, bu ishonchsiz, kompleksli odamlarda va ko'pincha yosh avlod vakillarida uchraydi. shaxsiy muloqotdan qochadigan, virtualni afzal ko'rganlar. Internetning inson hayotidagi o'rni bu holatda o'z ma'nosini yo'qotadigan, kulrang va qiziq bo'lmagan oddiy dunyoning qiymatidan oshib ketadi. Virtual haqiqatda inson o'z imidjini, qiyofasini yaratishi, xohlaganicha boshqacha bo'lishi mumkin va bu ichkimuvozanatga olib



keladi. Xayollarni yaratishdan ko'ra, haqiqiy hayotni o'zgartirish va o'z- o'zini rivojlantirish bilan shug'ullanish yaxshiroqdir.

Virtual o'yinlar o'yinchilar uchun immersiv va immersiv tajriba taqdim etsada, ular jamiyatga ta'siri haqida tashvish uyg'otadi. Virtual o'yinning ijtimoiy o'zaro ta'siriga, psixologik farovonlikka va zo'ravonlikka salbiy ta'siri tartibga solish va nazoratni kuchaytirishga chaqiriqlarga sabab bo'ldi. Virtual o'yinlar ommalashib borar ekan, bu o'yinlar butun jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'minlash uchun ushbu muammolarni tushunish va hal qilish zarur. Mumkin bo'lgan salbiy ta'sirlarga qaramay, virtual o'yinlar o'yinchilarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, masalan, idrokni yaxshilash va stressdan xalos bo'lish. O'yinchilar o'zlarining o'yin odatlarini yodda tutishlari va virtual o'yinlarga mas'uliyatli va muvozanatli yondashishlari muhimdir. Virtual o'yinlarning ommabopligi o'sishda davom etar ekan, ularning jamiyatga ta'sirini yaxshiroq tushunish va potentsial salbiy ta'sirlarni yumshatish uchun strategiyalarni ishlab chiqish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

Adabiyotlar:

1. "Mediasavodxonlik va axborot madaniyati" fanidan uslubiy qo'llanma A.Axmedov, B.Bektashev, J.S.Iymanovlar ADPI-"Ijtimoiyfanlar" kafedra o'qituvchilari Andijon 2022
2. N. D. Bowman et al., "The Effects of Video Game Play on Young Children's Aggression, Fantasy, and Prosocial Behavior," *Journal of Applied Developmental Psychology* 23, no. 3 (2002): 374-92.
3. Toshtemirov R.A., Virtual haqiqat va uning insonga ta'siri, Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, Xalqaro ilmiy-metodik jurnal, 2-qism, 2023, 306-309 B., <http://interscience.uz>
4. Xayriyev Elyor Ibragimovich "Virtual o'yinlarning yoshlar ongiga tasiri" *Archives / Vol. 17 No. 1* (2024): SPAIN "Problems and prospects for the implementation of interdisciplinary research" / Articles
5. N. D. Bowman et al., "The Effects of Video Game Play on Young Children's Aggression, Fantasy, and Prosocial Behavior," *Journal of Applied Developmental Psychology* 23, no. 3 (2002): 374-92.

РЕЗЮМЕ

Maqolada hozirgi kunda hayotimizga kirib kelgan va jamiyatimizning barchga qatlamlari orasida keng tarqalayotgan virtualashuvning bizning yashash tarzimizga ta'siri va uning salbiy jihatlari haqida so'z yuritiladi. Shu bilan bir qatorda quyidagi maqola virtual olam o'zi nima? U bizning hayotimizga qanday kirib keladi? yoshlar rivojlanishiga ta'siri qanday? kabi savollarning javobini topishga yordam beradi.

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о влиянии виртуализации, вошедшей в нашу жизнь и широко распространяющейся во всех слоях нашего общества, на наш образ жизни и ее негативных аспектах. Кроме того, следующая статья Что такое виртуальный мир? Как оно приходит в нашу жизнь? Как это влияет на развитие молодежи? помогает найти ответ на подобные вопросы.

SUMMARY

The article talks about the impact of virtualization, which has entered our lives and is spreading widely among all layers of our society, on our way of life and its negative aspects. In addition, the following article What is the virtual world? How does it come into our lives? What is the impact on youth development? helps to find the answer to such questions.

GLOBALLASHUV JARAYONIDA AXBOROT XAVFSIZLIGI

Toshtemirov R.A.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
Fakultetlararo ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: axborot, axborotlarning turlari, xavfsizlik turlari, axborot xavfsizligi, axborot xavfsizligi turlari.

Ключевые слова: информация, виды информации, виды безопасности, Информационная безопасность, виды информационной безопасности.

Key words: information, types of information, types of security, Information security, types of information security.

XXI asr kishilik jamiyatining taraqqiyoti inson faoliyatining turli jabhalarida bevosita axborot ishlab chiqarish, uni iste'mol qilish va jamlash sur'atlarining o'sishi bilan bevosita bog'liq. Sababi, axborot kishilik jamiyatining muhim resurslaridan hisoblanadi. Ijtimoiy taraqqiyotda axborot strategik muhim ahamiyatga ega bo'lgan hom-ashyo va energiya bilan tenglashtirilmoqda. Ma'lumki, dunyo miqyosida milliy mahsulotning 70% ni axborot tizimlarida saqlanayotgan axborot ko'lami bilan bog'liqdir. Keyingi o'nyil ichida biz axborot texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanib, hayotning barcha jabhalariga, ayniqsa, ishlab chiqarishning turli sohalariga joriy etilishining guvohi bo'ldik. Rivojlangan davlatlarda ko'pchilik faoliyat ko'rsatayotgan xodimlar ishlab chiqarish sohasida emas, balki u yoki bu darajada axborotni qayta ishlash bilan banddirlar. Bugungi kunda har bir xodim, mutaxassis, talaba o'z faoliyatini axborot texnologiyalarisiz tasavvur qila olmaydi. Ular o'zlarining qimmatli vaqtlarini kompyuter oldida o'tkazib, mashaqqatli mehnat evaziga yaratilgan bebaho axborotlarini saqlashni "Aqlli mashinalarga" ishonib, ularning yo'q qilinishi, buzilishi yoki o'g'irlanishi haqida o'ylamay, tavakkalchilikka yo'l qo'yadilar. Bunday qimmatli axborotlarni saqlash, ularning xavfsizligini ta'minlash uchun qoidalar, tamoyillar, vositalar, usullarni bilish va ustalik bilan joriy etish zarur bo'ladi. Nafaqat qimmatli axborotlar xavfsizligini ta'minlash,



balki axborot tizimlari va ularning infrastrukturasi xavfsizligini ta'minlash ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasining Birinchi prezidenti Islom Karimovning va O'zbekiston Respublikasi hozirgi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning chiqishlarida va asarlarida ma'naviy tahdidlar, unga qarshi kurashish zaruriyati, bu boradagi vazifalar va axborot xavfsizligida milliy xavfsizlik masalalari, yoshlar orasida axborot madaniyatini shakllantirish, axborot olish erkinligini ta'minlash, axborot xavfsizligini ta'minlash masalalari keng tahlil qilingan. Ushbu O'zbekiston mustaqilligiga havf solayotgan ma'naviy tahdidlar va axborot sohasida milliy xavfsizlik masalalari S.Otamurto'vning "Globallashuv va milliy-ma'naviy xavfsizlik"¹, Sh.Umarov va F.Mulaydinovlarning "Axborot xavfsizligi", M.Quronovning "Milliy tarbiya", M.Lafasovning "Diniy ekstremizm: tarixi va mohiyati", X.Jumaniyozov, M.Sobirovlarning "Globallashuv asoslari", I.Karimov va N.Turgunovlarning "Axborot xavfsizligi asoslari" asarlarida yoritib berilgan.

Hozirda, hujumlar sonining doimo o'sishi hamda biznesning axborotdan foydalanish va almashishning elektron vositalariga bog'liqligi sharoitida mashina vaqtining yo'qolishiga olib keluvchi hatto ozgina xujumdan kelgan zarar juda katta raqamlar orqali hisoblanadi. Misol tariqasida keltirish mumkinki, faqat 2003- yilning birinchi choragida dunyo miqyosidagi yo'qotishlar 2002-yildagi barcha yo'qotishlar yig'indisining 50 %ini tashkil etgan, yoki bo'lmasa 2006-yilning o'zida Rossiya Federatsiyasida 14 mingdan ortiq kompyuter jinoyatchiligi holatlari qayd etilgan. Bu statistik ma'lumotlarning o'zi mavzuning dolzarb ekanligiga yana bir dalildir.

Ravshanki, siyosiy, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va boshqa axborotlarni tezlikda almashish imkoniyati jamiyat hayotining barcha sohalarida va ayniqsa ishlab chiqarishda va boshqarishda yangi texnologiyalarning qo'llanilishi so'zsiz foydalidir. Ammo, sanoatning tezlikda rivojlanishi Yer ekologiyasiga taxdid sola bosiladi, yadro fizikasi sohasidagi yutuqlar yadro urushi xavfini tug'dirdi. Axborotlashtirish ham jiddiy muammolar manbaiga aylanishi mumkin. Urushlar doimo bo'lgan. Vaqt o'tishi bilan urushni olib borish butun bir fanga aylandi. Har qanday fandagidek urushda o'zining tarixi, o'zining qoidasi, mashhur namoyondalari, o'zining metodologiyasi paydo bo'ldi. Zamonaviy urush g'oyasi juda ildamlab ketdi. Endi uning makoni - butun yer shari. Urush lokal qaroqchi xujumidan bir necha davlatlarni vayron qiluvchi global muammoga aylandi. Shunday ekan keling avallo axborot o'zi nima degan savolga javob beraylik.

Axborot- manbalari va taqdim etilish shaklidan qat'iy nazar shaxslar, predmetlar, faktlar, voqealar, hodisalar va jarayonlar to'g'risidagi ma'lumotlar yig'indisidir.

O'zbekiston Respublikasining 2002-yil 12-dekabrdagi № 439-II-sonli "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi qonunida axborot va uning turlari to'g'risida quyidagi ta'riflar keltirilgan:

Ommaviy axborot - cheklanmagan doiradagi shaxslar uchun mo'ljallangan hujjatlashtirilgan axborot, bosma, audio, audiovizual hamdan boshqa xabarlar va materiallar;

Hujjatlashtirilgan axborot - identifikatsiya qilish imkonini beruvchi rekvizitlari qo'yilgan holda moddiy jismda qayd etilgan axborot;

Maxfiy axborot - foydalanilishi qonun hujjatlariga muvofiq cheklab qo'yiladigan hujjatlashtirilgan axborot. Ushbu ta'rif O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Milliy axborot resurslarini muhofaza qilishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida 2011- yil 8-iyuldagi PQ-1572-son qarorini amalga oshirish chora-tadbirlari haqida"gi 2011-yil 7-noyabr 296-sonli qarorida quyidagicha ifodalangan: maxfiy axborot - O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga muvofiq foydalanish cheklangan, davlat sirlariga mansub axborot mavjud bo'lmagan hujjatlashtirilgan axborot⁴.

Konfederal axborot - hujjatlashtirilgan axborot, undan foydalanish qonun hujjatlariga muvofiq chegaralanadi

Hozirgi davrga kelib hayotimizni axborot texnologiyasi, kompyutersiz tasavvur qilish mumkin emas bo'lib qoldi. Hozirda "axborot tushunchasi" sotib olish, sotish, biror boshqa tovarga almashtirish mumkin bo'lgan maxsus tovar belgisi sifatida tez-tez ishlatilmoqda. Shu bilan birga axborotning bahosi ko'p hollarda uning o'zi joylashgan kompyuter tizimining bahosida bir necha yuz va ming barobarga oshib ketmoqda. Shuning uchun tamomila tabiiy holda axborotni unga ruxsat etilmagan holda kirishdan, qasddan o'zgartirishdan, uni o'g'irlashdan, yo'qotishdan va boshqa jinoiy xarakterlardan himoya qilishga kuchli zarurat tug'iladi. Kompyuter tizimlari va tarmoqlarida axborotni ximoya ostiga olish deganda, berilayotgan, saqlanayotgan va qayta ishlanilayotgan axborotni ishonchligini tizimli tarzda ta'minlash maqsadida turli vosita va usullarni qo'llash, choralarni ko'rish va tadbirlarni amalga oshirishni tushunish qabul qilingan. Hozirgi kunda milliy axborot resurslari xar bir davlatning iqtisodiy va harbiy salohiyatini tashkil qiluvchi omillaridan biri bo'lib xizmat kilmokda. Ushbu resursdan samarali foydalanish mamlakat xavfsizligini va demokratik axborotlashgan jamiyatni muvaffaqiyatli shakllantirishni ta'minlaydi. Bunday jamiyatda axborot almashuvi tezligi yuksaladi, axborotlarni



yig'ish, saqlash, qayta ishlash va ulardan foydalanish bo'yicha ilg'or axborot - kommunikatsiyalar texnologiyalarini qo'llash kengayadi. Turli xildagi axborotlar xududiy joylashishidan qat'iy nazar bizning kundalik hayotimizga Internet halqaro kompyuter tarmog'i orqali kirib keldi.

Axborotlashgan jamiyat shu kompyuter tarmog'i orqali tezlik bilan shakllanib bormoqda.

Adabiyotlar:

1. Nusridinovich, I. N., & Ilhomkhojayevna, A. N. (2022). Cyber threats, vulnerabilities and risks in economic sectors. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(9), 139-140.
2. Ibragimov, N., Amirov, A., & Abduraxmanov, V. (2022). Axborot tizimlarining tahdidga zaifligi. *Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: Muammolar va yechimlar*, 1(28), 15-18.
3. Ibragimov, N. N. (2021, April). An imitation model of the development of public utilities. In *Archive of Conferences* (Vol. 19, No. 1, PP. 18-20).
4. Ibragimov, N. N. (2021, April). Econometric modeling of public utilities. In *Archive of Conferences* (Vol. 20, No. 1, pp. 54-55).
5. Mukhitdinov, S. K., & Ibragimov, N. N. (2021, April). The importance of improving the quality of information and communication technologies in the provision of utility services. In *Archive of Conferences* (Vol. 20, No. 1, pp. 52-53).
6. Ibragimov, N. N., Aliev, G. M., Abidinov, D. S., Mamedov, S. M., & Mekhtieva, S. I. (1970). Certain results of research on selenium. *Soviet Physics Uspekhi*, 12(6), 792.
7. Reason J. Human error. — New York: Cambridge University Press, 1990. —316 p
8. Toshtemirov R. A. Virtual o 'yinlarning yoshlar ongiga ta'siri //SCHOLAR. — 2023. — T. 1. — №. 34. — C. 549-552.
9. Toshtemirov R. A. Yangi o 'zbekiston fuqarolarining faollashuvida media va axborotni ahamiyati // SCHOLAR. — 2023. — T. 1. — №. 34. — C. 539-543.
10. Toshtemirov R. A. Media education is an important factor in protecting young people from negative information //SCHOLAR, Multidisciplinary Scientific Journal. — 2023. — T. 1. — №. 29. — C. 187-195.
11. Toshtemirov R. A. Axborot nima va uning manbalari //SCHOLAR. — 2023. — T. 1. — №. 34. — C. 533-538.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada axborot tushunchasi, axborotlarning turlari, axborot xavfsizligiga tahdid va ularning turlari, axborot xavfsizligining ahamiyati kabi tushunchalar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье излагаются такие понятия, как понятие информации, виды информации, угрозы информационной безопасности и их виды, значение информационной безопасности.

SUMMARY

This article outlines such concepts as the concept of information, types of information, threats to information security and their types, the meaning of information security.

ГЛОБАЛИЗАЦИОН ЖАРАЁНЛАРДА ЗИЁРАТГОҲЛАРДАГИ ЎЗГАРИШЛАР ВА ЯНГИЛАНИШЛАР

Эшқувватова М.Қ.

ЧДПУ Тарих йўналиши 3-босқич талабаси

Илмий раҳбар: Жумаева Ш.Б.

ЧДПУ т.ф.ф.д. (PhD), доцент в.б.

Таянч сўзлар: глобаллашув, маданият, халқ, урф-одат, зиёрат, этноэкологик қўриқхона, масжид, қадамжо, этикод, туризм.

Ключевые слова: глобализация, культура, народ, традиции, паломничество, этноэкологический заповедник, мечеть, вера, туризм.

Key words: globalization, culture, people, traditions, pilgrimage, ethno-ecological reserve, mosque, faith, tourism.

Дунё микёсида жадал суръатларда амалга ошаётган глобализацион жараёнлар инсон ва жамият ҳаётининг барча жабҳаларини қамраб олмоқда. Глобализацион жараёнлар нафақат иқтисодий жараёнларга балки, маданий соҳада ҳам динамик ўзгаришларга сабаб бўлмоқда. Глобаллашув жараёнининг ҳам ижобий ҳам салбий жиҳатлари мавжуд бўлиб, жамиятда иқтисодий, савдо-сотиқ ва ишлаб чиқариш соҳаларида ривожланиш юз берса-да, иккинчи томондан миллий маданият, ўзига хослик, мустақиллик ҳамда эркинлик каби туйғулар йўқолиб, унутила бошланди. Лекин, глобаллашув жараёнида зиёрат билан боғлиқ саёҳат географияси кенгайиб бормоқда. Сўнгги йилларда зиёрат туризми билан уйғунлашиб бормоқда.

Глобаллашувнинг деструктив оқибатлари – миллий чегаралар ва этно-маданий ўзига хосликнинг “ўчирилиши”, турмуш тарзининг ўзгаришига олиб келувчи типик субмаданиятнинг кенг тарқалиши, шунингдек, глобал транспорт туризм инфратузилмаларининг ривожланиши. Буларнинг барчаси минтақавий алоқаларнинг кенгайиши ва дунёнинг барча бурчакларига зиёрат қилиш имкониятини бериш билан бир қаторда, шахслараро мулоқотнинг табиатини тубдан ўзгартиради, бу эса ўз навбатида замонавий зиёратчиларнинг руҳий ҳолатида яққол намоён бўлади. Жумладан,



зиёратга тижорат воситаси сифатида қараш оқибатида миллий маданият ва зиёратгоҳлар буюмга, зиёрат эса туризм бизнесининг йўналишларидан бирига айланиб бормоқда. Бошқа томондан, глобаллашув даврида янги авлоднинг маданиятни шакллантирувчи динларга бўлган қизиқишининг ортиши, шунингдек, цивилизацион, этник ва фуқаровий ўзликни англаш анъанасига бўлган эътибор кучайиб бормоқда.

Умуман олганда, замонавий глобаллашув жараёнлари кучли кетаётган бугунги кунда зиёратгоҳлар қуйидаги функцияларни бажармоқда:

1. Бирлаштирувчи. Бунда анъанавий хўжалик тарзи билан шуғулланувчи ва умумий эътиқодга эга аҳоли ҳафтанинг маълум кунларида зиёратгоҳда йиғилиб, турли маросимларни бажаради. Зиёратчилар турли миллат, турли жинс ва турли ёш вакилларида иборат бўлиб, улар зиёрат қилиш, ният ҳамда истакларига эришиш, дардларига шифо топиш каби зиёратгоҳ билан боғлиқ қарашлар, эътиқод ва ихлос бирлаштириб туради. Шунинг таъкидлаш лозимки, собиқ совет даврида олиб борилган атеистик сиёсат ва таъқиқларга қарамайдан, ўзбек халқи кундалик турмуш тарзининг ажралмас қисмига айланган зиёрат маросимлари йўқотиб юборилмади. Масалан, Тошкент вилоятида жойлашган Зинги ота зиёратгоҳи атеистик музейга айлантирилсада, зиёратга келувчилар ўз зиёрат маросимларини бажаришган, авлиё руҳига эҳтиром кўрсатишган.

2. Медиаторлик. Қадимдан зиёратгоҳлар илоҳий қудрат манбаи ҳисобланиб, инсонлар ва Худо ўртасида алоқачилик вазифасини бажарувчи сифатида талқин қилинади. Жумладан, Ислом динида Макка шаҳридаги Каъбатуллоҳ Аллоҳга энг яқин жой ҳисобланади, масжидлар эса “транслятор” вазифасини бажаради. Шу сабабли, зиёратгоҳлар ҳудудидаги масжидлар қурилишига алоҳида эътибор берилади. Масжидда ўқилган дуо мустажоб бўлади, деган халқона қарашлар замирида зиёратгоҳга ташриф буюрувчилар намоз ўқиб, ният қилишга алоҳида эътибор қаратадилар.

3. Коммуникатив. Муқаддас қадамжо ва зиёратгоҳлар диний билимларни ошириш ҳамда диний соҳага оид саволларига жавоб берадиган марказ вазифасини ҳам бажарган. Айниқса, аёлларнинг зиёратгоҳларга кўп ташриф буюришининг сабабларидан бири, аёллар ўз диний дунёқаришини ошириш учун ҳам ташриф буюриши билан боғлиқ. Аёллар ўзларини қийнаётган саволларга зиёратгоҳда фаолият юритувчи шайх ва имомлардан жавоб олишга ҳаракат қиладилар. Жумладан, Зангиота зиёратгоҳида радиомикрофон орқали мунтазам диний мавзулардаги маърузаларнинг бериб борилиши зиёратгоҳларнинг коммуникатив вазифасини янада кучайтиради.

4. Даволовчи. Қадимдан инсонлар қадамжо ва зиёратгоҳларнинг мазкур хусусиятидан кенг фойдаланиб келганлар. Булоқ суви, зиёратгоҳ тупроғи, тош, ғор ва дарахтларнинг шифобахшлигига ихлос билан қараб, турли маросимлар бажарилган. Қадамжо ва зиёратгоҳларга даво истаб боровчилар руҳан тайёргарлик кўриб келади. Бу эса ўз навбатида, инсон психологиясига таъсир кўрсатиб, инсонда ўзига хос ишончни ҳосил қилади. Ҳозирги кунга қадар бефарзандлик касалига даво истаб, зиёратгоҳларга келадиган зиёратчилар ташкил этади. Булоқ сувларини турли касалликларга шифо сифатида истеъмол қилиш анъанавий одатлардан бири ҳисобланади. Бундан ташқари, зиёратгоҳлардаги ўзига хос биомайдон ҳам турли касалликларга даъво ҳисобланган. Зиёратгоҳларда нафақат инсонлар, балки уй ҳайвонлари ҳам даволаш учун олиб келинган. Жумладан, Оҳангарон туманидаги Парпи ота зиёратгоҳига ҳайвонларни ҳам даволаш мақсадида олиб келинган.

5. Ҳимоя қилувчи. Маҳаллий аҳоли орасида кенга тарқалган анъанага кўра, зиёратгоҳлар одамларни турли балою-офатлардан ҳимоя қилувчи, бошига иш тушганда ёрдам берувчи хусусиятга эга эканлигига ишонч кучли бўлиб, айниқса, авлиёлар билан боғлиқ зиёратгоҳлар ушбу вазифани ҳам бажаради. Жумладан, авлиёлар қабри қўйилган мазорда қабр азоби енгил бўлади, деб қаралганлиги боис зиёратгоҳлар атрофида қабристонлар вужудга келган. Масалан, Зангиота ва Эрвалибобо зиёратгоҳлари ушбу жиҳатлари билан ҳам улуғланган.

6. Руҳий мадад, таскин берувчи – қадамжо ва зиёратгоҳлар бўйича олиб борилган тадқиқотларга кўра, инсонлар икки ҳолат, яъни тушкунлик, бошига кулфат тушганда ҳамда хурсандчилик ва улкан ютуқларга эришган пайтда зиёратга бориши кузатилган. Глобаллашув жараёнларининг кучайиши ва ҳаётини жараёнларнинг тезлашиб бориши инсоннинг руҳий зўриқишига олиб келмоқди. Шаҳар шовқини, замонавий ахборот технологияларидан меъёридан ошиқ фойдаланиш, ақлий меҳнат қабилар инсонда кучли зўриқишлар вужудга келтирувчи асосий омиллар ҳисобланади. Ушбу руҳий ҳолат инсонда ёлғизлик ва сокинлик сари интилишни вужудга келтиради. Зиёратгоҳларда олиб борган тадқиқотлар натижасига кўра, зиёратчиларнинг 85 фоизи зиёратдан сўнг руҳий енгилликка эришганини таъкидладилар. “Хурсанд бўлсанг, бозорга, хафа бўлсанг, мазорга бор” мақолида ҳам мазорга бориш инсоннинг руҳий тушкунлик ҳолатига таскин бериши заминидан пайдо бўлган.

7. Табиий кўриқхона. Этноэкологик, айниқса, бугунги глобаллашув жараёнлари таъсири остида экологик муаммолар кучайиб бормоқда.



Жумладан, урбанизациялашув оқибатида табиий ландшафтлар сони қисқариб бормоқда. Эндиликда зиёратгоҳлар ҳудуди табиий экотизим сақланиб қолган кўриқхона вазифасини бажармоқда. Айниқса, зиёратгоҳларга нисбатан асрлар давомида шаклланган ҳурмат натижасида бу ерларни пайҳон қилиш ва ўсимлик дунёсига зарар етказиш гуноҳ ҳисобланганлиги сабабли қадимий дарахтлар, ўзига хос ўсимлик дунёси, булоқ сувлари ҳамда муқаддас балиқлари зиёратгоҳларда яхши сақланиб қолган. Мамлакатимиздаги зиёратгоҳлар кўп асрлик чинор, арча, ёнғоқ каби дарахтлари билан ҳам машҳурдир. Жумладан, Бўстонлик туманида жойлашган “Қадамжо” зиёратгоҳида 800 йиллик чинорлар мавжуд. Шу билан бирга, зиёратгоҳларда кенг миқёсда амалга оширилаётган бунёдкорлик ишларида ҳам уларнинг табиий кўриниши, флора ва фаунасига зарар етказмасликка алоҳида эътибор қаратиш керак. Масалан, Бўстонлик тумани Боғистон қишлоғида жойлашган Шайх Умар Вали зиёратгоҳида ҳам олиб борилаётган қурилиш ишларида минг йиллик арча дарахти сақлаб қолинди.

Глобаллашув жараёни кучли кечаётган бугунги кунда зиёрат ва туризм ўртасидаги фарқлар ҳам қисқариб кетди. Чунки, зиёрат ва унинг бугунги кундаги кўриниши ўрта асрларда амалга оширилган зиёратдан кескин фарқ қилмоқда. Иккинчидан, “зиёрат” тушунчаси замонавий контекстда кенг фойдаланилмоқда, яъни машҳур инсонлар ҳамда уруш қатнашчилари қабрлари, машҳурларнинг резиденциялари ва уларнинг дафн қилинган жойларини кўриш каби янги анъаналар пайдо бўлмоқда. Жумладан, Самарқанд шаҳрида Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов қабрида бунёд этилган мақбара мисолида кўришимиз мумкин.

Глобализацион жараёнлар зиёрат маросимлари ва уларнинг этноҳудудий хусусиятларига ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда. Айниқса, мустақиллик йилларида ислом динига кенг эътибор берилиши ва диний эркинликларнинг тикланиши натижасида халқимизнинг зиёратгоҳлардаги маросимлар асл исломга тўғри келмаслиги сабабли ширк амаллар, деб эълон қилинди. Қабр атрофини етти марта айланиб, ният қилиш, чироқ ёқиш, авлиёга атаб қурбонлик келтириш каби урф-одатлар шулар жумласидан. Зиёрат маросимларидаги айрим ҳолатлар, урф-одатлар интернет саҳифалари, ижтимоий тармоқларда кескин танқидларга сабаб бўлмоқда. Бугунги кунда ҳар бир қадамжо ва зиёратгоҳларда “Зиёрат одоблари” тўғрисида маълумот берувчи кўрсатмалар қўйилган.

Сўнгги йилларда зиёратгоҳларда асосий эътибор диний оятларни тиловат қилиш, фақат Оллоҳдан ният қилиб сўраш, қурбонликларни ҳам Оллоҳ йўлида сўйиш, зиёратгоҳларда намоз ўқиш, эҳсон каби амаллар ба-жарилмоқда. Умуман олганда, зиёрат ва зиёрат маросимлари маълум бир вақт оралиғида мавжуд бўлган анъанадир, доимий янгиланиш ҳамда ўзгаришларга эга. Яъни, доимий жараён, давомийлик (эскиларни асраш) ва янгини идрок етиш ўртасидаги мувозанатдир. Тизим ёки структура ушбу жараённинг ички бирлигини акс эттиради, бу эса уни ўз вақтида амалга ошириш ва ўзлигини сақлаб қолиш имконини беради. Зиёратнинг ўз мероси, яъни ўз тарихи, ўтмиши бор ва у ўз тузилишига эга бўлиб, асрлар давомида шаклланади, сайқалланиб боради. Зиёрат муайян маросим ҳаракатлари мажмуи билан ажралиб туради. Ҳар бир маросимнинг ўзи хос мақсад ва вазифаси мавжуд. Зиёрат маросимлари инсон рухияти, диний эътиқоди ва ишончи билан узвий боғлиқ бўлганлиги боис уни қисқа вақт ичида ўзгартириш, муайян қолипга солиш мумкин эмас.

Адабиётлар:

1. Житенёв С. Ю. Религиозное паломничество в христианстве, буддизме и исламстве: социокультурные, коммуникационные и цивилизационные аспекты. – М.: ИНДРИК, 2012. – С. 7.
2. <https://lm.facebook.com/l.php?u=https%3A%2F%2Ft.me/uzbekpilgrimage>
3. Гаюпова Ш. Ўзбек менталитетини шакллантиришда муқаддас қадамжолар ва зиёратгоҳларнинг ўрни // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. – 2005. – №3. – Б. 150–154.
4. Гольдцигэр И. Култ святых в исламе: Мухамедданские эскизы. – М.: ОГИЗ, 1938. – 180 с.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада глобализация жараёнларида зиёратгоҳлардаги ўзгаришлар шунингдек, зиёрат маросимларининг ўзига хос жиҳатлари таҳлил этилади.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируются изменения в святынях в условиях глобализации, а также анализируются специфические аспекты ритуалов паломничества.

SUMMARY

This article analyzes the changes in shrines in the context of globalization and the specific aspects of pilgrimage rituals.



BUXORO VOHASINING AMIR TEMUR DAVLATI VUJUDGA KELISHI JARAYONIDAGI O'RNINI VA KEYINGI DAVRLARDAGI AHAMIYATI

Altiboyev Yu.E.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Tayanch soʻzlar: qarshi janggi, moʻgʻullar istilosi, vayronagarchilik, siyosiy faoliyat, manbalar tahlili.

Ключевые слова: война сопротивления, монгольское нашествие, разрушения, политическая деятельность, анализ источников.

Key words: war of resistance, mongol invasion, destruction, political activity, analysis of sources.

Buxoro barcha tarixiy davrlarda muhim siyosiy-ijtimoiy va madaniy jarayonlar markazida turgan shaharlardan biri sifatida maʼlum. Ayniqsa, Amir Temur va temuriylar davri tarixini oʻrganishda Buxoroning oʻrni va roli beqiyos ahamiyatga egadir. Tarixiy adabiyotlardagi maʼlumotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, moʻgʻullar istilosi va hukmronligi davrida Buxoro shahri bir necha marotaba vayrona ahvolga kelgan boʻlib, Amir Temur hokimiyat tepasiga kelgunga qadar Buxoroning soʻnggi bor vayron etilishi 1316-yilda qayd qilinganligining guvohi boʻlinadi [3, 57]. Moʻgʻullar davrida bir necha bor vayron etilsa-da, Buxoro shahri hamisha karvon yoʻllari markazida ekanligi va aholisining mashaqqatli mehnati evaziga Movarounnahrning savdo-sotiq, dehqonchilik, hunarmandchilik sohalari rivojlangan, iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan markaziy shaharlaridan biri boʻlib qolavergan.

Amir Temurning siyosiy faoliyati boshlanishidan to vafotiga qadar boʻlgan davrga oid maʼlumotlarning tahlili shuni koʻrsatadiki, sohibqiron Buxoroga alohida hurmat bilan qaraganligi bilan bogʻliq maʼlumotlar barcha oʻsha davr adabiyotlarida keltirib oʻtiladi. Bunga asos sifatida Amir Temurning onasi Tegin Begim Moh asli Buxorodan boʻlganligi, uning otasi oʻz zamonasining obroʻli va ruhoniylar kishilaridan boʻlgan Ubaydullo ibn Mahmud al-Mahbubiy

ekanligi keltirib o'tiladi [12, 3]. Shu bois Buxoroga Amir Temurning ehtiromi bo'lakcha bo'lgan deyishga to'la asoslar mavjud.

Amir Temurning hokimiyat tepasiga kelish jarayonida o'zaro kurashlarda Buxoro bir necha bora tilga olinadi. Masalan, Amir Temurning Ilyosxo'jadan ajralib Buxoro tomonlarga ketishiga, Ilyosxo'janing zolimlarcha boshqaruvi sabab bo'lganligi qayd etilgan [6, 107]. Amir Temurning hokimiyat uchun kurash boshlashi jarayonlarining dastlabki bosqichidayoq u tutgan siyosatni Buxoro aholisi qo'llaganligini ko'rsatadi. Shuningdek, M.Ivanin ma'lumotlarida Amir Kulolning Ilyosxo'jadan qochib kelgan Amir Temurga bexavotirroq bo'lgan Xorazm cho'llariga ketishni maslahat berganligi keltirib o'tilgan [4, 117]. Buxoro hamisha Amir Temurga nisbatan moyil bo'lsa-da, hali Ilyosxo'ja (mo'g'ullar) hukumronligi kuchli ekanligidan dalolat beradi. H.Vamberi Amir Temurning Ilyosxo'ja bilan janjallashib, Buxoroga, so'ng cho'lga chiqib ketishini, "Buxoro va Xiva mamlakatlari orasidagi Hazar dengizigacha cho'zilgan cho'lga yo'naldi", – tarzida keltirib o'tadi [2, 31]. Sharafiddin Ali Yazdiy ma'lumotlarida, Ilyosxo'jadan mag'lub bo'lgan Amir Temur va Husaynlar chekingach, Amir Temur xotinini Buxorzindon deb nomlangan Buxoro viloyatiga qarashli kent (qishloq)ga yashirganligi keltirib o'tiladi [5, 28]. Bu Amir Temurning siyosiy faoliyatida Buxoro alohida o'rin tutganligidan dalolat beradi.

Mo'g'ullar ta'qibidan qochib yurgan kezlari Amir Temurning Moxonda Alibek zindoniga tushib qolishi va bu yerdan qutilishi xususida turli-tuman ma'lumotlar mavjud. Tutqunlikdan qutilib chiqqanidan so'ng, Amir Temurning Buxoro tomonga yo'l olishi, bu yerda uni qo'llab-quvvatlovchilar yetarlicha topilishidan dalolat beradi. Shuningdek, Amudaryo bo'yiga kelganda Amir Temurning opasi Buxorodan yuborgan yordamni olishi ham tarixiy adabiyotlarda keltirib o'tiladi [9, 56]. Bu Buxoroda mo'g'ullarga qarshi kuchli norozilik mavjudligini, aholi tabaqasidan qat'iy nazar mamlakat tinchligi va osudaligi uchun kurashuvchi kishini qo'llab-quvvatlashga tayyorligini ko'rsatadi.

"Temur tuzuklari"da ham Amir Temurning Moxonda Alibek zindonida yotganligi, tutqunlikda qutilganidan keyin Buxoro tomonga yo'l olgani va Buxoro atroflariga 200 odamini tarqatgani, xotini O'ljoy turkon og'oni ham Buxoro qishloqlaridan biriga yashirganligi, bundan tashqari 48 kun Samarqandda opasining uyida yashirilib yotgandan so'ng, Samarqanddan qochib Xorazm tomonga yo'l olishi va Achig'i degan Amudaryo bo'yidagi joyda Buxoroda qoldirgan odamlari kelganligi, ularning soni ming kishi ekanligiga oid ma'lumotlar keltiriladi [11, 23-24]. Demak, Buxoro aholisi Amir Temurning mamlakatni birlashtirish, tashqi hujumlar, vayronagarchiliklarni tugatish uchun olib borayotgan kurashlarida doimiy ravishda uni qo'llab-quvvatlaganlar. Amir



Temurning hokimiyat tepasiga kelishida buxoroliklarning ham ma'lum ma'noda hissasi mavjud deb aytish mumkin.

Mo'g'ullarni O'rta Osiyodan haydab chiqarish jarayoni so'nggi bosqichida sodir bo'lgan sarbadorlar qo'zg'oloni va keyinchalik ularning yetakchilari amir Husayn tomonidan qatl etilishi tarixiy manbalarda tilga olib o'tiladi. Amir Temurning qat'iy aralashuvi natijasida qo'zg'olonchi yetakchilardan Mavlonzodagina qutqarib qolingan bo'lib, akademik V.V. Bartold Abdurazzoq Samarqandiy ma'lumotlariga tayanib, uni Buxoro zodagonlaridan ekanligini ta'kidlab o'tgan [1, 371]. Amir Temurning yaqin kishilari, safdoshlari orasida buxoroliklar ham talaygina bo'lib, manbalarda Mahmudshoh Buxoriy, Ali Yasavuriy kabi sarkardalarining kelib chiqishi Buxorodan bo'lganligiga oid ma'lumotlar saqlanib qolingan. Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asaridagi ma'lumotlarda, Amir Temurning hokimiyat uchun kurashlari davrida uning yaqin kishilari orasida Syurg'otmish O'g'lon, Dovudbek Dug'lat (Amir Temurning singlisi Qutlug' Turkon og'oning turmush o'rtog'i), Jaku Barlos, Muayyid Arlot (Amir Temurning singlisi Shirinbek og'aning turmush o'rtog'i, Sari Bug'a Jaloir, Bahodir Qipchoq, Oq Bug'alar qatorida Mahmudshoh Buxoriylar ham tilga olib o'tiladi. Shuningdek, Mahmudshoh Amir Husaynga qarshi kurashlar davrida Buxorodan soliq yig'ib olish uchun Amir Temur tomonidan yuborilganligi ham manbalarda qayd etib o'tilgan [5, 46-49]. Ammo, Muyiniddin Natanziyning yozishicha, Mahmudshoh Buxoroga kelgach, Yasovur qabilasiga tayanib, Amir Temurga to'plangan mablag'larni olib bormaydi. Qarshini amir Muso va amir O'ljoytular egallagandan so'ng Amir Temur Buxoroga yo'l oladi. Mahmudshoh Buxoriy va Ali Yasavuriylar uni yaxshi kutib oladi. Shunday bo'lsa-da, Amir Temurning hamrohlari ularga ishonmaydi. Abbos bahodir, Hoji Sayfiddinlar Amudaryodan o'tib, Moxon tomonga ketadilar. Biroz fursatdan so'ng Amir Temur ham ular oldiga yo'l oladi. Mahmudshoh va Ali Yasovuriylar ham kurashda mag'lub bo'lgach, ular ham Moxon tomonga Amir Temur huzuriga boradilar [7, 79].

Amir Husaynga sodiq amirlar tomonidan Buxoro qamal qililib, Amir Temur tarafdorlari bilan janglar olib borilgan bo'lib, hiyla ishlatib Buxoro egallangan. Buxorodagi Amir Temurning tarafdorlari bo'lgan Ali Yasavuriy va Mahmudshohlar amir Husaynga qarshi kurashlarda mag'lubiyatga uchraganlaridan so'ng Amudaryodan o'tib, Moxonga Amir Temur huzuriga borganlar [5, 50]. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan Buxoro vohasi aholisi Amir Temurning mamlakatni birlashtiruv siyosatini qo'llab-quvvatlagan mazmundagi xulosaga kelish mumkin. Ayrim tarixiy adabiyotlarda Amir Temur Malikshoh Buxoriyni Qarshi jangida Amir Husaynga sadoqatli bo'lgan amir Musoni yengganidan keyin, Buxoro

solig‘ini olib kelish uchun yuborganligi ham qayd etib o‘tilgan [10, 123]. Tarixiy adabiyotlarda Buxoro uchun olib borilgan jang qayd etilmasa-da, Qarshida Amir Temurning g‘alabasi o‘z-o‘zidan Buxoro boshqaruvining ham Amir Temurga o‘tishini anglatishi keltirib o‘tilgan [8, 429].

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Amir Temurning mo‘g‘ullarga qarshi kurash jarayoni va Movarounnahrda markazlashgan davlat tuzish uchun kurashlari jarayonida Buxoro vohasi muhim ahamiyat kasb etgan bo‘lib, ushbu tarixiy jarayonlarni manba va adabiyotlar tahlili orqali o‘rganish bugungi tarix fani oldidagi ayrim muammoli masalalarga javob topishda yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Бартольд В.В. Сочинения. Том II. Часть 2. Работы по отдельным проблемам истории Средней Азии. – М.: Наука, 1964.
2. Вамбери Х. Бухоро ёхуд Мовароуннахр тарихи. Китобдан парчалар/Тўпл.: С.Аҳмад/. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990.
3. Вульферт. Эм.Ф. Бухарская провинция в составе государства Амира Темура Маверауннахр в эпоху Амира Темура: археология, история, культура. – Т.: 2018.
4. Иванин М. Икки буюк саркарда: Чингизхон ва Амир Темура. – Т.: Фан, 1994.
5. Шарафуддин Али Яздий. Зафаринома // Сўз боши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи ва нашрга тайёрловчилар: А. Аҳмад, Х. Бобобеков: Масъул муҳаррир Б. Эшпўлатов. Нашрлар ва матбаачилар гуруҳи: И.Шогуломов па бошқалар// Т.: Шарк, 1997.
6. Лянглэ Л. Жизнь Тимура. Перевод с французского Н.Суворова. Типография Бр. - Т.: Порцевих, 1890.
7. Натанзий Муиниддин Мунтахаб ут-таворихи Муиний (Муиний тарихлари танланмаси)/ Муиниддин Натанзий; форс тилидан тарж., сўз боши ва изоҳлар муаллифи Ғ.Каримий; масъул муҳаррир А.Ўринбоев. – Т.: O‘zbekiston, 2011.
8. Рунэ Груссе. Империя степей. История Центральной Азии. – М.: 2006.
9. Тамерлан – покоритель Азии. – М.: Ломоносов, 2014.
10. Тамерлан. – М.: Крафт, 2003.
11. Темура тузуклари. Форсчадан Алихон Соғуний ва Ҳабибулло Кароматов таржимаси. ЎзФА мухбир аъзоси, тарих фанлари доктори, профессор Б.Аҳмедов таҳрири остида. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991.
12. Ҳазрат Соҳибқирон солномаси/Тузувчи муаллиф Ҳаким Сатторий. – Т.: Tafakkur qanoti, 2014.

РЕЗЮМЕ

Quyidagi maqolada Amir Temur faoliyatining dastlabki davrlarida yuz bergan voqealarning Buxoro vohasiga bog‘liq jihatlarini o‘rganilib tahlil qilingan. Shuningdek, o‘sha davr siyosiy munosabatlarining ba’zi chigal masalalarining yechimlari tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ

В следующей статье изучаются и анализируются связанные с Бухарским оазисом аспекты событий, произошедших в ранние периоды деятельности Амира Темура. Также были проанализированы пути решения некоторых сложных вопросов политических отношений того времени.

SUMMARY

In the following article, the aspects related to the Bukhara oasis of the events that happened in the early periods of Amir Temur's activity are studied and analyzed. Also, the solutions to some complex issues of the political relations of that time were analyzed.



QISSA JANRNING NOAN'ANAGA O'TISH TAMOIYILLARI

Botirova Sh.I.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti professori, pedagogika fanlari doktori

Tayanch soʻzlar: qissa, janr, modernistik, fragment, tafakkur, talqin va tahlil.

Ключевые слова: рассказ, жанр, модерн, фрагмент, мышление, интерпретация и анализ.

Key words: story, genre, modernist, fragment, thinking, interpretation and analysis.

XX asrning boshlarida jahon adabiyotida yuzaga kelgan falsafiy-psixologik talqinning oʻzgarishi modernizmning kurtak otib, boshqa xalqlar adabiyotida boʻy koʻrsatgan taʼsir manerasi bilan belgilanadi. Chunki birinchi jahon urishi yillarida badiiy adabiyotning oʻziga xos janriy oʻziga xosliklari yuzaga chiqib, kanonlar transformatsiyasi, badiiy kommunikatsiyaning etiketi ham ancha turfalangandi. Unda eng asosiy masala inson idroki bilan hazm qilinadigan – tafakkur qavatlarining paydo boʻlishi bilan belgilanadi. Bir tomondan sovuq urushning Yevropa davlatlarida keng quloq yoyishi, ikkinchidan, chinakam isteʼdodlarning ozodlik yoʻlida qatagʻonga uchrashi, qatl qilichining sanʼat haqidagi va gumanizm gʻoyalari bilan sugʻorilgan asarlarni yaratgani uchun oʻz vatanidan badar ketishi fikrimiz yorqin dalilidir. J.Joys, F.Kafka, A.Kamyu, M.Prust singari yozuvchilarning irqi, dini, millatidan qatʼiy nazar butun insoniyat badiiy tafakkuriga taʼsir koʻrsatgani hamda ularning yaratilari yangi metamorfozalar oʻylab topishi uchun zamin vazifasini oʻtagani rost. Mashhur psixoanalitiklar Z.Freyd, K.G.Yung, E.Frommlarning nazariy qarashlarida inson ongi va ong osti tasavvurlarining xotiraning eng chuqur, oʻtmish va kelajak haqidagi puchmovlarida “yashab” kelayotgan instinkt ekanligini talqin etish hazilakam gap emasligini unutmaslik lozim. Talqinning yangi tamoyili nafaqat bizga, balki butun sharqu gʻarb adabiyotiga sezilarli taʼsiri, ularga ergashish tamoyillarini his qilamiz.

Anaʼanviylikning mafkura bilan bogʻliq jihatiga diqqat qaratilsa, oldimizga qoʻygan masalalar oʻz-oʻzidan ayonlashadi. Anaʼanviylik qadriyatlar tizimida

ham, shakliy-uslubiy jihatdan ham o'zining ma'lum ma'noda umrini yashab bo'ldi. 90-yillarga kelib o'zbek adabiyotida an'anadan – noana'naviylik, modernistik talqinga o'tish fragmentlari qabarib ko'rindi. Undagi talqin qilinayotgan mavzu va g'oyaning qay tariqa inkishof qilinishi badiiy matnning hissiy-ekspressiv jihatlarini ham o'zida singdirib yuborishga qodirligini ko'ramiz. Bunday vaziyatda yozuvchi butun diqqatini tushuniksiz bir olam haqidagi, aniqrog'i xayolot bilan bog'liq tasavvur chiziqlarini ko'rsatishga harakat qiladi. J.Joysning o'zi "meni yozganlarimni butun insoniyat vafotimdan keyin yuz yildan keyin tushunib yetadi" degan g'oyani ilgari suradi. Jeyms Joys ham nosir, ham shoir, ham esseist, ham faylasuv, ham psixolog yozuvchining universalligi nafaqat o'zi tug'ilib o'sgan Irlandiyani balki Angliya, va boshqa xalqlarni ham hayratga soladi. U tuzukkina she'r ham yozgan.

Munaqqid Karim Bahriyev qayd etishcha: "Jeyms Joys Irlandiyaning Dublin shahrida tug'ilgan, Dublinuniversitetini tugatgan. O'ny yil mobaynida Triesta va Syurixda tillardan dars bergan. So'ng qolgan umrining deyarli asosiy qismini Parijda yashab o'tkazgan. Parijni olmon qo'shinlari bosib olgach, Shveysariga yo'l oladi va u yerda vafot etadi. 1914 yil "Dublinliklar" nomli hikoyalar kitobi chop qilinadi. "Quvg'indilar" pyesasi Myunxend (1918) va Londonda (1926) sahnalashtiriladi. "Musavvirning yoshlikdagi surati" qissasi 1914-1915 yillar mobaynida "Egotist" jurnalida nashr qilinadi Jeyms Joysni dunyoga tanitgan asar "Uilss" romani edi. E.Xeminguey, T.S.Eliot vaArnold Bekket yuksak baholagan edilar. Kafka, Prust va Joys haqli ravishda "XX asr nasriy adabiyot ummonining uchta kiti" deb baholanshgandi"[1]. Demak, Joys va uning kabi yozuvchilar butun badiiy tafakkurni har xil janriy-kompozisiyaga ega asarlari bilan boyitib, rang-barang talqinlarni jahonning klassiklari qatoriga qo'shishga musharraf bo'ldilar. Bizga bu o'zgarishlar va shu kabi talqiniy izlanishlarning samarasi 90-yillar miyonasida ko'zga tashlana boshlandi. An'anadan – noan'anaga o'tish tadrjida N.Eshonqul, T.Tillayev, I.Sulton, Sh.Hamro, U.Hamdani, S.Vafo va Murod Chovush singari yozuvchilar modernistik yo'sinda irod qilishni o'zlariga to'g'ri yo'l deb qarashdi hamda o'ziga xos uslubiy manerasiga ega bo'lishdi. J.Joysning "Musavvirning yoshlikdagi shamoyili" asarini o'zbek yozuvchilari bilan qyoslab, ularning Joysdan olgan taassurotlarni talqin qilib ko'ramiz:

"Boshqa bir tenglama yoyilib, sekin dum chiqara boshlaganda varaqdagi yorug' nur xira tortdi. Bu uning tomir yoyib, gunohlarga botib, yoniq yulduzlarday uchqun sachratib va yana yig'ilib, ohista so'nib, o'zining otash-alangasini o'chirib – shu zayl hayot yo'liga tushayotgan qalbi, ruhiyati edi.



Uning yuragini o'rtagan otash-alangalar o'chib-bitdi va bo'shab qolgan sovuq zim-ziyo qalbini loqayd mubhamlik egalladi.

Uning borlig'ini sovuq sergak befarqlik egallab oldi. Birinchi marta gunohga yo'l qo'rganidan qattiq iztirobga tushganida yuragining tub-tubidan vulqonday qaynab-toshib kelgan g'azab va nafrat otashi tanini yo bo'lmasa ruhini kuydirib, bir umrga majruh qilib qo'yadiganday tuyulib, qattiq qo'rqqandi. Biroq hayot to'lqini uni goh g'arq qilib, goh pasayib-tushib asta-sekin o'ziga keltirdi. Bu talato'pdan uning tani, ruhi omon qoldi va ular o'rtasida so'zsiz-so'roqsiz bitim-murosa paydo bo'ldi. yuragidagi behalovat tuyg'ularga barham bergan mubhamlik bir qadar befarq bo'lib, sovuqqonlik bilan o'zini o'zi anglashga aylandi"[2].

Jeyms Joysning falsafiy-psixologik tafakkuri oldida ancha-muncha yozuvchi bo'yin eshigi tayin. Uning o'tkir kinoya va falsafiy mushohada zalvori ushbu qissada ham o'z tasdig'ini topgan. Asardagi Stivenning bolalikdan shakllangan e'tiqodi, e'timodi va din hamda dunyo haqidagi tasavvurlari, adashishlari, bir insonning tavbasi-yu, tazarrusi turli qiyofadoshlar orasida ulg'aygan tafakkuri, ong osti sezimlarini ich-ichidan turib tasvirlash mahorat bilan namoyon bo'lgan. Stiven Dedalning "Uliss"dagi bosh qahramon g'amda shaxs sifatida shakllanishiga mantiqiy bog'lam mavjud. "Musavvirning yoshlikdagi shamoyili" asaridan ko'ngli to'lmagan, aslida bu asar avtobiografik yo'sinda yozilgan. Bizda avtobiografik asar (qissa) Abdulla Qahhorning "O'tmishdan ertaklar", G'afur G'ulomning "Shum bola", Oybekning "Bolalik" memuar-qissalari ana shu tamoyilni izohlaydi. Jeyms Joys haqiqatdan ham Irlandiyadan chiqib ketgach, uning tafakkur va tasavvur shakli, uslubi ham tubdan o'zgarib, Parijda va Shveydarida takomillashadi. Ana shu "yo'l va yo'lovchi" obrazlari Joysni ko'klarga olib chiqadi. Turli din, irq va millat vakillari bilan yaqindan tanishadi. Bu tanishuvlar xilma-xil odamlar obrazini, murakkab tabiatli shaxslarning xarakterini o'rganishga imkon beradi. Kerakli saboqlarni o'rganadi hamda ijod jarayonida ulardan maksimal darajada unumli foydalanadi.

"Joys XX asr G'arb ma'naviy dunyosini tadqiq qilish uchun ataylab ana shu qadim qolipni tanlaydi. Bunda ikkita urg'u bor: antik odamning orzu, umidi va yashash tarzi, hayotdan maqsadi Joys zamondoshlari hayot tarzi, ma'naviy dunyosi va orzulari bilan solishtiriladi. Asarni o'qiganingiz sayin bunga guvoh bo'la borasiz va Gomer qahramonlari nimani ulug'lab yashagan, bugungi dunyo odamlari nimani ulug'layapti, nimaga e'tiqod qilyapti, insoniyat o'tgan ming yilliklarda nimani topdi, nimani boy berdi, muhabbat, e'tiqod, sadoqat, vatanparvarlik qanday tushunilyapti, umuman, miflar davridan buyon insonning ongu shuuri o'sdimi, miflar davrida odamzodni qiynagan muammolar XX

asrda hal bo'ldimi kabi savollarning barchasiga deyarli to'liq javob olasiz"[3]. Haqiqatdan ham, N.Eshonqulning badiiy tafakkuri va uslubiy izlanishlarida an'anaviylikdan ko'ra – noan'anaviylik tamoyili tadrijiy taraqqiyot etayotgan dunyo qiyofasidek rang-barang va alohida. U o'zbek adabiyotiga G'arb adabiy tafakkuridagi uslubiy ifoda talqini olib kirgani bilan o'zining milliy zaminga mos va xos ifoda manerasini yarata oldi. Chunki G'arb adabiy-badiiy tafakkurining salmog'ini chamlash, ularni sintez qilish oson ish emas. Insonning o'z iste'dodi va tug'ma talanti bo'lmasa, qanchalik o'qib, o'rgangan bilan mustahkam bir yo'sinda ovozga ega bo'lish qiyin va mashaqqatlidir. Buning uchun badiiy izalish zarurligini taqozo etadi. Yozuvchi ko'proq qissa janrida o'zligini namoyon qila olgan. "Tun panjaralari" qissasida milliy g'urur va ong sezimlari hayot haqiqati nimadan iborat ekanligini bilishga shoshilgan qahramon intellektini namoyon qiladi:

"Mana tun. Tunda mening boshqalarnikiga o'xshamaydigan umrim boshlanadi. Tunda men o'tgan kunlarim va kelajagim bilan uchrashaman: ular xuddi so'nayotgan yulduzlarday ko'z oldimdan bir-bir uchib o'tadi.

Deraza yonida qurbaqa qurilladi, uning nag'masidan bexos cho'chib tushdim, so'ng qurilloq sekin so'ndi va narigi binoning yuqori qavatlarida qandaydir bola chinqirab yig'lab yubordi. Bola esa allamahalgacha o'ksib-o'ksib yig'lab yotdi. Shunda mening xayolimga – balki bola uzoqlarda, mening o'tmishimda yig'layotgandir – degan o'y kelib qoldi. kim biladi, shunday bo'lishi ham mumkin-ku; bu azim tun qo'ynida o'ksib-o'ksib yig'layotgan balki mening bolaligimdir? Balki hech qachon tuganmas bu tun meni bolalik bilan yuzmayuz qilmoqchi bo'lgandir. Agar shunday bo'lgan taqvdirda ham bolalik bilan mening hozirgi o'ttiz bir yoshim orasida juda katta jar bor. Bu jarlik menimcha, endi hech qachon yo'qolmaydi. Men bolalik olmasining aynigan, buzilgan tomoniman. Olamni yeyishar ekan, odamlar hamisha chirigan joyini kesib tashlashadi. Agar endi men yana nimagadir yashashimni his qilganimda ham bu umr olamsining chirigan qismini kesib tashlashim kerak" [4].

Keltirilgan lavhada Nazar Eshonqulning tungi mushohadaga yo'g'rilgan sezimlari bilan tanishamiz. Unda yovuzlikning ustidan qilingan g'alabadi insonning shaxs sifatidagi jamiyatdagi o'rni chigal mulohazalar bilan uyg'unlashadi. Bu uyg'unlik yozuvchining – yashashdan maqsad nima ekanligini anglashga yetaklaydi. Qissa kompozitsiyasida – an'anaviylikning – noan'anaga o'tish tardiji, ramzlar, metaforalar tig'izligi kuzatiladi. Jamiyatning ichidan chirigan tanazzuli bir inson baxtiga rahna solishi talqin etilmoqda. 70 yil davomida hukmron bo'lgan sobiq ittifoqning millat sifatidagi xalqimizning rivojlanishi, qulay shart-sharoitda bilim olishi, o'zining orzularini, istiqlo



yo‘ilini o‘zi beliglashi muhimligini kodlar yordamida tushuntirib bermoqda. Mana shu jihat yozuvchining uslubiy izlanishlaridagi, jahon adabiyotining nodir namunalarini o‘zlashtirish (bu yerda uslub va ifoda nazarda tutilmoqda!) qismatining nechog‘li og‘irligini his etamiz. Nazar Eshonqul “Tun panjaralari” qissasida o‘z e‘tiqodidan ayrilgan millatning vujudiga kirgan Shaytonning talvasasi ko‘plab gunohlarni keltirib chiqarishini, Allohning farmoniga itoat qilmagan har qanday yaratiq o‘zini bu dunyosida do‘zaxning hidini sezishini tuyishi haqida imo-ishoralar mavjud. Demak, insonning ma’naviy-ruhiy asoslari, uning tundagi sokinlikda, xilvat joylarda yolg‘izlik bilan anglanishi ayni haqiqatdir. Bu tamoyil Nazar Eshonqulning ko‘pgina asarlarida “ko‘chib” o‘tganligini unutmazlik lozim.

Adabiyotlar:

1. Baxtin M.M. Romanda zamon va xronotop shakllari. –T: “Akademnashr”. 2015.
2. Jeyms Joys. Musaqqirning yoshlikdagi shamoyili. –T: “Akademnashr”. 2021.
3. Bahriyev K. Jeym Joys. Tanlangan asarlar. 4 jildlik. –T: “Asaxiyuz”. 2023.
4. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/jeyms-joys/>

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada, an’anaviylikning mafkura bilan bog‘liq jihatiga diqqat qaratilgan bo‘lib, an’anaviylik qadriyatlar tizimida shakliy-uslubiy jihatdan ham o‘zining ma’lum ma’noda umrini yashab bo‘lganligi to‘g‘risida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье внимание сосредоточено на аспекте традиционализма, связанном с идеологией, и думается, что в определенном смысле традиционализм прожил свою жизнь в формальном и стилевом аспекте системы ценностей.

SUMMARY

In this article, attention is focused on the aspect of traditionalism related to ideology, and it is thought that in a certain sense, traditionalism has lived its life in the form and style aspect of the value system.

ФИЛОСОФСКО - ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЭТИКИ ЮРИСТА

Туганова Л.Дж.

*преподаватель Чирчикского государственного
педагогического университета*

Tayanch so'zlar: axloq, iroda erkinlik, adolat, sharaf, mas'uliyat, bag'rikenglik, hurmat.

Ключевые слова: нравственность, мораль, этика, свободы воли, справедливости, чести, ответственности, толерантности, уважения.

Key words: morality, moralty, ethics, free will, justice, honor, responsibility, tolerance, respect.

Введение. Одним из основополагающих принципов профессиональной этики юриста является недопустимость нарушения прав и интересов личности. Юрист должен придерживаться высоких стандартов честности, доверия и профессионализма, предоставляя свои услуги с соблюдением законов и этических норм. Философский подход к понятию этики юриста предполагает рассмотрение и анализ моральных, этических и нравственных аспектов этого профессионального понимания. «Мораль, фр. Нравственное учение, нравоучение; правила, признанные за истинные, для воли и совести человека» [1; с.317]. Современный британский представитель «моральной философии» Б. Уильямс, признающий И. Канта философом, давшим «наиболее ясное, глубокое и тщательное описание морали», отмечает: «Но мораль не изобретение философов. Она представляет собой воззрение (outlook) или, скорее, часть воззрения, которым обладает почти каждый из нас» [2; с.420]. Философский подход к анализу профессиональной этики юриста также включает в себя рассмотрение вопросов свободы воли, справедливости, чести, ответственности, толерантности, уважения к правам и достоинству личности. Это позволяет осознать, что принятие решений в юридической деятельности требует не только знания законодательства, но и умения оценивать и аргументировать этические



последствия своих действий. Г.В.Ф. Гегель в работе «Философия права» (1821) понятию морали, как и понятию нравственности дает отдельное толкование, связывая их историческое развитие с увеличением степени человеческой свободы. Под понятием морали он понимает область субъективной чувственности, субъективно-переживаемых межличностных и межгрупповых отношений, субъективно представляемого долженствования, а также субъективных оценок своего и чужого поведения, возникающих у человека в конкретно-исторических условиях. «Ценность человека, - отмечает Г.В.Ф. Гегель, - определяется его внутренним побуждением, и тем самым точка зрения моральности есть для себя сущая свобода» [3; с 155]. Как и философия этика большая и очень важная часть общечеловеческой культуры в историческом развитии человечества. Термин «этика» происходит от древнегреческого слова «ethos». Первоначально под этим понималось привычное место совместного проживания, дом, человеческое жилище, звериное логово, птичье гнездо. Отталкиваясь от слова «этос» в значении характера, Аристотель образовал прилагательное «этический» для того, чтобы обозначить особый класс человеческих качеств, названных им этическими добродетелями. Этические добродетели являются свойствами характера, темперамента человека, их также называют душевными качествами. Они отличаются, с одной стороны от аффектов как свойств тела и с другой стороны, от дианоэтических добродетелей как свойств ума. К примеру, страх-природный аффект, память-свойство ума, а умеренность, мужество, щедрость-свойства характера. Для обозначения совокупности этических добродетелей как особой предметной области знания и для выделения самого этого знания как особой науки Аристотель ввел термин «Этика» [4; с.4]. Этика стремится систематизировать нормы а так же идеалы и ценности общества. В современных условиях очень важную роль занимает изучение этики и знания этических норм. Не малую роль играет моральные факторы во всех сферах общественного и государственного развития. Сегодня в каждом цивилизационно развитом правовом государстве к профессиональной деятельности юриста предъявляются высокие профессиональные и морально-этические требования. Понятие “юрист” взято от латинского и означает справедливость. Понятие «юрист» объединяет всех людей, занимающихся разнородной профессиональной юридической деятельностью - судей, прокуроров, следователей, адвокатов, нотариусов, юристов в организациях, юристов занимающихся частной практикой и других . С одной стороны, философский подход по-

могает понять, что этика юриста не может быть ограничена только действующим законодательством.

Право и этика – это два разных, но взаимосвязанных аспекта юридической практики. Философия помогает осознать, что юристу необходимо учитывать и соблюдать принципы морали и справедливости, а не только формальные требования закона. Основные теории, лежащие в основе анализа профессиональной этики юриста, включают деконтекстуализацию, конструктивизм, текучую границу между правом и этикой, а также критическое преодоление моральных дилемм. Изучение философских и теоретических аспектов профессиональной этики юриста позволяет юристам лучше понимать суть своей профессии, принимать взвешенные решения в сложных ситуациях и развивать свои профессиональные качества в соответствии с высокими стандартами нравственности и профессионализма.

Когда речь идет об анализе профессиональной этики юриста, важно также обратить внимание на этические дилеммы, с которыми сталкиваются специалисты в области права. Юристы часто оказываются перед выбором между различными ценностями и принципами, их задача - найти баланс между интересами клиента, справедливостью, законом и профессиональной честью.

С другой стороны, философский подход к этике юриста позволяет задуматься над вопросами ответственности и совести, которые важны при принятии решений в сложных правовых ситуациях. К примеру, философская этика может помочь юристу рассмотреть этическую сторону спорных дел и определить, какие поступки являются морально допустимыми или недопустимыми.

Философский подход также позволяет понять, что этика юриста противопоставляет интересы личного преимущества и власти общественной справедливости и равенства. Юрист должен всегда помнить об обязанности защищать интересы своего клиента, но в то же время брать во внимание общественные нормы и ценности. Кроме того, философский подход к этике юриста может помочь развить у юриста навыки этической рефлексии, то есть способность анализировать свои действия с этической точки зрения и привносить моральные принципы в свою практику. Это важно для того, чтобы сделать правильный выбор в сложных ситуациях, где закон может предложить несколько вариантов, но только один из них будет нравственно допустимым.

Этика юриста неизменно играла и продолжает играть важную роль в юридической профессии как сегодня, так и в прошлом. Основные этические



ские принципы, которые руководят деятельностью юриста, остаются неизменными, несмотря на смену времени и обстоятельств [7; с.45]. Однако, существуют некоторые изменения и акценты, которые отличают этику юриста сегодня от этики юриста в прошлом.

В прошлом этика юриста устанавливала высокие стандарты профессионального поведения и требовала соблюдения принципов честности, конфиденциальности, уважения к клиенту и суду. Однако, сегодня этика юриста также ставит в центр внимания обязательность придерживаться кодексов профессиональной этики и соответствовать стандартам профессионального поведения, установленным профессиональными организациями. Это включает в себя обязательность соблюдения норм этического кодекса, а также принципы независимости, заботы о клиенте, объективности и справедливости.

Этика юриста выдвигала требования к соблюдению принципов публичной службы и доверия к профессии. Сегодня, этика юриста так же подразумевает соблюдение норм профессионального интереса и защиту прав клиента. Современные юристы часто сталкиваются с этическими дилеммами, например, между защитой интересов клиента и правовыми, этическими и общественными принципами. В этих случаях, этика юриста требует от них внимательно рассмотреть все стороны вопроса и принять решение, которое будет наилучшим с точки зрения этики и интересов клиента.

Вывод. Все это делает этику юриста сегодня не только частью обязательств профессиональной деятельности, но и здравого смысла при принятии решений. Общественные ожидания относительно этики юриста также меняются со временем и приводят к изменению профессиональных стандартов и норм. Однако, в профессии юриста, независимо от времени, всегда будет актуальным придерживаться этических принципов и ставить интересы личности на первое место. Это является не только основополагающим принципом юридической профессии, но и ключевым моментом для устойчивого развития и поддержания доверия общества к юридической системе. Моральные и этические принципы играют важную роль в юридической деятельности, поэтому понимание и осмысление философских и теоретических основ профессиональной этики юриста помогает создать основу для этически корректного поведения и принятия решений в сложных ситуациях [6; с.13]. Стремление к соблюдению высоких этических стандартов не только повышает доверие к юристам со стороны об-

щества, но и способствует развитию честности, профессионального роста и уважения норм права.

Одним из центральных вопросов в анализе профессиональной этики юриста был, есть и будет вопрос о взаимосвязи между обязанностями перед личностью и общественными интересами [8; с.642]. Юрист должен строго соблюдать закон и защищать права своих клиентов, одновременно не ущемляя общественные интересы и принципы справедливости.

Литература:

1. Мораль // Дубровский Н. Полный толковый словарь всех общеупотребительных иностранных слов, вошедших в русский язык, с указанием корней. М.: Издание книгопродавца А.Д.Ступина, 1884.С.318.
2. Уильямс Б. Мораль: специфический институт // Логос. 2008.№ 1 (64). [Электронный ресурс] // URL: <http://www.hse.ru/data/796/533/1238/Уильямс.pdf>
3. Гегель Г.В.Ф. Философия права. М.: Мксль, 1990. 524 с
4. А.А.Гусейнов, Р.Г.Апресян «Этика» М.;2000 С. 376.
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
6. Tuganova L. Gender va ta'limda tenglik muammosi //Farg'ona davlat universiteti. – 2023. – №. 3. – С. 13-13.
7. Tuganova L. The Constitution and the Principle of Equality in Society //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2023. – Т. 2. – №. 6. – С. 46-50.
8. Sunnatov, Toxir. "Badiiy uslublarni yaratilishida estetik nazariyaning o 'rni." Academic research in educational sciences 5.NUU Conference 2 (2023): 640-646.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada advokatning kasbiy etukasini tahlil qilishning falsafiy va nazariy asoslari haqida qisqacha mazmun bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье кратко изложены философские и теоретические основы анализа профессиональной зрелости юриста.

SUMMARY

This article summarizes the philosophical and theoretical foundations of the analysis of the professional maturity of a lawyer.



ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

BO‘LAJAK GEOGRAFIYA O‘QITUVCHILARINING KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI

Mahmudova Ch.I.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Geografiya kafedrasi o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: kompetensiya, konseptual asos, geografik ko‘nikmalar, strategiya, individual yondashuv, metodologiya, pedagogik ko‘nikma, kognitiv o‘lchov, metakognitiv o‘lchov, motivatsion va irodaviy o‘lchov.

Ключевые слова: компетенция, концептуальная основа, географические навыки, стратегия, индивидуальный подход, методология, педагогические навыки, когнитивное измерение, метакогнитивное измерение, мотивационно-волевое измерение.

Key words: competence, conceptual framework, geographical skills, strategy, individual approach, methodology, pedagogical skills, cognitive dimension, metacognitive dimension, motivational and volitional dimension.

Kirish. Bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarining kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan yangi davlat ta‘lim standartlarini yo‘lga qo‘yilishi ularning zimmasiga yana bir qator muhim vazifalarni yuklamoqda Ma‘lumki, pedagogik kompetensiyani yaratish bu bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarining yangi bilimlarni o‘zlashtirishida, hozirgi davr talablarini chuqur anglashida, yangi ma‘lumotlarni izlab topishida, ularni ustida qayta ishlashida hamda o‘z amaliy faoliyatida to‘plagan bilimlarini samarali qo‘llay olishidir.[1]. Buning natijasida esa o‘qituvchi bilimlarini hozirgi zamon bilan hamnafas muntazam tarzda yangilab, boyitib borishi dolzarb masala ekanligi yaqqol sezildi.

Geografiya fani orqali ham o‘quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish tamoyillari dunyo, undagi odamlar va ular o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar haqidagi bilimlarini mustahkamlash mumkin. Bu borada, samarali ta‘lim natijalarini ta‘minlash uchun malakali bo‘lajak geografiya o‘qituvchilarini tayyorlash juda muhim hisoblanadi. Umuman olganda, geografiya ta‘limida kompetensiyani rivojlantirish geografik tushunchalar, samarali o‘qitish strategiyalari, geografik ko‘nikmalar, tanqidiy fikrlash qobiliyatlari, global xabardorlik kabi yo‘nalishlarni



har tomonlama tushunishni o'z ichiga oladi. Aynan bu yo'nalishlar talabalarni murakkab geografik muammolarni tushunishi uchun zarur bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlashga qaratilgan. Shuning uchun geografiya ta'limining mazmunli va qiziqarli bo'lishida hamda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishda ko'rgazmali qurollar, xususan, xaritalarning o'rni va ahamiyati katta bo'lib, darslarda yuqori samaradorlikka erishish uchun muntazam ravishda turli mavzulardagi va masshtabdagi o'quv xaritalari, atlaslar, globuslar, yozuvsiz xaritalar bilan ishlashda unumli foydalanish talab etiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning psixologik holati, xususiyatlari muhim o'rin tutadi. O'quvchi shaxsining psixologik holatlari geografiya o'qitishning yana bir o'ziga xos xususiyatini tashkil etadi. [7]. O'quvchilarda mazkur ko'nikmalarni shakllantirish borasida o'tilgan har bir mavzu mazmunini yoritishda ularning kundalik turmushda qo'llanilish doirasi, insoniyat va umumbashariyatning buguni hamda kelajagi bilan bog'liq jihatlarni o'quvchilar ongiga singdirib borish orqali amalga oshiriladi. Bunda o'quvchilarga geografiya fanining hayotimizda ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy tomondan zarurat ekanligini anglatish muhim hisoblanadi. O'quvchilarning fanni o'zlashtirishdagi xususiy kompetensiyalarini birgalikda shakllantirish uchun o'quvchi shaxsining psixologik xususiyatlari, unga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar mavjudki, ta'lim samaradorligini oshirishda o'qituvchilar bu jihatlarni e'tiborga olishi zarur bo'ladi. Ya'ni, ta'lim jarayonini tashkillashtirayotgan o'qituvchi uchun ta'lim oluvchining psixologik rivojlanish jihatini bilish muhim sanaladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Bo'lajak geografiya o'qituvchilarining kompetensiyalarini rivojlantirishda A. Shernaevning "Geografiya darslarini o'qitishda atlas va xaritalar bilan ishlash texnologiyalari" nomli maqolasida o'quvchilarning ijodiy yondashuvining asoslari yoritilgan. Bu borada Geografiya ta'limining mazmunli va qiziqarli olib borilishida hamda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishda turli mavzulardagi va masshtabdagi o'quv xaritalari, atlaslar, globuslar, yozuvsiz xaritalar bilan ishlash ijobiy samara berashi asoslangan. Vasilyeva Irina Vasilyevnaning aynan maktab ta'limi jarayonidagi "Проектная и исследовательская деятельность учащихся как средство реализации компетентного подхода при обучении физике в основной школе" nomli avtoreferatida o'quvchilarning loyiha va tadqiqot faoliyati bilan ishlash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. S.A.Haydarovanning "O'quvchilarning geografik kompetensiyalarini rivojlantirishga pedagogik-psixologik yondashuv" hamda F.B.Xudayqulovanning "Muammo va yechimlar bo'lajak pedagoglarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari". kabi ilmiy qarashlari hozirgi zamon talabiga xos psixologik



yondashuvlar, muammolarning yechimlariga doir bir qator ilmiy ishlarning amalga oshirishdagi vazifalari o‘rin egallagan.

Natija va muhokamalar. Geografiya faniga oid kompetensiya maktab o‘quv jarayonida o‘quvchilarda shakllantiriladigan ko‘nikma va malakaning qay darajada tarkib topishiga ham bog‘liq bo‘lib, quyidagi hollarda amalga oshirilishini ko‘rib chiqishimiz mumkin, masalan:

- geografik ko‘nikmalar murakkab jarayon ekanligini hisobga olgan holda o‘quv jarayonini tashkil etish zarur;
- o‘quv jarayonlarining ketma-ketlikda tizimli tashkil etilishida to‘liq mazmunlilik, asoslilik va maqsadga muvofiqligiga erishish uchun o‘quvchilarda alohida individual yo‘nalganlikni qaror toptirish kerak;
- o‘quvchilarning tafakkurini shakllantirishda psixologik, pedagogik hamda ularning yosh xususiyatlarini e‘tiborga olish zarur. Su bilan birga geografiya ta‘limida kompetensiyani rivojlantirish bir nechta asosiy jihatlarni qamrab oladi. Xususan, geografiya ta‘limida kompetensiya asosiy geografik tushunchalarni, jumladan
- fizik geografiya ya‘ni yer shakllari, iqlim, ekotizimlar va boshqalar,
- inson geografyasi ya‘ni aholi, madaniyat, iqtisodiy tizimlar va boshqalar
- fazoviy tahlilni ya‘ni xaritalar, GIS va boshqalarni o‘z ichiga oladi[8].

O‘qituvchilar ushbu tushunchalarni samarali o‘rgatish va o‘quvchilarga geografiya yo‘nalishida mustahkam poydevor yaratish borasida chuqur mazmunli bilimlarga ega bo‘lishlarini taqozo etadi. Bu borada pedagogik ko‘nikmalarni shakllanirish orqali geografiya ta‘limida samarali o‘qitishda faol o‘rganish, texnologiya integratsiyasi kabi tegishli ta‘lim strategiyalarni qo‘llashni ilgari surish muhimligini ko‘rsatadi[2]. Amaliy hamda tajribalar orqali o‘qituvchilar mazmunli o‘rganish tajribasini osonlashtirish, o‘quvchilarning izlanishlarini to‘g‘ri yo‘naltirish, o‘rganish imkoniyatlarini yaratish uchun pedagogik mahoratga ega bo‘lish zarurligini belgilab beradi.

Umuman olganda, geografiya ta‘limida kompetensiyani rivojlantirish geografik tushunchalarning samarali o‘qitish strategiyalari, geografik ko‘nikmalar, tanqidiy fikrlash qobiliyatlari, global xabardorlik va axloqiy tarbiya nuqtai nazarlarni har tomonlama tushunishni o‘z ichiga oladi. Kompetensiyani rivojlantirishning konseptual asoslari muayyan vazifalarni samarali bajarish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma, bilim, qobiliyat, munosabat va xatti-harakatlarni egallash va takomillashtirish jarayonini anglatadi. U kompetensiyalarni tushunish va rivojlantirishni boshqaradigan nazariy asoslarga tayanadi. Ana shunday tuzilmalardan biri Spenser(1993) tomonidan taklif qilingan bo‘lib bu kompetensiyani rivojlantirishning to‘rt komponentli modeli ekanligini ko‘rsatadi.



Ushbu modelga ko‘ra, kompetensiyani rivojlantirishning o‘zaro bog‘liq bo‘lgan to‘rtta komponentdan iborat ekanligi asoslangan, bular:

- **bilim** - kompetensiyani rivojlantirish bilimlarni egallashdan boshlanadi, bu sohani nazariy tushunishni anglatadi. Geografiya ta’limida ushbu geografik tushunchalar nazariyalar va tamoyillar haqidagi bilimlarni o‘z ichiga oladi;
- **ko‘nikmalar** - ko‘nikmalar amaliy vaziyatlarda bilimlarni samarali qo‘llash qobiliyatini anglatadi. Geografiya ta’limida bu xaritalarni o‘qish, ma’lumotlarni tahlil qilish, fazoviy fikrlash va tanqidiy fikrlash kabi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu ko‘nikmalar o‘quvchilarga geografik ma’lumotlarni samarali tahlil qilish va sharhlash imkonini beradi;
- **shaxsiy kompetensiya** - shaxsiy kompetensiyani shaxsning o‘z qobiliyatlari, kuchli tomonlari va cheklovlarini anglashi hamda idrok etishini anglatadi. Bu o‘z bilim va ko‘nikmalariga ishonchni ta’minlaydi. Geografiya ta’limi kontekstida ijobiy o‘zini o‘zi anglash geografiya o‘quvchisi yoki o‘qituvchisi sifatida malaka va ishonch hissini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi;
- **motivlar** - motivlar shaxsning malakasini oshirish hamda bilim va ko‘nikmalarini qo‘llashga bo‘lgan ichki harakat va motivatsiyasini anglatadi. Geografiya ta’limida bu geografik mavzularga qiziqish hamda qiziqishni kuchaytirish, ularda dunyoni o‘rganish uchun ichki motivatsiyani rivojlantirishni o‘z ichiga oladi.[6].

Ushbu to‘rtta komponent bir-biriga bog‘langan tarzda bir-biriga ta’sir qiladi. Masalan, insonlar bilimlarini rivojlantirishi bilan ularning malakalari va o‘z-o‘zini anglashlari ham yaxshilanishi mumkin, bu esa, o‘z navbatida, geografiya ta’limida o‘qishni davom ettirish va o‘z kompetensiyalarini rivojlantirish, motivatsiyasini yanada oshirishi mumkin. Ushbu model kompetensiyalarni rivojlantirishning ko‘p qirrali mohiyatini tushunish uchun yaxlit asosni taqdim etadi.

Yana bir keng tarqalgan nazariy asos bu Weinert (2001) tomonidan taklif qilingan Kompetenzbegriff (kompetentlik tushunchasi) hisoblanadi. Ushbu asosga ko‘ra, kompetensiyani rivojlantirish uch o‘lchovning o‘zaro ta’sirini o‘z ichiga oladi:

- **kognitiv o‘lchov** - Bu muammolarni hal qilish va vazifalarni samarali bajarish uchun zarur bo‘lgan bilim va kognitiv qobiliyatlarni anglatadi. Geografiya ta’limida kognitiv o‘lchov geografik tushunchalar va nazariyalarni tushunish, fazoviy ma’lumotlarni tahlil qilish va ma’lumotni tanqidiy baholashni o‘z ichiga oladi;
- **metakognitiv o‘lchov** - Bu o‘lchov o‘z fikrlash jarayonlari haqida fikr yuritish, o‘rganishni kuzatish va tartibga solish, fikr-mulohazalar asosida strategiyalarni moslashtirish qobiliyatini anglatadi. Geografiya ta’limida



metakognitiv qobiliyatlar o'z-o'zini tartibga solish, rejalashtirish va o'rganish hamda fikrlash jarayonlarini aks ettirishni o'z ichiga oladi;

- **motivatsion va irodaviy o'lchov** - Bu o'lchov shaxsning motivatsiyasi, qiziqishi, qat'iyatliligi va o'zini o'zi nazorat qilishni o'z ichiga oladi. Geografiya ta'limida u geografik mavzularga chinakam qiziqishni rivojlantirish, maqsadlarni belgilash, vaqtdan samarali foydalanish va qiyinchiliklarga qarshi turishni qamrab oladi[3].

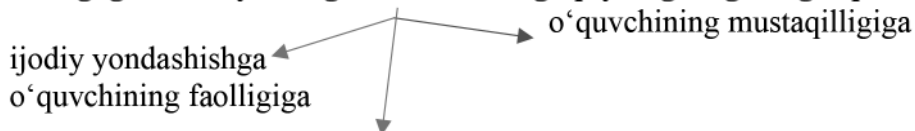
Ushbu o'lchovlar kompetensiyani rivojlantirish jarayonida o'zaro hamda bir-biriga ta'sir qiladi. Kognitiv o'lchov bilim va ko'nikmalarning asosini ta'minlaydi, metakognitiv o'lchov esa samarali o'rganish va muammolarni hal qilish strategiyalarini qo'llab-quvvatlab qat'iyatni kuchaytiradi. Bu nazariy asoslar kompetensiyalarni rivojlantirishni tushunish uchun konseptual asos bo'lib xizmat qiladi. Geografiya ta'limida kompetensiyalarni ishlab chiqish va baholash uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish dolzarb hisoblanadi. Geografiya ta'limida kompetensiyani rivojlantirishning dolzarbligi, talabalarning geografiya faniga oid bilim va ko'nikmalarini amalga oshirishda, ularning muammolarini yechish, jamiyatning turli sohalaridagi global muammolarni tushunishda ularga yordam beradi. Shu orqali umumiy qarashlarni yuzaga keltiradi. Buning dolzarbligi shundaki, o'quvchilarni geografiya fani orqali zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga, ma'lumotlar bazalarini va geografik tahlil tizimlarini ishlab chiqishga qiziqishini oshirishning muhimligidir. O'quvchilarni jahon geografiyasiga qiziqishini oshirish barobarida jamiyatning turli sohalaridagi kasb egalari bilan hamkorlik qilishga qiziqishni oshirish ijobiy samara beradi. Bu kompetensiyalar o'quvchining ixtiyoriy o'qishni davom ettirishi, o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatini oshirishi natijasida jahon geografiyasiga qiziqishini ortib borishiga sabab bo'ladi. O'z o'rnida bu bilimlar esa o'quvchilarni dunyodagi global muammolar, ularning o'ziga xos sohalaridagi kompetensiyalarini tushuna bilish qobiliyatini ta'minlashga yordam beradi. Aynan geografiya ta'limida kompetensiyani rivojlantirishning dolzarbligi o'quvchilarni geografiyaning turli jabhalarida mustaqil izlanishga bo'lgan ehtiyojlarini qamrab oladi.

Talabalarga motivatsion yondashuv orqali kompetensiyani rivojlantirishdagi muammolar va imkoniyatlarni ongli tushunib yetish imkonini beradi. Bundan tashqari, bo'lajak pedagoglarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlarida kompetensiya tushunchasi muhimdir. Kompetensiya – o'z bilimlarini tinmay boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, shu kun va davr talablarini his etishni, yangi bilimlarni izlab topish mahoratini, ularni qayta ishlashni hamda o'z amaliy faoliyatida qo'llashni talab qiladi. Kompetensiya egasi bo'lgan mutaxassis muammolarni yechishda o'zi o'zlashtirib olgan,



aynan shu sharoitga mos metodlardan foydalanishni yaxshi bilishi, hozirgi zamonaviy talablarga javob beradigan metodlarni tanlab olib qo'llashi, to'g'ri kelmaydiganlarini rad etishi, masalaga tanqidiy ko'z bilan qarashi kabi ko'nikmalarga ega bo'ladi[8]. Muammolarni yechishda insonlar shaxsiy va kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini faollashtirish borasidagi ta'lim madaniyatini targ'ib qilishdan iborat. Bunga qulay va moslashuvchan o'quv platformalari, murabbiylik dasturlari va norasmiy ta'lim tajribasini tan olish orqali yordam berish mumkin. Ma'lumotlarning mavjudligi va ahamiyati ortib borayotgani talabalardan ilmiy ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va sharhlashda malakali bo'lishni talab qiladi. Ba'zida tanqidiy fikrlash ham murakkab muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Ushbu sohalarida kompetensiyalarni rivojlantirish ma'lumotni tahlil qilish, ijodiy yechimlarni ishlab chiqish va asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Geografiya o'qituvchilari malakasini oshirishni amalga oshirish strategiyalari ilmiy tadqiqotlarga asoslanadi hamda kompetensiyani rivojlantirishda muammolarni bartaraf etishga yordam beradi. O'quv jarayonini dala hamda pedagogik amaliyot faoliyati bilan birlashtirish yaxshi natija beradi. Bunda o'quvchilar o'rganish jarayonida o'zlari tadqiqotlarni kuzatish, axborotlarni topish, ma'lumotlarni tahlil qilish va e'tibor bilan muammolarni o'rganishi kerak. Bu jarayon geografiya fani o'qituvchilari orasida tajribali o'qituvchilar bilan ta'lim sifatini yaxshilashiga, sohaning yangiliklar yaratish va eng yaxshi o'qitish usullarini talab qilish imkonini beradi.

Pedagogik amaliyotning samaradorligi quyidagilarga bog'liq



Kompetensiyaga asoslangan ta'limning afzalliklari bugungi dunyoda so'nggi o'n yil ichida kompetensiyaga asoslangan ta'limni qabul qilish harakati ko'plab mamlakatlarda, shu jumladan Qo'shma Shtatlar, Braziliya va ko'plab Yevropa mamlakatlarida mashhur bo'ldi[4]. Chunki ko'proq o'qituvchilar, ota-onalar va ta'lim rahbarlari muvaffaqiyat uchun kuchli ta'limga tayyorgarlik zarurligini tan olishmoqda. Maktablarga bo'lajak geografiya o'qituvchilarining o'z faoliyatining asoslarini yaratishga yordam berish uchun kompetensiyaga asoslangan ta'limning afzalliklarini har tomonlama ongli tushunib yetmog'i zarurligi bugungi davr talabidir. Chunki maktablar o'rganish tajribasining keng doirasini taklif qiladi, kompetensiyaga asoslangan ta'lim ana shu ta'lim borasidagi muammolarni bartaraf etishga qaratilganligi sababli asosiy tamoyil hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilar o'zlarining noyob iste'dodlari asosida o'qitadi, bu har bir o'quvchini



muvaffaqiyatga erishish uchun keng imkoniyatga ega bo'lishini ta'minlaydi. Bo'lajak o'qituvchilar birinchi marta kompetensiyaga asoslangan ta'lim sinfiga kirganlarida, ular uchta narsani bilishlari kerak:

- o'quvchilar nimani o'rganishlari kerak;
- mahorat qanday aniqlanadi;
- o'quvchilar qanday baholanadi

Bo'lajak o'qituvchilar oxir-oqibat nimaga erishmoqchi ekanliklarini bilsalar, o'z ta'limlari uchun ko'proq mas'uliyat oladilar. Misol uchun, bo'lajak geografiya o'qituvchilari kichik bog'ni loyihalash bilan bog'liq loyihani bajarish orqali matematik bilimlarini ishlatishi kerakligini tushunadi. U o'zining matematik ko'nikmalarini maydonning o'lchamini va shu muhitda o'sadigan o'simliklar sonini hisoblash uchun ishlatishi kerak. Agar o'qituvchi sinfda muvaffaqiyatga erishish uchun nimaga erishish kerakligini aniq tushunsa, u o'z ta'limini nazorat qilishni ko'proq his qiladi. Keyin u loyihada muammoga duch kelganida yoki uni to'g'ri bajarish uchun bilimga ega bo'lmasa, u o'zi yordamga muhtojligini tushunadi. Maqsadlari va natijalari aniq bo'lgan o'qituvchi o'z bilim doirasini shu damda va kelajakda yanada kuchliroq o'rganishga yondashadi. Yuqorida aytib o'tilganidek, kompetensiyaga asoslangan ta'lim turli kamchiliklarini bartaraf etish va ularning kuchli tomonlarini mustahkamlashga kirishar ekan, har bir bo'lajak o'qituvchi bilim yo'li bilan o'zlashtirish sari olg'a boradi. Ushbu individuallashtirilgan o'quv tajribasi har bir talaba muvaffaqiyatga erishish uchun keng imkoniyatga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Bugungi kunda kompetensiyaga yondashilgan ta'limni qabul qilish harakati ko'pgina davlat maktablarida asos solinib, ijobiy natijasi o'rganilmoqda. Bunga misol tariqasida Chikago Lotin maktabini keltiramiz. Lotin tilida kompetensiyaga asoslangan ta'lim chet tili darslarida til qobiliyatlari eng yaqin bo'lgan o'quvchilarni guruhlash uchun qo'llaniladi. Bu shuni anglatadiki, turli yoshdagi o'quvchilar bir sinfda bo'lishlari mumkin, ular yil yakunida avtomatik ravishda, qobiliyatlariga xos tarzda aniqlanadi.

“Kompetentlik ta'limi” nima?, bu ta'lim tizimi dunyo miqyosida umumlashtirilgan tarzda quyidagicha fikrlar bilan ifodalanmoqda:

Talabalar o'z mahoratlari asosida bilimlarini rivojlantirish. Bilimlarni o'zlashtirish borasida talabalar uchun qiyinroq bo'lgan sohalarda ishlashga ko'proq vaqt sarflash imkonini beradi. Ular hatto sinf darajasidan oshib ketishi mumkin, ammo murakkablik tug'ilganda ko'proq vaqt talab etiladi. O'zlashtirish, shuningdek, o'qituvchi o'quvchilarga eng ko'p yordam kerak bo'lgan joyda yordam berishga imkon beradi va shu bilan birga keyingi bosqichga o'tish uchun zarur bo'lgan sharoitni ta'minlaydi.



Kompetensiyalar o'quvchilarning imkoniyatlarini kengaytiradigan, aniq o'lchanadigan, o'zlashtirilishi mumkin bo'lgan o'quv maqsadlarini o'z ichiga oladi. Ta'lim maqsadlarida oshkoralik bilan, talabalar o'z bilim darajalariga ko'proq egalik qiladilar va qanday o'rganishlari va o'qishlarini qanday namoyish etishlarini tanlash imkoniyatini oshiradilar. Bu jarayonda o'qituvchilar ham talabalar bilan ko'proq hamkorlik qiladilar, chunki ular o'quvchilar bilishini va nimaga qodir ekanini, ularning maqsadlari asosida aniqlab dan berishga ko'maklashadilar.

Baholash mazmunli va talabalar uchun ijobiy o'rganish tajribasi. O'qituvchilar o'quvchilarda noto'g'ri tushunchalardan xalos qilish borasida yaxshiroq tushunishlari va o'quvchilar teran fikr-mulohaza qilishlari uchun adolatli baholashga urg'u beriladi.

Talabalar keng ko'lamli ko'nikmalar va qobiliyatlarni rivojlantiradilar va qo'llaydilar. Talabalar tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini faol ravishda o'rganadilar va qo'llaydilar.

Kompetensiyaga asoslangan ta'lim o'quvchilarga mavzuni egallashga va o'zlashtirishlarini ko'rsatishga yordam beradi, adolat va inklyuziyani targ'ib qiladi va o'quvchilarni sinfdan tashqari hayotga tayyorlaydi[5].

Xulosa. Kompetensiyaga asoslangan ta'limning asosiy maqsadi bu - har bir o'quvchiga zaruriy ko'nikmalarni egallash va katta muvaffaqiyatlarga erishish uchun keng imkoniyat berishdir. Kompetensiyaga asoslangan ta'limda, asosiy e'tibor har bir talabaning fan bo'yicha qanchalik malakali ekanligiga qaratiladi. Demak, o'quvchilar o'z mahoratini ko'rsata olgandagina bilimlarini rivojlantirishi mumkin. O'qituvchilar esa har bir o'quvchining o'z iqtidorini namoyon qilishi uchun avval to'liq o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Kompetensiyaga asoslangan ta'lim va an'anaviy ta'lim o'rtasidagi uchta asosiy farqni ko'rib chiqaylik. Bular ta'limning tuzilishi, natijalari hamda baholashdir. An'anaviy ta'limda har bir o'quvchi uchun o'quv yil oldindan belgilanadi. Sinfdagi barcha o'quvchilar bir xil yoshda bo'lishi kerak. Kompetensiyaga asoslangan ta'limda talabalarga o'quv jarayonida moslashuvchan bo'ladi. O'quvchilarga mavzu doirasida o'ziga xos ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan yordam ko'rsatiladi. O'quvchilar nimaga qodir ekaniga qarab harakatga yo'naltiriladi. An'anaviy ta'limga ko'ra, o'quv natijalari testlardan o'tish maqsadida yodlash va tushunishga qaratilgan. Kompetensiyaga asoslangan ta'limda esa asosiy e'tibor qo'llash orqali natija beradigan chuqur tushunishga qaratiladi. Bu shuni anglatadiki, ta'lim natijalari amalda isbotlanadi va o'quvchilarga zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga e'tibor qaratiladi.

"Kompetentlik" tushunchasi ta'lim sohasiga aslida psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Kompetentlik bo'lajak geografiya o'qituvchilarining



bilimlarini rivojlantirish nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, keyingi yillarda barcha fanlar qatori geografiya darslarida ham pedagogik kompetentlikka ega bo'lishda o'qituvchi avvalo o'z ustida muntazam ishlashi va o'z-o'zini bilimlarini rivojlantirishi muhim xususiyat kasb etmoqda[9]. Bu esa o'z-o'zini rivojlantirish vazifalari, o'zini o'zi tahlil qilish va o'zini o'zi baholash orqali aniqlanadi. Albatta, geografiya ta'limini rivojlantirishda yuqorida keltirilgan muhim vazifalarga yondashgan holda, bo'lajak geografiya o'qituvchilarining kompetensiyalarini rivojlantirish masalalarini dars mashg'ulotlari orqali talabalarni yo'naltirish ham muhim masala hisoblanmoqda.

Adabiyotlar:

1. Shernayev A.O. "Geografiya darslarini o'qitishda atlas va xaritalar bilan ishlash texnologiyalari". Academic research in educational sciences. 2020. №4
2. Xudayqulova F.B. "Muammo va yechimlar bo'lajak pedagoglarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari". International Conference. 1671. Pedagogik ta'lim klasteri.
3. Weinert F.E. Concept of competence: A conceptual clarification. In D. S. Rychen
4. Васильева И.В. "Проектная и исследовательская деятельность учащихся как средство реализации компетентностного подхода при обучении физике в основной школе" Автореферат. к.п.н., Москва, 2008. "Science and Education" Scientific Journal. May 2021.
5. Salganik L.H. (Eds.), Defining and selecting key competencies (2001). (pp. 45–65). Hogrefe & Huber Publishers.
6. Лайл Спенсер- М. мл. и Сайн М. Спенсер. Компетенции на работе. Пер. с англ. М: HIPPO, 2005. - 384 с.
7. Haydarova S.A. "O'quvchilarning geografik kompetensiyalarini rivojlantirishga pedagogik-psixologik yondoshuv". "Journal of Natural Sciences" No3 2021 y. 70-b
8. Haydarova S.A. "Geografiya fani o'qituvchisi kompetentligi va uning zamonaviy talablar". Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi. Jild: 02.Nashr: 02.|33-b. Yanvar 2021.
9. Mahmudova Ch.I. "Talabalarda geografik obyektlar va joy nomlarini to'g'ri qo'llash olish kompetensiyasini rivojlantirishda ajdodlar ilmiy merosidan foydalanishning zarurati". "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" jurnali. №7/2023. Iyul.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada bo'lajak geografiya o'qituvchilarining kompetensiyalarini rivojlantirishning tamoyillariga tayangan holda, geografiya ta'limi bo'yicha kompetensiyani rivojlantirishning konseptual asoslari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье на основе принципов развития компетентностей будущих учителей географии выделены концептуальные основы развития компетентностей в географическом образовании.

SUMMARY

In this article, based on the principles of competence development of future geography teachers, the conceptual basis of competence development in geography education is highlighted.



AXBOROT-TA'LIM MUHITINING RIVOJLANISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Yo'ldashev U.X.

*CHDPU Umumiy tarix va ta'lim metodikasi
kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: axborot texnologiyalari, ta'lim muhiti, ta'lim sharoitlari, manba, ma'lumot, informatsion inqilob tushunchasi, axborotlashtirish, axborot tizimi, axborot resursi, tarix, informatika, digital history (raqamli tarix), "tarixiy informatika", texnika, raqamli metod, sanoq metodi.

Ключевые слова: информационные технологии, образовательная среда, условия образования, источник, информация, концепция информационной революции, информатизация, информационная система, информационный ресурс, история, информатика, цифровая история (цифровая история), «историческая информатика», техника, цифровой метод, метод счета.

Key words: information technologies, educational environment, educational conditions, source, information, concept of information revolution, informatization, information system, information resource, history, informatics, digital history (digital history), "historical informatics", technique, digital method, counting method.

Kirish. Axborot-ta'lim muhitining shakllanishi va taraqqiyoti bugungi kunda ma'lum muammolarga ega bo'lgan sohalardan biridir. Axborot texnologiyalari va kompyuterlarning rivojlanishi, internet va mobil qurilmalar, texnologiyalarning paydo bo'lishi bilan, ta'lim tizimi ham turli xil o'zgarishlarga uchrab kelmoqda.

Yagona axborot-ta'lim muhiti (YATM) - bu kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan dasturiy-telekommunikatsion muhit bo'lib, u yagona texnologik vositalar va axborotni o'zaro bog'liq mazmunli to'ldirish bilan amalga oshiriladi-talabalar, o'qituvchilar uchun. YATM tashkiliy-metodik vositalarni, axborotni saqlash, qayta ishlash, uzatish uchun texnik va dasturiy vositalar to'plamini o'z ichiga oladi, bu pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarga operativ kirishni ta'minlaydi va o'qituvchilar va talabalar bilan aloqa qilish imkoniyatini yaratadi. Oliy ta'lim muassalarida yagona axborot-ta'lim muhitini shakllantirish uchun o'quv jarayonini axborotlashtirishni ta'minlaydigan



moddiy-texnik baza yaratildi.[1] Shuningdek, o'qituvchilar o'rtasida kompyuter savodxonligini oshirish, aniq vazifalar bilan shug'ullanish tavsiya etiladi. Oliy ta'lim muassalari professor-o'qituvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rov shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilar elektron o'quv qo'llanmalari, elektron o'quv-uslubiy majmualar, nazorat va o'lchash materiallarini ishlab chiqishda muammolarga duch kelishmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Har yili oliy ta'lim muassalarida professor-o'qituvchilari ta'lim sohasida elektron ta'lim vositalarini ishlab chiqish va o'zgartirish texnologiyalari yo'nalishi bo'yicha malaka oshirish kurslarini, shuningdek oliy ta'lim sohasida o'quv jarayonida masofaviy ta'lim texnologiyalari va elektron ta'limdan foydalanish, o'quv maqsadlari uchun elektron ta'lim resurslarini yaratish, AKT vositalaridan foydalangan holda o'quv mashg'ulotlarini loyihalash ishlarini olib borish tavsiya etiladi. KKST texnik ta'limning o'quv jarayoniga elektron ta'lim muhitini yaratish va joriy etish, masofadan turib texnologiyalar va elektron ta'limdan foydalanish imkoniyatlarini ko'rib chiqdi[2].

Zamonaviy axborot dunyosida pedagogik faoliyatning maqsadi yo'naltirilgan ta'lim sifatini oshirish va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini ta'lim sohasiga integratsiya qilish. Texnik maktab o'qituvchilarining ta'kidlashicha, AKT texnologiyalaridan foydalanish turli xil didaktik materiallar to'plamini yaratishga imkon beradi: nazorat, mustaqil, tekshirish ishlari, testlar, interfaol testlar va modullar, turli xil vazifalar to'plami, elektron qo'llanmalar va boshqalar. Shaxsiy texnologiyalardan foydalanish-kompyuterlar, multimedia proyektorlari, interfaol doskalar-talabalar uchun vazifalarni tanlash, o'quv qo'llanmalari, ishchi daftarlar, didaktik qo'llanmalar, iqtisodiy vaqt etishmasligi muammosini hal qiladi. Kompyuter yordamida tezkor baholash, shuningdek bilimlardagi bo'shliqlarni qidirish va ularni keyinchalik tuzatish amalga oshiriladi[3].

So'rov shuni ko'rsatdiki, texnik maktab o'qituvchilarining 92 foizi darsga tayyorgarlik ko'rish uchun kompyuterdan muntazam foydalanadilar, respondentlarning 85 foizi nazariy va amaliy mashg'ulotlarda kompyuterdan foydalanadilar, o'qituvchilarning 100 foizi o'zlarining professional faoliyatida internetdan foydalanadilar[4].Sinfda interfaol vositalardan, xususan, interfaol tasvir taxtalaridan, aloqa kanallaridan foydalanish; axborotni qidirish, to'plash, ana-Liza qilish, qayta ishlash, yaratish, saqlash va joylashtirishning zamonaviy protseduralari, o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarining EIOS elementlari sifatida masofadan turib o'zaro ta'siri o'qituvchilarga kognitiv qiziqishni rivojlantirishga yordam beradi, o'quvchilarning o'quv-tadqiqot faoliyatini sinf



mashg'ulotlarida va darsdan tashqari vaqtlarda faollashtiradi. Bugungi kunda deyarli har bir sinf dars mavzulariga prezentatsiyalar qo'llash, kompyuterda test topshiriqlarini bajarish, Internetda ma'lumot qidirish, video segmentlarni, video kutubxonalarini va boshqalarni tomosha qilish bilan shug'ullanadi[5]. Talabalar haqiqatan ham ishlab chiqarish jarayonini ko'rishlari, zamonaviy ishlab chiqarish muammolarini hal qilishlari mumkin. Bizning fikrimizcha, yagona axborot-ta'lim muhitining afzalliklari yaqqol ko'rinib turibdi, chunki bu, birinchi navbatda, axborot makonining birligi, ma'lumotlarning xavfsizligi va qarama-qarshi mavjudligi, individual ta'limni rivojlantirish qobiliyati, qabul qilish, o'qitish, imtihonlarni qabul qilish jarayonini nazorat qilish, amaliyotlarning tez tarqalishi.

Natijalar. Shaxsiylashgan ta'limning axborot-ta'lim muhitida o'rnini quyidagi yondashuvlar va usullar tashkil etadi:

1. Individual ta'lim dasturlari: Har bir talaba uchun maxsus ta'lim dasturlari, o'zlashtirish yo'nalishlariga mos ta'lim modullarini tashkil etish. Bu modullar o'rganuvchilar bilan o'zaro aloqalarni va shaxsiy rivojlantirishni oshirishga xizmat qiladi.

2. Shaxsiy o'qitish: O'rganuvchilar va talabalar o'rtasidagi individual muloqotlar, shaxsiy darslar, maslahatlar va alohida loyihalar tuzish yordamida talabalar bilan o'zlashtirishni rivojlantirishi. Bu usul talabalarning individualligini tushunish va ularni o'zlashtirishga o'z ko'rsatishlari beradi.

3. Shaxsiy ta'limga moslashtirilgan darslar: Darslar o'rganuvchilar, shaxsiy qobiliyat va qiziqirganliklari, o'rganish usullari va tezliklari boyicha individual tarzda moslashtirilishi. Bu ta'lim usuli talabalarning o'zlashtirishini oshirish va ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

4. Shaxsiy maqsadlar va qarorlar: Har bir talabaning o'z maqsadlari, o'zlashtirish sohasidagi maqsadlari va o'zinga mos ta'lim yo'nalishlarini qarorlash uchun o'zlashtirilgan ta'lim dasturlari tayyorlash. Bu usul talabalarning o'z maqsadlariga yo'naltirish, motivatsiyani oshirish va harakatlanishlarini tashkil etishda juda samarali bo'ladi[6].

Muhokama. Axborot-ta'lim muhitining shakllanishida texnologiyalar integratsiyasi ham muhim ahamiyat kasb etadi, ta'lim jarayonida texnologiyalarni keng qo'llash axborotni qabul qilish va tahlil qilishda o'z aksini topadi. Virtual realizatsiya, yadro barqarorlik, robototexnika kabi sohalarning ta'lim jarayonida qo'llanishi texnologik integratsiyaning bir qismi hisoblanadi. Axborot-ta'lim muhitining shakllanishida texnologiyalar integratsiyasi, ta'lim jarayonini rivojlantirish va o'rganuvchilarni yarauvchilik bilimlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Texnologiyalar integratsiyasi ta'lim jarayoniga dinamiklik



va interaktivlik kiritadi. Bu integratsiyada quyidagi texnologiyalar muhim rol o'ynaydi:

1. Interaktiv dasturlar va o'yinlar: Interaktiv dasturlar o'rganish jarayonida qiziqarli va samarali bo'lish uchun foydalaniladi. Masalan, tarixiy voqealarni o'rganish uchun interaktiv dasturlar va o'yinlar talabalar uchun maqbul va yaratqich ta'lim imkoniyatlari yaratadi.

2. Onlayn ta'lim platformalari: Moodle, Google Classroom, Schoology kabi onlayn ta'lim platformalari orqali talabalar bilan muloqotlar olib borilishi, dars materiallarini taqdim etish, vazifalar va sinovlar berish, maslahatlar almashish va interaktiv ta'lim amaliyotlarini o'tkazish mumkin.

3. Vebinarlar va onlayn darslar: Vebinarlar va onlayn darslar orqali o'qituvchilar va o'rganuvchilar o'rtasida interaktiv muloqotlar va darslar olib borilishi mumkin. Bu texnologiyalar o'rganishni zamonaviy va samarali tarzda o'rganuvchilar uchun eng sodda va samarali bo'lishiga imkon beradi.

4. Multimedia dasturlar: Video darslar, interaktiv interfeyslar, tarixiy animatsiyalar va grafikalar orqali tarixiy voqealarni o'qitish va o'rganish samarali bo'lishini ta'minlaydi. Talabalar tarixiy ma'lumotlarni vizual ravishda ko'rishadi va tushunishadi.

5. Big Data va analitika: Big Data va analitika texnologiyalari o'qituvchilarga talabalarning ilmiy natijalari, faoliyatlarini va o'zlashtirish darajasini tahlil qilishda yordam beradi. Bu ma'lumotlar o'qitishni individual tarzda moslashtirish, talabalarning rivojlantirish yo'nalishlarini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek ma'lumotlar analitikasi, "Machine learning" algoritmlari yordamida ma'lumotlarni tahlil qilish, o'rganish va foydalanish tizimlarini rivojlantirishga yordam beradi.

6. San'atraq yondashuvlar: San'atraq yondashuvlar, tarixiy joylarda virtual sayohatlar, tarixiy ob'ektlar va onlayn ma'ruzalar orqali talabalar tarixiy ma'lumotlarni yuqori sifatli shaklda o'rganishlariga imkon beradi.

Bu texnologiyalar integratsiyasi axborot-ta'lim muhitining samarali shakllanishida muhim ahamiyatga ega, chunki ular o'rganuvchilar va talabalar uchun interaktiv ta'lim sohasini rivojlantirishda va yangiliklarni qo'llab-quvvatlashda juda muhim rol o'ynaydi.

Axborot-ta'lim muhitining taraqqiyoti:

2. Yadro texnologiyalar: Kvant texnologiyalari, kiberxavfsizlik sohalari, blockchain texnologiyalari va boshqa sohalarda rivojlanish. Bu sohalarning ta'limga integratsiyasi va o'qitish usullarini yangilashga olib keladi.

3. Texnologiyalar va Kreativlik: Adabiyot, san'at, dizayn sohalari bilan texnologiyalar yaxshi integratsiyasini rivojlantirish. Mahsulot shakllanishi,



dizaynni yaxshilash va kreativlikni qo'llab-quvvatlash uchun texnologiyalardan foydalanish.

Xulosa. Yangi texnologiyalar va taraqqiyotlar bilan, axborot-ta'lim sohasi ham yanada rivojlantirilmoqda va uni kengaytirish uchun innovatsiyalar va yangiliklar muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda faqat texnologiyalarni qo'llash emas, balki ularni ta'limning sifatini yanada oshirish uchun qo'llab-quvvatlash ham zarur bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. O.D.Raximov, O.M.Turg'unov, Q.O.Mustafaev, H.J.Ro'ziev Zamonaviy ta'lim texnologiyalari / Toshkent, "Fan va texnologiya nashriyoti", 2013y., 172 -bet.
2. Tajiev M, Alimov A.YA. va b. Pedagogik texnologiya- ta'lim jarayoniga tadbig'i. /"Tafakkur", Toshkent-2010y.
3. G'ulomov S, Begalov B. Ta'lim va axborot texnologiyalari. //Iqtisodiyot va ta'lim, 2010y, 2-son.
4. Umirzoq Y. Tarix fanida axborot texnologiyalarining qo'llanilishi //Innovations in Technology and Science Education. – 2023. – T. 2. – №. 15. – С. 441-448.
5. Богданова М. Формирование информационно-образовательной среды ДОУ в рамках внедрения ФГОС. — Режим доступа: <http://www.maam.ru/detskijsad/formirovanie-informaciono-obrazovatelnoisredy-dou-v-ramkah-vnedrenija-fgos-do.html>.
6. Варакина О. В. Эффективные практики реализации элементов ЕИОС образовательной организации в условиях реализации ФГОС // Сборник материалов всероссийской заочной научно-практической конференции «Эффективные практики реализации элементов Единой информационной образовательной среды образовательной организации в условиях реализации ФГОС». — М.: Издательство Перо, 2016. — С. 84–86.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada axborot-ta'lim muhitining shakllanishi va taraqqiyot evolutsiyasi, axborotlashtirish, axborot tizimi, axborot resurslari haqida ma'umotlar, ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning tarix fanining rivojlanishidagi o'rni haqidagi qarashlar berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены взгляды на формирование информационно-образовательной среды и эволюцию развития, информатизации, информационной системы, информационных ресурсов, а также на роль научно-технического прогресса в развитии истории.

SUMMARY

This article presents views on the formation of the information-educational environment and the evolution of development, informatization, information system, information resources, and the role of scientific and technical progress in the development of history.



ZAMONAVIY TA'LIM JARAYONIDA ROBOTOTEXNIKANING RIVOJLANISHI VA VUJUDGA KELISH TARIXI

Protasov Yo. Yo.

*Buxoro davlat pedagogika instituti "Matematika va informatika"
ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Jo'rayev A.R.

*Buxoro davlat pedagogika instituti pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
professor – ilmiy maslahatchi*

Tayanch so'zlar: robot, robototexnika, mashinalar, evolyutsiya, smartfon, avtomatik, mexanizm, android, sensor, elektronika, manipulyator, magnit, Mashina, antropomorfik, nanorobot, operator, imitatsiya, sun'iy intellekt, datchik, Adaptiv, Arduino, protsessor, algoritm, mikrokontrolleri, rele modullari, interfeyslar, interfeyslar, pleyerlar, actuator.

Ключевые слова: робот, робототехника, машины, эволюция, смартфон, автоматический, механизм, андроид, датчик, электроника, манипулятор, магнитный, машина, антропоморфный, наноробот, оператор, симуляция, искусственный интеллект, датчик, адаптивный, Arduino, процессор, алгоритм, микроконтроллер, реле модули, интерфейсы, интерфейсы, плееры, актуаторы.

Key words: robot, robotics, machines, evolution, smartphone, automatic, mechanism, android, sensor, electronics, manipulator, magnetic, machine, anthropomorphic, nanorobot, operator, simulation, artificial intelligence, sensor, Adaptive, Arduino, processor, algorithm, microcontroller, relay modules, interfaces, interfaces, players, actuator.

Kirish. Hozirgikundaya'nizamonaviyta'limjarayonlaridarobototexnikaning ahamiyati juda katta. Qadimdan bir kun kelib insonlar xatti-harakatlarini robotlar yoki avtomatlashtirilgan mashinalar bajarishi bashorat qilingan. Bu miloddan avvalgi 400 yilga to'g'ri keladi. Ayni vaqtda robototexnika insonlar hayotiga bir qancha qulayliklarni yaratib beryapti. Texnologiya rivojlanib borishi bilan birga, robototexika ham jadallik bilan rivojlanyapti. Chunki texnologiya robototexnika bilan chambarchas bog'liqdir. Avtomatlashtirilgan mashinalar, boshqacha aytganda, robotlar xavfli hududlarda yoki fabrikalarda ish jarayonlarida odamlar o'rniga ishlashi mumkin. Hozirda olimlar inson shaklidagi robotlarni imkon qadar odamga o'xshatishga harakat qilishmoqda. Robotlar asosan uy



yumushlarida yoki shunga o'xshash bir qancha ishlarda insonlarning hayotida kundalik turmush tarzidagi ishlarida ham foydasi tegadi. Texnologiyaning rivojlanishi bilan tadqiqot va ishlanmalar o'zgarib, rivojlanmoqda, buning natijasida robotlarni qo'llash sohasi ham o'sib bormoqda. Bugungi kunda robotlar uylarda, korxonalarda va harbiy sohada qo'llaniladi. Ko'pgina odam shaklidagi robotlar odamlarga to'g'ridan-to'g'ri zarar yetkazadigan holatlarda, masalan, minalar va bombalarni zararsizlantirishda qo'llaniladi. Insoniyat har doim kundalik hayot va mehnatni yengillashtirish uchun iloji boricha ko'proq harakat qiladi. Bu evolyutsiya jarayonida mashinalar sinfi -robotlar paydo bo'ldi va u bilan bir butun yo'nalish – robototexnika vujudga keldi. Ushbu fan eng faol rivojlangan davlatlardan biri bu Yaponiya hisoblanadi. Ishlab chiquvchilar robotlarni nafaqat tashqi, balki ichki sharoitlarda ham ishlatishni rejalashtirishmoqda. Olimlar yaqin o'n yillarda ular smartfonlardan foydalanish kabi tanish bo'ladi deb umid qilishmoqda. I-III asrlarda robotlar haqida hikoya boshlanadi. Qadimgi Misr, Bobil, Xitoyda harakatlanadigan oyoq-qo'llari va boshlari bo'lgan xudolarning birinchi haykallari. Arximed tomonidan yaratilgan samoviy jismlar aks ettirilgan avtomatik to'p. Muqaddas suvni sotish uchun Aleksandriya Heronining avtomatik tizimlar shular jumlasidandir. O'sha paytda eng ommabop bo'lgan soat mexanizmi va harakatga keltirgan odam shakllari edi. 1495-yilda Leonardo da Vinchi loyihasi - mexanik odam. 1700-yilning o'rtalarida soatsozlar Per-Jak Droz va uning o'g'li Genri-Lui Droz avtomatik tizimlarni ishlab chiqdilar. Ikkinchisining nomida "android" so'zi paydo bo'ldi. 1805-yilga kelib, avtomatik mashinalarni yaratishga turtki beradigan mexanizmlar paydo bo'ldi. 1928-yil – "Janob Televoks" (muallif - muhandis J. Uensli, AQSh) - jamoaviy harakatlarni amalga oshiradigan insonparvar robot hisoblanadi. Yana bir robot – "Naturalist" (doktor Nishimura Makota) - robototexnika tarixining boshlanishini belgilovchi android. U oyoq-qo'llarini qimirlatishga qodir edi:

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Robototexnika sohasidagi texnologik yutuqlar boshqaruv tizimini takomillashtirish sari intildi. Ishlab chiqilgan sensor tizimi bunday robot tizimlarga xosdir: Unimate, Hitachi, Westinghouse. 1970-yildan 2000-yilgacha bo'lgan davr sanoatning faol o'sishi va rivojlanishi bilan tavsiflanadi: yangi boshqaruvchilarni ishlatish, dasturlash tillarini rivojlantirish, kosmosga birinchi robotlarni uchirish va robotlarni yaratadigan mashinalarning paydo bo'lishi. Robototexnika tarixi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Axir, qadim zamonlardan beri odamlar o'yin-kulgi uchun turli xil asboblarni o'ylab topishgan. Qadimgi buyuk matematiklar bizning davrimizda soxta zavq keltiradigan ajoyib mexanizmlarni yaratdilar. O'sha paytdan hozirgi



kunga qadar mustaqil ishlaydigan mexanizmni yaratish istagi soʻnmadi, aksincha, u oʻsib bordi. Dunyodagi eng yaxshi olimlar turli xil funktsiyalarni bajarishga qodir turli xil robotlarni yaratish ustida ishlamoqda. Ammo, tarixni oʻrganishdan oldin, robototexnika nima ekanligini tushunishingiz kerak. Robototexnika - elektronika, shuningdek mexanika va dasturlash asosidagi avtomatlashtirilgan texnik tizimlarning rivojlanish jarayonlarini oʻrganadigan fan. Robotlar ishlab chiqarish zamonaviy sanoatning eng rivojlangan sohalaridan biridir. Tasavvur qiling, hozirgi paytda fabrikalarda va korxonalarda minglab robotlar odamlar mehnatining oʻrniga ishlamoqda. Avtomatlashtirilgan manipulyatorlar turli xil sanoat va ilmiy tadqiqotlarning ajralmas qismiga aylandi. Bundan tashqari, robotlar sizga sayyoramizdan tashqarida, odamlarning kirish imkoni boʻlmagan joylarni oʻrganishga imkon beradi.

Agar biz robotlar tarixi haqida gapiradigan boʻlsak, unda eng oddiy harakatlarni amalga oshiradigan birinchi mexanizmlar qadimgi davrlarda mavjud. Biroq, hozirgi robotning birinchi omon qolgan rasmlari va yozuvlari 1495-yilga borib taqaladi. Ular dunyoga mashhur ixtirochi, olim Leonardo Da Vinchi tomonidan yaratilgan, u qoʻl va oyoqlarni harakatga keltiradigan temir ritsarni yaratgan. Agar zamonaviy robotlar haqida gapiradigan boʻlsak, robototexnika 1961-yilda General Motors magnit barabanida yozilgan harakatlar ketma-ketligini bajaruvchi harakatlanuvchi qoʻl bilan birinchi robotni yaratgan paytdan boshlanadi. Aslida, ushbu rivojlanish robotlarni ommaviy ishlab chiqarishga zamin yaratdi.

Tadqiqot metodologiyasi. Shuni taʼkidlash lozimki, “robot” tushunchasi bizga biroz oldinroq, aniqrogʻi 1921-yilda, fantast yozuvchi Karela Chapek “Rossum Universal Robotlar” pyesasini yozganida kelgan. Albatta, oʻsha paytlarda bu oddiy xayol edi va hech kim robotlar inson hayotiga shu qadar qattiq kirib borishini oʻylay olmas edi. Biroz vaqt oʻtgach, yaʼni 20 yildan keyin, Ishoq Asimov robototexnikaning uchta asosiy qonunini ishlab chiqdi, unda robotlar haqidagi gʻoyalar aniqlandi:

- robot odamga zarar yetkazishga yoki harakatsizlik orqali odamga zarar etkazishga imkon bermaydi;
- robot inson buyruqlarini, agar ular birinchi qonunga zid boʻlmasa, bajarishi kerak;
- robot birinchi va ikkinchi qonunlarga zid kelgunga qadar uning xavfsizligini taʼminlashi kerak.

Robototexnika va avtomatlashtirilgan mashinalarning ommaviy ishlab chiqarilishi 70-yillarda boshlandi. Avvalo, bu ishlab chiqarishda ishlatiladigan sanoat robot mashinalari edi. Ular konveyerlardagi odamlarni muvaffaqiyatli



almashtirdilar va mashaqqatli ishlarni bajarishdi, bu esa ishdagi baxtsiz hodisalar sonini sezilarli darajada kamaytirdi, shuningdek korxonalarning ish unumdorligini oshirdi.

Albatta, robotlar mustaqil ishlashga qodir emas. Ularni boshqarish uchun bizga ishning rivojlanishini doimiy ravishda kuzatib boradigan va kerak bo'lganda ularni o'chirib qo'yishi yoki qayta sozlashi lozim bo'lgan odamlar zarur.

Hozirgi kunda robotlar yanada aqlli bo'ldilar. Texasdagi klaviaturalarni yig'ish uchun IBM (International Business Machines) kabi ba'zi fabrikalar to'liq avtomatlashtirilgan ishlab chiqarishga ega. Shu bilan birga, materiallar tushirilgan paytdan boshlab tayyor mahsulotni qabul qilishgacha bo'lgan barcha ishlar robotlar tomonidan amalga oshiriladi. Bunday fabrikalar yoritishni talab qilmaydi va ular haftada har kun kun bo'yi ishlashga qodir. Robototexnikaning qisqacha tarixi bizga ushbu sohaning qanchalik tez rivojlanayotganini tushunishga imkon beradi. Birinchi robot paydo bo'lganidan boshlab turli xil robot mexanizmlar va mashinalarni ommaviy ishlab chiqarilgunga qadar atigi 50 yildan ko'proq vaqt o'tdi. Bundan tashqari, bugungi kunda oddiy odamlarning kundalik hayotini sezilarli darajada soddalashtiradigan juda ko'p turli xil uy robotlari mavjud. Robototexnika rivojlanishida ilmiy faollik juda yuqori darajada turadi. Har yili robotlar bo'yicha xalqaro konferensiyalar o'tkaziladi, milliy va xalqaro ilmiy-texnik uchrashuvlar chaqiriladi. Har yili ish joyidagi odamlarning o'rnini bosadigan, kundalik hayotda yordam beradigan, ko'ngilochar robotlar va hatto tibbiyotda ishlaydigan insonlarning o'rnini bosadigan ko'plab robotlar mavjud.

Shunisi qiziqki, bugungi kunda robotlar boshqa robotlarni ham yaratishga qodir, bu esa o'z navbatida xuddi shu avtomatlashtirilgan mashinalarni ishlab chiqarishda ishlaydi. Hozirda ko'plab ilmiy fantastika kitoblari odatiy va tanish haqiqatga aylandi va 10-20 yil ichida odamlar orasida qanday robotlar bo'lishini tasavvur qilish qiyin emas.

Zamonaviy hayotda qanday robotlarni topish mumkinligini tushunish uchun biz quyidagi atamalarni bilishimiz kerak:

- mexanizm;
- mobot;
- android;
- mashina.

Mexanizm - shunday yopiq kinematik zanjirki, undagi bir yoki bir necha zvenoga harakat berilganda qolgan zvenolar aniq harakat qiladi.



Robot - bu odamning (yoki hayvonning) funktsiyalarini ma'lum sharoitlarda qisman yoki to'liq bajarishga qodir bo'lgan antropomorfik (odamga o'xshash) xatti-harakatga ega mashina.

Android - bu ilmiy fantastik tushuncha, bizning zamonamizda haqiqatga aylanib bormoqda. Bu odamga o'xshaydigan robot. Androidning maqsadi har qanday faoliyat turida odamni almashtirishdir.

Tahlil va natijalar. Demak, mashina - bu ma'lum bir hududda odam yoki hayvon o'rnini bosadigan mexanizmlar to'plamidir. Bunday qurilmalar, qoida tariqasida, energiyaning bir turini boshqasiga aylantirish uchun mo'ljallangan. Aksariyat hollarda mashinalar mehnatni avtomatlashtirish uchun ishlatiladi. Robot nima ekanligini bilib, biz uning qanday funktsiyalarni bajarishga qodirligini tasavvur qilishimiz mumkin. Hozirgi kunda robotlar uy hayvonlaridan tortib ulkan sanoat inshootlarigacha - changyutgich robotlaridan, fantastik hikoyalardan haqiqiy robotlarga, musiqa asboblari chalayotgan yoki boshqa sayyoralarda muhim vazifalarni bajaradigan turli xil shakllarga ega bo'lishi mumkin. Robototexnika taraqqiyoti uzoq istiqbolga ega. Agar biz ushbu sohaning tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, robototexnika taraqqiyoti har yili jadallik bilan rivojlanayotganini tushunishimiz mumkin va avtomatlashtirilgan mashinalarning turli sohalarida, ayniqsa tibbiyotda muhimligini hisobga olishimiz lozim.

Robototexnika rivojlanish tarixi nisbatan yaqinda boshlanganiga qaramay, ushbu texnologiya sohasi juda yuqori darajaga ega. Dunyoning eng yaxshi olimlari robotlarning yangi turlarini - tibbiyotda turli kasalliklarni davolashda ishlatiladigan nanorobotlardan tortib zamonaviy sun'iy aqlga ega mustaqil mashinalargacha yaratish ustida tinimsiz mehnat qilishmoqda. Hozirgi vaqtda siz robototexnika sohasida qanday yuqori cho'qqilarni zabt etishni tasavvur qilishingiz mumkin.

Robotlarning 3 turi aniqlandi:

- qat'iy harakatlar dasturi bilan;
- inson operatori tomonidan boshqariladi;
- inson aralashuvisiz maqsadli (oqilona) harakat qiluvchi sun'iy intellekt (ba'zan integral deb ataladi) bilan.

Ko'pgina zamonaviy robotlarning manipulyatorlari bo'lib, garchi boshqa turdagi robotlar mavjud bo'lsa (masalan, ma'lumot, yurish va boshqalar). Birinchi va ikkinchi nav robotlarini bitta mashinada birlashtirish mumkin, ularning ishlash vaqtini ajratish mumkin. Biror kishi uchinchi turdagi robot bilan ishlashi ham maqbuldir (nazoratchilar deb ataladigan rejimda). Quyidagi jadvalda robotlar funktsiyalari odamlar funktsiyalari bilan solishtirilgan. Robotlar



manipulyatorlar deb ataladigan mashinalar sinfga kiradi. Manipulyatorlar – ko‘p zvenolardan iborat mexanizm bo‘lib, odam qo‘li harakatlarini imitatsiya qilishga mo‘ljallangan qurilmadir, u masofadan operator yoki programmali boshqarish tizimi tomonidan boshqariladi (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Robotlarning funksional imkoniyatlari keltirilgan jadval

№	Funksiyalar	Odamning funksional organlari	Robotdagi analog
1	Fikrlash	Markaziy nerv tizimi	Boshqarish tizimi
2	Tashqi muhit bilan aloqa	Sezish organlari	Sezish elementlari (datchiklar va sensorlar)
3	Ish va harakat	Qo‘l, oyoq va hokazolar	Manipulyatorlar va harakatlanish qurilmasi
4	Hayot ta‘minoti	Qon aylanish va hazm qilish organlari	Energiya manbalari

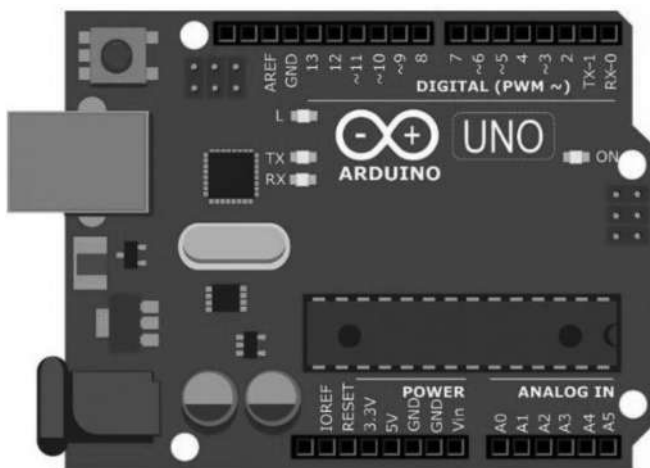
Dastur nazorati - bu sanoat obyektlarida manipulyatorlarni boshqarish uchun ishlatiladigan eng oddiy boshqaruv tizimi. Bunday robotlarda hissiy qism mavjud emas, barcha harakatlar qat’iy ravishda o‘rnatiladi va muntazam ravishda takrorlanadi.

Adaptiv boshqarish. Adaptiv boshqaruv robotlari sensorli qism bilan jihozlangan. Datchiklar tomonidan yuborilgan signallar tahlil qilinadi va natijalarga qarab, keyingi harakatlar to‘g‘risida qaror qabul qilinadi, harakatlarning keyingi bosqichiga o‘tish va boshqalar.

Aqlli boshqaruv. Aqlli boshqaruv usuli sun’iy intellekt usullariga asoslangan. Bunday robotning misoli uzoqdan boshqariladigan minalarni tozalash mashinasi.

Arduino - bu unchalik katta bo‘lmagan plata bo‘lib o‘zining protsessori (mikrokontrolleri) va xotirasiga ega bo‘lgan qurilma hisoblanadi.

Arduino robototexnika va elektronikaga qiziquvchi va izlanuvchi yoshlarga juda qo‘l keladi chunki bu qurilmada kichik va katta bo‘lgan dastur, algoritmlar



1-rasm. Arduinoning ko‘rinishi



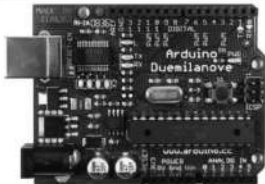
yaratgan holda xar hil qurilmalar, robotlar va boshqa qiziq amaliyotlarni bajarish mumkin.

Boshqacha qilib aytganda, Arduino dasturiy va texnik qismlarni birlashtirib beruvchi qurilmadir (1-rasmga qarang).

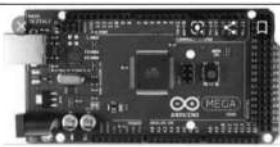
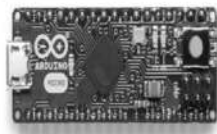
Yuqorida keltirib o'tilganidek Arduinoning juda ko'p turlari mavjud bo'lib, Arduinoni o'rganishni boshlovchilar asosan Arduinoning Uno yoki Nano turidan foydalanishni boshlash lozim. Arduinoning ko'plab turlari mavjud bo'lib bularga misol qilib: arduino uno, arduino mega kabi bir ko'plab aurdino turlari kiradi (2-jadvalga qarang).

2-jadval

Arduinoning turlari

№	Arduino nomi	Arduino rasmi
1.	Arduino Yun	
2.	Arduino Uno	
3.	Arduino Duemilanove	
4.	Arduino Diecimila	
5.	Arduino Nano	



6.	Arduino Mega	
7.	Arduino Leonardo	
8.	Arduino Micro	

Arduinoning Uno va Nano turini yaxshilab o'rganib bo'lgan yoshlar endi Arduinoning buturiga qoniqmay Arduinoning Mega yoki Mega 2560 turini sotib olishga harakat qilishadi. Chunki, endi Arduino Uno, Nano turining xarakteristikasi (texnik ko'rsatkichlari) robototexnik uchun kamlik qiladi. Ayrim robototexniklar esa Arduino Uno bilan tanishib chiqib uni imkoniyatlaridan foydalanib bo'lgandan so'ng, Arduinoning Mega turini sotib olib o'tirmay o'zlari yasab tayyorlab ko'rishga harakat qilishadi. To'g'rida chunki endi ular dasturchi, robototexnik bemalol mikrokontrollerga dastur yozib uni mikrokontrollerga yuklay olishadi. Arduino Uno ning boshqa turlaridan farqi protsessori, mikrokontrolleri, raqamli va analog chiqishlarning ko'p yoki kamligi bilan farqlanadi. Arduinodan foydalanayotgan kishi unga har xil elektr komponentalar va modullarni ulash imkoniyatiga ega bo'ladi, masalan: led chiroqlar, datchiklar, rele modullari tarmoq (Wi-fi, Bluetooth, Ethernet) modullari, sensorlar, motorlar, magnit eshik qulflari va elektr energiyasi bilan ishlaydigan barcha narsalar. Yuqorida aytilgandek Arduino texnik va dasturiy qismni birlashtirib beruvchi qurilma.

Arduinoning Uno turi texnik ko'rsatkichlari:

- Mikrokontroller: ATmega328;
- Ishlash kuchlanishi: 5 V;
- Kirish kuchlanishi(tavsiya etilgani): 7-12 V;
- Kirish kuchlanishi(eng yuqori): 6-20 V;
- Raqamli kirish/chiqish: 14 ta (ulardan 6 tasi КИМ (Широтно-Импульсная модуляция) sifatida foydalanish mumkin;
- Analog kirish: 6 ta;
- Kirish/chiqish orqali o'zgarma tok: 40 mA;



- 3.3 V kiritish uchun o‘zgarmas tok: 50 mA;
- Flesh xotira: 32 KB (ATmega328) undan 0.5 KB yuklovchi sifatida foydalaniladi;
- Tezkor xotira: 2 KB(ATmega328);
- EEPROM: 1 KB(ATmega328);
- Chastota: 16 MGs;

Robot yoki bot (Eng. Bot, abbr. Robot) - bu avtomatik ravishda va yoki belgilangan jadvalga binoan doimiy foydalanuvchi kabi bir xil interfeyslar orqali har qanday harakatlarni bajaradigan maxsus dastur. Qoidaga ko‘ra, atama Internetga nisbatan ishlatiladi. Tarmoq o‘yinlarida botlarni ba‘zan kompyuter tomonidan boshqariladigan pleyerlar deyishadi.

Robot atamasi barqarorlikka ega emas. Qo‘shimcha so‘z (masalan, sanoat yoki BEAM) unga deyarli har doim kerak.

Robot uchta tarkibiy qismni o‘z ichiga olishi zarur:

1. Sensor - Robot muhitini sezadigan sensor.
2. Reflektor - Dastur, ishlov berish moslamasi, neyron:
3. Aktuator - Robotning ishlashi muhitida ishlarni bajarishga imkon beradigan mexanizm.

Robot sensor – reflector - aktuator zanjirida aloqa mexanizmini amalga oshiradigan ish muhitidan mustaqil bo‘lgan avtonom tizimdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak , robotexnikaning hayotimizda ya‘ni kundalik turmush tarzimizda ahamiyati juda katta. Insonlarni yumushini osonlashtiradigan har tomonlama qulay va zamonaviy robotlar ishlab chiqarishni yanada rivojlantirishimiz kerak. Jumladan, yangicha ixtirolar yaratib robototexnikani takomillashuviga o‘z hissamizni qo‘shsak maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ayniqsa hozirgi kunda zamonaviy ta‘lim jarayonida , rivojlanib borayotgan texnologiyalar asosida yangi robotlar yaratish uchun barcha imkoniyatlar mujassam.

Adabiyotlar:

1. Kakhhorov S.K., Zhuraev A.R. Method of application of virtual stands in teaching subjects of electrical engineering, radio engineering and electronics// LXII International correspondence scientific and practical conference «International scientific review of the problems and prospects of modern science and education» (Boston. USA. September 22-23). 2019. – P. 44-47.
2. Zhuraev AR. The choice of the optimized content of labor education and the methodology of its training (5A112101 – Methodology of labor training). Tashkent - 2014 from 107.
3. Bakhraanova U.I., Khaidarova F.Sh., On the Fredholm determinant associated with the family of generalized Friedrichs models // "Advances in Science and Education" monthly scientific - methodological journal № 7 (8) / 2016 - Russia, Moscow P 5 - 7.
4. Saidov Q.S, Bakhraanova U.I. Didactic opportunities to use virtual learning tools in the preparation of future teachers for professional careers // “European Journal of Research and Reflection in Educational



Sciences". Great Britain. Progressive Academic Publishing. (EJRRES) Vol. 8 No. (12), 2020. Part II, Pg, 92-96.

5. Zhuraev A.R., Bakhranova U.I. The use of tasks and concepts related to geometric shapes for the integrated teaching of labor education with the subject of geometry. "Advances in Science and Education" monthly scientific - methodical journal № 7 (8) / 2016 - Russia, Moscow, p. 83 - 85.

6. Zhuraev A.R. Methods of applying virtual laboratories in teaching hydraulics and heat technology // "European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences". -Great Britain. 2019. №7 (7). – P. 35-40.

7. Жураев А.Р., Бахранова У.И. Использование задач и понятий, относящихся к геометрическим фигурам, для интегрированного обучения трудовому образованию с предметом геометрия. "Достижения науки и образования" ежемесячный научно – методический журнал № 7 (8) / 2016 – г. Россия, Москва, с 83 – 85.

8. Zhuraev A.R., Aslonova M.S., Bakhranova U.I. Methodology of using electronic textbooks in teaching the direction "Technology and design" of the subject of technology // "Problems of Pedagogy" scientific and methodological journal № 3 (35) / Russia, Moscow. 2018 .- P. 23 - 25.

9. X.N. Nazarovning "Robototexnik tizimlar va komplekslar". Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma. 1987-yil. 96 b.

10. Ю.Г. Андреев "Робототехника" статья и Машиностроение. 1984 г. 146 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada robototexnika texnologiyalarining bugungi kunda kundalik hayotimizdagi muhim ahamiyati, jamiyatdagi barcha sohalarda muhim o'rin egallayotganligi va ularning rivojlanishidagi o'ziga xos hissasi to'g'risida so'z boradi. Shu bilan birga robototexnikaning vujudga kelish tarixi va qulayliklari haqida ham to'xtalib o'tiladi. Ayni damda robototexnikaning hozirgi zamonaviy texnologiyalar bilan ham bog'liqligi haqida ham fikr yuritiladi. Bulardan tashqari robototexnikaning rivojlanishi haqida bir qancha olimlarning fikr mulohazalari haqida ham ish olib boriladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится о важном значении робототехнических технологий в нашей повседневной жизни сегодня, о том, что они занимают важное место во всех сферах жизни общества, и об их уникальном вкладе в их развитие. При этом будет обсуждаться история появления робототехники и удобств. На данный момент также обсуждается связь робототехники с современными технологиями. Помимо этого, обсуждаются мнения некоторых ученых о развитии робототехники.

SUMMARY

This article talks about the important importance of robotics technologies in our daily life today, the fact that they occupy an important place in all areas of society, and their unique contribution to their development. At the same time, the history of the emergence of robotics and conveniences will be discussed. At the moment, the connection of robotics with modern technologies is also discussed. Apart from these, some scientists' opinions about the development of robotics are also discussed.



DASTURLASH TILLARIDAN PROFESSIONAL TAYYORGARLIKNI RIVOJLANTIRISHNING SHAKLLARI, METODLARI, DASURIY VOSITALARI

Xudayberdiyev Sh.K.

*Muxammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti Qarshi filiali katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: dasturiy, professional, raqamlashtirish, o'zlashtirish, axborotlashgan, pedagogic, dasturlash, metodika, modul, obektga yo'naltirilgan,

Ключевые слова: программный, профессиональный, оцифровочный, освоенный, информационный, педагогический, програмный, методический, модульный, объектно-ориентированный.

Key words: programmatic, professional, digitization, mastering, informational, pedagogical, programming, methodology, module, object-oriented.

Kirish. Ta'limdagi islohotlar har bir professor o'qituvchidan o'zining faniga va barkamol avlod ta'lim-tarbiyasiga oid axborotlarni muntazam o'rgana borib, ularni o'z mehnat faoliyatida izchil qo'llay bilishni talab qiladi.

Zamonaviy dasturiy vositalar muhitida didaktika, zamonaviy dasturiy vositalaridan faol foydalanish orqali bilimlarning samarali o'zlashtirishga yo'naltirilgan o'quv faoliyatidan keng foydalanish, bu muhitdagi didaktik fikrlashni, shaxsning salohiyati va imkoniyatlarini, unda axborot madaniyatini tarbiyalash bo'yicha malaka va ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Zamonaviy axborotlashgan jamiyatda shaxsni rivojlantirish maqsadlarida ta'lim-tarbiyaning tashkiliy shakllari, metodlari, mazmunini tanlash va metodologiyasini takomillashtirishni hamda talabaning intellektual salohiyatini rivojlantirish nazarda tutiladi.

Adabiyotlar tahlili. Ta'limning tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalariga yo'naltirilganlik tamoyiliga ko'ra, o'qituvchi tomonidan talabalarda ma'lum bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirib, aniq bir mavzu bo'yicha darsning tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi salohiyatidan samarali foydalanish maqsadga muvofiq. Talabalar bilimi, malaka va ko'nikmalarini nazorat qilishning



asosiy maqsadi, ular erishgan yutuqlar va muvaffaqiyatlarini aniqlash, uni takomillashtirish yo'llarini ko'rsatish va shu asosda talabalarda faol ijodiy faoliyat ko'rsatish uchun sharoit yaratishdan iborat. Talabalar tomonidan o'quv materiallarini o'zlashtirish sifati birinchidan, o'quv dasturida belgilangan bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash darajasiga, ikkinchidan, nazoratning asosiy maqsadini aniqlashtirish, o'zaro va o'z-o'zini nazorat qilish bo'yicha yondashuvlar, ehtiyojning shakllanishi bilan bog'liq. Uchinchidan esa, bu maqsad talabalarda bajarilgan ish uchun javobgarlikning namoyon bo'lishi kabi shaxsning ijobiy sifatlarini tarbiyalashga qaratilgan bo'ladi [1].

Mamlakatimizda dasturchilar tomonidan Macromedia DreamWeaver, Microsoft FrontPage, HTML muharrirlari va Adobe Photoshop, CorelDraw, Director, Macromedia Flash kabi dasturiy vositalardan, S++, Visual Basic, Delphi, Python kabi dasturlash tillaridan foydalangan holda pedagogik dasturiy mahsulotlar ishlab chiqilmoqda [2].

Matematik dasturiy paketlar – dinamik jarayonlarni modellashtirish, tahlil qilish va dasturlash, shuningdek inson faoliyatining xilma-xil sohalariga tegishli har xil amaliy masalalarni yechishni o'rgatishga qaratilgan dasturlardir. Hozirgi vaqtda kompyuterlarda ilmiy-texnikaviy hisoblashlarni bajarish, matematik modellashtirishda odatdagi dasturlash vositalardan va elektron jadvallardan tashqari MathCAD, Matlab, Maple, Mathematika, Merkury, Gauss, Reduse, Eureka va boshqa maxsus matematik dasturiy paketlardan keng foydalanilmoqda [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillari (Borland C++, Borland Delphi7, Embarcadero Rad Studio, Visual Studio) interfeysining mukammalligi, vizual komponentalardan foydalanish, axborotni qayta ishlovchi ma'lumotlar bazasini shakllantirish, android dasturlashni amalga oshirish, mobil ilovalar, saytlar yaratish, tezkorlik imkoniyatlari mavjudligi bilan boshqa dasturlash tillaridan farqlanadi. Umuman olganda obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillarining cheksiz imkoniyatlari va innovatsion muhiti yordamida istalgan turdagi dasturiy ta'minotni yaratish mumkin. Shu sababli texnika oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan bo'lajak dasturchilarga matematik va tabiiy-ilmiy fanlardan ta'lim jarayonida obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillaridan foydalanish, pedagogik dasturiy mahsulotlar yaratishga yo'naltirish ularning kasbiy faoliyatga tayorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqorida bayon qilingan fikrlardan kelib chiqqan holda pedagogik dasturiy vositalarni ta'lim jarayonida qo'llash, professor-o'qituvchining ta'lim berish imkoniyatlarining oshishiga, boshqa tomondan talabalarning ijodiy faoliyatini faollashtirishiga, amaliy tajribasini yuksaltirishiga, ilmiy yangilikka qiziqishiga va



professional tayyorgarligini rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Bundan tashqari ularning ma'naviy kamoloti darajasi to'g'risida ma'lumotlar olish, ularning dinamikasini kuzatish, bashoratlash, zarur hollarda tuzatishlar kiritish kabi imkoniyatlarni yaratadi. Bularning barchasi ta'lim muassasasi ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirishga va talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashga qaratilgandir.

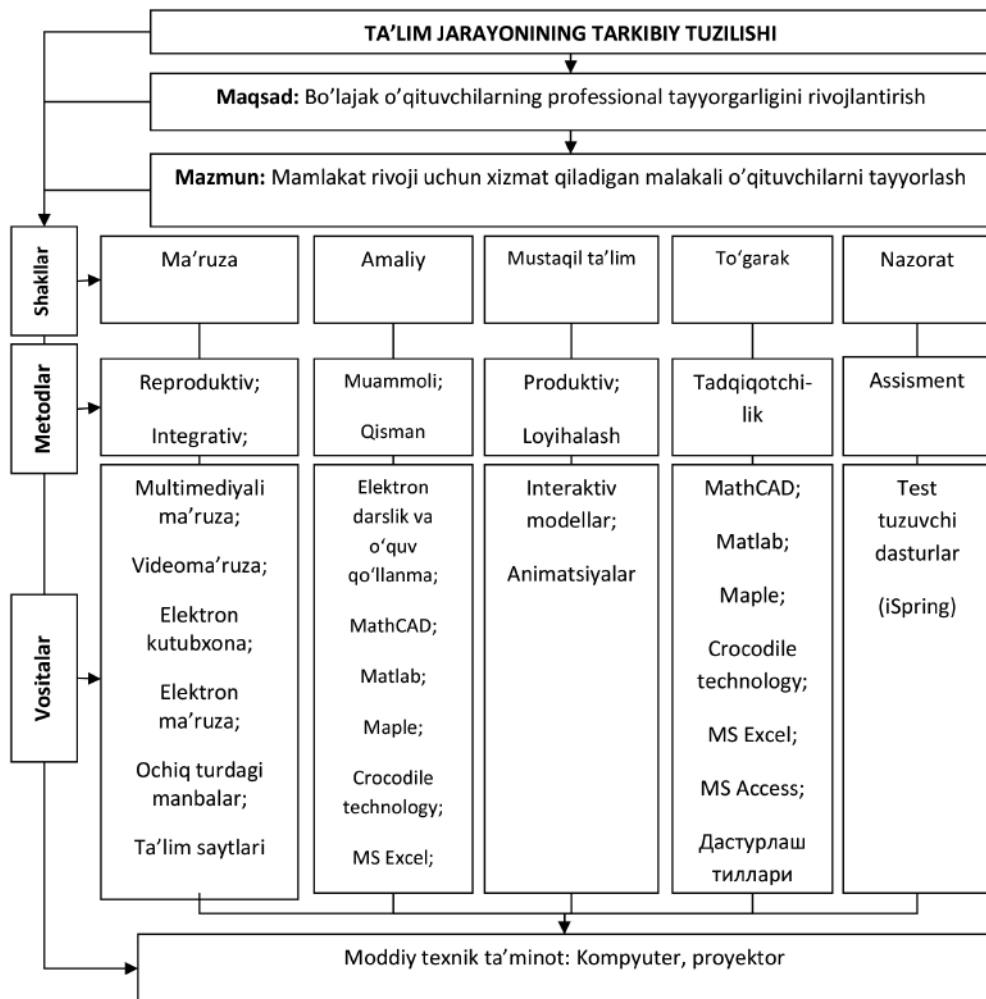
Tahlil va natijalar. Ta'kidlash lozimki, ta'lim va tarbiyada elektron resurslar talabalarning ta'lim berish imkoniyatlarini oshiruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi, lekin ular o'qituvchi o'rnini egallay olmasligi tabiiy. Ma'lumki, pedagogik tadqiqotlarda ko'proq didaktikaga, ya'ni o'quv material mazmunini asoslashga, o'qitishning tashkiliy shakllari va metodlariga qaratiladi. O'qitish jarayoni didaktik tamoyillarga – o'quv materialining izchilligi va tizimlili, ko'rgazmaliligi, tushunarli, ilmiyligiga asoslanadi. Elektron ta'lim resurslar ham qayd etilgan tamoyillar asosida yaratiladi. Ular an'anaviy tarbiyaviy faoliyatning ketma-ketligi va izchilligini inkor etmaydi, balki uning mazmunini zamonaviy kompyuter texnologiyalari asosida to'ldiradi. Shu sababdan dasturiy vositalarini ta'lim muassasalarining ta'lim va tarbiyaviy ishlar tizimiga joriy etish jarayoni integrativ xarakterga ega. O'qitishning muammoli metodi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan o'quv jarayonida qandaydir muammoni qo'yish va uni hal qilish, yechimlarini izlash sifatida tashkil qilishda foydalaniladi. O'qitishning muammoli metodi uslubiyat, obyekt va vaziyatlarni ularga ta'sir o'tkazish jarayonida o'rganishni ko'zda tutadi. O'qitishdan asosiy maqsad ta'lim oluvchilarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini shakllantirishga yuqori darajada ko'maklashishdan iborat. Ta'lim jarayonida olinayotgan bilimlar asosida turli toifadagi masalalarning yechilishi, shuningdek, qo'yilgan muammoni hal qilish uchun zarur bo'ladigan qator qo'shimcha bilimlarni egallash va tahlil qilishni nazarda tutadi. Bunda axborotni to'plash, tartiblashtirish, tahlil qilish va tuzatishga doir ko'nikmalarni egallashga alohida e'tibor qaratiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, dasturlash tillarini o'qitishda asosan talabalarni mustaqil fikrlashga va quyilgan masalani interaktiv usullarda echishga undaydigan interfaol metodlardan foydalanilsa maqsadga muvofiq. Masalan "SINDIKAT" interfaol ta'lim metodi. Ushbu metodda guruh uchta kichik guruhlariga bo'linadi. Bunda taklif etilayotgan topshiriq uch xil nuqtai nazardan hal etilish zarur. Masalan, uch dasturlash tilida kalkulyator yaratish topshirig'i berilgan bo'lsin, u holda birinchi guruh masalani C++, ikkinchi guruh Javada, uchinchi Matlab dasturlash tillaridan foydalanib yechadi.

Soʻngra yechimlar birgalikda muhokama etilib, umumlashtiriladi. Eng optimal echim tanlab olinadi.

Bizning fikrimizcha, uzluksiz taʼlim jarayonlariga dasturiy vositalarni tadbqiq etishning asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- dasturiy vositalarni taʼlim jarayoniga tadbqiq etishning zaruriy moddiy-texnika bazasini yaratish;
- taʼlim jarayoni uchun pedagogik dasturiy vositalarni loyihalash, ishlab chiqish va qoʻllash;
- boʻlajak oʻqituvchilarni dasturiy vositalar ishlab chiqishga doir bilim va kasbiy koʻnikmalarini shakllantirish;
- zamonaviy dasturiy vositalar asosida boʻlajak oʻqituvchilarni professional tayyorgarligini rivojlantirish.





Hozirgi kunda Yevropa va Amerikaning nufuzli oliy ta'lim muassasalarida, shu jumladan mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalarida ham ta'lim jarayonlarida Crocodile Technology, Crocodile Chemistry, Phet kabi dasturidan keng foydalanib kelinmoqda.

Bo'lajak o'qituvchilarni dasturiy vositalardan foydalanib o'qitish orqali professional tayyorgarligini rivojlantirishning doir ta'lim jarayonining tarkibiy tuzilishi 1-rasmda ko'rsatib o'tilgan.

Model (lotincha modulus-o'lov, meyor) biror obekt yoki obektlar tizimining obrazi yoki namunasidir. Masalan, atom modeli, Yer modeli-globus va boshqalar. Modellar mazmuniga ko'ra fizik, matematik, biologik, fizik-kimyoviy, iqtisodiy kabilarga bo'linadi. Modellashtirish-bilish obektlarini (fizik, matematik, biologik, ekologik, iqtisodiy va boshqa hodisa va jarayonlar) ularning modellari yordamida o'rganishdir. Modellashtirish uslublari ilmiy-tadqiqot jarayonini yengillashtiradi, mavhum, juda uzoq yoki juda kichik hajmdagi obektlarni o'rganishda ahamiyatlidir. Matematik modellashtirish o'rganilayotgan obektni matematik formula yoki algoritm ko'rinishida ifodalangan xarakteristikalarini orasidagi funksional bog'lanishdir. Kompyuterda modellashtirish o'rganilayotgan jarayonlar modellarini ekranda hosil qilishni anglatadi. Kompyuterda modellashtirishni metodologik jihatdan quyidagi yo'nalishlarga ajratish mumkin:

1. Geometrik obektlarni modellashtirish;
2. Harakatlarni modellashtirish;
3. Funksiya grafiklarini modellashtirish.

Kompyuterda modellashtirish o'zining qulayligi va universalligi tufayli boshqa tur modellashtirishlarga qaraganda qator ustunliklarga ega. Masalan, vaqtning o'tishini sekinlashtirishi yoki tezlashtirishi, fazoni toraytirishi yoki kengaytirishi, yuqori sarf-xarajatli, xavfli yoki real dunyoda umuman mumkin bo'lmagan amallarning bajarilishini imitatsiya qilish imkonini beradi.

MathCAD dasturiy vositasi boshqa dasturiy vositalardan afzalligi shundan iboratki, masalalarni oson va ko'rgazmali dasturlash imkoniyati, foydalanish soddaligi, jadvallar, grafikli va matnli, yuqori sifatli texnik hisobotlar tayyorlash kabi imkoniyatlarning mavjudligi bilan belgilanadi. Matematik va tabiiy-ilmiy fanlardan amaliy mashg'ulotlar jarayonida ushbu dasturdan foydalanish bo'lajak dasturchilar kasbiy faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Matematik tabiiy-ilmiy fanlardan fizikaviy hodisa va jarayonlarni modellashtirishda yuqori imkoniyatga ega, bunda nafaqat masalalarni sonli usulda yechish, balki analitik usulda ham yechimini topish mumkin. Shu sababli matematik va tabiiy-ilmiy fanlarni o'qitishda MathCAD dasturi o'ziga xos o'rin egallaydi. Ushbu dasturga ilmiy va didaktik yondashish imkoniyati mavjud.



Ilmiy yondashuv: murakkab masalalarni va ilmiy muammolarni loyihalashtirish va matematik modellashirish;

Didaktik yondashuv: dasturdan umumiy o'rta, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi va oliy ta'limda matematika, fizika, sonli usullar va dasturlash fanlaridan amaliy mashg'ulotlarda foydalanish, fanlarga doir zamonaviy didaktik vositalar yaratish.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan pedagogik dasturiy vositalar va matematik dasturiy paketlardan tashqari Maple, Mathematika dasturlari ham yuqori imkoniyatga ega [4].

Matematik dasturiy paketlar imkoniyatlaridan o'qitish jarayonida, ilmiy-tadqiqot ishlarida, turli murakkab funksiyali masalalarni yechimini topishda hamda sonli, analitik usullarda masalalarni matematik modellashirishda foydalanish mumkin. Matematik dasturiy paketlar kompyuterdan katta resurs hamda o'rganuvchidan yuqori bilim va ko'nikmalarni talab qiladi.

Borland Delphi yuqorida bayon etilgan ehtiyojdan kelib chiqib yaratilgan. Ammo, uning fundamental asosini Paskal tili tashkil etadi. Hozirgi kunda Delphi tilining bir necha xil variantlari mavjud (Delphi2, Delphi3..., Delphi7 va hokozo).

Ma'lumki, Paskal dasturida biror kattaroq dastur, masalan amaliy dasturlar majmuini tuzish uchun modulli dasturlashdan foydalaniladi. Qo'yilgan masala kichikroq bo'laklarga bo'lib olinadi. Natijani olish uchun esa, bu bo'laklarni birlashtiruvchi bitta asosiy dastur tuziladi. Aynan shu narsa Delphi dasturlash tilining asosi hisoblanadi.

Umuman olganda laboratoriya ishlarini loyihalashtirish, pedagogik dasturiy mahsulotlar ishlab chiqishda obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillaridan foydalanish orqali bo'lajak dasturchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Lekin, dasturlash tillaridan ta'lim jarayonida foydalanish, fanlarga doir pedagogik dasturiy mahsulotlar ishlab chiqish uchun yetarlicha texnik bilim va kasbiy ko'nikmalar talab etiladi, buning uchun talaba mustaqil ta'lim jarayonida uzluksiz ravishda shug'ullanishi kerak bo'ladi.

Matematik va tabiiy-ilmiy fanlarni o'qitishda hamda ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarishda pedagogik dasturiy vositalar, matematik dasturiy paketlardan tashqari android dasturlash tillari kabi zamonaviy dasturlash tillaridan foydalanish tavsiya qilinadi.

Xulosa va takliflar. Yuqorida keltirib o'tilgan pedagogik dasturiy vositalar, matematik dasturiy paketlar va dasturlash tillaridan foydalangan holda o'qitish jarayonini tashkillashtirish talabalarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi, o'z navbatida bunday yondashuv talabalarni professional tayyorgarligini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.



O'qitishning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanil-gan tadqiqotchilik metodi ta'lim oluvchilarni ma'lum mavzu doirasida ilmiy-texnik tadqiqot olib borish jarayonidagi mustaqil ijodiy kasbiy faoliyatga yo'naltiradi. Ta'limda tadqiqotchilik metodidan foydalanish kelajakda faol ilmiy-tadqiqotga va kashfiyotlarga zamin yaratadi.

Dasturlash tillari fanidan ta'lim mashg'ulotlari jarayonida pedagogik dasturiy mahsulotlar ishlab chiqishga jalb qilish orqali bo'lajak o'qituvchilarning professional tayyorgarligi rivojlantiriladi. Ta'lim jarayonini dasturiy vositalarni qo'llash uchun albatta yuqori sifatli texnik qurilmalar (kompyuter, proyektor, internet tarmog'i va boshqalar) bilan jihozlangan auditoriya bo'lishi talab etiladi.

Sanoat sohasining barcha jabhalarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari keng qo'llanilayotganligi, xorijdan eng zamonaviy asbob uskunalarining kirib kelishi va to'liq avtomatlashtirilgan sanoat korxonalarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, dasturiy vositalarni mukammal biladigan kadrlarga bo'lgan talabni keskin ortishiga olib keldi. Bundan ko'rinadiki, talabalarini barcha fanlar kesimida dasturiy vositalarni keng foydalangan holda o'qitish zamon talabiga aylanib bormoqda. Dasturlash tillari fanining har bir bo'limiga tegishli dasturiy vositalarni qo'llash orqali o'qitishni amalga oshirish talabalarning professional tayyorgarligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kuzatuvlar shuni ko'rsatmoqdaki, matematika va informatika yo'nalishi talabalariga ta'lim berishda zamonaviy dasturlash tillaridan foydalanish zarur, shu bilan birga bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini inobatga olgan holda dasturlash tillarini ta'lim jarayonida qo'llab o'qitish metodikasiga alohida e'tibor berish zarur.

Shu bilan birga, bo'lajak o'qituvchilarni dasturiy vositalar asosida o'qitish orqali professional tayyorgarligini rivojlantirishga doir ta'lim amalga oshirilishi kerak.

Maqolamizda matematika va informatika ta'lim yo'nalishi talabalarini birinchidan, dasturiy vositalardan foydalanib o'qitish metodikasini takomillashtirish, ikkinchidan, talabalarni dasturlash tillarida pedagogik dasturiy mahsulotlar ishlab chiqishga o'rgatish hamda ilmiy-tadqiqotlarga jalb qilish orqali professional tayyorgarligini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. Пидкасистый, П.И. Педагогика. Учебник / П.И. Пидкасистый. – М. : 2006. – 608с.
2. Эльконин, Б.Д. Понятие компетентностис позиции развивающего обучения / Б.Д. Эльконин // современные подходы к компетентностно-ориентированному образованию. – Красноярск, 2002. – с. 24–30.
3. Майер Р.В. Теоретические основы информатики. задачи и программы на языке pascal.- Глазов: ГГПИ, 2011. -- 73с



4. Байденко В.И. Компетенции в профессиональном образовании (к освоению компетентностного подхода) // Высшее образование в России. – М.: 2004. – №11. –с. 3-13.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada pedagogik oliy ta'lim muassasalari talabalariga dasturlash tillari fanini klasterli o'qitish asosida professional tayyorgarligini rivojlantirishda ta'lim metodlari va texnologiyalarini qo'llash hamda dasturiy vositalardan foydalanishni metodikasini takomillashtirishga oid xulosalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены выводы по применению образовательных методов и технологий и совершенствованию методики использования программных средств в развитии профессиональной подготовки студентов педагогических высших учебных заведений на основе кластерного обучения предмету языки программирования.

SUMMARY

It is aimed at improving the methodologies of using educational methods and technologies in the development of professional training for students of pedagogical higher educational institutions based on the cluster teaching of programming languages.



КОМПЕТЕНТЛИ ЁНДАШУВ АСОСИДА ФИЗИКАДАН ТАЪЛИМ БЕРИШ – МУҲАНДИСЛИК ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ОМИЛИ

Бекнозарова З.Ф.

“ТИҚХММИ” МТУ в.б. доценти

Таянч сўзлар: муҳандис, гидроэнергетик, интерактив, компетенция, технология, инновация, метод.

Ключевые слова: инженер, гидроэнергетические, интерактив, компетенция, технология, инновация, метод.

Key words: engineer, hydropower, interactive, competence, technology, innovation, method.

Бўлажак муҳандисларнинг касбий компетентлиги ва рақобатбардошлигини ривожлантириш уларни олий таълим йўналишини танлаш, муҳандислик йўналишига бўлган қизиқишлари ошириш, умумий қилиб айтганда профоориентация жараёнидан бошланиши керак. Ўқишга киргач эса, умумтаълим ва мутахассислик фанларини ўқитиш асносида касбий компетенцияларни шакллантиришга қаратилган таълим амалга оширилиши керак. Бу ҳолатда фундаментал таълим (физика) муҳим аҳамиятга эга, чунки келажакда касбий фаолият билан шуғулланиш даврида муҳандислик муаммоларини ҳал қилишда физика, математика, дастурлаш, машина деталлари, назарий механика каби фанлардан олган билимларни амалиётга қўллаш, тажриба ва ҳисоблаш масалаларини ечиш асосида касбий фаолиятида учрайдиган ҳолатларга мобиллиги таъминланиши лозим.

Шу маънода “ТИҚХММИ” Миллий тадқиқотлар университетида таҳсил олаётган бўлажак муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлаш жараёни нафақат маълум миқдорда назарий билимга эга бўлган мутахассисни, балки кенг дунёқарашли, ижодий фикрлашга, ўз-устига ишлаш қобилияти, ўз-ўзини ривожлантириш қобилиятини, зарурий касбий компетенцияларини шакллантиришдан иборат бўлади [1]. Бўлажак муҳандисларни тайёрлашда



эътибор қаратиладиган асосий жиҳатлардан яна бири таълим жараёнини мустақил ташкил этиш ҳисобланади. Яъни, муҳандиснинг рақобатбардошлиги кўп жиҳатдан унинг касбий муаммоларга мустақил ва ижодий ёндашиш қобилияти билан белгиланади. Шунинг учун ҳам физикадан билим олишнинг асосий усулига асосланган ва талабаларнинг мустақил ўрганиш қобилиятини ривожлантиришга йўналтирилган таълим методлари ва педагогик технологиялар катта аҳамиятга эга.

Ҳозирги кунда олий таълим беришнинг икки мақсади мавжуд: талабаларга мустақам билим, кўникма ва малакалар бериш ҳамда муҳандислик соҳасида муваффақиятли ишга жойлашиш учун зарур бўлган зарурий касбий компетенциялар мажмуини шакллантириш.

Физикани ўқитиш жараёнида талабаларни нафақат назарий маълумотлар билан таъминлаш, балки уларни касбий компетенцияларини шакллантириш ҳам муҳим, улар ўрганилган мавзунини таҳлил қилади, синтез қилади, умумлаштиради, формаллаштиради, моделлаштиради, дастурлайди, автоматлаштиради ва касбий муаммоларини ҳал қилиш жараёнида касбий фаолиятнинг тегишли соҳаларига, ирригация ва мелиорация соҳасига татбиқ этилади.

Тадқиқотимиз доирасида бўлажак муҳандиснинг зарурий касбий компетенцияларини шакллантириш физика, математика, умумкасбий ва ихтисослик фанларини ўрганиш, янги оргтехника ва муҳандислик технологияларни ўзлаштириш бўйича фундаментал асос бўлган касбий муаммоларни ҳал қилиш орқали аниқлаймиз. Бу ҳолатда энг катта қизиқиш амалий машғулотлар билан ифодаланади, чунки улар маъруза, лаборатория иши, мажбурий мустақил иш ва тўғарак элементларини ўз ичига олиши мумкин. Бундан ташқари, амалий машғулотларда асосий фаолият бўлажак ирригация ва мелиорация муҳандислик фаолиятини моделлаштиришни англатувчи касбий муаммоларни ҳал қилишдир. Бинобарин, физика курсидаги амалий машғулотлар муҳандиснинг зарурий касбий компетенцияларини шакллантириш учун катта имкониятларга эга.

Физикадан амалий машғулотларда зарурий касбий компетенцияларни шакллантириш учун профессор-ўқитувчи қуйидаги педагогик шакллардан фойдаланиши мумкин: сухбат, сўровнома, индивидуал лойиҳа, мустақил ишларни бажариш, оралиқ баҳолаш, кейс-стади, ассисмент, кластер ва бошқалар. Бўлажак муҳандисларда зарурий касбий компетенцияларни шакллантириш учун физикадан касбий муаммоларни ҳал қилишга йўналтирилган таълим бериш жараёни етарлича ўрганилмаганлиги учун ҳам биз олиб бораётган тадқиқотимиз доирасида физикавий масалаларнинг ҳар хил турлари ҳамда уларни тизимли, методологик, компетентли ёндашувлар



ҳамда узвийлик, узлуксизлик, фанлараро интеграцион ўқитиш тамойиллари нуктаи назаридан ҳал этиш йўллари кўриб чиқишни лозим деб ҳисоблаймиз.

Физикадан касбга йўналтирилган муаммоларни ҳал қилиш ҳар хил муҳандислик фикрлаш турларини, талабаларнинг касбий компетенцияларини шакллантиришга ёрдам беради, физикадан назарий, амалий ва лаборатория машғулотларини материалнинг турли мазмунидан фойдаланишга таъсир қилади ва шунинг учун бўлажак муҳандиснинг зарурий касбий компетенцияларини шакллантиришга мўлжалланган. Масалан, касбий муаммолар масалалар ва касбий-иждодий вазифаларни ҳал этиш физикадан олинган билимларни мустақил қўллашга қаратилган бўлиб, таҳлил қилиш, синтез қилиш, умумлаштириш, формаллаштириш ва моделлаштириш, қарор қабул қилиш, режалаштириш ва мустақил равишда жавоб олишнинг янги йўллари кидириш қобилиятини ривожлантиради, шунинг учун улардан коммуникатив, когнитив ва алгоритмик компетенцияларни шакллантириш учун фойдаланиш маъқулроқ.

Физикадан касбий вазифаларни таснифлаш шарт, чунки касбий муаммо ва касбий-иждодий вазифа ўртасида аниқ чегара йўқ ва бу турдаги стандарт ёки ўқув вазифаларидан бутунлай ажратиб бўлмайди, чунки турли рақамли маълумотлар билан мутлақо бир хил касбий вазифалар касбий-иждодий ёки муаммо компонентига эга эмас. Бироқ, физикадан таълим жараёнида билимлар профессор-ўқитувчига ҳар бир гуруҳ ва ҳар бир талабанинг индивидуал ва касбий тайёргарлигини аниқроқ фарқлаши учун зарур. Шунини таъкидлаш керакки, лойиҳалаш, конструкциялаш ва тадқиқотчилик элементлари бўлган таълим вазифалари нафақат талабалар учун мақсадга мувофиқ бўлгандагина физикавий фикрлашни ривожлантиради, яъни талабалар бундай касбий муаммоларни ечишга назарий ва амалий жиҳатдан тайёрланиб, уларни ечимини топа оладилар.

Шундай қилиб, касбга йўналтирилган физикавий масалаларни ечиш жараёни бўлажак муҳандислар томонидан касбий фаолиятда ишлаб чиқариш, лойиҳалаш ва конструкциялаш каби масалаларини ҳал қилишда фойдаланилади.

Физика курсида муҳандислик масаласини ечишнинг тажрибавий ва амалий босқичлари давомида масала шартига киритилган ва киритилмаган миқдорлар орасидаги боғланишлар амалга оширилади, керакли ўлчов ишлари, алгоритмлаш, моделлаштириш ва математик ҳисоблашлар бажарилади. Физика курсининг амалий ва лаборатория машғулотларида талабалар маълум мавзу ёки бўлимни ўзлаштиришнинг дастлабки босқичларида тайёр ечим алгоритмларидан фойдаланадилар ва кейинчалик мураккаброқ



касбга йўналтирилган масалаларни ечиш йўлини мустақил ўзлари белгилайдилар. Натижада физика курсида касбий муаммоларини ечишда талабалар ўз касбий фаолиятида муҳандис учун зарур бўлган лойиҳалаш, конструкциялаш, тадқиқотчилик, ишлаб чиқариш ва созлаш, бошқарув ва тадқиқотчилик компетенциялари шаклланади. Натижа олингандан сўнг муҳандислик масалани ечишнинг рефлексив босқичи юзага келади, унда натижаларни таҳлилий ва математик текшириш амалга оширилади.

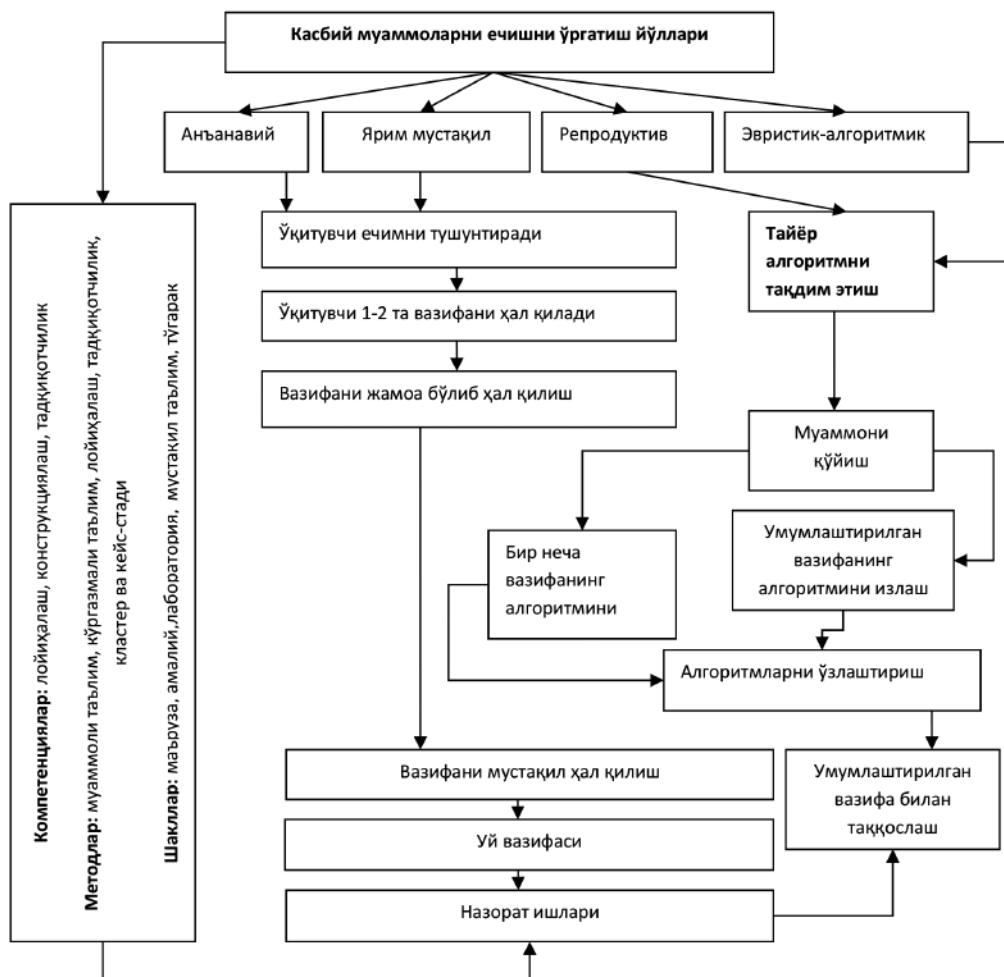
Педагогик амалиёт шуни кўрсатадики, физикадан амалий дарсда касбий муаммоли масалаларни ечишнинг анъанавий ва ноанъанавий усулларида фойдаланилганда, кўпчилик талабалар мунозарада тингловчи сифатида пассив иштирок этадилар ёки ечим излашда умуман иштирок этмайдилар. Бунда асосий касбий компетенцияларни ривожлантириш қийин бўлади. Профессор-ўқитувчи талабалар гуруҳида фақат когнитив компетентликни яъни билим компоненти фақат мунозарада фаол бўлган талабалар учун паст даражада шакллантириши мумкин, чунки мустақил касбий муаммоларни ҳал қилиш билан кўпчилик талабалар фақат тайёр ечимни доскадан ёзиб олади. Бу эса кўриниб турганидек, керакли натижага эришишга қаршилиқ кўрсатади. Физикадан масалалар ечиш жараёнини анъанавий ва ноъанавий нуқтаи назардан ўрганиб, олимлар қуйидагиларни аниқлайдилар: 1) анъанавий; 2) ноъанавий; 3) алгоритмик; 4) эвристик [2-4].

Тадқиқот жараёнида муаммони ҳал этиш усулларига компетентли ёндашуви схемаси ишлаб чиқилди (1-расм).

Бизнинг фикримизча, зарурий касбий компетенцияларни шакллантириш мақсадида бўлажак муҳандислар аввало физикавий масалаларни ечиш учун умумлашган қобилиятларни, яъни алгоритмлаш, моделлаштириш, автоматлаштириш қобилиятларини ривожлантиришлари лозим.

Бўлажак муҳандисларнинг зарурий касбий компетенцияларини шакллантириш воситаси сифатида умумий физика курси бўйича касбий вазифаларини таҳлил қилиш асосида амалий ва лаборатория машғулотлар учун вазифаларни танлашга қўйиладиган асосий талабларни аниқлаймиз:

1. Вазифанинг муҳандислик соҳасидаги билимларни талаб қилинадиган даражасига мувофиқлиги. Педагогик, психологик ва илмий адабиётларда билимларни ўзлаштириш даражаларининг бир нечта таснифи мавжуд: 1) тайёр билимларни кўрсата олиш даражаси; 2) ностандарт вазиятларда билимларни қўллай олиш даражаси; 3) касбий муаммоли вазиятларда билимларни қўллай олиш даражаси [5]. Шундай қилиб, билимнинг етарли даражаси когнитив-таҳлилий, ахборот-математик, лойиҳавий, конструкторлик ва тадқиқотчилик каби зарурий касбий компетенцияларни шакллантиришга мос келади. Агар талаба ўртача даражадаги физик масалаларни ечиш қо-



1-расм. Таълим муаммоларини компетентли ёндашуви нуқтаи назаридан ечишга ўргатиш усуллари

биятига эга бўлса, бу когнитив-таҳлилий, ахборот-математик компетентликнинг ривожланишини кўрсатади, лекин касбий тайёргарлик даражасида лойиҳа, тадқиқот ва конструкторлик компетенциялар ривожланади. Агар талаба эгаллаган билимлардан касбий фаолиятда қўллай олса, когнитив компетентлигини шаклланганлиги ҳақида гапириш мумкин.

2. Амалий ва лаборатория машғулотларида сифат ва ҳисоблаш таркибининг оптимал комбинацияси. Талабалар мавзуга формаллаштириш муносабатда бўлмасликлари учун физикавий ҳодиса ва жараёнларнинг сифат тавсифига етарли эътибор бериш керак, бу эса келгусида олинган жавобни янада мазмунли ҳисоблаш ва таҳлил қилиш имконини беради. Бундан ташқари, фундаментал, умумкасбий ва ихтисослик фанларнинг бошқа



соҳалари билан ўзаро алоқаларни олиб бориш, бу муаммонинг ечимини касбий фаолиятида қандай ишлатиш мумкинлигини кўрсатиш лозим.

3. Муаммоли касбий вазифаларнинг дифференциаллашганлиги. Амалий ва лаборатория машғулотларда ўртача мураккабликдаги касбий муаммоларни кўриб чиқиш маъқулроқдир, аммо талабалар учун дифференциал ва шахсий ёндашувда турли мураккабликдаги касбий муаммоларни ҳал қилишни ўз ичига олади, шунинг учун гуруҳнинг касбий тайёргарлигига ва алоҳида талабаларнинг қобилиятига қараб, барча қобилиятларни ривожлантиради.

Шундай қилиб, умумий физика курсини ўқитиш жараёнида бўлажак ирригация тизимларида гидроэнергетика йўналиши талабаларининг касбий компетентлигини шакллантириш компетентли ёндашувга асосланиши керак, чунки касбий муаммоларни ҳал қилиш талабаларнинг келажақдаги касбий фаолиятининг асосий туридир. Касбий муаммоли вазифаларни тўғри танлаш, жавоб топишнинг тегишли усуллари, ечишнинг умумлаштирилган (алгоритмлаш, моделлаштириш, лойиҳалаш, визуаллаштириш, автоматлаштириш) усулларида фойдаланиш ва шунга мос равишда зарур ахборий-дидактик таъминотни ишлаб чиқиш профессор-ўқитувчига физикадан маъруза, амалий, лаборатория, тўгарак ва мустақил таълим машғулотларида талабаларнинг зарурий касбий компетенцияларини шакллантиришга имкон беради.

Биз таклиф қилган педагогик технологиялар мажмуи физика бўйича билим ва кўникмалар асосида касбий йўналтирилган муаммоларни ҳал қилиш, улардан улардан умумкасбий ва ихтисослик фанларда фойдаланиш, физика курсининг якуний босқичида эмас, балки бутун мавзу бўйича қўлланилиши; турли кўринишдаги физикадан берилган топшириқларни ечиш орқали амалга оширилади. Педагогик технологиялар мажмуи физика ўқитишни ва фундаментал билимларни касбий фаолиятда қўллашни бирлаштириш имконини беради.

Адабиётлар:

1. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды. – М.: Педагогика, 1989. - 574 с.
2. Клещева Н.А., и др. Перспективные направления совершенствования процесса обучения в техническом вузе : учеб.-метод. Пособие.– Владивосток: Изд-во ДВГТУ, 2007. – 137 с.
3. Кодикова Е.С. Формирование исследовательских экспериментальных умений у учащихся основной школы при обучении физике. Дис. ... канд. пед. наук: Москва, 2000. 220 с.
4. Королев М.Ю. Методическая система обучения методу моделирования студентов естественных и математических направлений подготовки в педвузах: (теория и методика обучения и воспитания): док. пед. наук: Моск. гос. ин-т. – М., 2012. – 501с.
5. Большой энциклопедический словарь – 2-е изд., перераб. И доп. – М.: Гл.ред. А.М. Прохоров. М.: науч. Изд-во «Большая российская энциклопедия», С-Пб. «Норинг», 2002. – 1456 с





BO'LAJAK FIZIK O'QITUVCHILARNING ANALITIK FIKRLASHINI RIVOJLANTIRUVCHI O'QUV MAQSADLARINI BELGILASHDA DIALEKTIK YONDASHUV

Janabergenova G.

NDPI Fizika o'qitish metodikasi kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: aniqlashtiruvchi va muammoviy savollar, tahliliy-tanqidiy fikrlash, amaliy savollar, metod, fikrlashni optimallashtirish.

Ключевые слова: уточняющие и проблемные вопросы, аналитико-критическое мышление, практические вопросы, метод, оптимизация мышления.

Key words: clarifying and problematic questions, analytical-critical thinking, practical questions, method, optimization of thinking.

Kirish. Odamlarning turmush tarzini yaxshilashning yagona yo'li ilmu-fanning eng so'nggi yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy qilishdir. Shundagina mehnat unumdorligining, ya'ni kishi boshiga ishlab chiqariladigan mahsulotlarning hajmi ortadi. Bu esa daromadlarning ortishiga olib keladi. Davlat budjetiga qo'shimcha mablag'lar tushib ijtimoiy sohaga – ta'limga, ilmu-fanning rivojlanishiga ko'proq mablag' ajratishga imkon tug'iladi. Barcha rivojlangan mamlakatlar aynan shu yo'sinda ish tutishgan. Buyuk bobomiz Imom al-Buxoriy iboralari bilan aytganda:

“Ilmdan o'zga najot yo'q va bo'lmagay”

Inson faoliyatining barcha sohalarida, -xoh u ishlab chiqarish bo'lsin, xoh madaniyat va san'at, xoh ilmiy yoki pedagogik faoliyat bo'lsin “ijodiy faoliyat” yuqori baholanadi va rag'batlantiriladi. Chunki u har qanday faoliyat samaradorligining ortishiga olib keladi. Shuning uchun ham «ijodiy faoliyat» bilan shug'ullanuvchi, ya'ni «ijodiy fikrlash» ko'nikmalariga ega bo'lgan mutaxassislar doimo yuqori baholanib kelingan. Hozirgi paytda esa ularning «bahosi» yanada ortmoqda. «Ijodiy fikrlash»ni o'rgatish esa ta'lim jarayonida amalga oshiriladi.



Adabiyotlar sharhi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni [1], 2020-yil 31 yanvar kuni ilm-fanni rivojlantirishga bag‘ishlab o‘tkazilgan yig‘ilish bayoni hamda “Fizika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2021-yil 19-martdagi PQ-5032-sonli qarorida [2] “STEM” fizika klublarini tashkil etish vazifasi qo‘yilgan. “STEM” fizika klublari to‘garaklari o‘tkaziladigan fan to‘garagining maqsadi sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda talabalarga qo‘shimcha bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashiga hamda ularning fizika sohasidagi bilimlarini chuqurlashtirishga, kengaytirishga va kasb tanlashda yordam berishga qaratilgan.

«Fikrlash»-biror muammo haqida muayyan bir xulosaga kelish maqsadida mulohaza yuritmoq yoki o‘ylamoqdan iborat bo‘lgan psixologik jarayondir [6].

Eramizdan 400-300 yil oldin yashashgan fikrlash asoschilari Suqrot, Pluton va Aristotellardan quyidagi – analiz, mulohaza yuritish va tanqiddan iborat analitik fikrlash sistemasi qolgan.

Analitik fikrlashni o‘rganishning eng maqbul usullari-matematik, fizik masalalar, krossvordlar, rebuslarni yechish, ba’zi kompyuter o‘yinlari bilan shug‘ullanish, badiiy adabiyotlar o‘qish, detektiv adabiyotlarni o‘qiganda va detektiv filmlarini ko‘rganda o‘zini izquvar o‘rniga qo‘yib mulohazalar yuritish va hakovolardir.

Shuningdek Suqroti hakimdan tanqidiy fikrlash ham meros qolgan. U o‘z mulohazalarida nima noto‘g‘riligini ko‘rsatishga uringan. «Agar sho‘rvaning ko‘pigi olib tashlansa u toza bo‘ladi» qabilida ish tutgan. Boshqacha aytganda barcha noto‘g‘rilar olib tashlansa to‘g‘ri, ya’ni haqiqat qoladi deb hisoblagan. Lekin ko‘pik bilan birga yana allaqancha «mahsulotlar» tashlanayotganligiga e’tibor bermagan. Suqrot yangi g‘oyani taklif qilishdan ko‘ranima «yomonligini» ko‘rsatishni muhim deb bilgan. Tanqid (kritika (lot)-hukm qilish mahorati) – inson faoliyatining biror sohasiga aloqador hodisani baholash, analiz qilish. U xatolarni topish va muhokama qilishdan iboratdir. Tanqid- nimaningdir yoki kimningdir kamchiliklarni baholash, nima yoki kimdir haqida salbiy fikr yuritishdir. O‘zgalarni tanqid qilish qaralayotgan muammoga ularning munosabatini o‘ziniki bilan mos kelishini istashdir.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Tanqidiy fikrlash – narsalar va hodisalarni analiz qilib asosli xulosalar chiqarish maqsadidagi mulohazalar sistemasi bo‘lib, u tanqidiy baholash xarakteriga ega. Ya’ni u tanqidga tayangan analitik fikrlashdir [7].



Demak tanqidiy fikrlash maqbul yechimni topishning yaxshi usullaridan biri bo'lsa-da, undan doimo foydalanish maqsadga muvofiq emas. Odam o'zini doimo to'g'ri deb hisoblamasligi kerak. Garchi bu rohat bag'ishlasa-da, u boshqa nuqtai nazarlarga e'tibor bermasligimizga olib keladi. Barcha qarorlarni qabul qilish uchun ham tanqidiy fikrlash zarur bo'lavermaydi. Ko'pincha tanqidiy fikrlashdan ko'ra «ijodiy fikrlash» elementlarini qo'llagan ma'qul.

«Ijodiy fikrlash» – muammoning yechimini topish maqsadida yangi narsani yaratish maqsadidagi fikrlashdir.

Ta'limda analitik fikrlash-mavzuning ma'nosini tushunishga yo'naltirilgan, talabalarning yangi g'oyaga, xulosaga kelishini ta'minlaydigan fikrlash.

Fikrlash narsalarning yaxshi tomoni va ularni yanada yaxshilashga qaratilgan bo'lmog'i kerak. Shu nuqtai nazardan «tanqidiy fikrlash» fikrlashning eng yaxshi usuli bo'lmay ta'lim jarayonida unga ortiqcha e'tibor berish maqsadga muvofiq emas. Bo'lajak fizika o'qituvchilariga har qanday vaziyatda ham voqeaning ijodiy tomonlarni topishga o'rgatish kerak. Ular ba'zan aniq, ba'zan esa ong ostida yashirin bo'ladilar.

Hozirgi paytda adabiyotlarda «ijodiy fikrlash» ga alternativ sifatida «kreativ fikrlash» iborasi ham ishlatiladi. «Kreative» – inglizcha so'z bo'lib – yaratmoq, ijod qilmoq degan ma'noni anglatadi va shaxs faoliyatini ifodalaydi. Kreativlik-ijodkorlik qobiliyati. Kreativ fikrlash (ijodiy fikrlash)- g'ayrioddiy g'oyalarga tayanib muammoning yechimini topish maqsadidagi fikrlash. Kundalik hayotda kreativlik-chorasiz holatlarda maqsadga erishish, muammoga yechim topa olish layoqatini ko'rsatadi. Hozir u ikkita: yangilik va manfaat berish ko'rsatkichlari asosida baholanadi.

Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lmish yoshlarni ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu yo'lda xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga ega.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida talabaning fizika fanidan amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini bajarishda mustaqilligiga erishishi, talabaning ijodkorlik, konstruktorlik, eksperimental tayyorgarligini hamda mantiqiy fikrlashini STEM ta'lim dasturi orqali rivojlantirish natijada talabalarida ham bunday qobiliyatlarni shakllantirishga erishilgan bo'ladi. Xalqaro ta'lim



dasturlari (STEM) asosida o'qitish bugungi kunning dolzarb vazifalari va o'rganilishi talab etilayotgan yo'nalish hisoblaniladi [3].

Ta'lim sohasiga STEM dasturini tadbqiq etish, o'zlashtirish asosida ochiq, moslashuvchan, induviduallashgan, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Fizika fanini STEM dasturi asosida o'qitish orqali bo'lajak o'qituvchi mavjud sharoitlar va ish tajribasiga asoslanib ijodiy yondashgan holda ish faoliyatini olib borishi hamda mantiqiy fikrlash doirasini kengaytirishi lozim. Jumladan, STEM dasturi asosida talaba fizika fanidan amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini bajarishda quyidagi vazifalarni amalga oshirishi belgilangan [4]:

- Talabada dunyodagi texnik va kommunikatsion o'zgarishlarni o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirish;
- Fan- texnika va texnologiyalar taraqqiyotini o'rgatish orqali talabalarda ixtirochilik va konstruktorlik qobiliyatlarini shakllantirish;
- Talabalarning fizik hodisalarni kuzatish va tahlil qilishga, o'rganiladigan hodisaning boshqa hodisalarga bog'liqligi;
- Talabalarning hodisa va qonuniyatlarning eksperimental ravishda tekshirib ko'rish usullarini ishlab chiqishi muhim o'rin tutadi.

Innovatsion taraqqiyotning shiddat bilan o'zgarishi yaxshi, lekin deyarli har kuni dunyoda yangi yangi ixtirolarning kashf etilishi, yangi yangi sohalarining paydo bo'lishi zamonaviy o'qituvchidan juda katta mahoratni talab etadi. Talabalarning texnik- ijodkorlik va konstruktorlik qobiliyatlarini oshirish uchun esa STEM ta'lim tizimidan foydalanish yaxshi samara beradi.

STEM ushbu qisqartma quyidagicha yoysak bo'ladi: fan, texnologiya, muhandislik, matematika. STEM ta'limda tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik va matematika fanlar sohasini yagona ta'lim tizimiga integratsiyalashuviga asoslangan.

STEM ta'lim tizimi o'quv samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Uning asosiy g'oyasi shundan iboratki, bu tizimda amaliyot, nazariyani miyamiz bilan o'rganib, o'rganganimizni qo'limiz bilan yaratamiz.

STEM ta'limning afzalligi shundan iboratki, bunda talaba oldingidek devorga osilgan plakatlar yoki videolar bilan emas, balki o'zining mehnati bilan ham mavzuni tushunishga harakat qiladi. Chunki hozirgi shiddat bilan rivojlangan davrda talabani devorga osilgan plakatlar va videoroliklar yordamida darsga qiziqtirish qiyin.

STEM ta'lim nafaqat o'qitish usuli balki fikrlash tarzi hamdir. STEM ta'lim muhitida bolalar nafaqat bilimga ega bo'ladilar balki undan foydalanishni o'rganadilar. STEM ta'limi talabada kundalik hayotda duch kelishi mumkin



bo'lgan hodisalarni ham bemalol o'zlashtira olishlariga yordam beradi. Sabab STEM ta'limda aynan bitta fan emas 4 ta fan birgalikda o'zlashtiriladi.

STEM ta'lim tizimi bizning ta'limga bo'lgan qarashlarimizni o'zgartiradi. Bunda talaba amaliy qobiliyatga ega bo'lib, shu bilan bir qatorda talaba irodasini, texnik- ijodkorligini ham oshiradi. Chunki, talaba ma'ruza va amaliyotda olgan bilimlarini tasavvur eta olib o'z qo'llari bilan yasay olsa bu talabada o'ziga bo'lgan ishonchni yanada oshishiga olib keladi. STEM ta'lim tizimi bu nazariya va amaliyotni birlashtirishning mantiqiy natijasidir.

STEM ta'lim talaba g'oyasini haqiqatga aylantirishiga yordam beradi. Ya'ni agar biz an'anaviy ta'limni asosiy maqsadi bilimlarni o'rgatish va bu bilimlarni fikrlash va ijod qilish uchun foydalanish deb aytsak, STEM ta'lim esa an'anaviy ta'limda olingan bilimlarni haqiqiy ko'nikmalar bilan birlashtirishga o'rgatadi. Bu esa bilim qadrini oshiradi, haqiqatda ishlatilishi mumkin bo'lgan bilim haqiqatdan ham qadrlidir.

STEM yondashuvining eng mashhur namunasi Massachusetts texnologiya instituti (MTI) dir. Bu institutning shiori "Mens et Manus" (Aql va qo'l) bu institut talabalarga STEM tushunchasini o'rganish va tanishish uchun birinchilardan bo'lib yordam berdi.

Tadqiqotlar statistikasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, 2011 yildan boshlab, dunyo bo'yicha STEM ta'lim tizimiga bo'lgan talab 17% oshgan. Boshqa ta'lim tizimida esa bu ko'rsatkich 9,8% oshgan. Bu ko'rsatkich ham dunyo ta'lim tizimida ham ushbu ta'lim tizimiga nisbatan talab katta va natijadorligi yaxshi.

STEM ta'limning asosiy shiori Science is fun! Ta'lim quvnoq bo'lishi kerak, talaba bu fanni o'qib qiziqishi kerak. Fan esa talabani o'ziga jalb etishi kerak. STEM ta'lim tizimini an'anaviy o'qitish uslublari bilan taqqoslaganda, STEM yondashuv bolalarni tajribalarni mustaqil o'tkazishga, modellar tuzishga, mustaqil ravishda musiqa va filmlar yaratishiga, o'z g'oyalarini haqiqatga aylantirishga yordam beradi.

Natijalar. Analitik fikrlashga olib boruvchi yo'llardan biri savol berish orqali fikrlashdir. Falsafa bo'yicha qomusiy lug'atda «savol»ga muayyan tavsiflar berilgan. Savol o'zining asosiga qo'yilgan savollarga bo'linadi. Bilish funksiyasi bo'yicha aniqlovchi va to'ldiruvchi, strukturasiga ko'ra oddiy va murakkab bo'ladi.

Savolni to'g'ri qo'yish qoidalari [9]:

- Savollar til talablariga javob berishi kerak.
- Savol aniq, ravshan, iloji boricha qisqa va qat'iy holda ifodalangan bo'lishi shart.



- Savolning asosi chin hamkorlikdan iborat bo'lishi kerak.

Savol bilimlardagi noaniqliklarni yo'qotish hamda bilimlar va tushunchalarni aniqroq va to'laroq hosil qilishga bo'lgan ehtiyojni qondirishga xizmat qiladigan fikrlash vositasidir.

Shuningdek, talabalarda tahliliy-tanqidiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirishda savollarning roli kattadir, lekin amaliyotda savollarni tuzish, amalda qo'llashda ko'p hollarda kamchiliklarga yo'l qo'yilmoqda. Shu sababli mazkur maqolada fizika fani misolida savollarning zaruriyati, turlari va vazifalari tizimlashtirib tahlil qilinadi.

Barcha fanlardan, xususan fizika fani bo'yicha tuziladigan savollar pedagogik psixologiyaning asosiy talablariga javob berishi kerak. Jumladan, talaba va talabalarining o'quv faoliyatining elementlari, ta'lim jarayonining elementlariga mos bo'lgan holda ta'lim jarayonining muvaffaqiyatlarini ta'minlash lozim. Shuningdek, ma'lumotni talabalar tomonidan o'zlashtirish jarayoni va o'zlashtirish darajasini baholash uchun ham yuqori ilmiy-uslubiy saviyada tuzilgan savollar zarurdir.

Yana shuni ta'kidlash kerakki, faol o'qitish metodlarining hamda interfaol ta'lim usullarining barchasi o'qitilayotgan fan bo'yicha turli savollar tuzilishini taqozo qiladi.

Javob jarayonida bilim yoki ma'lumotning ko'lamini aniqroq baholash hamda javobning to'laqligiga erishish uchun aniqlashtiruvchi savollar beriladi. Bu turdagi savollar «Siz aytganingiz, shu nuqtai nazardanmi?», «Agar men to'g'ri tushungan bo'lsam shundaymi?», «Men xato qilishim mumkin, siz meningcha ... degan edingizmi?» kabi savollardir. Bu savollar negativ mimikasiz, ohista, past tonda berilishi kerak. Ular «Nima uchun?», «Negat?», «Qanday qilib?» kabi savollarga bo'ladigan javobning mohiyati, mazmuni tushuntirilib, ochib berilishiga yordam beradi [10].

Aniqlashtiruvchi savollar bir vaqtda javob yo'nalishini suhbat mavzusini o'zgartirishda ham qo'llanilishi mumkin. Shuningdek, bunday savollar javob beruvchining fikrini to'laroq namoyish etishga ham yo'llaydi.

Har bir fizik jarayon yoki mavzu mohiyatini tushuntirishda paydo bo'ladigan muammoli vaziyatga bag'ishlangan bo'lib, ular ijodiy savollar ham deb ataladi va talabalarni masala yoki muammoga ijodiy yondashishni talab qiladi.

Bo'lajak fizika o'qituvchilarining javobini baholashda, javobda keltirilgan voqeaning ro'y berish sababi va shart-sharoitlarini aniqlashtirishda javobdagi nuqtai nazarni aniqlashtiruvchi savollar katta rol o'ynaydi.

Xulosa va munozara. STEM ta'lim talabaning texnik-ijodkorlik va konstruktorlik qobiliyatlarini oshirish bilan bir qatorda talabaning kreativlik



qobiliyatini ham oshiradi. STEM ta'lim orqali pedagogika oliy ta'lim muassasalarida talabalarini innovatsion fikrlash va yangi texnologiyalar integratsiyasiga asoslangan muhandislik va matematika, tabiiy fanlar va texnologiyalarning kombinatsiyasi bo'lib, loyiha va fanlararo yondashuvlarni bog'laydi. STEM ta'limning afzalliklari: tanqidiy fikrlash, ilmiy va texnik bilimlarni kundalik hayotda qo'llash, faol muloqot va jamoada ishlash, texnik fanlarga qiziqishni oshirish, loyihalarga ijodiy va innovatsion yondashuv, o'qish va martaba uyg'unligi. STEM ta'limning asosiy maqsadi talabalarning bilim va ixtirochilik yechimlari, tadqiqot xizmatlari va amaliy formatlarda ishlash qobiliyatini namoyish etishdan iborat.

Shunday qilib, savollarni ilmiy-uslubiy jihatdan savodli tuzish, to'g'ri va o'z o'rnida qo'llash talabalar bilimini to'g'ri baholash, ularda tanqidiy fikrlash ko'nikma va malakalarini shakllantirish, ijodiy qobiliyatini hamda o'zining g'oyasi va energiyasini to'g'ri yo'naltirishga yordam beradi, amaliy mashg'ulotlar samaradorligini oshiradi. Shuning uchun ham barcha fanlardan mavzularni to'la tavsiflaydigan savollar majmuasini tuzish va o'quv jarayoniga tatbiq etish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Farzandlarimizda har bir ko'rilyotgan muammo, har bir qilinadigan ish, ma'ruza, suhbat va hakoazolarda ijodiylik, har bir suhbatdoshda ijodiy xususiyatni ko'rishni istasak ularni yosh bolaligidan boshlab «analitik fikrlashga» o'rgatishimiz lozim. Istiqbolga erishmoqning o'zga yo'li yo'q.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019- yil 29-apreldagi PF-5712 sonli Farmoni.
2. "Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 19-martdagi PQ-5032 sonli qarori.
3. Sayfullaeva G.I. "Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida astronomiya mashg'ulotini o'qitishda talabalarning texnik- ijodkorlik va konstruktorlik hamda kreativ fikrlash qobiliyatlarini STEM ta'lim dasturlaridan foydalanib o'qitishni takomillashtirish "Zamonaviy fizika va astronomiyaning muammolari, yechimlari, o'qitish uslublari" Respublika miqyosidagi onlayn ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2022 yil 12 aprel, 185-186 b.
4. Kamalova D.I. Fizikada "STEAM" dasturi. "Journal of advanced research and stability" (JARS). "Implementation of foreign experience in distance learning in the education system". Special Issue. February 9. 2022. p.111-113.
5. Falsafa. Qomusiy lug'at. – T.: «Sharq», 2014. -355-b.
6. Umarov V.M. Psixologiya. – T.: «Voriz-nashriyot», 2012. -25-b.
7. Tursunmetov K.A. va boshqalar fizika fanidan laboratoriya darsini o'tkazish jarayonining samaradorligi va intensivligiga nazorat savollarining ta'siri. // "Ta'lim texnologiyasi va metodikasi", M.: 2010, 2-son.
8. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. / O.Sharofiddinov tahriri ostida – T.: «Ma'naviyat», 1998. –302-b.



9. Xodjjeva F.O. Talabalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish. / Monografiya. – T.: «Fan», 2018. –140-b.

10. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. – T.: "Sano standart" nashriyoti, 2015. – 81-b.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada bo'lajak fizika fani o'qituvchilarining analitik-tahliliy, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish masalalarining dialektik jihatlarini, bu borada qo'llash mumkin bo'lgan pedagogik hamda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati muhokama etiladi. Shuningdek maqolada bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish jarayonidagi metodologik jihatlar ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются диалектические аспекты развития навыков аналитического и критического мышления будущих учителей физики, значение педагогических и инновационных технологий, которые могут быть использованы в этом направлении. Также в статье рассматриваются методические аспекты процесса формирования профессиональных компетенций будущих учителей.

SUMMARY

This article discusses the dialectical aspects of developing analytical and critical thinking skills of future physics teachers, the importance of pedagogical and innovative technologies that can be used in this regard. Methodological aspects in the process of formation of professional competencies of future teachers are also considered in the article.



БЎЛАЖАК МУҲАНДИСЛАРДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ФИЗИКА ЎҚИТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

*Бекнозарова З.Ф.
“ТИҚХММИ” МТУ в.б. доценти*

Таянч сўзлар: муҳандис, гидроэнергетик, интерактив, компетенция, технология, инновация, метод.

Ключевые слова: инженер, гидроэнергетические, интерактив, компетенция, технология, инновация, метод.

Key words: engineer, hydropower, interactive, competence, technology, innovation, method.

Ҳозирги кунда техниканинг ривожланиш суръати жамият ҳаётида туб ўзгаришларга олиб келмоқда, шу сабабли малакали муҳандисларга бўлган талаб кундан-кунга ортиб бормоқда. Муҳандис – "саноат цивилизациясини яратиш ва ривожлантиришга қаратилган ҳаракатлар илмий яратувчисидир" [1].

И.С.Мангутов муҳандис техника ва технологияни билиши, муҳандислик касбий муаммоларини ҳал қилишда мустақил равишда муҳандислик усулларида фойдаланиши масъулиятли ва ижодкорлик қобилиятига эга бўлиши кераклигини таъкидлайди. Муҳандиснинг ўзига хос хусусияти ишлаб чиқаришга, физикадан маъруза, амалий, лаборатория, мустақил таълим ва тўғарак машғулотларга ижодий ёндашувдан иборатдир.

Муҳандислик касбий фаолиятининг асосий хусусияти шундаки, у ижодий фаолиятдир. Чунки "муҳандис" сўзи латин тилида "яратиш" деган маънони англатади. Бинобарин, муҳандис янги замонавий техника яратувчиси, ностандарт фикрловчи тадқиқотчи, лойиҳаловчи, конструктор, ишлаб чиқарувчи, бошқарувчидир [2-4]. Бўлажак муҳандисларда ушбу касбий фазилатларни шакллантириш олий таълим муассасаларида таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш хусусан, физика ўқитиш асносида амалга оширилади.



Муҳандиснинг касбий сифатлари орасида касбий соҳада ижодкорлик биринчи ўринда туради. Фақатгина ушбу сифат туфайли муҳандис янги ғояларни яратади, касбий муаммоларни ечимини топишда ностандарт ёндашувларни амалга оширади. Бу талаб бўлажак муҳандисларнинг касбий компетенциясини шакллантириш масаласини долзарблигини асослайди.

Бўлажак муҳандис физикадан таълим жараёнида касбий компетенцияларга эга бўлган бўлса, касбий фаолиятни муваффақиятли амалга оширилиши мумкин:

- 1) топшириқни бажара олиш қобилияти;
- 2) касбий-амалий муаммоларни ечиш бўйича кўникмалар:
 - дастлабки таҳлилий жараён;
 - моделни ишлаб чиқиш;
 - керакли муҳандислик ўзгартиришларни амалга ошириш;
- 3) турли хил касбий фаолият турларини қўллаш қобилияти:
 - муҳандислик маҳсулотларни таҳлил қилиш;
 - муҳандислик йўналишларини танлаш;
 - моделлаштириш, автоматлаштириш, ассоциациялаш тадқиқот методларини қўллаш;
- 4) чизмалар, диаграммалар, схемаларни ўқиш қобилияти (чизмалар, диаграммалар ва схемалардаги шартли белгиларни билиш, техник тизимларни моделлаштириш ва автоматлаштириш қобилияти);
- 5) касбий вазифаларни бажариш бўйича хулосаларни шакллантириш қобилияти (тадқиқот натижаларини умумлаштириш, аниқ қоидаларни шакллантириш);
- 6) муҳандислик касбий муаммоларни ечиш қобилияти (касбий муаммоларни ечишда физикадан олган билимларни қўллаш);
- 7) муҳандисликни ривожланишини олдиндан кўра билиш (башоратлаш, муҳандисликнинг ривожланиш йўналишларини кўриш);
- 8) тадқиқот ишлари билан боғлиқ бўлган кўникмалар гуруҳи:
 - тажриба-синов методларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш;
 - объектнинг физик хусусиятларини ўрганиш ҳамда ижодкорлик қабиларни ўз ичига олади.

Юқорида келтириб ўтилган фикрларни умумлаштириб Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти ва Миллий тадқиқотлар университети талабаларига физика ўқитиш жараёнидаги ўқув фаолиятини таҳлил қилиб, муҳандислик ва таълим фаолияти турларининг қиёсий тавсифини келтириш мумкин (1-жадвал).

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, замонавий муҳандисдан математик ва табиий илмий ва техник жараёнларнинг қонунларини яхши билишини



талаб қилади. Физика табиат ҳодисаларини илмий ва ўқув билишда, эмпирик асос ва назарий ядрога асосланган ҳолда гнесологик нуқтаи назардан техниканинг назарий асоси бўлган ва шундай бўлиб қолади. Физика қонунларини қўлламаздан ҳеч қандай технологияни яратиш, технологик жараёнларни ҳисоблаш мумкин эмас.

1-жадвал

Олий таълим муассасасида физика фанини ўқитиш жараёнида касбий фаолияти ва ўқув фаолияти турларининг қиёсий тавсифи

№	Мақсад	Бўлажак муҳандиснинг касбий тайёргарлигига қўйиладиган талаблар	Техника олий таълим муассасалари талабаларига физикани ўқитиш натижаларига қўйиладиган талаблар
1	БИЛИМ Ўрганилган материални ўрганиш ва бажара олиш; ўрганилаётган материални бир шаклдан иккинчи шаклга ўтказишга, уни изоҳлашга тайёргарлик.	Касбий муаммоларни ҳал қилишнинг умумлаштирилган вариантларини ишлаб чиқади, уларни таҳлил қилади ва қайта тиклайди; ҳар хил турдаги маълумотлар билан эркин ишлайди, унинг турларидан бирини бошқасига ўзгартиради.	Физикавий муаммоларни ҳал қилишнинг янги усулларини топади; натижани физик қонунлардан келтириб чиқаради; оғзаки ва график материални ва диаграммаларни физик вазифага айлантиради ва аксинча; тажриба шартларини физик усулда таҳлил қилади; тажриба натижалари ҳақидаги фаразларни физик усулда баён қилади.
2	КЎНИКМА ВА МАЛАКАЛАР Касбий фаолияти усулларини ташқил этувчи ҳаракатларни амалга ошириш.	Турли шаклда берилган муҳандисликка оид ахборотларни излайди ва таҳлил қилади, махсус ва илмий адабиётлар билан ишлайди; муҳандислик объектларнинг математик моделларини қуради; тадқиқот натижаларини қайта ишлайди; ностандарт шароитларда муросали ечим топади; конструкциялайди, схемаларини тузади, схема, чизма ва диаграммалар билан ишлайди.	Мустақил равишда физикага доир адабиётлардан, компьютердан ва қўшимча маълумотлардан фойдаланади; энг оддий физик моделларини қуради; физик ҳодисаларни тавсифилайди; муҳандислик ҳисоб-китобларни амалга оширади ва баҳолайди; касбий амалий топшириқлар учун диаграмма ва чизмалар чизади, тажриба натижалари бўйича физик катталиклар графикаларини тузади

Педагогик, психологик, фалсафий ва илмий адабиётларни таҳлил қилиб, биз бўлажак ирригация ва мелиорация муҳандисининг муҳим шахсий си-



фат ва фазилатларига техник тафаккурни ҳам киритдик. Бу муҳандислик касбий фаолиятининг асосий мазмуний, мантикий - услубий жиҳатларидан биридир ва шу билан бирга физика ўқитиш билан чамбарчас боғлиқдир.

Фанлараро интеграцион мақомига эга бўлишда, физикавий тушунчалар диалектик равишда объектни ҳар томондан рефлексиялайдиган кучли фикрлаш воситасига айланади. Методологик ёндашув маълум бир билиш усулидир. Тадқиқот ишининг мазмуни, илмий ва ўқув билиш жараёнининг моҳияти, унинг тузилиши, шакли ва билимларни концептуал методик тизим моделида ташкил этиш усуллари билан белгиланади.

Тизимли ёндашув - бу муҳандиснинг касбий фаолияти давомида дуч келадиган тобора мураккаблашиб ва ривожланиб бораётган касбий муаммолар тўпламини ечимини топишга ёрдам берадиган аниқ бир усулни топишга уринишидир. Илмий тадқиқотларнинг тизимлилиги назарий фикрлашнинг тарихий меъёрларини ўзида мужассам этган фикрлаш ва тафаккур қилиш услубига айланади [5]. Тизимли фикрлаш бўлажак муҳандисни касбий фаолиятдаги муаммоларни ҳал қилиш учун етарли усул сифатида тизимли таҳлилдан фойдаланиш қобилиятини ривожлантириш, компетенциялар мажмуини шакллантириш, компетентли муҳандис бўлиб етишиши зарурлигини англашга йўналтиради. Тизимли ёндашув ирригация соҳасида етакчи йўналишга айланиб бормоқда ва мураккаб муҳандислик илмий-техник муаммоларни ҳал қилишда қўлланилмоқда. Уни амалга оширишда ижтимоий, гуманитар, математик-табiiй-илмий ва умумкасбий ва ихтисослик фанлар мажмуасига мурожаат қилинади.

Шунинг учун бўлажак муҳандисларга физикани ўқитишда бўлажак муҳандислар касбий фаолиятининг тизимли ва методологик сифатларини ва зарурий касбий компетенцияларини (лойиҳалаш, конструкциялаш, тадқиқотчилик, ишлаб чиқариш ва созлаш, бошқарув) ривожлантиришга ҳисса қўшувчи элементларни ўз ичига оладиган бундай усулларни яратишга эътибор бериш керак. Физикадан таълим жараёнида талабалар баъзи касбий муаммоларга қизиқарли ва ўзига хос ечимларни таклиф қилишлари мумкин бўлган махсус ирригация тизимларида гидроэнергетика бўйича муаммоли вазиятларни яратиш керак. Н.А.Лебединская қуйидагича таърифни келтиради: “агар физик муҳандис бўлиши шарт бўлмаса, муҳандис шунчаки физик бўлиши керак”[6]. Бўлажак муҳандислар физикани ўрганишда ўзларининг келажақдаги лойиҳалаш, конструкциялаш, ишлаб чиқариш ва созлаш, тадқиқотчилик, бошқарув каби касбий фаолиятларида фойдаландиган муҳандислик қурилмаларни билишлари, физик ҳодиса ва жараёнларни яхши англаб етишлари керак [6].



Шундай қилиб, бўлажак ишлаб чиқариш муҳандисларига физикани ўқитиш методикаси қуйидагиларни шакллантиришга қаратилади:

1. Математика ва табиий-илмий фанларини билиш ва ушбу билимлардан фойдаланиб, касбий муаммоларни ечиш қобилияти;
2. Касбий фаолиятда янги ғояларни яратиш қобилияти;
3. Ностандарт вазиятларда қарор қабул қилиш қобилияти;
4. Муҳандислик муаммоларини ёки ғояларини малакали тушуниш қобилияти.

физикани ўрганиш жараёнида бўлажак муҳандисларнинг касбий фаолиятга йўналтирилган фаолиятида касбий компетентлигини шакллантириш долзарб муаммодир. Касбий йўналтирилганлик талабларидан келиб чиққан ҳолда талабаларни олий таълим муассасасида ўқитиш давомида меҳнат бозорида талаб қилинадиган муҳандислар учун зарур бўлган зарурий касбий компетенциялар мажмуи шакллантирилади. Ўзига хос касбий компетенцияларни шакллантиришда физикани ўқитиш муҳим ўрин тутади. Булар асосий компетенциялар сифатида белгиланди. Бўлажак ирригация ва мелиорация соҳаси бакалаврларини физика дарсларида касбга йўналтириб ўқитиш учун зарурий касбий компетентликларни шакллантирувчи технологияни ишлаб чиқиши зарур.

Адабиётлар:

1. Гасанов А.И., Кудрявцев А.В., Бубенцов В.Ю., Евсюков С.А. [и др.] Проект – «Учебник для вузов по ТРИЗ» // Творчество во имя достойной жизни: Тез. докл. науч.-практ. Конф / Междунар. Ассоциация Теории решения изобретательских задач; Сост. М.С. Рубин. – Петрозаводск, 2000. – С. 13 – 14.
2. Боровков А.И., Бурдаков С.Ф., Клявин О.И. «Современное инженерное образование»: серия докладов в рамках проекта «Промышленный и технологический форсайт Российской Федерации». – СанктПетербург, 2012. – 377 с
3. Лебединская Н.А. Инженерная педагогика. Новосибирск. 1998. – 263 с.
4. Образцов П.И. Технология профессионально-ориентированного обучения в высшей школе: учеб. пособие. под ред. В.А. Сластенина. – Орел: ГОУ ВПО «ОГУ», – 2008. – 163 с.
5. Костикова М.Н. Инновационные процессы в развитии педагогического образования // Традиции и инновации в системе образования: Гуманитаризация образования. Мат. науч.-практ. конф. Ч.1. Чита: Изд-во ЗабГПУ, 1998. – С. 36 – 41.
6. Лебединская Н.А. Инженерная педагогика. Новосибирск. 1998. - 263 с.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада бўлажак муҳандисларда касбий компетентликни шакллантиришда физика ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится об особенностях физического образования в формировании профессиональной компетентности будущих инженеров.

SUMMARY

This article talks about the features of physics education in the formation of professional competence of future engineers.



TA'LIMDA DIALEKTIK YONDASHUV ASOSIDA ANALITIK FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY- METODOLOGIK ASOSLARI

Janabergenova G.

NDPI Fizika o'qitish metodikasi kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: ta'lim va tarbiya, innovasiya, texnologiya, metodik talablar, fikrlash, bahs-munozara, analitika.

Ключевые слова: образование и обучение, инновации, технологии, методологические требования, мышление, дискуссия, аналитика.

Key words: education and training, innovation, technology, methodological requirements, thinking, debate, analytics.

Kirish. Tafakkur ilmiy muammo sifatida qadimdan faylasuflarnigina emas, ruxshunoslarning ham tadqiqotlarida o'rganilgan. Faylasuf Rene Dekartning g'oyasiga ko'ra fikrlash insonning bu olamda mavjudligi belgisidir. "Fikrlayapman, demak, mavjudman",- deb yozgan edi u. Psixologlarning ta'kidlashlaricha, tafakkur odatda muammodan, savoldan, tushunmaslik yoki ziddiyatlarni xal qilishga intilishdan boshlanadi. Boshqacha qilib aytganda tafakkur ana shunday vaziyatlarda harakatga keladi. Muammoli vaziyatda. bilish sari intilish kuchayganda u faollashadi. Shu sababdan olimlar tafakkurni harakatdagi fikr sifatida o'rganadilar. Zotan harakat tafakkurning yashash shaklidir. Bu harakat alohidalikdan umumiylikka.umumiylikdan esa alohidalikka intilish shaklida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar sharhi. Psixolog A. V. Petrovskiy: "Tafakkur muhim bir yangilik qidirish va ochishdan iborat nutq bilan chambarchas bog'liq psixik va sotsial-sababiy jarayondir...tafakkur voqelikni analiz va sintez qilishda uni bevosita umumlashtirib aks ettirish jarayonidir",-deb [1] izohlasa, E. G'oziev tafakkur nafaqat psixologiyaning balki mantiq, falsafa xatto kibernetikaning ham tadqiqot ob'ektiga aylanganligini, faqat bu fanlar doirasida tafakkur ilmiy muammolarga bog'liq jihatlardan tadqiq etilishini ta'kidlagan [2]. Olimning fikricha, tafakkur bir-biri bilan chambarchas bog'langan xotira, diqqat, tasavvur, idrok kabi



boshqa ruhiy jarayonlar bilan uyg'unlikda yuzaga keladi. Psixologlar tafakkur operatsiyalarini analiz va sintez, taqqoslash, abstraksiyalash, umumlashtirish, konkretlashtirish, tasniflash, tizimlash kabi turlarga ajratadilar.

Tadqiqotchi olim M.Mirqosimova fikricha, «analitik tafakkur mantiqiy tafakkur xususiyatlarini ham qamrab olishi, tafakkur sur'atining tezligi, masalaga turli jihatlardan yondashishni talab etishi, qamrovliligi, muammoning asoslangan yechimini topish singari jihatlari bilan ustuvorlik qiladi. Bunday tafakkur egasi masalaning asl mohiyatini anglash, uning sabab- oqibatlarini tushunish, kerakli qarorga kela bilish qobiliyatiga ham ega bo'ladi. Analitik tafakkur yangi axborot izlab topish, uni o'rganib, tizimga solish, taqqoslash, baxolash, mantiqiy fikrlash, dalillarga tayanish, mavjud axborotlarga tanqidiy qaray olish, olingan ma'lumotlar asosida to'g'ri to'xtamga kelish imkonini beradi. Binobarin, taraqqiyotning hozirgi darajasi har qanday kasb egasidan o'xshatish, qiyoslash, qismlarga ajratish, umumlashtirish, tizimlash, modellashtirish, tasniflash, mo'ljal qilish orqali o'z faoliyatini rejalashtirishni talab qiladi. Sanab o'tilgan sifatarning qaror topishi esa talabalarda yaxlit axborot madaniyati hamda zamonaviy, gumanistik dunyoqarashni shakllanishida asos vazifasini o'taydi. Ma'lumki, insondagi boshqa intellektual sifatlar singari analitik tafakkur ham o'z-o'zidanshakllanib qolmaydi. U tizimli amalga oshirilgan aqliy tadbirlar tufayli yuzaga chiqadi. Oliy adabiy ta'limda analitik tafakkurning analitik o'qishdan boshlanishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuning uchun ham oliy adabiy ta'limda talabalarga tahliliy o'qishni o'rgatish diqqatmarkazidagi didaktik tadbir sanalishi kerak»⁹. Demak, analitik tafakkur – yuksak tahliliy fikr yuritish sifatida talqin qilinishi mumkin. Shu bilan birga axborotni analiz va sintez qilish, unga chuqur mushohadakorlik bilan yondashish, tanqidiy tahlil va mantiqiy muhokama qilish ham analitik tafakkurning asosi hisoblanadi. Shu bois bo'lajak kadrlarni, u tarixchi, biolog, yoki kimyogar, tilchi yoki matematik, yoki fizik bo'lishidan qat'iy nazar analitik tafakkurini rivojlantirishga alohida urg'u berish oliy ta'limga qo'yilayotgan zamonaviy talabalardan biridir. Bugungi kunda rivojlangan oliy ta'lim muassasalari o'zining o'qitish metodikasida bo'alajk mutaxassislarda bilimlarni o'zlashtirishlari bilan birga ularni tanqidiy va tahliliy baholash, xulosa qilishga qaratilgan analitik tafakkurini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Tafakkur ko'rinishlari orasida shaxs eruditsiyasi va intellektini oshirishdagi samaradorligiga ko'ra alohida ajralib turadigan turi bu analitik tafakkur hisoblanadi. Analitik tafakkur yordamida o'rganilayotgan ob'ektga turli tarafdin yondashish, uning ichki va tashqi aloqalarini kompleks holda tekshirish imkoniyati hamda bir to'xtamga kelish taqazo etiladi. Ana shunday fikrlash salohiyatiga ega odamlarni qadimgi Yunonistonda analitiklar deb nomlaganlar.



Isbotlash san'ati sifatida izohlanadi [3]. Analitika atamasi ilk bor Aristotel tomonidan mantiqiy tahlil texnikasiga berilgan nom sifatida "Falsafa.Qomusiy lug'at"da "analitika" atamasi tahlil qilish, muhokama, i qo'llangan. Uning "Analitika" nomli asarida fikrlashning bu yo'siniga taalluqli ikki jihat: murakkab butunlikka ega bo'lgan ob'ektni dastlab oddiy qismlarga ajratish va ularni tekshirish asnosida tafakkur yuritishning murakkablashib borishiga e'tibor qaratiladi.

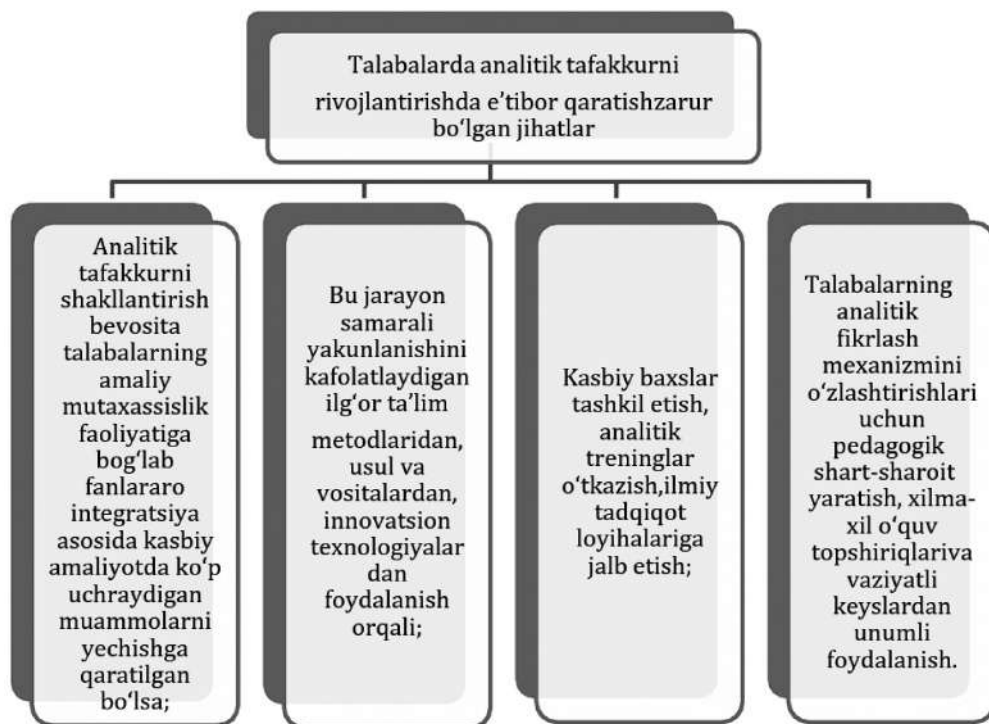
Nemis faylasufi Immanuel Kant analitikani insonning anglash qobiliyati deb atab, "Sof ong tanqidi" asarida birinchi bo'lib bilish jarayonini analitik va sintetik fikrlash singari ikki bosqichga ajratishni taklif etdi [4]. Analitik falsafaning ramziy otasi G.Frege analitik falsafada til ilmiy tadqiqot olib borish va uning natijalarini ifodalash vositasigina emas, balki falsafiy tahlilning predmeti ham hisoblanadi, deb ta'kidlaydi. Analitik falsafa o'zga falsafiy uslublardan o'zg'oyalarini umumiy matn orqali emas, balki alohida gap orqali ifodalashiga ko'ra ajralib turadi. Faylasuf-analitik fikr va undagi gaplarning aniq ma'no tashishiga mantiqiy bog'lanishli bo'lishiga, aniqligiga jiddiy e'tibor qaratadi. Shuning uchun ham yoshlarning fikrlash salohiyatini rivojlantirish, ularni mustaqil fikr kishisi qilib tarbiyalash qatorida nutqini o'stirish, tilni o'rgatish hamisha dolzarb masala bo'lib kelmoqda. Ayni masalalarga farzand tarbiyasida, oilada alohida e'tibor qaratish lozim. Analitik tafakkurni shakllantirish orqali qator ma'naviy sifatlarni tarkib topishi yuz beradi. Avvalo bola nutqini o'stirish uchun badiiy asarlarni o'qib o'rganish va tahlil qilishga yo'llash jarayonida o'z fikr-mulohazalarini og'zaki bayon qilishga o'rganadi. Asarda tasvirlangan voqealar, hayotiy ziddiyatlar va muammolarni analiz, sintez qilish orqali muhimdan nomuhimni ajratish ko'nikma hamda malakalari shakllanadi, bosqichma-bosqich rivojlanib boradi. Muayyan masalalarni tafakkur yuritish orqali sabab oqibatlar haqida mushohada qilishga, to'g'ri yechim topishga o'rganib boradilar. Badiiy asarlardagi obrazlarga munosabat bildirish jarayonida odamlarga o'z munosabatini bildirishga o'rganib boradilar.

Muammoni keltirib chiqargan sabablarni topishga, muammo yechimini izlashga kirishib, chigal situatsiyalarda to'g'ri yechim topish malakasini hosil qiladilar. Oilada farzandlarning fikrlarini tinglash, o'ziga xos yondashuvlarini muhokama qilish, ma'lum o'rinlarda baxslashish yoki ular fikrini to'ldirish, turfa xil yechimlar, yondashuvlardan eng to'g'risini, eng asoslisini topishga o'rgatish - analitik fikrlashga yo'llash hisoblanadi.

Ta'lim bosqichlarida esa yoshlarni dialektik yondashuv asosida analitik faoliyatga yo'llash va bu faoliyatni rivojlantirishda mantiqiy, tanqidiy va analitik fikrlash malakasini shakllantirish shaxs sifatida rivojlanishlarining dinamik asoslarini tashkil etadi. Zotan, analitik uslubda fikrlash har qanday

masala yuzasidan chuqur, atroflicha mantiqli fikr yuritish bilan birga chiqarilgan xulosaning isbotlangan bo'lishi jixatidan ajralib turadi. Demak, yoshlarni analitik faoliyatga yo'llashda o'ziga xos yondashuv, qarashni aniq, mantiqli, ifodali bayon etish hamda asoslashga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Har bir odamning tafakkur darajasi ham bilimlar turfaligi natijasida analitik tafakkur o'ziga xos qarashlarni yuzaga chiqishiga imkon beradi. Shuning uchun ham XX asrning o'rtalaridan boshlab G'arb mamlakatlari pedagogik amaliyotida analitik tafakkurni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratila boshlangan.

Zamonaviy tafakkur usuli qanday atalishidan qat'iy nazar, bunyodkor g'oyalarga kamarbasta bo'lmog'i, vayronkor g'oyalarga asoslangan mafkuralarning asl maqsad muddaolarini o'z vaqtida anglab olishi, bu borada oqni oqqa, qorani qoraga ajratishda odamlarga yordam berishi lozim. Zamonaviy tafakkur usuli hodisalarning hamma tomonlari va aloqasini e'tiborga olmaydigan usullarga qarshi bo'lmasdan, balki muhim xususiyat va hal qiluvchi omillarni ajrata olmasdan turli aloqa va munosabatlarni mexanik ravishda qo'shuvchi usullarga ham qarshidir. Xuddi shunday yondoshish inson bilishi va amaliy faoliyati muvaffaqiyatining asosiy shartidir.



1-rasm. Talabalarining analitik tafakkurni rivojlantirishda e'tibor qaratish zarur bo'lgan jihatlar [5]



Analitik tafakkur uslubi faqat aytish mumkin bo'lgan narsaga chegara o'rnatish masalasidagina qarshi bo'lgan. Mantiqiy tuzilgan tilda, metafizik gaplar shakllangan bo'lishi mumkin emas, negaki unda yanglishishga olib keladigan hech narsa bo'lmasligi kerak. Muammo mohiyati shundaki, kiritilayotgan o'zgartirishlar juda oson tushuniladigan, avval olingan ma'lumotlar bilinmos bo'lishi kerak. Ya'ni analitik tafakkur uslubi mantiqiy paradokslarni gaplarni istisno qilish yo'li bilan tushuntirishga moyil.

Analitik tafakkurni rivojlantirishda ko'r-ko'rona, dogmatik ravishda emas, ongli tanqidiy tafakkurning ahamiyati katta. Bunda avvalo shuni ta'kidlash joizki, aynan analitik fikrlash tanqidiy tafakkur taraqqiyotining eng oliy namunasidir. Demak, ana shu analitik tafakkurning rivojlanishidagi turli qarashlar, yondoshuvlar, konsepsiyalar orasidagi ziddiyatlar mavjudligiga e'tibor berilsa, talabada tanqidiy tafakkurni rivojlantirish uncha qiyin muammo emas.

Analitik tafakkurni rivojlantirish uchun avvalo ushbu tafakkurning o'zi qanday bo'lishini aniqlab olishimiz kerak. Aslida, asl analitik tafakkurda skeptitsizm elementlari bo'lishi zarur. Masalan, «Pirron asos solgan skeptitsizning tanqidiy tafakkur taraqqiyoti uchun ahamiyati beqiyos bo'lgan. Vaholanki, tanqidiy tafakkurning shakllanishi nafaqat talaba uchun, balki har qanday kishining kundalik hayoti uchun ham juda katta ahamiyatga ega. Zero tanqidiy tafakkuri shakllangan kishini hech kim o'z “qo'g'irchog'i”ga aylantira olmaydi va u o'z hayotida boshqalarga nisbatan kam xatoga yo'l qo'yadi. Lekin, tanqidiy tafakkur nimaligini tushunish borasida katta chalkashliklar ham mavjud. Bu chalkashliklar orasida eng yomoni kishining bu tanqidni faqat tashqariga qaratib, o'zining xato va kamchiliklarini ko'ra olmasligidadir. Shu kabi kamchiliklarga yo'l qo'ymaslik uchun va talabadan salbiy ma'nodagi “sofist” (demagog, safsataboz) kelib chiqmasligi uchun» tanqidiy tafakkurning asosiy xususiyatlarini aniqlashga tayyorlash zarur [6].

Tanqidiy tafakkur muayyan ahborotni o'zgalar fikridagi xato va kamchiliklarni izlab topish maqsadiga emas, balki uni tahliliy o'rganishga yo'nalgan tafakkurdir. Shunga ko'ra chinakam, oliy madaniyat doirasidagi tanqidiy tafakkur quyidagi jihatlarni o'z mazmuniga qamrab oladi:

- o'z fikriga qarshi turgan yangi fikr va g'oyalar uchun ochiqligi;
- o'z fikr va qarashlarida xatolarga yo'l qo'ymaslikka, borlarini bartaraf etishga intilishi;
- turli fikrlar orasidan to'g'ri va noto'g'rilarni tarafdashlik qilmasdan, ya'ni ob'ektiv ravishda farqlashga intilishi;
- o'zi tushuna olmagan masala yuzasidan tanqidiy fikr bildirmaslik, tushunmasligini tan olish;



- fikrdagi asoslangan va asoslanmagan xatolarni farqlash va h.k. Albatta, kishida bilimga kuchli qiziqish bo'lsa, unda tanqidiy tafakkur madaniyati ham intuitiv yaxshi shakllangan bo'ladi. Lekin talaba xarakterida oldindan shakllangan o'z shaxsini ko'z-ko'z qilishga, maqtanishga moyillik, kibr kabi illatlar analitik tafakkurni rivojlantirish uchun juda zarur bo'lgan asl tanqidiy tafakkurning shakllanishi yo'lida katta to'siq bo'ladi.

Bo'lajak mutaxassislarda rivojlantirish talab etilayotgan analitik tafakkur murakkab fikrlash uslubi bo'lib, uning shakllanishi axborotni passiv qabullashdan boshlab muayyan muammolar yechimiga mustaqil kelishga qadar turli bosqichlarni bosib o'tadi. Tanqidiy tafakkur asl ma'nodagi talabalarda kuchli rivojlangan bo'ladi. Demak, biz o'z talabalarimizni yuksak analitik tafakkurga ega mutaxassislar sifatida tarbiyalay olishimiz uchun unda avvalo tanqidiy fikrlash qobiliyatini uyg'otish va rivojlanish uchun shart - sharoit yaratishimiz kerak. Bunda pedagogning ma'ruzalaridagi tanqidiy ruh, tafakkur tarzi eng muhim va zaruriy shart-sharoit, zamin, asos bo'lib hizmat qiladi.

Bugungi kun ta'lim analitik tafakkurga urg'u berish orqali bo'lajak kadrlarda quyidagilarni rivojlantirishni maqsad qilmoqda [8]:

Aqlning peshqadamligi belgilangan muddatda ko'pchilik o'ylab ko'rishga ulgurmaydigan muammolar bo'yicha bir emas, balki bir necha yechimlarni ko'rsata olish hamda ularning barchasining o'ziga xos salbiy va ijobiy tomonlarini asoslab bera olish qobiliyatidir.

Tafakkurning egiluvchanligi jamiyatda qabul qilingan va an'anaviy mavjud bo'lgan, aslida to'g'ri deb o'ylangan shablon yo'nalishlar va tamoyillarning zamonaviy taraqqiyot uchun javob bera olmay qolganligini anglash, yangi yo'nalish va choralarni sezish, ularni tafakkur qila olish va shakllantira bilish, o'z faoliyatini yangidan qura olish va masala yechimini yangi yo'nalishlariga o'zini safarbar eta olishdir.

Prognoz, bashorat qila olish esa o'z sohasi rivojidagi istiqbol o'zgarishlar mohiyati, kelib chiqish sabablari va yuzaga kelish muddatlarini tafakkur tahlili orqali oldindan anglash tafakkuri hisoblanadi. Masalan, mehnat unumdorligining ko'tarilishi va pasayishi, konyunktura yoki bozorning o'zgarishi hamda mazkur o'zgarishlarning sohaga bo'lgan ta'siri, narxlarning ko'tarilishi va pasayishi va hokazo.

Natijalar. Analitik tafakkur mantiqiy tafakkur xususiyatlarini ham qamrab olishi, tafakkur sur'atining tezligi, masalaga turli jihatlardan yondashishni talab etishi, qamrovliligi, muammoning asoslangan yechimini topish singari jihatlar bilan ustuvorlik qiladi. Bunday tafakkur egasi masalaning asl mohiyatini anglash, uning sabab-oqibatlarini tushunish, kerakli qarorga kela bilish qobiliyatiga ham ega bo'ladi. Analitik tafakkur yangi axborot izlab topish, uni o'rganib, tizimga solish,



taqqoslash, baxolash, mantiqiy fikrlash, dalillarga tayanish, mavjud axborotlarga tanqidiy qaray olish, olingan ma'lumotlar asosida to'g'ri to'xtamga kelish imkonini beradi. Binobarin, taraqqiyotning hozirgi darajasi har qanday kasb egasidan o'xshatish, qiyoslash, qismlarga ajratish, umumlashtirish, tizimlash, modellastirish, tasniflash, mo'ljallash qilish orqali o'z faoliyatini rejalashtirishni talab qiladi. Sanab o'tilgan sifatning qaror topishi esa oliy ta'lim bosqichi talabalarida yaxlit axborot madaniyati hamda zamonaviy, gumanistik dunyoqarashni shakllanishida asos vazifasini o'taydi [9].

Xo'sh, qay yo'sinda ish olib borilsa, yoshlarda analitik tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish samara beradi?

1. Analitik tafakkurni shakllantirish bevosita talabalarning amaliy mutaxassislik faoliyatiga bog'lab fanlararo integratsiya asosida kasbiy amaliyotda ko'p uchraydigan muammolarni yechishga qaratilgan bo'lsa;

2. Bu jarayon samarali yakunlanishini kafolatlaydigan ilg'or ta'lim metodlaridan, usul va vositalardan, innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali;

3. Kasbiy bahslar tashkil etish, analitik treninglar o'tkazish, ilmiy tadqiqot loyihalariga jalb etish;

4. Talabalarning analitik fikrlash mexanizmini o'zlashtirishlari uchun pedagogik shart-sharoit yaratish, xilma-xil o'quv topshiriqlari va vaziyatli keyslardan unumli foydalanish.

Talabalar analitik faoliyatini rivojlantirish asosida o'z qobiliyatini baholash, yutuqlarini tahlil qilishga intilish, fanga doir kompetentlik darajasini oshirish imkoniga ega bo'ladilar. Bu esa ta'lim natijalarini prognozlashga sharoit yaratadi. Biz talabalarni analitik faoliyatga tayyorlashda quyidagi amaliy komponentlarga ustuvorlik berishni tavsiya qilamiz: qadriyatli motivatsion, refleksiv – baholovchi, faoliyatga doir, kognitiv komponentlar.

Qadriyatli-motivatsion komponent talabalarda vazifalarni aniq belgilash, to'plangan materiallar va axborotdan samarali foydalana olish layoqatini shakllantirishni ko'zda tutadi. Refleksiv-baholovchi komponent talabalarda emotsional-intellekt va baholash-aksiologik qobiliyatni rivojlantirishga ta'sir ko'rsatadi. Faoliyatga yo'naltirilgan komponent ma'lumotlarni tizimlashtirish, yaxlitlash, ularning o'ziga xos qirralarini topish va o'z qarashlarini isbotlash orqali oddiy qarashlardan ilmiy konsepsiya yaratishgacha bo'lgan faoliyat layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Kognitiv komponent esa hayotiy, ilmiy, falsafiy xulosalar yasash, tafakkuriy yuksalish, amaliy ko'nikmalar hosil qilish layoqatlarini shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Xulosa va munozara. Bo'lajak mutaxassislarda olam hodisalari va odamlararo munosabatlarga kasbiy va ilmiy nuqtai nazardan analitik yondasha bilish ko'nikma hamda malakasini shakllantirish nafaqat har bir oliy o'quv yurti ilmiy mavqeining



yuksalib borishiga balki, jamiyat ravnaqiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Turlicha tafakkur usullari mavjud va ularning har biri haqiqatni ochib bera oladigan tafakkurning universal usuli o'rini bosishga harakat qiladi. Lekin, «ularning ko'pchiligi tarixiy taraqqiyot jarayonida yangi davr talabiga javob bera olmaganligi uchun muayyan darajada inkor etildi. Sofistik, eklektik, metafizik, mexanistik, metafizik va boshqa tafakkur usullari shular jumlasidandir. Garchand ular bugungi kunda ham stixiyali tarzda, ahyon-ahyonda qo'llanilsada, ammo zamonaviy tafakkurning ustivor usuli bo'la olmaydi. Xuddi shunday dialektik va bugungi kunda ko'pchilikning e'tiborini tortayotgan sinergetik usullar xam inson tafakkurining mutlaq, yakkayu-yagona uslubi bo'lib qolishi dargumon. Ular ham umuminsoniy tafakkur «pillapoya»larida o'z o'ini va ahamiyatiga ega boshqa usullar qatoridan o'ziga xos joy egallaydi». Insoniyat bu usullarning har birini kerakli sohada va zarur bo'lganida ishlatishni o'rganib olgan hamda amaliyotda bu tajribaga tayanib, faoliyat yuritaveradi.

Adabiyotlar:

1. Petrovskiy A. V. va boshq. Umumiy psixologiya. T.: O'qituvchi. - 2012.
2. G'oziev E. Tafakkur psixologiyasi. T.: O'qituvchi. - 2010.
3. Falsafa. Qomusiy lug'at. T.: Sharq. - 2014
4. Elektron manba: https://methodological_terms.academic.ru
5. Folomkina S.K. Analitik fikrlash, M.: Ma'rifat. - 2007 yil
6. G.A.Nazarova "Bo'lg'usi iqtisodchilarda analitik tafakkurni rivojlantirishning innovatsion-pedagogik omillari" FarDU. Ilmiy xabarlar №5-2021 (176-181)
7. G.I.Alimjonova "Oliy texnik ta'lim muassasalari talabalarining texnoetik madaniyatini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari" FarDU. Ilmiy xabarlar №5-2021 (182-185)
8. Axmedova G. A., Fayzullaev J. I. Sanoat korxonalarining innovatsion faoliyatini uni baholash va rag'batlantirishning samarali usullari asosida boshqarish // Gumanitar va tabiiy fanlarning dolzarb muammolari. – 2014. 4-1.
9. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – T.: Fan va texnologiya, 2012.
10. Hakimova M.F. Kasb pedagogikasi. – T.: Fan va texnologiya, 2018.

РЕЗЮМЕ

Maqolada ta'lim dargohlarida dialektik yondashuv asosida analitik tafakkurni rivojlantirishning pedagogik zarurati, bugungi oliy ta'lim muassasalarida tafakkurni rivojlantirishning mavjud holati va kamchiliklarni baratarf etish imkoniyatlari va yechim yo'llari tahlil qilingan. Maqolada shuningdek analitik fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik amaliyotning nazariy-metodologik jihatlarini muhokama etilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется педагогическая необходимость развития аналитического мышления на основе диалектического подхода в образовательных учреждениях, современное состояние развития мышления в современных вузах, а также возможности и пути устранения недостатков. Также в статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты педагогической практики, направленные на развитие аналитического мышления.

SUMMARY

The article analyzes the pedagogical necessity of developing analytical thinking based on a dialectical approach in educational institutions, the current state of developing thinking in today's higher education institutions, and the possibilities and solutions for eliminating shortcomings. The article also discusses the theoretical and methodological aspects of pedagogical practice aimed at developing analytical thinking.



БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

MTT LARDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARNI JORIY ETISHNING DOLZARBLIGI

Tosheva N.T.

*BuxDPI Maktabgacha ta'lim kafedrası
p.f.f.d (PhD), v.b professor*

Quliyeva X.G.

BuxDPI

*“Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi” (maktabgacha
ta'lim) mutaxassisligi 2-bosqich magistranti*

Tayanch soʻzlar: zamonaviy pedagogik texnologiya, ta'lim-tarbiya jarayoni, malakali pedagog, yangi pedagogik texnologiya, ilgʻor pedagogik texnologiya, progressiv pedagogik texnologiya, zamonaviy ta'lim texnologiyasi.

Ключевые слова: современные педагогические технологии, образовательный процесс, квалифицированный педагог, новая педагогическая технология, передовая педагогическая технология, прогрессивная педагогическая технология, современная образовательная технология.

Key words: modern pedagogical technology, educational process, qualified pedagogue, new pedagogical technology, advanced pedagogical technology, progressive pedagogical technology, modern educational technology.

Oʻtgan davr mobaynida mamlakatimizda oʻsib borayotgan avlodni sogʻlom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish boʻyicha keng koʻlamli ishlar amalga oshirildi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatining yangi mazmun asosida tashkil etish, uni yangi pedagogik texnologiya gʻoyalari bilan boyitish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yurituvchi tarbiyachilarning yangi avlodini tayyorlash, ularni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish hamda ularda kasbiy malaka hamda faoliyatga nisbatan ijodiy yondashuv hissini qaror toptirish Oʻzbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimida olib borilayotgan ta'limiy islohotlarning muhim yoʻnalishlaridan biri sanaladi.



Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyati mazmunini aks ettiruvchi zamonaviy talablarga muvofiq yaratilgan manbalar (xususan, turli yo'nalishlarda tashkil etiluvchi ta'limiy va tarbiyaviy ishlar dasturlari, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining faoliyatini takomillashtirishga oid tavsiyanomalar, ko'rsatmali materiallar va hokazolar) uzluksiz ta'lim tizimining ushbu bosqichida amalga oshirilishi zarur bo'lgan faoliyatning nazariy asoslarini belgilab berishga xizmat qilmoqda. Nazariy manbalarning mazmun jihatidan takomillashtirish, shuningdek, ushbu jarayonga malakali mutaxassislarni jalb etish alohida ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta'limning maqsadi – bolalarni maktabdagi o'qishga tayyorlash, bolani barkamol, rivojlangan, mustaqil shaxs bo'lib shakllantirish, qobiliyatlarini ochib berish, o'qishga, tizimli ta'limga bo'lgan ishtiyoqini tarbiyalashdir.

Maktabgacha ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish uchun yaratilgan qulay shart-sharoitlar nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari sonini yanada oshirish va ular ko'rsatadigan xizmatlar turlarini kengaytirish uchun mustahkam poydevor bo'ldi.

Shu bilan birga, olib borilgan tahlil, bolalarning maktabgacha ta'lim qamrovini ta'minlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlarini zamonaviy o'quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan to'ldirish, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarini jalb qilish masalalarini hal etish zarurligini ko'rsatmoqda.

Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 30 sentyabrda gi «Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi PQ-3955-son qaroriga muvofiq: O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish; maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish; bolalarning sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, mazkur sohada davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish; maktabgacha ta'lim tizimiga innovasiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikasiya texnologiyalarini joriy etish kabi ustivor masalalar dolzarbligini ko'rsatadi.

Bugungin kunda ta'lim tizimiga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy qilish zarurligi ko'p karra takrorlanadi.



Pedagogik texnologiyalarning o'zi nima va u an'anaviy ta'limdan nimasi bilan farq qiladi?

Hozirgi kunda pedagogik adabiyotlar, ta'lim muammolariga oid ma'ruzalar, rasmiy hujjatlarda «Yangi pedagogik texnologiya», «Ilg'or pedagogik texnologiya», «Progressiv pedagogik texnologiya» «Zamonaviy ta'lim texnologiyasi» iboralari keng qo'llanilmoqda.

Ammo «Pedagogik texnologiya» tushunchasi hali ham bir qolipga tushirilmagan, ensiklopediyalarda izohlanganicha yo'q, uning mazmunini yagona talqini ishlab chiqilmagan va shuning uchun iboraning bir-biridan farqlanuvchi ko'pgina tariflari mavjud.

Respublikamizning pedagogika sohasidagi olim va amaliyotchilari ilmiy asoslangan hamda O'zbekistonning ijtimoiy-pedagogik sharoitiga moslashgan ta'lim texnologiyalarini yaratish va ularni ta'lim-tarbiya amaliyotida qo'llashga intilmoqdalar. Xo'sh, nega yangi pedagogik texnologiyalar zarur bo'lib qoldi?

Birinchidan, ma'lum sabablarga ko'ra jahon hamjamiyati taraqqiyotidan ortda qolib ketgan jamiyatimiz, taraqqiy etgan mamlakatlar qatoridan o'rin olishi uchun, aholi ta'limini jadallashtirish va samaradorligini oshirish maqsadida eng ilg'or pedagogik tadbirlardan foydalanish zarurligi;

Ikkinchidan, an'anaviy o'qitish tizimi yozma va og'zaki so'zlarga tayanib ish ko'rishi tufayli "axborotli o'qitish" sifatida tavsiflanib, tarbiyachi faoliyati birgina o'quv jarayonining tashkilotchisi sifatida emas, balki nufuzli bilimlar manbaiga aylanib qolganligi;

Uchinchidan, fan-texnika taraqqiyotining o'ta rivojlanganligi natijasida axborotlarning keskin ko'payib borayotganligi va ularni yoshlarga bildirish uchun vaqtning chegaralanganligi;

To'rtinchidan, kishilik jamiyati o'z taraqqiyotining shu kundagi bosqichida nazariy va empirik bilimlarga asoslangan tafakkurdan tobora foydali natijaga ega bo'lgan, aniq yakunga asoslangan texnik tafakkurga o'tib borayotganligi;

Beshinchidan, yoshlarni hayotga mukammal tayyorlash talabi ularga eng ilg'or bilim berish usuli hisoblangan obyektiv borliqqa tizimli yondashuv tamoyilidan foydalanishni talab qilishidadir.

Ta'lim texnologiyasi yuqorida sanab o'tilgan beshta sababiy shartlarni barcha talablariga javob beradigan ta'limiy tadbirdir.

Bu zaruriyat, shu vaqtgacha tahsil oluvchilar yopiq tafakkur paradigma (namuna, misol) lari asosida o'qitilganligi, ularda o'zgacha nuqtai - nazaridan olmaslik, faqat o'z fikrini to'g'ri deb bilish shakllantirilganligidandir. Bu hol har qanday taraqqiyotga g'ov bo'lib, shu paradigmadagi yurgan kishilarni inqiroz sari yetaklaydi. Jamiyatimiz jadallik bilan taraqqiy etib, iqtisodiy va siyosiy mavqei



kundan-kunga ortib bormoqda. Ammo ijtimoiy sohada va ayniqsa, ta'lim-tarbiyada deysinish va umumiy taraqqiyotdan orqada qolish sezilmoqda. Bunday noxush vaziyatdan chiqib ketish yo'llaridan biri ta'lim-tarbiya jarayonini qabul qilingan davlat standartlari asosida texnologiyalashtirishdir.

Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik innovatsiyalarni keng miqyoda qo'llash jahon taraqqiyotining global tendensiyasi hisoblanadi. Ayni paytda interfaol ta'lim muhitini yaratish, bolalarning tafakkuri va dunyoqarashini rivojlantirishning innovatsion metod va texnologiyalarini takomillashtirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kun ta'limida yaratuvchilik faolligini baxsh etish maqsadida zamonaviy ta'lim konsepsiyalarini yaratish va amaliyotga joriy etish vazifasiga alohida e'tibor qaratilgan. Shu sababli innovatsion ta'lim texnologiyalarining o'quv jarayonidagi o'rni beqiyosdir. O'quv – tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish imkoniyati va zarurligini, shuningdek, tarbiyachilarning o'quv jarayonida ulardan foydalanishga tayyorgarlik holatlari tahlili olib borilmoqda. Olib borilayotgan tahlillar natijasida fanlarni o'rganishda o'quv jarayoni samaradorligini oshirish uchun an'anaviy va innovatsion yondashuvlarni birlashtirishning mumkin bo'lgan innovatsion ta'lim texnologiyalari, an'anaviy ta'lim texnologiyalari, o'rganish jarayoni, o'qitish usuli, ta'lim texnologiyasi va kompetentsiya variantlari ko'rib chiqilmoqda. Ta'limda zamonaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalanish muammosini o'rganishning ilmiy-uslubiy asoslari haqida ilmiy ishlar olib borgan olimlardan V.F.Manuilov, N.V.Fedorov, M.M.Blagoveshchenskaya, yevropa olimlaridan R.M.Bottino, A.Cropley, M.T.Molfinov, P.Forcheri, o'zbek olimlaridan N.Azizxodjayeva, N.A.Muslimov, Q.T.Olimov, A.A.Burxonov, O'.Q.Tolipov, B.X.Xadjayev kabi yana bir qancha olimlar tomonidan ilmiy ishlar olib borishgan. Ta'lim tizimining hozirgi holati noan'anaviy ta'lim texnologiyalarining rolini oshirish bilan tavsiflanadi. Bolalar tomonidan ularning yordami bilan bilimlarni o'zlashtirish an'anaviy texnologiyalarga qaraganda ancha tezdir. Ushbu texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish xarakterini o'zgartiradi, o'rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o'qitish usullarini qo'llash, shuningdek, har bir kishining ta'lim olish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvga asoslangan uchinchi avlodning yangi davlat ta'lim standartlarini (FSES HPE) joriy etish bolaning tobora faol ishtirok etishi asosida bir qator fanlarni o'qitish uslublarida sezilarli o'zgarishlarni nazarda tutadi. Ta'lim jarayonining to'liq ishtirokchisi, uning katta mustaqilligi, aniq amaliy natijasiga qaratilgan mashg'ulotlar. "Ta'lim texnologiyasi" tushunchasi



keng qo'llanilishiga qaramay, o'zboshimchalik bilan ajralib turadi. Rus olimi V.I.Zagvyazinskiyning ta'kidlashicha, o'quv jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar turlari "aniqrog'i o'quv yoki pedagogik emas, balki o'qitish deb ataladi va ishlab chiqarish sohasidan olingan atamaning o'zi, albatta, ta'limda shartli ravishda qo'llaniladi va ta'lim texnologiyasining o'zi. ijtimoiy texnologiyaning bir turi sifatida ishlab chiqarish texnologiyasi kabi qattiq va oldindan belgilangan xususiyatga ega emas. Texnologiya va metodologiyani farqlash muammosi hali ham juda ziddiyatli. Ba'zi olimlar texnologiyani metodologiyani amalga oshirish shakli deb hisoblashsa, boshqalari texnologiya tushunchasi metodologiyadan kengroq deb hisoblashadi. V.I.Zagvyazinskiy texnologiya va metodologiya ilmiy huquqiy qoidalar tizimiga asoslanishi kerak, deb hisoblaydi (ya'ni, ular tizimli xususiyatga ega), ammo ideal texnologiya qat'iy belgilangan retseptlar tizimiga ega bo'lib, ular maqsadga erishish uchun kafolatlanadi (ya'ni, instrumental). Metodologiya nazariy qoidalarni amalga oshirish usullarining xilma-xilligini, o'zgaruvchanligini ta'minlaydi va shuning uchun maqsadga kafolatlangan erishishni anglatmaydi, ya'ni, hatto ideal texnika ham yuqori instrumental xususiyatga ega emas. Bizning fikrimizcha, ta'lim texnologiyasi - bu ishtirokchilar uchun qulay sharoitlarni ta'minlash va cheklovlarni hisobga olgan holda muayyan natijaga erishish uchun uni rejalashtirish, tashkil etish, yo'naltirish va sozlash bo'yicha o'quv jarayoni subyektlarining birgalikdagi faoliyati tizimi. An'anaviy ta'lim texnologiyalari bilimlarni yetkazish va harakat usullarini tavsiflashga qaratilgan bo'lib, bolalarga tayyor shaklda uzatiladi va reproduktiv assimilyatsiya qilish uchun mo'ljallangan. Ushbu ta'lim texnologiyalari guruhiga quyidagilar kiradi:

- Tushuntirish va illyustrativ o'qitish texnologiyasi
- muammoli ta'lim texnologiyasi;
- dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasi;
- modulli ta'lim texnologiyasi;
- katta blokli o'rganish texnologiyasi;
- ma'ruza-seminar-kredit tizimi;

o'yinni o'rganish texnologiyasi va boshqalar. Innovatsion ta'lim texnologiyalari pedagoglarning o'quv faoliyatini tashkil etishning bunday harakatlari, usullari va shakllaridan foydalanishga yo'naltiradi, bunda asosiy e'tibor bolaning majburiy kognitiv faoliyatiga, tizimli fikrlash va ijodiy muammolarni hal qilishda g'oyalarni shakllantirish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan muammolar. M.M.Blagoveshchenskaya, V.F.Manuilov, I.V.Fedorov bunday texnologiyalarning uch turini ajratib ko'rsatadi: Shulardan biri radikal texnologiya (o'quv jarayonini yoki uning katta qismini qayta qurish);



birlashtirilgan (bir qancha ma'lum elementlar yoki texnologiyalarni yangi texnologiya yoki o'qitish uslubiga birlashtirish); o'zgartirish (o'qitish usuli yoki texnologiyasini sezilarli darajada o'zgartirmasdan takomillashtirish). Bunday texnologiyalarni ishlab chiqish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi: 1) reproduktiv ta'lim ("individual ravishda belgilangan" trening, shaxsiylashtirilgan, shuningdek "jamoal-individual" trening); 2) tadqiqot mashg'ulotlari (o'quv jarayoni kognitiv-amaliy, amaliy ma'lumotlarni izlash sifatida quriladi); 3) tarbiyaviy muhokama uchun modellarni ishlab chiqish; 4) o'yin modellari asosida o'qitishni tashkil etish (o'quv jarayoniga simulyatsiya va modellashtirishni kiritish). Mualliflarning fikricha, oliy ta'lim sohasidagi innovatsiyalar professional shaxsni shakllantirish maqsadlarini qayta yo'naltirishga (birinchi navbatda, ilmiy-texnikaviy va innovatsion faoliyat qobiliyatini rivojlantirish), shuningdek, bilimlarni yangilashga qaratilgan eng dolzarb hisoblanadi. Ta'lim jarayonining mazmuni (ta'limda tavsiflashdan tashqari, mantiqiy va xayoliy fikrlashni shakllantirishga e'tibor berish, tanlangan kasb bo'yicha bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni shakllantirish orqali o'rganishda amaliylikka e'tibor berish, mustaqil ta'lim ustuvorligiga e'tibor berish).

Demak, oliy ta'limda innovatsion ta'lim texnologiyalari deganda ta'limda fanning zamonaviy yutuqlari va axborot texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan usullar tushuniladi. Ular bolalarning ijodkorligi va mustaqilligini rivojlantirish orqali o'qitish sifatini oshirishga qaratilgan. Ular onlayn ta'lim olish imkonini beradi; talabalarning o'rganilayotgan fanga qiziqishini oshirish; o'qishni kundalik hayot amaliyotiga yaqinlashtirish (samarali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish, tez o'zgaruvchan turmush sharoitlariga moslashish, psixologik stressga chidamliligini oshirish, nizolarni hal qilish ko'nikmalarini o'rgatish va boshqalar); yangi sotsiologik bilimlarni olish usullarini o'rgatish.

Bu guruhga quyidagilar kiradi

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari;

guruh loyihalash texnologiyasi;

buyruq-modulli ish texnologiyasi;

axborot texnologiyalari;

salomatlikni saqlash texnologiyalari va boshqalar.

Didaktikaning asoschisi Yan Amos Komenskiy o'n yettinchi asrdayoq ta'limning "vaqt, fanlar va uslublarni mohirona taqsimlashdan" boshqa narsani talab qilmaydigan umumiy tartibini topishga harakat qilgan edi. Komenskiyning fikricha, idealda o'qitishning yagona mukammal uslubi topilsa, "hamma narsa



toshlari to'g'ri muvozanatlangan soatdek aniq, faqat ana shunday mahorat bilan yaratilgan asbobda erishish mumkin bo'lgan bexatolik bilan biriladi".

Pedagogik texnologiya oqimi deyarli barcha rivojlangan mamlakatlarga tez tarqaldi. YUNESKO kabi nufuzli tashkilot tomonidan tan olindi va qo'llab-quvvatlandi va hozirgi kunda ko'pgina mamlakatlarda muvaffaqiyatli o'zlashtirilmoqda, qo'llanilmoqda. Ko'pgina mamlakatlar pedagogik texnologiyadan foydalanib, bolalar o'zlashtirishini oshirishda sezilarli muvaffaqiyatlarga erishdilar. Masalan, Janubiy Koreyada pedagogik texnologiya bo'yicha tajriba-sinov tarzida o'qiyotgan 50 ming boladan 75 foizida an'anaviy o'qitishda faqat eng yaxshi bolalar erishadigan natijalar qo'lga kiritilgan.

Ta'limni texnologiyalashtirishning asosini, ta'lim jarayonini, uning samaradorligini oshirish va ta'lim oluvchilarni, berilgan sharoitlarda va ajratilgan vaqtichida loyihalashtirilayotgan o'quv natijalarga erishishlarini kafolatlash maqsadida to'liq boshqarish g'oyasi tashkil etadi.

Bunday yondashishning mohiyati, ta'lim jarayonini tizimlashtirishdan - uni, aniq rasmiylashtirilgan va detallari bo'yicha aniq elementlarga bo'lib tashlash yordamida maksimal shakllashtirishdan iborat.

Keyingi yillarda Rossiya bilan O'zbekistonda pedagogik texnologiyani o'rganish yo'lida ancha ishlar qilindi. Pedagogik texnologiyani o'quv jarayoniga olib kirish zarurligini MDHga kiruvchi mamlakatlar ichida birinchilar qatorida har tomonlama ilmiy asoslab bergan rossiyalik olim V.P.Bespalkoning fikricha, "Pedagogik texnologiya – bu tarbiyachimahoratiga bog'liq bo'lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan bola shaxsini shakllantirish jarayoni loyihasidir".

Rossiya olimlaridan V.M.Monaxov: "Pedagogik texnologiya -avvaldan rejalashtirgan natijalarga olib boruvchi va bajarilishi shart bo'lgan tartibli amallar tizimidir", - degan qisqacha ta'rifni bera turib, uning asosiy xususiyatlariga e'tiborni qaratadi.

Aynan tizimli yondashuv pedagogik texnologiyani o'qitishga boshqa yondashuvlardan farqlovchi asosiy belgi hisoblanadi. BMT nufuzli idoralaridan biri bo'lgan YUNESKOning ta'rificha,

Ta'lim texnologiyasi – ta'lim modellarini optimallashtirish maqsadida, inson va texnika resurslari va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda, butun o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yaratish, qo'llash va aniqlash tizimidir.

Keltirilgan ta'riflarni ilmiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qiladigan bo'lsak, uzoq xorijda berilgan ta'riflar bilan MDH mamlakatlari bergan ta'riflari bir-



biriga yaqin kelsa-da, farqi ham anchaligini ko‘ramiz. Jumladan, YUNESKO ta‘riflarida tizimli yondoshuv tamoyiliga alohida urg‘u berilgan.

Ijtimoiy texnologiyalar safiga kiruvchi “pedagogik texnologiya” tushunchasining mazmunini aniqlaymiz. Ko‘pchilik pedagog-olimlarning fikricha, ushbu keng ishlatiladigan so‘zlar birikmasi inglizcha “an educational technology” - ya‘ni “ta‘lim texnologiyasi” ifodasini noaniq tarjima qilishdan kelib chiqqan. Bizning fikrimizcha, ta‘lim texnologiyasiga dastlab asos solgan AQSH olimlari pedagogik texnologiyani emas, balki aynan ta‘lim texnologiyasini nazarda tutishgan. Buni tushunib yetish uchun pedagog atamasining lug‘aviy ma‘nosini esga olaylik, bu atama yunoncha “payne”-bola, “agogein” - yetaklamoq so‘zlaridan tashkil topgan bo‘lib, bola yetaklamoq ma‘nosini anglatadi. Bundan “bola yetaklash texnologiyasi” degan atama kelib chiqadi, bu tushuncha ta‘lim texnologiyasi maqsadi va mantig‘iga zid bo‘lib, ta‘lim texnologiyasining haqiqiy ma‘nosini bermaydi. Amerikalik olimlar va yapon olimi Sakomoto “bola yetaklash” texnologiyasini emas, balki tahsil oluvchilar faolligini ta‘minlaydigan, ta‘lim jarayoni samaradorligini kafolatlaydigan texnologiyani yaratish g‘oyasini ilgari surishgan. Shunga asoslangan holda biz mazkur atamani “ta‘lim texnologiyasi” deb atalishi tarafdorimiz.

Ta‘lim texnologiyasi – oldindan belgilangan o‘quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydigan, ta‘lim jarayonida inson va texnika resurslaridan foydalanishning loyihalashtirilgan muayyan tizimi.

Yuqorida ta‘kidlanganidek ta‘lim texnologiyasi tushunchasi o‘qitish va o‘rganish jarayoniga tizim sifatida qarashni anglatar ekan, avvalo tizim tushunchasini tushunib olish zarur. Tizim deb, tartiblangan, o‘zaro uzviy bog‘langan va birgalikda umumiy funksiyani bajaruvchi elementlar to‘plamiga aytiladi. Misol uchun, avtomobil dvigateli bir nechta tizimlardan iborat bo‘lib, har bir tizim bir nechta elementlardan tashkil topgan. Moylash tizimini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, uni tashkil etuvchi elementlardan birortasi ishlamay qolsa, yoki yomon ishlasa dvigatelning ishqalanuvchi qismlariga moy yetib bormaydi va natijada dvigatel ishdan chiqadi. Ko‘rinib turibdiki tizimning faoliyati uni tashkil etuvchi har bir elementiga, va o‘z navbatida har bir element bir-biriga chambarchas bog‘liq.

Bundan shunday xulosa kelib chiqadi: ta‘lim jarayonini bir tizim deb qaraydigan bo‘lsak uni tashkil etuvchilari ya‘ni elementlariga quyidagilar kiradi: ta‘lim maqsadi, o‘quv maqsadlari (kutilyotgan natijalar), ta‘lim beruvchi, tahsil oluvchi, ta‘lim mazmuni, ta‘lim metodi, ta‘lim shakli, ta‘lim vositalari, nazorat va baholash. Ta‘lim jarayonini loyihalashtirishda yuqorida sanab o‘tilgan elementlardan birortasi e‘tibordan chetda qolsa, yoki noto‘g‘ri



tanlangan bo'lsa tizim ishlamaydi, demakki, ta'lim jarayoni oldiga qo'yilgan maqsadga erishilmaydi.

Adabiyotlar:

1. B. Ziyamuxamedov, Sh. Abdullayeva. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. T., 2001.- 85-90 b.
2. F.Qodirova, SH.Toshpo'latova, M.A'zamova. "Maktabgacha pedagogika".-T., "Ma'naviyat". 2019.-89-104 b.
3. I.V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V. Pak, G.E.Djanpeisova "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi T: 2022. 1-81-b;
4. Ismoilova Z. Ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalar. // «Xalq ta'limi», 2000. №5. – B. 111-116.
5. Коменский, Я.А. О воспитании / Я.А. Каменский. – М.: Школьная Пресса, 2003. – 192 с.
6. N.N. Azizxo'jayeva. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.T., - 2006 .- 45-60 b.
7. N.Saidaxmedov "Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya." T., 2001.- 84 -98 b.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada MTTlarda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishning dolzarbligi, maktabgacha ta'lim o'quv-tarbiya jarayonida zamonaviy ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanishni nazariy hamda amaliy jihatlar to'g'risida ma'lumot berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена информация об актуальности внедрения современных педагогических технологий в организациях дошкольного образования, теоретических и практических аспектах использования современных передовых педагогических технологий в образовательном процессе дошкольного образования.

SUMMARY

This article provides information on the relevance of introducing modern pedagogical technologies in preschool education organizations, theoretical and practical aspects of using modern advanced pedagogical technologies in the educational process of preschool education.



NUTQI TO'LIQ RIVOJLANMAGAN BOLALAR MULOQOTINI ERTAKLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Tosheva N.T.

*BuxDPI Maktabgacha ta'lim kafedrası
p.f.f.d (PhD), v.b professor*

Baxronova A.A.

*BuxDPI "Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi"
(maktabgacha ta'lim) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti*

Tayanch so'zlar: nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar, ertaklar, ertakterapeya, so'z boyligini oshirish, nutq kamchiliklarini bartaraf qilish, logoped, maxsus muassasa, korreksiyalash, leksik-grammatik va fonetik-fonematik rivojlanmaganlik.

Ключевые слова: **дети со слаборазвитой речью, сказки, сказкотерапия, увеличение** словарного запаса, устранение дефектов речи, логопед, специальное учреждение, коррекция, лексико-грамматическое и фонетико-фонематическое недоразвитие.

Key words: children with underdeveloped speech, fairy tales, story therapy, increasing vocabulary, eliminating speech defects, speech therapist, special institution, correction, lexical-grammatical and phonetic-phonemic underdevelopment.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablari yo'nalishlaridan biri bolalar nutqining rivojlanganligi va so'z boyligini oshirishga qaratilgan maxsus ta'lim muassasalarida bolalarning nutqini rivojlantirish, ulardagi nutq kamchiliklarini bartaraf qilish logoped tomonidan amalga oshiriladi. Korreksion ishlarni samaradorligin oshirish uchun har bir logoped va tarbiyachi o'z ustida tinimsiz izlanishi, yangi metodik adabiyotlardan, ko'rgazmali qurollardan unumli foydalanishlari lozim. Maxsus muassasalarida mashg'ulotlar nutqni tuzatishga doir ta'limning asosiy shakli hisoblanadi. Bu mashg'ulotlarda barcha nuqsonlar muttasil bartaraf qilib boriladi. Bolalarning nutqini o'stirish va ma'naviy dunyosini boyitish uchun turli vositalardan foydalanishga harakat qilinadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni nuqson turlari va uning darajalariga mos ravishda belgilangan davlat ta'lim talablari asosida ta'lim berish, nuqsonlarni o'z vaqtida korreksiyalash, ikkilamchi nuqsonlarni oldini olish, imkonini beradi.



Bolalarning dunyoqarashini kengaytirib, mustaqil fikrlaydigan, o'z fikrini erkin ifoda eta oladigan, etib tarbiyalashga yordam beradi. Bolalarga ta'lim tarbiya berish orqali Ona Vatanga bo'lgan muhabbat tuyg'ularini shakllantirib, ma'naviy dunyosi kengayib boradi.

Nutqning to'liq rivojlanmaganligi nutq rivojlanishning kamchiliklaridan biri bo'lib, bunda bolada aqliy va eshitish jihatdan kamchiliklar kuzatilmasada, nutqning barcha tarkibiy qismlarning shakllanishi buzilgan bo'ladi. Nutq rivojlanishining birinchi darajasiga ega bo'lgan tasavvurlarining yetarli darajada farqlanmaganligi bilan ajralib turadi.

Nutqning to'liq rivojlanmasligining uchinchi darajasiga ega bo'lgan bolalarda keng iboraviy nutq mavjud bo'lsa-da, unda leksik-grammatik va fonetik-fonematik rivojlanmaganlik elementlari kuzatiladi. Nutq rivojlanishining bu darajasidagi bolalar atrofdagilar bilan muloqotga kirishsalar-da, biroq buning uchun ularning nutqiga izoh berib turuvchi ota yoki onalari yonlarida bo'lishi lozim. Erkin muloqot bunday bolalarda katta qiyinchiliklar tug'diradi. Bolaning gapini katta odam tushunmasligi bolaga, albatta, salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bolalar xatto to'g'ri talaffuz qila oladigan tovushlar ham ularning nutqida yetarli darajada aniq jaranglamaydi.

Bolaning talaffuz qilish imkoniyatlari yaxshilanib boradi (uning nutqida to'g'ri va noto'g'ri talaffuz qilingan tovushlarni ajratish, ularning buzilganlik xarakterini aniqlash mumkin bo'ladi), bolalar bo'g'in va tovush tuzilishi turlicha bo'lgan so'zlarni yaxshiroq talaffuz qila boshlaydilar. Bolalar odatda hayotiy tajribalaridan o'zlariga yaxshi tanish bo'lgan predmetlar, harakatlar, belgilar, sifatlar va holatlarni so'z bilan atashga qiynalmaydilar. Ular o'z oilalari, o'zlari va do'stlari, atrof olam voqealari haqida hikoya qilib bera oladilar, o'zlarini qiziqtirgan mavzularda kichik-kichik hikoya tuza oladilar.

Biroq nutq holatining barcha tomonlarini sinchiklab o'rganish natijasida shu narsa ayon bo'ladiki, bolalar nutqida til tizimining har bir tarkibiy qismida (leksika, fonetika, grammatika) rivojlanmay qolganlik alomatlarini uchratish mumkin. Og'zaki nutqiy muloqotda bolalar o'zlari uchun qiyin bo'lgan so'zlar va iboralarni chetlab o'tishga intiladilar. Biroq bolalar o'zlari uchun qiyinchilik tug'dirgan so'zlar va grammatik kategoriyalarni qo'llashga majbur bo'ladigan shart-sharoitlar qarshisiga qo'yilsa, ular nutqining rivojlanishidagi kamchiliklar aniq namoyon bo'ladi.

Garchi nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar o'z nutqlarida yoyilgan iboralardan foydalansalar-da, biroq mustaqil gap tuzishda o'zlarining normal rivojlangan tengdoshlariga nisbatan katta qiyinchiliklarga duch keladilar. Xususan, bog'lovchilar va bog'lovchi so'zlar qatnashgan ergashgan qo'shma gaplarni tuzishda xatolar uchraydi. Ular muloqotga kirishish vaqtida ertak kitoblarini



rasmlar bo'yicha qiziqib tanladilar, lekin muloqatga kirish vaqtida ertakdagi obrazlarni nomlashda qiynaldilar. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarda rasimga qarab ertaklarni nomlashda, hikoya tuzishda bolalar personajlarni va harakatning o'zini ko'p o'rinda to'g'ri atasalar-da, biroq personaj foydalangan predmetlar nomini gapga qo'shmadilar.

Lug'at zahirasining miqdor jihatdan ancha o'sishiga qaramay, so'zlarning leksik ma'nolarini bola qay darajada anglayotgani sinchiklab kuzatilsa, uning nutqida bir qator o'ziga xos kamchiliklarni topish mumkin: bir qator so'zlarning ma'nosini bola mutlaqo tushunmaydi yoki uning tushunchasi noaniq bo'ladi, bir so'zning o'rniga boshqasini qo'llaydi va h.k.

So'z yasash usullaridan foydalanishda amaliy ko'nikmalarning yetishmasligi lug'at zahirasini boyitish yo'llarini cheklab qo'yadi, bolaga so'zning morfologik elementlarini ajratish imkoniyatini bermaydi. Ayniqsa ertak janridagi salbiy va ijobiy obrazdagi qahramonlar, odob-axloq haqidagi tushunchalarini to'g'ri anglasalarda, so'zlarni bir biriga bog'lab gap tuzishda leksik xatolar, mustaqil nutqning rivojlanmaganligi kuzatildi.

Ertak terapiya T.D.Zinkevich-Yevstigneeva ta'rifiga ko'ra ma'noni izlash jarayoni, olam va undagi o'zaro munosabatlar tizimi haqidagi bilimlar yechimidir. Ertak terapiya – bu ertak sifat ma'nolarni voqelikka ko'chirish, shaxsning resurslari, potensialini faollashtirish jarayonidir.

Ertak terapiyaning asosiy vazifalari:

- shakllanayotgan bola shaxsining rollar diapazonini kengaytirish;
- ruhiy jarayonlarni mustahkamlash, hissiy doirani rivojlantirish;
- o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini nazorat etish malakasini hosil qilish, hatti-harakatlar egiluvchanligi va ixtiyoriyligini rivojlantirish;
- qo'rquv, bezovtalik, o'ziga bo'lgan ishonchsizlik, o'z xatti-harakatlarining to'g'riligiga haddan ziyod gumonsirashni bartaraf etish;
- bolaning o'ziga yuqori baho berishi, o'ziga bo'lgan ishonchni hosil qilish;
- kishilar bilan muloqot etish umumqabul qilingan me'yorlarning o'zlashtirilishi;
- tasavvur va obrazli tafakkurni rivojlantirish.

Ertak terapiyaning natijalari:

- asab jarayonlarining yuqori egiluvchanligi va harakatchanligi ortadi;
- mayda qo'l motorikasi va harakatlar koordinatsiyasi rivojlanadi;
- jismoniy va ruhiy zo'rqiqlik bartaraf etiladi;
- ishchanlik qobiliyati ortadi;
- iroda sifatлари yaxshilanadi;
- nafas mashqlari;
- muloqotdagi qiyinchiliklar yengib o'tiladi;



- muloqotning ifoda sifatlari: plastika, mimika, nutqni yaxshilash va faollashtirish;
- tasavvur va obrazli tafakkurni uygʻotish;
- ruhiy jarayonlarni rivojlantirish;
- ijtimoiy malakalarni shakllantirish.

Ertak bilan ishlash imkoniyatlari:

1. Ertakni metafora sifatida qoʻllash. Ertaklarning matnlari va obrazlari bolaning shaxsiy hayotiga doir erkin assotsiatsiyani uygʻotadi, soʻng mazkur metaforalar va assotsiatsiyalar muhokama etilishi kerak.

2. Ertak motivi asosida rasm chizish. Rasmda erkin assotsiatsiyalar namoyon boʻladi, keyinchalik olingan grafik materialning tahlili amalga oshirilishi mumkin.

3. Personaj xatti-harakatlari va harakat motivlarini muhokama etish.

4. Ertak epizodlarini sahnalashtirish. Ertak postonovkasini bolalar guruhi yoki kattalar tomonidan amalga oshirish mumkin. U yoki bu ertak epizodlarini sahnalashtirish postonovkaning har bir ishtirokchisiga vaziyatning hissiy ahamiyatini his etish va his-tuygʻularni namoyon etish imkonini beradi.

5. Ertak motivi asosida ijodiy ish:

Tahlil. Maqsad – har bir ertak vaziyati, syujet konstruksiyasi va qahramonlar hatti-harakati ortida nima yashirinshganligini tushunib, anglab yetish.

Ertakni hikoya qilib berish. Mazkur usul tasavvur, hayol qilishning rivojlanishiga koʻmaklashadi.

Ertakni qayta toʻqish. Mualliflik va xalq ertaklarini qayta toʻqish bolaga ertak syujeti, voqealarning baʼzi rivoji yoqmagan holatda ahamiyatga ega. Bu muhim diagnostik material. Ertakni qayta toʻqir ekan, bola oʻz ichki holatiga mos vaqealar rivojini tanlaydi va uni ichki zoʻriqishdan xolis boʻlish imkonini beruvchi vaziyat yechimining variantini topadi. Ertakni qayta toʻqishning psixokorreksion mazmuni shundan iborat boʻladi.

Ertakni toʻqish. Ertaklar syujeti qahramonlarni oʻzgartirish, shuningdek maʼlum qarorga kelishni talab etuvchi vaziyatlarni tanlash imkonini berishi kerak. Hikoya davomida muammoni yechishda hal qiluvchi vaziyatlardan iborat markaziy inqiroz vaziyati vujudga kelishi lozim. Ertaklarda baxtli yakun boʻlishi kerak. Bolaga murakkab vaziyat yechimini topishiga boʻlgan ishonchni singdirish kerak, aks holda unda kurashni davom ettirish uchun stimul yoki boʻlmaydi. Demak ertaklar asosida rivojlantirish – ichki va tashqi dunyoni mushohada etish va namoyon qilish, kechirganlarni anglash, kelajakni modellashtirish, har bir bolaga oʻzining oʻziga xos ertagini tanlash jarayonidir.

Shubhasiz ertak terapiya – ertaklar vositasida bola va kattalarning juda tabiiy va anʼanaviy muloqot shakli boʻlgan bolalar bilan amalga oshiriladigan



psixologik ishning juda qimmatli usuli hisoblanadi. Odatda bola bilan ishlash davomida pedagog tashqi analizning “psixologik” tilini qo‘llamaydi, biroq bolaga nima kerakligi va qanday qilib unga buni berish kerakligini anglab yetish uchun analitik fazaga “chiqish” qobiliyatini doimiy saqlab qoladi. Ya’ni ertak dastlab diagnostik xarakter, so‘ngra esa vaziyatga ta’sir etish usuli sifatida ikki tomonli intrumentni ifodalaydi.

Maktabgacha yoshda ertakni idrok etish bolaning o‘ziga xos faoliyatiga aylanadi, unga erkin orzu qilish va tasavvur etish kattalar dunyosining murakkab voqea hodisalari va hislari bilan to‘qnash kelish imkonini beradi.

Yosh bolada identifikatsiya mexanizmi kuchli rivojlangan, ya’ni o‘zini boshqa inson, personaj bilan hissiy yaqinlashish jarayoni hamda uning normalari, qimmatlari, namunalarini o‘zlashtirishdir. Bu bolaga axloq me’yorlari va qimmatlarini o‘zlashtirish, yaxshilik va yomonlikni farqlash imkonini beradi.

Ertaklarni sahnalashtirish shaxsning adaptiv qirralari diapazonini kengaytiradi, obrazli tafakkur, shuningdek inqirozli vaziyatlarda harakat qilish ko‘nikmasini rivojlantirishga imkon beradi.

Ertak terapiya – bolalar ijtimoiylashuvining tabiiy usuli.

Ertak terapiyada – hatto dastlab o‘yinlar jarayoniga qo‘shilmaydigan, ertakni qabul qilmaydigan bolalar baribir ong osti darajada uning ijobiy ta’sirini his etadilar. Birgina ertak har bir bolaga turlicha ta’sir etadi. Har bir bola unda uning uchun ayni damda muammoni hal etish uchun zarur bo‘lgan biron-bir “o‘zinikini” topadi.

Maktabgacha yoshda ertakni idrok etish erkin orzu qilish va tasavvur etishga imkon beruvchi bolalarning o‘ziga xos faoliyatiga aylanadi.

Bunda ertak bola uchun nafaqat uydirma va fantaziya balki bu yana o‘ziga xos voqelikdir.

Shuning uchun ertakni idrok etar ekan bola bir tomondan o‘zini ertak qahramonlari bilan solishtiradi, bu esa unga bu kabi muammolar va kechinmalar faqatgina unda mavjud emasligini anglab yetish imkonini beradi.

Boshqa bir tomondan ertak obrazlari vositasida bolaga turli murakkab vaziyatlardan chiqish yo‘llari, vujudga kelgan nizoli vaziyatlar yechimi taklif etiladi, uning imkoniyatlari va o‘ziga bo‘lgan ishonch hissi pozitiv qo‘llab-quvvatlanadi. Bunda bola o‘zini ijobiy qahramon sifatida tasavvur qiladi.

Bunday holat maktabgacha yoshdagi bola insoniy o‘zaro munosabatlarini shu qadar yaxshi anglab yetishi bois emas, balki qahramon holati boshqa personajlar bilan solishtirganda nisbatan yaxshiroqligi bois vujudga keladi.

Metafora bosh miyaning chap va o‘ng yarim sharlari o‘rtasidagi aloqani ta’minlaydi. Ertakni idrok etish jarayonida miya chap yarim sharlari faoliyat



ko'rsatib, u syujetning mantiqiy mazmunini ajratib oladi, bu vaqtda shng yarim sharlar orzu, fantaziya, tasavvur, ijod bilan shug'ullanadi.

Bolaning qo'rquvlari ustida ishlash davomida ertaklarni qo'llash vaqtida quyidagilar kuzatilishi mumkin: ongli, verbal darajada bola ertakni idrok etmasligi ham mumkin, biroq ish samarasi saqlanib qoladi, ya'ni o'zgarish odatda ong osti darajada amalga oshadi. Bunda qiziqarli holat kuzatiladi. Birgina ertak har bir bolaga turlicha ta'sir etadi, har bir bola unga biron bir o'zinikini, uning uchun dolzarb bo'lgan, uning muammolari bilan hamohanglarni topadi.

Ertaklar uchun personajlarni tanlash va ular o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishga alohida e'tibor qaratiladi. Ertak mazmuniga nizoli vaziyatning real qatnashchilariga mos qahramonlarni qo'shish va ular bilan real voqealarga mos simvolik munosabatlarni o'rnatish kerak.

Ertak qiziqarli bo'lishi uchun bola bilan dastlabki suhbatda uning qiziqishlarini aniqlash lozim. Bu ertak voqeasini yaratish jarayonida tayanish mumkin bo'lgan pozitiv jihatlarni aniqlashga imkon beradi.

Bola uchun yaqin va tushunarli bo'lgan mavzuning qo'llanilishi unga ertak qahramoni obraziga onsonlikcha kirish, ertak qahramoni va shaxsiy muammolarni taqqoslash, yuzaga kelgan vaziyatdan chiqish yo'llarini ko'rish imkonini beradi.

Ertak terapiya bu muloqot qilish va tajriba almashishning tabiiy shakli, yangi avlodlarni tarbiyalash tizimidir. Bu bola tomonidan ham tashqi, ham ichki olamini anglashning zaruriy vositasidir. Shuning uchun ertak terapiya ertak voqealari va ularning real hayotdagi vaziyatlar bilan o'zaro bog'liqligini anglash bilan bog'liq. Ertak bolaga psixoterapevtik ta'sir ko'rsatadi, chunki ertak tili bola uchun tushunarli. Ertak tasavvurning rivojlanishiga xizmat qiladi, bu esa bola tomonidan o'z shaxsiy muammolarini yechish uchun juda muhim. Ertak stili ham bola uchun tushunarli. Bola hali mantiqan fikrlay olmaydi, ertak esa hech qachon bolani biron bir mantiqiy mushohadalar bilan zo'riqtirmaydi. Bola nasihatlarni yoqtirmaydi va ertak uni to'g'ridan to'g'ri tarbiyalamaydi. Kichik yoshdagi bolalar o'z hissiyotlarini boshqara olmaganliklari bois ko'pincha "hissiyotlar" asirida bo'ladilar. Faqatgina shaxsiy rivojlanganlik darajasiga ko'ra ularda asta sekinlik bilan o'z kechinmalarini anglash va nazorat etish, o'zgalarning hissiy holatini tushunish qobiliyati shakllanadi, ixtiyoriy xatti - harakatlar rivojlanadi, hissiyotlar nisbatan turg'un va chuqur bo'la boshlaydi.

Bog'cha yoki maktabga borish bilan bog'liq keskin o'zgarishlar davri bola uchun ayniqsa murakkab kechadi. Bolaning yangi sharoitga moslashishi, yangi kun tartibi, unga avvaldan tanish bo'lmagan bolalar bilan muloqot etishga o'rganish, tarbiyachi va o'qituvchilarning talablarini anglash, guruhli ta'lim



jarayonida yangi bilimlarni qanday o'zlashtirish kerakligini anglab yetish uchun vaqt talab etiladi.

Har qanday katta yoshli inson ham o'zining turli-tuman kechinmalarini tushunib yetmaydi, bola uchun esa bu vazifa undanda murakkab hisoblanadi. Bolalar har doim ham hatto eng oddiy hissiyotlarni to'g'ri anglab yetmaydilar, ayniqsa atrof-olam bilan tanishish doirasining kengayib borishi bilan bog'liq turli-tuman kechinmalarni anglab yetish yanada murakkab.

Ertak ma'lum darajada maktabgacha yoshdagi bolaning uch tabiiy psixologik ehtiyojlarini qondiradi:

1. Avtonomlikka bo'lgan ehtiyoj. Har bir ertakda qahramon butun yo'l davomida o'zi mustaqil faoliyat ko'rsatadi, faqatgina o'ziga, o'z kuchiga tayangan holda tanlovni amalga oshiradi, qaror qabul qiladi;

2. Kompetentlikka bo'lgan ehtiyoj. Qahramon kutilmagan to'siqlarni yengib o'tishga qodir bo'ladi, va aksariyat hollarda vaqtinchalik muvaffaqiyatsizliklarga duch kelsada, g'olib bo'ladi, g'alabaga erishadi.

3. Faollikka bo'lgan ehtiyoj. Qahramon hamisha faol, doimo harakatda: qaergadir boradi, kimnidir uchratadi, nimanidir topadi, kim bilandir kurashadi, kimlardandir qochadi. Dastlab qahramon harakatlari sust bo'ladi, uning faolligiga ertakning boshqa bir qahramonlari turtki bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur ehtiyojlarning qondirilganlik natijasi quyidagi shaxsiy sifatlarning shakllanishi hisoblanadi:

- shaxsiy fikr, pozitsiya yoki qarashlarni namoyon etishlikka bo'lgan intilishda ifodalanuvchi avtonomlik;
- muloqotda tashabbusga egalik qila bilish, sheriklarning e'tiborini jalb eta bilish, ularning kommunikativligini stimullash, muloqot jarayonini boshqarish, sheriklarning holatiga hissiy jihatdan javob qaytarish qobiliyatini nazarda tutuvchi faollik;
- bir necha komponentlardan iborat ijtimoiy kompetentlik;
- boshqa insonlarga mehr, diqqat, achinish, qayg'urish singari munosabatlarda namoyon bo'luvchi motivlik;
- boshqa bir insonni anglash, uning o'ziga xosliklari, qiziqishlari, ehtiyojlarini tushunib yetish, uning kayfiyatini, hissiy holatini payqash qobiliyati bilan bog'liq kognitivlik;
- adekvat vaziyatlar, muloqot usullarini tanlash bilan bog'liq xatti-harakatlar.

Ertak bolani qahramonlarga qayg'urishga majbur qiladi, buning natijasida unda kishilar, predmetlar atrof-olamdagi hodisalar haqida yangi tasavvurlar, yangi hissiy tajribalar paydo bo'ladi.

Muloqot doirasi kengayib borgani sari bolalar ularning hissiy dunyosini ma'lum darajada faollashtiruvchi turli-tuman ijtimoiy omillarning ta'sirini his



etadilar. Bola vaziyatli hissiyotlarni yengib o'tishga o'rganishi, o'z hislarini boshqarishga o'rganishi kerak. Bularning barchasiga, masalan qo'rquvlarni yengib o'tishga ertak va o'yinlar o'rgatadi. Biron bir narsadan qo'rqadigan bolaga tayyor ertak tanlanadi yoki korreksion ertak tuziladi, mazkur korreksion ertakda uning qo'rquvlari va ularni yengib o'tish haqidagi ma'lumotlar metafora tarzida shifrlanadi. Bunday ish jarayonida bola nafaqat o'z qo'rquvlari bilan "tanishadi", balki ularni yengishni ham o'rganadi.

Ertak terapiya psixologik usul sifatida bolalar bilan ishlash jarayonida o'zining yosh chegaralarini belgilaydi: bola reallikdan farqli ravishda ertak voqeligi mavjudligini aniq tasavvur etishi kerak. Odatda bunday farqlash malakasi bolada 3,5-4 yoshga kelib shakllanadi, biroq albatta har qanday aniq vaziyatda bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini e'tiborga olish lozim.

Ertak terapiya bolalar bilan turli usullarda amalga oshirilishi mumkin. Ish uchun mavjud mualliflik yoki halq ertagi qo'llanilishi, pedagog bola bilan birgalikda ertak to'qishi, bola ertakni mustaqil to'qishi mumkin.

Ertak terapiya seanslarini jarohatlovchi vaziyatdan ma'lum vaqt o'tgandan so'ng, bola tinchlangach, voqealarga chetdan qarash imkoniga ega bo'lganda o'tkazish lozim. Bunday muloqot uchun kunduzgi yoki kechki uyqu oldi vaqt ma'qul keladi.

Bola ertakda u bilan nimalar bo'layotganini yaxshi anglab yetishi uchun sirli ertakka ko'chish marosimini o'ylab topish mumkin. Bunday marosimning elementlaridan biri bolaning biron bir qahramonga "aylanib qolishi"dir. Ertak sifat materialni taqdim etish va bolani ijodiy jarayonga jalb etish usulini mustaqil tanlash mumkin. Masalan, ertakni hikoya qilish davomida voqealar rivojining qizg'in pallasida bolaga nima deb o'ylaysan, sening qahramoning nima uchun bunday qildi?, senga uning qilmishi yoqdimi?, sen uning o'rnida qanday yo'l tutgan bo'larding singari savollar bilan murojat etish mumkin. Bolaga ertakning kichik bo'laklarini galma-galdan hikoya qilgan holda uni birgalikda to'qishni taklif qilish ham mumkin. Shu bilan birga bolaga taklif etilgan mavzu asosida ertak to'qishni taklif etish mumkin. Ertak asosida rivojlantirish ishlarining yana bir turi turli personajlar tilidan tanish bo'lgan ertakni hikoya qilish hisoblanadi.

Ertak asosida rivojlantirishning turli usullarini qo'llagan holda NTR ega bo'lgan bolaga ko'pgina vaziyatlarni yengib o'tishga ko'maklashish mumkin.

Ertak asosida muloqatni rivojlantirishda korreksion ishlarini alohida, katta bo'lmagan va yaxshi yoritilgan xonada o'tkazish maqsadga muvofiq. Ertak asosida bolalarda muloqatni rivojlantirish ishlarini muntazam o'tkazish bolani nutqini rivojlanish orqali boshqa bolalar bilan tez muloqatga kirishish imkon beradi.



(Филичева Т. Б. Туманова Т.В. “Дети с общим недоразвитием речи”. Москва 1999.)

Biz nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarda muloqotni rivojlantirish uchun uch janrdagi ya’ni bolalar uchun tanish bo‘lgan rasmlari, rangli, ertak kitoblarni, multfilmlar, ertak albomlarni ko‘rsatib, bolalarni o‘zi qayta tanlagan ertaklarini so‘raganimizda ular ertakni nima haqida ekanligini gapirib berdilar. Ular kitobni varaqlab yoki ertak personajlari ifodalangan tasvirli rasmlar orqali muloqotga kirishib bizga gapirib berdilar.

Namuna sifatida bir necha ertaklarni ishlanmalarini keltiramiz.

Logoped bolalarga quydagi ertaklarni aytib berish orqali bolalarni bilish faoliyatlarini axloq odob, yaxshi yomonlik kabi xislatlarni shakllantiradi.

Mavzu. “Echki bolalari”. (hayvonlar haqida)

Maqsad: Bolarga onaning gapiga quloq solishlik, o‘zboshimchalik qilmaslik, kabi xislatlarni tarbiyalash.

Jihozlar: Rangli ertak kitob, alohida ona echki va bolalari foto rasm abomlar, “echki bolalari” (disk).

Mashg‘ulotning borishi: Logoped ertakni o‘qishdan avval savol – javob qiladi. Echki bolalariga nima dedi? Bolalar bo‘riga nima javob qildilar? Ona echki bolalariga qanday qo‘shiq aytib eshikni ochinglar dedi? Kenjatoy echki qayerdan chiqib onasiga bo‘lgan voqeani aytib berdi?

Mashg‘ulotni yakuni: Ko‘rdingizmi bolajonlar 1ta echkinining o‘zboshimchaligi nechta echkini bo‘riga yem bo‘lishiga olib keldi. Sizlar kattalarni gapiga quloq solinglar. Begona kishilarga eshikni ochmanglar. Har bir ishni qilishdan avval kattalardan so‘rab qilinglar.

Ertak bolalarni savol- javoblari bilan tugaydi.

“Noshud kiyik”

Maqsad: bolalarni xotirasi, diqqati, nutqi va muloqotini rivojlantirish.

Mshg‘ulotning borishi: Logoped yoki tarbiyachi bolalarga kitobni ko‘rsatib sizlarga shu ertakni aytib bermogchiman, diqqat bilan rasmlarga qarang.

O‘rmonlarning birida ajoyib bir kiyik yashar ekan. Boshqa kiyiklarga o‘xshamas-uzun bo‘ynidan faxrlanar, ingichka va uzun oyoqlaridan uyalar ekan. Suvga qarab, o‘z aksini ko‘rib, “ox chekar” ekan. O‘rmondagi hamma hayvonlar uning ustidan kulishar ekan. Hayvonlarning barchasi o‘zlariga yemish topish bilan ovora bo‘lsalar, u suvdagi aksiga qarab nuqul ko‘rinishidan shikoyat qilar ekan. “Shu bo‘ynim judayam chiroyli, up uzun ko‘rkam ko‘rinadi. Meni savlatli ko‘rsatadi. Ammo bu oyoqlarim judayam xunuk, ingichka, xuddi sinib ketadigandek”, - der edi.

Bir kuni o‘sha kiyik suv bo‘yida har doimdagidek nozlanib turganida orqasidan arslon kelib qolibdi. Arslondan qo‘rqqan kiyik yugurushga boshlabdi.



Ingichka va uzun oyoqlari bilan tez harakatlana olardi. Endi esa mana shu oyoqlari tufayli joni omon qoldi. Nihoyat, oyoqlaridan shikoyat qilgani uchun afsuslanibdi va qattiq afsuslanibdi. Yanglishganini tushunib yetibdi. Ammo to'satdan bo'yni uzun daraxt shoxlariga tegib arslonga tutilibdi. Shundan so'ng o'rmonda qaysidir hayvon maqtansa, ibrat sifatida shu voqea aytib berilar ekan. Boshqa hayvonlar: "Qachon va qaysi payit nimaga muhtoj bo'lishimizni bilmaymiz, judayam ishongan maqtangan xususiyatlarimiz vaqti kelganda o'zimizga zarar berishi mumkin deb"- o'ylashar ekan. Kiyikning boshiga tushgan savdodan hamma hayvonlar o'zlariga tegishli xulosa chiqarib, sog'lom vujudga ega bo'lganlari uchun shukur qilib yashay boshlashibdi.

Bolalarga quydagi savollar bilan murojaat etiladi.

1. Kiyik qayeridan norozi ekan?
2. Kiyik qayeri bilan g'ururlanar edi?
3. Kiyikning boshiga qanday kulfat kelibdi?
4. O'rmondagi hayvonlar kiyikning boshiga tushgan voqeadan so'ng, o'zlariga qanday xulosalar chiqaribdilar?

Adabiyotlar:

1. Korreksion rivojlantiruvchi ta'lim – tarbiyaning mazmuni usullari va shakllari. (ilmiy metodik to'plam) Toshkent – 2008.
2. Lopuxina I.S. "Stixi i uprojeniya dlya razvitie rebenka" Moskva – 1992.
3. Seliverstov V. I. «Zaikanie u detey» Vladivostok 2000.
4. Mo'minova L. R. "Bolalarni logopedik tekshirish va o'qitish" Toshkent – 1992.
5. Mironova S. A. "Razvitie rechi doskolnikov na logopedicheskix zanyatiyax". Moskva 1991.
6. Mejikovskaya M.B., Skripchenko M.P. «Logopedicheskie zanyatiya v spetsializirovannyx detskix sadax» Tashkent. «O'qituvchi» 1989.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar muloqotini ertaklar asosida rivojlantirishning pedagogik-psixologik ahamiyati, nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar nutqini ertakterapeya usulida tuzatish hamda ertak terapiyaning asosiy vazifalari to'g'risida ma'lumot berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье приводятся сведения о педагогической и психологической значимости развития общения детей с незавершенно развитой речью на основе сказок, коррекции речи детей с незавершенно развитой речью методом ранней терапии, а также об основных задачах сказки терапия.

SUMMARY

This article provides information on the pedagogical and psychological importance of developing the communication of children with incompletely developed speech based on fairy tales, correcting the speech of children with incompletely developed speech by the method of early therapy, and the main tasks of fairy tale therapy.



MTT MUSIQA MASHG'ULOTLARIDA TARBIYALANUVCHILAR YOSH PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI E'TIBORGA OLISH

Tosheva N.T.

*BuxDPI Maktabgacha ta'lim kafedrası
p.f.f.d (PhD), v.b professor*

Islomova M.M.

*BuxDPI "Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi"
(maktabgacha ta'lim) mutaxassisligi I-bosqich
magistranti*

Tayanch so'zlar: musiqa mashg'ulotlari, yosh psixologik xususiyatlar, estetik did va madaniyat, xatti-harakatlar, ijtimoiy axloq va estetik did, axloqiy xarakter.

Ключевые слова: музыкальное воспитание, психологические особенности молодежи, эстетический вкус и культура, поведение, социальная этика и эстетический вкус, моральные качества.

Key words: music training, young psychological characteristics, aesthetic taste and culture, behavior, social ethics and aesthetic taste, moral character.

Bola rivojlanish jarayonida odamlarning ilgari o'tgan avlodlari tomonidan yaratilgan predmet va hodisalar olami bilan alohida maxsus munosabatga kirishadi. Bola insoniyat qo'lga kiritgan barcha yutuqlarni faol ravishda o'zlashtirib, egallab boradi. Bunda predmetlar olamini, hamda ular yordamida amalga oshiriladigan xatti-harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olishi, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarning o'sib borishi, katta yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog'i kerak. Asosan, mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati kuchaya boshlaydi. Bog'cha yoshdagi bolalarga beriladigan tarbiya ularning murakkab harakatlarini takomillashtirish, elementar gigiyena, madaniy va mehnat malakalari hosil qilish, nutqini o'stirish hamda ijtimoiy axloq va estetik didning dastlabki kurtaklarini yuzaga keltirish davridir.

Mashhur rus pedagoglaridan biri Lesgaftning fikricha, insonning bog'cha yoshdagi davri shunday bir davrki, bu davrda bolada kelgusida qanday xarakter



xislatlari paydo bo'lishi belgilanadi va axloqiy xarakterning asoslari yuzaga keladi. Bog'cha yoshdagi bolalarning ko'zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri ularning serharakatligi va taqlidchanligidir. Bola tabiatnining asosiy Qonunini shunday ifodalash mumkin: bola uzluksiz faoliyat ko'rsatishni talab qiladi, lekin u faoliyat natijasidan emas, balki faoliyatning bir xilligi va bir tomonlamaligidan charchab qoladi. Mana shu so'zlardan bog'cha yoshdagi bola tabiatning asosiy Qonuni bo'lmish serharakatligini ortiq cheklab tashlamay, balki maqsadga muvofiq ravishda uyushtirish kerakligi yaqqol ko'rinib turibdi.

Kattalar va tengdoshlari bilan bo'lgan munosabat orqali bola axloq normalari, kishilarni anglash, shuningdek, ijobiy va salbiy munosabatlar bilan tanisha boshlaydi. Bog'cha yoshdagi bola endi o'z gavdasini juda yaxshi boshqara boshlaydi. Uning harakati muvofiqlashtirilgan holda bo'ladi. Bu davrda bolaning nutqi jadal rivojlana boshlaydi. U yangiliklarni egallashga nisbatan o'zi bilganlarini mustahkamlashga ehtiyoj sezadi. O'zi bilgan ertagini qayta-qayta eshitish va bundan zerikmaslik shu davrdagi bolalarga xos xususiyatdir.

Bog'cha yoshdagi bolalar ehtiyoji va qiziqishlari jadal ravishda ortib boradi. Bu avvalo keng doiraga chiqish ehtiyoji, munosabatda bo'lish, o'ynash ehtiyojlarining mavjudligidir. Bog'cha yoshdagi bolalar nutqni bir muncha to'la o'zlashtirganlari va haddan tashqari harakatchanliklari tufayli ularda o'zlariga yaqin bo'lgan katta odamlar va tengdoshlari bilan munosabatda bo'lish ehtiyoji tug'iladi. Ular tor doiradan kengroq doyradagi munosabatlarga intila boshlaydilar. Ular endi qo'ni-qo'shnilarining bolalari bilan ham jamoa bo'lib o'ynaydilar. Hamma narsani bilib olishga bo'lgan ehtiyoj kuchayadi. Bog'cha yoshdagi bola tabiatiga xos bo'lgan kuchli ehtiyojlardan yana bir uning har narsani yangilik sifatida ko'rib bola uni har tomonlama bilib olishga intilishidir. Bog'cha yoshdagi bolalar hayotida va ularning psixik jihatidan o'sishida qiziqishning roli ham kattadir. Qiziqish xuddi ehtiyoj kabi bolaning biror faoliyatga undovchi omillardan biridir. Shuning uchun ham qiziqishni bilish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan murakkab psixik hodisa desa bo'ladi. Musiqiy ta'lim-tarbiyaning muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun uning psixologik asoslarini o'rganish o'ta muhimdir.

Bizning hayotimizda musiqa har bir uyga kirib borgan. Musiqa mavzui o'z xususiyatiga ega bo'lib, inson va voqelikdagi barcha tomonlarni qamrab ololmagani uchun, eng avvalo, inson ichki ma'naviy dunyosini, uning tuyg'u va kayfiyatini ifodalaydi. Musiqada musavvirlik va haykaltaroshlikdan farqli tarzda dunyo haqida tasavvurlar emas, balki tuyg'ular va kayfiyatlar hosil qiladi. Musiqada tuyg'ular hayotiy tuyg'ularning aynan o'zi bo'lmay, ular tanlab olingan, tasodifiy lahzalardan tozalangan, muayyan orzular nuqtai nazardan anglangan bo'ladi. Musiqa inson hissiyotlari holatining barcha rango-rang tovlanishlarini aks ettirishga qodir. U eng murakkab tuyg'ular, eng nozik kechinmalar va kayfiyat



holatlarini ham ifoda eta oladi. Musiqa vaqt mezoniga amal qilib, kechinmalarning o'zgartirib turishlari, avjlanishi va pasayishi jarayonlarini qamrab oladi.

Musiqa inson ichki dunyosining hissiyotli tomonlari bilan birga ma'naviy olamini butunligicha ifoda etib, uning aqliy va iroda qudratini, yaxlit qiyofasini yarata oladi. U ruhiy tizim xususiyatlarini ifodalash, milliy ruh holatlarini vujudga keltirish imkoniyatiga ham ega. Buyuk bastakorlar ijodida u yoki bu xalqqa xos bo'lgan ruhiy tizim xususiyatlari, tuyg'u holatlari va voqelikni in'ikos etish imkoniyatlari beqiyosligi yaqqol ko'rinadi. Milliy ruh xususiyatlarini musiqa vositalarida aks ettirish jarayonida xalq musiqiy ijodi katta o'rin tutadi. Buyuk rus fiziologi I.P.Pavlov ta'limotiga ko'ra, inson kechirayotgan turli his tuyg'ular bosh miya yarim sharlari po'stloq qismining faoliyati asosida yuzaga keladi. Atrof muhitning inson organizmiga doimiy ta'siri va organizmning bu ta'sirlarga Qonuniy javob reaksiyasi natijasida asta-sekin ma'lum bir munosabatlar tizimi vujudga keladi. I.P.Pavlov buni – dinamik stereotip, deb atagan edi. I.P.Pavlovning dinamik stereotip haqidagi ta'limoti kishidagi hissiyotlarning fiziologik va psixologik tabiatini chuqurroq o'rganishda katta ahamiyatga egadir. Gap bog'cha bolalarida estetik hissiyotni tarkib toptirish haqida borar ekan, e'tiborni avvalo ikki muhim masalaga qaratishimiz kerak:

1) bolalarda estetik hissiyotning paydo bo'lishi uchun obyektiv shart-sharoitlar mavjudmi?

2) bolalar san'at asarlarini go'zallik nuqtai nazaridan baholay oladilarmi?

Psixologiya fanidan ma'lumki, voqelik ta'siri ostida paydo bo'ladigan sezgi va idrok hissiyotning asosiy manbaidir. Bolalarda bosh miya va sezgi organlarining taraqqiyoti yetarli darajada yuksak bo'lmaganligi tufayli ularda sezuvchanlik bir muncha ta'sirli bo'ladi.

Musiqani to'la to'kis idrok etish uchun diqqat, xotira va musiqiy tafakkur zarur va muhimdir. Ana shundagina insonning tasavvuri yordamga keladi va estetik hissiyot shakllanadi. Aytilganlardan ko'rinib turibdiki, musiqiy asarni to'liq idrok etish uchun inson psixikasining faoliyati xilma-xil bo'lmog'i lozim. Musiqiy bilimlarni o'zlashtirishdan maqsad bolalarning musiqiy asarning lad, o'lchov, sur'at, registrini aytib berishlari emas, balki musiqaning yuqoridagi ifoda vositalari orqali ularda shaxsga xos bo'lgan xususiyatlarni: ijodiy qobiliyat, erkin yo'naltirilgan diqqat, musiqiy xotira, tasavvur, faollikni, tashabbuskorlikni shakllantirishdir. Bolalar hissiyotining o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning muayyan sharoit bilan bog'liqligidir, ya'ni bolalarda sodir bo'ladigan hissiy kechinmalar aniq bir sharoitdagina vujudga keladi. Shunga ko'ra ularni qiziqtiradigan, diqqatlarini jalb etadigan sharoitni yaratish ularda estetik hissiyotning, musiqiy madaniyatni o'stirishning eng muhim shartidir. Bolalar biror bir musiqiy asarni tinglar ekanlar, musiqaning rang-barang ovozlari, ifoda



vositalarini (temp, ritm, kuy, o'lvoh, registr, dinamika va hokazolar), xarakter va kayfiyatini farqlashni, eshitilgan musiqiy asarlarning qaysi janrga mansubligini, mumtoz, estrada yoki boshqa musiqalarni bir-biridan farqlay olishni hissiy-emotsional jihatdan idrok eta boradilar, boshqacha qilib aytganda, ularning musiqiy didlari shakllana boradi. Musiqiy did, musiqiy dunyoqarashning shakllanishida mashg'ulotlardan tashqari va ta'lim muassasasidan tashqari ishlarning qay darajada yo'lga qo'yilganligi, bolalarning yashash sharoitlari, oiladagi muhit va oilaning musiqaga nisbatan munosabati, ota-onalarning va boshqa oila a'zolarining musiqaga qanday munosabatdaliklari ham g'oyatda muhimdir.

Musiqiy ohangdorlik inson nutqi ohangiga o'xshab ketadi. Odam o'zining his-tuyg'u holatini boshqalarga nutqi ohangi orqali bildiradi, nutq ohangi ovozning balandligi, pastligi, tebranishi, vazni orqali namoyon bo'ladi. Aytish mumkinki, inson nutqi ohangining ulkan ifoda imkoniyatlari musiqiy ohangga tabiiy shart-sharoit yaratadi, unda ohang butunlay yangi badiiy sifat oladi. Inson nutqi ohangi musiqa badiiy tilining asosi bo'lib, bastakorning voqelikka munosabatini musiqada aks ettirishda vosita bo'lib xizmat qiladi. Ko'p asrlik tajriba nutq ohangi imkoniyatlari insonning musiqiy sezgirliги va idrokliligini, musiqani idrok etish qobiliyatini vujudga keltirdi.

Bolaning kamol topishida qiziqishning ahamiyati shundaki, bola qiziqqan narsasini mumkin qadar chuqurroq bilishiga intiladi va binobarin uzoq vaqt davomida qiziqqan narsasi bilan shug'ullanishdan zerikmaydi. Bu esa o'z navbatida bolaning diqqati hamda irodasi kabi muhim xislatlarni o'stirishga va mustahkamlashishga yordam beradi. Bolaning qobiliyatlari musiqiy faoliyat jarayonida rivojlanadi. Ushbu rivojlanishni bolalarning yosh psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda to'g'ri tashkil etish va yo'naltirish musiqa tarbiyachilarining vazifasidir. Masalan, bolani ilk bolalik davridan tovushlar balandligini ajratishga o'rgatilmasa, u yetti yoshga yetganida o'zidan kichik bolalar osongina bajara oladigan vazifalarni bajara olmaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy rivojlanishning muhim xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Ularning eshitish sezgisi, musiqiy eshitish qobiliyati rivojlanib boradi;
2. Har xil xarakterdagi musiqaga emotsional ta'sirchanlikning sifati va darajasi ortadi;
3. Qo'shiq kuylash musiqiy-ritmik ijrochilikda qo'llaniladigan sodda ko'nikma va malakalar shakllanadi.

Bolalar yoshi xususiyatlari. Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarining yoshiga ko'ra hosil qiladigan qobiliyat va imkoniyatlarini ko'rib chiqamiz.



Bir yoshli bolalar – psixolog A.Lyublinskayaning to‘plagan ma’lumotlariga ko‘ra, go‘dakning 10-12-kunlarida eshitish organi ishga tushar ekan. Ikki oylik go‘dak esa, musiqa tovushlarini eshitganda, qimirlamay, jim bo‘lib qolar ekan. 4-5-oylarida bola tovush kelayotgan tomonga qaray boshlaydi. Ilk bolalik davrlaridayoq go‘daklarda musiqa tovushlariga nisbatan shaxsiy munosabat shakllana boradi. Birinchi yilining oxirlarida bolaning umumiy eshitish hissi shakllanadi. Bolakay kattalardan har xil musiqani tinglab uni o‘ziga xos intonatsion (o‘xshash ovozlari chiqarib) xirgoya qiladi. Musiqaga nisbatan emotsional munosabat bildirish, eshitish hissiyotlarini rivojlantirish ilk bolalikdan musiqiy tarbiyani amalga oshirishga xizmat qiladi.

Ikki yoshli bolalar – musiqani idrok etishda bolalar yorqin emotsiyalarini namoyon etadilar. Eshitish hissiyoti tabaqalashgan bo‘ladi: bola yuqori va quyi, baland va past tovushlarni, hatto, tembrni ham farqlay oladi. Bolada ilk kuylash ko‘nikmalari ongli ravishda shakllana boradi; bola kattalarga qo‘shilib kuylay boshlaydi. Bola oddiy musiqiy harakatlar – chapak chalish, oyoqni to‘pillatish, musiqa ostida aylanish kabi faoliyatlarni bemalol bajara oladi.

Uch va to‘rt yoshli bolalar – eshitish hissida individual ajralib turish holllari ko‘rinadi. Masalan, murakkab bo‘lmagan kuyni aniq ijro etishlari mumkin. So‘zlarni ifodalashda avval alohida so‘zlarni qo‘llagan bo‘lsalar, endi ularni biri-biri bilan bog‘lagan holda ishlata oladilar. Tafakkurlarida ham sezilarli o‘zgarishlar ro‘y beradi. Ko‘rgazmali-harakatli tafakkurlari ko‘rgazmali-obrazli tafakkurga aylanadi. Bu yoshdagi bolalar o‘zlari mustaqil harakatlar bajara oladilar hamda mustaqil ravishda raqsga tushib o‘ynaydilar.

Besh yoshli bolalar – bolalarning faol tarzda “nimaga?”, “Qayerdan?” kabi savollarni paydo bo‘lishi davridir. Bola voqea va hodisalar o‘rtasidagi aloqalarni anglay boshlaydi va ularni oddiy usulda umumlashtira boshlaydi. Bolalar kuzatuvchan, ayniqsa, musiqaning quvnoq yoki g‘amgin, tovushlari baland yoki pastligi, qanday cholg‘u asbobida ijro etilayotganligini bemalol aniqlay oladilar. Ular qo‘shiqni qanday ijro etish kerakligini, qanday harakatlar bajarish kerakligini yaxshi tushuna boshlaydilar. Bu davrda bolalarning ovozlari jarangdor va yorqin tus oladi. Ovoz intonatsiyalari turg‘unlashib boradi, lekin hali kattalarning ko‘magiga muxtoj bo‘ladi. Bu yoshda eshitish qobiliyati shakllana boradi. Bu davrda harakatlarning asosiy turlarini – yurish, yugurish, sakrash kabi faoliyatlarni yaxshi o‘zlashtira boshlaydilar. Bolalar o‘z individual xususiyatlaridan, qobiliyatlaridan kelib chiqib bir faoliyat turini afzal ko‘rishlari mumkin.

Olti va yetti yoshli bolalar – bu davrda bolalar maktabga tayyorgarlik ko‘ra boshlaydilar. Musiqa mashg‘ulotlarida olingan bilim va taassurotlariga asoslanib



bolalar musiqiy asarlarga sharh berishlari, musiqaning ifoda vositalarini aniqlashlari, musiqiy kayfiyat belgilarini ajrata olishlari mumkin.

Bu davrda bolalar rivojlana boradilar va bir necha rivojlanish bosqichlaridan o'tadilar:

- emotsional rivojlanish – oddiy musiqiy tovushlarga keskin yoki yorqin emotsional reaksiya berish;
- hissiyot, idrok va eshitishning rivojlanishi – musiqiy tovushlarni alohida idrok etishdan, butun, ongli va faol idrok etish, tovushning xususiyatlari, balandligi, tembri, dinamikasi, ritmini idrok etish;
- munosabatlar bildirish jarayoni – beqaror qiziqishlardan barqaror qiziqishlarga, ehtiyojlarga o'tish, musiqiy didning ilk qirralarining paydo bo'lishi;
- ijrochilik faoliyati – ko'rib bajariluvchi faoliyatlar, musiqiy ritmik hamda kuylash faoliyatida taqlidchanlik.
- Bolaning musiqiy rivoji bu to'g'ri va uzluksiz ravishda yo'lga qo'yilgan faol musiqiy jarayondir. Bu rivojlanish quyidagicha kechadi:
- Hissiy munosabat. Oddiy musiqiy tasavvurdan murakkab va ko'ptomonlama rivojlangan musiqiy asarlarni tushuna olish;
- Musiqani eshitish qobiliyati — musiqaning tembri, tovush balandligi, musiqa ifoda vositalari.
- Ijrochilikning ilk shakllanishi. Bola o'zining bilim va ko'nikmalariga tayanib, unga tanish bo'lgan musiqaga matn yoki raqs elementlarini ijro etish.

Musiqa tarbiya boshqa sohalar kabi o'ylab chiqilgan tizim va rejalarga asoslanib uzluksiz olib boriladigan jarayondir, ya'ni har bir mashg'ulotda o'ylab chiqilgan ma'lum maqsad sari birin-ketin qadamba-qadam erishiladi. Bu jarayonda musiqa rahbari sardor vazifasini o'taydi va bolalarni o'zi bilan ergashtirib yuradi. Bu jarayonning yana bir muhim jihatlaridan biri bu – har bir bolaning individual dunyoqarashi va iqtidorini nazarda tutish kerak. Ayrim bolalarga tanbeh berish bilan kifoyalansa, ayrim bolalarga tanbeh salbiy ta'sir ko'rsatib, ular o'z faoliyatlarini ko'rsatmay yanada qisilib qolishadi.

Bolalarning shaxs sifatida tarbiyalash uchun ta'lim jismoniy va ongli tarbiya uyg'unlikda olib borilishi kerak. Bu maqsadga erishish uchun bolalarda to'g'ri tashkillashtirilgan musiqiy mashg'ulotlar tashkil etiladi. Estetik tarbiya maktabgacha yoshdagi bolalarda go'zallikni tushunish, uni his qilish, yaxshi va yomonni, badiiy san'at turlarini farqlay olish va ularga ijodkorona yondashishga yo'naltirilgandir. Estetik tarbiyaning eng ko'zga ko'ringan omillaridan biri bu — musiqadir. Bu maqsaddarga erishish uchun maktabgacha yoshdagi bolalarning umumiy musiqiyligini rivojlantirish kerak.



Bolalarning umumiy musiqiyiligiga nimalar asos bo‘ladi: musiqa bolaning estetik tarbiya omili sifatida unga go‘zallikni kabul qilish, tushunish qobiliyatlarini rivojlantirish. Bu masalalarni xal etish uchun umumiy musiqiylikni rivojlantirish zarurdir.

Musiqiy omillar 3 tamoyilga bo‘linadi:

1. Musiqaning xarakteri, kayfiyatini his etish, musiqaqa emotsional munosabat bildirish (musiqaning ifodaviyligi va tasviriyligi). Bolada musiqani tinglaganda uning xarakteriga mos kayfiyatda bo‘lishiga erishish kerak.

2. Eng yorqin musiqiy obrazli asarni tinglash, taqqoslash va baho berish. Bunda musiqa ifoda vositalari, musiqiy asboblarning temblari, eshitish madaniyati talab etiladi. Masalan, cholg‘u asboblarning yuqori va past temblari (skripka - alt, kontrabas- violonchel va boshqa asboblarning).

3. Musiqaga ijodkorlik munosabatini bildirish. Har bir bola biror musiqiy asarni eshitib o‘zicha badiiy tasavvur qiladi va qo‘shiqda, o‘yinlarda, raqs elementlari bilan hissiy munosabat bildirishi mumkin.

Bu bolalarda ijrochilikning ilk namoyishlari, ya‘ni ilk urug‘lari bo‘lishi mumkin.

I. Musiqa — bolalarning aqliy faoliyatining faollashtiruvchi omildir.

II. Musiqa — axloqiy olim bo‘lib, ma‘naviyatning ajralmas qismini tarkib toptiradi. Musiqadan an‘analarga hurmat, Vatanni sevish va boshqa tarbiyaviy axloqiy muammolarni tarbiyalaydi.

III. Musiqa — jismoniy tarbiya omili hamdir.

Endi bu omillarnin birma-bir ko‘rib chiqamiz:

I. Musiqa bolaning hissiyotiga va kayfiyatiga ta‘sir qiladi. Bu bolalarga asarni tanishtirar ekanmiz ularda musiqani his qilish, u bilan birga kechinmalarni boshdan kechirishga o‘rgatamiz. Qardosh va chet el qo‘shiqlari va raqslerini o‘rgatar ekanmiz bu xalqlarning an‘analari, tarbiyasi bilan ham tanishtiramiz. Musiqaning boy janrlari - qaxramonlik obrazi yoki lirik obrazlarni, yumor yoki raqsonna kuyni eshitib tushunishga undaydi. Musiqa bolalarning ichki dunyosini boyitishga xizmat qiladi. Ta‘lim va tarbiya masalalari jamoa bo‘lib kuylashda, raqs va o‘yinlarda namoyon bo‘ladi, chunki bolalar bu jarayonlarda jamoa deb his qiladilar. Kuylash faoliyati birgalikni, birdamlikni talab etadi. Jamoa bo‘lib kuylash jarayonida bola o‘zini yolg‘iz his qilmaydi va asta-sekinlik bilan uning individual rivojiga ham ta‘sir qiladi. Musiqa mashg‘uloti bolaning umumiy madaniy tarbiyasiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Musiqa mashg‘ulotlari jarayonida turli faoliyatlarni qo‘llash (qo‘shiq kuylash, tinglash, musiqa cholg‘u asboblariida ijro etish, musiqiy ritmik harakatlar) bolalarda diqqatni jamlash, tez reaksiya va irodasini kuchaytiradi: qo‘shiq kuylash jarayonida birga boshlab birga tugatish; raqs va o‘yin jarayonida musiqani tempini sezish talab etiladi.



II. Musiqani idrok etish. Bu bolaning axloqiy va aqliy rivojining uyg'unligi bilan olib boriladi, ya'ni diqqatini jamlash, musiqaga nisbatan kuzatuvchilik, uni taqqoslash va farqlay olish talab etiladi. Bola musiqiy asarni tinglagandan so'ng bola musiqa haqida ilk fikrlarini bildiradi: asarning umumiy xarakterini, qo'shiqdagi badiiy matnini, musiqa ifoda vositalariga e'tiborini qaratadi. Bu e'tiborni shakllantirish uchun albatta musiqa rahbari ko'magi kerak.

III. Musiqa insonning nafaqat kayfiyatiga, estetik rivojiga balki umumiy organizmiga ham ta'sir o'tkazadi. Bola musiqa tinglaganda, kuylaganda, raqs davomida butun organizm faoliyat olib boradi (nafas yo'llari, mushaklar, qon aylanishi, asab tizimi va boshqa a'zolar). Bu masala bo'yicha ko'plab fiziolog olimlarimiz ish olib borishgan va o'z izlanishlarida juda ko'plab ma'lumotlarni berishadi. Shulardan biri fiziolog olim P.N.Anaxin ta'kidlashicha: «Kichkina go'dak bola major va minor ladida yozilgan asarlarni tinglab ko'rganida shunga mos kayfiyatini ko'rsatgan ekan». Bu uning ruhiy psixikasiga ta'sir ko'rsatadi. Qo'shiq kuylashda bolalarda ovoz apparati, tovush paylari va hattoki, talafuzi rivojlanadi. Bola to'g'ri o'trib kuylaganida tanasi, ko'krak qavasi va nafas organlari yaxshi ishlaydi va rivojlanadi. Qo'shiq aytish va raqslar maktabgacha yoshdagi bolalar musiqiy rivojlanishida asosiy omillardan biridir.

Adabiyotlar:

1. Qodirov R. G'. "Musiqa psixologiyasi" T: Musiqa. 2005- yil.
2. Sharipova G., Yakubova Sh. Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa o'qitish metodikasi Toshkent-Cho'lpon nashriyoti -2007 yil
3. Bola ma'naviyatini shakllantirish. (Yo'ldoshev J.tahriri ostida.) – Toshkent: Sharq, 2000.-yil.
4. Bolalarni tarbiyalashda oila, mahalla, maktab hamkorligi konsepsiyasi. –Toshkent: Rahbar, 1998 - yil.
5. Soipova D. Musiqa o'qitish nazariyasi va metodikasi. Toshkent Musiqa nashriyoti 2009 – yil.
6. Soliyev N. Musiqa savodi ailibosi T.:G'ofur G'ulom 2003 y
7. Umarov.E. Estetika T.: "O'zbekiston", 1995y., -210–bet

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada MTTlarda musiqa mashg'ulotlarida tarbiyalanuvchilar yosh psixologik xususiyatlarini e'tiborga olishning nazariy hamda amaliy jihatlarini, bola rivojlanishida musiqaning o'ni va ahamiyati to'g'risida ma'lumot berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена информация о теоретических и практических аспектах учета юных психологических особенностей учащихся на уроках музыки в дошкольных образовательных организациях, о роли и значении музыки в развитии ребенка.

SUMMARY

This article provides information on the theoretical and practical aspects of taking into account young psychological characteristics of students during music lessons in preschool educational organizations, the role and importance of music in child development.



LOGOPEDIK MASHG'ULOTLAR TARKIBIDA O'YIN FAOLIYATINI O'RNI VA AHAMIYATI

O'ktamova N.Sh.

*Buxoro davlat pedagogika instituti
maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Tayanch so'zlar: logopedik , o'yin faoliyati, nutq, o'qish, savod, to'g'ri va ravon nutq, savodga tayyorgarlik.

Ключевые слова: логопед, игровая деятельность, речь, чтение, грамотность, правильная и беглая речь, подготовка к грамотности.

Key words: speech therapy, game activity, speech, reading, literacy, correct and fluent speech, preparation for literacy.

Go'zal va nafis nutq madaniyatining ibtidosi ko'hna Sharqda juda qadim zomonlarga borib taqaladi. Ma'noli va bejirim gapira bilish maqbul va nomaqbul ohanglarni ilg'ay olish so'zning orqa o'rnini uning munosib o'rnini farqlay bilish, nutqiy fahmu farosat, nutq odobi kabi fazilatlar Turonda inson umumiy axloqining ma'naviy rasomining tayanch ustunlaridan sanalgan.

Ulug' ajdodlarimiz Yusuf Hos Hojib: "Odobning boshi tildir", deb bejiz aytmagan. Xalqimizning og'zaki va yozma so'z xazinasidagi nutqiy xulqqa oid bunday nur ma'no hikmatlarning sanab sonog'iga yetish mushkul. Milliy jamiyat va umuminsoniy qadryatlar, milliy o'zlik, idrokning sobitligi milliy ong va tafakkur, milliy g'urur va iftixor, vatanga muhabbat va istiqloлга sadoqat kabi ma'naviy kamolotning o'zagini tashkil etuvchi tushunchalarni atrof muhitdan ayri holda tasavvur etib ham bo'lmaydi.

Chinakam nutq madaniyati tilni ongli idrok etish asosida shakllantiradi. Nutq madaniyati jamiyat madaniy-ma'rifiy tarqiyotning, millat ma'naviy kamolotning muhim bosqichidir va zaruriy belgisidir. Haqiqiy ma'nodagi madaniy nutq shaxs umumadaniy saviyasining favqulotda muhim unsurlaridan biridir. Shuning uchun ham mamlakatimizda ma'naviy ma'rifiy islohotlar davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi deb e'lon qilingan bugungi kunda nutq ma'daniyati masalalari, farzandlarimizning nutqiy madaniyat ko'nikmalari va malakalarini oshirish,



ta'lim jarayonlarining barcha bosqichlarida madaniy nutq muammolarini yetarli darajada nazarda tutish har qachongidan ham dolzarblik kasb etganligi bejiz emas. Nutq madaniyati tildan bimalol maqsadga o'rta muvofiq tarzda foydalana olishni ta'minlaydigan ko'nikma malaka va bilimlarining jami demakdir.

Nutqning madaniyatligini ta'min etadigan to'g'rilik, aniqlik, mantiqiylik, ifodalilik, boylik (rang-baranglik), soflik kabi bir qancha sifatlar mavjud. Ana shu kommunikativ sifatlarning barchasini o'zida mujassamlashtirgan nutq madaniy hisoblanadi. Nutqning to'g'riligi, ya'ni uning adabiyoti mezonlari (talaffuz, so'z urg'usi, so'z yasalishi, marfalogik, sintaktik, uslubiy mezonlar) ga qat'iy mosligi madaniy nutqning asosiy markaziy sifatidir. Ammo har qanday to'g'ri nutq madaniy bo'lavermaydi, u zikr etilgan boshqa kommunikativ sifatlarga ega bo'lgandagina chin ma'nodagi madaniy nutq ro'lbasini ola biladi.

Millat bolasini qutqarmoq ishtiyoqi bilan elib yashagan bobomiz Abdurauf Fitrat bunday degan edi:

“Ma'lumki, odam birinchi tarbiyani onasining bag'rida oladi. Shu narsa muqarrarki, ana shu birinchi tarbiya (oila tarbiyasi) tarbiyaning eng muhim bosqichi hisoblanadi. Uning ta'siri odam tabiatiga mustahkam o'rnashadi. Shaxs ruhiyati, axloq javhari va ofatlari bolaligidanoq shakllanadi”. (A.Fitrat, Oila, Toshkent: “Manaviyat” 1998-y 34-bet) Besh olti yoshgacha odamlar bilan muloqotda bo'lmasdan o'sgan bola keyin nafaqat tilni bilish, hatto nutq tovushlarini to'g'ri talaffuz qila olish qobiliyatidan ham mahrum bo'ladi. “Kishi so'z eshitmak bila suxango'ylik hosil qila bilishini dalilab berar ekan, Kaykovus bobo o'zining mashhur “Qobusnoma” kitobida shunday deydi:”... Agar bir o'g'lon onadan tug'ilsa, unga yerining ostidan bir joy qilib, sut berib,ul joyda parvarish qilsalar, onasi va dadasi unga gapirmasalar, u o'g'lon hech kishining so'zini eshitmasa, ulug' bo'lg'onda lol (soqob) bo'lur” (“Qobusnoma” Toshkent 1994y 41-42 betlar) ”

Shuning uchun ham til zavqi, madaniy nutq sezgisi va so'z sevgisi borasidagi ilk tarbiya oilada, bola bir-ikki so'zi “chug'urlash” baxtidan quvongan-sarmast bo'lgan paytdanoq boshlash kerak.

O'quvchining nutqiy madaniyatini, badiiy so'z hissini parvarish qilishda atrof-muhit fanining o'rni kattadir. Nutqiy madaniyatni o'rgatish chiroyli so'z zavqini o'stirish, umuman til estetikasi tarbiyasida birligi, asosiy jonli kurgazmali qurol o'qituvchining o'zidir.

Rossiyada Petr I zamonida shunday bir farmon chiqarilgan ekan. Unga ko'ra, jismoniy yoki nutqiy nuqsonga ega bo'lgan odam, har qancha yetuk bo'masin dars berish uchun sinfga kiritilmagan. Dunyo boladay ziyrak tanqitchi va unday mohir tanqidchi yo'q. Shuning uchun “Jonli ko'rgazmali qurol” har jihatdan to'kis va tugal bo'lishi lozimligi oddiy mantiqning talabidir.



Nutq ma'daniyati muommolarini ilmiy asosda o'rganishni yanada chuqurlashtirish ham bugungi kunda alohida dolzarblik kasb etadi. Mustaqillik sharofati bilan erkin taraqqiyot yo'liga to'shib olgan tilimizning o'z tabiatiga xos mezonlarini tayin etish, unutilgan boyliklarini tiklash, bir necha ming yillik madaniyatimiz tarixidagi nutqiy odob analarining o'rganish, so'zni benazir nemat sifatida ardoqlagan ulug' ajdodlarimizning ulkan merosini bor bo'yicha ko'rsatib berish ayni soha mutaxassislari oldida turgan muhim vazifalaridir.

Nutq fikr his- tuyg'uning ifodasidir. U ikki xil ko'rinishida bo'ladi: og'zaki nutq, yozma nutq.

Nutqning yozma shakli shu tilning alifbo va imlosi bilan bevosita bog'lanadi.

1919 yili dekabr oyida Toshkentda imlo kengashi o'tkaziladi. Bolalar uchun isloh qilingan arab alifbosidagi Shokirjon Rahimiyning "sovg'a" alifbe kitobi, 1920 yilda esa kattaq yoshdagilarning o'z ona tilida xat-savod o'rganishlari uchun M.Qodirov va boshqalarning "Kattalarga o'qish kitobi" nashr qilinadi.

Nutq bu til deb ataluvchi, o'ta muhim vazifalarni bajaruvchi noyob quroldan foydalanish jarayoni. Nutqiy jarayon-tilning o'z vazifasini bajarish jarayon – tilning o'z vazifasini bajarish jarayoni bu jarayon yaxshi yoki yomon kechish mumkin. Notiq esa bu jarayonni ma'lum ma'noda amalga oshiruvchidir.

"Qobusnoma" muallifi Kaykovus hamma hunarlar ichida so'z hunari-notiqlikni a'lo deb bilgan: "Bilgilkim, hamma hunardan so'z hunari yaxshi". Adabiyotshunos olim Izzat Sulton "Adabiy asarlarning mazmuni undagi tilning oliyanobligi, tasvir qilingan odamlar va hodisalarning go'zalligi yoki hunarligi-hammasi o'quvchiga asarning tili orqali aytadi. Shu sababli til sohasidagi mahorat yozuvchi qobiliyatining eng yorqin alomatidir." Der ekan, eng avvalo til qurolidan foydalanish mahorati eski o'zbek yozuvi haqida ham fikr yuritgan.

Aloqa-aralashuv quroli-tildan foydalangan holda xoh og'zaki, xoh yozma nutq tuzar ekanmiz, uning barcha imkoniyatlarini hisobga olgan holda yana tinglovchilarning tafakkuri, onglilik darajasi, umumiy saviyasi, yoshi, holati, kayfiyati, xarakteri, kasbi, vaqti, kabi juda ko'p omillar ko'zda tutilishi lozim.

Nutq boyligi tildagi boylikning undagi qay darajada o'z aksini topganligi bilan belgilanadi. Nutqdagi tildagi rang-barang vositalar o'z ifodasini topgan bo'lsa bunday nutq madaniyatining asosiy mezonlaridan biridir.

Har bir murabbiy o'quvchilar nutqiga e'tibor qilsa, nutq tuzush ma'suliyatini his ettirsa, o'quvchi nutqining boy bo'lishini ta'minlashi mumkin. So'zga, nutqqa e'tiborsizlik, bilan qarash uni qashoqlashtiradi.

Yana shuni aytishi kerakki, o'z so'z boyligini asosan lug'atlar orqaligina boyitish mumkin. Yoshlar hozirgi tilimizda, mumtoz adabiyotlar namunalarida uchraydigan juda ko'p ajoyib so'zlarning asl ma'nolarini bilmaydilar, Bu o'rinda R.Denartning quyidagi fikrini eslatib qo'yish maqsadga muvofiqdir:



“So‘zlarning ma’nolarini odamlarga tushuntirib bering, shunda siz insoniyat olamini anglashilmovchiliklarning yarmidan xalos qilgan bo‘lasiz”.

*Kimki so‘zni qadrlasa har qachon,
O‘z-o‘zini qadrlagay begumon.*

(A.Jomiy)

Nutq madaniyati malakasini shakllantirish va tarbiyalashga xizmat qiluvchi Nolisoniylar ta’limiga: nutq odobi (nutqiy yetuk), nutqiy nazokat (Nutq estetikasi), nutqiy xulq, nutq va milliy ruhiyat, nutq va ma’naviyat kabi bir qator ilmiy bilim tizimlari kiradi.

Yuqorida zikr qilingan fikrlardan xulosa qilib aytish mumkinki, maktabgacha ta’lim yoshidagi bola shaxsini shakllantirishda unumli nutqning to‘g‘ri rivojlantirilishi muhim ahamiyati kasb etdi.

Shu boisdan ham davlatimiz maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning nutqini ravon va mukammal bo‘lishiga nutq madaniyatini shakllantirishga katta e’tibor bermoqda. Aynan logopediya fani yuqorida aytib o‘tilgan maqsadlarni amalga oshirishdek murakkab vazifani bajarishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan.

Logopediya fanining obyekti bu nutq kamchiliklari ega bolalardir. Shunga ko‘ra logopediya maxsus pedagogika fani tartibi sifatida nutqdagi kamchilik sabablari va ularning oldini olish tuzatishni yo‘llarini o‘rganadi.

Logopediya masalalari dastlab (XVII asrda) surdapedagogika sohasida o‘rganilgan. XIX asrning 2-yarimidan boshlab nutqdagi kamchiliklarni o‘rganishga mustaqil ravishda, meditsina nuqtai nazarida yondasha boshlanadi. Nutq faoliyatining tabiati haqidagi ilmiy tasavvurlarning kengayishi va bu sohada olib borilgan tadqiqotlar natijasida logopediya yo‘nalishi tubdan o‘zgaradi, unda pedagogik mazmun birinchi o‘ringa qo‘yiladi. Hozirgi zamon logopediya fanida insonning nutq faoliyati tabiati xususiyatlarining psixik faoliyatga ta’sirini o‘rganishga alohida ahamiyat beriladi. Zero nutq markaziy nerv sistemasi bajaradigan eng muhim ruhiy funksiyalardan biri bo‘lib, u boladagi ruhiy jarayonlarning tarkib topishiga va bolaning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Nutq kamchiliklari esa bolaning ruhiy va jismoniy va ruhiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Nutq kamchiliklari gapiruvchi shaxsning nutq faoliyati normal holda ishlayotgan ruhiy fiziologik mexanizmlarning zaiflashuvi bilan bog‘liq holda ma’lum til muhitida qabul qilingan adbiy til normalaridan chetga chiqishi bilan belgilanadi. Adbiy tilda qabul qilingan nutq miyorida biroz bo‘lsa ham chekinish nutq nuqsoni deb hisoblanadi. Kommunikativ nazaridan qaraganda nutq buzilishlari, bu aloqa vositasining buzilishidir. Shuning uchun logopedik tadqiqotlarda talaffuzdagi nuqsonlar bilan bir qatorda nutqning leksik-grammatik taraqqiyoti ham o‘rganiladi.



Nutq kamchiliklari paydo bo'lishi, tabiati, psixik taraqqiyotga ta'siri jihatidan turlichadir. Ular bilish jarayonini atrof dagi kishilar bilan muomalani qiyinlashtiradi. Natijada bola tortinchoq bo'lib ruhiy taraqqiyotda o'z tengdoshlaridan ortida qolishi mumkin.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutqning to'liq rivojlanmaganligi yetishtirish va uni bartaraf qilish masalasi katta qiziqish uyg'otib kelmoqda, uni amaliy hamda nazariy jihatdan chuquroq o'rganishni talab qilmoqda.

Intilishi va intellektio'rta chabo'lgan bolalardan nutqning to'liq rivojlanmaganligi deganda nutq anamaliyasining shunday shanli tushuniladiki, unda barcha nutq komponentlarining shakllanishi buzilgan bo'ladi. (fonetik-fonematik, leksik va grammatik).

Nutqning to'liq rivojlanmaganligi R.E. Levina uch daraja bilan belgilaydi: nutqiy aloqa vositalarining umuman yo'q bo'lishidan to fonetik-fonematik va leksik-grammatik jihatdan rivojlanmaganlik elementlariga ega bo'lgan mukammal nutq bo'lishigacha.

Intelmenti, eshitishi va ko'rishi me'yorida rivojlanayotgan bolalarda nutq kamchiligini o'rganish va bartaraf etish bo'yicha A.R. Mo'minova ularning ilmiy rahbarligida M.Y. Ayupova, X.M. Po'latova N.R. Rahmonqulovalar maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning nutqiy o'rganish xususiyatlari yuzasidan ilmiy-tadqiqotlar ishlari olib borganlar.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi fonetik-fonematik kamchilikka ega bo'lgan bolalarda nutqning talaffuziga bag'ishlangan maxsus ilmiy tekshirishlar, metodik tavsiyalarning yo'qligi, differensial diagnostika qilish uslublarini va kamchiligini korreksiyalashning yo'llari ishlab chiqilmaganligi, bu toifadagi bolalarning maktabda ta'lim olishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi M.Y. Ayupova tomonidan o'rganiladi.

M.Y. Ayupova maktabgacha ta'lim yoshidagi o'zbek bolalarida fonetik-fonematik nutq kamchiliklari bor o'zbek bolalarida logopedik-korreksion ishning zarurligi, bu kamchiliklar logopedning yordamisiz bartaraf etilmasligi, balki ular bola uchun maktab dasturining o'zlashtira olmasligiga bosh sabab bo'lishini isbotlab beradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahriri), 2020
2. O'zbekiston respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida - T.:2019 y.
3. V. Grosheva, L.G. Yevstafeva, D.T. Maxmudova, Sh.B. Nabixanova, S.V.
4. Pak, G.E. Djanpeisova "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi T: 2022. 1-81-b;
5. Vigotskaya G.L. "Rukovodstvo syujetno rollvimi igrani gluxix doshkolnikov". M.1998
6. Venger A.A., Vigotskaya G.L., Leongerd E.M., "Metodi isledovanniya detey pri otbore v spetsialniye doshkolniye uchrejdeniya". "Defektologiya" 1998



7. Tosheva, Nurzoda. "Use of modern information technologies to increase the effectiveness of language learning: use of modern information technologies to increase the effectiveness of language learning." Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali 1.1 (2021).

8. Tosheva, N. T. "Pedagogical and psychological approaches to the development of cognitive activity of primary school students." Pedagogical sciences 6 (2011): 44-46.

9. Tosheva, N. T. "The pedagogical and psychological characteristics of the knowledge and activity of primary school students Fan and society.-Nukus, 2020.-No. 2.-B. 109-111."

10. Tosheva, N. T. "Mustafoyeva Ms registration of age and individual characteristics in education as a pedagogical problem European Scholar Journal (ESJ) Vol. 2 No. 4." (2021): 85-90.

11. Tosheva, N. T. "Peculiarities of the formation of cognitive activity in primary school students The teacher is also constantly informed.-Nukus, 2020.-№ 2.-B. 126-132."

12. Tosheva, N. T. "Teachers and Continuing Education Specialties in Primary School Students' Educational Activities-Nukus, 2020.-No. 2.-B. 126-132."

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada logopedik mashg'ulotlar tarkibida o'yin faoliyatini o'rni va ahamiyati nutq, o'qish va savodga tayyorgarlikning to'g'ri qo'llanilishi, nutq, o'qish va savodga tayyorgarlikning usul va metodlari hamda o'ziga xos xususiyatlari haqidagi ma'lumotlar keng bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье широко изложены роль и значение игровой деятельности в логопедическом обучении, правильном использовании речи, подготовке к чтению и грамотности, способах и методах подготовки речи, чтения и грамотности и их специфических особенностях, информация о которых представлена.

SUMMARY

In this article, the role and importance of game activities in logopedic training, the correct use of speech, reading and literacy preparation, methods and methods of speech, reading and literacy preparation and their specific features information about is widely reported.



“ILK QADAM” DAVLAT DASTURI ASOSIDA MASHG‘ULOTLARGA KREATIV YONDASHUV

Ne‘matova Sh.N.

BuxDPI Maktabgacha ta’lim kafedrasi o’qituvchisi

Tayanch soʻzlar: Ilk qadam, faoliyat, kreativlik, ta’lim, tarbiya, mashgʻulot, innovatsion gʻoya, interfaol metod, aqliy hujum, rolli oʻyinlar.

Ключевые слова: Первый шаг, активность, творчество, образование, обучение, обучение, инновационная идея, интерактивный метод, мозговой штурм, ролевые игры.

Key words: the first step, activity, creativity, education, training, training, innovative idea, interactive method, brainstorming, role-playing games.

Mamlakatimizda soʻngi yillarda talim sohasida katta islohotlar amalga oshirilmoqda. Maktabgacha talim alohida vazirlik sifatida tashkil qilinganligi yosh avlod tarbiyasining eng quyi pogʻonasiga naqadar katta etibor berilayotganligiga yaqqol misol boʻla oladi. Jumladan Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29- dekabrda “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi , farmoni, Oʻzbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi 2019-yil 10-maydagi PQ-4312/3106-sonli qarori PQ-2707-sonli qarori, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida” PF-5198-sonli Farmoni, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7 fevraldagi «Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha Harakatlar Strategiyasi toʻgʻrisida»gi PF4947-son Farmoni, Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22 dekabrda “Maktabgacha ta’lim va tarbiya’ning Davlat standartini tasdiqlash toʻgʻrisida” 802-sonli qarori va mavzuga bevosita bogʻliq boʻlgan BMTning bolalar jamgʻarmasi YUNISEFning Oʻzbekistondagi vakolatxonasi texnik koʻmagi yordamida yaratilgan maktabgacha ta’lim muassasalarining “Ilk qadam” Davlat oʻquv dasturi yuqoridagi soʻzlar namunasidir.



Bugungi kunda Prezidentimiz tomonidan maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilish maqsadida 2017-yil 30-sentabrda "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni hamda "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" gi qarori qabul qilindi. Natijada, Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan ushbu "Ilk qadam" dasturi ishlab chiqildi. Bugungi kunda barcha MTTlarda o'quv-tarbiyaviy faoliyat ishlari "Ilk qadam" dasturi asosida amalga oshirilmoqda. Dastur bo'yicha turli xil markazlar tashkil etilgan bo'lib, tarbiyalanuvchilar o'zlari xohlagan markazda o'z faoliyatini olib borishlariga imkon yaratildi. Bu borada tarbiyachilardan ta'lim-tarbiya jarayoniga innovatsion yondashishni va yangi pedagogik texnologiyalar orqali olib borishni talab etadi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar, asosan, maktab ta'limiga maktabgacha ta'lim tashkilotlarida va oilada tayyorlanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni rivojlantirish va maktab ta'limiga tayyorlash 3 bosqichda amalga oshiriladi

1. Bolalarni nutqini rivojlantirish.
2. Jismonan rivojlantirish.
3. Ma'nan rivojlantirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablari sog'lom va yetuk, maktabga, o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirib borishdan iboratdir.

O'zbekiston Respublikasining maktabgacha ta'limga qo'yiladigan Davlat talablari, bolalarni qisqa muddatli guruhlarda maktabga tayyorlash «Ilk qadam» davlat o'quv dasturi pedagoglar uchun yangi imkoniyatlarni vujudga keltiradi, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonini tashkil etishda qo'llanayotgan eski shakl va uslublarni qayta ko'rib chiqishga undaydi, pedagogik tashabbus, tajriba va ijodga keng yo'l ochadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning asosiy maqsad va vazifalari bolalarni jismoniy va aqliy jihatdan rivojlantirish, ularning ruhiyat, shaxsiy qobiliyatlari, intilish va ehtiyojlarini qondirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, mustaqillik goyalariga sodiq holda voyaga yetib borishini ta'minlash, ularni maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yilgan davlat talablariga muvofiq maktab ta'limiga tayyorlashdan iborat. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish jarayoni oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarning bajarilishiga erishish «Ilk qadam» davlat o'quv dasturi asosida amalga oshiriladi

Mashg'ulotlar MTTda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning asosiy shakli hisoblanadi. Mashg'ulotlarda bolalar egallashi lozim bo'lgan



bilim, ko'nikma va malakalari shakllantirib boriladi. Mashg'ulotlar o'z oldiga qo'ygan ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi vazifalarni bajaradi. Mashg'ulotlarni olib borish dastur asosida amalga oshiriladi. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi MTT da ta'lim-tarbiyajarayoniga innovatsion yondashuv asosida yaratilgan dastur hisoblanadi. Dasturda bolaga ta'lim-tarbiya berishning maqsad, vazifalari, asosiy didaktik tamoyillari, har bir yosh guruhiga mo'ljallangan kompetensiyalar, tarbiyachilar uchun o'quv faoliyatni olib borishdagi asosiy tavsiyalar, ilovalar, bolalarning rivojlanish xaritasi yoritilgan. Ilk qadam dasturi Davlat talablari asosida ishlab chiqilgan meyoriy hujjat hisoblanadi. Bu dastur barcha Davlat va nodavlat MTTlar, maktabgacha guruhlariga ega bo'lgan "Mehribonlik uylari" va maktabgacha va boshlang'ich ta'limni nazorat qiluvchi boshqaruv organlari uchun majburiydir. Dastur ilg'or xorijiy davlat tajribalarini o'rganilgan holda ishlab chiqilgan bo'lib, unda bolaning mustaqilligiga, erkin fikrlashiga, qiziqishlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya berish ishlari nazarda tutilgan.

Shuningdek, har bir mashg'ulotlarda yangi innovatsion texnologiyalardan foydalanish borasida tarbiyachilarga bir qancha vazifalar yuklaydi. Tarbiyachi har bir mashg'ulotga ijodiy va zamonaviy yondashishni talab etadi. Bolalar bilan o'quv tarbiyaviy faoliyatni olib borishda yangi innovatsion g'oya va texnologiyalarni yaratishni va amalda buni joriy etishga, har bir bolaga uning qiziqishlari va xohishlarini aniqlab, o'zi xohlagan markazda faoliyatini olib borish uchun kerakli shart-sharoitlar yaratib berishga, o'z ustida tinmay ishlashga o'rgatadi. Dastur bo'yicha bitta mavzu bir haftaga mo'ljallanib, barcha mashg'ulotlarda turli xil metod va usullar orqali bolalarga tushuntirilib, bu mavzu ularning ongiga sindirib boriladi. Natijada bolalar bu mavzu bo'yicha chuqur bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'ladilar va olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay oladilar. Mashgulotlar umumiy tarzda olib boriladi va rivojlanish markazlaridadavom ettiriladi. Mashg'ulotlarni olib borishda yangi pedagogik texnologiyalardan va turli xil didaktik o'yinlardan foydalanish orqali dasturda belgilangan kompetensiyalarni to'liq bajarilishiga erishish mumkin. Ayniqsa, mashg'ulotlarda interfaol metodlardan foydalanish ta'lim-tarbiya samaradorligini oshiradi. Interfaol metodlar tarbiyalanuvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi, jamoada birga ishlashga o'rgatadi. Interfaol metodlarga muammoli vaziyatlarni hal etish, blits-so'rov, rolli o'yinlar, aqliy hujum, BBB kabi usullarni keltirib o'tish mumkin. Interfaol metodlardan bo'lmish "Oddiy va murakkab savollar" metodi orqali bolalarga ikki xil usulda: oddiy va murakkab usulda savollar beriladi. Bunday savollar mashg'ulotning turli bosqichlarida qo'llash mumkin .



Masalan, biror bir ertak, hikoya yuzasidan bolalarga ikkala usulda savollar beriladi:

1. Oddiy savollarga misollar:.

- Ertakning bosh qahramoni kim ekan?
- Zumrad qanday qiz?
- Zumrad o‘rmonda kimni ucgratib qoldi?
- Sehrgar kampir Zumradga nima sovg‘a qildi?

2. Murakkab savollarga misollar:

- Zumradning otasi nima uchun qizini o‘rmonga tashlab keldi?
- Aytingchi, Zumrad bilan Qimmat o‘rtasida qanday farq bor?
- Nima deb o‘ylaysiz,

Biz kimdan o‘rnak olishimiz kerak va nima uchun?

- Qimmat nima uchun bunday ahvolga tushdi?
- Qimmat yaxshi qiz bo‘lganida bunday ahvolga tusharmidi?

Bundan tashqari, MTTda mashg‘ulotlarda bolalarni fikrlashga undovchi turli xil o‘yinlardan foydalanish ham yaxshi samara beradi. Zero, dasturda ham bolalar faoliyatini tashkil etishda o‘yinli ta‘lim faoliyatga alohida e‘tibor berish nazarda tutilgan.

Didaktik o‘yinlar ma‘lum qoida asosida tashkil etiladigan o‘yinlar hisoblanadi. Didaktik o‘yinlar orqali bolalarga yangi bilimlar, tushunchalar berib boriladi. Bu o‘yinlarda bolaning har tomonlamarivojlanishi, bilim jarayoni, sensor madaniyati, nutq faoliyati, aqliy qobiliyatlari takomillashadi. O‘yin qoidasiga rioya qilish, unga amal qilish o‘yin mazmunini boyitadi.

Didaktik o‘yinlarning quyidagi turlari mavjud:

- a) buyum va o‘yinchoqlar bilan o‘ynaladigan;
- b) stol-bosma;
- d) ogzaki so‘z o‘yinlari.

MTTdagi mashg‘ulotlar jarayonida bunday didaktik o‘yinlardan foydalanish bolalarda mantiqiy tafakkurni shakllantiradi, tartibli, intizomli bo‘lishga, o‘rtoqlari bila birgalikda ishlashga o‘rgatadi. Ta‘lim-tarbiya jarayonida turli xil metod va o‘yinlardan foydalanish uchun eng avvalo, tarbiyachidan har bir mashg‘ulotga ijodiy yondashishni va izlanuvchanlikni talab etadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, maktabgacha talim tizimida ilk qadam davlat o‘quv dasturi yordamida mashg‘ulotlarga kreativ yondashish va interfaol metodlarni qo‘llash kelajak avlodni ham ma‘nan ham aqlan rivojlanishi uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Zero bir bolaga yeti mahalla ota-ona degan naql bejizga xalqimiz orasida mashhur emas. Shu nuqtai nazardan “Ilk qadam” davlat dasturining har bir maktabgacha talim muassasasida amaliyotga



tadbiq etilishi bugungi kundagi sohada amalga oshirilayotgan islohotlarni malum tizimga soluvchi omil sifatida faoliyat olib boradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3305-son "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi PQ-2707-son "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida"gi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga qo'yiladigan "Davlat talablari". 2018-yil 3-iyul, ro'yxat raqami 3032.
4. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli hay'at yig'ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr etilgan dasturi.
5. Boymurodova G. T. Particular Characteristics of Scientific Research Methods to Continuous Rising Qualification // Eastern European Scientific Journal. – 2017. – №. 5. – С. 29-34.
6. Boymurodova G. T. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish masalalari: DOI: 10.53885/edinres.2021.54.99.132 Nizomiy nomidagi iTDPU Uzluksiz ta'lim pedagogikasi va menejmenti kafedrası dotsenti, pfn (DSc) GT Boymurodova // Научно-практическая конференция. – 2022.
7. Ne'matova Shirinoy Nizomiddinovna. (2023). Korreksion pedagogikada bolalarning muloqot ko'nikmalarini shakllantirish. Journal of New Century Innovations, 26(3), 163–166. Retrieved from <https://newjournal.org/index.php/new/article/view/5008>
8. Ne'matova Shirinoy Nizomiddinovna. (2022). "Maktabgacha yoshdagi bolalarni nutqini korreksiyalashda pedagogiy texnologiyalar". E Conference Zone, 38–40. Retrieved from <https://www.econferencezone.org/index.php/ecz/article/view/215>

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mashg'ulotlarda "Ilk qadam" davlat dasturi asosida mashg'ulot jarayoniga kreativ yondashish usullari, shuningdek, har bir mashg'ulotlarda yangi innovatsion texnologiyalardan foydalanish, interfaol metodlar orqali bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish xususida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются методы творческого подхода к учебному процессу на основе государственной программы «Первый шаг» в дошкольных образовательных организациях, а также использование новых инновационных технологий в каждом обучении, обучающих детей самостоятельному мышлению посредством интерактивных методов.

SUMMARY

This article discusses the methods of creative approach to the training process based on the "First Step" state program in preschool educational organizations, as well as the use of new innovative technologies in each training, teaching children to think independently through interactive methods.



ЎҚУВЧИЛАРНИ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ФАОЛИЯТЛИ ЁНДАШУВ ВА МЕТОДЛАРНИНГ ЎРНИ

Боймуродова Г.Т.

Бухоро давлат педагогика институти профессори

Ashurova X.A.

Инновацион институти ассиссент ўқитувчиси

Таянч сўзлар: ноанъанавий дарс, фаолиятли ёндашув, амалий кўникма, методлар, дарсни лойиҳалаш.

Ключевые слова: нетрадиционный урок, активный подход, практические навыки, методы, дизайн урока.

Key words: non-traditional lesson, active approach, practical skills, methods, lesson design.

Таълим жараёнига дидактик жиҳатдан ёндашилганда дарснинг тузилиши турли босқичларда ташкил қилинишини кўрсатади. Дарс босқичларини танлаш эса, ўқувчиларнинг ўзлаштириш даржалари ёким уларнинг интеллектуал ривожлантиришда индивидуал, жамоа, диферециал ўқитиш шаклларида келиб чиқиб фаолиятли ёндашувни фаоллаштириш мақсади асосида ҳаракатлантирилади.

Замонавий дарслар учун ўзлаштириш, қисмларга ажратиш, такрорлаш ва мустақкамлаш, янги ўқув маътериалини эгаллаш қамда уни амалий жиҳатдан қўллаш билан боғлиқ равишда олдин ўрганилганларни назорат этиш каби таркибий қисмларнинг ўзаро боғлиқ-ликлари характерлидир. Ўқувчиларнинг мустақил ишлари фақатгина такрорлаш ва мустақкамлаш босқичларидагина эмас, балки янги материални ўрганиш давомидаёқ ташкил этилади, бу орқали ўқитиш билан ўрганиш орасида, синфнинг жамоавий иши билан ўқувчининг индивидуал (якка ҳолдаги) иши орасидаги мустақкам боғлиқлик амалга оширилади. Ўқувчиларнинг кидирувчанлик фаолиятларини таркибий қисмлари фақат муаммовий характердаги дарслардагина эмас, балки ҳамма турдаги дарсларнинг (комбинациялашган, назорат ва бошқалар) айрим босқичларида қам фойда-ланилади. Олдинга



қўйылган дидактик вазифаларни қал этишнинг йўллариға боғлиқ қолда дарс қурилиш тартибининг айрим босқичлари қисқариши ва кенгайиши, ўқитиш усуллари қамда қар хил методларнинг вазифалари, ўрни ўзгариши мумкин. Шунинг учун замонавий дарснинг таркибий тузилиши ўқитувчиларнинг бошқарувчилик роли ва ўқувчиларнинг англаш фаолиятлари-ни ташкил этишнинг ўзига хослигини акс эттира туриб, жуда қам турли-туман шаклдалиги билан фарк қилади

Дарснинг муваффақиятли ўтиши ўқитувчи ҳамда ўқувчиларнинг дарсға тайёрланишлариға боқлиқдир.

Дарсға босқичли тайёрланиш, хусусан етарли даражада педагогик иш тажрибасига эға бўлмаган ёш ўқитувчилар учун жуда зарур.

Ўқитувчининг дарсға тайёрланишида дастлабки босқичлар ажралиб туради. Уқув йили бошланиши олдида ўқитувчи дастурдаги қамма мавзуларни ўрганиш вақтини тақсимлаб чиқади, ўқув машғулотларининг жадвали ва мазкур фанни ўрганишға ўқув режасидан ажратилган қафталиқ соатларнинг миқдорини қисобға олган қолда унга мувофиқ бўлган тақвимий муддатларни ўрнатади. Шундай тарзда белгилаб чиқилган дастур ўқитувчи учун фан юзасидан ишларнинг тақвимий (календар) режаси сифатида хизмат қилади.

Ўқитувчи дарсларда ва кечки мактабларда қаетий масалаларни мустақил қал этиш (ишлаб чиқариш қамда турмуш масалаларини қам) малақасига эға бўлган ўқувчиларнинг мустақил ишлариға кенг суянади.

Ишлаб чиқариш топшириқларини бажариш давомида иш вақтининг қар бир дақиқасини қандай қадрлаш ва эъозлаш кераклигини яхши тушунувчи балоғат ёшидаги ўқувчилар баъзи қолларда дарсларда вақтлардан тежамай фойдаланишнинг гувоқи бўладилар.

Мактаб-интернатларда ва қуни узайтирилган группаларға эға бўлган мактабларда дарсларни ўтказишнинг ўзига хослиқи шундан иборатқи, улар ўқув жараёни тўлалиғича (мактаб-интернатларда) ёқи сал қам бутунлиғича (қуни узайтирилган группаларға эға бўлган мактабларда) ташкил этилади ва мактабда амалға оширилади. Қуннинг иккинқи ярми эса ўқитувчи рақбарлиғида амалға ошириладиган мустақил ишларға ажратилади. қозирқи вақтда қуни узайтирилган группаға эға булган мактабларда ўтказилган дарсларнинг сифатини бақолашда ўқувчиларнинг уй вазифаларини бажаришда уз устида ишлаш вақтидаги тайёрғарлиқи даражасини қисобға олиш мақсадға мувофиқ деб тан олинган. Қуни узайтирилган группаға эға бўлган мактабни бундан кейинқи ривожлантиришнинг асосий йўналишларидан бири - илғор тажрибани тақлил этиш асосида қўп даражада мақсадға мувофиқ бўлган бир бутун ўқув-тарбия жараёни тартиб-қоидаларини таш-



кил этиш қисобланади. Бунда, ўқув фанлари юзасидан олиб бориладиган фанлар ўқитувчиларнинг қар томонлама ривожланишини таъминлайдиган тўғарак ва синфдан ташқари фаолиятларининг қар хил турларини ўтказиш билан табиий равишда боғланиб кетади.

Педагогикада таълим методларини таснифлаш ва белгилашга бир хил ёндошиш мавжуд эмас. Айрим муаллифлар ўқитиш методларни белгилашда билиш манбаларининг хусусиятларини асосий деб ҳисоблайдилар; чунончи, оғзаки (схбат, тушунтириш, баён қилиш, ўқувчиларнинг техник адабиётлар билан мустақил ишлаши ва бошқалар); кўргазмали (кўргазмали курол, кинофильм ва диафильмларни намойиш этиш; меҳнат усуллари-ни кўрсатиш, ўқувчиларни мустақил кузатишлари ва бошқалар); амалий (машқлар операциялар, иш усуллари, амалий лаборатория машғулотлари) ва бошқалар.

Кейинги пайтларда педагогика назарияси ва амалиётида ўқувчилар билиш фаолияти коммуникацион технологиялар асосида таснифланадиган методлар қўлланмоқда.

Тушунтириш - кўргазмали метод. Ўқитувчиларга техник воситалар ёрдамида тайёр маълумот беради ва улар маълумотни қабул қиладилар, англайдилар ва ўз хотираларида сақлайдилар.

Эслаш методи. Ўқитувчи топшириқлар тизими билан ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ташкил этади. Ўқувчи эса, видео, тасвирлар, аудиолар бўйича малакаларни эгаляйдилар. Ўқувчилар билимининг ҳажми ортиб борган сари биринчи методдан иккинчиси билан бирга фойдаланиш кўпайиб боради.

Муаммоли баён. Ўқитувчи муаммоли вазиятни вужудга келтиради, дарс давомида уни қал қилиш йўллари-ни тушунтириб боради ва ҳал қилади. Ўқувчилар ўқитувчи билан биргаликда муаммони ҳал қилишда фаол иштирок этадилар.

Қисман изланиш ёки эвристик метод. Ўқитувчи ўқув муаммосини айтиб, уни ёрдамчи қисмларга бўлади ва изланиш йўлини белгилайди, ўқувчилар эса ўз-ўзларини текшириб муаммони ҳал қиладилар. Бунда ўқитувчи ўқувчиларга айрим йўналишларни, масалан, олдиндан тузилган саволларни айтади.

Тадқиқот методи. Ўқувчиларнинг янги муаммони қал қилишидаги мустақил изланиши ва ижодий фаолиятини ташкил этиш усулидир. Бунда ўқитувчи уларга тайёр муаммони баён қилмайди. Уни ўқувчиларнинг ўзлари ўқув материални ўзлаштириш жараёнида топадилар, шундан сўнг ўқитувчи муаммоли вазиятни вужудга келтиради.



Анъанавий ўқитиш методлари – оғзаки баён қилиш, тушунтириш, суҳбат, ҳикоя, адабиётлар таҳлили, тажрибалар ўтказиш, натурал объектларни, кўргазмали воситаларни намойиш этиш; машқ, ёзма иш, график ишлар-баён этилган методлар тизимида восита ва усул сифатида намоен бўлади, ўқитувчи эса улар ёрдамида мақсадли методлардан фойдаланиб дарсни юқори савияда ўтказди.

Амалий метод деганда ўқув материални машқлар, мустақил топшириқлар, амалий ва лаборатория ишлари асосида ўзлаштиришнинг шакллари тушунилади. Ишлаб чиқариш таълимида бу методга иш усулари, мажмуавий ишлари вазифаларни бажаришда мустақилликни ривожлантиришга қаратилган ишлари машқ қурилмаларга оид машқлар лаборатория-амалий ишларига эса, технологик жараёни бошқариш машқлари киради.

Машқлар - кўникма ва малакаларни шакллантириш ҳамда мустақкамлаш мақсадида муайян ҳатти-ҳаракатларни кўп марта такрорлашдир. Ишлаб чиқариш таълимидаги машқларга асосан қуйидаги талаблар қўйилади: машқларни ўқувчилар онгли ва мақсадга мувофиқ йўсинда бажаришлари; ишлаб чиқариш методикасига асосоланиши, тизимли изчил узлуксиз бўлиши ва такрорланиши; ўқувчиларнинг ишдаги мустақиллиги мунтазам ривожланиб бориши керак.

Онглилик ва мақсадга мувофиқлик машқларни бажаришдаги энг муҳим талабдир, ўқувчилар машқнинг нима учун кераклигини аниқ тасаввур қилишлари ва мақсадга эришишга фаол интилишлари лозим. Ўрганиладиган меқнат жараёнларининг илмий-техник асосларини бажариш йўллари, ишда учрайдиган хатоларни билиш ўқувчиларга ўрганилаётган ҳаракатларни ўзлаштириш имконини беради.

Онглилик, мақсадга мувофиқлик кўникмалар шаклланишининг дастлабки пайтларда айниқса катта аҳамиятга эга. Ўқувчилар машқ натижаларидан довдираб қолмасликлари учун ўқитувчи уста уларни қийинчиликлардан, қийинчиликларни енгиш йўлларида оғохлантиради. Машқлар муваффақиятли ўтиши учун ўқитувчи ўқувчиларнинг тегишли натижаларга эришишдаги интилишларни қўллаб-қувватлаши керак, машқларни тобора мураккаблаштириб бориш зарур.

Кўникмаларни шакллантириш жараёни ўқув фаолиятида ҳал қилувчи роль ўйнайди. Кўникма қосил қилишнинг муваффақияти қатор шартларга боғлиқ.

Биринчи шарт - кўникма нима? Кўникма-автоматлашган даражага етказилган ҳаракатлар тизимидир. Агар ўқувчи материални ўзлаштиришда



унинг ақамиятини тушунмаса, унда бундай қаракатлар шаклланиши қийин бўлади.

Иккинчи шарт – машқларнинг тизими бўлиши. Одатда кўникмалар қосил қилишдаги қийинчиликларга ўқув машқлар тизимини ташкил этиш ва уларни ўтказишдаги камчиликлар сабаб бўлади.

Учинчи шарт - амалий қаракатларни онгли равишда бажариш. Ўқувчи ўз Қаракатларини, иш операцияларининг изчилигини яхши тушуниши зарур, уларни механик тарзда ва ёдлаб олишга йўл қўймаслик керак.

Тўртинчи шарт - дастлабки амалий қатти-қаракатлар ва операцияларга пухта тайёрланиш. Операциялар онгли равишда, режа асосида бажарилса, кўникма тезроқ ва муваффақиятлироқ шаклланади. Ўқувчи Ўзининг дастлабки қатти-қаракатларида хатога йўл қўймаслиги лозим, чунки уларни қайта ўрганишга тўғри келмайди. Дастлабки қаракатлардаги хато кейин тақрорланиб, мустақкамланиб олиш мумкин ва уни тузатиш қийин бўлади, шу сабабли қаракатларни бажарётганда операциялар тартибини овоз чиқариб ёки чиқармай гапириб туриш фойдалидир. Ўқитувчи шу қаракатлар ва операцияларни эътибор билан назорат қилиб боради.

Бешинчи шарт – машқларни мустақил бажариш ва ўзини-ўзи назорат қилиш. Ўқитувчи ўқувчига бундай назоратнинг усулларини ўргатиш зарур.

Олтинчи шарт - бажарилган машқлар, амалий ишларни таҳлил қилиш ва бақолаш. Ўқув кўникма ва малакаларининг ижобий қамда салбий жиқатлари бўлади. Ўқувчилар типик хатоларга йўл қўядилар. Дарсларда яхши ишларни намойиш қилиш, ижобий намуна асосида ўқитиш мақсадга мувофиқдир.

Кўникмаларни шакллантиришнинг мана шу шартларига риоя қилинса, ўқитишнинг амалий методлари ўқув материални муваффақиятли ўзлаштиришга олиб келади.

Шаклланган кўникма ва малакаларни мустақкамлаш ва такомиллаштириш таъминловчи асосий омиллари:

- кўникма ва малакаларнинг онгли тушуниб ва мустақкам шаклланиши.
- уларни шакллантиришда ўзлаштирилган билимларга таянилиши.
- хатоларнинг олдини олиш, уларни ўз вақтида тузатиш, яъни нотўғри иш усулларига йўл қўймаслик.
- барча ўқувчиларга ягона педагогик талаблар қўйиш.
- топшириқларни секин-аста мураккаблаштириб (энг оддий иш қаракат усулларидан мураккаб иш қаракатларига ўтиб) бориш.



- машқлар учун ажратилган вақтдан тўғри фойдаланиш.
- малакалар тўлиқ шакллангунича машқлар давом эттириш.
- ўқувчиларнинг эътиборлилиги.
- машқларнинг мунтазам равишда ўтказилиши.

қуйида ўқитиш методларининг таснифи ва намуна сифатида дарс режаси келтирилган.

Шу билан бирга ўқитиш методларининг қуйидаги таснифи қам мавжуд. Унда ўқитиш методлари икки гуруҳга: билимларни дастлабки эгаллаш методлари ва билимларни мустақкамлаш, такомиллаштириш, кўникма ва малакаларни шакллантириш методларига бўлинган. Ўқиш жараёнида ўқувчиларнинг фаоллик даражасига қараб биринчи гуруҳдаги методлар яна иккига бўлинади, булар маълумотли-ривожлантирувчи, муаммоли-изланишли методлардир. Анъанавий таълимда маълумотли-ривожлантирувчи методларнинг салмоғи анча катта. Бундай дарсда ўқувчига нисбатан ўқитувчи фаолроқ қатнашади (тушунтириш, ҳикоя ва суҳбат).

Билимларни мустақкамлаш ва кўникмаларни шакллантириш учун кўпинча маҳсулсиз методдан фойдаланилади (ўқувчиларнинг материални қайта айтиб бериш, намуна бўйича машқлар бажариш, кўрсатма бўйича лаборатория ишларини амалга ошириши). Бу метод ўқув материални айтиб бериш ва эсда сақлашга, ижодий тафаккурнинг ривожланишига мустақил билиш фаолиятини кучайтиришга қаратилган бўлади. Лекин ўқитиш методлари турғун, доимий эмас, улар кейинги пайтларда ривожланиб фаол ўқитиш методлари шаклида намоён бўлмоқда. Фаол ўқитиш методлари ўқув материални эгаллаш жараёнида ўқувчиларни фикрлаш ва билиш фаолиятига ундайди.

Фаол ўқитиш методидан қуйидагича фойдаланилади:

а) ўқитувчи ўқув материални қайта гапириб бериш ва эсда сақлаш учун билимларни намоёиш этмайди;

б) ўқув материални шундай баён қиладики, ўқувчилар фаол билиш ва амалий ишлар жараёнида мустақил билим ҳамда кўникмаларни эгаллайди.

Якка тартибдаги ноанъанавий дарсларида махсус фанларни ўқитишда фойдаланиш мумкин. Уйда топшириқларни бажаришда қийналиб қолган ёки улгурмаган ўқувчиларга маслақат ва ёрдам берилади. Бундай машғулотнинг афзалликлари:

1. Ўқувчиларнинг амалий иши билан йўл-йўриқда айтилганлар орасидаги фарқлар сезилмайди.

2. Кириш йўл-йўриғи режа асосида тўлиқ кўрсатилади.



3. Ўқувчи бир турдаги топшириқ бўйича дарсга тайёргарлик кўради, бу эса унинг дарсга яна ҳам самарали раҳбарлик қилишига шароит яратади.

4. Ўқувчининг ютуқ ва камчиликларни, ўзларига хос хусусиятларини ҳисобга олиш мумкин.

5. Ҳар бир ўқувчи алоҳида иш ўрнида ишлаш имкониятига эга бўлади, ҳамда унинг мустақил ишлаш салмоғи ортади.

Хулоса қилиб айтганда ўқув жараёнида дарсларни замонавий талаблар асосида ташкил этиш ўқувчиларнинг фанга ва мавзуга нисбатан қизиқишларини оширишга ва кўникмаларни юзага келтиришда муҳим аҳамиятга эга. Ўқув жараёнида фаолиятли ёндашувларни қўллаш ҳар бир ўқувчининг замонавий методлар асосида фаоллаштириш мақсадини амалга оширишга хизмат қилади. Ўқитувчининг мақсадли фаолиятни ва дарс лойиҳасини ишлаб чиқиш ва ташкил этишда амалий ишлар мустақил билим ҳамда кўникмаларни эгаллашга кенг йўл очиб беради.

Адабиётлар:

1. Boymurodova G. T. Particular Characteristics of Scientific Research Methods to Continuous Rising Qualification //Eastern European Scientific Journal. – 2017. – №. 5. – С. 29-34.
2. Boymurodova G., Tosheva N. Boshlang 'ich ta'limda bilish faoliyatini rivojlantiruvchi o 'quv vaziyatlarini tashkillashtirishda hamkorlikda o 'qitishning o 'ziga xos xususiyatlari //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2020. – Т. 1. – №. 1.
3. Boymurodova Gulzoda Toshtemirovna. "Boshlangich ta'lim sifat va samaradorliginu oshirishda hamkorlikda oqitishning oziga xos xususiyatlari." Научно-практическая конференция. 2022.
4. Boymurodova G. T. Development of Professional Competence in New Vocational Education // JournalNX. – С. 737-739.
5. Boymurodova G. T. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish masalalari: doi: 10.53885/edinres. 2021.54. 99.132 Nizomiy nomidagi TDPU Uzluksiz ta'lim pedagogikasi va menejmenti kafedrası dotsenti, pfd (DSc) GT Boymurodova //Научно-практическая конференция. – 2020.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада бошланғич таълимда ўқувчиларнинг ноаънавий дарсларда фаолиятли ёндашув асосида кўникмаларини шакллантиришда муҳим методлардан фойдаланиш, ўзлаштириш даражалари ҳамда дидактик вазиятлар ташкиллаштириш, замонавий дарснинг таркибий тузилиш, дарс лойиҳасини ишлаб чиқиш ўқитиш билан ўрганишнинг ўзишга хос хусусиятлари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются использование важных методов формирования умений учащихся на основе активного подхода на нерелигиозных занятиях начального образования, уровни усвоения знаний и организация дидактических ситуаций, структурная структура современного урока, разработка проекта урока, выделены особенности преподавания и обучения.

SUMMARY

This article discusses the use of important methods for developing students' skills based on an active approach in non-religious classes in primary education, levels of knowledge acquisition and organization of didactic situations, the structural structure of a modern lesson, the development of a lesson project, and highlights the features of teaching and learning.



BO‘LAJAK TARBIYACHI - PEDAGOGLARNING KASBIY MALAKALARINI BAHOLASH ASOSIDA MAKTABGACHA TA'LIMNING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Jo‘rayeva D.O‘.

Buxoro davlat pedagogika insituti Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so‘zlar: maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar, bo‘lajak tarbiyachi – pedagoglar, maktabgacha ta'limning rivojlanish istiqbollari, ta'lim olish jarayoni, bolaning sog‘lomligi.

Ключевые слова: дошкольники, будущие воспитатели-педагоги, перспективы развития дошкольного образования, образовательный процесс, здоровье ребенка.

Key words: preschoolers, future educators, prospects for the development of preschool education, educational process, child health.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning ko‘zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri, ularning harakatchanligi va taqlidchanligidir. Bola tabiatining asosiy qonunini shunday ifodalash mumkin: bola uzluksiz faoliyat ko‘rsatishni talab qiladi, lekin u faoliyat natijasidan emas, balki faoliyatning bir xilligi va surunkaliligidan toliqadi. Shu sababdan, maktabgacha ta'lim muassasalarida maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik jarayon murakkab va rang - barangdir. Ta'lim-tarbiyaviy ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirilishi maktabgacha ta'lim muassasalardagi pedagogik jarayonni, har bir faoliyat turini to'g'ri tashkil etishga bog'liq. Ma'lumki, ta'lim olish (ma'lumot olish) jarayoni – bu ma'naviy va aqliy qobiliyatlarni tizimli rivojlantirib borish, bilim va tushunchalarni shakllantirish va olingan bilimdan foydalana olish qobiliyatini tarkib toptirishdan iborat jarayondir. Bu jarayon ta'lim oluvchining o'zi orqali yoki boshqa birov ta'lim beruvchining ko'magida amalga oshirilishi mumkin. Ta'lim olish jarayoni esa turli xil metodlarga(usullarga) tayangan holda kechadi. Metod – grekcha «metodos» so'zidan olingan bo'lib, izlanish yoki bilish yo'li, nazariya, ta'limot ma'nosini anglatadi. Ta'lim metodini(usulini) - ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchining ma'lum maqsadga qaratilgan, birgalikdagi fa-



oliyatini tashkil qilishning muayyan tizimga solingan yo‘l-yo‘rig‘i sifatida ta’riflash mumkin.

Maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyatining yangi mazmun asosida tashkil etish, uni yangi pedagogik texnologiya g‘oyalari bilan boyitish, maktabgacha ta’lim muassasalarida faoliyat yurituvchi tarbiyachilarning yangi avlodini tayyorlash, ularni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish hamda ularda kasbiy malaka hamda faoliyatga nisbatan ijodiy yondashuv hissini qaror toptirish O‘zbekiston Respublikasi uzluksiz ta’lim tizimida olib borilayotgan ta’limiy islohotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri sanaladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyati mazmunini aks ettiruvchi zamonaviy talablarga muvofiq yaratilgan manbalar (xususan, turli yo‘nalishlarda tashkil etiluvchi ta’limiy va tarbiyaviy ishlar dasturlari, maktabgacha ta’lim muassasalarining faoliyatini takomillashtirishga oid tavsiyanomalar, ko‘rsatmali materiallar va hokazolar) uzluksiz ta’lim tizimining ushbu bosqichida amalga oshirilishi zarur bo‘lgan faoliyatning nazariy asoslarini belgilab berishga xizmat qilmoqda. Nazariy manbalarning mazmun jihatidan takomillashtirish, shuningdek, ushbu jarayonga malakali mutaxassislarni jalb etish alohida ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim to‘g‘risidagi Nizomga muvofiq bola maktabgacha ta’limni uyda, ota-onalarning mustaqil ta’lim berishi orqali yoki doimiy faoliyat ko‘rsatadigan maktabgacha ta’lim muassasalarida, shuningdek MTTlariga jalb qilinmagan bolalar uchun MTTlarda, maktablarda, maxallalarda tashkil etilgan maxsus guruhlar yoki markazlarda oladi. Bu yerda ular haftada 2-3 marta shug‘ullanishadi. Ota-onalarga maktabgacha ta’lim shaklini tanlash huquqi beriladi.

6-7 yoshli bolaning maktab ta’limiga tayyorligini aniqlashda maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasi bilan shug‘ullanuvchilar asosiy shart hisoblanmish – bolaning maktabga tayyorligi maktabgacha va maktab davridagi hayot tarzi hamda faoliyati uchun ko‘prik vazifasini o‘tashini, oila yoki MTTdagi ta’lim-tarbiya sharoitlarida maktab ta’limiga ozorsiz o‘tkazishni ta’minlash zarurligini hisobga olishlari lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolaning maktab ta’limiga o‘tishi hamisha uning hayoti, axloqi, qiziqishi va munosabatlarida anchayin jiddiy o‘zgarishlarni yuzaga chiqaradi. Shuning uchun bolani yoki uydayoq maktab ta’limiga tayyorlash, uni uncha qiyin bo‘lmagan bilim, tushuncha, ko‘nikma va malakalar bilan tanishtirish kerak bo‘ladi.



Yetakchi mutaxassislarning fikriga ko'ra «Maktabga tayyorgarlik» tushunchasi bolani maktabga tayyorlashning quyidagi yo'nalishlarini o'z ichiga oladi:

- jismoniy,
- shaxsiy (ruxiy),
- aqliy
- mahsus tayyorgarlik.

Jismoniy tayyorgarlik bolaning sog'lomligi, harakat ko'nikmalari va sifati, qo'l mushaklari va ko'rish-motor muvofiqligi rivojlanganligi bilan izohlanadi. Shaxsiy tayyorligi, atrof-muhitga, kattalarga, tengdoshlariga, o'simliklar dunyosiga, tabiiy hodisalarga, shaxsiy madaniyatni shakllanganligini nazarda tutadi. Aqliy tayyorgarlik bola obrazli va mantiqiy fikrlashi, tasavvurning, odamiylikning, bilimga qiziqishning, mustaqilligining, o'zini-o'zi nazorat qilishga, hamda uquv faoliyatini kuzatish, eshitish, eslab qolish, solishtirish kabi asosiy turlarini bilishni o'z ichiga oladi.

Bolaning maktabda ta'lim olishi samarasi uning ona tilini bilishiga va nutqni qanchalik rivojlanganligiga ko'proq bog'liq bo'ladi. Chunki butun o'quv faoliyati shularga, ya'ni nutqiy mantiqiy rivoji, bolaning kattalarning yordamisiz mustaqil fikrlashi, til rivojlanganligi yutuqlarida erkin foydalana olishi, hikoya qilish, muloxaza yuritish, o'z tasavvurini izohlay olish, tushunarli qilib bayon etish kabi omillar asosiga quriladi. Shuningdek, bolaning maktabda ta'lim olishi uchun amaliy intellekt rivoji ya'ni, uning namunani chizish, aytib turiladigan bayoniy topshiriqni bajarishi ham muhim sanaladi. Va nihoyat, mahsus tayyorgarlik bolani savodxonlikka o'rgatish va uning maktabning 1-sinf o'quv dastur materialini yetarli darajada egallash haqidagi tushunchasini shakllantirishni nazarda tutadi.

Bolalarni maktabda o'qitishning samaradorligini ko'p jihatdan ularning tayyorgarlik darajalariga bog'liq bo'ladi. Maktabda o'qishga tayyorgarlik – MTTsi va oilada maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaga qo'yadigan talablar orqali aniqlanadi. Bu talablarning o'ziga xos tomoni bolaning yangi ijtimoiy psixologik o'rni, u bajarishga tayyorlangan bo'lishi lozim yangi vazifa va burchlardan kelib chiqadi.

Maktabga kirish bola hayotidagi odatiy turmush tarzi, atrofdegilar bilan munosabat sistemasining o'zgarishiga aloqador muhim davrdir. Bola hayotida birinchi bor markaziy o'rinni ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan o'quv faoliyati egallaydi. Unga odatiy bo'lgan erkin o'yin faoliyatidan farqli o'laroq, endi ta'lim majburiy bo'ladi va birinchi sinf o'quvchisidan 4 ta jiddiy munosabat talab qilinadi. Ta'lim faoliyatining yetakchi turi sifatida bolaning



kundalik hayot jarayonini qayta quradi: kun tartibi o'zgaradi, erkin o'yinlar vaqti qisqaradi. Bolaning mustaqilligi va uyushganligi, uning ishchanligi va intizomlilikka talablar jiddiy ravishda ortadi. Maktabgacha yoshdagi bolalikka nisbatan o'quvchining o'z xatti-harakati, majburiyatlarini bajarishga shaxsiy ma'suliyati ancha-muncha ortadi.

Bolalarni maktabga tayyorlash, birinchidan bolalar bog'chasida tarbiyaviy ishni maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni umumiy, har tomonlama rivojlantirishning yuqori darajasini ta'minlaydigan, ikkinchidan bolalarni maktabning boshlang'ich sinflarida o'zlashtirishlari lozim bo'lgan o'quv fanlarini egallashga maxsus tayyorlashni ta'minlaydigan qilib tashkil etilishini nazarda tutadi. Shunga ko'ra zamonaviy psixologik-pedagogik adabiyotlarda tayyorgarlik tushunchasi bola shaxsining rivojlantirish sifatida aniqlanadi va ikkita o'zaro bog'langan jihatlarida: «Maktabga o'qishga umumiy psixologik tayyorgarlik» va «Maxsus tayyorgarlik» tarzida ko'rib chiqiladi.

Maktabga umumiy tayyorgarlik MTTsining maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni har tomonlama tarbiyalashga oid davomli, maqsadga muvofiq ta'lim-tarbiyaviy ishning muhim yakuni sifatida namoyon bo'ladi.

Maktabga umumiy tayyorgarlik bolaning maktabga borish vaqtiga kelib aqliy, ma'naviy, estetik va jismoniy rivojlanishda erishgan shunday darajasidirki, u bolaning maktab ta'limining yangi sharoitlariga va o'quv materialining ongli egallashga faol kirib borishlari uchun zarur asosni yaratadi.

Umumiy tayyorgarlik bola maktab ta'limiga o'tish davriga kelib erishadigan psixik rivojlanishning muayyan darajasi bilan ifodalanadi.

Psixologik tayyorgarlik tushunchasi maktab ta'limi nuqtai-nazaridan 1-sinfga borayotgan bola psixik rivojlanishidagi muhim sifat ko'rsatkichlarini muvoffaqiyatli jamlaydi.

Maktab ta'limiga psixologik tayyorgarlik bolaning o'qishga intilishi o'quvchi bo'lish ishtiyoqida bilish faoliyati va tafakkur operatsiyalarining yetarlicha yuqori darajasi bolaning o'quv faoliyati elementlarini egallashi iroda va ijtimoiy rivojlanishning muayyan darajasida namoyon bo'lishda asoslangan tayyorlikni o'z ichiga oladi. Bolani maktabga psixologik tayyorgarligining barcha komponentlari bolani sinf jamoasiga olib kirish maktabda o'quv materialini ongni faol egallash keng doiradagi maktabga oid majburiyatlarni bajarishni qamrab oladi.

Bolani maktabga maxsus ravishda tayyorligi maktabda o'qishga umumiy psixologik tayyorligiga qo'shimchadir, u bolada matematika va ona tili kabi o'quv fanlarini o'rganish uchun zarur bo'lgan maxsus bilim, ko'nikma va malakalarning mavjudligiga ko'ra aniqlanadi. MTTda bolalarda eng oddiy



matematika tasavvurlarini tarkib toptirish, nutqni o‘stirish hamda savodni egallashga tayyorlanish yuzasidan o‘tkaziladigan jadal ish bolalarni maktabda o‘qishga maxsus tayyorlashning zarur darajasini ta‘minlaydi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022— 2026-yillarga m o‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi t o‘g‘risida»gi (Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022-y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022-y., 06/22/113/0330-son)
2. I.V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V. Pak, G.E.Djanpeisova “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi T: 2022. 1-81-b;
3. Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam qizi „ Mechanism of International Assessment of Professional Qualifications of Future Teachers and Pedagogues in the Conditions of Digitization“. International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences | e-ISSN: 2792-3983 | www.openaccessjournals.eu | Volume: 3 Issue:12. 5-9p
4. Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam qizi „Raqamlashtirish sharoitida bo‘lajak tarbiyachi pedagoglarning kasbiy malakalarini ta‘limda baholash“.Spanish international scientific online conference prospects and main trands in modern science.Part7 December 29th Colletions of scientific works Madrid 2023 97-100b. <https://interonconf.org/index.php/spa/article/view/10145>
5. Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam Qizi Innovative developments and research in education International scientific-online conference 40 page Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tarbiyachilari faoliyat samaradorligini oshirishda tizimli yondashuv tamoyillari BuxDPI Maktabgacha ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi

РЕЗЮМЕ

Maktabgacha ta‘lim tashkilotidsa tarbiya topayotgan bugungi kunning bolasidan aniq bilim, fikrlash ko‘nikmasi, yangi bilimlarni egallashga tayyorligi, obyektiv olamga moslashish ko‘nikmasi, voqea-hodisalarni mustaqil ravishda tahlil etishi bilan bir qatorda uning maktab ta‘limiga shaxsiy-irodaviy, ma‘naviy, intellektual, ijtimoiy-psixologik jihatdan tayyorgarligi talab etiladi.Shu munosabat bilan tarbiyachi va pedagoglarda yuqori bilim va malaka takomillashgan bo‘lmog‘i lozim.

РЕЗЮМЕ

Современный ребенок, воспитывающийся в дошкольной образовательной организации, должен обладать четкими знаниями, навыками мышления, готовностью к получению новых знаний, способностью адаптироваться к объективному миру, самостоятельным анализом событий, а также личностным, волевым, духовным, необходима интеллектуальная, социально-психологическая подготовка. В связи с этим педагоги и педагоги должны иметь усовершенствованные знания и навыки.

SUMMARY

A modern child brought up in a preschool educational organization must have clear knowledge, thinking skills, readiness to acquire new knowledge, the ability to adapt to the objective world, independent analysis of events, as well as personal, volitional, spiritual, intellectual, socio-psychological preparation is necessary. In this regard, teachers and educators must have improved knowledge and skills.



MAKTABGACHA TA'LIMDA PEDAGOG-TARBIYACHILARNI KASBIY-SHAXSIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Boymurodova G.T.

p.f.d.(DSc) ., BuxDPI dotsenti

Tayanch so'zlar: pedagog, kasbiy-shaxsiy tayyorgarlik, didaktika, kadr, axborot texnologiya, metod, tizim, sistema, jarayon, texnologik holat.

Ключевые слова: педагог, профессиональная подготовка, дидактика, кадры, информационные технологии, метод, система, система, процесс, технологическое состояние

Key words: pedagog, professional and personal training, didactics, personnel, information technology, method, system, system, process, technological state.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim islohotlari jadallashib borayotgan bir vaqtda maktabgacha ta'limda tarbiyalanuvchi shaxsini shakllantirish, ularga mavjud ilmiy bilimlarning boshlang'ich asoslarini yetkazishda muhim bosqichdir.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim sohasidagi strategik maqsad va vazifalarni amalga oshirishning dastlabki sharti–maktabgacha ta'lim tizimiga malakali, mahoratli, zamonaviy pedagog-tarbiyachilarni tayyorlash, ularni kasbiy malakalarini takomillashtirishdan iborat ekanligiga alohida e'tibor qaratish zarurdir.

Vaholanki, maktabgacha ta'lim tizimiga dastlabgi ta'limning muhim bosqichlari bolaning dunyoqarashi, did, salohiyati shakllanadigan bu tizimda, eng tajribali, zamonaviy kompetentlikka ega bo'lgan pedagog-tarbiyachilarni tayyorlash zamon talablaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi har bir mutaxassisning umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan kasbiy-shaxsiy mahorati, o'z kasbiga bo'lgan munosabati, qiziqishini shakllantirish, ijodkorlik, izlanuvchanlik, uddabronlik, ishbilarmonlik kabi fazilatlarini tarkib toptirishdan iboratdir.

Ma'lumki, maktabgacha yoshdagi bolalarga beriladigan bilimlarning asosiy poydevori maktabgacha ta'limda qo'yiladi. Shaxs ongi va dunyoqarashining



rivojlanishiga asos bo'ladigan bilimlar ham shu bosqichda beriladi. SHunga ko'ra, maktabgacha ta'limda pedagog-tarbiyachilarning ma'naviy-axloqiy va kasbiy jihatdan yetuk bo'lishlari ular ta'lim-tarbiya berayotgan o'quvchilarning barkamol shaxs bo'lib yetishishlarida muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasida bolalar bog'chalarida ishlash uchun tayyorlanayotgan pedagogik-tarbiyachilar faoliyatiga qobiliyatli, ijodkor, umuminsoniy va milliy-madaniy qadriyatlarni, dunyoviy bilimlarni, metodik bilim ko'nikmalarni egallagan, zamonaviy bilimlardan xabardor, ma'naviy barkamol, O'zbekistonning mustaqil davlat sifatida ravnaq topishiga ishongan, vatanparvarlik, o'z kasbini va bolani sevgan, insonparvar, talabchan, adolatli, pedagogik odobli, tarbiyalanuvchilarning barkamol shaxs bo'lib yetishishlari muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanishiga to'siq bo'layotgan asosiy omillarni aniqlash, pedagogik kadrlar tayyorlashda to'sqinlik qilayotgan bir qator tizimli muammolar va kamchiliklar keltirib o'tilgan:

- ▶ maktabgacha yoshdagi bolalarning to'liq qamrab olinishini ta'minlash uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlari sonining yetarli emasligi;
- ▶ maktabgacha ta'lim tashkilotlarining malakali pedagog kadrlar bilan jamlanmaganligi;
- ▶ maktabgacha ta'lim tizimida boshqaruv kadrlarining tanqisligi va ular malakasining pastligi
- ▶ ota-onalarning bola shaxsining shakllanishida maktabgacha ta'limning ijobiy jihatlari va foydasi haqida yetarlicha ma'lumotga ega emasligi;
- ▶ zamonaviy o'quv-metodik materiallar va ko'rgazmali qurollarning yetishmasligi;
- ▶ alohida ehtiyojli bolalar uchun mavjud maktabgacha ta'lim tashkilotlarining texnik jihozlanishi va uslubiy ta'minoti darajasining pastligi;
- ▶ maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tibbiy xizmat ko'rsatish sifati va tibbiyot xodimlarining malakasi zamon talablariga to'liq javob bermasligi. Ushbu muammolarni bartaraf etish va maqsadlarni amalga oshirishda maktabgacha ta'lim sohasidagi me'yoriy-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirishning innovatsion usullarini ishlab chiqish, bolalarni sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish masalalariga e'tibor qaratish, maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tadbiq etish,

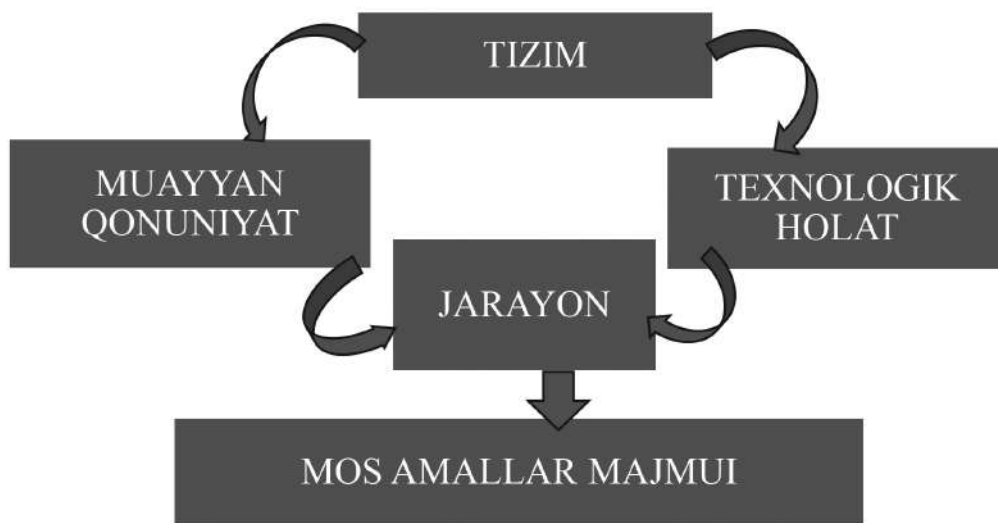


maktabgacha ta'lim tizimiga xodimlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish yangi yondashuvlarni joriy etish lozim.

Maktabgacha ta'lim mazmuni, sifati va samaradorligiga qo'yilayotgan talablar ularni bajaradigan maktabgacha ta'limda pedagog-tarbiyachilarining ham kasbiy, ham ma'naviy-axloqiy jihatlari yetuk bo'lishini taqozo qilmoqda. SHunga ko'ra maktabgacha ta'limda pedagog-tarbiyachilarining kasbiy-shaxsiy tayyorgarligini ta'minlovchi texnologik tizimni ishlab chiqish va uni oliy ta'lim amaliyotida qo'llashga ehtiyoj sezilmoqda. SHu maqsad va vazifalarni amalga oshirishda tizimli yondashuvga hamda pedagogik jihatdan asoslash muhim ahamiyatga ega.

Tizim yunoncha Systema – o'zaro aloqador bo'lgan bir necha elementning o'zaro ketma-ketlikda birlashishini anglatadi. Har qanday tizim yaxlitlikni ifodalaydi. Uning shunday tarkibiy qismlari borki, ular birlashib yaxlit tizimni hosil qiladi. Mazkur tadqiqotda o'qituvchi kasbiy-shaxsiy tayyorgarligining texnologik tizimi – maktabgacha ta'lim pedagog-tarbiyachilarida kasbiy-shaxsiy tayyorgarligini yaxlit tizim sifatida ifodalashga qaratiladi.

«Texnologik» so'zining ma'nosi-ta'limning aniq va puxta o'ylangan maqsadga yo'naltirilganligidir. Mazkur texnologik holat chizmada quyidagicha ifodalanadi.



Ta'lim maqsadlarining taxminiy bayonidan tashqari muayyan o'quv jarayoni uchun ta'lim usullarini tanlashning muhim sharti sifatida tarbiyalanuvchilarning bilim darajalarini oldindan tashhislash, ularning ko'nikma va malakalarini mavjud me'yoriy talablar bilan taqqoslash e'tirof etiladi.



Ta'lim jarayonini borishi tarbiyalanuvchilarning belgilangan maqsad yo'lida harakat qilishlarini uzluksiz nazorat qilishni ko'zda tutadi. Mazkur jarayon texnologik ta'lim tizimining yuqori darajali imkoniyatlarini ochib beradi.

Pedagogik tizim sub'ektlari hisoblangan tarbiyachi-pedagog, tarbiyachi-pedagog shaxsi, ta'lim maqsadi, mazmuni, didaktik jarayonlar hamda tashkiliy shakllari yaxlit bir tizimni ifodalaydi.

Ta'limning globallashuvi, shuningdek, uzluksiz ta'lim tizimini shakllantirish sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida Pedagogika oliy o'quv yurtlarida ham o'quv-tarbiya ishlarini yangicha yondashuv asosida tashkil etish, ularning samaradorligini oshirish, bo'lajak tarbiyachi-pedagoglarning kasbiy ko'nikma va malakalarini takomillashtirish hamda kasbiy-shaxsiy sifatlarini shakllantirish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Pedagogika oliy o'quv yurtlari faoliyatini nazariy, amaliy jihatdan o'rganish, ushbu jarayonda amalga oshirilishi lozim bo'lgan bir qator vazifalar mavjudligini ko'rsatmoqda. Pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalarida kasbiy-shaxsiy sifatlarini shakllantirish, ularda mustaqil ravishda pedagogik faoliyatni tashkil etishda o'ziga xos ahamiyat kasb etuvchi ko'nikma va malakalarni rivojlantirishni talab qilmoqda.

Pedagogikaga oid atamalar tizimida "kasbiy-axloqiy malaka" tushunchasi mavjud emas, u kasbiy ahloqning yuqori darajasi "kasbiy madaniyat" yoki "kasbiy yetuklik" zahirida ifoda etiladi. Kasbiy axloq muayyan maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni tashkil etish uchun g'oyaviy asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotda shuningdek, pedagog-tarbiyachi shaxsida namoyon bo'lishi zarur bo'lgan sifatlar sirasida quyidagilar taqdim etilgan:

- Insonparvarlik;
- Adolatparvarlik;
- Bolalarga nisbatan hurmat va muhabbat;
- Mutaxassislik fani va pedagogik faoliyatga nisbatan muhabbat;
- Qat'iyatlilik;
- Voqelik mohiyatini to'g'ri baholay olish;
- Ijodiy qobiliyatga egalik;
- Ovoz, talaffuz va mimikadan oqilona foydalana olish;
- Moddiy ehtiyojlarni qondira olish layoqatiga egalik;
- Fikran o'zini bolaning o'rniga qo'ya olish layoqatiga egalik.

Pedagogik oliy o'quv yurtlarida bo'lajak maktabgacha ta'limda pedagog-tarbiyachilarining kasbiy-shaxsiy sifatlarini shakllantirish o'quv-tarbiya jarayonining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu borada muvaffakiyatga erishish quyidagi shartlarga rioya etishni talab qiladi:



- oliy o'quv yurti faoliyatini tashkil etishdan ko'zlangan asosiy maqsad negizida xususiy maqsadlarning tug'ri belgilanishi;
- o'quv-tarbiya jarayonining birligi va o'zaro aloqadorligiga erishish;
- ob'ektiv va sub'ektiv shart-sharoitlarning mavjudligini inobatga olish;
- bo'lajak maktabgacha ta'limda pedagog-tarbiyachilari shaxsida namoyon bo'lishi zarur sanalagan kasbiy-shaxsiy sifatlar ko'lami va ularning mohiyatini aniqlash;
- bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagog-tarbiyachilarining professio-grammasini yaratish;
- tayanch tushunchalarni nazariy jihatdan sharhlash;
- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy-shaxsiy sifatlarini shakllantirishning texnologik tizimini yaratish.

Bo'lajak pedagog-tarbiyachilarining kasbiy-shaxsiy sifatlarini shakllantirish kelgusida ular tomonidan tashkil etiluvchi pedagogik samaradorlikni kafolatlovchi jarayon sanalib, mazkur jarayonda quyidagi vazifalar hal etiladi:

1. Maktabgacha ta'limda pedagog-tarbiyachilar kasbiy-shaxsiy tayyorgarligining mavjud holatini o'rganish, tahlil etish;
2. Maktabgacha ta'limda pedagog-tarbiyachilarni kasbiy-shaxsiy tayyorgarligini ta'minlashning texnologik asoslarini ishlab chiqish;
3. Maktabgacha ta'limda pedagog-tarbiyachilarini kasbiy-shaxsiy tayyorgarligini ta'minlashning texnologik tizimini yaratish zarur.

O'qituvchi kasbiy-shaxsiy tayyorgarligini ta'minlashda amal qilinishi zarur bo'lgan didaktik qoidalar:

1. Yangi texnologik tizim mazmuni asosini kasbiy faoliyat tajribalarini o'zlashtirish tashkil qilish zarur, ya'ni bo'lg'usi pedagogni tayyorlashning asosiy maqsadi unda kasbiy-shaxsiy malakalarni shakllantirish bo'lishi lozim.
2. Ta'lim jarayoni mantiqan sub'ektiv amaliy tajribadan nazariy umumlashmaga tomon rivojlantirishga qaratilishi zarur. An'anaviy ta'limda esa, aksincha nazariyadan amaliyotga o'tiladi.

Xulosa qilib aytganda, pedagog-tarbiyachilar shaxsini kasbiy, ma'naviy, texnologik jihatdan tayyorlashga bag'ishlangan nazariy manbalar, tadqiqot ishlarining tahlili maktabgacha ta'limda pedagog-tarbiyachilarini tayyorlash amaliyoti, o'qituvchilarning ish faoliyatlarini har tomonlama o'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogika oliy o'quv yurtlarida bo'lajak maktabgacha ta'limda pedagog-tarbiyachilarini kasbiy-shaxsiy tayyorlashning texnologik tizimini ishlab chiqish va bu tizimni nazariy jihatdan asoslash metodik fanlarni o'qitish oldida turgan asosiy vazifalardan biridir.



Ushbu vazifalarni amalga oshirishda bo'lajak maktabgacha ta'limda pedagog-tarbiyachilarini kasbiy-shaxsiy tayyorlashda o'ziga xos pedagogik-psixologik xususiyatlarni hisobga olgan holda belgilab berilishi maqsadga muvofiqdir. Ushbu pedagogik-psixologik xususiyatlar yosh o'qituvchiga ta'lim jarayonini texnologik yondashuv asosida tashkil etish, o'quv jarayonini maqsadga muvofiq tarzda loyihalashtirish, o'quvchini mujassam tarzda aqliy- intellektual, jismoniy hamda ma'naviy rivojlantirishga xizmat qiladigan o'quv topshiriqlarini tanlash imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. I.V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V.Pak, G.E.Djanpeisova "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi T: 2022. -81b.
2. F.Qodirova, Sh.Toshpo'latova, M.A'zamova. "Maktabgacha pedagogika".-T., "Ma'naviyat". 2019.-685 b.
3. Sh.A.Sodiqova "Maktabgacha pedagogika". "Tafakkur sarchashmalari" T:. 2013.- 288 b.
4. N.M.Qayumova "Maktabgacha pedagogika". "TDPU" nashriyoti T:. 2013. -172b.
5. N.T.Tosheva "Maktabgacha ta'lim tarbiyani tashkil etish". Darslik. -Buxoro: "Kamolot" , 2022. - 396 b.
6. D.Q.Asqarova. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash metodikasi. O'quv qo'llanma. "Navro'z nashriyoti" Toshkent-2020.-136b.
7. I.V. Grosheva, Ye.F. Say, S.S. Mirjalolova, N.I. Medvedeva "Ilm yo'li" vareativ dastur. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim Vazirligi.T.:2020.-424b
8. G.T.Boymurodova. Maktabgacha pedagogik tadqiqotlarni modellashtirish Darslik.-Toshkent , 2022 – 182b.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tarbiyachi- pedagoglarning kasbiy-shaxsiy tayyorgarligini tizimlilik asosida takomillashtirish masalasi zamonaviy talablar asosida yoritib berilgan. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib borayotgan tarbiyachi -pedagoglarning ta'lim jarayonini tashkil etishning pedagogik asoslari va didaktik tamoyillari asosida tashkil etish nazariy-amaliy jihatdan yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данном государстве освещен вопрос совершенствования профессиональной и личностной подготовки дошкольных воспитателей-педагогов на основной систематизации с учетом современных требований. Кроме того, с теоретической и практической точки зрения объяснена организация образовательного процесса воспитателей, работающих и дошкольных образовательных организаций, на основе педагогических основ и дидактических принципов.

SUMMARY

In this article, the issue of improving the professional and personal training of pre-school educators-pedagogues on the basis of systematization is highlighted based on modern requirements. In addition, the organization of the educational process of educators working in preschool education organizations on the basis of the pedagogical foundations and didactic principles is explained from a theoretical and practical point of view.



INNOVATION YONDASHUVLAR ASOSIDA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARINI BOSHQARISHNING NAZARIY METODIK ASOSLARI

Temirov A.A.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti mustaqil izlanuvchisi

Tayanch soʻzlar: kompetentsiya, innovatsiya, novatsiya, integrativ, moslashuvchan yondashuv, yaxlitlik va izchillik.

Ключевые слова: компетентность, инновации, новации, интегративный, гибкий подход, честность и последовательность.

Key words: competence, innovation, innovation, integrative, flexible approach, honesty and consistency.

Jamiyatning jadal rivojlanishi va ta'lim sifatiga talablarni oshirishning zamonaviy sharoitida maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishni takomillashtirish vazifasi dolzarbdir. Boshqaruv faoliyatining samaradorligi asosan yangi muammolarga moslashish va innovatsion yondashuvlarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish qobiliyati bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, dissertatsiya ishining ushbu paragrafida ko'rib chiqiladigan maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishning nazariy va uslubiy asoslarini o'rganish juda muhimdir.

Natalya Vladimirovna Kondrashovani maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsiyalarni boshqarishning ilmiy va nazariy asoslariga bag'ishlangan ilmiy maqolasida muallif maktabgacha ta'limni rivojlantirishning hozirgi bosqichida innovatsiyalarni boshqarish jarayonlarini ilmiy tushunish va tizimlashtirish muhimligiga e'tibor qaratadi. Kondrashova ta'kidlaydi: "ilmiy va pedagogik qidiruv yo'nalishining dolzarbligi maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'lim tizimlari va rivojlanish jarayonlariga innovatsiyalarni joriy etishning ortib borayotgan hajmi va ularni tizimlashtirish tajribasining yetarli emasligi, shuningdek, innovatsion menejment yondashuvlari va texnologiyalarining ilmiy-nazariy rivojlanishining sustligi o'rtasidagi



ziddiyatlar bilan bog'liq". Muallif maktabgacha ta'lim muassasalarida innovatsiyalarni samarali boshqarishning ilmiy, nazariy va tashkiliy-pedagogik asoslarini asoslash zarurligiga e'tibor qaratadi, bu innovatsion jarayonlarni boshqarishning xususiyatlari, zamonaviy yondashuvlari, tamoyillari va mexanizmlarini aniqlashni o'z ichiga oladi[1].

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishda innovatsion yondashuvlar ko'rsatilayotgan ta'lim xizmatlari sifatini oshirish, o'zgaruvchan ijtimoiy-madaniy sharoitlarga moslashish va ta'lim va tarbiya muammolarini samarali hal etish uchun yangi imkoniyatlar ochmoqda. Innovatsion yondashuvlar asosida menejmentning nazariy va metodik asoslarini rivojlantirish mavjud boshqaruv nazariyalarini har tomonlama tahlil qilishni, shuningdek, ilg'or boshqaruv amaliyotlarini maktabgacha ta'limning o'ziga xos xususiyatlariga moslashtirishni talab qiladi.

Boshqaruvdagi innovatsion yondashuvlar:

Yaxlitlik va izchillik tamoyillari. Boshqaruvdagi innovatsion yondashuvlar maktabgacha ta'lim tashkilotini o'zaro bog'liq boshqaruv, o'qitish va ta'lim jarayonlarini o'z ichiga olgan yagona tizim sifatida ko'rib chiqishga imkon beradigan yaxlitlik va izchillik tamoyillarini qo'llashni o'z ichiga oladi. Bu bolalarning umumiy rivojlanish maqsadlariga erishish uchun barcha manfaatdor tomonlar – pedagoglar, ota – onalar va jamiyatning sa'y-harakatlarini birlashtirishni talab qiladi.

Misol: "Garmoniya" maktabgacha ta'lim muassasasida yaxlitlik va izchillik tamoyillari joriy etilgandan so'ng, turli bo'limlar va o'quv jarayoni ishtirokchilari o'rtasidagi muvaffaqiyatli o'zaro munosabatlar foizi 65% dan 90% gacha oshdi.

Tahlil: ushbu o'sish o'zaro bog'liq jarayonlarning ahamiyatini va maktabgacha tashkilotning barcha tuzilmalarining muvofiqlashtirilgan ishlashini chuqurroq tushunish bilan bog'liq. Pedagoglar, ota-onalar va ma'muriyat o'rtasida muvofiqlashtirish va ma'lumot almashishning yaxshilanishi yanada uyg'un ta'lim muhitini yaratishga olib keldi.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv. Boshqaruv kompetensiyaga asoslangan yondashuvga asoslanadi, asosiy e'tibor boshqaruv va pedagogik xodimlarning kasbiy va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Malaka oshirish, o'quv seminarlari va mahorat darslarini tashkil etish, shuningdek, boshqa ta'lim tashkilotlari bilan tajriba almashish zamonaviy innovatsion fikrlash va boshqaruv yondashuvlarini shakllantirishga yordam beradi.



Misol: kompetensiyaga asoslangan yondashuvni joriy etish pedagoglarning kasbiy mahorat darajasini 25 foizga oshirdi, bu esa o'z navbatida o'quv jarayonining sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Tahlil: pedagoglarning o'ziga xos kompetensiyalarini rivojlantirishga e'tibor bolalarni o'qitish va tarbiyalash darajasini oshirishga imkon berdi, bu esa o'quv jarayonini yanada individual va maqsadli qildi.

Loyihaviy yondashuv. Loyihaviy yondashuv ta'lim va tarbiya sohasida aniq innovatsion loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirishni o'z ichiga oladi. U yuqori darajadagi tashkiliy va professional boshqaruv xodimlarini talab qiladigan loyihalarni rejalashtirish, ishlab chiqish, amalga oshirish va samaradorligini baholash bosqichlarini o'z ichiga oladi.

Fedorova Tatyana Sergeevnaning ilmiy maqolasida maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarishda loyihaviy yondashuv ta'lim muassasalarini rivojlantirish va boshqarishning zamonaviy modelining asosiy elementi sifatida ta'kidlangan. Muallif "ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarni rivojlantirishning kompleks maqsadli dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish sharoitida dasturlashtiriladigan maqsadli boshqaruv, innovatsion loyihalar va maqsadli dasturlar asosida boshqarishga yondashuv dasturiy-maqsadli (loyiha) yondashuv deb nomlana boshlaganini" ta'kidlaydi. Fedorova ta'kidlashicha, dizayn yondashuvining uslubiy asoslarini shakllantirish o'tgan asrning so'nggi o'n yilligida boshlangan va hozirda faol davom etmoqda, ayniqsa loyihalarni boshqarishning jadal rivojlanayotgan nazariyasi va amaliyoti ta'siri ostida. "Loyihaviy yondashuvning uslubiy asoslari ularni maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishda amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi, ularning asosiy faoliyati ta'lim va tarbiya jarayonlarini amalga oshirishdir"[2].

Misol: loyihaviy yondashuv amalga oshirilgandan so'ng, muvaffaqiyatli yakunlangan ta'lim va tarbiya loyihalari soni 40 foizga oshdi.

Tahlil: loyihaviy yondashuv maktabgacha ta'lim muassasasining ta'lim dasturini boyitdi, bolalarga amaliy va interaktiv topshiriqlarda qatnashish imkoniyatini berdi. Bu o'quv materialini chuqur tushunishga va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam berdi.

Integrativ yondashuv. Integrativ yondashuv bolaning shaxsiyatini har tomonlama rivojlantirishga hissa qo'shadigan qulay ta'lim muhitini yaratishga qaratilgan turli xil boshqaruv metodlari va amaliyotlarini birlashtiradi. Bu ot-onalar va ijtimoiy muhit bilan faol aloqada bo'lishni, raqamli texnologiyalar va innovatsion ta'lim dasturlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi.



Misol: integrativ yondashuvni joriy etish ta'lim jarayoni va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir darajasini 30% ga oshirdi.

Tahlil: o'quv jarayonini haqiqiy hayotiy vaziyatlar va oilalarning ijtimoiy konteksti bilan birlashtirish bolalarning yaxshi ijtimoiylashuviga hissa qo'shib, o'qitishning yuqori dolzarbligi va amaliy yo'nalishini ta'minladi.

Moslashuvchan yondashuv. Boshqaruvga moslashuvchan yondashuv maktabgacha ta'lim tashkilotining tashqi va ichki muhitdagi o'zgarishlarga samarali javob berish qobiliyatiga qaratilgan. Boshqaruv qarorlarining moslashuvchanligi va o'zgarishi tamoyillariga asoslanib, ushbu yondashuv tashkilotga yangi ta'lim tendentsiyalariga, qonunchilikdagi o'zgarishlarga va o'quvchilar va ularning oilalari ehtiyojlariga tezda moslashishga imkon beradi. Adaptiv yondashuvni qo'llash rahbarlardan strategik rejalashtirish sohasida yuqori darajadagi malakani va tashkilot faoliyatiga ta'sir etuvchi tashqi va ichki omillarni baholash uchun analitik vositalardan foydalanish qobiliyatini talab qiladi.

Misol: adaptiv yondashuvni qo'llaganidan so'ng, muassasa innovatsiyalar va o'zgarishlar qobiliyatini 35% ga oshirishga muvaffaq bo'ldi, bu esa yangi ta'lim texnologiyalarini tezda joriy etishni ta'minladi.

Tahlil: ta'lim muhitidagi yangi talablar va o'zgarishlarga moslashuvchanlik va moslashuvchanlik maktabgacha ta'lim muassasasiga ilg'or innovatsion amaliyot va o'qitish texnikasida qolishga imkon berdi.

Foydalanuvchiga yo'naltirilgan yondashuv (User-Centered Approach). Foydalanuvchiga (bola va uning oilasiga) yo'naltirilgan yondashuv boshqaruv va ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishda o'quvchilar va ularning ota-onalarining individual ehtiyojlari, qiziqishlari va afzalliklarini hisobga olish muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv ota-onalarni ta'lim jarayoniga faol jalb qilishni, shaxsiylashtirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqishni va har bir bolaning har tomonlama rivojlanishiga yordam beradigan moslashuvchan ta'lim muhitini yaratishni o'z ichiga oladi. Foydalanuvchiga yo'naltirish oilalarning taqdim etilayotgan xizmatlardan qoniqishini oshirishga va maktabgacha tashkilot va jamiyat o'rtasidagi ishonch munosabatlarini mustahkamlashga yordam beradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishda innovatsion yondashuvlarni birlashtirish nafaqat nazariy tushunish va uslubiy rivojlanishni, balki innovatsiyalarni amaliy amalga oshirishga tayyorlikni, qaror qabul qilishda moslashuvchanlikni va o'zgarishlarga ochiqlikni talab qiladi. Innovatsion boshqaruvning rivojlanishi har bir bolaning individual ehtiyojlari va manfaatlarini qondirishga, shuningdek uni zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatli



sotsializatsiyaga tayyorlashga yo‘naltirilgan sifatli va arzon maktabgacha ta’lim muhitini yaratishga yordam beradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarini boshqarishda innovatsion yondashuvlarning qo‘llanilishini namoyish etish va ularning bolalar rivojlanishiga ta’sirini tahlil qilish uchun ushbu yondashuvlarni amalga oshirishdan oldin va keyin ota-onalar va jamoatchilikning ishtiroki darajasini, shuningdek ta’lim jarayonidan qoniqishni aks ettiruvchi faraziy jadvalni ko‘rib chiqaylik.

Moslashuvchan boshqaruv uslubi, raqamli texnologiyalarni integratsiyalashuvi, ota-onalar va jamoatchilik bilan hamkorlikni kuchaytirish kabi innovatsion yondashuvlar joriy etilganidan so‘ng samaradorlikning sezilarli yaxshilanishi kuzatildi. Ota-onalarning ishtiroki darajasi 40 foizga oshdi, bu esa ota-onalarning farzandlarining ta’lim jarayoniga qiziqishi va faolligi oshganidan dalolat beradi. Bu takomillashtirilgan aloqa kanallari va ota-onalar portallari va bolalarning ta’lim jarayoni va rivojlanishi haqida dolzarb ma’lumotlarni taqdim etuvchi mobil ilovalarning joriy etilishi natijasi bo‘lishi mumkin.

Ushbu ma’lumotlar maktabgacha ta’lim tashkilotlarini boshqarishga innovatsion yondashuvlar joriy etilgandan so‘ng ota-onalarning ishtiroki va ularning ta’lim jarayonidan qoniqish darajasi sezilarli darajada yaxshilanganligini tasdiqlaydi.

Ilmiy tahlil. Yaxlitlik va izchillik tamoyillari. Ushbu tamoyillarni qo‘llash maktabgacha ta’lim muassasalariga ta’lim jarayonini oila, pedagoglar va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning barcha jihatlarini hisobga oladigan yagona tizim sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi. Bu barcha ishtirokchilarning barqaror rivojlanishi va ishtirokini ta’minlaydi, bu esa o‘quv jarayoni sifatini oshirishga va uning natijalaridan qoniqishga yordam beradi.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv. Muayyan kompetentsiyalarni rivojlantirishga e’tibor har bir bolaning individual xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda bolalarni o‘qitish va tarbiyalashga yanada samarali yondashishga imkon beradi. Bu ota-onalar o‘rtasida ta’lim jarayonidan qoniqishning yuqori darajasiga olib keladi.

Loyihaviy yondashuv. Loyiha yondashuvini amalga oshirish bolalar va ularning ota-onalarini o‘quv jarayoniga faol jalb qilishga yordam beradi, ularga birgalikda ijodiy ishlash va o‘z tashabbuslarini amalga oshirish uchun imkoniyatlar yaratadi. Bu o‘rganishga qiziqishni oshiradi va oila va ta’lim tashkiloti o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi.



Integrativ va moslashuvchani yondashuvlar. Zamonaviy texnologiyalarning integratsiyasi va o'zgarishlarga moslashish maktabgacha ta'lim muassasalarining oilalar va jamiyat ehtiyojlariga yuqori moslashuvchanligi va reaktivligini ta'minlaydi. Bu ota-onalarning ishtiroki va ularning ta'lim jarayonidan qoniqish darajasining oshishiga olib keladi.

Foydalanuvchiga yo'naltirilgan yondashuv (User-Centered Approach). Ta'lim xizmatlarining oxirgi foydalanuvchilari – bolalar va ularning ota – onalarining ehtiyojlari va qiziqishlariga e'tibor qaratish yanada moslashtirilgan va samarali ta'lim dasturlarini yaratishga imkon beradi. Bu maktabgacha ta'lim muassasasi va oila o'rtasidagi o'zaro tushunish va hamkorlikni yaxshilashga yordam beradi.

Shunday qilib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishda innovatsion yondashuvlarni joriy etish o'quv jarayonining barcha jihatlariga, shu jumladan ota-onalarning ishtiroki darajasiga va ularning ta'lim jarayonidan qoniqishlariga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar:

1. Кондрашова, Н. В. "Научно-теоретические основы управления инновационной деятельностью в дошкольных образовательных организациях". В: Научные исследования в современном мире: теория и практика, перспективы развития
2. Федорова, Т.С. "Проектный подход в управлении дошкольной образовательной организацией". Педагогический институт, Северо-Восточный федеральный университет, г. Якутск

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada innovatsion yondashuvlar asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishdagi innovatsion yondashuvlar va foydalanuvchiga yo'naltirilgan yondashuv (User-Centered Approach) hamda ilmiy tahlillar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены инновационные подходы к управлению дошкольной образовательной организацией, основанные на инновационных подходах и ориентированном на пользователя подходе (User-Centered Approach) и научном анализе.

SUMMARY

This article presents innovative approaches to the management of a preschool educational organization, based on innovative approaches and a user-centered approach (User-Centered Approach) and scientific analysis.



MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI DIREKTORLARINING AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA KOMPETENTLI VA TIZIMLI- AXBOROTLI YONDASHUV

Mavlonov N.Sh.

*MTTDMQTMOI "Ilmiy kotibi" pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori,
(PhD) dotsent*

Xalilayev B.T.

*Toshkent shahridagi Belorus-O'zbekiston qo'shma tarmoqlararo amaliy
texnik kvalifikatsiyalar instituti. Matematika fani o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kompetentsiya, kompetentli, tizimli, axborotli, axborot kompetentligi, konseptual, subyekt, andragogik, kontekstli, protsessual, operatsion, refleksiv, interfaol.

Ключевые слова: компетенция, компетентный, систематика, информативный информационная, компетентность, концептуальный, субъект, андрология, контекстуальный, процессуальный, оператии, рефлексивный, интерфейс.

Key words: competence, competent, systematics, informative informational, competence, conceptual, subject, andrology, contextual, procedural, operations, reflexive, interface.

Hozirgi zamonda jahondagi axborot-kommunikatsion texnologiyalarning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan global o'zgarishlar kishilarning o'zaro ta'sirlashish va turmushda talablarini qondirishi lozim bo'lgan ta'lim tizimi oldiga yangi talablarni qo'ymoqda. Ta'lim sifatini oshirish nafaqat bizning mamlakatimiz, balki butun jahon hamjamiyati uchun ham dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Uning hal qilinishi ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, ta'lim jarayonini tashkil etishning optimal usullarini va texnologiyalarini izlab topish, uning natijalarining baholash bilan bog'liqdir.

Respublikani ta'lim tizimini rivojlanishining zamonaviy davri shundaki, ta'lim tizimi axborotlashtirish va raqamlashtirish bosqichiga yo'naltirilgan jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) didaktik imkoniyatlarini rivojlantirish va ularni ta'limga joriy etish, respublikada Internetga ulanishning tobora kengayib borishi, onlayn o'qitish



tizimi, masofaviy o'qitish tizimiga o'tish uzliksiz ta'lim pedagogining axborot kompetentligini rivojlantirishga olib keladi.

Yangi axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanibgina maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqaruvida hamda ta'lim-tarbiya muvaffaqiyatga erishish mumkun bo'ladi.

Bizning fikrimizga ko'ra, zamonaviy axborot-ta'lim muhit quyidagi tamoyillarga asoslanishi zarurdir:

interfaollik;

personallashtirish;

o'quvchiga o'zining ta'lim faoliyatini unga taqdim etilayotgan vositalar yordamida tashkil etishga ko'maklashish;

o'qishga va fikrlashga mustaqil qobiliyatlarni rivojlantirish;

shaxs xarakterini va uning himoyalanihini tarbiyalashga ko'maklashish

D.Zaripova fikriga ko'ra axborotlashgan ta'lim bu barcha turdagi axborot texnologiyalarini, kompyuterli texnologiyalarni, axborot resurslarini shakllantirish va ulardan foydalanish asosida inson xuquqlarini ruyobga chiqarishdir [1]

Zamonaviy ta'limdagi umumiy inqirozni yengib o'tish bugungi kunda ta'limni bilim va tajribalarning translyatsiyalanishi sifatida an'anaviy tarzda tushunishdan ta'lim oluvchining ta'lim jarayonidagi subyekt sifatida noyob mohiyati va uning ta'limdagi individual trayektoriyasi tan olinadigan shaxs rivojlanishining shaxsiy-yo'naltirilgan paradigmasiga o'tishning obyektiv zarurati bilan bog'lanadi. Hozirgi zamondagi vaziyatning tahlili shaxsiy yo'naltirilgan yondashuvning konseptual modeli va uning pedagogik amaliyotda to'liq yuzaga chiqarilishi orasidagi uzilish mavjudligini ko'rsatadi. Bu qarama-qarshilikni yengib o'tish uchun so'nggi yillarda milliy didaktikamizda kompetentli yondashuv deb nomlanadigan yondashuvdan foydalanilib kelinmoqda. Kompetentli yondashuv qo'llanilishi ta'lim tizimidagi inqirozni yengib o'tish omillaridan biri sifatida ta'limning shaxsiy-yo'naltirilgan paradigmasini doktrinal darajadan amaliy darajaga o'tkazishga urinish tarzida olib qaraladi.

Yevropadagi ta'lim rivojlanishining umumiy tendensiyalarini aks ettiruvchi Bolonya jarayoni kontekstida ta'limning maqsadi asosiy kompetensiyalarni (kompetentliliklarni) shakllantirish bilan taqqoslana boshladi.

Kasbiy ta'limdagi natijalarni baholashning "tayyorlanganlik", "ma'lumotlilik", "kasbiy madaniyat" tushunchalaridan "kompetentlilik" tushunchasiga yo'nalishi keskin o'zgarishi, mana shu asosda shakllantirilayotgan "kompetentli yondashuv" esa ta'limdagi yangicha yondashuv sifatida qayd etilishi ro'y bermoqda. Mana shunga bog'liq holda mazkur yondashuvdan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan pedagogik ilm-fanning kategorial apparatini aniqlashtirish va korreksiyalash



zarurati paydo bo'ldi. Bu hozirgi zamon tadqiqotchilarining ishlarida ularni tushunishning tahlilini dolzarb qilib qo'yadi.

Ta'limdagi kompetentli yo'nalish va "asosiy kompetentliklar" haqidagi munozaralar ilmiy sohaga yangi tushunchalarni kiritish, ularning ilmiy mazmunini topish va ta'lim faoliyatiga nisbatan adekvat ravishda tushunilishi zaruratini asoslashga urinish bo'lib hisoblanadi. Milliy pedagogikada yangi o'zlashtirilgan tushunchalarning paydo bo'lish va keng tarqalishi sabablarini tahlil qila turib, muallif odatdagi va aniq ta'riflanadigan "mahorat" tushunchasining o'rniga ko'p ifodali "kompetentlik" tushunchasidan foydalanishning maqsadga muvofiqligini shubha ostiga qo'yadi. U mazkur tushunchani "mahorat" tushunchasiga kirmaydigan, qandaydir prinsipial jihatdan yangi komponentlarga ega bo'lgan deb hisoblaydi, bunday atamalarning kiritilishi esa "eski muammolarni yangi kiyim ostiga berkitish"ga mo'ljallangan, yasama deb sanaydi. Mahoratni shakllantirish muammosi, ularning tuzilmasi va operatsion mazmuni sovet davrlaridayoq ishlab chiqilgan edi. Umumiy, intellektual va amaliy mahorat tushunchalari kiritilgan edi. Ilm-fandagi yangi tushunchalar esa yangi hodisalarni bayon qilish uchun yaratilishi kerakdir. Xuddi mana shunday atamalar bizning ta'lim tizimimizda yangi paydo bo'lgan deb hisoblamaydi. Va garchi, hozirgi zamon jamiyati bulajak mutaxassis egallashi lozim bo'lgan mahoratga yangi talablarni bildirsada, yangi mahoratni tavsiflovchi prinsipial jihatdan yangi atamalarni kiritish zaruriyati yo'q.

Zamonaviy ta'limdagi asosiy qarama-qarshilik shundan iboratki, bilimlar (mos holda mahorat va ko'nikmalar ham) tobora ko'payib bormoqda, o'quvchilarning ularni o'zlashtirish bo'yicha imkoniyatlari esa cheklangandir. O'rgatish kerak bo'lgan metodlar soni ham tezkor sur'atlarda o'sib borayotgani uchun shunday o'qitish kerakki, bunda o'quvchi o'ziga kerak metodlarni osonlik bilan mustaqil ravishda o'zlashtirishi (bundan ham yuqoriroq darajada esa – ularni o'zi mustaqil egallay bilish) lozimdir. Bundan kelib chiqib, turli o'quv fanlari sohasidagi kompetensiyalarning rejalashtirilishini xuddi shunday yondashuvdan kelib chiqib amalga oshirish kerak bo'ladi.

A.Karimov jaxon tajribasiga ko'ra kuchli raqobatga bardoshli bo'lish uchun bulajak mutaxassis kompetensiyaviy talablarga javob berish shart. Xozirda xar bir mutaxassisdan kasbiy kompetensiyasini izchil rivojlantirib borish talab etilmoqda. [3]

Kompetentli yondashuvdan foydalanish muammolari bo'yicha tadqiqot ishlarini o'rganish ham "kompetensiya", "kompetentlik" tushunchalarining o'zini, ham ularga asoslanadigan kompetentlik yondashuvini talqin qilishning butun murakkabliklarini, ko'p o'lchamliligini va har xilliklarini namoyon



qiladi. Mazkur yondashuv mohiyatining nazariy-metodologik tahlili quyidagi muammolar doirasini hal qilish asosida tuzilmalanadi:

1. Kompetentli yondashuv joriy qilinishining dolzarbligi va zarurligi hamda uning an'anaviy yondashuv bilan taqqoslanishi (bilim, mahorat va ko'nikmalarga yo'naltirish bilan);

2. Kompetentli yondashuvning va uning asosiy tushunchalari – kompetensiya va kompetentlilik tushunchalarining mohiyati;

3. Kompetensiyalarni tasniflash, ularning kompetentli tarkibini asoslashning belgilanishi;

4. Ta'lim jarayonini tashkil etish va tahlil qilishga mavjud yondashuvlar iyerarxiyasida mazkur yondashuvning tutgan o'rni.

Biz o'z tadqiqotlarimizda asosiy etiborni axborot kompetentliga qaratdik.

“Axborot kompetentligi” tushunchasini ishlab chiqishga urinish S.V.Trishina tomonidan axborot nazariyasi [4] va A.V. Xutorskiyning [5] “kompetentlilik” tushunchasini talqini asosida amalga oshirildi. Bilish jarayonini axborotli jarayon sifatida olib qaraydigan axborotli yondashuv kontekstida mualliflar mazkur tushunchani informatika fanining asosiy tushunchasi tarzida talqin qilinib, tarzidagi “axborot” tushunchasi asosida ta'riflaydilar.

O.B.Zaysevaning ishida axborot kompetentligi deganda “innovatsion texnologiyalar sohasidagi nazariy bilimlar, amaliy mahoratning integratsiyalanishi va shaxsiy sifatlarining ma'lum bir to'plami asosidagi murakkab individual-psixologik hosila” tushuniladi [6]. A.L.Semyonov axborot kompetentligini yangicha savodxonlik tarzida olib qarab, uning tarkibiga axborotlarning kishi tomonidan faol tarzda mustaqil qayta ishlay olish mahorati, texnologik vositalardan foydalanish ko'magida ko'zda tutilmagan holatlarda prinsipial jihatdan yangicha qarorlar qabul qila olish ko'nikmasi kabilar kiritiladi [7].

M.A.Xolodnayaning ta'rifi bo'yicha axborot kompetentligi – bu faoliyatning mos holdagi sohasida, shu jumladan – pedagogik faoliyatda ham, samarali qarorlarni qabul qilishga imkon beruvchi predmetli-o'ziga xos bilimlarni tashkil etishning alohida bir tipidir [8].

Axborot kompetentligi maktabgacha ta'lim pedagogining kasbiy kompetentligidagi muhim tarkibiy qism sifatida olib qarash bilan u asosiy komponentlar sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatadi:

1. Elektron ko'rinishda taqdim etiladigan axborotlar bilan ishlash ko'nikmalari;
2. Axborot tarmoqlaridan ma'lumotlarni izlab topish va ularni saqlashning ratsional metodlaridan foydalanishni bilishi va bu boradagi mahorati;
3. Axborotlarni Internet tarmog'ida taqdim eta olish mahorati;



4. Dars mashg'ulotlari va sinfdan tashqari ishlarni axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanishni tashkil eta olish va o'tkaza olish mahorati;

5. O'quvchilarning mustaqil ishlarini axborot va raqamli texnologiyalardan foydalanish asosida tashkil eta olish mahorati.

Ta'kidlab o'tamanki, ayrim mualliflar "AKT kompetentligi" (axborot-kompyuter kompetentlik) atamasini ham qo'llaydilar, bunda o'qituvchining axborot faoliyati deganda kompyuterli axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish asosidagi faoliyat tushuniladi. A.A.Yelizarov zamonaviy o'qituvchining professionalizmini predmetli-metodik, psixologik-pedagogik va AKT kompetentliklarining sintezlanishi sifatida olib qaraydi. U AKT kompetentligi doirasida uning ikkita darajasini ajratib ko'rsatadi:

- tayanch darajasi (umumiy foydalanishdagi texnologiyalar vositalari yordamida kasbiy masalalarni hal qilish uchun fan o'qituvchisiga zarur bo'ladigan bilim, mahorat va tajribalar invariantligi);
- predmetli-yo'naltirilgan (pedagogik faoliyatga o'quv fanining talablariga mos holda ixtisoslashtirilgan texnologiyalar va resurslarni joriy qilishga tayyorlik).

D.Lining fikricha o'qituvchining AKT kompetentligi- bu malumot bilan maqsadli ishlash kunikmasi va o'quvchiga yangi bilimlarni, malumotlarni yetkazishda axborot kommunikatsiya va raqamli texnologiyalarni qo'llay olish layoqatidir.

AKT kompetentligini shakllantirishning asosi deb muallif kasbiy faoliyat tajribasini hisoblagani uchun uning tarkibiy tayanch qismlari "umumiy kompyuter savodxonligi"ga teng emasdir. Fan o'qituvchisining tayanch AKT kompetentligini u diagnostikalanadigan ko'rsatkichlarning ikkita guruhi– pedagogik faoliyatda umumiy foydalanishdagi AKT ni qo'llash haqidagi tasavvurlarning mavjudligi va ulardan foydalana olish usullarini egallaganlik darajasining kvalimetrik matritsalarini ko'rinishida taqdim etdi [10].

"Axborot kompetentligi" va "axborot savodxonligi" tushunchalarini deyarli tenglashtirgan holda L.F.Solovyeva "axborotli-kompyuterli savodxonlik"ni kasbiy ahamiyatli bo'lgan axborotlar bilan ishlashning zaruriy darajasini ta'minlovchi axborot-kompyuter texnologiyalari sohasidagi bilim va mahorat tizimi sifatida ta'riflaydi [11].

Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogining kasbiy bilim va mahoratining muhim qismi sifatida ko'rib chiqish bilan u ikkita tarkibiy qismni – tayanch va kasbiy-yo'naltirilgan qismlarni ajratib ko'rsatadi. Tayanch bilim va mahorat - bu foydalanuvchilik minimumi bo'lib, u istalgan amaliy ta'minotni o'zlashtirish va undan amaliy foydalana olish uchun zarur bo'ladi, kasbiy-yo'naltirilgan qismi



esa – har bir kasbiy kategoriya uchun maxsus belgilangan foydalanuvchilik bilimi va mahoratining majmuasidir. Mana shunday talqinda tayanch “axborotli-kompyuterli savodxonlik” – bu o‘z mohiyatiga ko‘ra “axborot savodxonligi”, uning kasbiy-yo‘naltirilgan darajasi esa o‘qituvchining “axborot kompetentligi” tushunchasiga yaqindir.

Axborot kompetentligi shaxsning integrativ sifati tarzida talqin qilinib, u faoliyatning turli sohalarida optimal yechimlarni ishlab chiqish, qabul qilish, bashorat qilishga imkon beruvchi predmetli-o‘ziga xos bilimlarning alohida bir tipiga axborotlarni tanlab olish, o‘zlashtirish, qayta ishlash, transformatsiyalash va generatsiyalashni aks ettirish natijasi bo‘lib hisoblanadi. Mazkur tushuncha tuzilmasida muallif tomonidan “axborot kompetentligi”ning beshta komponentlari ajratib ko‘rsatiladi:

1. Kognitiv – bu axborotlarni mikrokognitiv harakatlar (tahlil qilish, formal(shakl)lashtirish, taqqoslash, umumlashtirish, sintezlash, bashorat qilish) asosida qayta ishlash jarayonini aks ettiradi;

2. Qadriyatli-maotivatsion – bular axborot faoliyatining qadriyatli yo‘nalishlari, motivlaridir;

3. Texnik-texnologik – texnik qurilmalarning ishlash jarayonini, imkoniyatlarini va cheklovlarini, ma‘lum bir tipdagi vazifalarni hal qilish uchun ularni tanlab olish mezonlarini tushunish, axborot oqimlari bilan ishlashning texnologik ko‘nikmalari va mahorati;

4. Kommunikativ – muloqot qilishning turli xildagi usullari va shakllari yordamida bir kishidan ikkinchi kishiga axborotlarni uzatish davomida bilim, tushunish, tillarni (tabiiy, formal) va boshqa belgili tizimlar turlarini, kommunikatsiyalarning texnik vositalarini qo‘llash

5. Refleksiv – shaxsning o‘zini-o‘zi tartibga solishi, uning xulq-atvorini o‘zini-o‘zi boshqarishi, o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘zini yuzaga chiqarish darajasining anlab yetilganligi.

Tizimli-axborotli yondashuv pozitsiyasidan har qanday ta‘lim jarayoni ma‘lum bir maqsadlarda tashkil etiladigan “pedagog-ta‘lim oluvchi” tizimidagi boshqariluvchan o‘zaro harakatlarining o‘ziga xos tipini namoyon qiladi. Yaxlit tizimning komponentlari orasidagi istalgan o‘zaro harakatlar ular orasidagi modda, energiya va axborotlar almashinuvi jarayoni xususiyatiga ega bo‘lgani uchun, pedagogik faoliyatni ham axborot almashinuvi bilan bog‘liq bo‘ladigan maqsadga yo‘naltirilgan o‘zaro harakat deb hisoblash mumkindir.

Haqiqatan ham pedagogik mehnatning istalgan tadbiri, jarayonida aniq ifodalanadigan axborotli tarkibiy qismlarni (verbal, raqamli, ko‘rgazmali-qiyofoviy, noverbal va shu kabilar) ajratib ko‘rsatish mumkin. Ularning har



birida potentsial bilim sifatidagi o'quv axborotlarining yig'ilishi, saqlanishi, qayta ishlanishi va taqdim etilishi mavjud bo'lib, bunday faoliyat davomida axborotlar ta'lim oluvchilarning shaxsiylashtirilgan bilim va tajribalariga aylanadi.

M.Maxkamova fikricha axborotlarni egallash tufayli insonlarda tafakkur, dunyoqarash, bilim, tajriba, iste'dod namoyon buladi. [12]

Pedagogik faoliyatning psixologik tuzilmasida axborot funksiyasi shuningdek, alohida nisbatan mustaqil komponent sifatida ham ajratib ko'rsatiladi. Mazkur yondashuv pozitsiyasidan ta'lim jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy qilish pedagogik tizimda axborot bilan ishlashga xos bo'lgan metodlar va vositalar bilan bilimlari yo'llanishni jarayonining qayta tashkil etilishini bildiradi.

Malaka oshirish tizimi ta'lim jarayonida maktabgacha talim tashkilotlari direktorlarini axborot kompetentligini rivojlantirish konseptual modeli nazariy-metodologik asoslarini uni tashkillashtirish bilan bog'liq majmuaviy konseptual yondashuv va tamoyillar tashkil qiladi. Umumiy metodologik yondashuv sifatida mohiyatan ta'limiy va rivojlantiruvchi vazifalarni bajarishga yo'naltirilgan, pedagogik jarayon subyektlarining o'zaro hamkorligida maxsus tashkil qilingan, ta'lim maqsadlaridan uning natijalarigacha bo'lgan harakatlarni ta'minlaydigan, ta'lim jarayonini yaxlit dinamik tizim sifatida ko'rib chiqadigan xarakteristikaga ega tizimli yondashuvdan foydalaniladi. Bunda tizim osti tizimi sifatida yaxlit tizim va yagona boshqaruvni amalga oshirishni bir maqsadga birlashtirishda ajratib olingan umumiy belgilardan iborat o'zaro tartibga solingan ko'plab elementlar tushuniladi. Pedagogik tizim tarkibiy qismlari hamkorlikda pedagogik jarayonni yuzaga keltiradi va uning optimal maromda kechishini ta'minlaydi.

Tizimli axborotli yondashuvning asosiy tamoyillarini quyidagilar tashkil qiladi:

1) yondashuvning nisbatan avtonom ichki tarkibiy qismlarining birligi sifatida tushuniladigan yaxlitlik tamoyili;

2) tarkibning o'z xususiyatlari bilan bir qatorda uning alohida olingan elementlari xususiyatlari bilan izohlanadigan tizimini amalga oshirish jarayonida aniq tashkiliy tarkib doirasidagi elementlar tizimi va ularning o'zaro aloqalarini tahlil qilish imkonini beradigan tarkiblilik tamoyili;

3) o'z navbatida, har bir tarkibiy qismi alohida tizim sifatida qaraladigan, tizimning alohida olingan komponentlari sifatida tadqiqotini amalga oshirishga yo'l ochib beradigan iyerarxiyalik tamoyil;

4) tizim va muhitning o'zaro hamkorlikdagi tamoyili – tizim faol tarkibiy qism sifatida tashqi va ichki muhit bilan hamkorlikda o'zining xususiyatlarini shakllantiradi va ularni namoyon qiladi;



I.Hamkorlik subyekt va obyektlari		II.Loyihalash maqsadlari.	
Kurs tinglovchilari	ADM	Pedagog axborot kompetentligini samarali rivojlantirish sharoitlarini yaratish	
III.Loyihalashtirishning nazariy asoslari			
Asosiy yondashuvlar:		Loyihalashtirish tamoyillari:	
1. Tizimli axborotli yondashuv 2. Kompetentli yondashuv 3. Andragogik yondashuv 4. Shaxsiy-faoliyatli 5. Kontekstli yondashuv		1. Ilmiyligi, yaxlitligi, tizimliliigi. 2. Ochiqligi va variativligi 3. Subyektning o'z ta'lim faoliyatini mustaqil loyilashi 4. Individual intiluvchanligi 5. Ta'lim va kasbiy-shaxsiy rivojlanishining yaxlitligi(birligi) 6. Kasbiy faoliyat va tajriba integratsiyasi 7. Ta'lim natijalarining ekologik yo'nalganligi	
IV. Asosiy komponentlar			
Maqsad- mazmunli;	Tashkiliy- protsessual;	Operatsion- texnologik;	Natijaviy- baholash;
V.Loyihalashtiriladigan shartlar:			
1.Ta'lim mazmunini o'qituvchi axborot kompetentligi modeli asosida qurish; 2.Psixologik to'siq va xavotirli vaziyatlarni yengib o'tishda diagnostikani amalga oshirish va yordam ko'rsatish; 3.Tinglovchilar subyektiv faoliyatlarini faollashtirishni ta'minlash maqsadida quyidagi vositalarni qo'llash: - tajriba va kasbiy faoliyat integratsiyasi;			
1-rasm. Malaka oshirish jarayonida tarbiyachilar axborot kompetentligini rivojlantirishning konseptual modeli			

5) har biri tizimning ma'lum bir jihatlarini ifodalaydigan ko'plab turli modellar qurilishini adekvat bilishni talab qiladigan har bir murakkab prinsipdagi tizim kuchiga yarasha ko'plik tamoyili.

Tizimli axborotli yondashuvni qo'llash tarkiban (kichik tizimlari va elementlari miqdori bo'yicha) hamda tarkibiy qismlari (1-rasm) hamkorlik xarakteri jihatidan murakkab dinamik tizim sanaladigan maktabgacha ta'lim pedagoglari malakasini oshirish tizimi ta'lim jarayonini kompleks tadqiq qilish va uni ifodlash imkonini beradi. Mazkur ta'lim jarayoniga xos bo'lgan konseptual yondashuvning qiyosiy asoslari 1-rasmda o'z aksini topgan.

Mazkur masalani mufaffaqiyatli amalga oshirish ta'lim jarayoni subyektlari sifatida talim oluvchilar hayotiy faoliyatini tashkil qilishning ma'lum axborot-



didaktik muhiti (ADM) tizimi mavjudligi sharoitida mumkin bo‘ladi. U moddiy-texnik ta’minot (texnik qurilmalar jamlanmasi, dasturiy metodik ta’minot), ta’lim mazmuni va pedagogik vositalarni o‘z ichiga oladi.

O‘qitish mazmuni va o‘qitishning turli vositalarini qo‘llash asosidagi kurs tinglovchilari va o‘qituvchilarning hamkorligi ta’lim jarayonining mohiyatli xarakteristikasi hisoblanadi.

Maktabgacha ta’lim pedagoglari malakasini oshirish ta’lim jarayonining tarkibini shakllantiruvchi elementini uning amalga oshish jarayonida hal qiluvchi darajaga ega bo‘lgan barcha elementlari va yaxlit holdagi pedagogik tizimning barcha komponentlariga aloqador bo‘lgan elementlari tashkil qiladi. Kompetentli yondashuv kontekstida maqsadning asosiy xarakteri – stikasi “natija” tarzida shakllantiriladi. Chunki malaka oshirishdan kutilgan natija – maktabgacha talim tashkilot pedagogining axborot kompetentligini rivojlantirishni yangi sifat o‘zgarishiga olib kelish, ta’lim jarayonining maqsadi esa uni yanada samarali rivojlantirish uchun munosib shart-sharoitlar yaratishdan iborat bo‘ladi.

Tizimli yondashuv nuqtayi nazaridan, ta’lim jarayonining metod, usul va shakllari, ta’sirchan muloqot vositalari, tashkiliy shakllarining ayrim alohida olingan tarkibiy komponentlarini darajaga ko‘tarish maqsadga muvofiq emas. Chunki ular pedagogik jarayonda xuddi maqsad singari dinamik tizim bilan hamjihatlikda amalga oshiriladi.

Shunday qilib, maktabgacha talim tashkilotlari pedagoglarini malaka oshirish ta’lim jarayoni o‘zida o‘zaro muvofiqlikdagi (faoliyatlar almashinuvi) uning subyektlari tomonidan ma’lum maqsad bilan maxsus tashkil qilingan faoliyat sharoitidagi harakatlardan iborat dinamik tizimni taqdim etadi. Bu dinamik harakatni kuzatish imkonini beradigan ta’lim jarayonining asosiy birligi faoliyat maqsadi va uni amalga oshirish sharoitlari nisbatidan iborat pedagogik vazifa – pedagogik vaziyat hisoblanadi, unga talim tizimidagi pedagogik vazifalarni anglab yetish va ularni hal qilish sifatida qaraladi.

Adabiyotlar:

1. D.Zaripova. Ta’limni axborotlashtirish sharoitida kasb ta’limi yo‘nalishi talabalarini innovatsion faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish. (PhD) p.f.b.f.d. dissertatsiya avtoreferati. Toshkent 2020. 12b
2. A.Karimov Kasb hunar ta’limida kompetensiyaviy yondashuv asosida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash metodikasini takomillashtirish (PhD) p.f.b.f.d. dissertatsiya avtoreferati. Toshkent 2019. 12b
3. Trishina, S.V. Informatsionnaya kompetentnost spetsialista v sisteme dopolnitelnogo professionalnogo obrazovaniya [Elektronnyy resurs] /S.V. Trishina, A.V. Xutorskoy //Internet-jurnal “Eydos”. 2004. 22-iyunya. - Rejim dostupa: <http://www.eidos.ru/jumal/2004/0622-09.html>, svobodnyy.
4. Xutorskoy, A.V. Klyuchevye kompetentnosti i obrazovatelnye standarty [Elektronnyy resurs] /A.V. Xutorskoy; Doklad na otdelenii filosofii obrazovaniya i teorii pedagogiki RAO 23-aprelya 2002. Sentr “Eydos”. - Rejim dostupa: www.eidos.ru/news/compet.html, svobodnyy.



5. Zayseva, O.B. Formirovaniye informatsionnoy kompetentnosti budushix uchiteley sredstvami informatsionnykh texnologiy [Tekst]: Dis...kand. ped. nauk: 13.00.08 /O.B. Zayseva. - Armavir, 2002. - 169 s.
6. Semenov, A.L. Rol informatsionnykh texnologiy v obshchem srednem obrazovanii [Tekst] /A.L. Semenov. - M.: Izd-vo MIPKRO, 2000. - 12 s.
7. Xolodnaya, M.A. Psixologiya intellekta [Tekst] /M.A. Xolodnaya. - M., 1997.-391 s.
8. Ivanova, Ye.V. Formirovaniye informatsionnoy kompetentnosti - vajneyshaya zadacha professionalnoy podgotovki uchitelya [Elektronnyy resurs] /Ye.V. Ivanova // Kongress konferensiy «Informatsionnye texnologii i obrazovaniye». - Rejim dostupa: www.ito.su/2003/n/3/n-3-3307.html, svobodnyy.
9. Yelizarov, A.A. Bazovaya kompetensiya kak osnova Internet-obrazovaniya uchitelya [Elektronnyy resurs] /A.A. Yelizarov //Materialy konferensii RELARN-2004. Tezisy doklada. - Rejim dostupa: http://www.relam.ru:8080/conf/conf2004/section3/3_1.html, svobodnyy.
10. Solovyeva, L.F. Kompyuternye texnologii dlya uchitelya [Tekst] /L.F. Solovyeva. - SPb.: BXV-Peterburg, 2004. - 160 s. 7-8-b
11. M.Maxkamova Texnika oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayonida talabalarda axborot axborotini shakllantirish. (PhD) p.f.b.f.d. dissertatsiya avtoreferati. Toshkent 2019. 10b

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlarining axborot kompetentligini oshirishda kompetentli va tizimli-axborotli yondashuvlari va direktorlarning axborot kompetentligini rivojlantirishning konseptual modeli, o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описаны компетентный и системно-информационный подходы к развитию информационной компетентности директора дошкольной образовательной организации, а также концептуальная модель развития информационной компетентности директора, ее особенности.

SUMMARY

This article describes competent and system-information approaches to the development of information competence of the director of a preschool educational organization, as well as a conceptual model for the development of information competence of the director, its features.



MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARINI BOSHQARISHDA SINERGETIK YONDASHUV

Xakimova S.

MTTDMQTMOI stajor tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: sinergetik yondashuv, boshqaruv faoliyati, shaxs, zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkiloti, tadqiqot.

Ключевые слова: синергетический подход, управленческая деятельность, человек, современная дошкольная образовательная организация, исследование.

Key words: synergetic approach, management activity, person, modern preschool educational organization, research.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish darajasini oshirish vazifasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Maktabgacha ta'limda boshqaruv tizimining optimal ishlashini, kamroq vaqt va kuch sarflagan holda tarbiya va ta'lim ishlarining yuqori samaradorligini ta'minlash vazifasi har bir tashkilot direktori uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida boshqaruvga turli zamonaviy yondashuvlar, tamoyillar va ilg'or tajribalarni keng ko'lamda jalb etish masalasi turibdi. Jumladan, maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarishda sinergetik yondashuvlardan foydalanish ham ta'lim tizimi, boshqaruv tuzilmasi va moddiy texnik bazasi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish, rejalashtirish va tashkil qilish ishlarini zamonaviy bilimlarga tayangan holda, ilg'or tajribalarni amaliyotga joriy qilinsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqida soʻz yuritganimizda, maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, boshqaruv faoliyatini tubdan isloh qilish va ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3955-son qaroriga muvofiq: O'zbekiston Respublikasi



maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini alohida ta'kidlash lozim. Ushbu Qarorga muvofiq, maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish; maktabgacha ta'limni boshqarish tizimini takomillashtirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini moliyalashtirish shaffofligi va samaradorligini ta'minlash; maktabgacha ta'lim tizimiga maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish kabi bir qancha vazifalar belgilab qo'yilgan.

Ushbu qarorlar ijrosini ta'minlash, uni maktabgacha ta'lim tashkilotlarining har bir xodimiga tanishtirish, maktabgacha ta'lim tashkiloti o'zi uchun dasturi amal yaratish, yangi texnologiyalar ishlab chiqish ishlarini saviyasini oshirsa, ish samaradorligiga ham atroflicha ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bunda ta'lim tashkiloti direktoridan yetarlicha bilim, yangi qonun va qarorlardan habardorlik, amaliyotda foydalanishda huquqiy savodxonlik shu bilan birga kreativlik, jonkuyarlik talab qilinadi. Xorijiy tajribalarni keng amaliyotga mentalitetimizni unutmagan holda amalga oshiriladigan loyihalar doirasida ilg'or pedagogik texnologiyalarni, innovatsion boshqarish usullarini joriy etish lozim.

Har bir mamlakatning iqtisodiy qudrati, ijtimoiy-ma'naviy hayot darajasining yuksalishi ta'lim tizimining raqobatbardoshligi, ilm-fan taraqqiyoti bilan belgilanadi. Shu bois, Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ta'lim sohasini tubdan takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish, intellektual salohiyatli, jismoniy barkamol avlodni shakllantirish, aniq fanlarni chuqurlashtirib o'qitish va iqtisodiyotning turli sohalari uchun malakali kadrlarni tayyorlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan bo'lib, pirovardida bugungi davr talabiga javob bera oladigan ta'lim tizimni yaratish ko'zda tutildi. Sohadagi islohotlar natijasida maktabgacha ta'lim tizimida boshqaruv mexanizmi tubdan takomillashtirildi, nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatish tizimi isloh qilindi, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim tizimi qayta ko'rib chiqildi, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish choralari kuchaytirildi, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limning ikki pog'onali tizimi joriy etildi. maktabgacha ta'limni rivojlantirish, salohiyatini oshirish va jahon standartlariga moslashtirish kabi ustuvor vazifalar yana bir qonuniy hujjatda o'z aksini topgan.

Ya'ni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida PF-60 farmonida ham maktabgacha ta'lim tizimi uchun alohida bandlar belgilab qo'yilganligi buni yaqqol isbotidir. Bandma band ko'rib chiqadigan bo'lsak, bir qancha maqsadlar belgilab qo'yilgan, ular quyidagilar:



Maktabgacha ta'limdagi qamrov darajasini 2024/2025 o'quv yili yakuniga qadar 100 foizga yetkazish.

Maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish.

Maktabgacha ta'lim tizimida budget mablag'larining maqsadli va samarali sarflanishini ta'minlash.

Ushbu farmonda belgilab berilgan maqsadlardan shuni anglash mumkinki, maktabgacha ta'limni har tomonlama rivojlantirish, mavjud kamchiliklarni atroflicha ko'rib chiqish, kadrlar malakasini oshirish, moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va shu bilan birgalikda yaxlit tizim sifatida maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishda zamonaviy yondashuvlarni jumladan, sinergetik yondashuv asosida boshqaruvni demokratlashtirish, o'zaro hamkorlik ishlarini to'g'ri tashkil qilish, yangiliklar, yangi qonun va qarorlar ijrosini tashkilot xodimlari bilan birgalikda o'rganib chiqish, savodxonligini oshirish talab etiladi. Istiqbolda belgilanayotgan bunday ulkan vazifalarning amalga oshirilishi sohaning me'yoriy-huquqiy bazasini takomillashtirishni talab etadi.

Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbar va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti faoliyatining takomillashtirilishi, maktabgacha ta'lim uchun kadrlar tayyorlaydigan institutlarning qabul kvotalarini real ehtiyojdan kelib chiqib belgilash hamda maktabgacha ta'lim pedagoglariga qo'yiladigan talablarning qayta ko'rib chiqilishi tom ma'noda sohani dunyo standartlari darajasiga olib chiqilishiga xizmat qilishi shubhasiz.

Yuqorida keltirilgan boshqaruvga "sinergetik yondashuv" atamasi haqida atroflicha anglash uchun, dastavval "Sinergetika" atamasiga ta'rif beradigan bo'lsak, "Sinergetika" atamasi yunoncha "sinergen" - yordam, hamkorlik so'zidan kelib chiqqan bo'lib, G.Xaken tomonidan taklif qilingan bu atama yaxlit strukturaning shakllanishida qismlarning o'zaro ta'sirining izchilligiga e'tibor qaratadi.

Sinergetika - bu ilmiy tadqiqotning fanlararo sohasi bo'lib, uning vazifasi tizimlarning (quyi tizimlardan iborat) o'zini o'zi tashkil etish tamoyillari asosida tabiat hodisalari va jarayonlarini o'rganishdir. Sinergetika dastlab fanlararo yondashuv sifatida e'lon qilingan, chunki tizimlarning tabiatidan qat'i nazar, o'z-o'zini tashkil qilish jarayonlarini boshqaruvchi tamoyillar bir xil ko'rinadi va umumiy tavsiflash uchun mos bo'lishi kerak. Mafkuraviy nuqtai nazardan, sinergetika ba'zan "global evolyutsionizm" yoki "universal evolyutsiya nazariyasi" sifatida joylashadi, bu har qanday innovatsiyalarning paydo bo'lish mexanizmlarini tavsiflash uchun yagona asos bo'lib xizmat qiladi. Boshqaruv



nazariyasida ham sinergetika har qanday operatsiyalarni tartibga solish va optimallashtirishni tavsiflash uchun teng darajada mos keladi .

Sinergetikani boshqaruv faoliyati ya'ni menejmentga aloqadorligini o'rganish asnosida, tarixiy yondashuv shuni tasdiqlaydiki, menejmentning ilmiy rivojlanishi akademik, fanlararo emas, balki birinchi navbatda odamlarning tashkiliy faoliyatining deyarli barcha sohalarida yuqori samaradorlikka erishishdan ijtimoiy manfaatdorlik bilan ta'minlangan. Shuning uchun menejment amaliy yo'nalishga ega va ushbu tashkilotlar xodimlarining yordami bilan tashkilotning paydo bo'lgan muammolarini hal qilish uchun samarali amaliy faoliyat qoidalari va normalarini ishlab chiqishda amalga oshiriladi. Ammo tashkilotning boshqarish muammolari va vazifalari o'z raxbari va xodimlari tomonidan hal qilinishi kerakligi sababli, tashkilotning rivojlanishi, birinchi navbatda, inson omili, ya'ni uning psixologik, malakaviy va tashkiliy jihatdan tayyorligi boshqaruv uzluksizligida muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyati tizimini tashkil etish boshqaruv sifatiga bevosita bog'liq. Agar boshqaruv zamonaviy yondashuvlar asosida qurilgan bo'lsa (tizim-sinergetik, tizimli faoliyat va malakaga asoslangan), agar xodimlarni boshqarish samarali tashkil qilinsa, baholash metodologiyasi sifatli amalga oshirilsa, shuningdek, dolzarb ma'lumotlarning olinishini ta'minlansa shundagina maktabgacha ta'lim sifati yanada oshadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish – bu alohida nazorat qilish talab qilinadigan pedagoglar jamoasining sifatli faoliyati natijasidir. Ushbu fikrdan kelib chiqib shuni ta'kidlash lozimki, maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim sifati butun jamoa faoliyatining natijasiga uzviy bog'liq jarayondir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarishga sinergetik (birgalikda, hamkor) ta'sir qiluvchi omillar etib quyidagilarni keltirib o'tishimiz mumkin:

butun pedagogik jarayon qanday taqsimlangani va tashkil etilganligi, qanday o'quv dasturi va texnologiyalar tanlanganligi, ish rejimi, o'quv qurollari qanday ta'minlanganligi, tarbiyachilarning kasbiy o'sishini oshirishda uslubiy ishlarning qay darajada olib borilishi;

ta'lim tashkilotida faoliyat olib boruvchi uzoq yillik ish staji va malakasiga ega bo'lgan tarbiyachi pedagoglar bilan yosh kadrlarni “ustoz-shogird” tamoyiliga asosan ishni tizimli tashkil qilish;

Maktabgacha ta'lim tashkilotida qanday sharoitlar yaratilganligi ya'ni, jamoada ijobiy mikroiklim yaratish, ishchi xodimlarning mehnatini muntazam rag'batlantirib borish;

ta'lim holatini tizimli ravishda jamoaviy muhokama qilish jarayoni va vakolatli boshqaruv qarorlarini qabul qilish.



Shunday qilib, maktabgacha ta'lim tashkilotini sifatli boshqaruvi - bu aniq maqsadga qaratilgan faoliyat hisoblanib, unda tashkilot direktori va jamoa birgalikdagi faoliyatni ta'minlash orqali tizimli tashkil etiladi. Shunga asoslanib, biz yuqorida sanab o'tgan barcha jarayonlar maktabgacha ta'limni sifatli boshqarish bilan bog'liq. Bu tamoyillarni amaliyotda qo'llash yuqori samaradorlikka olib kelishi mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tizimli va izchil boshqarish murakkab jarayonligi tufayli, bir qancha falsafa, kibernetika, sistemologiya, sinergetika, boshqaruv nazariyasi, kvalimetriya, psixologiya va pedagogika kabi fanlararo bilimlarni amaliyotga jalb qilish lozim. Ushbu fanlarning chuqur bilimlariga asoslanib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim sifatini boshqarish metodikasini taqdim etadi, turli xil yondashuvlarning kombinatsiyasi sifatida integratsiya qilishi mumkin. Zamonaviy yondashuv maktabgacha ta'limning muayyan qoidalarini boshqarish nazariyasi va amaliyoti uchun ayniqsa muhimdir.

To'liqroq tushunish uchun, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim sifatini boshqarish mexanizmlari sinergetik yondashuvning yetakchi qoidalarini o'zlashtirish hamda maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi.

Shu o'rinda maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorlari faoliyatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, rahbar, aslida, har qanday tashkilotda bo'lgani kabi, bevosita strategiyani ishlab chiqadigan va asosiy maqsad va vazifalarni aniq bir vaqtning o'zida belgilaydigan, pedagoglar jamoasining ham, ma'muriy-xo'jalik qismining ham ishini tashkil etadigan direktordir. Maktabgacha ta'lim tashkilotining zamonaviy rahbari - eng yuqori darajadagi mutaxassis xamd! Maktabgacha ta'lim tashkilotining samaradorligi birinchi navbatda rahbarga bog'liq. Bu u o'z tashkilotining rivojlanish yo'nalishini qanday belgilashiga va uning yetakchilik uslubi qanday ekanligiga bog'liq. U kim, ta'lim tashkiloti direktori: menejermi yoki pedagogmi? Bu muammo har doim dolzarb bo'lib kelgan, ayniqsa, maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarishda. Yaxshi tuzilgan boshqaruv tizimi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim sifati darajasini, o'qituvchilarning kasbiy malakasini sezilarli darajada oshirishi mumkin, ijtimoiy sheriklar bilan tarmoqning samarali o'zaro hamkorligiga yordam beradi va ta'lim xizmatlari bozorida maktabgacha ta'lim tashkilotining raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining zamonaviy rahbari boshqaruv faoliyatining yuqori madaniyatiga ega rahbardir. Barkamollik, keng fikrlilik, tashabbuskorlik, umumiy madaniyat – bu fazilatlar rahbarga pedagogik va



boshqaruv vazifalarini tez hal etishga, xodimlarni oqilona tartibga solishga va ularning mas'uliyatini belgilashga, har bir xodim faoliyatini rag'batlantirishga yordam beradi. Hozirgi vaqtda maktabgacha ta'lim tashkilotining zamonaviy rahbari quyidagi sifatlarga ega bo'lishi kerak:

maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini to'g'ri rejalashtirish;

maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari zimmasiga yuklangan boshqaruv funksiyalarini bajara olish;

pedagog va xodimlarning harakatlarini muvofiqlashtirish;

maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini rivojlantirish va takomillashtirish dasturlarini ishlab chiqish;

maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbariyatining boshqaruv va amaliy faoliyatini amalga oshirish.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori - pedagog, psixolog, buxgalter, huquqshunos, kadrlar va reklama bo'yicha menejer, uy xo'jaligi menejeri hizoblanadi. Ko'pgina muammolarni hal qilish menejerdan zamonaviy boshqaruv usullarini yaxshi bilishni, yangilikni his qilishni, rivojlanish istiqbollarini ko'rishni va paydo bo'lgan muammolarni hal qilishning eng samarali usullarini topishni talab qiladi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari o'z ish uslubini tinimsiz takomillashtirishi, doimiy ravishda o'z ustida ishlashi, samarali nazorat va xodimlarga yuqori talablarni ta'minlashi, ularning har birining kuchli va zaif tomonlarini, imkoniyatlarini bilishi va to'liq ta'minlanishiga har tomonlama hissa qo'shishi kerak. bu imkoniyatlardan foydalanish, har bir xodimning pedagogik malakasini oshirish ishlarini olib boradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, boshqaruvga sinergetik yondashuv, zamonaviy tendensiyalarni amaliyotga jalb qilish, maktabgacha ta'lim tizimini modernizatsiyalash hozirgi globallashuv sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday shiddat bilan rivojlanayotgan asrda maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruv faoliyati ham yuqori salohiyatli kadrlar ya'ni direktorlar bilan ta'minlashni talab qiladi. Maktabgacha ta'lim tizimida birgalikdagi faoliyat, ya'ni direktor va pedagogik xodimlar, ma'muriy-xo'jalik tuzilmasi xodimlari, ota onalar, mahalla, kuzatuv kengashi bilan hamkorlikda olib boriladiga mmhn ishlar o'z samarasini bermay qolmaydi. Shuningdek, boshqaruvchi strategiyani to'g'ri,aniq qo'ysa va innovatsion menejment usullaridan keng foydalanish orqali tashkilotda ta'limtarbiya sifati va samaradorligini oshishiga, hamda tashkilotning faoliyat davomiyligini ta'minlanishida ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi buning uchun boshqaruv faoliyatini zamon talabiga moslashtirish uchun boshqaruvchilarda innovatsion menejment haqida bilim, ko'nikma



va malakalarini shakllantirish, boshqaruv vazifalarini hal etishda kreativlik ko'rsatishlari kerak.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PQ-4312-son Qarori // <https://lex.uz/docs/4327235>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida PF-60 farmoni.
3. "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida" gi PQ-3955 30.09.2018
4. Umarxodjayeva M.G. Operatsion menejment. O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti. Darslik.Toshkent - 2014.
5. Tagaxtiyeva G.K. Innovatsion menejment. O'quv qo'llanma. -T.: "Fan va texnologiya", 2013
6. Professional Development fomur early Childhood Professionals: examining Pedagogy in early Childhood Walsh, G.;Gray, C.; McMillan 2010.
7. Professional Development for early Childhood Professionals: examining Pedagogy in early Childhood 8 October 2010
Elektron ta'lim resurslari
<http://www.istedod.uz>
<http://www.pedagog.uz>

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshqaruvda sinergetik yondashuv, pedagogik sinergetika, va maktabgacha ta'limni boshqarishni rivojlantirish, tashkilot direktorlarining boshqaruv faoliyatini rivojlantirish, o'z-o'zini anglash, muammoli vaziyatlar, sinergetik nazariyani rivojlantirish bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описаны синергетический подход к менеджменту, педагогическая синергетика и развитие управления дошкольным образованием, развитие управленческой деятельности руководителей организаций, самосознание, проблемные ситуации, а также развитие синергетической теории.

SUMMARY

This article describes the synergetic approach to management, pedagogical synergetics, and the development of pre-school education management, the development of management activities of organization directors, self-awareness, problem situations, and the development of synergetic theory.



MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY NAZARIY ASOSLARI

Kayumova D. P.

*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor
va mutaxassislarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish instituti
stajor tadqiqotchisi*

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'limning bosh maqsadi, 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan hayot bosqichi, maktabgacha ta'lim muassasalarda yaratilgan shart- sharoitlar, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayoni.

Ключевые слова: основная цель дошкольного образования, жизненный этап от 3 до 7 лет, условия, созданные в дошкольных образовательных организациях, образовательный процесс в дошкольных образовательных организациях.

Key words: the main goal of preschool education, life stage from 3 to 7 years, conditions created in preschool educational organizations, educational process in preschool educational organizations.

Kirish. Mustaqillik yillarida respublikamizda ta'lim tarbiya sohasida amalga oshirilgan islohatlar va bu borada yaratilayotgan imkoniyatlar nihoyatda kengayib bugungi kunda davlatimiz siyosatining muhim ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Jumladan uzluksiz ta'limning dastlabki bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'lim sohasining ayni paytdagi rivojlanishi buning yorqin isbotidir. Maktabgacha ta'limning bosh maqsadi bolalarni maktabdagi o'qishga tayyorlash, ularni sog'lom har tomonlama rivojlangan mustaqil shaxs bo'lib shakllantirish, milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalangan barkamol shaxsni voyaga yetkazishdan iboratdir. Shu boisdan ham maktabgacha ta'lim bola hayotining muhim davrlaridan biri hisoblanadi. Ayni davrdagi maktabgacha ta'lim muassasalari avvalgisidan butkul farq qiladi. 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan hayot bosqichi maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishidagi eng muhim bosqichlardan biridir. Aynan shu vaqtda inson shaxsiyatining poydevori qo'yiladi: uning psixikasi, xotirasi, tafakkuri va hatto



o'zini o'zi qadrlashi rivojlanadi. Shu sababli, ota-onalar ushbu davrda bolaning tanasida qanday jarayonlar sodir bo'lishini tushunishlari va uning maksimal darajada ochilishiga yordam berishlari muhimdir.

Asosiy qism. Maktabgacha ta'lim muassasalarida yaratilgan shart sharoitlar, ushbu tizim uchun zarur bo'lgan zamonaviy texnologiyalar, didaktik materiallar va o'yinchoqlar bilan muntazam ta'minlanib borishining davlat nazoratida bo'lishi kishini quvontiradi. Maqsad esa bitta bolalarni barkamol tarzda voyaga yetkazish ularni maktab ta'limiga tayyorlash samaradorligini oshirishdir. Maktabgacha yosh-bu o'zini yorqin ifoda etish, ijodiy qobiliyatlarni namoyon qilish, bolaning ijodkorligini rivojlantirish uchun eng qulay davr hisoblanadi. Bugungi kunda MTT tarbiyachilarining eng ustuvor vazifalaridan biri "Ijodkor bolani" tarbiyalashdir. Bu jarayon qanchalik erta boshlansa samarasi shunchalik barvaqt namoyon bo'ladi va bolaning butun hayotiga ijobiy ta'sir qiladi. Ijodkorlik yangi tadqiqot predmeti emas. Biroq, ilgari jamiyatda odamlarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida ehtiyoj yo'q edi. Iste'dodlar o'z-o'zidan paydo bo'ldi, adabiyot va san'at durdonalari, ilmiy kashfiyotlar, ixtirolar yaratildi va shu bilan rivojlanayotgan insoniyat madaniyati ehtiyojlarini qondirdi. Bizning davrimizda vaziyat tubdan o'zgardi. Ilmiy-texnika taraqqiyoti davrida hayot tobora rang-barang va murakkablashib bormoqda. Bu esa odamdan qoliplashgan odatiy harakatlarni emas, balki harakatchanlikni, fikrlashning moslashuvchanligini, tez yo'naltirilganligini va yangi sharoitlarga moslashishini, katta va kichik muammolarni hal qilishda ijodiy yondashuvni talab qiladi. Bu bir necha yil ichida bola oiladan tashqarida dunyoni kashf qila boshlaydi va yanada mustaqil bo'ladi.

Xotira va fikrlash. 3-4 yoshli bolalarda xotira beixtiyor bo'ladi. Ular bola yorqin rasm yoki jozibali videoni monoton ko'rsatmalarga qaraganda tezroq eslab qolishidan ko'ra, ularga nima sabab bo'lganini yaxshiroq eslashadi.

Ammo yetmishinchi yillarga kelib, bolalar mexanik xotirani shakllantirdilar. Bu ularga nima deb o'ylayotganlarini eslab qolishga yordam beradi.

Zamonaviy dunyoda insonning ijodiy qobiliyatlari uning intellektining eng muhim qismi sifatida tan olinishi kerak. Insoniyat tomonidan to'plangan madaniy qadriyatlar odamlarning ijodiy faoliyati natijasidir. Kelajakda insoniyat jamiyatining qay darajada rivojlanishini yosh avlodning ijodiy salohiyati belgilab beradi. Tarbiyachi pedagoglar taqlid qilish ijodkorlikni shakllantirishning asosiy mexanizmi ekanligini unutmasligi kerak. Bu shuni anglatadiki, bolaning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun unga yaqin odamlar orasida bola o'zini tanitadigan ijodiy shaxs bo'lishi kerak. Bola uchun ijodiy xulq-atvor namunasi sifatida nafaqat ota-onalar (yoki ota-onalardan biri),



balki boshqa kattalar ham (o'qituvchilar, oila do'stlari va boshqalar) harakat qilishlari mumkin. Agar bolalar uchun ota-onalar ko'proq ijodiy xususiyatlarga ega bo'lgan "ideal qahramon" bo'lsa, ayniqsa samarali bo'ladi. Aslini olganda "Ijodkorlik" - bu har xil turdagi ijodiy faoliyatning muvaffaqiyatini belgilaydigan shaxsning individual fazilatlarini.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi Maktabgacha ta'lim agentligining 2023-yil 28-avgustdagi "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglarining ish hujjatlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 99-sonli buyrug'i, "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturining takomillashtirilgan ikkinchi nashrida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida moddiy texnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining davlat va nodavlat tarmog'ini kengaytirish va shu orqali maktabgacha ta'limga bola qamrovini oshirish va sohaga ilg'or xorij tajribalarini tadbqiq qilish imkononi beradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayoni ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari va "Ilk qadam" davlat dasturi asosida rejalashtiriladi.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim vazirligi tasarrufidagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni sifatli maktab ta'limiga tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

1. "Ilk qadam" dasturini ta'lim-tarbiya jarayonga tadbqiq etish, dasturni to'laqonli ishlab ketishida metodik ta'minot va metodik yordamning o'rnini belgilab olindi.

2. "Ilk qadam" dasturi asosida barcha yosh guruhlarida mavjud markazlar hamda umumiy guruhda ishlashni tashkil etishda tarbiyachining o'rniga alohida e'tibor qaratildi. Ta'lim tashkilotining ishchi o'quv dasturi tashkilot pedagoglari tomonidan ota-onalarni jalb etgan holda tuziladigan va amaldagi qonunchilik tartibida tasdiqlanadigan qilib belgilandi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi asosida 5 ta markazda faoliyat yuritadilar. Bular quyidagilardir:

1. Til va nutq markazi. (Nutq o'stirish, tabiat, atrof-olam va badiiy adabiyot bilan bog'liq mashg'ulotlar)

2. Qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika markazi. (Qurish yasash va matematika mashg'ulotlari)

3. San'at markazi (Rasm, applikatsiya, loy qurish, yasash mashg'ulotlari va origami)

4. Syujetli-rolli o'yinlar va dramalashtirilgan markaz. (Guruh yoshiga mos bo'lgan syujetli qoidali o'yinlar)



5. Ilm-fan va tabiat markazi. (Tabiat, atrofi olam bilan tanishtirish mashg'ulotlari)

Markazlardagi faoliyatlar tahliliga to'xtaladigan bo'lsak, til va nutq markazida bolalarning do'stlari orasida o'z fikrlarini bera olishlari, mavzu asosida hikoyalar tuzish, savol-javoblar qilish, bolalarga suhbatlar tashkil etish imkoniyati mavjud bo'ladi. Bola markazda o'zi xohlagan mavzusida hikoyalar tuzishi ham mumkin.

Qobiliyatlarni shakllantirish haqida gapirganda, bolalarning ijodiy qobiliyatlarini qaysi yoshda rivojlantirish kerakligi masalasiga to'xtalib o'tish kerak. Psixologlarda ijodiy qobiliyatlarni juda erta yoshdan boshlab rivojlantirish kerak degan faraz mavjud. Bu gipoteza fiziologiyada o'z tasdig'ini topadi. Bolaning miyasi ayniqsa tez o'sadi va hayotining birinchi yillarida "pishadi". Bu kamolot, ya'ni miya hujayralari sonining o'sishi va ular orasidagi anatomik bog'lanishlar mavjud tuzilmalar ishining xilma-xilligi va intensivligiga ham, yangilarining shakllanishiga atrof-muhit tomonidan qanchalik rag'batlantirilishiga bog'liq. Psixologik nuqtai nazardan, maktabgacha yoshdagi bolalik ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun qulay davr hisoblanadi, chunki bu yoshda bolalar o'ta izlanuvchan, ularda atrofdagi dunyoni o'rganishga intilish kata boladi. Bolalar ijodiy qobiliyatini rivojlantirish uchun asos - bu birinchi navbatda erkinlikdir.

Ota-onalar bolani majburlamasliklari kerak. Bu borada muvaffaqiyatga erishish uchun sabr-toqat va muayyan taktika talab etiladi - ota-ona bolaning fikrini tinglashi, har qanday ijodiy faoliyatga bo'lgan qiziqishini rag'batlantirishi kerak. Ota-onalar va o'qituvchilar qiziquvchanlikni rag'batlantirish, ularga bilim berish, turli tadbirlarga jalb qilish orqali bolalar tajribasini kengaytirishga hissa qo'shadilar. Tajriba va bilimlarni to'plash kelajakdagi ijodiy faoliyat uchun zaruriy shartdir. Bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlashlari katta yoshdagi bolalarnikiga qaraganda ancha erkindir. Bolalar ijodkorlikni namoyon qilishi uchun ularga ushbu xususiyatlarning barchasi birlashtirilishi kerak. Bizga malumki maktabgacha talim tashkilotlarida bolalar ijodkorligini rivojlantirish bo'yicha turli mashg'ulotlar tashkil qilinib bolalar ijodiy fikrlashga yo'naltiriladi. Ushbu berilgan bilimlar asosida kata maktabgacha yoshdagi bolalar quyidagi konikmalarga ega bolishlari lozim.

«Ijodkorlik» sohasidagi o'quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga etganidan so'ng 6-7 yoshli bola:

- san'at va madaniyatga qiziqish namoyon qiladi;
- milliy an'analarni qadrlaydi va ularni kundalik hayotning bir qismi sifatida idrok etadi;



- san'atning muayyan turini afzal ko'rishini mustaqil ravishda ifodalaydi;
- olingan bilim va ko'nikmalardan turli hayotiy vaziyatlarda o'z ijodiy rejalarini tuzish va tatbiq qilish uchun foydalanadi;
- insonning dunyoni o'zgartirishdagi yaratuvchanlik rolini tushunadi

Xulosa. Hozirgi globallashuv davrida innovatsiyon texnika va texnologiyalar rivojlangan davrda bolalarning fikrlash doirasi hamda ularning ijodiy qobiliyatlari ham kengayib bormoqda. Bolalarning ijodiy qobiliyatlari va fikrlashlarini rivojlantiruvchi bir qator yangi dasturlar joriy etilmoqda. Jumladan: Mental arifmetika san'at va aql idrokni rivojlantiruvchi dasturdir. Ushbu dastur yordamida bolalar nafaqat o'qishda muavaffaqiyatga erishadilar, balki hayot motivatsiyasiga ega bo'lib, ijodiy qobiliyatlari kengaymoqda. Mnemonika usuli ham tezkor xotira va ijodiy fikrlash tezligini rivojlantiruvchi dasturdir. Zamonaviy ota-onalar va o'qituvchilar o'zlariga birinchi navbatda bolani ijodiy rivojlantirish vazifasini qo'ydilar. Bunday qobiliyatlarni rivojlantirishga katta e'tibor beriladi. Shu sababli, ko'pincha o'quv dasturlarida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun TRIZ dan foydalanish va shu jarayonga asoslangan mashg'ulotlarni tashkil qilish muhim bir jarayon bo'lib hisoblanmoqda. Ushbu tizimga asoslangan o'yinlar va vazifalar faol ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, bolalar va kattalar uchun ijodiy shaxsni shakllantirish jarayonini yanada hayajonli qiladi. Yuqorida aytilganlarning barchasidan xulosa qilishimiz mumkinki, maktabgacha yosh ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun ajoyib imkoniyatlar yaratadi. Ijodiy qobiliyatlarning tarkibiy qismlari masalasi bo'yicha turli nuqtai nazarlarni tahlil qilgandan so'ng, xulosa qilishimiz mumkinki, ularni aniqlashga bo'lgan yondashuvlar farqiga qaramay, tadqiqotchilar bir ovozdan ijodiy tasavvur va ijodiy fikrlash sifatini ijodiy qobiliyatlarning muhim tarkibiy qismlari sifatida ajratib ko'rsatishadi. Shundan kelib chiqib, bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash mumkin

- tasavvurni rivojlantirish;
- ijodkorlikni shakllantiruvchi tafakkur sifatlarini rivojlantirish.

Bolalarning ijodiy rivojlanishining muhim sabablaridan biri ularning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishdir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi Maktabgacha ta'lim agentligining 2023-yil 28-avgustdagi "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglarining ish hujjatlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 99-sonli buyrug'i, "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturining takomillashtirilgan ikkinchi nashri.



2. "Maktabgacha pedagogika" F.R. Qodirova, Sh.Q. Toshpo'latova, N.M. Kayumova, M.N. A'zamova. Shin A.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Grosheva I.V, T. 2019

3. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida ta'lim jarayonini rejalashtirish. Shin A.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Grosheva I.V, T.2020

4. O'yin orqali ta'lim olish. Shin A.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Grosheva I.V, T.2020

5. S.X. Jalilova, S. M. Aripova "Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi" Toshkent 2017

РЕЗЮМЕ

Bolalarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda turli omillar turlicha ta'sir etadi. Bu omillar ichida ijodiy va matiqiy tafakkurni rivojlantirish eng asosiysi hisoblanadi. Zero, bolada tasavvur, tushunchalarning shakllanish jarayoni aynan maktabgacha ta'lim muassasasidan boshlanadi va bu davr dunyoqarashni shakllanishning mazmunini hajm jihatidan eng salmoqli bosqichdir. Shuning uchun ham tushuncha va tasavvurlarni shakllantirishda maktabgacha yoshdagi davri asosiy davr hisoblanadi.

РЕЗЮМЕ

На формирование научного мировоззрения у детей по-разному влияют разные факторы. Среди этих факторов развитие творческого и математического мышления является наиболее важным. Ведь процесс формирования воображения, понятий у ребенка начинается именно с дошкольного учреждения, и этот период является наиболее весомым по объему этапом формирования мировоззрения. Именно поэтому период дошкольного возраста является основным периодом в формировании понятий и представлений.

SUMMARY

Different factors affect the formation of a scientific worldview in children in different ways. Among these factors, the development of creative and critical thinking is the most important. After all, the process of formation of imagination, concepts in a child begins precisely with a preschool institution, and this period is the most significant stage in terms of volume of the content of worldview formation. That is why the preschool age period is the main one in the formation of concepts and visions.



MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI TARBIYACHILARIDA AXBOROT BILAN ISHLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Rabbimova M.M.

*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish instituti doktranti*

Tayanch soʻzlar: maktabgacha ta'lim tashkilotlari, ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish, maktabgacha ta'limni isloh qilish, komil insonni tarbiyalash, innovatsiya va axborot texnologiyalarini ta'limtarbiya jarayoniga joriy etish.

Ключевые слова: организации дошкольного образования, использование информационных технологий в образовательном процессе, реформа дошкольного образования, воспитание совершенной личности, внедрение инноваций и информационных технологий в образовательный процесс.

Key words: organizations of preschool education, use of information technologies in the educational process, reform of preschool education, education of a perfect personality, introduction of innovations and information technologies in the educational process.

Hozirda axborot texnologiyalari va axborotlashtirish jarayonlarining rivojlanishi davrida maktabgacha ta'limni isloh qilish, komil insonni tarbiyalash, ularga zamonaviy ta'lim berish masalalari birinchi navbatda hal qilinishi kerak boʻlgan muammo hisoblanadi. Aynan, maktabgacha ta'limni isloh qilishda bolaning maktabga tayyorgarligi bilan belgilanuvchi ta'lim sifatini oshirish muhim va zaruriy boʻlib hisoblanadi.

Shu jihatdan olganda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim sifatini ta'minlashda zamonaviy yondashuvlar, boshqaruv, innovatsiya va axborot texnologiyalarini ta'limtarbiya jarayoniga joriy etishda rahbarlik layoqatini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot texnologiyalari hayotimizning barcha sohalariga faol kirib bormoqda. Ta'lim axborot texnologiyalarining ta'siri eng katta boʻlgan sohalaridan biridir. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalariga axborot texnologiyalari faol joriy etilmoqda. Agar maktablarning ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'proq yoki kamroq asosli bo'lsa, unda



maktabgacha ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'plab savollar tug'diradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning salbiy va nojo'ya tomonlari haqida olimlar o'rtasida hali ham muhokamalar olib borilayapti.

Bir tomondan, tadqiqotchilarning fikricha, axborot texnologiyalaridan foydalanish bolalarning ma'lumotlarni o'zlashtirishlarida ijobiy ta'sir ko'rsatadi, ya'ni:

- o'quv mashg'ulotlarini o'tkazishning an'anaviy shakli bilan solishtirganda, bolalar o'quv kompyuter o'yinlaridan foydalanganda "shakl", "rang" va "o'lcham" tushunchalarini yaxshiroq o'zlashtirishadi;
- ta'limiy kompyuter o'yinlaridan foydalanish tufayli bolalarning kosmosda harakatlanish qobiliyati ancha oldin shakllanadi;
- interaktiv o'yinlardan foydalanish bolalarning diqqat-e'tibori, o'qish va yozish qobiliyatlarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bundan tashqari, sport ko'nikmalari ham faol shakllanadi;
- tarbiyalanuvchining so'z boyligi kengayadi;
- konsentratsiya qilish qobiliyatini rivojlantiradi;
- bolada ijodkorlik, yaratuvchanlik qobiliyati shakllanadi;

Boshqa tarafdin esa, tibbiyot sohasidagi tadqiqotchilarning fikricha, maktabgacha yoshdagi bolalar ta'limida axborot texnologiyalarini juda faol joriy etish ularning sog'lig'iga ma'lum zarar etkazishi mumkin. Ta'lim jarayonini axborotlashtirishning kuchayishi natijasida bolalarning ko'rish qobiliyati yomonlashishi, charchash va asabiy bo'lishi mumkin.

Shu sababli axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini bolalarning o'quv jarayoniga joriy etish masalasi g'oyat muhim va dolzarbdir. Axborot texnologiyalarini yosh avlod ta'limida o'ylamasdan qo'llamaslik kerak. Ta'lim-tarbiya jarayonida AKT texnologiyalaridan mazmunli, puxta o'ylangan holda foydalanish zarur, ularning maqsadi o'quv jarayonini axborotlashtirish emas, balki yosh avlodning uyg'un rivojlanishi bo'lishi kerak.

Bu yerda maktabgacha ta'lim muassasasining tarbiyachisiga katta vazifa yuklatiladi. Zamonaviy o'qituvchi axborot texnologiyalaridan shunday foydalana bilishi kerakki, ular bir tomondan bolalarning intellektual rivojlanishiga hissa qo'shishi kerak, ikkinchi tomondan esa tarbiyachining sog'lig'iga zarar yetkazmasligi kerak.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida multimedia texnologiyasidan foydalanishdagi muammolardan yana biri ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirish metodikasini ishlab chiqish, unga mos ishlanmalar yaratish hamda tadbiq etish zarurligidir. Shuning uchun, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida multimedia



texnologiyasidan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, texnologiyalarni joriy etish jarayonida bolalar yoshini hisobga olish va mos holda didaktik materiallarni tanlash, ta'lim jarayonida bolalarga pedagogik va psixologik ta'sir etish usullarini o'rganish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Bolalar uchun qo'llanma yoki darslik sifatida – kompyuter xotirasiga kiritilgan ma'lumotlar va o'quv materiallari, tarbiyachi (pedagog) uchun multimediya texnologiyasiga oid pedagogik, ilmiy-metodik adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, tavsiyalar va ularning elektron varianti ta'lim manbalari hisoblanadi.

Tarbiyachilarning axborot bilan ishlash kompetentsiyalarini rivojlantirishning metodik ishlarini asosiy maqsadlarini quyidagilardan iborat deyish mumkin:

- maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berish, tarbiyalash va rivojlantirishning eng oqilona metod va usullarini o'zlashtirish;
- ta'lim tarbiyaviy jarayonni tashkil etish va olib borishda, pedagogning umumdidaktik va metodik tayyorgarligi darajasini ko'tarish;
- pedagogik jamoa a'zolari o'rtasida tajriba almashish.

Axborot jamiyatiga o'tish doirasida, tarbiyachilarning axborot bilan ishlash kompetentsiyalarini rivojlantirish, metodik ishlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi deb xulosa qilishimizga asos bo'ldi. Tarbiyachilarning axborot bilan ishlash kompetentsiyalarini rivojlantirish metodikasi masalalari, oxirgi o'n yillarda sezilarli darajada o'sib, vaqt oralig'ida o'ziga xos sakrashni amalga oshirdi. Shunday bo'lsada maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ko'pgina xodimlari, ayniqsa "eski maktab" vakillari "eskicha" ishlashni davom ettirishmoqda.

Shuning uchun ham maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining axborot bilan ishlash kompetentsiyasini rivojlantirish bo'yicha metodik ishlar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu o'rinda, tarbiyachilarni kasbiy standartlariga mos xolda, axborot bilan ishlash kompetentsiyalarini rivojlantirish bo'yicha metodik ishlar, quyidagi yo'nalishlar bo'yicha amalga oshirilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

- ushbu yo'nalishda tayyorgarlik darajasi borasida tarbiyachiga o'z-o'zini tahlil qilishiga yordam ko'rsatish;
- tarbiyachi axborot bilan ishlash kompetentsiyalarini rivojlantirish bo'yicha muammolarini metodik birlashmalar doirasida har tomonlama tahlil qilish, shuningdek ularni ta'lim muassasasi darajasida echimini topishning imkoniyatlarini aniqlash;
- kasbiy standartlar talabga mosligini tahlil qilish, ushbu muammoni echish variantlarini ma'muriyat pozitsiyasidan kelib chiqqan holda muhokama qilish;



- barcha manfaatdor tomonlarning tahlil natijalari va takliflarini birgalikda muhokama qilish, shuningdek har bir tarbiyachi uchun muammoni bartaraf etishning optimal yo‘llarini ishlab chiqish, boshqacha qilib aytganda, tarbiyachining individual ta’lim-tarbiya metodik traektoriyasini tuzish;
- dolzarb nuqtani yoki har bir tarbiyachining axborot bilan ishlash kompetentsiyasini rivojlantirish darajasini alohida va jamoada ham davriy tahlil qilish, rejani o‘z vaqtida tuzatib borish. O‘z navbatida shuni ta’kidlash lozimki, metodik ishlarning barcha shakllari (ham tizimli, ham epizodik, jamoaviy va individual) talabalarning tayyorgarlik darajasi, ish staji, ma’lumoti va maktabgacha ta’lim tashkiloti faoliyatini tashkil etish shartlarini, mezonlarini hisobga olgan holda tashkil etilsa va o‘tkazilsa samaradorligi yuqori bo‘ladi.

Bo‘lajak tarbiyachilarni axborot bilan ishlash kompetentsiyasini rivojlantirish bo‘yicha metodik ishlarni shakllarini tanlash va kombinatsiyalashning mezonlari bo‘lib, muhokama qilinayotgan masalaning xozirgi xolatini tahlil qilish hisoblanadi. Bo‘lajak tarbiyachilarni axborot bilan ishlash kompetentsiyasini rivojlantirish bo‘yicha metodik ishlarning eng samarali usuli sifatida amaliy seminarlar (masalan, “multimediya taqdimotni qanday tashkil qilish”, “Power Point dasturidagi maxsus effektlar va boshqalar”), internet-klub (elektron pochta yaratish, axborotni asosiy qidiruv tizimi orqali qidirish, ijtimoiy tarmoqlarda guruhlar tashkil qilish va boshqalar), birinchidan talaba axborotlardan faol foydalanuvchi hisoblansa, ikkinchidan ta’lim oladigan doirada juftlikda ishlash usullari samaradorligi amalda o‘z isbotini topgan. Bo‘lajak tarbiyachilarning axborot bilan ishlash kompetentsiyasini rivojlantirish bo‘yicha metodik ishlar uni tashkil etgan komponentlarning rivojlanishiga aniq yo‘naltirilgan hollarda yanayam samarali bo‘ladi. Ya’ni:

- motivatsion, axborotga bo‘lgan qiziqishni nazarda tutuvchi, kasbiy faoliyatida axborot vositalarini qo‘llashga bo‘lgan ehtiyojni tushunib etishi.
- kognitiv, axborot to‘g‘risidagi umumiy bilimlarning mavjudligi va to‘laqonli ekanligi, ulardan pedagogik jarayon davomida foydalanish va qo‘llash imkoniyatlarini aks ettiradi.
- faoliyat, axborotni ta’lim maqsadlarida tanlash va qo‘llash ko‘nikmalarini egallashga tayyorligi qobiliyatini aks ettiradi.
- refleksiv-baholovchi, axborot bilan ishlash sohasidagi shaxsiy sifat va imkoniyatlarini baholash, shuningdek kasbiy faoliyatda axborot bilan ishlash jarayonida o‘z-o‘zini tahlil qilish asosida bilimlari, ko‘nikma va malakalarini takomillashtirishni o‘z ichiga oladi.

Tarbiyachilarning axborot bilan ishlash kompetentsiyalarini metodik ishlar asosida rivojlantirishning muhim shartlaridan biri bo‘lib, oliy ta’lim muassasalari



moddiy-texnik bazasini texnik vositalar: kompyuter, printer, skaner, nusxa olish apparatlari, multimediyali proektorlar, interaktiv doskalar bilan jihozlash, internet tarmog'iga ulash va boshqalar hisoblanadi. Shunday qilib, tarbiyachilarni axborot bilan ishlash kompetentsiyalarini rivojlantirish borasidagi metodik ishlar asosiga, fanning yutuqlariga, ta'lim jarayonining pedagogik tajribalari va konkret tahliliga asoslangan, har bir tarbiyachining malakasini va kasbiy mahoratini har tomonlama oshirishga, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va oshirishga, ta'lim jarayonini takomillashtirishga, shuningdek maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishni optimal darajasiga etkazishning o'zaro bog'liq choralari, harakat va tadbirlar tizimi deyish mumkin. Axborot jamiyatiga o'tish doirasida, tarbiyachilarning axborot bilan ishlash kompetentsiyalarini rivojlantirish, metodik ishlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi deyishga asos bo'ldi.

Yuqorida bildirib o'tgan fikrlarimizdan kelib chiqqan holda, xulosa qilish mumkinki, tarbiyachilarning axborot bilan ishlash kompetentsiyalarini rivojlantirish, ularga yangi ijtimoiy iqtisodiy sharoitlarda o'zlarini yanada qulayroq xis qilishlariga hamda maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining ijodiy ko'nikmalarini shakllantirishga imkoniyat yaratib beradi.

Adabiyotlar:

1. Mavlonov.N.Sh Raqamlashtirish muhitida maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining axborot kompetentligini rivojlantirish // falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. T. 2023..
2. Olimov Q.T., Mavlonov N.Sh. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini pedagog kadrlar bilan ta'minlash va ularning kompetensiyasini oshirish jarayonining rivojlanish tendensiyasi va istiqbollari. /– B. 21-23
3. https://plov.press/blogs/all/doshkolnik_i_tsifrovizatsiya_kak_idet_protseess_v_strane/
4. <https://www.unicef.org/uzbekistan/achieving-universal-early-childhood-education>

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola tarbiyachilarda axborotlar bilan ishlash kompetentsiyalarini rivojlantirishning yondashuvlariga, talabalarning axborot bilan ishlash, bolalarga etkazish lozim bo'lgan axborotlarni qayta ishlash va etkazish masalalariga bag'ishlangan.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена подходам к развитию компетенций работы с информацией у педагогов, вопросам работы с информацией учащихся, обработки и передачи информации, которую необходимо донести до детей.

SUMMARY

This article focuses on the development of competencies for information work in educators, the work of students with information, the processing and delivery of information needed to be provided to children.



XORIY TAJRIBASINI MAKTABGACHA TA'LIMGA TRANSFARMATSIYA QILISHDA MILLIY METODIK YONDASHUVLARNI RIVOJLANTIRISH

Aliyeva I.O.

MTTDMQTMO instituti tayanch doktoranti (PhD)

Tayanch so'zlar: transformatsiya, metodika, boshqaruv, kadrlar salohiyati, innovatsion ta'lim, uzluksizlik, hamkorlik, moslashtirish.

Ключевые слова: трансформация, методология, менеджмент, кадровый потенциал, инновационное образование, преемственность, сотрудничество, адаптация.

Key words: transformation, methodology, management, personnel capacity, innovative education, continuity, cooperation, adaptation.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti jamiyatda ijtimoiy institutning birinchi bosqichi bo'lganligi sababli, u insonning dastlabki identifikatsiyasi uchun muhimdir. Ma'lumki ta'lim xususiy taraqqiyot tendensiyasida rivojlanmaydi, ya'ni ta'lim ijtimoiy talab va ehtiyojlarga ko'ra doimiy va uzluksiz ravishda taraqqiy etishni talab etadi. Mazkur rivojlanish sharoitida maktabgacha ta'limga xorij tajribasini transformatsiya qilish ushbu uzluksizlikning bir bo'lagini tashkil etadi. Bunda xorij tajribasini maktabgacha ta'lim sohasiga transformatsiya qilishni O'zbekiston sharoitida quyidagi yo'nalishlarda olib borish muhim:

- maktabgacha ta'lim tashkilotlarida olib boriladigan ta'limiy jarayonlar samaradorligini oshirish bo'yida zamonaviy xorijiy metodikalarni transformatsiya qilish;
- maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritadigan kadrlar salohiyatini rivojlantirish bo'yicha xorij tajribasini transformatsiya qilish;
- maktabgacha ta'lim tizimiga zamonaviy boshqaruv tamoyillarini joriy qilish bo'yicha xorij tajribasini transformatsiya qilish.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida olib boriladigan ta'limiy jarayonlar samaradorligini oshirish bo'yida zamonaviy xorijiy metodikalarni



transformatsiya qilish. Ushbu yo‘nalishlardagi xorij tajribasini maktabgacha ta‘lim tizimiga transformatsiya qilish jarayonining tahliliga to‘xtaladigan bo‘lsak, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida olib boriladigan ta‘limiy jarayonlarga zamonaviy metodlarni tatbiq qilish ta‘lim samaradorligini ta‘minlashda asos bo‘lib xizmat qiladi.

Dunyo tajribasida ta‘lim negizini maktabgacha ta‘limdan boshlash tendenseyasi eng samarali va ta‘limning keyingi bosqichlarini silliq va muammolarsiz o‘tkazish kafolati sifatida qaralmoqda. Ayniqsa jahon maktabgacha ta‘limida bola shaxsiga alohida e‘tibor qaratgan holda moslashuvchan ta‘lim an‘analarini amaliyotga singdirish o‘zini oqlamoqda. Shu sababdan har tmonlama rivojlangan, ijodkor, divergent va tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bolalar avlodini maktabgacha ta‘lim tashkilotlaridan shakllantirish maqsadimizdir.

Bugungi kun maktabgacha ta‘lim sohasi pedagoglari katta hajmdagi ma‘lumotlarga ega, texnika asri imkoniyatlaridan to‘liq foydalangan holda boshqa mamlakatdagi hamkasblarining tajriba va yutuqlaridan foydalanish imkoniyatiga ega. Biroq, ta‘limiy jarayonga innovatsion texnologiyalarni qo‘llashda O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari asosida milliy maktabgacha ta‘lim tizimiga moslashtirilgan holda tatbiq etish muammosi mavjud. Shu o‘rinda innovatsion ta‘limga ta‘rif keltirish o‘rinli:

Innovatsion ta‘lim – bu turli xil o‘qitish vositalari, usullari va texnologiyalari asosida bolalarda maksimal bilim, maksimal ijodiy faollik va keng ko‘lamli amaliy ko‘nikmalarni o‘zlashtirish bilan tavsiflangan ta‘lim effektiga erishishga imkon beradigan o‘quv jarayonini tashkil etish.

Boshqa bir adabiyotda "innovatsiya" so‘zi "yangilik", "innovatsiya" deb tarjima qilingan. Shunday qilib, innovatsion texnologiyalar – bu ta‘lim tizimi uchun bilimlarni o‘zlashtirish jarayonini va uning yakuniy natijasini – har tomonlama rivojlangan, iqtidorli shaxsni tarbiyalash imkonini beradigan yangi ta‘lim vositalaridir. Dunyo maktabgacha pedagogikasida innovatsion o‘qitishning dolzarbligi quyidagi aspektlarga bo‘linadi:

- bolaning ijodiy salohiyatini rivojlantiruvchi ta‘limiy muhit yaratish;
- shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim tamoyillariga amal qilish;
- ta‘limni insonparvarlashtirish konsepsiyasiga rioya etish;
- didaktik jarayonda xilma xillik va samarali metodikalarni amaliyotga tatbiq etish.



Dunyodagi maktabgacha ta'lim bo'yicha ilg'or tajribalarni kuzatganimizda innovatsion ta'lim va tarbiyaning asosiy maqsad va vazifalari quyidagilar ekaniga guvoh bo'ldik:

- o'quv jarayonini optimallashtirish;
- pedagog va bola o'rtasida hamkorlik muhitini yaratish;
- tarbiyalanuvchilarni ijodiy ta'lim faoliyatiga jalb qilish;
- intellektual, kommunikativ, lingvistik va ijodiy qobiliyatlar; fikrlashning har xil turlarini rivojlantirish; yuqori sifatli bilimlarni shakllantirish va o'quv va kognitiv faoliyatga ta'sir ko'rsatadigan ko'nikmalarni rivojlantirish.

Zamonaviy dunyoda innovatsion ta'limning asosi muammoli va rivojlantiruvchi ta'lim bo'lib, bunda pedagog guruhda har bir bolaga muvaffaqiyatga erishish uchun sharoit yaratadi. Ya'ni, zamonaviy maktabgacha ta'lim tarbiyachisi innovatsion metodlarni o'z tajribasida qo'llash jarayonida tarbiyalanuvchilarga nisbatan "bilimni o'zlashtirishi shart" degan pozitsiyadan "berilganma'lumotlarasosidakompetensiyahosilbo'lishizarur" degan maqsadni o'z oldiga qo'yishi zarur. Ya'ni bugungi dunyo maktabgachata'limining asosiy vazifasi bolalarni bilimlarni egallashga individual qiziqishini shakllantirish va keyinchalik o'rganganlarini kundalik hayotda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritadigan kadrlar salohiyatini rivojlantirish bo'yicha xorij tajribasini transformatsiya qilish. MTT pedagoglarining doimiy ravishda sohaviy yangiliklardan xabardor bo'lishi va shaxsiy rivojlanishi qadrlanadi. Biroq, davlat buyurtmasiga ko'ra hamda shaxsiy tashabbus bilan vaqti-vaqti bilan malaka oshirish hamda qayta tayyorlov kurslari, qo'shimcha sohaviy profillar bo'yicha o'quvlarga zaruriyat mavjud. Bunda maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarining andragogik ta'limiga xorij tajribasini transformatsiya qilish yondashuvi muhim.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagog-tarbiyachilarining kasbiy rivojlanish jarayonida andragogik yondashuvga muvofiq tashkil etiladigan o'quvlarni zamonaviy usulda tashkil etish, bunda innovatsion metodlar, vositalardan foydalanish samarasi isbotlangan.

XXI asrda YUNESKO kattalar ta'limining asosiy tamoyilini quyidagicha shakllantirgan: "Kattalar uchun ta'lim jarayoni qiziqarli (quvnoq) tarzda tashkil etilishi kerak". Shunga ko'ra biz maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagog kadrlarining uzluksiz ravishda rivojlanishida xorij tajribasidan foydalanishning quyidagi xususiyatlarini keltiramiz:



1. O‘quv materialiga amaliy yondashuv, faqat “bu yerda va hozir” ishlatilishi mumkin bo‘lgan narsalarni o‘rganish va tinglash istagini ro‘yobga chiqarish.

2. O‘quv materialining mazmuniga samarali va sinalgan tajribalarni singdirish bilan birga ilg‘or mamlakatlarning soha bo‘yicha eng so‘nggi yangiliklarini o‘quv dasturiga kiritish.

3. Yuqori sifat darajasiga ega bo‘lgan yangi materiallarni pedagoglar ixtiyotiga havola etishda amaliyotdagi muammo va to‘siqlarni ham hisobga olish.

4. Kasbiy rivojlanish bo‘yicha yetarli tajribaga ega bo‘lan mutaxassilar o‘rtasida tajriba almashish, mustaqil ta‘lim olish, munozarada qatnashish uchun ta‘lim muhitini tashkil etish va bunda transformatsion ta‘lim shakllarini moslashtirish.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlari va unda tarbiyalanayotgan bolalar soni ortayotgani shunga mutanosib ravishda malakali kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni ham yuzaga keltirdi. Mamlakatimizda maktabgacha ta‘lim sohasi mutaxassilarining pedagogik salohiyatini yuksaltirish bo‘yicha amaliy ishlarning misoli sifatida maktabgacha ta‘lim tizimining oliy ma‘lumotli kadrlarga ehtiyojini hududlar bo‘yicha o‘rganish va tahlil natijalariga ko‘ra pedagogik yo‘nalishga ixtisoslashtirilgan oliy ta‘lim muassasalariga maqsadli qabul kvotalari bo‘yicha takliflar tayyorlanganini aytish mumkin.

Maktabgacha ta‘lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavrlarni tayyorlashda uch yillik ta‘lim tizimiga o‘tishda Xorijiy mamlakatlar, Janubiy Koreyaning Chungang, Dokson, Ixva, Koreya Milliy universiteti va Koreya pedagogika universitetlari “Maktabgacha ta‘lim” yo‘nalishlari o‘quv rejalari va u yerdagi pedagogik jarayonni tashkil etilishini o‘rganib, tahlil qilindi va tahlillar asosida, maktabgacha ta‘lim bakalavriat ta‘lim yo‘nalishi kadrlar tayyorlash o‘qish muddati 3 yil bo‘lgan o‘quv rejasi ma‘qullandi.

Ushbu tashkiliy ishlarning o‘quv-uslubiy jihatdan zamonaviy talablarga javob berishi uchun universitet va institutlarda, malaka oshirish tizimida pedagog kadrlar tayyorlash metodikasi ham yangilanmoqda. Bu bosqichda albatta, zamonaviy o‘quv dasturlari, o‘qitish metodikalari o‘rganilib ta‘lim-tarbiya jarayoniga yangicha yondashuv, innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish esa soha pedagoglaridan puxta tayyorgarlik, mahorat va bilim talab etayotgani jarayonda ma‘lum bo‘ldi. Shu sababli maktabgacha ta‘lim mutaxassisligi bo‘yicha oliy ma‘lumotli kadrlar salmog‘ini va sifatini oshirish masalasi oliy ta‘lim tizimi oldiga alohida vazifalarni qo‘ydi.

Shuningdek, mamlakatimiz ta‘lim tizimida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash mexanizmlarini takomillashtirishning normativ-huquqiy bazasi



yangilandi, moddiy-texnik infrastrukturasi yaratildi. Oliy ta'lim muassasalarini strategik rivojlantirishning "yo'l xarita"lari ishlab chiqildi, xorijiy davlatlarning yetakchi oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda qo'shma fakultetlar, universitet filiallari tashkil etildi va etilmoqda. Ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar bo'lajak kadrlarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish, ularning kreativ salohiyatini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'lim sohasida kompetensiyaga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashda ishtirok etish uchun ish beruvchilarni jalb qilish, mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan maktabgacha ta'lim mutaxassislarini tayyorlash masalasi ham dolzarbdir.

Pedagog kadrlar tayyorlash sifatini ilg'or xalqaro standartlar asosida takomillashtirish va oliy pedagogik ta'lim bilan qamrov darajasini oshirish borasida izchil chora-tadbirlar natijasida bugungi kunda chekka hududlardagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ham nomutaxassis kadr emas, balki o'z ishini puxta biladigan zamonaviy va yosh xodim ish olib borayapti. Ushbu yosh mutaxassislarni didaktik ta'minot bilan ta'minlash ishiga esa deyarli barcha: oliy ta'limdan tortib malaka oshirish instituti va markazlarigacha jalb etilgan. Ayniqsa yangi o'qitish uslublari va metodikalarni yaratishda xorij tajribasiga tayangan holda milliy lashtirilgan o'quv dasturlarining ta'lim jarayoniga tatbiq etilgani bugungi kundagi tarbiyalanuvchilarni erkin fikrli, mustaqil qaror qabul qiladigan shaxs bo'lib ulg'ayishida ahamiyati katta.

Maktabgacha ta'lim tizimiga zamonaviy boshqaruv tamoyillarini joriy qilish bo'yicha xorij tajribasini transformatsiya qilish. MTT rahbari vaziyatni to'g'ri baholay oladigan, yetakchilik qobiliyati shakllangan, g'oyaviy va mafkuraviy jihatdan hushyor, tadbirkorlik xislatiga ega, bilim va ma'naviyat jihatdan pedagogik jamoaga o'rnatilgan bo'la oladigan shaxs bo'lishi lozim. Ushbu menejerlik sifatlarini xorijiy tajribani transformatsiya qilish orqali shakllantirish esa rahbar kadrlarda boshqaruv sifatlarini rivojlantirish imkonini beradi.

Bugun MTT rahbari keng imkoniyatlar rivojlanayotgan bir davrda faoliyat ko'rsatmoqda. Bu esa uning boshqaruv sohasida mavjud ichki imkoniyatlardan samarali foydalangan holda barcha vaziyatlarni oqilona hal etish mahoratini ham sinovdan o'tkazadi. Tarbiyalanuvchilar ta'lim-tarbiyasi uchun bevosita mas'ul bo'lgan pedagoglar faoliyatini tizimli nazorat qilish va muvofiqlashtirish hamda zarurat tug'ilganda metodik maslahatlar bera olish uchun esa rahbardan pedagogik-psixologik bilim talab etiladi. U shunday pedagog blosa qilib aytadigan bo'lsak, maktabo'lishi lozimki, xodimlarning shaxsiy mas'uliyatini oshirishi zarur.

Ikkinchidan, davr talabi maktabgacha ta'lim sohasida rahbarga boshqaruvchi nuqtayi nazar bilan qarashga da'vat etadi. Chunki maktabgacha ta'lim sohasi



global institut darajasiga ko‘tarilib, bu tizimda xalqaro aloqalar rivojlanmoqda. Bunday vazifalarni bajarishda faqat pedagog bo‘lish kamlik qiladi. MTTni bashqarishda iqtisodiy jihatdan tajriba va malaka kerak. Hozirgi davrda bosh vazifa – bu har jihatdan mukammal fikrlay oladigan, yaxshi boshqaruvchi, ta’lim sohasida yetarli bilimlarga ega bo‘lgan rahbarlarni shakllantirishdir.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, xorij tajribasini maktabgacha ta’limga transformatsiya qilishda milliy metodik yondashuvlarni rivojlantirish masalasi dolzarb bo‘lib, maktabgacha ta’lim tizimini isloh qilish har qanday mamlakat va butun jamiyatning muvaffaqiyatli rivojlanishining zaruriy shartidir. Maktabgacha ta’limdagi muammolarni hal etishda jahon tajribasini o‘rganish va samarali tajribalarni jarayonga joriy etish alohida transformatsion yondashuvlarni ko‘zda tutadi.

Adabiyotlar:

1. Incheon Declaration / Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all [Word Education Forum, 19-22 may, 2015.
2. Анализ изменений в сфере дошкольного образования / И. В. Абанкина, Н. В. Родина, Л. М. Филатова; Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Институт образования. - М.: НИУ ВШЭ, 2017. — 78 с.
3. Djamilova N.N. “Maktabgacha ta’limda metodika fanlarini o‘qitish metodikasi”. O‘quv qo‘llanma. T: 2018
4. Возгова З.В. Деятельностный подход к моделированию региональной системы непрерывного повышения квалификации научно-педагогических работников: Дисс... док. пед. наук. – Москва, 2014. – 388 с.
5. Kattalar ta’limi va o‘qishi global dasturi (Curriculum globALE o‘quv dasturi, Maja Avramovska, Tania Czerwinski, Susanne Latke 2015, DVV International, DIE
6. Набихонова Ш.Б. Развитие профессиональной компетентности воспитателей дошкольных образовательных организаций. Т.: Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa konsern. T.:2021-116 b.

РЕЗЮМЕ

O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha olib borilayotgan islohotlar shu soha rivojini ta’minlayotgani erishilayotgan natijalarda ko‘zga tashlanmoqda. Xususan, maktabgacha ta’lim mazmunini yangilash, metodik jihatdan yondashuvlarni zamon talablariga moslashtirish ishlari ta’lim sifatini oshirishda alohida ahamiyatga ega. Mazkur maqolada ushbu masalalar tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ

По достигнутым результатам видно, что проводимые реформы по развитию системы дошкольного образования в Узбекистане обеспечивают развитие этой сферы. В частности, особое значение в повышении качества образования имеет работа по обновлению содержания дошкольного образования, методической адаптации подходов к требованиям времени. В данной статье анализируются эти вопросы.

SUMMARY

In Uzbekistan, the level of education is high and it is being developed in this field. high-quality preschool education content with the help of new methods, modern preschool education tools, and the established procedure for controlling the quality of education. This article analyzes these issues.



MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTINI BOSHQARISHDA DIREKTORLARNING SHAXSIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH KO'RSATKICHLARI VA MEZONLARI

Shin A.V.

*Maktabgacha va maktab ta'limi vazir birinchi o'rinbosari, Maktabgacha
ta'lim agentligi direktori*

Boboyev F.A.

*Maktabgacha ta'lim agentligi direktori birinchi o'rinbosari
MTTDMQTMOI mustaqil izlanuvchisi*

Tayanch so'zlar: kasbiy, kompetentsiya, texnologiya, yetakchilik fazilat, muloqot ko'nikmalari, innovatsiya, innovatsiyalarga qobiliyat va boshqaruv ko'nikmalar.

Ключевые слова: профессионал, компетентность, технология, лидерские качества, коммуникативные навыки, инновации, способность к инновациям и управленческие навыки.

Key words: professional, competence, technology, leadership skills, communication skills, innovation, ability to innovate and management skills.

Ta'lim muassasalarini boshqarish sifatiga qo'yilayotgan zamonaviy talablar sharoitida maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlarining shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirish alohida dolzarb ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan ularning rahbarlarining boshqaruv va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish darajasiga bog'liq. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish bo'yicha direktorlarning shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishni baholashga imkon beradigan ko'rsatkichlar va mezonlarni aniqlash muhim ahamiyatga ega. Ta'lim yetakchilarining shaxsiy kompetensiyalari yetakchilik va muloqot qobiliyatidan tortib, innovatsiyalar kiritish va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish qobiliyatigacha bo'lgan keng ko'lamli sifat va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Ular kasbiy bilimlar, boshqaruv tajribasi, shuningdek, shaxsiy xususiyatlar va qadriyatlar asosida shakllanadi.



Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlari uchun zarur bo'lgan asosiy shaxsiy kompetensiyalar:

- Jamoani rag'batlantirish va ularni umumiy maqsadlarga erishishga olib borish imkonini beruvchi **yetakchilik fazilatlarini**.
- Xodimlar, ota-onalar va bolalar bilan samarali hamkorlikni ta'minlash uchun **muloqot ko'nikmalari**.
- **Innovatsiya qilish qobiliyati**, shu jumladan innovatsiyalarni joriy etish va ijodiy yechimlarni izlashga tayyorlik.
- Ta'lim jarayonini rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilish bilan bog'liq **boshqaruv ko'nikmalari**.
- Doimiy o'z-o'zini takomillashtirish va o'rganishni nazarda tutuvchi **kasbiy va shaxsiy rivojlanish**.

Direktorlarning shaxsiy **malakasini** baholash uchun quyidagi ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin:

- Xodimlarni jalb qilish darajasi va direktor rahbarligidagi ishlardan qoniqish darajasi;
- Ta'lim muhitida boshqaruv jarayoniga innovatsion yondashuvlarni muvaffaqiyatli qo'llash;
- Pedagoglar, ota-onalar va bolalar bilan o'zaro aloqa qilishda qo'llaniladigan muloqot strategiyalarining samaradorligi;
- Tashkilotning belgilangan ta'lim maqsadlariga erishish;
- Boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonining sifati va samaradorligi.

Shaxsiy kompetensiyani baholash mezonlari

Direktorlarning shaxsiy kompetensiyalarini baholash quyidagi tahlillarni o'z ichiga oladi:

- jamoani rag'batlantirish va rivojlantirish uchun yetakchilik strategiyalaridan foydalanishning mavjudligi va samaradorligi;
- ta'lim tashkiloti ichida va uning tashqi muhiti bilan samarali aloqa o'rnatish va konstruktiv munosabatlar o'rnatish qobiliyati;
- yangi ta'lim texnologiyalari va metodlarini moslashtirish va amalga oshirish qobiliyati;
- Kasbiy va shaxsiy rivojlanish darajasi, shuningdek, o'rganish va o'z-o'zini takomillashtirishga tayyorlik.

Biz tomondan Samarqand, Qashqadaryo, Namangan va Xorazim viloyatlari hamda maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularni malakasini oshirish instituti maktabgacha ta'lim direktori yo'nalishi tinglovchilarida direktorlarining shaxsiy kompetensiyasini



rivojlantirish maqsadida bir qator pedagogik tajriba sinov ishlari o'tkazildi. Tajriba sinov jarayonida 562 nafar direktorlar ishtirok etishdi.

Joylarda 2022-2024-yillar davomida pedagogik tajriba-sinov ishlari 3 bosqichda o'tkazildi va ijobiy natijalarga erishildi. Pedagogik tajriba-sinov ishlarini quyidagi bosqichlarga bo'ldik:

Dastlabgi bosqichda biz "Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish metodlari" dan foydalandik. Ushbu jarayonda direktorlarning shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishni baholash uchun anketalar, suhbatlar, kuzatishlar, shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyati to'g'risidagi hujjatlar va hisobotlarni tahlil qilish kabi metodlar qo'llanildi. Tajriba-sinov davomida xodimlar, hamkasblar, ota-onalar va iloji bo'lsa, tashqi ekspertlar tomonidan rahbarning kompetensiyalarini ko'p qirrali baholashga imkon beradigan 360 daraja metodidan ham foydalanildi. Taxlillar natijasi direktorlarda boshqaruv jarayonida shaxsiy kompetensiyasini rivojlantirish zarurligi aniqlandi.

Biz tadqiqotimiz davomida boshqaruv amaliyotida ko'rsatkichlar va mezonlarni ishlab chiqdik. Mazkur ko'rsatkichlar va mezonlarni boshqaruv amaliyotida qo'llash nafaqat direktorlarning shaxsiy kompetensiyalarining hozirgi darajasini baholash, balki ularni yanada rivojlantirish va takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash imkonini beradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlarining shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishni baholashda ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish uchun quyidagilar amalga oshirildi:

1: SO'ROVNOMA

Direktorga uning yetakchilik fazilatlarini baholashga qaratilgan 10 ta savoldan iborat anketa taklif etiladi. Har bir savol 1 dan 5 gacha bo'lgan shkala bo'yicha baholanadi, bunda 1 "qat'iy qo'shilmayman" va 5 "to'liq qo'shilaman" degan ma'noni anglatadi. So'rov o'tkazilgandan so'ng barcha savollar bo'yicha o'rtacha ball 3,1 ni tashkil etdi, bu esa direktorning yetakchilik fazilatlarini o'rtacha ekanligini ko'rsatadi.

2: INTERVYU

Maktabgacha ta'lim tashkiloti xodimlari bilan direktorning muloqot ko'nikmalari yuzasidan 5 ta suhbat o'tkazildi. Javoblarni tahlil qilganda, respondentlarning 62 foizi direktorning samarali muloqot qilishini va ziddiyatli vaziyatlarni hal qilishini ta'kidladilar. Ushbu ma'lumotlar direktor tomonidan qo'llaniladigan aloqa strategiyalari samaradorlik ko'rsatkichi past ekanligi haqida xulosa chiqarishga imkon beradi.

3: KUZATUV



Direktorning boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonlari, jumladan, tadbirlarni tashkil etish, kutilmagan vaziyatlarga munosabat bildirish jarayonlari kuzatildi. Qabul qilingan qarorlarning 62 foizi samarali bo'lib, tashkilot faoliyatini takomillashtirishga xizmat qilgani qayd etildi.

4: 360 DARAJA METODI

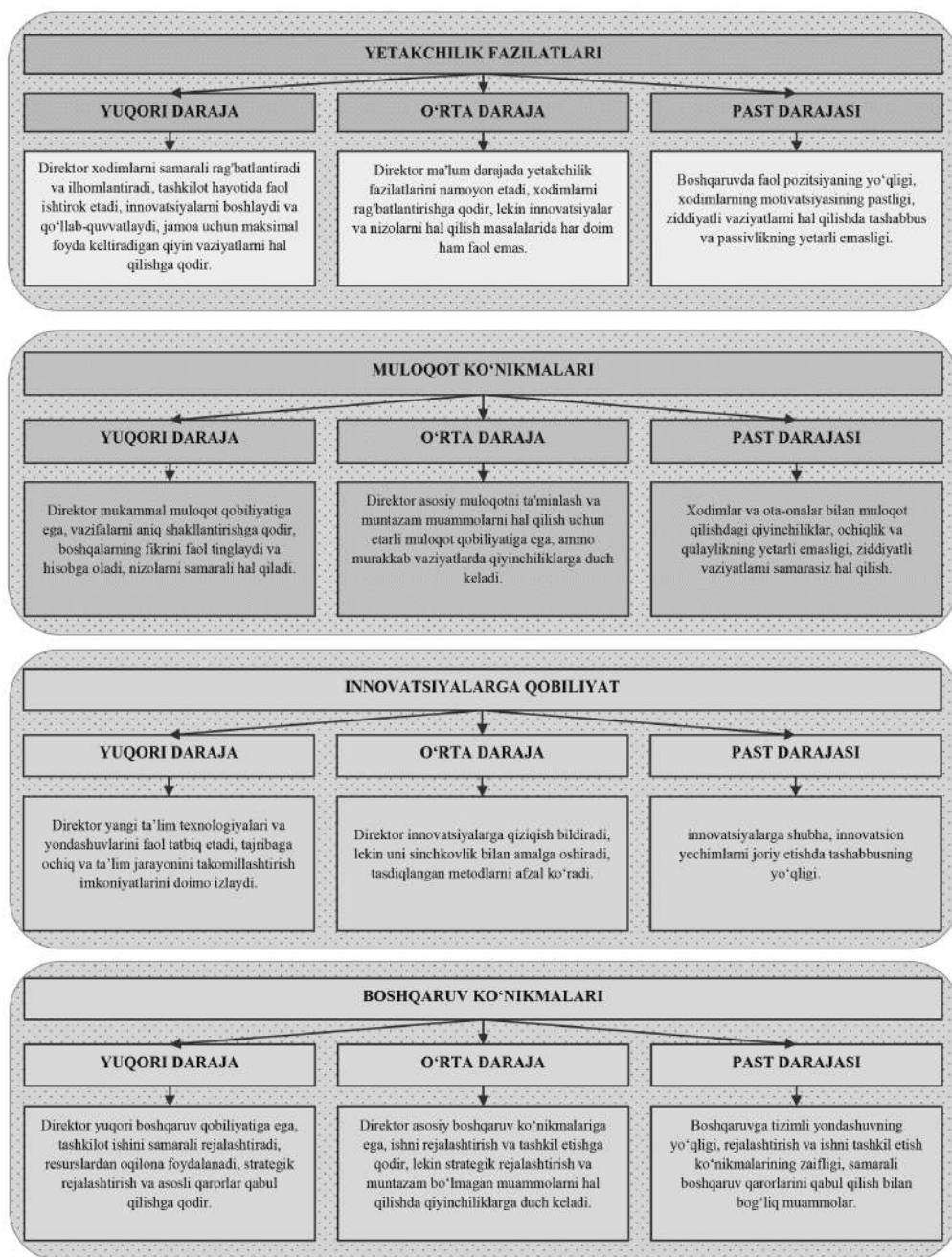
360 daraja metodi yordamida so'rovnoma o'tkazildi, unda 300 respondent, shu jumladan xodimlar, ota-onalar va tashqi hamkorlar ishtirok etdi. Direktorning shaxsiy kompetensiyasining barcha jihatlarini bo'yicha o'rtacha ball 5 dan 3.2 ni tashkil etdi, bu uning boshqaruv va shaxsiy fazilatlarini barcha manfaatdor tomonlar tomonidan qoniqarli baholanganligini ko'rsatadi.

Yuqoridagi tahlillar natijasida aniqlangan muammoli vaziyatlardan kelib chiqqan holda mazkur muammolarni bartaraf etishda biz ilmiy rahbarim bilan birgalikda direktorlarni shaxsiy kompetensiyasini rivojlantirishni baholash uchun kompetensiya mezonlari va darajalari belgilab oldik va maxsus kurs asosida o'qitish natijasida direktorlarda shaxsiy kompetensiyani rivojlanganligini baholadik.

Ikkinchi bosqichda ko'rsatkichlar va mezonlarni tizimli tahlil qilish, shuningdek, samarali baholash metodlaridan foydalanish ta'lim muhitidagi o'zgarishlarga moslasha oladigan, jamoani yuqori natijalarga erishishda yetakchilik qila oladigan zamonaviy yetakchi imidjini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlarining dissertatsiya ishida shaxsiy kompetensiyasini rivojlantirishni baholash uchun quyidagi kompetensiya mezonlari va darajalari belgilanishi mumkin:

Ushbu sohalarida shaxsiy kompetensiyani baholash va rivojlantirish tizimli yondashuvni va maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish sifatini oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni joriy qilishni talab qiladi. Taklif etilayotgan mezonlar va kompetensiya darajalari nafaqat direktorning boshqaruv va shaxsiy fazilatlarining hozirgi holatini baholash, balki ularni yanada rivojlantirish va takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash imkonini beradi.

Biz tarafimizdan taklif qilinayotgan 24 soatga mo'ljallangan qisqa muddatli maxsus o'quv kursi maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlarining shaxsiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Direktorlarni shaxsiy kompetensiyasi rivojlanganlik darajasini yuqoridagi mezon va darajalar yordamida kurs yakunida baholab olishimiz mumkin bo'ladi. Mazkur maxsus o'quv kursini o'qishda direktorlar kunning xoxlagan qismida raqamli platformaga murojat qilish orqali kursni o'qib yakunlash imkoniyatiga ega bo'lishdi.



1-rasim: Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlarining shaxsiy kompetensiyasini rivojlantirishni baholashda mezonlari va darajalari

Biz tajriba-sinov ishimizda ishtirok etgan respondentlarni shartli ravishda 239 nafarini tajriba-sinov guruhiga va qolgan 230 nafarini nazorat guruhiga



ajratib oldik. Yana shuni takidlab o'tishimiz joizki tajriba-sinov guruhida darslar o'qituvchi yordamida online platformadan foydalangan holda tashkil qilingan bo'lsa nazorat guruhida esa direktorlar mustaqil ravishda platformadan foydalanish orqali dars mashg'ulotlari tashkil qilindi.

Uchinchi bosqichda biz mualliflik metodikasi yordamida platformadan foydalanga holda maxsus kurs dasturini o'qitganimizdan so'ng direktorlarning shaxsiy kompetensiyasi rivojlanganlik darajasini matematik statistik tahlilini olib bordik. Direktorlarning shaxsiy kompetentligi rivojlanganlik ko'rsatkichlarini, yetakchilik fazilatlarini, muloqot ko'nikmalari, innovatsiyalarga qobiliyat va boshqaruv ko'nikmalari mezonlari orqali hamda yuqori, o'rta va past darajalar asosida baholadik.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-sonli qarori.
2. Shin A.V. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish va samaradorligini oshirishning tashkiliy-pedagogik asoslari. Ped.fan. doktori dis.avtoreferat – T: 2022. -10 b.
3. Olimov Q.T., Mavlonov N.Sh. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini pedagog kadrlar bilan ta'minlash va ularning kompetensiyasini oshirish jarayonining rivojlanish tendensiyasi va istiqbollari. /– B. 21-23
4. Mavlonov N.Sh. Malaka oshirish jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogining axborot kompetentligini rivojlantirish yo'nalishlari. // Maktabgacha ta'lim metodikasi va nazariyasi. – Toshkent. 2020. -№2. B.22-24

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarishda direktorlarning shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirish ko'rsatkichlari va mezonlari hamda tajriba-sinov ishini tashkil etish metodikasi keltirib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье упомянуты показатели и критерии развития личностных компетенций руководителей в управлении дошкольной образовательной организацией, а также методика организации экспериментальной работы.

SUMMARY

This article mentions the indicators and criteria for the development of personal competencies of managers in the management of a preschool educational organization, as well as the methodology for organizing experimental work.



OILAVIY NODAVLAT MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARINING FAOLIYATI

Zakirov A.A.

*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish instituti ps.f.n, dots*

Ashurova M.S.

*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish instituti doktoranti*

Tayanch soʻzlar: oilaviy ,ta'lim-tarbiya, nodavlat, tarbiyachi, faoliyat. subsidiya, guruh, bola, ota-ona.

Ключевые слова: семья, образование, негосударственное образование, педагог, деятельность. субсидия, группа, ребенок, родитель.

Key words: family, education, non-state education, teacher, activity. subsidy, group, child, parent.

Oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlari bu yakka tartibdagi tadbirkor tomonidan tadbirkorning o'ziga yoki turmush o'rtog'iga mulk huquqi asosida tegishli bo'lgan turar yoki noturar joyda tashkil etilishi mumkin. Shuningdek, agar turar yoki noturar joy boshqa jismoniy yoki yuridik shaxsga tegishli bo'lsa, bitim muddati davomida amal qilish sharti bilan notarial tasdiqlangan ishonchnoma yoki davlat organlaridan ro'yxatdan o'tgan ijara shartnomasi asosida yoxud qonunchilikda belgilangan boshqa asoslarga ko'ra foydalanish mumkin bo'lgan turar va noturar joylarda amalga oshirish huquqiga ega. Oilaviy MTT faoliyatini amalga oshirish uchun litsenziya talab etilmaydi. Biroq, Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali yoki "Litsenziya" axborot tizimidan foydalangan holda berilgan xabarnoma va uning qabul qilinganligi to'g'risidagi tasdiqnoma nusxasi bo'lishi kerak. Oilaviy MTTni tashkil etish uchun davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi bitim tuziladi. Oilaviy MTTda 50 nafargacha bolalarga tarbiya berilishiga ruxsat etiladi..Bu nda MTT da har bir guruh 12-25 nafargacha turli yoshdagi bolalardan iborat bo'ladi. Birinchi



guruhda 25 nafar bola to'liq shakllantirilgandan keyin ikkinchi guruhning ochilishiga yo'l qo'yiladi

Oilaviy nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining maqsadi va vazifalari

Oilaviy MTTning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, andoqiy, estetik, va jismoniy rivojlantirish, ta'lim-tarbiya berish orqali bolalarni maktab ta'limign sifatli tayyorlash, bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olishdir

Oilaviy MTTning vazifalari ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarni joriy etish, bolalarning hayotini muhofaza qilish va sog'lig'ini mustahkamlash, bola shaxsini sog'lom va yetuk, maktabda o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish, bolalarning intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishini ta'minlash, bolalarda xalqimizning yuksak ma'naviyati va insonparvarlik an'analariga sadoqat tuyg'ularini shakllantirish.

Oilaviy MTT ota-onalar bilan kelishuv bo'yicha qo'shimcha xizmatlar ko'rsatish (shu jumladan, o'qituvchilar, murabbiylar, tibbiyot xodimlarini taklif qilish); belgilangan tartibda tarbiyalanuvchilar sonidan kelib chiqib subudiya mablag'lari hisobidan 2,5 ta shtat birligigacha tarbiyachi va 2 ta shtat birligigacha tarbiyachi-yordamchini yollash, davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun belgilangan tartibda o'z mablag'lari hisobidan tashkilot xodimlarining malakasini oshirish, xizmatlar ko'rsatishdan tushgan mablag'lar hisobiga o'z xodunlari ishini qo'shimcha ravishda rag'batlantirish qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda Davlat budjeti mablag'lari hisobidan subsidiya olish huquqiga ega Oilaviy MTT rahbarlari: oilaviy MTT, uning xodimlari va tarbiyalanuvchilari to'g'risidagi ma'lumotlar tegishligicha NMTTBATga va "Bolalar bog'chasi maktabgacha ta'limni boshqarish axborot tizimiga kiritilishini ta'minlashga majbur, bolalar salomatligi, xavfsizligi, ta'lim-tarbiya sifati, NMTTTAT va "Bolalar bog'chasi" ATga kiritiladigan ma'lumotlarning ishonchliligi uchun shaxsan javobgandir

Oilaviy bog'chalarga 3 yoshga to'lmagan bolalarni ham qabul qilishga ruxsat beriladi.

«Maktabgacha ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni yanada rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Prezident qarori (PQ-322-son, 14.07.2022-y.) qabul qilindi.

Qarorga muvofiq, 2022-yil 1-sentyabrdan: Oilaviy nodavlat bog'chalarda:

qatnayotgan ijtimoiy ko'makka muhtoj oilalar farzandlari va maxsus kontingentlar soni tarbiyalanuvchilar sonining 70 foizidan kam bo'lganda, yetmagan qismiga boshqa oilalarning bolalarini qabul qilishga ruxsat etiladi;



tarbiyachi va tarbiyachi-yordamchi lavozimlari uchun 4,5 tagacha shtat birligini ajratishga ruxsat etiladi;

tarbiyachi va tarbiyachi-yordamchilarga budjetdan ish haqini qoplash uchun subsidiya to'g'ridan-to'g'ri ushbu xodimlarning plastik kartasiga o'tkazib beriladi;

Davlat-xususiy sheriklik asosida faoliyat yuritayotgan bog'chalarda, oilaviy bog'chalarda:

budjetdan to'lanadigan subsidiya va kompensatsiyalarni hisoblashda 3 yosh va undan katta yoshdagi, lekin 7 yil 8 oydan katta bo'lmagan yoshdagi tarbiyalanuvchilar hisobga olinadi;

ota-onalar to'lovi miqdorini mustaqil ravishda belgilab 3 yoshga to'lmagan bolalarni ham qabul qilishga ruxsat etiladi; Bunda 3 yoshga to'lmagan bolalarga Davlat budjeti mablag'lari hisobidan subsidiyalar ajratilmaydi (boquvchisini yo'qotgan ayollarning 2-3 yoshdagi farzandlari bundan mustasno);

Tabiiy gaz uchun kompensatsiya markazlashgan tabiiy gaz ta'minoti bo'lmagan, lekin isitishning boshqa turlaridan foydalanayotgan DXSh asosidagi va nodavlat bog'chalarga ham to'lanadi

Oilaviy MTTga bolalarni qabul qilish tegishli tibbiy xulosa asosida amalga oshiriladi

Oilaviy MTTda 5 kunlik ish haftasi uchun, qoida tariqasida, 9 soatli kunlik ish tartibi joriy qilingan Oilaviy MTT joylashgan hududda yashaydigan aholi talablaridan kelib chiqib 6 kvalik ish etiladi haftasi ham joriy etilishi mumkin.

Olaviy MTTga bolalarni qabul qilish va tashkilotdan chiqarish tartibi ushbu MTTng buyrug'i bilan amalga oshiriladi. Oilaviy MTTda o'quv yili yilning sentabridan boshlanadi va keyingi yilning 1- iyuniga qadar davom etadi 1-iyundan 1-sentabrgacha bo'lgan davr sog'lomlashtirish davri hisoblanadi.

Oilaviy MTTda tegishli oliy yoki o'rta maxsus pedagogik ma'lumotli shaxslar pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega. Oliy yoki o'rta maxsus pedagogik ma'lumotga ega bo'lmagan (tegishli hududlarda oliy yoki o'rta maxsus pedagogik ma'lumotli talabgorlar mavjud bo'lmagan) holatlarda Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan oilaviy nodavlat maktabgacha ta'lim yo'nalishi bo'yicha qayta tayyorlovdan o'tkazilgan shaxslar ham pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega.

Sud tomonidan yoki tibbiy xulosaga muvofiq bunday faoliyat bilan shug'ullanishi taqiqlangan shaxslarning pedagogik faoliyat bilan shug'ullanishiga yo'l qo'yilmaydi. Oilaviy MTTning pedagoglari va boshqa xodimlari bilan mehnat shartnomalari tuzish va ularni bekor qilish qonunchilik hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi. Oilaviy MTT rahbari belgilangan tartibda



pedagog kadrlar sha'ni va qadr-qimmatini himoya qiladi, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalari, mualliflik dasturlari, metodik qo'llanmalar va didaktik materiallar joriy etilishi uchun shart-sharoitlar yaratadi. Oilaviy MTT xodimlarining huquq va imtiyozlari qonunchilik hujjatlarida, ushbu tashkilotning ustavida, shuningdek, mehnat shartnomasida belgilanadi.

Oilaviy MTTning pedagog xodimlari quyidagi huquqlarga ega: oilaviy MTTni boshqarishda ushbu tashkilot ustavida belgilangan tartibda qatnashish, o'z sha'ni, qadr-qimmati va ishchanlik obro'sini himoya qilish, kasbiy faoliyatini amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratilishini talab qilish, o'z kasbiy faoliyatiga aralashuvdan himoyalanih; ta'lim oluvchilar va ularning ota-onalari tomonidan pedagog kasbiga hurmat bilan talab qilish. munosabatda bo'lishni Oilaviy MTTning pedagog xodimlari qonunchilik hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishlari mumkin.

Oilaviy MTTning pedagog xodimlari:

ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlarini tatbiq etishi, ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish bo'yicha o'ziga yuklangan vazifalar doirasida shart-sharoitlar yaratishi; bolalarga yuqori professional darajada ta'lim-tarbiya berish orqali maktabgacha ta'lim sifatini oshirishi; pedagog axloq-odobiga rioya qilishi, bolaning qadr-qimmatini hurmat qilishi, bolalarni tazyiqdan himoya qilishi, ularni mehnatga, ota-onaga hurmat, atrof muhitga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish ruhida tarbiyalashi o'zining kasbiy ko'nikmalarini va pedagogik mahoratini doimiy ravishda takomillashtirishi shart

Oilaviy MTT faoliyatini nazorat qilish uni tashkil etgan yakka tartibdagi tadbirkor shuningdek qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi Oilaviy MTT tomonidan maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat talablarining va ta'lim-tarbiya dasturlarining bajarilishini nazorat qilish Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan amalga oshiriladi. Oilaviy MTTni attestatitayadan o'tkazish, ularning faoliyatini vaqtincha to'xtatib turish va qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi

2022-yil 1- sentabrdan davlat-xususiy sheriklik asosida faoliyat yuritayotgan bog'chalarda, oilaviy bog'chalarda:

- budjetdan subsidiyalar xodimlarning ishga kelib-ketishi hamda tarbiyalanuvchilarning davomatidan kelib chiqib nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish axborot tizimida avtomatik hisoblab chiqiladi;



- xodimlarning ishga kelib-ketishini hisobga olish hamda tarbiyalanuvchilarning davomatini yuritish mobil ilova yordamida shaxsni biometrik identifikatsiya qilish texnologiyasi orqali amalga oshiriladi;
- hisobot oyida tarbiyalanuvchilarning oylik davomati ro'yxatga olingan tarbiyalanuvchilarga nisbatan 40 foizdan kam bo'lganda, ushbu oy uchun budjetdan ish haqi to'lanmaydi.

Xulosa Xulosa qilib aytganda, bola shaxsini shakllantirishda oilaviy nodavlat ta'lim tashkilotlarimizning ham o'rni beqiyos. Oilaviy nodavlat tashkiloti tarbiyachisi ham bolalar shaxsini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim asosida ularning aqliy, intellektual, emotsional, jismoniy, va ma'naviy aspektlarini inobatga olgan xolda mukammal bilim bilan qurollantiradilar. Bu esa barcha maktabgacha ta'lim tashkilotlari singari "Ilk qadam" Davlat talablari asosida bolaning beshta indikatorlarni rivojlantirishga doir bilim, ko'nikma va malakalarga va mustahkam aqliy salohiyatga ega bo'lishlariga o'z hissasini qo'shadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 30.07.2018-yildagi 595-son qarori
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 14.07.2022-yildagi PQ-322-son qarori
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 02.08.2022-yildagi 426-son qarori
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Mirziyoev SH.M. Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish haqidagi 2020-yil 30-yanvardagi PQ-4581-son qaror
5. Mirziyoev SH.M. 2017. 30 sentyabr. Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish haqidagi PQ-3305-sonli farmoni. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 30.09.2017 y., 07/17/3305/0038-son).

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Oilaviy nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining faoliyati, undagi ta'lim-tarbiya jarayoni va tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar uchun davlat tomonidan yaratilgan imkoniyatlar haqida bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описывается деятельность семейных негосударственных дошкольных образовательных организаций, образовательный процесс и возможности, создаваемые государством для педагогов и учащихся.

SUMMARY

This article describes the activities of family non-state preschool educational organizations, the educational process and the opportunities created by the state for teachers and students.



USLUBCHI TARBIYACHILARINI MALAKA OSHIRISH MOHIYATI

Maxmudova D.B.

ISFT instituti dotsenti

Tayanch soʻzlar: tizim, taʼlim, malaka oshirish, maktabgacha taʼlim, uslubchi, tarbiyachi, tarbiya.

Ключевые слова: система, образование, повышение квалификации, дошкольное учреждение, стилист, воспитатель, воспитание.

Key words: system, education, advanced training, preschool, stylist, educator, upbringing.

Maktabgacha taʼlim bolaning sogʻlom, har tomonlama kamol topib shakllanishini taʼminlaydi, unda hayotni anglash, oʻqishga intilish hissini uygʻotadi, boshlangʻich taʼlim olishga tayyorlaydi. Bunda tarbiyachilarimizni oʻrni beqiyos.

Kasblarning eng faxrlisi tarbiyachilik kasbi hisoblanadi. U yosh avlodimizni xalqimizning munosib farzandlari qilib tayyorlashdek muhim, faxrli va ish bilan birga masʼulyatli vazifani bajaradi. Tarbiyachining siyosiy etukligi bolalarni tarbiyalash sifati uchun xalq hamda jamiyat oldidagi oʻz masʼuliyatini anglashga, taʼlim-tarbiya vazifalarini ijodiy yondashishga, oʻz mahoratini doimo takomillashtirib borish va ishdagi hamkasblarini oʻsishiga yordam beradi.

Uslubchi taʼlim-tarbiya uslublarini mukammal egallagan, siyosiy ongi, dunyoqarashi keng, yuksak maʼnaviy fazilatlar sohibi, tadbirkor, kamida bitta xorijiy tilni biladigan pedagog tarbiyachilar orasidan tayinlanadi hamda ular doimiy malaka oshirib turishlari lozim.

Malaka oshirishning bevosita va bilvosita shakllarini oʻzaro bir-birini toʻldirish tamoyillari asosida amaliyotga joriy etish orqali taʼlim tashkilotlarining boshqaruv hamda pedagog kadrlar va uslubchilarning mustaqil oʻzini oʻzi shaxsiy va kasbiy rivojlantirish motivlarini ragʻbatlantirish, shuningdek oʻquv-tarbiya jarayonini yuqori ilmiy-uslubiy darajada taʼminlash, malakaviy talablar,



o'quv rejalari va dasturlari asosida kasbiy va pedagogik mahoratni doimiy ravishda rivojlantirishga ko'maklashish uchun zarur bo'lgan kasbiy bilimlar, ko'nikmalar va mahoratlarni muntazam ravishda yangilab borish uzluksiz malaka oshirish jarayonlarining maqsadi hisoblanadi.

Tajribali uslubchi tashabbuskorligi va ishga ijodiy yondashish g'oyalarini umumlashtira bilishi, aniq maqsadni ko'zlab faoliyat yuritishi, har bir tarbiyachining imkoniyat va qobiliyatlarini e'tiborga olishi bilan ajralib turadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti uslubchisining ta'lim-tarbiya yunalishidagi faoliyatining samaradorligi, uning obro'-e'tibori ko'p jihatdan pedagoglar jamoasi, eng avvalo, tashkilot rahbariyatining jipsligi, uyushqokligi va bir yoqadan bosh chiqarib faoliyat yuritishiga bog'liqdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida:

- ta'lim-tarbiya ishlarini talab darajasida amalga oshirish;
- tarbiyachilarda mehnat intizomiga qat'iy amal qilish ko'nikmasini shakllantirish;
- bir-birining kamchiliklariga tanqidiy munosabatni shakllantirish,
- mehnat va ijodiy faolligini oshirish orqali ish samaradorligini ko'tarish;
- tarbiyachilar bilan ularning ruhiyatini inobatga olgan holda ishlash salohiyati;
- qabul qilingan qarorlarning o'z vaqtida va sifatli bajarilishini ta'minlash uslubchidan yuksak bilim va malaka, katta tajriba hamda ko'plab ma'naviy fazilatlar sohibi bo'lishni talab etadi. SHuning uchun ishini endi boshlayotgan har bir yosh mutaxassis yordam va maslahatga muhtojligini e'tiborga olib, uni etarli bilim va tajribaga ega murabbiyga birlashtirish maqsadga muvofiqdir. Ustoz shogird asosida mahorati, ko'nikma va malakasini oshirib borishi kerak.

YOsh mutaxassisning kasb mahoratini egallab olishi, jamoada obro'-e'tibor qozonishi oson kechmaydi. Shuning uchun ham uslubchining asosiy vazifalaridan biri - yosh mutaxassisning etuk tarbiyachi-pedagoglarning ilg'or ish tajribasi va usullarini egallash, o'z ustida tinimsiz ishlab, bilim doirasini kengaytirib borish va ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy etish borasidagi intilishlarini har jihatdan qo'llab-quvvatlash, zarur hollarda amaliy yordam va maslahat berishdan iborat.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining tarbiyachi pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning uzluksiz malakasini oshirish yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash sifatiga qo'yiladigan talablar asosida quyidagilarga yo'naltirilgan:



- kasbiy mahoratini muntazam oshirish asosida ularning ilmiy va amaliy tadqiqotlar, innovatsiyalar, shuningdek jarayonini tashkil etishning zamonaviy sohalaridagi ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- yuqori samarali zamonaviy ta‘lim va innovatsion texnologiyalar, ilg‘or xorijiy tajribani keng joriy etgan holda tarbiyachi - pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning uzluksiz malakasini oshirish bo‘yicha malaka talablari, o‘quv rejalari va dasturlarini doimiy yangilab borish;
- faoliyatini zarur darajada tashkil etish va samaradorligini ta‘minlash;
- butun jahon Internet axborot tarmog‘i, multimedia tizimlari va masofadan o‘qitish usullaridan foydalangan holda, ilg‘or pedagogika, axborot-kommunikatsiya va innovatsion texnologiyalarni egallash, ularni ish faoliyatiga faol tatbiq etish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- chet tilini amaliy o‘zlashtirish darajasini oshirish va undan o‘z kasbiy mahoratini, pedagogik va ilmiy faoliyatini muttasil oshirib borish uchun keng foydalanish;
- malaka oshirishning bilvosita shakllarini amaliyotga to‘liq joriy etish,
- kadrlarning ilmiy va ilmiy-pedagogik faoliyati natijalarini inobatga oladigan, tabaqalashtirilgan uzluksiz malaka oshirish jarayonlarini rivojlantirish asosida malaka oshirishning muqobil shakllarini joriy etish.

Maktabgacha ta‘lim tashkiloti uslubchisining yana bir ma‘suliyatli ishlaridan biri xujjatlarni to‘g‘ri va o‘z vaqtida rasmiylashtirishdir. Buning uchun u o‘z ustida muntazam ishlab yangi qaror buyruq va xujjatlarni o‘rganib borishi zarur. Uning asosiy hamda doimiy etiborida bo‘ladigan hujjatlari qatoriga guruhlardagi ta‘lim-tarbiya va sog‘lomlashtirish ishlarini nazorat qilish daftari kiradi. Unda uslubchi guruhlarda bolalarning o‘quvi, o‘yin-mashg‘ulotlari, mehnat faoliyatini o‘rganishga doir ishini; tarbiyachilar ishining sifatini; bolalar tomonidan dasturning turli bo‘limlari bo‘yicha egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarining tahlili; bolalarda xulq-atvor madaniyati, ma‘naviy-axloqiy sifatlarni, jamoada yashash ko‘nikmalarini qay darajada egallaganini qayd etadi. Uslubchi tarbiyachilar ishidagi yutuq va kamchiliklarni tahlil etar ekan, ular duch kelgan muammo va qiyinchiliklarning sabablarini aniqlab, ta‘lim-tarbiya ishlarini yaxshilash yo‘llarini aks ettiradi.

YUqorida bayon etilgan fikr-mulohazalarni e‘tiborga olgan holda, qaysi sohada rahbarlik qilishidan qat‘iy nazar, islohotlar mohiyatini, maqsad va vazifalarini, ularni amalga oshirish yo‘llari va usullarini to‘g‘ri tushunadigan, ilg‘or boshqaruv g‘oyalari, tajribasi va yutuqlarini o‘zlashtirgan yangi kadrlarni, tom ma‘noda liderlarni tarbiyalab voyaga etkazishga ham bevosita taalluqlidir.



Malaka oshirish jarayonida bu masalaga yangicha yondashuv va yangicha metodikalar o'rgatilishi orqali erishish mumkin.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi Qonuni.
2. 2019 yil 13 may, 391-son O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi" Qarori.
3. 2018 yil 30 sentyabr, PQ-3955-son O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" Qarori
4. Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 21 noyabrda 929-son Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbar va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish institutining Ustavi.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari uslubchi va tarbiyachilarini ish faoliyati vazifalari va ularni bajarishda malaka oshirish tizimi ahamiyati to'g'risida so'z boradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining tarbiyachi pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning uzluksiz malakasini oshirish yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash sifatiga qo'yiladigan talablar yoritib berilgan

РЕЗЮМЕ

В данной статье речь пойдет о задачах трудовой деятельности стилистов и воспитателей дошкольных образовательных организаций и актуальности системы повышения квалификации при их выполнении. Переподготовка учебно-педагогических кадров дошкольных образовательных организаций и их непрерывная квалификация освещены требования к качеству подготовки высококвалифицированных специалистов.

SUMMARY

This article will talk about the tasks of work activities of stylists and educators of preschool educational organizations and the relevance of the system of professional development in their performance. Retraining of educational pedagogical personnel of preschool educational organizations and their continuous qualification are highlighted the requirements for the quality of training of highly qualified specialists.



KASBGA YO'NALTIRISHDA BOLA QOBILYATI VA QIZIQISHINI HISOBGA OLISHNING DOLZARBLIGI VA AHAMIYATI

Ahmedova L.A.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbar va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti tayanch doktranti

Tayanch so'zlar: uzluksiz ta'lim, faoliyat, xulq, qiziqish, qobilyat, kasbga yo'naltirish, ijodiy qobilyat, badiiy qobilyat, pedagog, usul, vosita, dastur, ota-ona, hamkorlik, ijodkorlik.

Ключевые слова: непрерывное образование, активность, поведение, интерес, способности, профессиональная направленность, творческие способности, художественные способности, педагог, метод, инструмент, программа, родитель, сотрудничество, творчество.

Key words: lifelong education, activity, behavior, interest, abilities, professional orientation, creativity, artistic abilities, teacher, method, tool, program, parent, cooperation, creativity.

Maktabgacha ta'lim sohasi uzluksiz ta'lim tizimining birlamchi bo'g'ini hisoblanib, u har tomonlama sog'lom va barkamol bola shaxsini tarbiyalash va maktabga tayyorlashda g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Inson kasb faolligida "xarakat", "faoliyat", "xulq" tushunchalari bilan chambarchas bog'liq. Shaxs aynan turli kasb faolliklar doirasida shakllanadi, o'zligini namoyon qiladi xam. Demak, kasb faolligi yoki inson kasb faoliyati passiv jarayon bo'lmay, u ongli ravishda boshqariladigan faol jarayondir. Inson kasb faolligini mujassamlashtiruvchi xarakatlar jarayoni kasb faoliyati deb yuritiladi. Ya'ni, kasb faoliyati - inson ongi va tafakkuri bilan boshqariladigan, undagi turli-tuman ehtiyojlardan kelib chiqadigan, xamda tashqi olamni va o'z-o'zini o'zgartirish va takomillashtirishga qaratilgan uziga xos faollik shaklidir. Bu - moddiy ne'matlar yaratishga qaratilgan mehnat faoliyati, bu - yangi kashfiyotlar ochishga qaratilgan ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati va shunga o'xshash. Xar qanday kasb faoliyati real shart-sharoitlarda, turli usullarda va turlicha ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Qilinayotgan xar bir xarakat ma'lum narsaga -predmetga qartilgani uchun xam, faoliyat predmetli xarakatlar majmui sifatida tasavvur qilinadi. Masalan, ma'ruzani konspekt qilayotgan talabaning predmetli xarakati yozuvga qaratilgan



bo'lib, u avvalo o'sha daftardagi yozuvlar soni va sifatida o'zgarishlar qilish orqali bilimlar zaxirasini boyitayotgan bo'ladi. Kasb faoliyatining va uni tashkil etuvchi predmetli xarakatlarni aynan nimalarga yo'naltirilganligiga qarab, avvalo tashki va ichki kasb faoliyati farqlanadi.

Tashki kasbiy faoliyat shaxsni o'rab turgan tashqi muxit va undagi narsa va xodisalarni o'zgartirishga qaratilgan faoliyat bo'lsa, ichki kasbiy faoliyat birinchi navbatda aqliy faoliyat bo'lib, u sof kasbiy psixologik jarayonlarning kechishidan kelib chiqadi. Kelib chiqishi nuqtai nazaridan ichki-aqliy, psixik kasbiy faoliyat tashki predmetli faoliyatdan kelib chiqadi. Dastlab predmetli tashki faoliyat ro'y beradi, tajriba orttirib borilgan sari, asta-sekin bu xarakatlar ichki aqliy jarayonlarga aylanib boradi. Xar qanday sharoitda xam barcha xarakatlar xam ichki psixologik, ham tashqi-muvofiqlik nuqtai nazaridan ong tomonidan boshqarilib boradi. Xar qanday faoliyat tarkibida xam aqliy, xam jismoniy-motor xarakatlar mujassam bo'ladi. Agar o'ylayotgan odamni ziyraklik bilan kuzatsangiz, undagi etakchi kasbiy faoliyat aqliy bo'lgani bilan uning peshonalari, ko'zlari, xattoki, qo'l xarakatlari juda muxim va jiddiy fikr xususida bir to'xtamga kelolmayotganligidan, yoki yangi fikrni topib undan mamnuniyat xis qilayotganligidan darak beradi.

Kasb tanlash faoliyatini oqilona tashkil etish uchun mamlakatimiz qaysi soxa mutaxassislariga muxtojligini nazarda tutish va shunga yarasha maktab o'quvchilarini ularning mayli, intilishi, qiliqishi, imkoniyati, aqliy va jismoniy qobiliyatlariga qarab, hamda u yoki bu kasbga yaroqliligini aniqlab, so'ngra kasbga yo'llash kerak.

Kasbga yo'naltirish - bu ilmiy asoslangan va o'zini kasbini jamiyat ehtiyojlari sifatida, shuningdek, o'zini qiziqish va qobiliyatlarini xisobga olib, turg'un kasb tanlash uchun xayotga kirayotgan yoshlarga yordam beradigan psixolog-pedagog, tibbiyot va davlat tadbirlari tizimidir. Bolalikda ma'lum bo'lganidek, bolaning hayollari va hayollari juda muhim rol o'ynaydi. Ammo qancha odam bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish kerakligini o'ylaydi. Afsuski, ko'pchilik kattalar bolaning hayollarini rivojlantirishga etarlicha e'tibor bermaydi, bu esa kelajakda bolalarning imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklaydi. Ijodkorlik har bir inson hayotida juda muhim rol o'ynaydi. Tasavvur va fantaziya har ikki munosabatlarda ham, ishda ham odamlarga yordam beradi, lekin eng muhimi, ijodiy insonlar har qanday biznesda muvaffaqiyatga erishishga yordam beradigan o'zligini namoyon eta oladi. Shunday qilib, agar bola tasavvurning etishmasligidan aziyat chekmasa ham, ota-onalar o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga e'tibor berishlari kerak.

Har qanday inson, jumladan, maktabgacha yoshdagi bola ham yoqimli va yoqimsiz hissiyotlar qo'rshovida yashaydi. Yoqimli hissiyotlarga quvonch, hayrat,



qiziqish kabilar kirsar, yoqimsiz hissiyotlarga qo'rquv, alam, jirkanish, nafrat, uyalish kabilarni kiritish mumkin. Boshqa yoqimli hissiyotlar kabi qiziqish har bir inson hayotida muhim o'rin egallaydi. Qiziqish faol ruhiy kategoriya sifatida bolaning kelajakda kasb tanlashiga katta ta'sir ko'rsatadi. Psixologiyada kasb tanlashda qiziqish (o'quv-biluv, kasbga qiziqish), moyillik, layoqat, xarakter, temperament kabi subyektiv omillar, shuningdek, salomatlik holati, tayyorgarlik darajasi, kasblar olamidan qanchalik xabardorligi kabi obyektiv omillarning ahamiyati alohida e'tirof etiladi. Shuningdek, kasb egallashda motivlar, ular bilan bevosita aloqador bo'lgan qiziqish, ehtiyoj va moyilliklarga ham katta e'tibor beriladi.

Kasbiy yo'lini belgilash (o'z-o'zini kasbiy belgilash) - insonda muayyan kasb haqida tasavvur, tushuncha va qiziqishlarning shakllanishi orqali unga moyillikning yuzaga kelishi demakdir. Qiziqish insonga xos ijobiy mohiyatga ega bo'lgan yoqimli hissiyot. U insonni atrof-olamni idrok etish va bilishga intilish tuyg'ularini qanoatlantiruvchi muhim psixik kategoriyalardan hisoblanadi, Qiziqish kategoriyalardan hisoblanadi. Qiziqish sababli bolada o'rganilayotgan narsaga ob'yektga nisbatan e'tibor, u bilan ko'proq shug'ullanish ehtiyoji vujudga keladi. Pedagogik atamalar lug'atida qiziqishga shunday ta'rif beriladi: "Qiziqish - 1) ob'yekt yoki hodisani anglash va biror faoliyat turini o'zlashtirishga moyillik; 2) o'zi uchun qimmatli va yoqimli bo'lgan muayyan narsa va hodisaga munosabat"

Ijodiy qobiliyatlarini aniqlash:

Kundalik hayotda ijodiy qobiliyatlarning asosiy rivojlanishi o'yin orqali amalga oshiriladi. O'yinda bolalar, ehtimol, bolalarning eng qiziqarli faoliyat doirasini aniqlashga qodir bo'lgan o'yinlarni yoqtirishlari mumkin. Shuning uchun o'yin - bu ijodiy qobiliyatlarni aniqlashning asosiy usullaridan biridir. Psixologlar sizning tasavvurlaringiz qanday darajada rivojlanayotganini va bolaning fikrlash tarzini belgilashga imkon beruvchi o'yin shaklida maxsus testlarni ishlab chiqdi. Ba'zi bolalar tasavvur kuchi bilan harakat qilishadi, boshqalari esa xotiraning tasvirini suratga olishga moyil. Ba'zan bolalar bunday o'yinlarda qatnashishni rad etishadi, bu esa bolaga alohida yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Bolalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish ham katta rol o'ynaydi. Ota-onalar bolaga nafaqat rivojlanish imkoniyatini berishlari, balki faol ishtirok etishlari kerak. Hech qanday holatda bolaga bosim o'tkaza olasiz, unga o'yinni o'ynashga yoki amaliy san'atda ishtirok etishga imkon bera olasiz. Xususan, bu xato musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish bilan ruxsat etiladi. Bolaning musiqaga bo'lgan qiziqishi etarli emasligi sababli, ota-onalar uni musiqa maktabiga berishga shoshilishadi. Bolalarda har qanday ijodiy qobiliyatni shakllantirish uchun nafaqat chaqaloqning moyilligini aniqlash, balki to'g'ri



yo'nalishda rivojlanish istagini kuchaytiradigan jiddiy ishlarni amalga oshirish kerak.

Bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish usullari va vositalari

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish vositasi sifatida deyarli barcha atrofda narsalar va vaziyatlardan foydalanishingiz mumkin. Ijodkorlik yaratishni, yaratishni anglatadi. Shuning uchun bolaning darslaridagi asosiy maqsad - uni qanday qilib tasvirlashni o'rgatish va oxirida nimani kashf etganini tushunishdir. Ba'zida, biz bilmagan holda, o'yin va muloqot orqali bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiramiz. Ammo, barkamol rivojlanish uchun mustahkamlik va uslubiyat zarur. Masalan, rivojlanish o'yinlarini o'ynab, bolani to'yga keltirmang. Agar qiziqish sizni zaiflashtira boshlaganini his qilsangiz, o'yinni qoldiring. Ammo uzoq muddatli tanaffuslar ham amalga oshirilmaydi. Bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish dasturini yaratishning eng yaxshi usuli. Dasturda rivojlanishning barcha usullari - vizual, og'zaki va amaliy bo'lishi kerak. Vizual usullar har qanday suratlarni ko'rish, chizilgan yoki haqiqiy ko'rishni o'z ichiga oladi. Masalan, bulutlarni o'rganayotganda, ular nimaga o'xshashligini aniqlang. Og'zaki usullarga aloqa, hikoyalar, suhbatlarning turli shakllari kiradi. Misol uchun, ertaklarning birgalikdagi tarkibi, o'z navbatida, bir uchastka bo'yicha hukmni o'ylaydi. Amaliy usullar o'yinlarni, turli modellarni yaratish va ulardan foydalanishni va rivojlanish mashqlarini bajarishni o'z ichiga oladi. Barcha usullarni birlashtirib, siz o'zingizning intellektual qobiliyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan bolaning keng qamrovli rivojlanishiga erishishingiz mumkin.

Badiiy qobiliyatlarni rivojlantirish: 1 yilgacha boshlanishi mumkin. Bu asrda bolalar ob'ektlar va ularning xususiyatlarini o'rganadilar. Kichiktoy ko'rinishida qog'oz uchun qog'oz, porloq qalam va markerlar uchun turli xil narsalarga duch kelish tavsiya etiladi. 2-3 yoshgacha kirish davri boshlanadi, bolalar o'zboshimchalik bilan chiziqlar va shakllar yasaydi va ranglar bilan juda qiziqishadi. Avval ota-onalar bolaning xavfsizligini nazorat qilishlari kerak. Bolalar 3 yoshga to'lganida, ota-onalar ishtirok etadilar. Birinchidan, chiziqlarni deklaratsiya qilish tavsiya etiladi, masalan, doira bir olma o'xshash, yo'lga chiziq. Bu bolalar rasmlari bilan chizilgan rasmlarga tushadi, qog'ozdagi o'zboshimchali tvitterdan mazmunli rasm chiqarish istagiga o'tish bor. Ushbu davrda chaqaloqni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash, uning ishida erkinlik berish muhimdir. Bola san'at maktabiga berish uchun chizishga etarli qiziqish paydo bo'lganda tavsiya etiladi.

Bolalar musiqa ijodiy qobiliyatini rivojlantirish

Musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish bolaning hayotining dastlabki kunlaridan boshlanishi mumkin. Bolalar tovushlar, ovozlar va intonatsiyalarga juda sezgir



bo'lib, ota-onalarning kayfiyatini va ahvolini osongina bilishadi va musiqa yoki televizor tovushlariga uzoq vaqt ta'sir qilish bezovta va bezovtalanadi. Axir, bolalar musiqa bilan tanishish lullabies bilan boshlanadi. Yoshi katta yoshdagi bolalar ishlarini tinglash, qo'shiqlarni birgalikda o'rganish, musiqa asboblari bilan badiiy mashqlar o'tkazish. Bolaning musiqiy qobiliyatini uyg'un rivojlanishi faqat ota-onalarning faol ishtiroki va qiziqishi bilan mumkin. Bolalar ijodiy qobiliyatini rivojlantirish uchun asos - bu birinchi navbatda erkinlikdir. Ota-onalar bolani majburlash va majburlamasliklari kerak. Bu borada muvaffaqiyatga erishish uchun sabr-toqat va muayyan taktika talab etiladi - ota-ona bolaning fikrini tinglashi, har qanday ijodiy faoliyatga bo'lgan qiziqishini rag'batlantirishi kerak.

Adabiyotlar:

1. "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PQ-4312, 2019 y.
2. "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturi //Takomillashtirilgan ikkinchi nashr. – Toshkent, 2018.
3. "O'yin orqali ta'lim olish". Metodik qo'llanma. (birinchi nashr). Grosheva I.V., Mikailova U.T., UNICEF. Toshkent, 2020.
4. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida ta'lim jarayonini rejalashtirish. Metodik qo'llanma. (birinchi nashr). Shin A.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Grosheva I.V., Mikailova U.T., UNICEF. Toshkent, 2020.
5. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim dasturlarini ishlab chiqish. Metodik qo'llanma. (birinchi nashr). Grosheva I.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Tashmuxeamedova F.B., Mikailova U.T., Rustamova M.E., UNICEF. Toshkent, 2020.
6. "Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish" M.Fayzullayev, T., 2011.
7. "Kasblar. Nima ular?" . O'qituvchilar, tarbiyachilar va ota-onalar uchun kitob. Shoryigina T.A. – M. Gnome,2013.

РЕЗЮМЕ

Har qanday sohada muvaffaqiyatga erishishning asosida inson o'sha bajarayotgan ishiga nisbatan qizishi yotadi. Kishi o'z kasbiga nisbatan muhabbatda bo'lhanda juda ham yuqori natijalarga erishib boraveradi. Sevgan kasbida faoliyat yuritadigan insonda har tomonlama o'zini erkin va baxtli his qiladi desak mubolag'a bo'lmaydi. Buning uchun bolada kasb tanlash uchun erkinlik berish, shu bilan bir qatorda uning qiziqish va qobilyatlarini hisobga olgan holda mahoratli pedagog kasbga to'g'ri yo'naltira olishi lozim.

РЕЗЮМЕ

Основа успеха в любой сфере лежит в энтузиазме человека к делу, которым он занимается. Когда человек влюблен в свою профессию, он достигает очень высоких результатов. Не будет преувеличением сказать, что человек, работающий по любимой профессии, чувствует себя свободным и счастливым во всех отношениях. Для этого необходимо предоставить ребенку свободу выбора профессии, и в то же время квалифицированный педагог должен уметь направить его к профессии, учитывая его интересы и способности.

SUMMARY

The basis of success in any field lies in a person's enthusiasm for the business in which he is engaged. When a person is in love with his profession, he achieves very high results. It will not be an exaggeration to say that a person working in his favorite profession feels free and happy in all respects. To do this, it is necessary to provide the child with freedom to choose a profession, and at the same time, a qualified teacher must be able to direct him to a profession, taking into account his interests and abilities.



DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK TUSHUNCHASI, SHAKLLARI, MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA UNING JORIY ETILISHI

Xusanova D.B.

*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish instituti mustaqil tadqiqotchisi*

Tayanch soʻzlar: davlat-xususiy sheriklik, kompleks, tizimli, konsepsiya, didaktik va konsessiya.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, комплексное, системное, концепция, дидактика и концессия.

Key words: public-private partnership, comprehensive, systemic, concept, didactics and concession.

Maktabgacha ta'lim tizimi yosh avlodni har tomonlama rivojlantirish, ularda ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni qaror toptirish, mustaqil fikr yuritish va bolalikdan o'qish-o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirish, ta'limning keyingi bosqichiga tayyorlashda muhim o'rin tutadi.

Shu nuqtayi nazardan O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalarini belgilash, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining turli muqobil shakllarini tashkil etish, ta'lim mazmuni va metodikasini takomillashtirish, maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarning sog'ligi va sog'lom ovqatlantirilishiga alohida e'tibor qaratish, ularning maktabgacha ta'lim tizimiga yanada kengroq qamrab olinishini ta'minlash maqsadida bir qator muhim islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2017-yil 30-sentyabrdagi PF-5198-son Farmoni bilan sohada yagona davlat siyosatini yuritish maqsadida Maktabgacha ta'lim vazirligi hamda uning hududiy bo'linmalari tashkil etildi.

Mazkur Farmonda Maktabgacha ta'lim vazirligining asosiy vazifalari va faoliyati yo'nalishlari belgilab berildi. Ushbu vazifalardan kelib chiqib, o'tgan davr davomida sohaga tegishli me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish, maktabgacha ta'limga bolalar qamrovini kengaytirish, maktabgacha ta'lim



tashkilotlarining moddiy-texnika bazasini takomillashtirish, ilg'or tajribalar asosida ta'lim-tarbiyaning samarali shakllarini joriy etish, tarbiyalanuvchilarni sifatli ovqatlantirish, ularning hayoti va salomatligini muhofaza qilish kabi sohalarda bir qator ijobiy ishlar amalga oshirildi.

Jumladan, sog'lom raqobat muhitini yaratish hisobiga nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari sonini ko'paytirish, bolalarning bosqichma-bosqich maktabgacha ta'limga qamrab olinishini ta'minlashga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi hamda kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Ayni paytdagi maktabgacha ta'lim sohasi oldiga qo'yilgan eng muhim vazifa maktabgacha ta'lim tashkilotlarining muqobil turlarini tashkil etish hisobiga tizimga bolalar qamrovini ko'paytirish belgilandi va uning yechimlaridan biri sifatida iqtisodiyot sohalari orasida birinchi marta maktabgacha ta'lim tizimida davlat-xususiy sheriklik munosabatlari joriy etildi.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim agentligi (sobiq Maktabgacha ta'lim vazirligi) va xususiy sherikning belgilangan muddatga huquqiy jihatdan rasmiylashtirilgan, davlat-xususiy sheriklik loyihasini amalga oshirish uchun xususiy sherik o'zining resurslarini birlashtirishiga asoslangan hamkorligi.

Davlat-xususiy sheriklik loyihasi - ijtimoiy sohani rivojlantirish ya'ni maktabgacha ta'limga bo'lgan qamrovni oshirish maqsadida, xususiy investitsiyalarni jalb etish yoki ilg'or boshqaruv tajribasini joriy etish asosida amalga oshiriladigan tadbirlar majmui.

Davlat-xususiy sheriklik loyihasining konsepsiyasi - davlat sherigi yoki xususiy sherik tomonidan tayyorlanadigan, davlat-xususiy sheriklik loyihasini amalga oshirishni belgilashga doir tanlovni asoslab beradigan, mazkur loyiha qiyamatini va tasnifini belgilaydigan, uni amalga oshirishning samaradorligi va muhimligi asoslarini, asosiy tavsifnomalari va o'ziga xos xususiyatlarini, hamda jalb qilinadigan investitsiyalarining qaytarilishini ta'minlash mexanizmlarini o'z ichiga olgan hujjat.

Davlat sherigi - davlat tashkilotlari, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari, shuningdek Hukumat tomonidan vakolat berilgan boshqa tashkilotlar yoki ularning birlashmalari uning nomidan ish yuritadi. Maktabgacha ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan loyihalarda davlat sherigi O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning huzuridagi Maktabgacha ta'lim agentligidir.

Xususiy sherik - bitimi imzolangan yoki bitim tuzish istagini bildirgan yuridik yoki jismoniy shaxs. Davlat boshqaruvi organlari xususiy sheriklar bo'la olmaydi, hamda xususiy sheriklar tarafida ishtirok eta olmaydi.



Bitim - taraflarning huquqlari, ularning majburiyatlari va javobgarligini, shuningdek loyihani ijro etishning boshqa shartlarini belgilab beradigan davlat sherigi va xususiy sheriklar o'rtasida imzolangan yozma shartnomadir.

O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Fuqarolik kodeksini (FK) 101-moddasiga ko'ra, bitimlar deb, fuqarolar va yuridik shaxslarning fuqarolik huquq va burchlarini belgilash, o'zgartirish va bekor qilishga qaratilgan harakatlarga aytiladi.

Bitim va shartnoma o'rtasida muayyan bir farqlar mavjud. Bitim to'g'risida FKning 101-moddasida berilgan ta'rifda u bitim tuzuvchilarning harakatlaridan iborat ekanligi belgilangan. Shartnoma esa FKning 353-moddasiga asosan ikki yoki bir necha shaxsning kelishuvi natijasida yuzaga keladi. Demak, shartnoma va bitim o'rtasidagi farqlardan biri shundaki, bitim harakatdan kelib chiqsa, shartnomada ushbu harakatning o'zi kifoya bo'lmay, ikki yoki undan ortiq shaxsning kelishuvi ham talab etiladi.

Bitim muayyan bir huquqiy oqibat tug'dirishi, uning vositasida huquqiy natijaga erishilishi bilan qolgan yuridik faktlardan farqlanadi va shu sababdan bitimni "erk bayonnomasi", deb ham atash mumkin. Davlat tashkilotlari va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari ham belgilangan huquqiy oqibat va natija keltiruvchi hujjatlar qabul qila oladi, biroq ularda aynan erk muxtoriyati - ishtirok etuvchilarning umumiy xohishi mavjud emas hamda ularga nisbatan bitimlar to'g'risidagi barcha uchun umumiy bo'lgan qoidalarni qo'llab bo'lmaydi.

Davlatimiz rahbarining "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligini tashkil etish to'g'risida" 2017-yil 30-sentyabrdagi PQ-3305-son qaroriga asosan 2017-yilda Maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekiston ma'muriy islohotlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2022-yil 21-dekabrdagi PF-269-son Farmoniga ko'ra, Maktabgacha ta'lim vazirligi negizida O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzurida Maktabgacha ta'lim agentligi tashkil etildi.

Bugungi kunda, Maktabgacha ta'lim agentligi maktabgacha ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va uni amalda joriy etish, o'quv jarayonida yangicha pedagogik texnologiyalarni, moddiy-texnika bazasini yanada rivojlantirish va maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmog'ini oshirish, ularni o'quv-uslubiy, didaktik materiallar bilan ta'minlash va pedagog ishchi xodimlarning malakasini oshirish bo'yicha muhim maqsad va vazifalarni bajarib kelmoqda.

Maktabgacha ta'lim tizimi ayni paytda yurtimizdagi 3 yoshdan



7 yoshgacha bo'lgan 2,10 million bolani qamrab olgan bo'lib, bu maktabgacha yoshdagi bolalarning 72 foizini tashkil etadi. Taqqoslab ko'radigan bo'lsak, 2017-yilda 708 ming nafar, ya'ni 27,7 foiz bola maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qamrab olingan edi.

Shuningdek, hozirda respublikamizning barcha hududlarida maktabgacha ta'lim tashkilotlari sonining o'sishida ijobiy ko'rsatkichlar kuzatilmoqda. Hozirda respublikada 33 402 ta maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyat ko'rsatmoqda. Xususan, 2017-yilda ularning soni 5 211 tani tashkil etgan. Bundan tashqari, "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaroriga muvofiq, 2030-yilga kelib maktabgacha ta'limga maktabgacha yoshdagi bolalarning 80,8 foizini qamrab olish rejalashtirilgan.

Prezidentimiz tomonidan ajratilgan keng imtiyozlar zahirida o'tgan uch yil mobaynida maktabgacha ta'lim tizimi rivojiga mustahkam zamin yaratildi. Natijada Maktabgacha ta'lim tizimining me'yoriy-huquqiy bazasi sezilarli darajada takomillashtirildi. Vazirlik tashkil etilganidan buyon tizimning barcha yo'nalishlarida 109 ta normativ-huquqiy hujjat qabul qilindi. Bular jumlasiga uchta qonun, ikkita Prezident Farmoni, yigirmata Prezident Qarorlari, 52 ta Vazirlar Mahkamasining qarorlari, 9 ta Vazirlar Mahkamasining farmoyishlari, 23 ta idoraviy hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar kiradi. Bu hujjatlarning barchasi amaliy harakatlar uchun qo'llanma, shuningdek, Respublika maktabgacha ta'lim tizimining barqaror ravaq topishiga zamin bo'lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, tizimda qamrov ko'rsatkichi past bo'lgan hududlar, shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmog'i yetarlicha rivojlantirilmagan, demografik o'sish sur'atlari yuqori bo'lgan hududlarda qamrovni oshirish vazifasi turibdi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qamrovni oshirishda mamlakatimiz byudjetidan ajratilgan mablag'lar hisobiga investitsiya dasturlari doirasida yangi davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari tashkil etib kelinar, biroq bu yetarli emas. Chunki, qamrovni oshirishning eng samarali yo'llaridan biri, bu shubhasiz sohaga xususiy sektorni jalb qilishdir. Xususiy sherikka, ya'ni tadbirkorlarni jalb etishning yo'li bu ularga keng miqyosida imtiyozlar ajratishdir.

Yuqoridagi muammolarni hal qilish uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini yanada rag'batlantirish



va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 5-apreldagi PQ-3651-son qarori qabul qilindi. Mazkur qaror qabul qilinishi orqali maktabgacha ta'lim tizimida ilk marta davlat-xususiy sheriklik loyihalarini tashkil etish, ularni moliyalashtirish, ularga beriladigan imtiyozlar hamda davlat-xususiy sheriklik loyihalarining turlari batafsil ochib berilgan.

Qarorga asosan maktabgacha ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikning quyidagi shakllarini joriy etilgan:

nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining bino-inshootlarini qurish maqsadida yer uchastkalarini bepul asosda ijaraga berish;

davlat mulki hisoblangan bo'sh turgan obyektlarni, shu jumladan faoliyat ko'rsatmayotgan davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining bino-inshootlarini "nol" xarid qiymati bo'yicha sotish;

but qilinmagan davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ishlatilmayotgan bino-inshootlarini (yoki bir qismini) uzoq muddatga tekin foydalanish uchun xususiy sheriklarga berish;

faoliyat yuritayotgan davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari hududidagi yer uchastkalarini ijaraga tekinga berish;

faoliyat yuritayotgan davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining yer uchastkalarini qayta qurish va jihozlash hamda keyinchalik otaliqqa olish sharti bilan nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari obyektlarini qurish uchun tekinga taqdim etish;

konsessiya asosida qurish, rekonstruksiya qilish, ta'mirlash va jihozlash uchun ijaraga yer uchastkasi yoki bin-inshootlarini ajratish;

xususiy sherikka tegishli bo'lgan mulk negizida tashkil etilgan nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini moddiy tomondan ta'minlash shaklidagi davlat-xususiy sheriklikni amalga oshirish;

oilaviy asosdagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini moliyaviy, texnik va uslubiy jihatdan ta'minlash shaklidagi davlat-xususiy sheriklikni amalga oshirish;

otaliq shaklidagi filantropik faoliyat tarzida davlat-xususiy sheriklikni amalga oshirish;

xususiy sherikka tegishli yer va bino-inshootlarda nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotini tashkil etish shaklidagi davlat-xususiy sheriklikni amalga oshirish.

Адабиётлар:

"O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PQ-4312, 2019 y.

2. "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturi //Takomillashtirilgan ikkinchi nashr. – Toshkent, 2018.



3. “O’yin orqali ta’lim olish”. Metodik qo’llanma. (birinchi nashr). Grosheva I.V ., Mikailova U.T., UNICEF. Toshkent, 2020.

4. Shaxsga yo’naltirilgan yondashuv asosida ta’lim jarayonini rejalashtirish. Metodik qo’llanma. (birinchi nashr). Shin A.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Grosheva I.V ., Mikailova U.T., UNICEF. Toshkent, 2020.

5. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim dasturlarini ishlab chiqish. Metodik qo’llanma. (birinchi nashr). Grosheva I.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Tashmuxamedova F.B., Mikailova U.T., Rustamova M.E., UNICEF. Toshkent, 2020.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada davlat-xususiy sheriklik tushunchasi, shakllari, maktabgacha ta’lim tizimida uning joriy etilishi hamda bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimida davlat-xususiy sherikchilik asosida qilingan ishlar tahlili keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены понятие государственно-частного партнерства, его формы, его реализация в системе дошкольного образования, а также проведен анализ работы, проводимой на основе государственно-частного партнерства в системе дошкольного образования сегодня.

SUMMARY

This article presents the concept of public-private partnership, its forms, its implementation in the preschool education system, and also analyzes the work carried out on the basis of public-private partnership in the preschool education system today.



BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Muhammadiyeva G.Z.

*Termiz davlat pedagogika instituti boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi
2-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Norbo‘tayev X.B.

*Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim
fakulteti dekani pedagogika fanlari doktori (DSc.), professor.*

Tayanch so‘zlar: ekologik, madaniyat, metod, shakl, o‘quvchi, dars, ta‘lim, tushuncha.

Ключевые слова: окружающая среда, культура, метод, форма, учащийся, урок, образование, концепция.

Key words: ecological, culture, method, form, student, lesson, education, concept.

Mamlakatimizda ekologiya va atrof-muhit muhofazasi uzluksiz ta‘lim tizimining tarkibiy qismi sifatida rivojlantirilmoqda. Shuningdek, “Uzluksiz ekologik ta‘lim konsepsiyasi” amaliyotga tatbiq etilgan, ekologik ta‘lim mazmuni takomillashtirilib, moddiy-texnik bazasi modernizatsiya qilinmoqda. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “Atrof tabiiy muhit, aholi sog‘ligi va genofondiga putur yetkazuvchi ekologik muammolarning oldini olish” dolzarb vazifa sifatida belgilangan. Binobarin, ekologiyani ko‘p tarmoqli soha sifatida baholash, ekologiyaning axloqiy mohiyati va zamonaviy mazmuni, innovatsion tafakkur yuritish va yangicha yondashuvlarni ta‘lim jarayoniga tatbiq etishdan iborat.

Inson tabiatning bir bo‘lagi sifatida har doim ongli faoliyatni tashkil etib kelgan holda, unga bo‘lgan munosabatini ratsional yondashuv asosida amalga oshirgan. Shu nuqtai nazardan “ekologik madaniyat” tushunchasi muomalaga kiritilib, inson va tabiat munosabatlari inson omillari asosida qaror topgan. Bu esa o‘quvchi ruhiyati, tabiat go‘zalligi bilan hamohang barqarorlik kasb etishini



allaqachon anglab etganligidan dalolat beradi. Ekologik madaniyatning asosiy xususiyatlaridan biri, tabiiy munosabatlarga inson aralashuvi salbiy oqibatlariga olib kelishini oldindan bashorat qilish imkoniyatini yuzaga keltirgan.

Ekologik madaniyatni o'zlashtirgan o'quvchi o'z faoliyatini atrof-muhitni oqilona boshqarish talablariga bo'ysundiradi, atrof-muhitni yaxshilash to'g'risida g'amxo'rlik qiladi, uning yo'q qilinishiga va ifloslanishiga yo'l qo'ymaydi hamda atrof-muhitga inson tomonidan yetkaziladigan zararlarni kamaytirish borasida zaruriy ishlarni amalga oshiradi. Albatta bu jarayon inson salomatligi va psixikasiga ijobiy ta'sir ko'rsatib qolmasdan, boshqalarni ham bu borada sog'lom fikr yuritishga undaydi.

Ta'kidlash joizki, bugungi kunga qadar atrof-muhitning insonga psixologik ta'siri juda kam miqdorda qaratilgan. Aslida tabiiy muhitning o'zgarishi bevosita inson, uning psixologiyasi, xulq-atvori, xarakter xususiyati, tafakkur tarzi, yon atrofni idrok qilish, qolaversa fiziologiyasida ham o'zining ta'sirini ko'rsatishi bilan ahamiyatlidir.

Psixologik tadqiqotlarga ko'ra, ekologik madaniyat va atrof-muhitga ongli munosabatda bo'lish tushunchasi maktab yosh davri asosiy yetakchilik qilishi va shaxsni shakllantirishda hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Ushbu yoshda shakllangan asosiy qarashlar barqaror bo'lib, ko'p yillar davomida ularning asosiy xususiyatlari saqlanib qoladi. Jumladan, A.G.Ivanov, M.G.Berezina, V.P.Malsev, I.V.Pirumovalar tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra oliy asab faoliyati fiziologiyasi o'quvchilaridagi neyrodinamik jarayonlarning o'ziga xosligini isbotlagan.

Ushbu masalada tadqiqot olib borgan L.I.Bojovichning ilmiy-nazariy qarashlarida o'quvchilarda neoplazmalarni qayd etilganligi haqidagi qarashlar ilgari surilgan. Ekologik ta'limning subyekti sifatida maktab o'quvchisining xususiyatlarini aniqlashda L.I.Bojovich konsepsiyasini muhim uslubiy yondashuv sifatida e'tirof etish mumkin. Unda bolaning yoshga bog'liq psixologik xususiyatlari individualligi va u yosh bosqichidagi o'ziga xosligi bilan belgilanishi ta'kidlanadi.

Ta'lim jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini, avvalambor, shaxsning ma'naviy sohasiga ta'siri, uning yuksalishi, aqliy taraqqiyotni tashqi va ichki rivojlanish kombinatsiyasi bilan izohlanadi. Ushbu ichki munosabat o'quvchining tegishli yosh bosqichidagi aqliy rivojlanish dinamikasi va psixologik shakllanishini belgilaydi. Shuningdek, har bir yosh bosqichi oddiy individual xususiyatlar to'plami bilan emas, balki o'quvchi shaxsining shakllanishiga asos bo'luvchi rivojlanish tendensiyalari mavjudligi bilan tavsiflanadi.



Shaxsning atrof-muhitga bo'lgan munosabatini shakllanishining psixologik-pedagogik faktorlari bir qator tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan bo'lib, jumladan, N.D.Sokolova maktab o'quvchilarini tarbiyalashga insonparvarlik yondashuvini rivojlantirib, ular "dunyodagi o'z o'rnini" aniqlashtirishi va belgilab olishi zarurligini ta'kidlaydi. Bunda eng avvalo shaxsdan ongli ravishda qo'yilgan maqsadlar va qabul qilingan qarorlar asosida mustaqil harakat qila oladigan subpektga aylanish talab etiladi.

Psixologlarning ta'kidlashicha, zamonaviy ekologik ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirishda insonning ta'lim faoliyatidagi o'rni muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazarda olib qaraydigan bo'lsak o'qituvchining ta'lim - tarbiya tizimida xususan, atrof-muhit sohasida markaziy shaxs hisoblanadi. Ta'limning maqsadlari qanchalik aniq bo'lmasin, uning to'liq mazmuni, ta'lim usullari, vositalari va shakllari o'ziga xos hamda xilma-xildir. Biroq ular o'z-o'zidan tabiatga g'amxo'rlik qilayotgan yosh avlodni tarbiyalashda muvaffaqiyatni ta'minlay olmaydi.

Shuning uchun atrof-muhitni muhofaza qilishning murakkab va xilma-xil muammosi va uning barcha tarkibiy qismlarini biladigan, yosh avlod shaxsini shakllantirishga ijobiy psixologik ta'sir ko'rsatadigan, o'qitishda o'ziga xos yondashuvga ega bo'lgan, kompetent kadrlarga bo'lgan ehtiyoj borgan sari ortib bormoqda.

Ushbu masalani tadqiq etgan V.I.Medvedev va A.A.Aldashovalar ekologik ong konsepiyasi insonning tabiatdagi obyekt va jarayonlarga ta'siri bilan bog'liq bo'lgan, tabiiy o'zgarishlarga olib keladigan inson bilim va harakatlarining barcha sohasini qamrab olishi kerak, deb ta'kidlaydi.

V.A.Skrebes ekologik ongning asosiy xususiyatlarini hamda tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatgan holda uning ma'lum belgilarini tavsiflashga harakat qilgan va quyidagilarga ajratgan:

- birinchidan, ongning tabiiy olam obyektlari va hodisalari bilan markaziy tizimga asoslangan;
- ikkinchidan, ma'lum bir jamiyat va avlod uchun xarakterli bo'lgan tabiat bilan ekologik ta'sir o'tkazish standartlari;
- uchinchidan, muayyan madaniy va tarixiy tajribaning tabiiy kombinatsiyasi ma'lum bir toifadagi odamlar tomonidan singdirilgan degan qarashni ilgari surgan.

Ushbu tajriba ijtimoiy guruhda qabul qilingan va dunyo bilan o'zaro munosabatlarning ramziy funksiyalari orqali amalga oshirilgan. Muallif ekologik ongning asosiy xususiyat va belgilari sifatida quyidagilarni e'tirof etadi: o'zini aks ettirish, alomatlar, ramzlar, shu jumladan, insonning tabiiy



dunyoni idrok etishning og‘zaki vositalari yordamida vositachilik qilishi, ekologik ongning ijtimoiy tabiati, jamiyatda qabul qilingan qadriyatlar, me‘yorlar hamda shakllangan an‘analar bilan bog‘liq ichki dialog va boshqalar.

Shaxsning yo‘nalishini hisobga olgan holda shuni ta’kidlash kerakki, motivlar ehtiyojlar asosida paydo bo‘ladi, rivojlanadi va shakllanadi. Ehtiyojni rag‘batlantirish va motivasiya manbai sifatida o‘rganayotganda, faqat ongli ehtiyojlar motivasiya asosida yotishini hisobga olish kerak, chunki ongsiz ehtiyojlar jalb qilish holati uchun asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Insonni faoliyatga undovchi kuch nafaqat uning o‘zi, balki unga bog‘liq bo‘lmagan ehtiyojlar bo‘lishi mumkin.

Motivasiya darajasi aniq bir shaxsning motivlarida ijtimoiy ehtiyojlarning qay darajada aks etishi bilan farqlanadi. Bugungi kun insoniyatining eng muhim va zaruriy ehtiyojlaridan biri bu - yashab qolish va tiriklik manbai bo‘lgan tabiatni asrashdir. Bu jarayon insondan ongli faoliyatni talab qilgan holda muhim va hayotiy ehtiyojga aylangan barcha harakatlar tizimini ratsional qarashlarga muvofiqlashtirishni talab etmoqda.

Ushbu masalada ilmiy nuqtai nazardan yondashgan tadqiqotchilar L.M.Makarova, D.S.Deryabo va V.A.Yasvinlarning fikriga ko‘ra, ekologik ongning muhim xarakteristikasi bu tabiiy obyektlarni subyektiv idrok etishdir. Voyaga etgan yoshlarda tabiatga subyektiv munosabatlarning shakllanishi ma’lum qiyinchiliklar bilan bog‘liq bo‘lib, ba’zi mualliflar hozirgi sharoitda uni cheklangan vaqt ichida shakllantirish amalda mumkin emas deb hisoblashadi. Shuning uchun bu sohada strategik ishlarni yoshlikdan boshlash kerak, sababi yoshlar ongida tabiatga nisbatan kattalar singari antroposentrik va texnokratik munosabat shakllanmagan bo‘ladi.

Shuningdek, bolada bu yoshda atrof-muhitga nisbatan hissiy-emotsional hamda axloqiy va ekologik munosabat asoslari shakllanadi, uning ongida tabiat bilan bir butunlik tushunchasi qaror topib u bilan ajralmas yaxlit bir butunlikni his qilib yashaydi.

Shu tufayli yoshlarda ekologik ongni rivojlantirish, ekologik madaniyatni shakllantirish, tabiatga nisbatan hamdardlik va hurmatni tarbiyalash, ayrim ekologik muammolarni amaliy hal qilishda namoyon bo‘ladi. O‘quvchilarning ekologik ongini shakllantirish-tabiatni, uni himoya qiladigan va yaratadigan insonlarga nisbatan ongli ravishda to‘g‘ri munosabatni shakllantirish asosida amalga oshirilish maqsadga muvofiqdir.

Boshlang‘ich sinflarda ekologik ta’lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishga, xalqimizning umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligi, xalqimiz adolat, tenglik, ahil qo‘shnichilik va insonparvarlikning nozik kurtaklarini asrlar osha



avaylab asrab kelganligi, O'zbekistonni yangilanishning oliy maqsadi ana shu an'analarni qayta tiklash, ularga yangi mazmun bag'ishlash, zaminimizda tinchlik va demokratiya, farovonlik, madaniyat, vijdon erkinligi va har bir kishining kamol topishiga erishish uchun zarur shart-sharoitlar yaratishdir.

Demak, o'quvchilarga ma'naviy-ma'rifiy ishlar jarayonida mamlakat rivojlanishi va taraqqiy etishi bilan bog'liq masalalar yuzasidan tushunchalar berishda "ekologik madaniyat" tushunchasining mazmun-mohiyatini asoslab berilishi o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtai nazardan turmush tarzining tabiiy muhit hodisalari bilan bog'liqligi, o'quvchining kundalik hayotiga singishi hamda aqliy faoliyat va shaxsini rivojlanishidagi ta'siri har doim e'tiborda bo'lishi lozim. Sababi ekologik omillar inson aqliy rivojlanishining har qanday bosqichida etakchi manba bo'lib xizmat qilgan desak, mubolag'a bo'lmaydi. Har bir tashqi ta'sir va omillar shaxsning ichki hissiy munosabatlar o'zgarishlarini keltirib chiqaradi. Unda o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlari tashqi omillarning ta'sirini o'ziga xos tarzda aks ettiradi va faoliyatida ma'lum reaksiyalarni yuzaga keltiradi.

Ushbu omillarni hisobga olgan holda bizning qarashimizcha atrof-muhit hodisalaridan psixikaga maqsadli ta'sir qilish vositasi sifatida ta'lim jarayoniga qo'llashning omtipal variantlarini ishlab chiqish davr talabi sifatida qaralishi maqsadga muvofiqdir. Uning yordami bilan o'qituvchi o'quvchilarning ko'p qirrali faolligini rag'batlantiradigan tashqi sharoitlar bilan bog'liq o'quv tizimini shakllantiradi. O'quv faoliyatda ushbu shartlar o'quvchi va tabiatni bog'laydigan, tabiatga yo'naltirilgan faoliyatni tashkil qiluvchi munosabatlarning mukammal elementlariga aylantiriladi, o'qituvchi uning yordami bilan maktab o'quvchilarini ongiga ta'sir qiladi. Buning uchun:

- o'quvchi shaxsini rivojlanishga ta'sir etuvchi atrof-muhit bilan bog'liq tashqi va ichki holatlarining kombinatsiyasini ta'lim bilan bog'lash;
- o'quvchining tegishli yosh bosqichidagi aqliy rivojlanish dinamikasiga ta'sir etuvchi tashqi ta'sirlarni psixologik omillarni diagnostika qilish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish maboynida o'quvchilarda tabiat va inson o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklari haqida dastlabki tushunchalar hosil bo'ladi. Mashg'ulotlarni ochiq osmon ostida o'tkazish o'quvchilarni tabiat haqidagi faktlarni bir qadar tinchlantiradi va boyitadi. Chunki, kitobda o'qigan daraxtning tanasiga qo'l qo'yishi, sur'atini ko'rgan gulning muattar hidini to'yishi yoki qayrilgan butaga tirgovich qo'yishi, iliq nurlari bilan erkalayotgan quyosh orqali o'quvchilar tabiat bu ona ekanligini to'liq his qilishi ya'ni ekologik madaniyatni shakllanganligidan dalolat beradi.



Adabiyotlar:

1. Астафьева Л.С. Формирование экологической культуры студентов технических колледжей. Дисс. ... канд. пед. наук. - М. 2001. 205 с.
2. Гафуров М.Т. Формирование эколого-экономических знаний учащихся процессе изучения естественно-географических дисциплин. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Йошкар-Ола, 2012. - 24 с.
3. Вичканова О.Ф. Формирование опыта экологической деятельности у младших подростков в учреждении дополнительного образования. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Хабаровск, 2012.- 25 с.
4. Jumanova F.U. Kasb-hunar kolleji o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish (geografiya ta'limi misolida): ped.fan.nom. diss.... avtoref. Toshkent, 2010.-22 b.
5. Ibragimov R. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilish faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari: p.f.d., diss.- T.: O'zPFITI, 2005. - 265 b.

РЕЗЮМЕ

Maqolada boshlang'ich sinflarda ekologik madaniyatni shakllantirish asosida o'quv jarayoni sifatini oshirish, uning mazmuni, shakl va metodlari, nazariy, amaliy va tarbiyaviy ahamiyati, o'quvchilarga tabiiy fanlarga oid materiallarni o'qitishda ekologik talim-tarbiyani uzviylikda tashkil qilish orqali boshlang'ich sinf oquvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish infratuzilmasi keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье представлено повышение качества образовательного процесса на основе формирования экологической культуры в начальных классах, ее содержание, формы и методы, теоретическая, практическая и воспитательная значимость, а также формирование инфраструктуры экологической культуры у младших школьников. путем организации экологического образования при преподавании естественнонаучного материала.

SUMMARY

In the article, on the basis of the formation of ecological culture in primary classes, the quality of the educational process is increased, its content, forms and methods, theoretical, practical and educational significance, and the organization of ecological education in the teaching of natural science materials to students. The infrastructure for forming environmental culture in middle school students is presented.



MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNI INGLIZ TILIGA O'QITISH USULLARI

Xakimova D.A.

MTTDMQTMOI 3 bosqich tayanch doktranti

Tayanch so'zlar: ta'lim strategiyasi, vaziyatli o'yinlar, rolli o'yinlar, intonatsiya, reaksiya, kontekst.

Ключевые слова: образовательная стратегия, ситуационные игры, ролевые игры, интонация, реакция, контекст.

Key words: educational strategy, situational games, role-playing games, intonation, reaction, context.

Xorijiy tilni o'rganish bugungi kunda davr talabidir, ekan til o'rganishdagi keyingi ta'lim uchun bog'chadan poydevor qo'yish haqiqatan ham muhim vazifadir. Agar sizning hayotdagi shioringiz "Qiyinchiliklardan qo'rqma, ko'nglingni also tushirma va hamma narsada faqat shaxsiy o'sish sabablarini kashf et" bo'lsa, unda maktabgacha ta'lim tizimida ishlash aniq siz uchundir.

Maktab yoshidagi bolalarga ta'lim berish - bu pedagogika sohasidagi haqiqiy professional ishdir. Mutaxassis uchun ingliz tilidan tashqari, maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasini, aqliy va jismoniy rivojlanish xususiyatlarini mukammal bilish, o'qitish metodikasi va usullarini tushunish talab etiladi. Bundan tashqari, bu soha mutaxassisi ma'lum bir ko'nikmalar zaxirasiga ham ega bo'lishi muhim hisoblanadi:

- dars rejasi 100% bajarilmasligi mumkin va bunday holatlarda o'qituvchi sabrli va xotirjam bo'lishi lozim;
- bolalarga nisbatan do'stona munosabatda bo'lish hamda bola bilan uning darajasida o'ynash va gaplasha olish ko'nikmasiga ega bo'lish;
- har xil improvizatsiyalarga tayyor bo'lish, bolalarning his-tuyg'ulari va injiqliklariga tabiiy tarzda yechim berish;
- zamonaviy o'quv adabiyotlaridan xabardor bo'lish, shuningdek, o'qituvchilar uchun qiziqarli onlayn platformalarni, o'yinlar, qo'shiqlar, multfilmlar, krossvordlar joylashgan saytlarni bilish;



- bolalar bilimidagi kamchiliklarni aniqlay olish, noldan o'rgatish;
- ota-onalar bilan til topishish;
- o'qituvchi zimmasidagi mas'uliyatni tushunib, ingliz tilini ta'lim va rivojlanishning boshqa sohaları bilan bog'lashga harakat qilish.

Maktab yoshdagi bolalarni o'qitish usullari.

Shuni ta'kidlash kerakki, qanday ta'lim strategiyasi tanlanmasin, u quyidagi global maqsadlarni ko'zlashi lozim:

- bolada boshqa tilda muloqot qilishga yordam beruvchi bir qator malakalarni shakllantirish;
- o'z fikrlarini bildirish va maqsadlarga erishish uchun bilimlaridan foydalanish qobiliyatini rivojlantirish;
- bola keyinchalik maktab, kollej va oliy o'quv yurtlarida chet tilini o'rganishi uchun birlamchi poydevorni yaratish;
- o'rganilayotgan xorijiy til mamlakati madaniyatiga ijobiy munosabatni, boshqa xalqlarga qiziqishni shakllantirish.

Tanlangan metodologiya nafaqat sohaning barcha jihatlarini qamrab olishi, balki umuman nutq va aqliy funktsiyalarni rivojlantirishi kerak. Darhaqiqat, 5-6 yoshdagi bolalar so'zlashishni, tinglashni va nutqni tushunishni o'rganadi. Shunday qilib, malakali o'qituvchi quyidagilarni o'rgatadi:

- o'zbek va ingliz tillarida so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish;
- eshitish idroki va bolaning diqqati bilan ishlaydi;
- o'zbek va xorijiy tildagi bolaning so'z boyligini oshiradi;
- har ikki tilda ham grammatik tuzilmalarni to'g'ri qo'llanishini nazorat qiladi.

O'yin o'quv jarayonini tashkil etish shakli sifatida.

O'yin usuli 2 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun ideal usuldir. Bolalar juda ko'p qo'shiqlar, maqollar va so'zlarni qofiyalangan tarzda oson yodlashadi. Gap shundaki, o'yinlar vaqti-vaqti bilan o'tkazilmasligi kerak - ular to'liq ta'lim jarayoniga aylanishi shart. O'yin shakli ijobiy motivatsiya va ayni paytda samarali ta'lim vositasidir. Keling, qaysi o'yinlarning eng ko'p ishlatilishini ko'rib chiqaylik:

Vaziyatli va rolli o'yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish usuli sifatida.

Vaziyatni modellashtirish ko'plab shaxsiy fazilatlarni shakllantirishning muhim bosqichidir. Ulardan foydalanib pedagog maktabgacha yoshdagi bolalarni xavfli vaziyatlarda o'zini to'g'ri tutishga o'rgatishi, muammolardan chiqish yo'lini topish va shu yo'lda ingliz tilini o'rgatishi mumkin.

Eng keng tarqalgan ijodiy o'yinlar quyidagilardir:

- sotuvchi xaridor,



- shifokor bemor,
- ikki do'st,
- ertak qahramonlari,
- sayyoh va muxbir.

Ba'zan o'yinchoqlardan foydalaniladi, ular orqali ma'lum rollar ijro etilishi mumkin. O'yin davomida pedagog dialog o'tkazish, yodlangan so'zlarni yoki iboralarni takrorlash, improvizatsiya qilish, murojaat qilingan nutqni tushunish, to'g'ri reaksiyalarni shakllantirish, shuningdek, to'g'ri kommunikativ xatti-harakatlarni o'rgatishi mumkin. Bunday mashqlar juda mashhur kommunikativ o'qitish metodologiyasining bir jihati hisoblanadi.

Ijodiy o'yin usullari samaradorlik jihatidan yaxshi bo'lib, har bir darsda o'qituvchi yangi narsalarni o'ylab topishi mumkin, chunki tasavvurning chegarasi yo'q. Ijodiy o'yinlarning eng samarali va keng tarqalgan shakllari:

- **Bu nima?** O'qituvchi o'yinchoqlarni tarqatadi, keyin ularni birma-bir olib, "bu nima?", deb so'raydi. Bola ob'ektni nomlashi kerak. Maktabgacha yoshdagi bola ko'zlarini yumib, qo'lida nima borligini aniqlab, ingliz tilida aytishi kerak.
- **Nima etishmayapti?** Bolalar ko'zlarini yumadilar va biror narsani ochganda, ular yetarli narsa yoki o'yinchoq yo'qligini ko'radilar. Ular eslab qolishlari va nomlashlari kerak.
- **Menga ko'rsating.** Pedagog xorijiy tilda buyum nomini aytadi (o'yinchoqning nomi, mebel qismi, meva va boshqalar) va bola ularni topib ko'rsatishi kerak. Ushbu formatda pedagog bola uyatchan bo'lgan darsning dastlabki bosqichlarida o'ynashi mumkin. Bunday holda siz hatto uydan olib kelingan o'yinchoqlardan ham foydalanishingiz mumkin.
- **Qaysi biri ortiqcha?** Bir qator bir hil ob'ektlardan, masalan, mevalardan, ortiqcha, masalan, sabzavot yoki to'pni aniqlash kerak bo'ladi.
- **Qayerda xato qildim?** Pedagog atrofida ko'rgan narsalarining nomlarini sanab o'tadi va u narsani noto'g'ri nomlaganda, masalan, "apple" o'rniga "banana" so'zini ishlatganda bolalar qarsak chalishlari yoki oyoqlarini yer tepishlari kerak.
- **Mening do'stim kim?** O'qituvchi bir hayvon yoki multfilm qahramonini tasvirlaydi va boshqalar kim haqida gap ketayotganini taxmin qilishlari kerak.
- **Mening bugungi orzuim.** O'qituvchi yoki maktabgacha tarbiyachi nima istayotganini tasvirlaydi, boshqasi esa unga bu ob'ektni olib keladi yoki biror harakatni bajaradi, masalan, doskaga quyosh chizadi.

Ijodiy o'yinlar minimal didaktik materialni talab qiladi va jarayonga katta qiziqish uyg'otadi. Kublar, to'plar, har qanday o'yinchoqlar, konstruktor,



kartalardan foydalanishga ruxsat beriladi - eng muhimi, bilimlarni oson va qulay yetkazishga qaratiladi.

Musobaqalar - 5-6 yoshli bolalar uchun ta'lim shakli.

Xorijiy tildagi birlamchi so'zlar o'zlashtirilgach, stol o'yinlari, krossvordlar va buyruqlarni bajarishga murojaat qilish mumkin. Pedagog bolalarni ikkita katta jamoadan iborat juftliklar, mini-guruhlarga bo'lishi mumkin. Asosiysi, bolalarning bir-biri bilan do'stona munosabatni saqlab qolish va shu bilan birga ularga g'alaba e'tiborli va yaxshi o'qiganlarga berilishini yetkazish. Bunga quyidagi musobaqalarni keltirish mumkin:

- Mevalardan kim birinchi bo'lib 5 ta so'zni aytadi.
- O'qituvchining barcha buyruqlarini kim aniq bajaradi: Qo'llar yuqoriga! O'tir! Yugur! Sakra! Qo'llaringizga qarsak chaling! Tabassum qil!
- Kim birinchi bo'lib topishmoqni topadi va javobini chizadi.
- O'qituvchi nomlagan barcha narsalarni kim topadi.

Musiqali o'yinlar.

Bu turdagi o'yinlar bolalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir shakli sifatida juda zarur. Bolalar sherik tanlaydilar, jamoaviy ishlarni o'rganadilar (raqsga tushish, baland ovozda qo'shiq aytish), shuningdek, fonetik qobiliyatlarni rivojlantiradilar. Kichkintoylar uchun juda ko'p qiziqarli qo'shiqlar mavjud:

- "If you are happy - clap your hands."
- "Baby shark."
- "Five little ducks."
- "Twinkle twinkle little star."
- "Heard, shoulders, knees, and toes."

Qo'shiq aytish jarayonida to'g'ri talaffuz o'z-o'zidan o'zlashtiriladi, yangi so'zlar, raqamlar, tana a'zolari yodlanadi. Bolalar mazza qilishadi va jismonan bo'shashadi. Siz hatto ularga erkin uslubda raqs tushishiga ruxsat berishingiz mumkin - bu ularning kayfiyatini yaxshilaydi va ma'lumotni eslab qolishni osonlashtiradi.

Bolalar bog'chasida ingliz tilini ijodiy o'qitish.

Ijodiy faoliyatning quyidagi turlari mavjud:

Badiiy faoliyat. Bu uslub mutlaqo barcha yoshdagi bolalar uchun to'g'ri keladi: 3 yoshdan boshlab maktabgacha yoshdagi bolalar chizishni yaxshi ko'radilar. Ular yangi so'zlar bilan bog'liq tasavvurlarini chizishlari mumkin. Pedagog bolalar ertaklari uchun tayyor rasmlardan foydalanishi mumkin, shuningdek, bolalar chizmalardan foydalanib hikoyalar tuzishlari mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida faol qo'llaniladigan ijodiy o'yin shakllariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Grafik diktant.



- Ingliz tilidagi raqamlar / ranglar nomlari bilan bog'liq rasmlarni bo'yash.
- Qahramonlarni yaratish va o'sha qahramonlar orqali fikr yuritish, ranglarini, shakllarini tasvirlash.
- Origami va chizilgan tasvirlar bilan sahna ko'rinishi.
- Hikoya yoki ertakning davomini bola tasavvuriga qoldirish.
- O'zining ertagi va chizilgan hikoyasini yaratish.

O'qituvchi bolalarga hikoya o'qib bergandan so'ng yoki multfilm tomosha qilganlaridan keyin shunchaki xayollariga kelgan narsani chizishlari mumkin. Bu nozik vosita ko'nikmalarini rivojlantiradi, tinchlantiradi va kelajakdagi ijodkorlik uchun poydevor bo'ladi.

Syujetli va o'yinlarni sahnalashtirish.

Bolalar o'zlarini multfilm yoki ertak qahramonlari kabi his qilishni yaxshi ko'radilar. Bu qiziqishdan ta'lim maqsadlarida ham foydalanish mumkin, masalan, o'rmondagi ayiqni parodiya qilish mumkin. O'qituvchi rekvizitlardan foydalanishingiz mumkin: kostyumlar yoki niqoblar, yoki siz usiz ham qilishingiz mumkin. Asosiysi, bosh qahramonlarning qahramonlari, hazillari va har doim g'ayrioddiy stsenariy haqida o'ylash. Spektakllar jamoaviy o'rganish va do'stona muhitni saqlash uchun juda mos keladi.

O'qituvchilar ko'pincha bu usuldan o'quv yilining boshida bolalarni tanishtirish va yig'ish va bayramlarda bilim va ko'nikmalar darajasini ko'rsatish uchun foydalanadilar.

Bolalar iboralarni yodlaydilar, intonatsiyani, reaksiyani ishlab chiqadilar, kontekstni eslab qolishadi, shuning uchun mavzu tanlashdan oldin, bolalardan sevimli multfilmlari haqida so'rashni unutmang. Bugungi kunda bolalarning multi qahramonlari bular: **Smeshariki, Fixies, Malyshariki, Lady Bug, Paw Patrol** va boshqalar. Lekin pedagog klassik ertak qahramonlariga ham e'tibor berishi mumkin: **Kolobok, Little Red Riding Hood, Wolf and seven kids, Teremok.**

Maktabgacha yoshdagi bolalalarni so'z o'yinlari bilan Ingliz tilini o'rgatish.

Pedagogdan ma'lum darajada badiiylikni talab qiladigan yaxshi usul, bu uning o'qitish uslubida kulgili qofiyalar, sanash qofiyalari bo'lishi kerak.

Qoidalarni va ba'zi mavzularni yodlash uchun qofiyalardan foydalanish juda samaralidir. Bolalar uchun juda ko'p qiziqarli qofiyali she'rlar mavjud:

This is daddy,
This is mummy,
This is sister,
This is brother,
This is me, me, me,



And my whole family.

Bola ushbu she'rd a bo'lgani kabi, oila a'zolari nomini yoki ranglarni bilib oladi.

Purple is a grape.

Purple is a plum.

Purple is my favorite juice.

Shall I get you some?

Tana a'zolari, aqamlar, kiyim-kechak, hayvonlar, gullar, meva va sabzavotlar, transport va boshqa ko'plab mavzular uchun she'rla mavjud. Har ikki darsda bitta qofiyani yodlash tavsiya etiladi - bolalar xotirasini va ingliz tili so'z boyligini shunday mashq orqali oshiriladi.

Video tomosha qilish.

Turli xil o'quv multfilmlari, qisqa videolar va hatto darslar sizga ijodiy faoliyatni video tomosha qilish bilan almashtirish imkonini beradi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bizning sayyoramiz, hayvonlar, boshqa mamlakatlardan kelgan bolalar haqidagi Discovery Channel ayniqsa qiziqarli. Ijtimoiy qisqa metrajli filmlar yordamida siz yosh avlodning e'tiborini Yerning ifloslanishi, irqiy urushlar, resurslarni, hayvonlarni va tanangizni hurmat qilish zarurligiga qaratishingiz mumkin.

Pedagog bolaning mustaqil firklashini shakllantirishga va yangi so'zlarni yodlashga yordam beradigan onson va tushunarli videolarni tanlashi kerak. Bola ko'rgan videolarini muhokama qilishi va xulosa chiqarishi muhimdir. Shu sababli videolar qiziqarli va bola e'tiborini jalab qilishi kerak. Ularning yordami bilan bola qo'shiqlarni o'rganishi, ertaklarni tinglashi yoki bo'lmasa shunchaki multfilmlarni tomosha qilishi mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida xoriji tilni o'qitishning mualliflik usullari.

Pedagog uchun xorijiy til o'qitish samaradorligi isbotlangan bir nechta texnikalar ham mavjud va ular quydagilar:

- 3 yoshdan 5 yoshgacha siz Mariya Montessori usulini qo'llashingiz mumkin. Bu usulning maqsadi bolani nazorat qilmaslik va qoidalar bilan cheklamasdan, mustaqil, erkin o'qishga yordam berishdir. Bu usulda asosiy e'tibor maxsus o'quv maydoniga qaratiladi va xona didaktik materiallar bilan jihozlanadi. Bu usulni afzalliklari shunday iboratki bolada mustaqillikni rivojlantiradi va bolaning qiziqishi shakllanadi.

Kamchiliklari esa pedagog bilan ijodiy hamkorlikning yo'qligi va ta'limning haqiqiy formatidan ajralish.

4 dan 7 gacha Total Physical Response (TPR) mashqlarga asoslangan usul ba'zi hollarda qo'llaniladi Yondashuvning mohiyati shundaki, bola ingliz tilidagi



buyruqlarni eslab qoladi, ularni jismoniy faoliyat bilan mustahkamlaydi. "Sakra", "Yugur", "Tur", "O'tir," "O'ya". Pedagog shu tarzda mashg'ulotni olib bora bolada yangi so'zlarni eslab qolish va jismoniy faoliyati yanda mustahkamlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini qanday o'rgatish kerak?

Muvaffaqiyatning eng muhim kaliti ixtiyoriy ishtirok etishdir. Agar bolalarning ayrimi tayyor bo'lmasa, unda bir-birlari bilan tanishish va to'g'ri muhitni yaratish uchun vaqt ajratish yaxshiroq hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bola juda qiziquvchan va harakatchan bo'ladi. Shu sababli pedagog bolalarni qanday qiziqtirishi haqida o'ylashi kerak. Bu qiziqarli didaktik materiallar yoki o'yinlar bilan yondashuv, interaktiv mashqlar yoki ekskursiyalar bo'lishi mumkin.

Bolalardagi qulaylik va dam olish darajasini kuzatib borish kerak. Agar bolada pedagog bergan usul bola uchun qiyinchilik tug'dirsa yoki bola qarshilik qilsa. Pedagog usulni o'zgartirishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilari va boshlang'ich maktab o'quvchilariga chet tilini o'rgatishda o'yinlar. Baxramova M.D. Tuzuvchi: Baxramova M.D. , - T. 2016
2. U.K.Mavlonova, S.K.Karimova. THE PROBLEM OF TEACHING ENGLISH MIXED ABILITY CLASSES. Dostijeniya nauki obrazovaniya. 5(59), 2020.
3. Қодирова Ф.Р., Тошпўлатова Ш., Аъзамова М. Мактабгача педагогика. – Т.: Маънавият, 2013. - 160 б.
4. Murphey, T. Music and song. Oxford: Oxford University Press. 1992.
5. <https://teach-english-abroad.com/blog/teaching-english-to-preschool-children>
6. <https://www.songsforteaching.com/animals/fish-wateranimals-marinelife/>

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola maktab yoshidagi bolalarda ingliz tilida tinglab tushunish va gapirish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun foydali ma'lumotlar beradi. Bolalarni nafaqat til o'rgatishga, balki uning psixologik, aqliy va rivojlanish xususiyatlari tarafdan ham ilm berib borish zarur. Bu maqola aynan shu xususiyatlarni qamrab olgan holda maktab yoshidagi bolalarga ta'lim beruvchi pedagoglar uchun namunalı manba hisoblanadi.

РЕЗЮМЕ

В этой статье представлена полезная информация для развития навыков аудирования и разговорной речи на английском языке у детей школьного возраста. Необходимо учить детей не только языку, но и его психологическим, интеллектуальным и развивающим особенностям. Эта статья является образцовым ресурсом для педагогов, обучающих детей школьного возраста, освещающим эту специфику.

SUMMARY

This article provides useful information for developing English listening and speaking skills in school-age children. It is necessary to teach children not only about language, but also about its psychological, intellectual and developmental features. This article is an exemplary resource for educators who teach school-age children, covering these specifics.



MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA "HAYOT XAVFSIZLIGI ASOSLARI" MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISHDA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI

Abdullayeva G.A.

*Favqulodda vaziyatlar vazirligi Fuqaro muhofazasi instituti
katta o'qituvchisi, dotsent*

Tayanch so'zlar: xorijiy mamlakatlar tajribasi, "Maktabgacha yoshdagi bolalar xavfsizligining asoslari" dasturi, maktabgacha ta'lim tashkilotlari, maktabgacha ta'lim muassasalari, umumta'lim maktablarida ta'lim jarayoni.

Ключевые слова: опыт зарубежных стран, программа «Основы безопасности детей дошкольного возраста», дошкольные образовательные организации, дошкольные образовательные учреждения, образовательный процесс в общеобразовательных школах.

Key words: experience of foreign countries, program "Fundamentals of the safety of preschool children", preschool educational organizations, preschool educational institutions, educational process in secondary schools.

Vatanimiz milliy davlatchiligi va iqtisodiy mustaqilligi, qudratli intellektual salohiyatining yuksak bo'lishida siyosiy, huquqiy, ma'naviy va ma'rifiy yo'nalishlarda olib borilayotgan keng qamrovli tadbirlar majmuasida, aholi va hududlarni turli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish, inson xavfsizligi va salomatligini saqlash alohida o'rin tutadi, shuning uchun ham bu soha milliy Davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Ko'pgina davlatlarda olib borilayotgan izlanishlar shuni ko'rsatmoqdaki, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan hodisalarni oldindan o'rganish, bashoratlash, uning negizida ogohlantirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish, nafaqat noxush vaziyatlar keltiradigan iqtisodiy zararni tejab qolishga, balki insonlar ayniqsa yoshlar o'rtasidagi shikastlanish ko'rsatkichining pasayishiga olib keladi.

Dunyoning turli mamlakatlaridagi katta ko'lamdagi tabiiy ofatlar va halokatlarning (zilzila, sunami, suv toshqini va h.k.) oqibatlarini bartaraf etish tajribasiga ko'ra, ularning oqibatlarini yumshatishning yagona yechimi – bu aholini favqulodda vaziyatlarda harakat qilish tayyorgarligini oshirishdir.



Mutaxassislarining ta'kidlashicha, soha yo'nalishi bo'yicha qabul qilingan meyoriy-huquqiy hujjatlar talabini o'z vaqtida va sifatli amalga oshirilmasligi, zilzila bilan bog'liq favqulodda vaziyatlarda aholini to'g'ri harakat qilishga tayyorlash tizimining samarali faoliyat ko'rsatmasligi, rivojlangan xorijiy davlatlar tajribasini doimiy ravishda o'rganib amaliyotga qo'llashni taqozo etmoqda.

O'zbekiston Respublikasida aholini favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga tayyorlash va ularning bu boradagi ko'nikmalarini oshirish muhim vazifa hisoblanadi. Hozirda mavjud bo'lgan, aholini favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish, aholida favqulodda vaziyatlarda harakat qilish ko'nikmalarini shakllantirishni yanada takomillashtirish maqsadida, bir qator xorijiy davlatlarning bu boradagi tajribalari o'rganildi.

Xususan, Rossiya Federatsiyasida aholini favqulodda vaziyatlarda muhofaza qilish sohasida tayyorlashni takomillashtirish maqsadida hukumatning 4 mart 2003 yildagi "Aholini va hududlarni tabiiy va texnogen tushdagi favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat qilish to'g'risida"gi qonuniga asosan aholini favqulodda vaziyatlardan to'g'ri harakat qilish bo'yicha tadbirlar amalga oshiriladi. Mazkur qonunga asosan, 1995 yil 16 yanvar kuni Rossiya Federatsiyasining "Rossiyada ogohlantirish va harakat qilish tizimini tashkil etish va rivojlantirish to'g'risida"gi 43-sonli qarori ishlab chiqilib, aholini o'qitish, davlat tashkilotlarining mutaxassislarini tayyorlash va favqulodda vaziyatlarda kuch va vositalarni shay holatda harakat qilish bo'yicha bandlar kiritilgan.

Shuningdek, Rossiya Federatsiyasining 1995 yil 24 iyuldagi 738-sonli qaroriga asosan, O'rta va maxsus ta'lim vazirligi majburiyatiga favqulodda vaziyatlarda aholini tayyorlash, metodik qo'llanmalar ishlab chiqish va tarqatish kiritildi. Keyinchalik 2002 yil 2 noyabdagi 841-sonli qaroriga asosan, fuqaro muhofazasida aholini o'qitish ishlarini kuchaytirish belgilab olindi. Qarorda ilmiy ommabop va o'quv filmlar yaratish, shuningdek axborot-tushintiruvchi eslatmalar, maqolalar, nashrlar tayyorlash va aholini keng qatlamlari orasida tarqatish masalalariga asosiy e'tibor qaratilgan. 1995 yili "Maktabgacha yoshdagi bolalar xavfsizligining asoslari" dasturi ishlab chiqilgan bo'lib, ushbu dastur asosida bolalarni o'zini xavfsiz tutish qoidalariga o'rgatish yo'lga qo'yilgan. Boshlang'ich sinflarda xavfsizlik masalalari "Inson va atrofdagi olam" yoki "Atrofimizdagi olam" kurslariga integrallashtirilgan, ya'ni asosiy o'quv rejasining variativ qismida olib boriladi.



2017 yilda “Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari” fanini o‘qitish konsepsiyasi ishlab chiqildi. Ushbu konsepsiya “ОБЖ” (Основы безопасности жизнедеятельности) mavzusini sifatli rivojlantirish va uning maqomini o‘zgartirish uchun sharoit yaratishga imkon beradi. “ОБЖ” mashg‘ulotlarining ta’lim standartlari, dasturlari va mazmuni o‘zgartirildi. Ushbu fan pedagoglarining ish sifatini oshirishga alohida e’tibor qaratildi.

Maktabgacha ta’lim muassasalari, umumta’lim maktablarida ta’lim jarayoni federal darajada ishlab chiqilgan va ta’lim ish dasturlarini ishlab chiqish uchun asos sifatida taqdim etilgan dasturlarga muvofiq amalga oshiriladi.

Qirg‘iziston Respublikasining “Fuqaro muhofazasi to‘g‘risida”gi qonuniga muvofiq tegishli vazirlik va idoralar tomonidan Qirg‘iziston Respublikasining maktabgacha ta’lim muassasalari uchun “Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari”, “ОБЖ” fanining o‘quv dasturlari ishlab chiqilgan.

Xalqaro tashkilotlar ko‘magida (YUNISEF, Aga-Xon fondi va boshqalar) o‘quv dasturlari, uslubiy tavsiyalar, o‘qituvchilar malakasini oshirish dasturi ishlab chiqildi.

Hozirgi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari uchun “ОБЖ” predmeti asosiy fanlardan biri hisoblanadi, tayyorlov guruhlarida mashg‘ulotlar tarkibiga integratsiyalash orqali o‘qitiladi.

Qozog‘iston Respublikasida aholini zilzila vaqtida harakat qilishda nodavlat sektorlaridan unumli foydalanishadi. Nodavlat-notijorat tashkilotlari tomonidan aholini favqulodda vaziyatlarga tayyorlashdagi faoliyati davlat tashkilotlari tomonidan qamrab olinmagan aholi qatlamlari orasiga kirish imkoniyatini bermiqda. Qozog‘istonda “Qizil yarim oy” jamiyati tomonidan zilzila vaqtida to‘g‘ri harakat qilishga o‘rgatuvchi o‘quv kurslar, treninglar tashkil etilib, zilzila vaqtida oilaviy evakuatsiya rejasini tuzish, uy ichidagi xavfsiz joylarni aniqlash, binodan xavfsiz hududga chiqish qoidalarini amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘rgatilmoqda.

Shuningdek, Qozog‘istonda Yaponiya mutaxassislarini jalb etgan holda “Aholini zilzilalarda to‘g‘ri harakat qilishi bo‘yicha” seminar-treninglar, brifinglar o‘tkazib borish yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, Qozog‘iston mutaxassislarini Yapon tajribasi bilan tanishtirilib boriladi.

Isroil davlatida, maktabgacha ta’lim tashkilotlarining o‘quv rejalari xavfsiz hayot madaniyatini shakllantirish, favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga tarbiyalanuvchilarni o‘qitish bo‘yicha maxsus fan kiritilgan.

Isroil Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarining tayyorlov guruhlari, umumiy o‘rta maktab o‘quvchilarda fakultativ soatlarda, shuningdek, umumiy ta’lim fanlarini o‘rganish jarayonida xavfsizlik sohasida zarur bilim



olishga yo‘naltirilgan. Eng keng tarqalgan kurslar ko‘plab ta‘lim muassasalarida “Mudofaa”, “Xavfli harakatlar” ixtiyoriy kurslarida majburiydir. Bundan tashqari, bir qator muassasalarda “Yosh politsiyachi” to‘garagi faoliyati tashkil etilgan.

E‘tibor beradigan bo‘lsak, har bir muassasa o‘zi uchun tegishli kursni tanlaydi, xavfsizlik tizimlarini ishlab chiqish, loyihalash va o‘rnatish bilan shug‘ullanadigan kompaniya bilan shartnoma tuzadi, shuningdek doimiy xodimlarni tayyorlaydi. Kompaniya mutaxassislari muassasa ma‘muriyatini, bolalarni o‘qitadilar, shuningdek, bolalarni favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga tayyorlaydi.

Isroil hukumati mamlakatning har bir fuqarosi bu yerdagi tinchlik, xotirjamlik va tartibni buzishga qaratilgan voqealar bilan bog‘liq har qanday kutilmagan hodisalarga tayyor bo‘lishi kerakligini tushunadi. Shuning uchun muassasalarda bunday holatlarga tayyorgarlik ko‘rish bo‘yicha ba‘zi tadbirlar ko‘zda tutilgan.

Isroilda barcha muassasalar, birinchi navbatda, har qanday ekstremal sharoitlarda to‘g‘ri harakat qilish yosh avlodni o‘rgatish qurbonlarni oldini olish uchun, maxsus tadbirlar o‘tkaziladi. Maxsus psixolog tajribali terroristik harakatlardan so‘ng stressli holat va dipressiyani yengishga yordam berish uchun bolalarga dars beradi. Shunday qilib, malakali mutaxassislar bolalarga psixologik yordam ko‘rsatadilar.

Bundan tashqari, ta‘lim muassasalardagi mashg‘ulotlarda bombardimon boshlanishiga tezkor javob berish qobiliyatlari ishlab chiqilgan. Har qanday mashg‘ulotda har bir kishi uchun kutilmagan tarzda sirena signali berilganda barcha bolalar juda tartibli, intizomli va muntazam ravishda xonani tark etib, panagohga borishlari kerak bo‘ladi.

Polsha davlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlarining ko‘pchiligida “Xavfsizlik ta‘lim” yo‘nalishi inson jamiyatida xavfsiz hayotga va ijtimoiy iyerarxiyadagi joyga inson sifatida tayyorlashga mo‘ljallangan. Dasturda aks ettirilgan o‘quv kursining asosiy maqsadi maktabgacha ta‘lim muassasasi tarbiyalanuvchilarini xavfsizlik masalalari bo‘yicha tegishli bilim, ko‘nikmalarini oshirish va ekstremal vaziyatlarda ularning xatti-harakatlarini normallashtirishdir.

Olingan bilim va shakllangan ko‘nikmalar tarbiyalanuvchilari haqiqiy xavfli vaziyatda foydalanishlari mumkin. O‘quv dasturining muhim maqsadi tarbiyalanuvchilarni zamonaviy dunyoda tahdidlarni bilish, shaxsiy va global xavf-xatarlardan qochish yoki kamaytirish imkonini beradigan profilaktika choralarini ko‘rish odatini shakllantirishdir.



Yaponiyada zilzila sodir bo'lganda to'g'ri harakat qilishda asosan yoshlarga e'tibor qaratish tizimi samarali tashkil etilgan.

Ma'lumki, Yaponiya eng yuqori seysmik hududda joylashgan. Davlat hukumati zilzilada aholini to'g'ri harakat qilishga jiddiy yondoshib, favqulodda vaziyatlarda doim shay holatda turishni talab etadi.

Yaponiya uylarida har bir oila a'zolari uchun maxsus oyoq kiyim, xushtak, radioaloqa yoki quvvatlangan mobilaloqa, fonar, ichimlik suv saqlanib, zilzila sodir bo'lganda, singan predmetlarda oyoqlarni jarohatlamaslik uchun mazkur oyoq kiyimni kiyish, xushtak, radioaloqa yoki mobilaloqa orqali yordam chaqirish va fonardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar berib boriladi.

Shuningdek, Kyoto va Kobe shaharlarining "Kelajak avlodni tabiiy ofatlardan muhofazalanishga o'rgatish" markazi tomonidan zilzila, suvda cho'kish, yong'in, kuchli shamol kabi holatlarda to'g'ri harakat qilishga o'rgatuvchi muzeylar, simulyatorlar, favqulodda hodisalarda foydalanish uchun mo'ljallangan maxsus kiyimlar va asbob-anjomlar namoyishlari tashkil etilgan.

Aholi o'zini qutqarish, o'zaro bir-birini qutqarish, o'zgani qutqarish yo'nalishlari bo'yicha jismoniy va psixologik jihatdan tayyorlanadi. Bunda, Ommaviy axborot vositalari o'quv metodik qo'llanmalardan asosiy vosita sifatida foydalaniladi. Asosiy e'tibor o'quvchilarga favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat qilishni o'rganishga qaratilgan. Jumladan, har kuni soat 06:00-09:00 oralig'ida televideniya orqali zilzila, yong'in, sunami, yo'l transport xodisasi xavfini, tabiatga nisbatan munosabatni eslatuvchi va ularda qanday harakat qilish lozimligini o'rgatuvchi mazmunidagi multfilm, badiiy film, o'yinlar, mashg'ulotlar namoyish etib boriladi.



Yaponiya maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalanuvchilar bilan o'tkazilayotgan amaliy mashg'ulotlar



Har bir prefektura Ta'lim boshqarmasi tomonidan maktabgacha, o'rta ta'lim, kollej, litsey va gimnaziya uchun mo'ljallangan o'quv qo'llanmalar ishlab chiqilgan. Masalan Xyogo prefektura Ta'lim boshqarmasi tomonidan har xil yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan Living for Tomorrow (Ertaga yashash) nomli o'quv qo'llanmasi ishlab chiqilgan. Mazkur o'quv qo'llanmada prefektura hududiga xos bo'lgan tabiiy ofatlar va ular sodir bo'lganda qanday yo'l tutish kerakligi yoritib berilgan.

Shuningdek, Yaponiyada animatsion 3D tizimidan foydalangan holda o'quv muassasalarida simulyatsion xonalar, poligon maydonlari va muzeylar tashkil etilgan.



Yaponiyadagi animatsion 3D tizimli simulyatsion xonalar

AQSH, Rossiya va Janubiy Koreya mamlakatlarida aholini favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat qilishga tayyorlashda zamonaviy uslubiy baza, ko'rgazmali qurollar va imitatsiya vositalaridan foydalanib, har bir mashg'ulot shartli favqulodda vaziyatlarni sodir bo'lishi mumkin bo'lgan mashg'ulot xonalari (trenajyor)da olib boriladi.

Armaniston Respublikasida maktabgacha ta'lim muassasalarida xavfsizlikni ta'minlash "Xavfsizlik dasturi" ishlab chiqilgan bo'lib, unda muassasa xavfsizligini ta'minlanganlik darajalari bo'yicha barcha savollar kiritilgan. Shuningdek, bugungi kunda respublikadagi muassasalarda tarbiyalanuvchilarni turli baxtsiz hodisalarda to'g'ri harakat qilish, ayniqsa zilzila vaqtida oqilona harakatlanish qoidalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Seysmik jarayonlar faol bo'lgan Yaponiya, Korea, AQSH, Rossiya Federatsiyasi, Indoneziya va Qozog'iston Respublikasining tajribasini o'rganish natijalari asosan yoshlarni "O'zini, o'zaro bir-birini va o'zgani qutqarish" yo'nalishlari bo'yicha jismoniy va ruhiy jahatdan tayyorlashga, valontyorlarni jalb qilishga, o'quv kurslar tashkil etishga alohida e'tibor berilmoqda.



Indoneziya bog'chalarida yangi "Rav-Gilit" yoki "Hamma guruhlar uchun" nomli dastur ishlab chiqilib, tarbiyalanuvchilar uchun Fuqaro muhofazasi bo'yicha o'quv kurslari tashkil etilgan.

Respublikamiz aholisini favqulodda vaziyatlarni oldini olish, ular yuzaga kelganda tezkor to'g'ri harakat qilishga o'rgatish, sohadagi ishlarni yanada rivojlantirishga qaratilgan bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2019 yil 9 sentabrdagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Aholini favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga va fuqaro muhofazasi sohasida tayyorlash tartibini takomillashtirish to'g'risida"gi 754-sonli Qarori bilan respublikamiz aholisining barcha qatlamlarini favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga o'rgatish tartibini tizimli ravishda amalga oshirilishi belgilab berilgan.

Xususan, maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilari - doimiy ravishda maktabgacha ta'limning maktabgacha ta'lim va tarbiya davlat standarti va o'quv dasturlariga muvofiq ta'lim-tarbiya jarayonida muammoli-vaziyatli o'yinlar va mashg'ulotlarda amalga oshirilishi qayd etilgan.

Xulosa qilib aytganda, dunyoda turli tabiiy, texnogen

va ekologik xususiyatli favqulodda vaziyatlar soni tobora ortib borayotgan sharoitda, ularni bartaraf etishdan ko'ra, favqulodda vaziyatlarni oldini olish borasida aholini tayyorgarligini oshirish, ularning favqulodda vaziyatlarda harakat qilish ko'nikmalarini shakllantirish bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi «Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida»gi qonuni. 2022 yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 9 sentabrdagi "Aholini favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga va fuqaro muhofazasi sohasida tayyorlash tartibini takomillashtirish to'g'risida"gi 754-sonli Qarori.
3. www.mchs.gov.uz
4. <http://www.bezopasnost.edu66.ru/>
5. <http://cityref.ru/>
6. <http://guestbook.userline.ru/>
7. <http://shkolne.shopbrowser.ru/>

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida "Hayot xavfsizligi asoslari" mashg'ulotlarini tashkil etishda xorijiy mamlakatlar tajribasi o'rganilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается опыт зарубежных стран по организации обучения «Основам безопасности жизнедеятельности» в дошкольных образовательных учреждениях.

SUMMARY

This article examines the experience of foreign countries in organizing training in "Basics of Life Safety" in preschool educational institutions.



BOSHLANG'ICH SINFLARDA TARIXNING DASTLABKI TA'LIMINI TASHKIL QILISH USULLARI

Toshtemirova S. A.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, p.f.f.d.(PhD)

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, tarix ta'limi, tarixiy ong, tarixiy idrok, tarixiy tafakkur, tarixiy xotira, motivatsiya, kompetensiya.

Ключевые слова: начальное образование, историческое образование, историческое сознание, историческое восприятие, историческое мышление, историческая память, мотивация, компетентность.

Key words: primary education, history education, historical consciousness, historical perception, historical thinking, historical memory, motivation, competence.

Kirish. Yangi O'zbekistonning asosiy strategiyalaridan biri sifatida "Uzluksiz ta'lim tizimida ijtimoiy fanlarni o'qitish tartibi va tamoyillari to'g'risida" qonun ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etish ehtiyoji ham mavjudligi ta'kidlab o'tildi. Bu yo'nalishda Sh.Mirziyoyev tomonidan "2022-2030 yillarda O'zbekiston Respublikasining uzluksiz ta'lim va tarbiya sohasini gumanitarlashtirish strategiyasi" yaratilishi va amalga oshirilishitavsiya etildi. Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi loyihasining "Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash, ushbu sohani tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish" yo'nalishida "O'zbekiston tarixini o'rganish va targ'ib qilishni rivojlantirish" vazifasi belgilangan. Bu tarix fanini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish lozimligini, tarix ta'limida ham integratsion sifatni ta'minlash, tarix fanlarini o'qitish metodikalarini takomillashtirish, bo'lajak pedagog-kadrlar kasbiy kompetentligini yanada rivojlantirish masalalariga jiddiy e'tibor qaratish lozimligini ko'rsatadi. Integratsion sifatning ta'minlanishi uzluksiz ta'lim muhitida tarix ta'limini rivojlantirishning asosiy tendensiyalarini takomillashtirish lozimligini belgilab beradi.

Bugungi globallashtirish va axborot tahdidlari xuruj olgan muhitda kichik yoshdanoq tarixiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish orqali ularni mustaqil



va kreativ fikrlashga yo‘naltirish masalalariga katta e‘tibor qaratilmoqda. Zero, aynan tarixiy saboqlar bolani o‘tmishdan to‘g‘ri xulosa chiqarishga, ertangi kun sari faol harakatiga yordam beradi. Shuningdek, tarixiy savodxonlik asosida shakllantiriladigan tarixiy fikrlash kompetensiyalari jamiyatda o‘z “MEN”ni tarkib toptirishga, “Men konsepsiyasi”ning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Chunki birgina tarixiy ong va tarixiy xotiraning shakllanish bosqichlari falsafiy-tarixiy va milliy o‘zlikni anglash integratsiyasi asosida yuzaga keladi. Kichik yoshdagi o‘quvchilarda tarixiy ong tarixiy materiallardan foydalanish, tarixiy siymolar asosidagi obrazli ta’lim, tarixiy obektlarni tavsiflash asosidagi amaliy ta’lim, tarixiy voqealarni bayon eshitish va bayon etish asosidagi nutqiy ta’lim orqali rivojlanadi.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tarixiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish tarixiy ongning rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, bu masala bo‘yicha mahalliy olimlarimiz D.Abdullajonova, J.Tulenov, I.Jabborov, R.Abdullayevalarning bevosita tarixiy xotira va tarixiy ong muammosi bo‘yicha qilingan ilmiy tadqiqotlari mazkur faslning metodologik asosini tashkil etadi. Odatda tarixiy ong ijtimoiy voqeilik bilan aloqador bo‘lgan ijtimoiy ong shakli sifatida ko‘rsatiladi. Ma’lumki, tarixiy ong va tarixiy xotiraning bugungi kunda o‘quvchilarda dunyoqarashni shakllantirishdagi tutgan ahamiyati bo‘yicha R.Raxmonov, F.Fayziyevlarning ilmiy risolasi diqqatga sazovordir. Mazkur risolada tarixiy ong va tarixiy xotira tushunchalarini falsfiy tahlil qilish bilan bir qatorda, uning tadrijiy taraqqiyotiga ham alohida e‘tibor qaratilgan. Bundan tashqari X.Samiboyev, Sh.Shirinboyev, T.X.Qurbonov, R.A.Kamenskaya, V.J.Kelle, Z.M.ORujdev, T.V.Kuznetsova B.Rajabeklarning ishlarida ham mazkur kategoriyalar va ular bilan bog‘liq kategoriyalar bo‘yicha ma’lumotlar keltirilgan.

Muhokama va natijalar. Kognitiv qiziqishlarni shakllantirish tarix o‘qitishning asosiy vazifalaridan biri. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida “Atrofimizdagi olam” va “Tarbiya” fanini o‘rganish tavsiflash, tahlil qilish, umumlashtirish, asoslash kabi ko‘nikmalarni shakllantirish kabi maqsadlarga erishishga qaratilgan. Bu fanni o‘rganish natijasida o‘quvchi Vatan tarixidan (turli tarixiy davrlardagi odamlarning hayoti, mehnati, urf-odatlarini suratlari), ona yurt - Vatan tarixidan (xalq mehnati, kasbining o‘ziga xos xususiyatlari, muhim tarixiy ma’lumotlar) ma’lum tarixiy faktlarni bilishga erishadi. Bu fanlarni o‘zlashtirish davomida maktab o‘quvchilari Vatan tarixidan alohida o‘rganilgan voqealarni tasvirlay olishlari, davlat chegaralarini, aholi punktlarini va hokazolarni xaritada, globusda ko‘rsatishlari lozim bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tarixiy ongni shakllantirish masalasi uzoq yillardan buyon



o'qituvchilar va uslubchilarni tashvishga solib kelgan. Bu kichik yoshdagi o'quvchilar tomonidan tarixiy materialni o'zlashtirishning va tarixiy faktning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq edi. Shu munosabat bilan mustaqillikkacha bo'lgan davrla uslubchilar tomonidan taqdim qilingan ishlarda boshlang'ich sinflarda tarix fanini obrazli o'qitish, o'qituvchining hikoyasi, suhbat, ko'rgazmali o'qitish vositalaridan foydalanish orqali o'quvchilarning tarixiy tasavvurlarini boyitish yo'llarini belgilash zarurligi asoslab o'tilgan.

Rus uslubchi va amaliyotchilari maktab o'quvchilarida tarixiy ong va tarixiy g'oyalarni shakllantirish nazariyasi va amaliyotiga katta hissa qo'shgan. Tarixiy ong va g'oyalar tarixiy tushunchalarni shakllantirishning dastlabki zaruriy bosqichi sifatida belgilandi, bu esa o'z navbatida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarixiy dunyoqarashining shakllanishiga olib keladi. Uslubchilar bir qator samarali tarixiy tasvirlarning tasnifini taklif qildi, vaqt, makon, o'tmish dalillari bo'yicha har bir turdagi tarixiy tasvirlarni yaratish usullarini ishlab chiqishga muvaffaq bo'ldi.

Zamonaviy uslubchilar o'z ishlarida o'qituvchilarning e'tiborini boshlang'ich sinf o'quvchilarida asosiy fanga oid va ularni mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish sharti sifatida tarixiy ongni shakllantirish zarurligiga qaratadilar. Biroq, ilmiy va o'quv adabiyotlarini tahlil qilish bizga hozirgi bosqichda o'qituvchilarga boshlang'ich sinf o'quvchilarida tarixiy ong va tarixiy g'oyalarni shakllantirish bo'yicha uslubiy tavsiyalar, jumladan, dars ishlanmalari taklif qilinmaganligi bu mavzuni chuqurroq tadqiq qilish zarurati borligini bildiradi. Demak, hozirgi kunga qadar boshlang'ich maktab o'quvchilari rivojlanishining yoshga bog'liq qonuniyatlarini hisobga olgan holda o'quv fanlari mazmuniga tarixiy materiallar asosidagi ma'lumotlarni kiritishni rivojlantirish orqali kichik yoshdagi o'quvchini mustaqil va nostandart fikrlashga, jamiyatda o'z faol pozitsiyasini egallashga erishishimiz mumkin.

Tarixiy ongni rivojlanishi bir necha bosqichlarni tashkil etadi. Tarix insoniyat egallagan bilimlardan biri sifatida ijtimoiy-hayotning turli jabhalarini qamrab oladi. Tarix insoniyat hayotining umumiy tafsilotidir. Agar tarixni keng ma'noda tushunadigan bo'lsak, tarixiy tadqiqot va izlanishlar doirasi cheksizdir. Ammo tarixda alohida shaxs tarixiy vaziyatga ko'rinarli va sezilarli ta'sir eta olmaydi.

Diniy nuqtai nazardan qaraganda, tarixiy taraqqiyot, aynan tarixdan tashqarida yotadigan, ammo unga hal qiladigan darajada ta'sir etkazadigan kuchlarga bog'liq. Ammo ko'pgina hollarda ijtimoiy o'zgarishlarning ibtido sababchisi sifatida, ba'zida buyuk shaxs, ba'zida amorf massa, "braun harakati" ko'rinishlarida inson tarixiy harakatning dalili bo'lib keldi. Tarix fan sifatida



alohida shaxsning ham, umuman jamiyatning ham ma'naviy rivojlanishining ajralmas unsuri hisoblanadi.

Tarix nafaqat insoniyat faoliyati va merosi, balki bu insoniyatning muayyan vaqt oralig'idagi harakatlari va voqealar majmuidir. Tarix shu bilan birga vaqt uyg'unligidir, u faqat vaqtda mavjuddir. Tarixiy ongda aks etgan tarixiy taraqqiyot, uning ziddiyatlari ala-quroq ko'rinishi insoniyat tafakkurini doimo band qilib kelgan.

Tarixiy ong tushunchasi tarix falsafasining bosh mavzusidir. Insoniyatning tarixiy ongi uzoq yo'lni bosib o'tgan o'z genezisiga ega. Tarixiy ong "Afrodita dengiz ko'pigidan paydo bo'lganidek" birdaniga paydo bo'lgan emas. Uning shakllanishi insoniyat-iqtisodiy va siyosiy taraqqiyoti bilan birgalikda bordi.

Ijtimoiy ong siyosiy, mafkura, huquqiy ong, axloq, din, fan, san'at falsafa shakllarida mavjud bo'ladi. Lekin tarixiy ong ijtimoiy ongning turli xil shakllarida uning bir unsuri, bir parchasi sifatida chiqadi va bularning evolyutsiyasi, xilma-xilligi tabiat va jamiyatning evolyutsiyasi va xilma-xilligi bilan belgilanadi.

Tarixiy ong falsafiy-tarixiy tushunchadir. Biz bu tushunchaning mohiyatini ochishdan oldin falsafiy dunyoqarash to'g'risida tasavvurga ega bo'lishimiz kerak. Dunyoqarash shu bilan birga, insonning dunyoni ma'lum darajada tushunishi, anglashi, bilishi, baholash va shular asosida amaliy o'zlashtirishidir. U insonning dunyoni bir butun yoki turli-tuman holda ko'rishi, idrok etishi, tasavvur qilishi, insonning dunyodagi o'z o'rni va rolini belgilashi hamdir. Ana shu falsafiy dunyoqarashning bir unsuri jamiyat taraqqiyoti rivojlanishining o'tmish holatini ko'z oldimizda gavdalandiradigan tarix falsafasi yoki tarixiy ongidir.

Tarixiy ong genezisiga bag'ishlangan ishlarda, ko'pgina tadqiqotchilar yevropa an'analari bilan chegaralanib qoladi xolos, vaholanki tarixiy ongning dastlabki kurtaklari insoniyat sivilizatsiyasining eng qadimiy beshigi - Sharqda paydo bo'lgan.

Tarixiy ongning rivojlanishini qadimgi, o'rta asrlar bosqichlarida uni nazariy tahlili uchun ilmiy asos unsurlari paydo bo'ldi, bu davrda ilmiy nazariy jihatdan tarixiy ongni tahlil qilish tarixni fan sifatida teologik mafkura ta'siridan xalos bo'lishi bilan dastlabki qadamlar qo'yildi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida "tarixiy ong" va "tarixiy xotira"ni rivojlanish bosqichlari. Hozirgacha tarixiy ong genezisi bo'yicha qator ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Tarixiy ong tarixiy xotira tushunchalari falsafiy- madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan tafsiflangan. Biz bu o'rinda



ularni tarix falsafasi nuqtai-nazaridan qarab ularni shakllanishi rivojlanishi bosqichlariga tarixiy nuqtai nazardan e'tiborni jalb qilamiz.

Tarixiy ong va tarixiy xotira bu ijtimoiy ong shakllaridan biri sifatida shaxs, jamiyat, millat, xalq dunyoqarashining bir unsuridir. Dunyoqarash insonning olam haqidagi yaxlit tushunchalari, tasavvurlaridir. Aniqroq aytganda, dunyoqarash inson o'zini va dunyoni zaruriy ravishda anglashi, tushunishi, bilishi va baholashi natijasida yuzaga kelgan xulosalari, bilimlari asosida shakllangan turli mazmun va darajadagi umumlasmalar tizimidir. Dunyoqarash inson o'zini va dunyoni yaxlit anglashining o'ziga xos shaklidir. Demak, dunyoqarash oddiy tushuncha emas, balki inson faoliyatiga, uning tabiat, jamiyat hodisalarini tushunishiga, ularga munosabatini belgilashga asos bo'ladigan ma'naviy omildir. Tarixiy ong ham inson dunyoqarashini bir unsuridir.

Ijtimoiy ong shakllaridan bo'lgan tarixiy ong va tarixiy xotira murakkab hamda serqirra hodisadir. Tarixiy ongga, shuningdek uning tarkibiy qismi bo'lgan tarixiy xotiraga, ularning o'zaro hamda ijtimoiy ongning boshqa shakllari bilan aloqasiga ko'plab ta'riflar berilgan. Jumladan R. Raxmonov, F. Fayziyevlarning tarixiy ongni shunday tushuntiradilar: "Tarixiy ong — o'tmishni uning umuman jamiyatga, xususan turli ijtimoiy-demografik, ijtimoiy-professional, etnoijtimoiy, etnokonfessional guruhlariga, shuningdek alohida individlarga xos bo'lgan butun rang-barangligini hisobga olgan holda baholash hamdir. Bizningcha, tarixiy ong jamiyat, uning ijtimoiy guruhlari va individlarning o'z o'tmishi hamda butun insoniyat o'tmishi haqidagi tasavvurlari yig'indisidir. Tarixiy ongda o'tmish, bugun va kelajak uyg'unlikda in'ikos etadi".

Albatta bu tushuncha aniq va mazmunan keng berilgan, biz faqat bu ikki so'zga kengroq e'tibor beramiz. Tarixiy ong va tarixiy xotira yaxlit birlikda bo'lsada, lekin tarixiy ong birlamchi bo'ladi. Tarixiy ong shakllangan, o'zini mukammal darajasiga yetgan bo'lsa, tarixiy xotira shaxs, xalq, millatda yuqori darajada ko'rinadi. Tarixiy ong, bu - har qanday bilimda bo'ladigan, hamma narsa, hatto ma'naviy borliq ham bo'lib o'tganligini anglashdir.

Tadqiqotchi D. Abdullajonova tarixiy ongga shunday ta'rif beradi: "Tarixiy ong ijtimoiy ong shakli bo'lib, jamiyat tomonidan o'zining kelib chiqishi va zamondagi o'rni, o'tmishi, bugungi kuni va kelajagi o'rtaidagi aloqadorlikning anglanishi, ijtimoiy voqelikning ob'yyekt iv idrok etilishidir". Demak, tarixiy ong nafaqat xalq, millat yoki shaxsga, balki millatga ham tegishli deyish mumkin.



O'zbek faylasuf olimi J. Tulenov tarixiy ongni quyidagicha tushuntiradi: "Tarixiy ong ilgari sodir bo'lgan tarixiy voqealarni o'zida aks ettirgan turli-tuman manbalar, ashyolar avlod-dan-avlodga meros sifatida o'tib, tariximiz, madaniyatimizning uzluksizligini ta'minlaydi". Olimning yuqoridagi ta'rifiga faqat ikki so'zga e'tibor beramiz, ijtimoiy guruh va sinflar. Ijtimoiy guruh va sinfdagi tarixiy ong bo'lishi mumkinmi, agar bo'lgan taqdirda u qanday va nimada namoyon bo'ladi? Bizning fikrimizcha aytilgan kategoriyalar jamiyat va millat, shaxs dunyoqarashida mavjud bo'ladi, ijtimoiy guruh va sinflar tarixiy ong, tarixiy xotira tushunchalarini o'z manfaatlari nuqtai-nazaridan biladilar hamda undan foydalanadilar.

J.Tulenov, I. Jabborovlarning yana bir shu haqdagi tarifiga e'tibor beramiz: "Ilm-fanda tarixiy ong deganda odatda ijtimoiy guruhlar, sinflar, xalqlar, millatlarda o'zining kelib chiqishi, o'z tarixidagi muhim voqealar va o'tmishdagi buyuk arboblarning haqida, o'z tarixining boshqa kishilik jamoalari va umuman bashariyat hamjamiyati tarixi bilan nisbati haqidagi qarashlar, an'analar, udumlar, odatlar, konsepsiyalar mujassami tushuniladi". Bu tarif keng qamrovli hamda ko'pchilikni qondiradigan darajada bayon qilingan.

Ko'pchilik tadqiqotchilar tarixiy xotirani mazmunan tahlil qilganda tarixiy xotirada san'at, urf-odat, marosimlar bilan bog'liq axborotlar saralangan tarzda jamlanadi va saqlanadi deb hisoblaydilar. Bu tushunchada san'at va urf-odat, marosimlar bilan bo'lgan axborotlar to'g'risida aytiladi, lekin tarixiy xotirada ular qanday nufuzga ega va ularni saqlanishi qay tarzda bo'lishini tushunishimiz kerak. Tarixiy ong-tushunchasi tarix falsafasining bosh mavzusidir. Shu sababli biz bu yo'nalishda uni tahlil qilmaymiz, faqat tarixiy nuqtai nazardan uni rivojlanish bosqichlariga qisqacha to'xtalib o'tamiz. Chunki, O'zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I.A.Karimov shunday ta'kidlagan edilar: "Mustaqillikka erishganimizdan keyin xalqimizning o'z yurti, tili, madaniyati, kadriyatlarini tarixini bilish-ga, uzligini anglashga qiziqishi ortib bormoqda. Bu – tabiiy xol. Odamzod borki, avlod-ajdodi kimligini, nasl-nasabini, o'zi tug'ilib voyaga yetgan qishloq, shahar, xullaski, Vatanining tarixini bilishni istaydi".

Insoniyatning tarixiy ongi uzoq yo'lni bosib o'tgan o'z genezisiga ega. Uning shakllanishi insoniyat-iqtisodiy va siyosiy taraqqiyoti bilan birgalikda bordi. Ijtimoiy ong siyosiy, mafkura, huquqiy ong, axloq, din, fan, san'at falsafa shakllarida mavjud bo'ladi. Lekin tarixiy ong ijtimoiy ongning turli xil shakllarida uning bir unsuri, bir parchasi sifatida chiqadi va bularning evolyutsiyasi, xilma-xilligi tabiat va jamiyatning evolyutsiyasi va xilma-xilligi bilan belgilanadi.



Ana shu falsafiy dunyoqarashning bir unsuri jamiyat taraqqiyoti rivojlanishining o'tmish holatini ko'z oldimizda gavdalandiradigan tarix falsafasi yoki tarixiy ongdir. Tarixiy ong genezisiga bag'ishlangan ishlarda, ko'pgina tadqiqotchilar Yevropa an'analari bilan chegaralanib qoladilar xolos. Yevrosentrizm g'oyasi muxlislari tarixiy ongning shakllanishini Yunonistonda er. avv. V asrda Gerodotning mashhur "Tarix"ida ro'yobga chiqqan deb hisoblaydilar. Empirik nuqtai nazaridan qaraganda Gerodotning asari dastlabki haqiqiy tarixiy asar deb e'tirof etiladi. Vaholanki, tarixiy ongning dastlabki kurtaklari insoniyat sivilizatsiyasining eng qadimiy beshigi- Sharqqa paydo bo'lganligi ma'lum, ammo nima uchun tarixiy ongni yaqqol ko'rinishi Gerodot tarixi bilan bog'lanadi va u tarix otasi deb ulug'lanadi.

Tarixiy ong, tarixiy xotira etnosni jipslashtiradigan milliy o'zligini anglashiga xizmat qiladi. Milliy o'zligini anglash tuyg'usi – o'z milliy mansubligidan faxrlanish imkoniyatidir. Milliy o'zligini anglash tuyg'usi o'z millatining boy tarixi, madaniy va manaviy merosidan g'ururlanishdir. Millatga mansublik o'ta nozik va ayni paytda juda murakkab holat. Kishi zarur bo'lganda hayotidagi jamiki ne'matlardan hech og'rinmasdan voz kechish mumkin. Biroq hech kim, hech qachon milliy mansubligidan tonolmaydi. Uni xohlagan paytida xohlagancha o'zgartira olmaydi.

Maktab tarixiy ta'limining zamonaviy konsepsiyasi umumta'lim maktabining boshlang'ich sinflarida tarixning dastlabki ta'limini tashkil qilishni nazarda tutadi. Biroq, mamlakatimizda ta'limning boshlang'ich sinflarida tarixning dastlabki ta'limi, uning maqsadi va vazifalari, mazmuni va metodologiyasi, ta'limning muammolari tadqiqiga e'tibor berilmayapti. Binobarin tarix ta'limining asosiy standart talablarida o'tmish haqidagi bilimlarni o'rganish, tarixiy jarayonlarni tahlil qilish, bugungi kun bilan bog'lab o'rganish kabi tahlilily ko'nikmalarni shakllantirish tarixning dastlabki ta'limining asosiy mazmunli yo'nalishidan biri sifatida belgilangan. Boshlang'ich ta'lim bosqichida mavjud fanlarni o'qitish amaliyotini o'rganish kichik yoshdagi o'quvchilarning o'tmish haqidagi bilimlarga qiziqishini shakllantirish uchun shart sharoitlar mavjudligini ko'rsatdi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarixni o'rganishga bo'lgan kognitiv qiziqishi muammosi bo'yicha XX asrda olib borilgan tadqiqotlar bugungi kunda jamiyat oldiga qo'ygan ta'lim tarbiya vazifalariga mos kelmaydi. So'nggi yillardagi psixologik va pedagogik tadqiqotlar boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda yangi imkoniyatlar ochdi. Keng axborot makonida yashovchi zamonaviy boshlang'ich sinf o'quvchisi XX asrga qaraganda ko'proq intellektual qobiliyat va bilimga bo'lgan ehtiyojga ega.



Olib borilgan tahlillarga ko'ra, boshlang'ich sinflarda tarixga bo'lgan qiziqishni shakllantirish jarayoniga faol ta'sir qiluvchi usullarni aniqlashga muvaffaq bo'ldik. Bular:

obrazli va syujetli bayon qilish;

tasviriy va analitik tavsif;

badiiy va hujjatli adabiyotlardan parchalarni emotsional o'qish;

turli tarixiy rasmlar, xarakteristikalar tuzish;

qiziqarli hikoyalar;

muammoli vazifalar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kognitiv qiziqishlar muammoli ta'lim asosida oshiriladi. O.V.Ostrovskiyning fikricha muammoli ta'lim vaziyatli qiziqishning barqaror munosabat bosqichiga o'tish jarayonida alohida o'rin kasb etadi [1]. Demak, milliy tarixning dastlabki ta'lim kursini o'rganishda uslubchilar tomonidan ishlab chiqilgan qiziqishni shakllantirish usullaridan foydalanish ham mumkin. Boshlang'ich sinflarda o'quvchining tarix fanlariga bo'lgan kognitiv qiziqishlarini o'quv materialining mazmuni, o'quv faoliyatining tashkil etilishi va tabiti, o'quv jarayoni ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarning tabiatiga bog'liq. Har qanday yoshdagi ruhiy jarayonlar strukturasi markazida ma'lum bir davrda eng rivojlangan vazifa turadi va u birgariyojlanishga e'tibor beriladi. Boshlang'ich maktab yoshida tafakkur boshqa ruhiy jarayonlarga nisbatan jadal rivojlanadi [2]. Maktabda o'qishni boshlashi bilan bolalarda maktabgacha ta'limda shakllangan xotira va idrok boshqa ruhiy jarayonlarga, xususan tafakkurga nisbatan ancha yuqori rivojlanish darajasiga yetadi. Bunda yetakchi o'rinni A.V.Skripchenko o'z tadqiqotida sensorimotor va mnemonik komponentlar egallashini aniqlagan [3]. Maktabgacha ta'lim tashkilotining 7 yoshli tarbiyalanuvchisi topshiradi, kuzatadi, eslaydi, o'ylash kerak bo'lganda fikrlash komponenti ko'pincha xotiralar, harakat va boshqalar bilan almashtiriladi. Boshlang'ich maktab yoshida jadal rivojlanayotgan fikrlash komponenti ustunlik qiladi. Bu erta rivojlangan tarixiy idrok va tarixiy xotirani sifatli qayta ishlashga, ularning ixtiyoriy jarayonlarga aylanishiga olib keladi. Shundan kelib chiqqan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarning tarixiy tafakkuri tarkibiy kismlarini rivojlantirish ta'lim klasterining keyingi bosqichidagi ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda tarixning dastlabki ta'limida (bu asosan "Atrofimizdagi olam", "Tarbiya", "O'qish" kabi fanlar, sinfdan tashqari ishlarda, o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkil qilishda) nafaqat tarixiy fikrlashning o'zgaruvchanligi, balki uning tanqidiyligi ham rivojlanadi. Tarixiy tafakkurning bu xususiyatini namoyon bo'lishi muammoni hal qilishning samarali usullarini optimal tanlash va



baholash qobiliyatidadir [4]. Qachonki bola yetarli bilimga ega bo'lganda unda tanqidiy fikrlash namoyon bo'ladi, shuningdek, tanqidiy fikrlash sinovdan muvaffaqiyatli o'tganda mantiqiy fikrlashning shakllanishi boshlanadi [5]. 7 yoshli bola tanqidiy fikrlashning ma'lum darajasiga yetadi, bu tarixiy fikrlash bilan chambarchas bog'liq holda kechadi. Tarixiy fikrlash tanqidiy fikrlashni, tanqidiy fikrlash esa mantiqiy fikrlashni shakllantiradi, bu o'z navbatida bolada kognitiv bilimlarga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Tarixning dastlabki ta'limi kognitiv motivlarsiz amalga oshmaydi. A.K.Markova va M.V.Matyuxinalarning ta'kidlab o'tganidek, ta'limotni rag'batlantirish ta'limning kognitiv motivlari bilan amalga oshadi [6]. Tadqiqotchilar tomonidan aniqlangan motivlarning guruhlariga ko'ra, tadqiqot bo'yicha tarixiy bilimlarga bo'lgan kognitiv motivlarni ikkita asosiy guruhga ajratib ko'rsatish mumkin:

kontent motivatsiyasi – yangi tarixiy bilimlarni o'zlashtirishga qaratilgan motiv.

jarayon motivatsiyasi – tarixiy bilimlarga ega bo'lish usullarini o'zlashtirishga qaratilgan motiv.

Mazmuniga ko'ra bu ikki motiv turli ehtiyojlarga ega. Kontent motivatsiyasining shakllanishi yangi amaliyotlarga bo'lgan ehtiyojni aniqlash uchun shart sharoitlarni yaratish bilan bog'liq bo'lsa, jarayon motivatsiyasi esa, faoliyatga bo'lgan ehtiyojga asoslanadi. Tarixiy bilimlarga bo'lgan kognitiv ehtiyoj bu ikki ehtiyojning birligidan iborat bo'lib, bu ikki ehtiyojning integratsion amalga oishishi kognitiv ehtiyojning shakllanishiga olib keladi. Bu pedagogik hodisani V.S.Yurkevich "yangi bilimlarni olishga qaratilgan faoliyat zarurati", deb hisoblaydi. F.M.Guseynova, M.V.Matyuxinava M.F.Morozovalar tadqiqotlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining qiziqishlari dalil va hodisalarga qaratilganligi ta'kidlangan [7]. Bundan ko'rinib turibdiki, tarixning dastlabki ta'limida tarixiy dalil va tarixiy hodisalarning ahamiyati katta. Yuqoridagi tadqiqotlarni tahlil qilgan holda boshlang'ich sinf o'quvchilari rivojlanishida muhim bo'lgan kognitiv qiziqish muammosi tarixning dastlabki ta'limida klasterli yondashuvni joriy etish orqali yechim topadi. Shu o'rinda savol tug'iladi nega aynan klasterli yondashuv orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiq?

Tadqiqot ishlarimiz davomida kichik yoshdagi bolalarda tarixiy savodxonlikni shakllantirish masalariga e'tiborni qaratgan edik. 6-7 yoshli bolada shakllangan tarixiy idrok va tarixiy xotira tarixiy tafakkurning vujudga kelishiga poydevor bo'lishi ta'kidlab o'tildi. Demak, boshlang'ich sinfdagi tarixiy bilimlarga bo'lgan kognitiv qiziqish uzviy ravishda tarixiy savodxonlikni rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Bu klasterning uzviylik va tizimlilik xususiyati bo'lsa,



uning integrativlik xususiyati tarixiy bilimlarga xos kognitiv kompetentlikni rivojlanishiga qaratilgan tarixiy tafakkur faoliyatining obektlari (jarayonlar) va subektlarining o'zaro hamkorligi teng manfaatlar asosida qurilishi lozim. Shundagina ta'limning keyingi o'rta ta'lim bosqichiga tarixiy tafakkuri shakllangan, tanqidiy va mantiqiy fikrlashning dastlabki darajalari vujudga kelgan ta'lim oluvchini yetkazib berish mumkin. Bu jarayon uzviy davom etgan holda, o'z o'zidan ta'lim klasterining keyingi xususiyatini ifodalaydi. Bosqichma-bosqich ijtimoiy buyurtmaning iste'molchiga yetkazib beruvchi tomonidan to'g'ri ta'minlanishga olib keladi. G.R.Pertenova tomonidan 9-10 yoshli bolaning tarixga bo'lgan qiziqish ortib borishi asoslab berilgan, biroq ta'limning keyingi bosqichlarida bu qiziqish darajasi sekin pasayib borishi ta'kidlab o'tiladi. Bu jarayon ta'lim klasterining talablariga to'liq mos kelmayotganligi, ijtimoiy buyurtmani ta'minlashdagi mazmun va faoliyatning integratsion amalga oshirilmayotganligi sababli bo'lishi mumkin. Boshlang'ich sinflarda tarixiy dalillar orqali o'quvchida vatanparvarlikni rivojlantirish, tarbiyaviy jihatlarni, qadriyatlarga bo'lgan munosabatni to'g'ri shakllantirish talab etiladi. Birgina tarixiy biografik materiallarni o'rganish o'quvchilarda Vatan o'tmishini bilishga bo'lgan qiziqishlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinflarning so'nggi yillarida 4-sinflarda o'quvchida umumiy o'rganishga bo'lgan kognitiv qiziqishning pasayishi kuzatiladi. Bu "boshlang'ich maktab ta'limining mazmuni va tashkil etilishidagi kamchiliklarda" [10] deyish mumkin. Buni A.M.Matyushkin o'quvchining yuki ortishi sababidan kognitiv faollik pasayishi mumkin, deb asoslaydi [11].

Xulosa. Uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish asnosida boshlang'ich sinf o'quvchilariga tarixiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladigan fanlarni o'qitish bilan bog'liq bilimlarning yetishmovchiligini qayd qilish mumkin. Zero, boshlang'ich ta'lim bosqichida tarixni o'rganishning asosiy vazifasi kognitiv qiziqishni shakllantirish zaruratida, degan xulosaga kelish mumkin. Boshlang'ich makabda tarixning dastlabki ta'limini o'qitish ilmiy emas, balki adabiy xarakterga ega bo'lishi, miflar, rivoyat, ertak va an'analariga qiziquvchan usulda bo'lishi kerak. Bolaning o'tmishdagi jarayonlar, hodisalar bilan tanishishi samarali faoliyat asosida rivojlanadi. Bolaning kognitiv qiziqishi aksariyat hollarda harakatlarga qaratilgan bo'ladi. Bularni tarixiy shaxslar hayotini o'rganish orqali o'rganib ko'radigan bo'lsak, tarixiy shaxs xarakteri, ularning harakatlaridagi motivlari, shaxsiy hayoti va hokazo barchasi bolani qiziqitiradi, u tarixga bo'lgan kognitiv qiziqishni shakllanishining birinchi bosqichini (7-12 yoshgacha) tarixiy qahramonlarning tarjimai holi bolaning mavjud bilimlari va tajribasi bilan bog'lansa, ya'ni uning Vatani, mashhur afsona va rivoyatlar



bolaga tushunarli bo'lgan faoliyat bilan (jang, ov, qurilish tasvirlari) bog'lansa, o'sha tarixiy shaxslarga bo'lgan qiziqishi shakllanish imkoniyatini beradi. Uslubchi V.Voljaninning fikricha, boshlang'ich sinfdagi o'quvchilar uchun tarixiy materialni haqiqatga mos ravishda yetkazish muhim bo'lib, ular biror yozuv yoki hikoyaning obektivligiga juda qiziqadi.

Adaboyotlar:

1. Островский О.Б. Формирование познавательного интереса учащихся к изучению вопросов культуры (на материале курсов истории VII—VIII классов): Дис. ... канд. пед. наук. Л., 1988. - 190 с.
2. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций: Из неопубликованных трудов. М.: Просвещение, 1960. -500 с.
3. Скрипченко А.В. Умственное развитие младших школьников: Автореф. ... дис. д-ра психол. наук. Л., 1971. -55 с.
4. Байрамов А. С. Динамика развития самостоятельности и критичности мышления детей младшего школьного возраста: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Баку, 1968. -128 с.
5. Блонский П.П. Избранные психологические произведения. М.: Просвещение, 1964. - 548 с.
6. Маркова А.К. Формирование мотивации учения. М.: Просвещение, 1990. -191 с. Матюхина М.В. Мотивация учения младших школьников. М.: Педагогика, 1984. - 144 с.
7. Юркевич В.О. Индивидуально-психологические различия в познавательной потребности // Личность и деятельность: Тезисы докладов к V Всесоюзному съезду психологов (27 июня - 2 июля 1977 г.). М., 1977. С. 56-57.
8. Пертенава Г.Р. Динамика изменения интересов детей на рубеже перехода к подростковому возрасту. Автореф. ... канд. пси- хол. наук. М., 1988. 23 с.
9. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М.: Просвещение, 1968, -464 с.
10. Развитие творческой активности школьников / Под ред. А.М. Матюшкина. М.: Педагогика, 1991. -155 с.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada tarixiy bilimlarga xos kompetensiyalarni shakllantirishda tizimlilik va uzviylik tamoyilining ahamiyati keltirilgan, shunga mivofiq boshlang'ich sinf o'quvchilarida tarixiy fikrlash kompetensiyalarini shakllantirish, boshlang'ich ta'limda tarixning dastlabki ta'limini tashkil qilish usullari taqdim qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена важность принципа системности и последовательности в формировании компетенций, свойственных историческому знанию, соответственно методике формирования компетенций исторического мышления у младших школьников и организации начального обучения истории в начальной школе. представлены.

SUMMARY

In this article, the importance of the principle of systematicity and coherence in the formation of competencies specific to historical knowledge is presented, accordingly, the methods of forming the competencies of historical thinking in primary school students and organizing the initial education of history in primary education are presented.



ТЕХНОЛОГИЯ СУММАТИВНОГО ОЦЕНИВАНИЯ ПРИ ПОДГОТОВКЕ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРОГРАММЕ ОЦЕНИВАНИЯ "ПИСА"

Аишурова Х.А.

Инновационный институт г.Нукус. Ассистент кафедры, „Начального образования и гуманитарных наук“

Tayanch so'zlar: summativ baholash, texnologiya, boshlang'ich maktab ta'limi, pisa, xalqaro baholash, o'quvchilarni tayyorlash.

Ключевые слова: итоговое оценивание, технология, начальное школьное образование, pisa, международная оценка, подготовка учащихся.

Key words: summative assessment, technology, primary school education, pisa, international assessment, student preparation.

В современном взаимосвязанном мире качество образования играет решающую роль в формировании будущего нации. Программа международной оценки учащихся (PISA) служит эталоном для оценки и сравнения образовательных систем по всему миру. Для подготовки учащихся начальной школы к экзаменам PISA требуются комплексные стратегии, включающие инновационные подходы. В этой статье рассматривается потенциал технологии суммирующего оценивания в оптимизации подготовки учащихся к экзаменам PISA.

Многочисленные исследования подчеркивают важность технологий в образовании, подчеркивая их потенциал для улучшения опыта обучения и результатов. Однако конкретное применение технологий при подготовке учащихся начальной школы к международным экзаменам, таким как PISA, остается относительно неизученным. Существующая литература предполагает, что итоговые оценки с использованием технологий могут обеспечить персонализированный опыт обучения, немедленную обратную связь и адаптивные пути обучения, все из которых имеют решающее значение для развития навыков, необходимых для успешного прохождения оценок PISA.



Для оценки эффективности технологии суммирующего оценивания при подготовке учащихся начальной школы к PISA будет использоваться подход, основанный на смешанных методах. Этот подход будет включать как количественный анализ данных об успеваемости учащихся, так и качественную оценку восприятия учащимися и опыта работы с расширенными технологиями суммирующего оценивания. Исследование будет проводиться в сотрудничестве с избранными начальными школами с использованием комбинации цифровых платформ оценки, образовательного программного обеспечения и интерактивных средств обучения.

Внедрение технологии суммирующего оценивания в подготовку учащихся начальной школы к международным программам оценивания, таким как PISA (Программа международной оценки учащихся), может быть весьма полезным. Вот как:

- Персонализированное обучение: Технология позволяет создавать адаптивные платформы обучения, которые могут удовлетворять индивидуальные потребности учащихся. Это означает, что студенты могут получать целенаправленное обучение и практиковаться в областях, где они нуждаются в совершенствовании, что имеет решающее значение для успеха в таких оценках, как PISA.

Персонализированное обучение действительно имеет огромные перспективы в революционизировании образования за счет адаптации инструкций к уникальным потребностям и стилям обучения каждого учащегося. Адаптивные обучающие платформы используют алгоритмы, основанные на данных, для выявления сильных и слабых сторон, предлагая соответственно индивидуальный контент и поддержку. Это не только повышает вовлеченность учащихся, но и способствует более глубокому пониманию и овладению концепциями.

В контексте таких оценок, как PISA (Программа международной оценки учащихся), персонализированное обучение может сыграть ключевую роль в улучшении результатов учащихся. Устраняя индивидуальные пробелы в обучении и предоставляя целенаправленное обучение, учащиеся лучше подготовлены к тому, чтобы преуспеть в таких оценках, которые часто оценивают критическое мышление, решение проблем и применение знаний, а не просто механическое запоминание.

Более того, персонализированное обучение способствует проявлению самостоятельности учащихся, позволяя им брать на себя ответственность за свое образование и прогрессировать в своем собственном темпе. Это способствует более ориентированному на учащихся подходу к обучению,



при котором акцент смещается с универсальной модели на ту, которая признает и учитывает разнообразные потребности и способности учащихся.

В целом, интеграция персонализированного обучения с использованием технологий потенциально может не только повысить академическую успеваемость, но и способствовать формированию культуры обучения на протяжении всей жизни и адаптивности, подготавливая студентов к успеху во все более сложном и динамичном мире.

- Обратная связь в режиме реального времени : Технология суммирующей оценки может обеспечить немедленную обратную связь как для учащихся, так и для учителей. Это позволяет учащимся понять свои сильные и слабые стороны, а учителям соответствующим образом скорректировать свои стратегии преподавания.
- Вовлеченность : Использование технологий при проведении оценок может сделать процесс обучения более увлекательным для учащихся. Интерактивные элементы, такие как геймификация, могут повысить мотивацию и участие, что приведет к лучшей подготовке к таким экзаменам, как PISA.

Интеграция технологий в процесс оценивания действительно может повысить вовлеченность учащихся. Включив интерактивные элементы, такие как геймификация, преподаватели могут сделать процесс обучения более приятным и мотивирующим. Игры и интерактивные викторины не только привлекают внимание учащихся, но и поощряют активное участие и критическое мышление.

Более того, технологии позволяют создавать индивидуальный опыт обучения, адаптированный к потребностям и предпочтениям отдельных учащихся. Такая адаптивность способствует более инклюзивному и ориентированному на учащихся подходу к образованию. В результате учащиеся с большей вероятностью будут активно вовлечены в свой учебный процесс, что приведет к лучшей подготовке к таким экзаменам, как Программа международной оценки студентов (PISA).

В целом, использование технологий при оценке не только делает обучение более увлекательным, но и вооружает учащихся навыками, необходимыми для успеха в быстро развивающемся цифровом мире.

- Анализ данных: Технология позволяет собирать и анализировать огромные объемы данных об успеваемости учащихся. Эти данные могут быть использованы для выявления тенденций, определения областей для улучшения и принятия обоснованных решений относительно учебной программы и преподавания.



- Цифровая грамотность : Ознакомление учащихся с технологиями с раннего возраста имеет решающее значение в современном цифровом мире. Используя технологии при проведении оценок, учащиеся развивают навыки цифровой грамотности, которые необходимы для успеха в 21 веке.
- Глобальное сотрудничество: PISA оценивает способность учащихся применять свои знания и навыки для решения реальных проблем. Технологии позволяют учащимся сотрудничать со сверстниками со всего мира, предоставляя им ценный опыт, отражающий глобальный характер оценок PISA.
- Доступность : Технология может сделать оценки более доступными для учащихся с различными потребностями в обучении. Например, она может обеспечить такие возможности, как преобразование текста в речь или регулируемый размер шрифта для учащихся с ограниченными возможностями, гарантируя, что все учащиеся имеют равные возможности продемонстрировать свои способности.

В заключение, внедрение технологии суммирующего оценивания в подготовку учащихся начальной школы к международным экзаменам, таким как PISA, может улучшить персонализированное обучение, обеспечить обратную связь в режиме реального времени, повысить вовлеченность, обеспечить принятие решений на основе данных, повысить цифровую грамотность, способствовать глобальному сотрудничеству и улучшить доступность для всех учащихся. Эти преимущества в конечном счете способствуют лучшей подготовке студентов к успешной сдаче экзаменов и в их будущих академических и профессиональных начинаниях.

Результаты показывают, что технология суммирующего оценивания обладает огромным потенциалом в преобразовании традиционных подходов к подготовке учащихся к экзаменам PISA. Используя цифровые инструменты, преподаватели могут создавать динамичные учебные среды, учитывающие различные стили обучения и способности. Кроме того, оценки с использованием технологий позволяют отслеживать успеваемость учащихся в режиме реального времени, что позволяет своевременно принимать меры и оказывать адресную поддержку.

Выводы и предложения. В заключение, интеграция технологии суммирующего оценивания представляет собой многообещающее направление для улучшения подготовки учащихся начальной школы к экзаменам PISA. В дальнейшем директивным органам и преподавателям следует уделять приоритетное внимание инвестициям в цифровую инфраструктуру



и профессиональное развитие, чтобы способствовать широкому внедрению оценок с использованием технологий. Кроме того, необходимы дальнейшие исследования для изучения долгосрочного влияния интеграции технологий на результаты обучения учащихся и масштабируемости этих подходов в различных образовательных контекстах. Внедряя инновации и используя мощь технологий, мы можем дать возможность следующему поколению учащихся преуспевать во все более конкурентной глобальной среде.

Литература:

1. Басюк В. С. Инновационный проект Министерства просвещения «Мониторинг формирования функциональной грамотности»: основные направления и первые результаты / В. С. Басюк, Г. С. Ковалева // Отечественная и зарубежная педагогика. - 2019. - Т. 1, № 4 (61). - С. 13–33.
2. Рослова Л.О. Концептуальные основы формирования и оценки математической грамотности / Л. О. Рослова, К. А. Краснянская, Е. С. Квятко // Отечественная и зарубежная педагогика. - 2019. - Т. 1, № 4 (61). - С. 58-79.
3. Рутковская Е. Л. Финансовая грамотность как компонент функциональной грамотности: подходы к разработке учебных заданий / Е. Л. Рутковская // Отечественная и зарубежная педагогика. - 2019. - Т. 1, № 4 (61). - С. 98-111.
4. Ковалева Г. С. Финансовая грамотность как составляющая функциональной грамотности: международный контекст / Г. С. Ковалева // Отечественная и зарубежная педагогика. - 2017. - Т. 1, № 2 (37). - С. 31-43.
5. Коваль Т. В. Глобальные компетенции - новый компонент функциональной грамотности / Т. В. Коваль, С. Е. Дюкова // Отечественная и зарубежная педагогика. - 2019. - Т. 1, № 4 (61). - С. 112-123
6. В каком направлении развивается российская система общего образования? (По результатам международной программы PISA-2018). - URL: <https://sh04luga.ru/news/docs/2020-02-02T0335/Broshyura%20PISA-2018.pdf> (дата обращения: 17.03.2020).
7. Toshboyeva, S. Q., Hamidov, S. X., & Qurbanova, L. M. (2021). Elektrolitik dissotsiyanish nazariyasini o'qitishni AKT asosida takomillashtirish. Science and Education, 2(3).
8. Qurbanova, L. M., Mullajonova, Z. S., & Toshboyeva, S. K. (2021). "Neftni qayta ishlash" mavzusini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish. Science and Education, 2(3)

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarini Xalqaro o'quvchilarni baholash dasturiga (PISA) tayyorlashda summativ baholash texnologiyasining integratsiyasini ko'rib chiqadi. U o'quvchilarning PISA baholashga tayyorgarligini oshirish uchun texnologik vositalardan foydalanish samaradorligini o'rganib, o'quvchilar faoliyati va ta'lim natijalariga ta'siriga e'tibor qaratadi.

РЕЗЮМЕ

В этой статье исследуется интеграция технологии суммирующего оценивания в подготовку учащихся начальной школы к Программе международной оценки учащихся (PISA). В ней исследуется эффективность использования технологических инструментов для повышения готовности учащихся к оценке PISA, уделяя особое внимание влиянию на успеваемость учащихся и результаты обучения.

SUMMARY

This article examines the integration of summative assessment technology in preparing elementary school students for the Program for International Student Assessment (PISA). It examines the effectiveness of using technology tools to improve student readiness for the PISA assessment, focusing on the impact on student performance and learning outcomes.



ТАСВИРИЙ САЪНАТ

TALABALARNI OCHIQ XAVODA MANZARA ISHLASH QOBILYATNI RIVOJLANTIRISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Rizayev X.I.

*Namangan davlat universiteti “Tasviriy va amaliy san’at”
kafedrasida dotsenti*

Tayanch soz'lar: tasviriy san’at, manzara janri, akvarel, kompozitsiya, perspektiva, plener, nisbat, rang, etyud.

Ключевые слова: изобразительное искусство, пейзаж, акварель, композиция, перспектива, пленер, пропорция, цвет, этюд.

Key words: fine art, landscape, watercolor, composition, perspective, plein-air, proportion, color, etude.

So‘nggi yillarda Respublikamizning barcha sohalarida tub o‘zgarishar, chuqur islohatlar olib borilayotgani ma’lum. Ayniqsa, ta’lim tizimida ham yangi zamon talablariga mos, jahon tajribalari bilan raqobatbardosh ilmiy-ijodiy salohiyatni chuqurlashtirish kabi dolzarb masalalar pedagoglar zimmasiga katta mas’uliyat yuklamogda. Bu borada hukumatimiz tomonidan qabul qilinyotgan Qaror va Farmonlar hududlarda bu jarayonni barqaror rivojlantirish borasida katta ahamiyat kasb etmoqda.

Oliy ta’limdanning tasviriy san’at va muxandislik grafikasi yo‘nalishida maxsus o‘quv amaliyoti (plener, ochiq xavoda rasm chizish) o‘tkazilishi xam o‘quv rejada berilgan bo‘lib, uning maqsadi ochiq xavoda ishlash, joylarni daraxt va o‘simliklarni tasvirlash, xavo perspektivasidan foydalanish, tabiat bilan binolarning monand xolatini tasvirlash, kompozitsion yechimlar topish, shuningdek talabalarni tasviriy san’at asoslari yuzasidan olgan bilim, ko‘nikma va malakalarni mustahkamlash, tevarak – atrofdagi go‘zalliklarni ko‘ra bilish va idrok etish hamda bu go‘zalliklarni tasviriy san’at vositasida tez va ifodali tasvirlashga o‘rgatishdan iboratdir.

Plener amaliyoti mashqlari ochiq xavoda, tabiat qo‘ynida o‘tkazilishi bois. Talabalarni nafaqat ijodiy faoliyatlarini o‘stirish balki tabiatdan zavqlanish, uni xis qilish bilan xusni tarovati bilan ruxiyatni ko‘tarish, mustahkamlash, kayfiyatni



yaxshilashga o'z ta'sirini o'tkazadi. Amaliyot jarayonida talabalar tabiatdan ma'naviy ozuqa xam oladilar. Ochiq xavoda etyud ishlash davrida ular tabiatning o'ziga xos o'zgarishlarnin kuzatib o'z ko'zi bilan ko'rib tasvirga tushiradilar. Bunda talabalarning bilimi, idroki, sezgirligi, ranglarni xis qila bilish qobiliyatlari namoyon bo'ladi. Plenerda rasm chizish tasviriy san'at mutaxassisligi uchun juda katta ahamiyat kasb etadi. Talabalar tabiat go'zalligini, turli xil xususiyatlarini anglash bilish va kelajak avlodga yetkazib, ularni o'zi yashab turgan joyga, tevarak-atrofga bo'lgan munosabatini namoyon etish hamda o'zi idrok etayotgan go'zalliklarni turli yo'llar bilan tez va ifodali tasvirlashga o'rganishlari lozimdir.

Ochiq xavoda rasm chizish amaliyoti qalamtasvir, rangtasvir, gafika, dastgoxli akademik rangtasvir asoslari va kompozitsiya fanlaridan olgan bilimlarini mustaxkamlash, amaliy sinovdan o'tish ma'nosida auditoriya darslarining plener amaliyotidagi davomidir va o'quv mashg'ulotlari jarayonida olgan nazariy bilimlarini kengaytirish va amaliy malakalarini chuqurlashtirish imkonini beradi. Talabalarni borliqdan yorug'lik va rang, turli shakllarni borliqdan tasvirlashni o'rganib boradilar. Ochiq xavo sharoitida tabiiy yorug'lik muhiti, rang-baranglik sifatlarini namoyon etuvchi tabiatning mo'jizakor tuzilishi va rang o'zgarishlarini kuzatadilar, badiiy, tasviriy tahlil qilish malakasini egallab boradilar: bunda yangi pedarogik innavatsion ta'lim texnologiyalari turlaridan o'rinli qo'llab kelinmoqda, ayniqsa fotoapparat, videokameraning ART programmasidan ochiq havoda tasvirlamoqchi bo'lgan obektni oldindan joylashtirish, yorug'-soya, rang uyg'unligini fotoapparat, video kameraning ART programmasidan foydalanish imkoni mavjud bo'lib, rassom o'z qo'lida bo'yoqlar yordamida tasvirlagandek shaklda video kamera monitorida ko'rish mumkin.

Talabalar borliqdan qisqa muddatli tasvirlar qoralamalar ya'ni etyudlar ishlar ekanlar ular turli pedagogik texnologiyaning yangi innovatsion texnologiya usul va vositalarni qo'llaydilar va bu amaliy ko'nikma orqali tabiat o'zgarishlarini, go'zalligini xayolan tasavvur etib yurib, ijodiy asarga yaqinlashib boradilar va rangtasvir, dastgoxli rangtasvir va kompozitsiya asoslari kabi fanlaridan olgan bilimlarini amalda mustaqil bajarishga erishadilar.

Bu jarayon talabalarni albatta tabiatni harakatdagi ko'rinishi o'zgarishlardagi farqliliklarini sezib borishlari bilan ularning malakaviy faoliyatlari shakllanadi, qalamtasvir, rangtasvir, dastgoxli akademik rangtasvir va kompozitsiya asoslari vanlarining uzviy bog'liqligini, bu esa ijodkorning asosiy mezonlaridan biri ekanligini anglab yetadilar.

Plener amaliyoti jarayonida talabalar oddiydan murakkab sari izchil tarzda o'tib boradilar. Ular avvalo oddiy tasvirlar yaratadilar. Masalan, oddiy shakllardan o'simliklar, daraxtlar, har-xil xajmdagi qoya toshlar, uylar, tarixiy binolar, qushlar va xayvonlar, traktor, ekskavator, xar xil rusmdagi moshinalar va odamlar qiyofasini tasvirlashga o'tadilar va u orqali hayotning ijtimoiy-falsafiy tomonlarini tasvirlash



bilan talabalarda tabiatga bo'lgan mehr, insonlarga bo'lgan muxabbat tuyg'usi tarbiyalanadi.

Tabiat go'zalliklarini ijodiy xis qilish, tushunchalarini shakllantirish va uni tasviriy vositalar orqali ifodalash, talabalarda mavzuli mavzuli kompozitsiyalar yaratishga olib keladi. Bu o'rinda talabalar naturadan ishlagan qoralama va ranglavxa etyudlarini to'playdilar va ularni kelgusi ijodiy ishlarida foydalanishda zarur bo'lishini anglab yetadilar.

Plener amaliyoti jarayonida talabalarni ijodkorlikka yo'naltirish ko'p tomonlama amaliyot raxbariga ham bog'liqdir. Eng avvalo, amaliyot raxbari ijod qiluvchi, nazariy va amaliy malakaga ega bo'lgan, talabalar bilan birgalikda ijod qila oladigan, tajribali pedagog rassom bo'lmog'i zarur. Aks holda, katta umid bilan amaliyotga chiqqan talabalarni ijodkorligini susaytirib qo'yish yoki ijodkor talabani individual ruxiyatini yaxshi seza olmay uni ijodkorlik ruxini tushirib yuborishi mumkin. Shu bois amaliyot raxbarida mas'uliyat turadiki, u talabalarning barchasini amaliy ishlashga yo'naltirish, har birining aloxida uslubini topishga yordam berish, talabani qiyinchiliksiz oddiy tasvirlardan ijodiy asar yaratish bosqichi tomon o'rgatib borish zarur. Ba'zi bir talabalar erkin, qoralama va etyud ishlashga tez kirishib ketadilar, ba'zi bir talabalar esa o'zlarini ma'lum darajada tajribasizligi, bilim va ko'nikmalarini yetarli emasligidan tortinib, tabiat manzaralarini chizishga darhol kirishib keta olmaydilar. Bu holatlarda amaliyot rahbari ularni ruxlantirgan holda mativatsiya berib, zaruriy maslahati bilan etyud ishlashga ravon kirishib ketishiga yo'naltirishi zarur. Bu borada amaliyot rahbari bo'lgan pedagogning o'zi talabalar ko'zi o'ngida, o'zi ham ular bilan birgalikda ijod qilib borishi juda muhimdir.

Adabiyotlar:

1. Ушинский К. Д. Избранные педагогические произведения. М., 1968, с.338.
2. Мастера советского искусства о пейзаже. М., 1963, с.96.
3. Альберти Леон Баттиста. Десять книг об архитектуре. М., 1937, т.ИИ, с. 58.
4. Х.Эгамов. Рангтасвир. Т., 2005, б.14.
5. Н.Я.Маслов. Пленэр. М., 1984, с.42.
6. Botir Boltabayevich Baymetov. Oliy pedagogik ta'limda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning ba'zi masalalari. academic research in educational sciences volume 2 | issue 1 | 2021.

РЕЗЮМЕ

Maqola tasviriy san'atning rangtasvir darslarida, ochiq xavo (plener) amaliyotida yoshlarga tabiat manzarasini tasvirlashga o'rgatish metodikasiga bag'shlangan. Unda tasviriy san'at qonuniyatlari va etyud ishlash bo'yicha metodik tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается методике обучения молодых изобразить ландшафт природы на уроках живописи изобразительного искусства, в практиках под открытым небом (пленэр). Внем даны методические советы по работе с этюдом и о закономерностях изобразительного искусства.

SUMMARY

The article is devoted to method of teaching young people to portray the landscape of nature at the lessons of fine arts and outdoor practices. The article provides methodical advices on work with etude and the legality of fine arts.



ТЎГАРАК МАШҒУЛОТЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ БАДИИЙ ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ

Анкабаев Р.Т.

*ЧДПУ «Тасвирий санъат ва дизайн» кафедраси
в.б доценти*

Tayanch soʻzlar: тажриба, педагог, устоз, табиий, ижобий, технология, қўникма, таълим.

Ключевые слова: опыт, педагог, учитель, естественность, позитив, технология, мастерство, образование.

Key words: experience, pedagogue, teacher, natural, positive, technology, skill, education.

Дарс жараёнда тўпланган тажрибалар асосида қўплаб усул ва технологияларни қўллашга тўғри келади, ушбу методлардан бири ижодий тўгарак устахонасида устоз-шогирд анъанаси асосида ишлаш билан бирга компьютер графикасида ишлаш қўникмаларни ўрганиш усули. Бу икки усулдан аудиториялардаги машғулотлар ва дарсдан ташқари пайтлар мустақил таълим, ижодий тўгарак машғулотларида фойдаланиш мумкин.

Ижодий устахонада устоз билан биргаликда ишлаш машғулотлари талабалар ижодий фикрлашлари ва фаолиятларининг ривожланишлари учун самарали имкониятлар яратади. Ижодий устахона педагог учун талабалардаги табиий қобилиятларни амалга ошириш ва уни ҳар хил ижодий фаолиятларда қўллашга ёрдам берадиган замонавий педагогик технологияларни чексиз қўллаш имкониятини яратади. Бу технологияларга - шахсиятга мўлжалланган; талабага ҳар томонлама ҳурмат ва муҳаббат билан ёндашиш, унинг ижодий қобилиятига ишонч билан қараш асосига қурилган - яккама-якка таълим технологияси; талабалар билан бирга мақсадни белгилаб олиш, улар билан бирга ижод қилиш, уларга дўст сифатида қараш, уларнинг қизиқишларига, ижобий ҳиссиётларининг ҳамоҳанглигини яратишга қаратилган - педагогик ҳамкорлик технологиясини; ижодкорлик



имкониятларнинг ривожланиши даражасидаги - табақалаштирилган таълим; муаммоли ҳолатларни яратиш ва талабалар унинг ечимини мустақил равишда топишларини фаоллаштиришга қаратилган - муаммоли таълим; талабанинг шахсиятини тарбиялаш, унинг илмий тадқиқот, ижодий фаолияти қобилиятлари имкониятини лойиҳалаштириш усули бўйича хусусий технологияни қўллаш каби замонавий педагогик технологияларни мисол қилиш мумкин.

Ижодий тўғарак устахонаси методига асосланган усул; қуйидаги мақсад ва вазифаларни амалга оширишни талаб қилади.

- талабанинг таълим жараёнида ва ҳаётий фаолиятида олган билим, кўникма ва маҳоратларини такомиллаштириш;
- мустақил ижодий изланиш кўникмаларини ривожлантириш;
- тасвирий санъатнинг барча тур ва жанрларига қизиқишларини ошириш, ҳар хил материаллар техникаларни ўзлаштириш хоҳишларини ривожлантириш;
- олган билимларини амалда кундалик ҳаётда қўллаш, шахсиятини ва атроф борлиқ ҳақидаги фикрларини тубдан ўзгартириш;
- инсон ҳаёти табиат, санъат, кундалик турмуш билан уйғунлигини идрок этиш ҳақидаги маънавий саводхонлигини ошириш;
- миллий қадриятларни ва урф одатларни севиш, ҳурмат қилиш ҳиссини тарбиялаш;
- жамиятдаги ўз ўрнини топишда, ўз ижодий меҳнат маҳсуллариининг жамиятга нечоғлик кераклигини ҳис қилиш, ўтмишдаги ажодларимиз меъросига ҳурмат назари билан қараш ва келажакка ишонч руҳида тарбиялаш;

Ижодий устахонада нимани амалга ошириш кераклигини асосан шогирднинг ўзи танлайди, устоз фақат унинг ишидаги хатоларини тузатиб, қандай тасвирлаш воситаларидан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маслаҳатлар беради. Устоз ва шогирднинг биргаликдаги ҳаракати асосида ижодий фаолият яратилади. Шогирд тасвирий санъатнинг қайси тури ёки жанрида ишни бошлашни хоҳласа, устоз ёрдамида ўзининг фаолиятини режалаштиради: эскизлар бажаради, ишлаш учун материал танлайди, иш жойини тайёрлайди кейин ўйлаган режасини амалга оширишга киришади. Ижодий устахонадаги ҳар бир шогирд - бу ўз асарини томошабинлар ҳукмига қўйишга тайёрланаётган рассом. Тўғаракда ижодий устахона усулида бажарилган ҳар бир иш, ўз ҳолича бир лойиҳа, тугалланган буюм бу конкурс, олимпиада ёки кўргазмага қўйиладиган тайёр маҳсулот. ЧДПУ “Тасвирий санъат ва дизайн” кафедрасига қарашли “Графика”



тўгараги фаолияти тажрибасидан шуни кузатиш мумкин: Бир ўқув йили мобайнида бир шогирд кўникмаси, қобилияти ва ҳаракатчанлигига қараб тасвирий санъатнинг турли жанрларида иккитадан ўнтагача ижодий иш қилиши мумкин. 4-6 та кишидан иборат битта ижодий гуруҳ ҳар хил тасвирлаш воситалари ва турли техникада бажарилган ишларидан, бутун бир кўргазма ташкил этиш мумкин.

Ижодий устахона усулида ишлаш оддий анъанавий машғулотлар жараёнида имкони бўлмаган, ҳар хил техника, ҳар хил тасвирлаш воситаларини қўллаш имконини туғдиради. Масалан: 10 кишидан иборат гуруҳ ҳар бири ўз қизиқишларига қараб, кимдир акварелда, кимдир мойбўёқда рангтасвир ёки гуашда кимдир минатюра, кимдир қаламда, кўмир, соус, сангина, ретушда қаламтасвир композициялари ва ҳ.к. ишлаши мумкин. Педагог учун ижодий устахона усулидаги фаолият тўғаракдаги ҳар бир талабага эътибор бериши, улардан бир дақиқа ҳам узоқлашишга йўл қўймайдиган, лекин олинган натижадан катта ижодий қониқиш ҳосил қилинадиган нисбатан оғир, лекин қизиқарли фаолият ҳисобланади. Бу иш нафақат талабаларни балки уларнинг ижодлари билан қизиқиб келадиган ва ҳар доим маънавий кўмакка тайёр бўлган ота-оналар учун ҳам жуда қизиқарлидир.

Ижодий устахонада ишлашни режалаштириш тўғаракдаги, асосий эътибор ҳар бир талабанинг ҳоҳиши ва қизиқишлари асосида ҳар бир талаба шахсий хусусиятини ҳисобга олиб тузилади. Аммо педагог нафақат талабанинг шу пайтгача ўзлаштирган билимлари, кўникма ва малакаларини ҳисобга олиши, балки ўсиш нуқтасини ҳам белгилаб бориши, келгусидаги камолотга эришиш имкониятлари, уларнинг янги тажрибаларни эгаллашларида ёрдамлашиши, янги технологиялар ва техникалар билан таништириб боришлари керак бўлади. Ижодий устахонада машғулотда қатнашаётган талабаларнинг ўзи ҳам доимо янги технологияларни излашади, янги тажрибани ўзлаштиришга, атрофдагилар билан ўртоқлашишга ҳаракат қилишади.

Машғулотлар жараёнида ижодий устахона усулидаги ишлаш методикасининг психологик жиҳатларига эътибор бериш жуда муҳим. Сир эмаски тасвирий санъат билан энди шуғулланишни бошлаган талабалар ўзига ишонмаслик, ўз ишини паст баҳолаш, “мен яхши чиза олмайман”, “чиройли чиқара олмасамчи?”, “ҳеч кимга ёқмасачи?”, “мен умуман ҳеч нарсани эплай олмайман” каби чўчиш ҳисси юқори бўлади. Тўғаракдаги машғулотлар жараёнида аста-секин бу чўчиш ҳисси йўқолиб боради, чунки тасвирий санъат машғулотларида бажарган ишларига ҳар доим балл



қўйиб борилмайди (охиригача етказилиб, тугаллангандан кейин баҳоланади), тугаллаш учун вақтлар чегараланмайди. Охирги натижага эса албатта эришилади, ишни қайси пайтда тўхтатишни (ишини кўргазмага қўядими, конкурсга жўнатадими ёки бирон кишига совға қилишига қараб) талабанинг ўзи ҳал қилади. Бунга мисол: 2022-2023 йиллардаги “Графика” тўғраги аъзоларининг ишларидан бир неча мароталаб кўргазмалар уюштириб келинади. Бу кўргазмалардан бири 2023 йилда ЧДПУ кўргазмалар залида “Қалб уммонига саёҳат” номли ижодий кўргазмасини бўлиб ўтди. Унда “Тасвирий санъат ва муҳандислик графикас” ва бошқа таълим йўналиши талабаларининг ҳар хил усулда, ҳар хил тасвирлаш воситаларида турли-туман мавзулардаги ишлари қўйилди.

Бу кўргазмага тайёргарлик жараёнида маълум бўлдики, Талабаларга аниқ мақсад қўйилса, уларнинг ижодий иши натижасини кўрсатиш имконияти яратилса, талабалардаги ижод қилиш, яратишга бўлган қизиқиши ортади. Ижодий устахона шароитида бирга ишлаш баробарида устозга нисбатан меҳр ва ҳурмат туйғуларини ошганлиги яққол сезилди. Кўргазмани ташкиллаштириш жараёнида уларнинг ижодий фаоллиги янада ошганлиги, жамоавий ҳамжиҳатлик, ташкилотчилик хислатларини намоён бўлиши, ўзининг меҳнати самарасидан қониқиш, фахр туйғуларини уйғонганлиги кузатилди.

Адабиётлар:

1. Анкабаев Р.Т., Гулмуродова Д.М. Дарсдан бўш вақтларида халқ амалий безак санъати ривожланиши ҳақида Journal Of Innovations In Scientific And Educational Research VOLUME-2, ISSUE-13 (26-December)
2. Р. Ражабов, Ҳ. Султонов. Тасвирий санъат фанини ўқитиш методикаси. (ўқув қўлланма) Тошкент 2008.
3. Ҳ.Э. Султанов, Р.Т. Анқабоев Ёш мусаввир (методик қўлланма) Тошкент 2017
4. Анкабаев Р.Т. Тасвирий санъатда машғулотларида миниатюрани рангтасвирини ўргатишнинг аҳамияти. Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириш – 2021 йил № 3-2. ИСЖН 2181-7138

РЕЗЮМЕ

Muallif “Tasviriy san’atdan sinfdan tashqari mashg’ulotlarni tashkil etishda murabbiyning o’rni” maqolasida tasviriy san’at o’qitish metodikasi va o’quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda murabbiyning o’rni haqida fikr yuritadi.

РЕЗЮМЕ

В статье «Роль наставника в организации внеурочных занятиях изобразительного искусства» автор рассматривает о методах обучения изобразительного искусства и о роле наставника в развитии творческих способностях учащихся.

SUMMARY

In article «Role of the mentor in organizations внеурочных occupation graphic arts» author considers about method of the education graphic arts and about role of the mentor in development creative ability students.



XALQ HUNARMANDCHILIKDA ZAMONAVIY O‘ZBEK MILLIY LIBOSLARINING O‘RNI

Bahronova Sh.I.

Buxoro davlat pedagogika institute “Texnologik ta’lim” kafedrası o‘qituvchisi

Nuriddinova N. O.

Buxoro davlat pedagogika institute “Texnologik ta’lim” yo‘nalaishi talabasi

Tayanch so‘zlar: adras, ipak, do‘ppi, kelagay, shoyi, chopon, zardo‘zlik, mato, milliy kiyim, tasvir, tarix, madaniyat, moda, an‘anaviy, madaniy, xalqning etnik tarixi, dekorativ, dizayn, bezak, ramz.

Ключевые слова: адрас, шелк, шляпа, будущее, шелк, плащ, украшения, ткань, национальная одежда, образ, история, культура, мода, традиционная, культурная, этническая история народа, декоративность, дизайн, орнамент, символ.

Key words: adras, silk, hat, future, silk, cloak, jewelry, fabric, national dress, image, history, culture, fashion, traditional, cultural, ethnic history of the people, decorative, design, ornament, symbol.

Zamonaviy jamiyatda oliy ta’lim muhim rol o‘ynaydi. Istalgan davlatni tezlikda rivojlanishi, asosiy va inkor etib bo‘lmaydigan intellektual imkoniyatlar ta’lim tizimini isloh qilish orqali amalga oshiriladi.

Hunarmandchilik insonning ishlab chiqarish faoliyati bilan vujudga kelib, jamiyat rivojlanishi davomida asta-sekin dehqonchilik va chorvachilikdan ajralib chiqdi, turli ijtimoiy-tarixiy davrlar doirasida texnika rivoji bilan aloqador holda takomillasha bordi, turli ixtisosliklar (kulollik, duradgorlik, temirchilik, misgarlik, binokorlik, tosh-taroshlik, o‘ymakorlik, kashtado‘zlik, ko‘nchilik, tikuvchilik, to‘quvchilik, zargarlik, degrezlik, rixtagarlik, zardo‘zlik, bo‘yoqchilik, kemasozlik, taqachilik, tunukasozlik va boshqalar)ga ajraldi. Hunarmandchilik qanday tabiiy resurslarning mavjudligiga qarab, mas, paxta va pilla bor yerda to‘qimachilik, sifatli xomashyo bor yerda kulolchilik, jun va teri ko‘p yerda to‘qimachilik va ko‘nchilik, shunga qarab kosibchilik, o‘rmonlar ko‘p yerda yog‘ochsozlik, ma‘danlarga boy yerlarda metall ishlab chiqarish va temirchilik, dengiz va daryo bo‘ylarida kemasozlik va boshqa rivoj topgan. Jamiyat taraqqiyoti bosqichlari, mehnat taqsimoti bilan aloqador holda hunarmandchilikning 3 turi shakllangan: 1) uy hunarmandchiligi;



2) buyurtma bilan mahsulot tayyorlaydigan hunarmandchilik;
 3) bozor uchun mahsulot tayyorlaydigan hunarmandchilik.
 Uy hunarmandchiligi kapitalizmga qadar bo'lgan davrlarda hunarmandchilikning eng ko'p tarqalgan turi bo'ldi. Hunarmandchilikning bu turi natural xo'jalikning ajralmas qismi hisoblanadi. Shaharlar rivoji buyurtma bilan hunarmandchilik

mahsulotlari tayyorlash va bozorga hunarmandchilik mahsulotlari ishlab chiqarishning jadal o'sishi bilan uzviy bog'liq. Natijada hunarmandchilik mahsulotlari tovarga aylandi, tovar ayirboshlash uchun ishlab chiqariddi. Davr taqozosi bilan hunarmandlarning yangi-yangi turlari vujudga keldi. Hunarmandlar ham turli mahsulotlar tayyorlash bo'yicha ixtisoslasha bordilar. Shaharlardagi mahallalar hunarmandlarning kasbkoriga qarab shakllangan (XX asrning boshlarida Toshkentda ko'ncilar, kulollar, egarchilar, beshikchilar, o'qchilar, kosiblar mahallalari bo'lgan). Ayrim mahalla, kvartal, shaharlar hunarmandchilikning ma'lum mahsulotlari bilan shuhrat qozona boshladilar.

An'anaviy liboslar mustaqil o'zbek davlati aholisining milliy xususiyatlaridan biridir. O'zbek milliy liboslari juda yorqin, chiroyli, qulay bo'lib, xalqning boy madaniy an'analari va turmush tarzining bir qismidir. O'zbeklarning milliy kiyimlarini o'rganish xalq hayotining har qanday sohasi kabi xalqning etnik tarixi va madaniyatini, boshqa xalqlar bilan munosabatlarini o'rganish bilan chambarchas bog'liqdir. Moddiy madaniyatning barcha boshqa elementlariga qaraganda kiyim-kechak milliy o'ziga xoslik bilan bog'liq bo'lib, barqaror etnik xususiyatlardan biridir. Kiyim shakllarining chuqur an'anaviyligi, unda etnos shakllanishining tarixiy jarayoni bilan bog'liq bir qator xususiyatlar va ta'sirlarning aks etishi uni xalq etnogenezi o'rganishda qimmatli tarixiy manbaga aylantiradi. Turli marosimlarni bajarish bilan bog'liq bo'lgan marosim kiyimlari va kostyum majmualarining ayrim shakllari aholining e'tiqodi va mafkurasini o'rganish uchun qimmatli materialdir.

Ma'lumki, o'zbek xalqi o'zining milliy marosimlarida alohida kiyinadi. Nikoh yoki xatna to'yida kelin-kuyovlar liboslari, to'y bola kiyadigan liboslarga bo'linadi. Ayollarning milliy liboslari ichki, ustki va kishilik kiyimdan iborat bo'lgan. Ustki kiyimlar : kamzul, yengil xalat (mursak, kaltacha), yengsiz nimchalardir. Paranj ham ayollarning ustki kiyimi sanalib, u to'n va ichidan qora ot yolidan ishlangan chachvondan iborat. XX asrning 30-yillarigacha shaharlik o'zbek ayollarparanji



yopinganlar. Paranjî soxta yengli, to'nsimon, uzun yopinchiqdan iborat bo'lib, otning dum qilidan to'qilgan to'n parda - chachvon betga tutilib, ustiga paranjî yopilgan.

Chachvon yuzni berkitib, belgacha yetgan. Odatda, paranjî uydan ko'chaga chiqqanda yopinilgan. Qishloq joylarda paranjî kam ishlatilgan, uni bayramlarda va uzoq safarga chiqilgandagina yopinganlar.

Xalq turmushining boshqa sohalari singari milliy liboslarni o'rganish har bir xalqning etnik tarixi va madaniyatini, uning boshqa xalqlar bilan o'zaro aloqalarini tatbiq etish bilan chambarchas bog'liqdir. U moddiy va ma'naviy yodgorliklar ichida xalqlarning milliy o'ziga xosligini aks ettiruvchi va etnik belgilarini ko'rsatuvchi mezon ham hisoblanadi. Shu ma'noda libos tarixini o'rganish yer kurrasida mana necha ming yillardan beri yashab kelayotgan xalqlar boy madaniy merosi, shu bilan birga ularning an'analari, yashash tarzi haqida kattagina ma'lumot ham beradi. Liboslar nafaqat insonlarning tabiiy va estetik ehtiyojlarini qondiradi, shu bilan birga ularda har bir millatning urf-odatlarini, ijtimoiy munosabatlar, mafkuraning ba'zi bir elementlari, diniy e'tiqod, nafosat va estetik normalar o'z aksini topgan. Bundan tashqari, kiyimlarda inson yashagan joy va zamon, uning hayotiyigi, quvonchli yoxud qayg'uli voqealar namoyon bo'ladi.

Kiyim jamiyat moddiy va ma'naviy madaniyatining tarkibiy qismidir. Bir tomondan, u inson mehnati mahsuli sifatida ma'lum bir moddiy qiymatga ega bo'lib, ma'lum bir ehtiyojlarni qondirsa, ikkinchi tomondan u amaliy-bezak san'ati namunasi hamdir. Me'moriy inshootlar, mehnat va turmush qurollari singari kiyim ham ma'lum bir tarixiy davr, mamlakatning tabiiy iqlim sharoiti, xalqning milliy o'ziga xosliklari va uning go'zallik haqidagi tasavvuri haqida ma'lumot beradi.

Ko'p asrlar davomida yaratilgan kiyim shakllari va uning alohida elementlari, dekorativ dizayni, bo'yoqlari xalq liboslarining mintaqaning tabiiy-iqlim sharoitlariga moslashganidan dalolat beradi. Kiyimning xususiyatlari uni kiygan odamlarning yoshi, ijtimoiy mavqei, dunyoqarashi, qayg'uli yoki quvonchli voqealar, iqtisodiy tsikllar bilan belgilanadi. Ana bir yorqin voqea bo'ldi. 20-asr boshlarida o'zbek ayollarining ayollar libosida shoyi yoki tilla ip bilan tikilgan duppi do'ppilari paydo bo'lgan. Ilgari do'ppilar faqat erkaklar kostyumining atributi edi. Bugungi kunda ham yosh o'zbek ayolining libosi ko'pincha oqlangan do'ppi bilan to'ldiriladi. "Duppy" talisman, bezak, hurmat ramzi va odamning tashrif qog'ozi bo'lib xizmat qilgan, bu orqali uning qayerdan kelganligini aniqlash mumkin edi. Buxoro ayollari liboslari hashamatli shoyi matolar va tilla taqinchoqlardan iborat edi. Buxoro shahri zardo'zlik va ikat ishlab chiqarishning yuragi bo'lgan. O'zbekiston moda dizaynerlari chinakam sharqona poetikadan ilhomlangan ajoyib obrazlar yaratadilar. Ularni amalga oshirishda ikat, qo'lda tikilgan kashta, bo'yalgan "kelagay" ro'mollari, an'anaviy matolardan salla shaklidagi naqshlar,



do'ppilar va, albatta, qadimiy zargarlik buyumlari qo'llaniladi. Kostyum ansambli bo'lib, tizzagacha bo'lgan lakonik ko'ylak, kashta tikilgan o'zbek shoyidan tikilgan plash, yam-yashil salla va "turk" tuflisi yorqin teginishdir. O'zbekistondagi mashhur batika san'ati ustalari kiyim yaratishda matoga rasm chizish texnikasidan foydalanganlar. To'plam O'rta Osiyodagi yarim ko'chmanchi etnik guruhlarning sarsonsargardon darveshlarning hikmatli masallari va shomaniy timsollaridan ilhomlangan. Qatlamli kostyumlar tunikaga o'xshash ko'ylak va hilpiragan xalatdan, bo'yalgan shaffof ipakdan tikilgan. XVI asrdan XIX asrning ikkinchi yarmigacha bo'lgan davr so'nggi o'rta asrlarni o'z ichiga oladi. Bu davrda O'rta Osiyo shakllangan o'zbek xonliklarining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotida shaharlarning tutgan o'rni beqiyos edi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, shahar tarkib topishining asosiy omillaridan biri ijtimoiy-iqtisodiy negizga borib taqalib, bu mahalliy aholining asosiy mashg'uloti bo'lgan dehqonchilikdan hunarmandchilikning mustaqil soha sifatida ajralib chiqishi bilan belgilanadi. Bu bo'linish oqibatida aholi shug'ullanadigan mashg'ulot turlariga qarab O'rta Osiyo hududidagi davlatlarning turli joylarida istiqomat qilganlar. Feodallarning ma'lum mulklari asosida siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy markazlar shakllanib borgan. Odatda, bu markazlarda joylashgan mahalliy hukmdor va yer egalari qo'rg'onlari atrofi savdo-hunarmandchilik bilan mashg'ul aholi tomonidan band etib borilgan. Ijtimoiy-iqtisodiy hayotining rivojlanishi natijasida ular egallagan hududda chegaralari yanada kengaygan. Oqibatda, bunday markazlar asosida shaharlar shakllanib, asrlar mobaynida ular taraqqiyotida pillapoyalari va inqirozli bosqichlarni boshlaridan kechirganlar.

Xulosa. Hunarmandchiligimiz bizning eng katta boyligimiz, faxrimiz. Uni asrab avaylash, sayqallash, kelajak avlodga nuqsonlarsiz yetkazish esa bizning burchimiz. Buning uchun yangi texnika va texnologiyalarni ishga solgan holda innovatsion g'oyalar asnosida bor kuch g'ayratimiz bilan harakat qilamiz. Azaldan bejiz aytilmaganki, "Hunardan kelsa boylik, turmush bo'lar chiroylik". Yangi O'zbekistonni mehnatsevar xalqimiz, hunarmand ustalarimiz bilan barpo qilamiz. Men ham bu yo'lda o'z hissasini qo'shayotgan yoshlardan biriman va bu yo'lda jon jahtim bilan xizmat qilaman.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz.
2. Sh. Mirziyoyev, "Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash chora tadbirlari to'g'risida"
3. R.V.Almeev "Buxoro davlat arxitektura-san'at muzeyqo'riqxonasi tarixidan". Buxoro. 1990 yil. 2.
4. N. Sodiqova. 5. "O'zbeklarning milliy liboslari (XIX-XX asrlar)
4. Жўраев А. Р., Сайфуллаева Д. А., Бахронова Ш. Замонавий таълим технологиялар асосида ташкил қилинадиган шахсга йўналтирилган таълим жараёни //Science and Education. – 2020. – Т. 1. – №. 8. – С. 169-176.



5. Sayfullayeva D. A., Kh K. S. Bahronova Sh. I //Increasing the. professional creativity of students in teaching. specialties. Проблемы современной науки и образования Научно-методический журнал. – 2020. – Т. 12. – №. 157. – С. 33.
6. Sayfullayeva D. A. Sh. I. Bahronova., « //Образование наука и инновационные идеи в мире» Xalqaro ilmiy jurnal. – 2022. – Т. 1. – №. 8.
7. Dilmurodovna R. D. et al. Xalq hunarmandchiligi namunalarini takomillashtirish va rivojlantirish (Zardo ‘zlik san’ati misolida) //Ijodkor o’qituvchi. – 2023. – Т. 3. – №. 27. – С. 9-12.
8. Yunusovna Y. G. et al. Insonlar hayotida o ‘zbek milliy etno-liboslarining o ‘rni va tarixi // Образование наука и инновационные идеи в мире. – 2023. – Т. 33. – №. 3. – С. 122-125.
9. Islamovna B. S., Ubaidilloevna D. N., Norjona P. Modern competences of organizing technology courses //Samarali ta’lim va barqaror innovatsiyalar. – 2023. – Т. 1. – №. 3. – С. 146-151.
10. Baxronova S., Davlatova N. Texnologiya fanidan mashg ‘ulotlarni tashkil qilishning zamonaviy kompetensiyalari //Бюллетень педагогов нового Узбекистана. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 64-68.
11. Baxronova S., Davlatova N. Bo‘lajak texnologiya fani o ‘qituvchilarini tikuvchilikka oid kreativ rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari //Центральноазиатский журнал образования и инноваций. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 144-148.
12. Bakhtiyorova S. I., Sharopova M. F. “Improving the teaching process of materials science on the basis of foreign experience //E-Conference Globe. – 2021. – С. 46-48.
13. Baxtiyorova S. I., Jo‘rayeva D. B. 5 Sinf texnologiya darslarida “materiallarga ishlov berish bo ‘limi” ni innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida o ‘qitish metodikasini takomillashtirish //golden brain. – 2023. – Т. 1. – №. 33. – С. 73-79.
14. Бахтиёрва С. И. Использование программного обеспечения в преподавании материаловедения //Наука, техника и образование. – 2021. – №. 2-2 (77). – С. 80-83
15. Kazakov F. et al. Methods to improve hackles in the production of quality yarn //Journal of Physics: Conference Series. – IOP Publishing, 2021. – Т. 2094. – №. 4. – С. 042091
16. Ruzieva D. Classification of software educational tools for use in the educational system // International Conference On Higher Education Teaching. – 2023. – Т. 1. – №. 10. – С. 41-45.

РЕЗЮМЕ

Maqolada zamonaviy miliy XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi o‘zbek milliy libosining tarixi va rivojlanishi, o‘zbek xalqining tarixdagi kiyim-kechaklari bilan bog‘liq ma’lumotlarni arxeologik qazilmalar jarayonida topilgan qadimiy katta devoriy suratlar, turli buyumlarga tushirilgan tasvirlar, o‘rta asrlardagi kitob miniatyuralari beradi. O‘rta asrlarga oid miniatyuralar o‘zbek kiyimlarining o‘ziga xos uslubi, ya’ni tipi shakllanganligi va ular keyingi davrgacha saqlanganligini ko‘rsatuvchi noyob namunalari haqidagi ma’lumotlar yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье представлены сведения об истории и развитии современного узбекского национального костюма конца XIX - начала XX веков, исторической одежды узбекского народа, старинных настенных росписей, найденных при археологических раскопках, изображений, напечатанных на различных предметах, книжных миниатюрах средневека. Освещены сведения об уникальном стиле узбекской одежды, то есть формировании типа миниатюр со средневековья и о том, что они сохранились до следующего периода.

SUMMARY

The article provides information about the history and development of modern Uzbek national dress of the late 19th and early 20th centuries, the historical clothing of the Uzbek people, ancient wall paintings found during archaeological excavations, images printed on various objects, book miniatures of the Middle Ages. The information about the unique style of Uzbek clothing, that is, the formation of the type of miniatures from the Middle Ages and the fact that they were preserved until the next period, is highlighted.



СЕКРЕТЫ ТРАДИЦИОННОЙ КЕРАМИКИ УЗБЕКИСТАНА

Марасулова И. М.

и.о.доцент кафедры «Изобразительное искусство и дизайн». Чирчикский государственный педагогический университет

Tayanch soʻzlar: hunarmandchilik, garmoniya, kulol, loy, basma, sir.

Ключевые слова: ремесло, гармония, гончар, глина, басма, глазурь.

Key words: craft, harmony, potter, clay, basma, glaze.

Правительство и художественная общественность Узбекистана уделяет пристальное внимание развитию народного искусства Узбекистана. Забота о состоянии народного искусства положение мастеров возрождение угасших художественных ремесел ознакомление соседних государств с национальными изделиями является одной из государственных задач связанное с целым комплексом проводимых мероприятий. Цель – содействовать расцвету национальной культуры Узбекистана. Важной задачей нашего государства состоит в том, чтобы неуклонно повышать материальный и культурный уровень жизни народа создавать условия для всестороннего развития личности. Придается большое значение более полному и глубокому освоению молодых людей богатств духовной и материальной культуры активному приобщению их к художественному творчеству. Немалая роль в важнейшем деле эстетического освещения принадлежит и продукции народных художественных промыслов.

Из века в век в Узбекистане развиваются ремесла, оставляя тем самым в наследство бесценные и уникальные изделия безвестных мастеров, которые поражают богатством художественной фантазии и неотразимостью и совершенством форм. Бережное отношение к наследию и к культурным ценностям Узбекистана, возрождение традиций ремесленного производства, является закономерным процессом, обусловленным стремлением к сохранению национальной культуры. В Узбекистане принято ряд постановлений, которые направлены на возрождение народных промыслов и ремесел. Множество народных мастеров избраны академиками Академии Художеств Узбекистана. Многим мастерам присвоено звание «Узбекистон Республика халқ устаси»,



так же, при научно-производственном центре «Мусаввир» создана ассоциация народных мастеров «Хунарманд», где основной задачей этих организаций, является восстановление забытых народных ремесел. Многочисленные раскопки археологов говорят о применении на территории Узбекистана керамики с давних пор.

Широкое использование гончарных изделий связано с климатическими условиями страны. В жару ничто так не сохраняет прохладу и свежесть воды как глиняный сосуд. Прибывший гость в солнечный Узбекистан, возвращаясь из странствий, стремится оставить память о знакомстве с этой страной и гостеприимным народом. С любовью выполненный руками народного мастера или ремесленника сувенир.

Гончарное искусство на протяжении многих веков являлось самым развитым видом ремесла в Узбекистане. Самое древнее и самое востребованное сегодня из существующих в стране ремесел. Блюда, ляганы, вазы, хумы, чайники, расписные игрушки, пиалы и косы такие разнообразные по форме, и очень удобные в употреблении, все они пользуются неизменным спросом с давних времен по сегодняшний день. И сегодня их высокое мастерство исполнения, гармония смелой фантазии, удивительное волшебство орнаментального решения и тонкое чувство стиля в обращении с цветом. С давних времен в Узбекистане изготавливают керамику двух видов: неполивную обожженную терракоту и поливную глазурованную керамику.

Поливная и неполивная керамика имела большие особенности проявляющаяся в неповторимости форм и орнаментального декора и колорита. Гончарное ремесло повлияло на образование школ обучения керамики. С течением времени, отчетливо определились и получили известность центры этого ремесла:

1. Риштанская- А. Назиров.
 2. Гурум-Сарайская - Наманган. Буваев Вахоб
 3. Андижанская- уста Мирзабахром
 4. Ташкентская - семья Рахимовых
 - 5 Джиззак - утерена
 5. Самарканд - уста Азимов и Хакбердиев
 6. Ургутская- уста Облокулов Н.
 7. Гиждуван - Бухара братья Назруллаевы (участники фестиваля)
 8. Шахрисабз- школа утеряна идет восстановление
 9. Касби (терракота) - 1 мастер
 10. Хорезмская: Хива, Ургенч
- Каттабакская - уста Баходир, Мадир - Матчанов

Керамика этих центров четко делится на две цветовые группы:

1. сине-зеленные, берюзовые и белые
2. зеленные - коричневые и желтые



Со времен Темуридов сине-зеленные цвета используют школа Хорезма и Риштанская школа. Такое использование цвета объясняется чисто по техническим причинам. В Ферганской долине и Хорезме для поливы используют древнюю ишкоровую глазурь лазурных тонов, а желто-коричневые тона природных красителей под ней просто разлагаются. В Самарканде, Ташкенте и Бухаре употребляют свинцовую глазурь, поэтому здесь замечательно получается вся гамма красно-коричневого.

В настоящее время в керамических изделиях узбекских мастеров распространены три традиционные техники декора:

1. калями- свободное нанесение орнамента кистью;
2. басма -различные виды штампа впитывающего краску;
3. чизма – гравировка орнамента по ангобу.

Отличительная особенность художественных изделий - бесконечное разнообразие восточного орнамента. Широко используются растительные узоры-коробочки хлопка, плоды граната, миндаля, цветы и листья, вьющиеся побеги. Применяют и символические элементы. Каждый элемент прорисованный на изделии мастером говорит о его отношении и философии к жизни. Каждый элемент имеет особое значение в жизни человека. Рисунок выполненный на изделии дает немалую информацию о мастере: цветовая гамма расскажет о школе и местонахождении конкретного мастера. Узбекские мастера вырабатывают фаянсовые и майоликовые изделия из местных гончарных глин. Глина придает свои особенности черепку. Современные мастера-керамисты проводят интересные опыты по восстановлению забытых утерянных технологических художественных приемов гончарного мастерства. На основе глубокого изучения древней афросиябской керамики восстановлены не только орнаментальные мотивы но и старые красители применявшиеся мастерами, жившими 10-12 столетий назад. Испокон веков сложилось так, что успешные мастера своего дела брали учеников в подмастерья, дабы передать свое искусство и секреты своего ремесла молодому поколению, благодаря этому почину мы сохранили устои и традиции нашей нации. Примером этого является школа А. Назирова .

Обучение у мастера проходит в течение 12 лет. По истечении 12 лет от мастера получают путевку в жизнь молодые люди со знанием своего дела и готовые духовно и физически передать свое ремесло следующему поколению. Мастер не только обучает ремеслу, но и воспитывает своих учеников. К обучению своих учеников мастер подходит творчески. Интересна система обучения этой школы, она делится на 3 основных этапа: 1- творческое восприятие знаний и навыков 2- творческое освоение знаний и навыков 3-творческое использование полученных знаний. Методика обучения у мастера наработана опытом он использует все принципы обучения изобразительного искусства: доступности наглядности систематичности и т.д. также А.Назиров



использует все формы обучения такие как лекции беседы дискуссии экскурсии др. что приветствуется в вузах. Атмосфера где учатся подмастерья (ученики) уникальна интерьер и экстерьер все пропитано многовековыми традициями узбекского народа.

Творчество народных мастеров представителей национального искусства занимает особое место в культуре узбекского народа. За годы независимости Узбекистан превратился в государство с высокоразвитой экономикой и культурой. Творчество народных мастеров продолжает оставаться явлением уникальным. Это их сердцах и руках находится тонкая нить преемственности национальной культуры преемственности поколений народных представителей о красоте.

Литература:

1. Sultanov H. E., Marasulova I. M., Yunusova K. H. // Training cluster cooperation and preliminary results // 2th International Multidisciplinary Scientific Conference on Ingenious Global Thoughts Hosted from Berlin, Germany April 30 th 2021, pp 224-228.
2. Султанов Х.Э., Марасулова И.М., Юнусова К.Х. Педагогик инновацион кластери: Чирчик тажрибасининг илк натижалари // «Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендируй» № 3-2 Нөкис — 2021. 37-41 б.
3. Sultanov Kh.E., Sobirov S.T., Marasulova I.M. Theoretical basis of cluster approach in fine arts education // Journal of Critical Reviews ISSN- 2394-5125 Vol 7, Issue 9, 2020. pp 108-111. (Skopus);
4. Sultanov Kh.E., Marasulova I.M., The Need for Creation of a Cluster of Pedagogical Innovations in the System of Continuous Education // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 05, 2020 ISSN: 1475-7192. pp 6586-6591. (Skopus)
5. Султанов Х.Э., Марасулова И.М., Махмудов М.Ж., Бахриев И.С. На пути совершенствования изобразительного искусства в непрерывном образовании: из опыта работы // Academic research in educational sciences volume 1 | ISSUE 4 | 2020. Page 231-237.
6. Sultanov X.E., Marasulova I. Formation of students 'spiritual Education through creative Circles in secondary schools // TRANS Asian Journal of Marketing & Management Research (TAJMMR) <https://tarj.in> Vol 9, Issue 6, June 2020, Impact Factor: SJIF 2020 = 7.209. Page 53-58.
7. Султанов, Х. Э., Марасулова, И. М. Ижодий тўғараклар оркали ўқувчи-ёшларнинг маънавий тарбиясини шакллантириш // The journal of academic research in educational sciences. volume 1, ISSUE 2 october 2020. Page 391-398.
8. Султанов Х.Э., Марасулова И.М., Абдухамидов Қ.Я., Алимова Н.Ш. Кластер ёндашувидаги «арт-терапия» таълими - фанлар интеграциясини амалга ошириш омили //“Yangi o‘zbekistonda pedagogik ta’lim innovatsion klasterini rivojlantirish istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari /may 1-qism CHIRCHIQ – 2022. 606-612 б.

РЕЗЮМЕ

O‘zbekiston kulolchiligi va kulolchilik maktablari haqida umumiy ma’lumotlar, ayniqsa, A. Nazirov rahbarligidagi Farg‘ona vodiysidagi Rishton maktabida berilgan.

РЕЗЮМЕ

общая информация о керамике Узбекистана и о школах гончарного ремесла особо уделяется Риштанской школе Ферганкой долины под руководством А. Назирова.

SUMMARY

general information about the ceramics of Uzbekistan and about the schools of pottery craft is especially given to the Rishtan school of the Ferganka Valley under the leadership of A. Nazirov.



ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЪЛИМ СИФАТИНИ БОШҚАРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ХУСУСИЯТИ

Атаматов А.С.

*Меҳнат ва ижтимоий муносабатлар академияси ўқув
ишлари бўйича биринчи проректор*

Таянч сўзлар: таълим, касбий маҳорат, инновация, инновацион таълим, метод, восита.

Ключевые слова: образование, профессиональные навыки, инновации, инновационное образование, метод, инструмент.

Key words: education, professional skills, innovation, innovative education, method, tool.

Ҳозирги босқичда таълим ва тарбияда новаторлик ёндашуви жадал ривожланаётганлиги таълим муассасаси фаолиятининг ўзига хос хусусиятларидандир.

Янгича шароитларда ”таълим” тушунчаси мазмунини тубдан қайта идрок этиш зарур. Бу узлуксиз таълимнинг ўхшаш тизими ёрдамида ижтимоий ва касбий мослашган яхлит шахс мазмунининг мақсади, вазифалари, методлари ва воситаларини шакллантиришни қайта идрок этишни билдиради.

Шу муносабат билан билимлар ва ҳаётга ”таълим” тушунчасини шахс ташаббусининг аҳамиятини таъкидлайдиган тарзда ёндашув сифатида тушуниш лозим. Шу боис ”таълим” тушунчаси бу тез ўзгарувчан дунёда яшаш учун зарур бўлган янги методологик усуллар, кўникмалар, кўрсатмалар ва қадриятларни ўз ичига олиши керак. Бошқача айтганда, таълим шахсий ва ижтимоий хусусиятга эга янги вазиятларни муваффақиятли удалай олиши учун ҳаракатланувчи жамият томонидан прогноз қилинган зарур ижтимоий-ахлоқий жараёндир.

Анъанавий тарзда вужудга келган таълим тизими стратегик жиҳатдан йўл қўйиб бўлмайдиган ”қўллаб-қувватловчи” таълим функциясини бажарган ҳолда ”таълим” сўзининг янгича талқинига оид мақсадли кўрсатмаларни амалга оширишга йўналтирилмаган.



Кўмаклашувчи таълим фақат ижтимоий муносабатлар ва шахсий йўналишларнинг мавжуд тизимини сақлашга, яъни консерватив барқарор жамиятнинг нормал фаолият юритишига йўналтирилган. Шу боис бунда шахс аллақачон маълум бўлган, такрорланувчи вазиятлардан чиқа олиши учун мўлжалланган, қайд қилинган усуллар ва қоидалар устунлик қилади.

Узлуксиз таълим тизими қарор топиши ва ривожланишининг янги стратегияси, “таълим” сўзининг қайта идрок этилиши “қўллаб-қувватловчи” таълимни “инновацион” таълим билан алмаштиришни талаб қилади. Инновацион таълим айни пайтда камида қуйидаги иккита вазифани ҳал этишга қаратилган.

1. Воқеаларни “олдиндан кўра билиш”, ўзини реал воқеаликда ва кейинги ижтимоий ва касбий ролини англаб етиш қобилиятини таркиб топтириш; шахсни онгли, олдиндан англаб етилган муқобилларни-умумий хулқ-атворни, ишонч эътиқодни, ахлоқий қадриятларни, умуман дунёқарашни танлашга йўналтириш.

2. Маҳаллий (шахсий йўналтирилган) ташкилий бошқарув даражасидан тортиб глобал даражасигача шахсга ижтимоий аҳамиятга ҳамда касбий қимматга эга бўлган муҳим қарорларни қабул қилиш жараёнида фаол иштирок этиш имконини берувчи “қатнашиш” принципини рўёбга чиқариш.

Бошқарув ва ташкил этишнинг янги тузилмасини шакллантириш, чет эл тажрибасини ўзлаштириш, турли технологиялар, методикалар ва ҳоказоларни жорий қилиш-буларнинг ҳаммаси инновация деб номланган жараён билан боғлиқ.

Бундай ҳодисанинг сабабини таълим тизими ходимлари таълим касб-хунар дастурлари ва методикаларининг хилма-хил вариантларини амалга ошириш учун кенг имкониятларга эга бўлганликлари билан изоҳлаш мумкин.

Бошқа сабаби-жамиятдаги ижтимоий вазият ўзгариб бораётганида, демократлаштирилаётгани ва инсонпарварлаштирилаётганда, мамлакат иқтисодиёти бозор муносабатлари йўлидан ривожланишга ўтаётганидадир. Юқори малакали мутахассисларга эҳтиёж сезаётган ишлаб чиқаришнинг талаблари ошиб бораётгани ҳам янгиликларни ўзлаштиришни тақозо этмоқда. Бугунги кунда рақобатбардош кадрларни тайёрлаш мамлакатимиз таълим тизимини дунё таълим тизими билан мувофиқ холга келтириш йўлларида бири сифатида кўриб чиқилмоқда.

Рақобатбардош малакали кадрларнинг энг муҳим сифатлари орасида қуйидагиларни ажратиш кўрсатиш мумкин:



- ўқувдаги ўзлаштиришнинг юқори даражаси ва ўзини ўзи ривожлантиришга қодирлиги;
- меҳнат ва таълим хизматлари бозорида тегишли таълим муассасасида олинган малакани тасдиқлаш;
- ишлаб чиқаришда юқори даражадаги ижтимоий фаоллик ва меҳнат унумдорлиги;
- ишлаб чиқаришда интизомлилик, масъулият, ихтирочилик, ижодкорлик;
- ўқув фанлари бўйича олимпиадалар ҳамда танланган касб маҳорати танловларида иштирок этиш ва ғолиб чиқиш;
- таълимни давом эттиришга эҳтиёж.

Таълим муассасасининг айнан шундай хислатларга эга бўлган битирувчиси қўйилган талабларга мувофиқ махсулот тайёрлаши ёки хизмат кўрсатиши мумкин.

Таълим муассасалари, ҳар томонлама етук шахсни шакллантириш учун, ривожлантириш йўлидан бориши керак. Аксарият амалиётчи ходимлар бунга англаб етган ҳолда, эскича ёндашувларни такомиллаштиришни эмас, балки таълим тизимини инновацион стратегия руҳида ривожлантиришни тан олмақдалар. Ёш авлод таълим-тарбиясидаги инновацион ҳаракат инновацион ҳаракат жамиятидаги реал ўзгаришларни ва шахс эҳтиёжини ҳисобга олишга йўналтирилган.

Инновацион таълим стратегияси таълим сифатини бошқаришда алоҳида бошқарувчилик ёндашувини тақозо этади. Қуйидагилар бундай бошқарувнинг асосий объектлари ҳисобланади:

- педагог-мутахассис, фуқаро шахсини шакллантириш ва ривожлантиришда профессионал ташкилотчи ҳамда ёрдамчи сифатида;
- таълимнинг мазмуний негизи;

Педагогик жараёни ташкил этиш технологияси ва бошқалар. Илмий-педагогик адабиётларда ҳамда таълим ва тарбия амалиётида “инновация” сўзи қандай тушунилади?

Мамлакатимизда ва хорижда ўтказилган бир қатор тадқиқотлар ушбу ҳодисани ўрганишга бағишланган. Масалан, айрим муаллифлар “янгиликлар яратиш, уларнинг педагоглар томонидан ўзлаштирилиши ва таълим амалиётида фойдаланилиши жараёнлари” ни (Н.Юсуфбеков) инновацион жараёнлар деб ҳисоблашни таклиф этмоқдалар. Улар инновацияни, жамият маданий ўзгаришларининг негизи сифатида кўриб чиқмоқдалар-ки, бу бизнингча, жуда қимматлидир.



Бошқалар эса “педагогик тизимнинг тартибга солинмайдиган эркин майдонида ривожланиш истикболига оид эҳтиёжга таъсирчанлиги асосида вужудга келган янгиликлар унинг микроэволюциялар фондини ташкил этади”, деб ҳисобламоқдалар (В.Н.Виноградов).

Учинчи тоифа муаллифлар янгиликни анча мураккаб хусусият, деб ҳисоблайдилар. Уни ўрганиш учун абстракт хусусиятларга назариясини жалб этиш тавсия қилинади-ки, бу назария кўплаб тавсифли хусусиятларни улар шкаласининг координата ўлчовлари сифатида кўриб чиқади. (М.С.Бургин)

Айрим олимлар янги мақсадларни, методларни, методикани, дастурларни, воситаларни, мазмунни, фаолиятни ташкил этиш шакллари, бошқарув турларини ва бошқаларни янгилик сифатида талқин қилмоқдалар.

“Янгиланиш-янги ҳодиса, янги одат, янги метод, ихтиро”, -деган таъриф ҳам мавжуд(Ю.Красовский).

Шундай қилиб, таълимда инновациялар янги жараёнлар, концепциялар, таълим технологияларини яратиш ва ўзлаштиришни кўзда тутди ва ҳ.к.

Аммо, амалиёт кўрсатишича, инновацион фаолият таълим тизимининг ҳамма ходимлари томонидан ҳам тўғри тушунилавермайди ва самарали амалга оширилавермайди. П.Шердовицкий таъкидлаб ўтганидек, “Инновация бугунги кунда мавжуд бўлган биронта ҳам функцияни инновациянинг такрорлаш, чиқиш деб номлаш мумкин бўлган нарсани таъминлай олмайди. Таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги айрим инновация эмас, балки умуман инновацион ҳаракат кўриб чиқиш ва таҳлил қилишнинг бошланғич параметри бўлиши керак”. У “педагогик ёки таълим инновацияларини” эмас, балки “инновацион стратегияни”, “Фаолиятни инновацион ташкил этиш”ни аниқроқ деб ҳисоблашни кўзда тутди. Биз инновацияни бундай талқин қилишда тадқиқотчиларга бу жараёни кенгроқ ва чуқурроқ кўриб чиқиш имкониятини яратади, деб ҳисоблаймиз.

Инновацияларнинг ўзига хос хусусияти нималардан иборат?

“Янгилик киритишнинг моҳиятини инновацион фаолият, яъни янги натижаларга, уларни олиш воситалари ва усулларига эришиш, анъанавий фаолиятнинг эскирган таркибий қисмларини бартараф этиш бўйича фаолият ташкил этади”,-деб таъкидлайди Д.М Гвишиани. Олим инновацион фаолиятнинг радикал ва такомиллаштирилувчи турлари ўртасидаги зиддиятли хусусиятга эътиборни қаратади. Такومиллаштириш мавжуд ташкилий тузилмаларга зид эмаслиги ва уларга мақбул мослашиши амалиётдан маълум. Туб янгиликлар эса уларни парчалайди, шунинг учун кескин



қаршиликка учрайди. Таълим сифатини бошқариш жараёни ташкилотчилари инновацияларнинг бундай муҳим хусусиятини доимо эътиборда тутишлари керак.

Янгилик киритиш жараёнининг муҳим хусусиятини таъкидлаб ўта-миз-инновация ушбу таълим муассасаси долзарб вазифаларни самарали ҳал қилишга қўмаклашиши керак. Афсуски, аксарият таълим ходимлари амалда бунга етарли эътибор бермайдилар, натижада янгиликларнинг ўзлаштирилиши расмийчиликка айланади.

Бошқарув ходимлари ва педагоглар муайян шарт-шароитлар мавжуд бўлгандагина янгиликларни самарали ўзлаштириш мумкинлигини англаб етишлари жуда муҳим. Бунга биринчи навбатда қуйидагилар қиради:

- таълим жараёнини қатнашчиларининг фаол ишчанлиги босқич-ма-босқич шакллантирилишига риоя этиш;
- таълим жараёнининг барча қатнашчилари томонидан ўзлаштириш мақсадларининг чуқур англаб етилиши ва қабул қилиниши ҳамда келгуси фаолият вазифалари аниқ тушуниб олинishi;
- бунда ушбу вазифаларнинг шахсий мақсадларга зид бўлган қисмининг ҳар доим юзага келадиган қаршилиқ кўрсатиш омилини ҳисобга олиш;
- фикр алмашиш аниқ ва холис ахборот айирбошлаш
- амалий қарорларни жамоа бўлиб ишлаб чиқиш ва қабул қилиш.

Педагогик кадрларни жиддий қайта тайёрламасдан, таълим муассасасини тегишли моддий техник базаси, молиявий, ўқув-дастурий таъминламасдан туриб инновацион фаолиятни самарали ташкил этиб бўлмайди.

Янгиликларни ўзлаштириш жараёни раҳбарият томонидан мажбурлаш чораси билан эмас, балки ходимларга ҳаракат қилишда мустақил ва эркин иш олиб бориш имкониятини бериш билан кечади. Педагоглар жамоасининг ишига аниқлик олиб кириш имконини берадиган кўрсаткичлар ва мезонларнинг объектив рўйхатини олдиндан ишлаб чиқиш, уларга бебаҳо ёрдам бериши мумкин.

Педагогик тадқиқотларда инновациялар янгилигини аниқлашга катта эътибор берилади. Киритилаётган янгиликлар аломатларининг вариантларидан бирини келтирамиз (П.Шедровицкий):

- бошқача кўринишда маълум бўлган тузилиш(биринчи даража);
- маълум нарсани унча муҳим бўлмаган ўзгаришлар билан такрорлаш (иккинчи даража);
- маълум нарсани аниқлаш, конкретлаштириш (учинчи даража);



- маълум нарсани муҳим элементлар билан тўлдириш (тўртинчи даража);
- сифат жиҳатидан янги объектни ташкил этиш (бешинчи даража).

Таълим муассасасида уни тизимли ташкил этиш янгиликларни ўзлаштиришнинг яна бир ўзига хос хусусиятидир. Бунда қуйидагилар муҳим таркибий қисмлар ҳисобланади:

- таълим муассасасининг вазифаси, унинг янги мақсадлари ва вазифалари;
- бошқарув ходимлари ва педагоглари шахси, уларнинг ўзларига ва таълим олувчиларга нисбатан нуқтаи назари;
- ўқувчи шахси;
- ўқувчилар ўзлаштираётган билимлар функцияси, тузилмаси;
- Таълим технологияси ва воситалари;
- Ташкилий тузилма, педагогик меҳнат маданияти ва бошқалар.

Янгиликларни ишлаб чиқиш ва ўзлаштириш жараёни ҳар қандай таълим муассасасини ривожлантириш йўли сифатида кўриб чиққан ҳолда кiritилаётган янгиликлардан кутилаётган натижаларни баҳолашнинг қуйидаги асосий мезонларини ажратиб кўрсатамиз:

1. Натижалар таълим муассасасининг аввалги ёки ушбу йўналишдаги таълим муассасалари учун хос бўлган натижалардан юқори, шунингдек мақбул бўлиши керак.

2. Режалаштирилган натижаларни олишга сарфланадиган вақт намунавий ёхуд меъёрий сарфланадиганига нисбатан камроқ ёки уларга тенг бўлиши керак.

Янгилик даражасини аниқлаш учун барчага маълум алгоритмлардан фойдаланилади. Масалан, қуйидагича ёндашув мавжуд:

1. Баҳоланаётган объектнинг муҳим кўрсаткичлари, аломатлари, мезонлари ажратиб олинади.

2. Қиёслаш учун унга ўхшашлари, унинг прототиплари танлаб олинади.

3. Баҳоланаётган объект танлаб олинган ўхшаш объектлар билан қиёсланади ва мезонларга мувофиқ янгилик ўлчови ҳам миқдорий, ҳам сифат жиҳатидан белгиланади.

Юқорида баён қилинганлар асосида таълимни бошқариш сифатини янгилик ҳамда бошқарув фаолиятининг янги йўналиши сифатида кўриб чиқамиз.

Янгиликларнинг келтирилган таснифига мувофиқ таълим сифатини бошқаришнинг биз тўртинчи даражага, яъни таълим тизимидаги бошқа-



рув фаолиятининг мавжуд назарияси ва амалиётини муҳим элементлар билан тўлдиришга киритамиз.

Инновациянинг энг муҳим формулаларидан бири қуйидаги қоидадан иборат: “Таълим сифати –шунчаки билимлар ҳажми ва қўникмалар таркиби эмас, балки замонавий мутахассиснинг асосий моделини ташкил этувчи фаолиятнинг муайян турларига шайлик демакдир”.

Таълим сифатини ўқувчилар билимига бойитиш ва уларнинг онгида статистик тузилмасини шакллантириш билан эмас, балки ижтимоий ва касбий фаолиятда улар ҳаётини органик динамика билан таъминлаш орқали тавсифланади. Билимлардан конкрет муаммоларни ҳал қилишда фойдаланиш, билимларни доимий равишда тўлдириб бориш бўйича ривожланган қобилият ва интеллектуал ривожланишнинг амалдаги рағбатлари зарур.

Шундай қилиб, таълим сифатини бошқаришнинг ишлаб чиқиладиган ва фойдаланиладиган тизими инновациянинг асосий белгиларини қаноатлантириши керак.

Адабиётлар:

1. Юсуфбекова Н.Р. О педагогический инноватике // Советская педагогика, 1991, №11, С.21
2. Щедровский Г.П. Новшества и инновации // Учительская газета, 1995. С. 22-23
3. Ф.Валиева. «Мактабгача таълим менежменти». Ўқув қўлланма. – Тошкент: Фан Зиё нашриёти. 2022 й.
4. Ғуломов С.С. Менежмент асослари. – Тошкент: «Шарқ», 2002.
5. Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. Менежмент. Дарслик. – Тошкент: «Ўқитувчи», 2001
6. Валиева Ф.Р. Мутахассис тайёрлаш жараёнида узвийлик ва узлуксизликни таъминлашнинг методик асослари. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс.автореферати. – Т.: 2020. – 48 б
7. Valieva F. R. The importance of educational content in preparation of competative personnels. 2 nd International Conference BRIDGE TO SCIENCE: RESEARCH WORKS San Francisco, USA February 28, 2018 121-122 list http://doi.org/10.15350/L_2/3

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада профессионал таълим муассасаларида инновацион жараёнларни бошқариш, узлуксиз таълим тизими қарор топиши ва ривожланишининг янги стратегияси, инновацион таълим вазибалари келтирилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены управление инновационными процессами в профессиональных образовательных учреждениях, новая стратегия становления и развития системы непрерывного образования, задачи инновационного образования.

SUMMARY

This article presents the management of innovation processes in professional educational institutions, a new strategy for the formation and development of a system of continuous education, and the tasks of innovative education.



ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХӘМ СПОРТ

KURASHCHILARNING TEXNIK VA TAKTIK TAYYORGARLIGI

Xudoyberganov J. S.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Jismoniy madaniyat va sport
kafedrası p.f.f.d(PhD) dotsent v.b.*

Tayanch soz'lar: protsess, usul, kurash, taktika, texnika, kombinatsiya, raqib, g'alaba, ko'nikma, aktiv, passiv.

Ключевые слова: процесс, метод, борьба, тактика, прием, комбинация, противник, победа, умение, активное, пассивное.

Key words: process, method, struggle, tactic, technique, combination, opponent, victory, skill, active, passive.

Kurashda usullar texnikasi va harakatlar taktikasi bir butun holatda namoyon bo'ladi. Texnika-kurash usullarini bajarish uslubi, taktika esa kurash vaqtida turli xil vazifalarni hal etish uchun texnik harakatlarini qo'llash usulidir. Bunda o'zi hamda raqibining imkoniyatini hisobga olish kerak, albatta.

Kurashish usullari va harakatlariga o'rgatish, ularni takomillashtirishni quyidagi prinsip asosida ya'ni usul harakatlariga o'rgatish va ularni takomillashtirish har bir usul va harakatlarni ularni kombinatsiyalarini tushunish asosida olib borish lozim.

Texnik tayyorgarlik – o'quv-mashg'ulot protsessining eng muhim tomoni. O'quv yillari davomida takomillashtiriladi va individuallashtirib boriladi. Shuning uchun ham unga katta e'tibor beriladi. Sportchining texnikasi qanchalik boy bo'lsa, hamda u kurashdagi ayrim usullar va harakatlarning taktik ma'nosini qanchalik yaxshi tushunsa, uning taktik mahorati shunchalik yuqori bo'ladi.

Kurashchining texnik tayyorgarlik darajasining yuqori bo'lishligi bu texnik tayyorgarlikka, ya'ni kurash sohasidagi harakat ko'nikmalarini konkret ravishda tarkib topdirish, ularni takomillashtirish, shu bilan birga eng muhim jismoniy va irodaviy sifatlarni rivojlantirishga bog'liq ekanligiga asoslanishi kerak. Shu sababli kurash maktabi bilan belgilangan harakat usullari va ish ko'rish usullarini tarkib topdirish va takomillashtirishda faqat usullar texnikasini egallab olish emas, balki turli raqiblar kurashganda, shu texnikani mohirona qo'llash muhimdir.



Bu – sportchi kurash texnikasini yuksak darajada egallangan bo‘lishi va kurash vaziyatida g‘alabaga erishish uchun mana shu texnikani mohirona qulay bilishi, ya’ni rangba-rang taktikaga ega bo‘lishi kerak, degan gapdir. Bularning hammasi texnika va taktika bir-biri bilan o‘zaro chambarchas bog‘lanibgina qolmay, balki axloqiy va irodaviy tayyorgarlik jihatidan ham o‘zaro bog‘liq ekanligidan dalolat beradi.

Kurashchining texnik usullari haqida umumiy tasavvurga ega bo‘lish uchun tayyorlovchi va asosiy gruppalar berilgan. Usullarni tayyorlovchi gruppasida kurashchining asosiy holati va harakatlari, asosiy gruppada uloqtirish, himoya va qarshi usullar ochib berilgan. 1 va 2 gruppalarda turli xil kombinatsiyalashgan harakatlar bo‘lishi mumkin.

Kurash texnikasi usullari va harakatlar taktikasining o‘zaro bog‘liqligini tushunish uchun kurashdagi taktik harakatlar sxemasini o‘rganish zarur. Undan biz, harakatlarning 3 gruppasi borligini, ya’ni birinchi tayyorlovchi harakatlar – bular asosiy harakatlar: razvedka, raqibining zaif tomonlarini qidirish, manyovr qilish, hiyla ishlatish, maskirovka, raqibini chalg‘itishlarning muvaffaqiyatini ta’minlashi kerak. Ikkinchi asosiy taktik harakatlar – hujum va himoya harakatlari, qarshi hujum harakati, 3 ayrim usul va harakatlarini qo‘llab turlicha kurashish, mashg‘ulot kurashishi, turnir, musobaqa kurashlari va hokazo.

Kurash usullari va taktik harakatlar to‘g‘risida umumiy tasavvurga ega bo‘lgan usullar sistemasini va taktik harakatlar klasifikatsiyasini tahlil qilamiz. Bu klassifikatsiyada biz kurash usullari sistemasini o‘qish, ya’ni jarayondagi o‘rganish izchilligida to‘zishga harakat qildik. Shubhasiz, usullar sistemasining bunday tuzilishi qat’iy emas, albatta. Shu sababli ham bir trener ta’lim izchilligini shug‘ullanuvchilar kontingentiga qarab o‘zgartirish va takomillashtirish mumkin.

Kurashchilarning bellashuvi tayyorlovchi va asosiy taktik harakatlardan iboratdir.

Tayyorlovchi harakatlar – ular musobaqa qoidalari tomonidan yo‘l qo‘yiladigan, hujum va himoya harakatlarining muvaffaqiyatini ta’minlaydigan harakatlardir. Kurashish bellashuvida bular razvedka, raqibining zaif tomonlarini qondirish, manyovr qilish hamda o‘z rejalari harakatlari va holatidan iborat.

Razvedka – kurashchining raqib to‘g‘risida, uning gavda tuzilishi, xususiyatlari, sifatlari imkoniyatlari va holati haqida: kurash olib borish uslubi – aktiv yoki passiv, hujumkor yoki himoyalovchi kurashchiligi to‘g‘risida: uning yaxshi ko‘rgan harakatlari, o‘y-fikrlari va hokazolar haqida tashqi va ichki axborotlar olishga qaratilgan hatti-harakatlardir.

Razvedka bellashuvidan oldin va bevosita bellashuv vaqtida ham olib boriladi.



Bellashuv gacha sportchi raqibning familiyasi, millati, malakasi, unvoni haqida umumiy ma'lumot oladi: uning taxminiy bo'yini, tashqi ko'rinishini, holatini va hokazolarni aniqlaydi.

Bellashuv vaqtida sportchining eng sevimli turish holati qandayligini, qanday masofada turishini, qanday ushlash usulini qo'llashini va ularning kuchini, oyoqlari bilan qanday harakat qilishga intilayotganini, biror usulni bajarish uchun tayyorgarlikni qanday olib borishini, niyatlarini, qanday hujum qilishi, himoyalani, nishini va qarshi hujum qilishini, ularning kuchi qandayligini, chaqqonligi va chidamliligini aniqlash ayniqsa muhimdir. Razvedka ko'proq tayyorlovchi xarakterdagi haqiqiy va soxta harakatlar bilan hamda kurashish sevimli usullarini qo'llash bilan olib borilishi mumkin.

Kurashish vaqtida kurashchi psixolog bo'lishi – raqibining holatini bilishi; fiziolog bo'lishi – harakatlari, nafas olishi va ter chiqishiga qarab raqibining holatini bilishi; artist bo'lib, raqibni soxta harakatlar bilan aldab, to'g'ri usul qo'llashdan adashtirib o'ynashi, raqibga o'z kurash rejasini majbur etuvchi va bu bilan o'z rejasini qat'iy amalga oshiruvchi hamda g'alabaga erishuvchi mard, irodali sportchi bo'lishi kerak.

Hiyla ishlatish – yakka holda raqibini ushlab olish turli xilda siljish, qulay sharoitlar yaratish hamda usulni muvaffaqiyatli qo'llash, himoya va qarshi hujum uchun qulay payt tanlash maqsadlarida tayyorlovchi harakatlar qilishdir. Turli holatda va turli masofalarda turib, aldash harakatlari va soxta harakatlarni, undash, taklif qilish usulini qo'llab, shuningdek, tanlangan usulni yoki qarshi hujum harakatini o'tkazish uchun hujum va himoya harakatlaridan foydalanib hiyla ishlatish mumkin. Hiyla bilan sportchi tashabbusni o'z qo'lga olishga, faollik ko'rsatishga, kerakli harakat uchun to'shakdan qulay joyni tanlashga ba'zan esa raqibidan qochishga harakat qiladi.

Raqibidan o'zining haqiqiy niyatlarini yashirish, uning xushyorligini yo'qotish, chalg'itish va o'zi o'ylagan rejasini amalga oshirish maqsadida harakatlari va holati maskirovka qilinadi. Maskirovka harakatlarida tajribali sportchilar raqiblariga o'zlarini bamaylixtir, sustkash qilib ko'rsatadilar, ba'zilar bo'shashgan bo'lib, to'satdan butun kuchlarini ishga soladilar, ba'zi birlari iste'dodli artist kasbiylikni ifodalaydilar – u yoqdan bu yoqqa yuradilar, muskullarini silkitadilar, boshqalari esa kurashish oldidan bamaylixtir, bo'shang yoki o'ziga ishonch bilan o'tiradilar va hokazo.

Har bir kurashchi o'ziga xos maskirovka uslubiga ega bo'ladi. Shuning uchun ba'zan uning niyati chin yoki soxtaligini aniqlash juda qiyin bo'ladi.

Qat'iy hujumkorlik harakatlari, mudofaa-himoya va qarshi hujum harakati asosiy taktik harakatlardir. Hujum qilishdagi oddiy ataka usuli va harakatlariga ko'proq bir sur'atda bajariladigan va bir taktik vazifani hal qiladigan ayrim



uloqtirishlar kiradi. Ular poypechak, qoqma usullari bilan va ko'tarib uloqtirish; bir siltab ko'tarib olib, engashib yelkadan oshirib uloqtirish usullaridir.

Hujum qilishdagi murakkab ataka usuli va harakatlari–bular ikki tempda aldash, soxta harakatlar bilan birgalikda bajariladigan uloqtirish hamma turli xil kombinatsiyalar-usullar majmuidan iborat.

Mudofaa usul va harakatlari – bular himoya va qarshi hujum harakatlaridir. Himoya harakatlariga quyidagilar kiradi: raqibning hujumda qo'llaydigan usullari, qarshi usul ishlatish bilan hujumdan qutilish yoki undan qochish.

Qarshi hujum harakatlari – bu raqibning hujumiga qarshi hujumni tayyorlayotganda tashabbusni o'z qo'liga olish va qarshi hujum usulini oldinroq qo'llash uchun hujum qilish yoinki qulay himoyalani olib, keyin qarshi hujum qilishdan iborat. Qarshi hujumlar bu o'z nomi bilan raqib hujumning yakunlovchi vazifasiga qarshi javob hujumi bo'lishi mumkin.

Taktik tafakkur va harakatlar tezligini tarbiyalash uchun o'quv-mashg'ulot mashg'ulotlari jarayonida kurashni endi o'rganuvchilar, razryadli sportchilar va masterlar bilan turli xil o'quv, kontrol va kalendar musobaqalarini doimo rejalashtirish va o'tkazib borish kerak. Kontrol musobaqalarida vaqtni qisqartirib va oshirib hamda musobaqa qoidalari bo'yicha bellashuvlar o'tkazish lozim. Turnir bellashuvini esa huddi klassifikatsion va kalendar musobaqalaridek o'tkazish zarur.

Taktik harakatlarini turlicha klassifikatsiyalash mumkin. Mazkur klassifikatsiyada kurashchi uchun muhim bo'lgan harakatlar taktikasining asoslari ochib berilgan.

Adabiyotlar:

- 1.Yusupov K. Kurash Xalqaro qoidalari, texnikasi va taktikasi. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot –matbaa ijodiy uyi, 2005.
2. P.Xo'jayev, T.Achilov, Kurash va yakka kurash. Davr nashriyoti (O'rta maxsus kasb hunar ta'limi o'quv muassasalari uchun o'quv qo'llanma)-T.:2013
3. Achilov T.S, Xudoyberganov J.S. Kurash turlari va uni o'qitish metodikasi Jismoniy madaniyat yo'nalishi talabalari uchun «Zebo prints» nashriyot O'quv qo'llanma T.2022.
4. Kurash sport pedagogik mahoratni oshirish. A.Taymurodov, S.Atajanov. Toshkent, 2018
5. Yunon-rim va erkin kurash sport pedagogik mahoratni oshirish. N.Tastanov, Sh.Abdullayev, Sh.Tursunov, S.Adilov. Toshkent, 2018
6. Теория и методика спортивной борьбы. Ф.А.Керимов. - Ташкент, 2018.
7. Греко-римская борьба . И.А. Турсуналиев. - Ташкент, 2018
8. Дзюдо . Л.П. Югай., Д.Е. Нурышов. -Ташкент , 2018

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada kurashchining texnik va taktik tayyorgarligi haqida qisqacha mazmuni bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлен краткий обзор технико-тактической подготовки борца.

SUMMARY

This article provides a summary of the technical and tactical training of a wrestler.



UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARINI SPORT O'YINLARI ORQALI JISMONIY TAYYORGARLIKLARINI RIVOJLANTIRISH

Tunyan A.A.

O'zbekistan davlat jismoniy tarbiya sport universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: jismoniy rivojlanish, sikl, stereotip, sport o'yinlari, umumiy jismoniy tayyorgarlik, maxsus jismoniy tayyorgarlik, jismoniy yuklamalar, yurak qisqarish chastotasi.

Ключевые слова: физическое развитие, цикл, стереотип, спортивные игры, общая физическая подготовка, специальная физическая подготовка, физические нагрузки, частота сердечных сокращений.

Key words: physical development, cycle, stereotype, sports games, general physical training, special physical training, physical loads, heart rate.

O'zbekiston Respublikasida Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tasarrufidagi umumiy o'rta ta'lim maktablarinig jismoniy madaniyat darslarida o'quvchilarning jismonan rivojlantirish shu o'rinda ularning ruhan va aqlan, organizmining funksional xolatini rivojlantirish jismoniy madaniyat darsining vazifalari qatoriga kiradi.

Jismoniy madaniyat darslarida 7-8 sinf o'quvchilariga jismoniy madaniyat dasturi bo'limlari orqali sport o'yinlari: futbol, qo'l to'pi, voleybol, Voleybol, shaxmat va shashka darslar tashkil etilib kelinadi. Jismoniy madaniyat darsi orqali o'qituvchi tomonidan 45 minut ichida darsning kirish, asosiy, yakuniy qismlari bir biriga muvofiq ravishda o'tiladi. O'qituvchi ko'rsatmasiga binoan 7-8 sinf o'quvchilariga dasturda ko'rsatilgan va yillik ish rejada berilgan sport turlari bo'yicha darslar tashkil etiladi. Voleybol sport turi orqali o'quvchilarning jismoniy tayyorgarliklarini rivojlantirishda dastlab ularga darsda ummumiy jismoniy tayyorgarlik mashqlari beriladi. Bu mashqlar o'quvchilarning xolatlariga qarab bo'linadi. Shu o'rinda aytishimiz mumkinki, jismoniy mashq bilan shug'ullanuvchilar (shuningdek sportchilar ham) doimo tetik, gavda-qomatlari tik, qo'llari va yuzlari chayir (chiniqqan) bo'ladi. Lekin ko'rinishida gavnali yoki ixcham bo'lsada, ba'zi bir maktabning 7-8 sinf o'quvchilari yuqorida aytilgan



faoliyatni erkin bajara olmasligi mumkin. Chunki, ko'pchilik yoshlar hozirgi davrda darsdan kelib, ovqatlanib olgach, yotib dam olishga odatlanganlar. Bu ijtimoiy-turmush tarbiyamiz tarzidan namunadir. Bunga eng asosiy sabab darsdan toliqib kelish emas, balki televizordagi kino, videotasvir, konsert va hokazodir. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda darsdan tashqari sport to'garaklari faoliyatlarini tashkil etish kerak bo'ladi. Sport o'yinlari to'garaklari orqali o'quvchilarning "Jismoniy tarbiya" darsi mobaynida o'zlashtirmagan, ma'lum bir harakat ko'nikmasini shakllantira olmaganlar, sport to'garaklarida bilim, ko'nikma, malaka va malakaning oliy maqomiga erishishlari mumkin bo'ladi. Sport o'yinlari to'garaklari darsdan tashqari tashkil etilib, haftasiga 3 yoki 4 marta bo'ladi. Sport o'yinlari to'garaklari mobaynida belgilangan vaqtda mashqlarning ya'ni yuklamalarga alohida e'tibor qaratish zarur bo'ladi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Jismoniy tarbiya" fanining istalgan sport bo'limlaridan sport o'yinlari to'garaklarini tashkil qilish mumkindir.

Voleybol sport turi orqali berilgan yuklamalar darsning umumiy zichligiga hamda mator zichligiga muvofiq bo'lishi kerak. Agarda yuklamalar foizlari darsning zichligida past darajada chiqsa o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi hamda jismoniy rivojlanganligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'ladi. Umumiy jismoniy tayyorgarlik mashqlaridan so'ng, voleybol o'yining asosiy bo'lgan maxsus mashqlari o'quvchilarga yuklama (nagruzka tariqasida) beriladi. Quydagi birinchi jadvalda umumiy rivojlantiruvchi va maxsus rivojlantiruvchi mashqlar berilgan.

Bu mashg'ulotlar maktabning 7-8 sinf o'quvchilarining umumiy va maxsus tayyorgarliklarini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Mashg'ulotlar berilishida o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning jismoniy va fiziologik xolati samatoskopiya qilinadi. O'quvchilarning toliqish darajasi hamda ularing organizmi to'g'ri chiziqli yuklamani ko'tara olishini inobatga olinish zarurdir. Agarda voleybol o'yinida 7-8 sinf o'quvchilariga yuklama berilganda ularni nazoratsiz qoldirilsa juda katta salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkindir. Voleybol sport o'yini orqali 7-8 sinf o'quvchilarning jismoniy tayyorgarliklarini ya'ni umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarliklarini rivojlantirishda qat'iy va qisman reglamentlashtirilgan jismoniy madaniyatning metodlaridan o'qituvchi tomonidan foydalanilsa, o'quvchilarda ijobiy ta'sirni ko'rsatadi. Har bir darsning dasturini tuzishda yuklamalar xajmini, vaqtini, me'yorini hisobga olish talab etiladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida olingan tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatdiki 7- 8 sinf o'quvchilariga haftada o'tkaziladigan barcha jismoniy madaniyat darslarining (haftalik soni 2 taga yetadi) organizmga ta'siri bir xil bo'lmaydi.



Bir xil nagruzkalar to'liq tiklannshdan keyin boshqalari o'ta tiklanish yoki tiklanmaslik davrida beriladi. Bu narsaga har xil funksional sistema va organlar turli vaqtdan keyin - geteroxronik tiklanganligi uchup erishiladi. Masalan, yurak qon tomir tizimlari – Yurak qisqarish chastotasi - qon bosimi, yurak qisqarishining mexanik kuchi, nafas olish tizimlarshing funksiyasi nisbatan tez tiklanadi, biroq qon hosil qilish, chiqarish tizimlarining tiklanishi uchun uzoqroq vaqt talab qilinadi. Shuning uchun tiklanish vositalari qanchalik to'g'ri tanlansa, jismoniy madaniyat darsi yuklamasi shunchalik muvaffaqiyatli bo'ladi. Jismoniy madaniyat darslarini ko'paytirish o'quvchilarni jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda katta omil bo'lib xisoblanadi. Maktabda 7-8 sinf o'quvchilariga beriladigan jismoniy madaniyat darslarida sport o'yinlari bo'yicha mashg'ulotlar agarda haftada 1 marotaba berilsa o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi, jismoniy rivojlanishi sust bo'ladi. O'quvchilarning darsda sport o'yinlaridan olgan mashg'ulot yuklamalariga binoan keyingi darsda bo'ladigan mashg'ulotlarda ularda moslashuvchanlik xolati barqaror bo'lmaydi. Buning uchun umumiy o'rta ta'lim maktablarida jismoniy madaniyat darslarining soatini ko'paytirish lozim bo'ladi. Agar haftasiga jismoniy madaniyat darslari 7-8 sinf o'quvchilarida 3-4 soatni tashkil etsa ularning jismoniy tayyorgarligi sport trenirovkasinig siklik tayyorgarliklari kabi o'sib boradi, organizmning rivojlanishi faol darajada bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki umumiy o'rta ta'lim maktablari 7-8 sinf o'quvchilariga jismoniy madaniyat darslarida sport o'yinlari bo'yicha darslarning dasturlarini tuzib chiqish kerak bo'ladi. Dasturda umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikga oid alohida mashg'ulotlar ketma-ketligini berish muxim ahamiyat kasb etadi. Qo'shimcha ravishda o'quvchilarning darsga bo'lgan stereotipini (odat) shakllantirishga ham e'tibor qaratish zarurdir. Maktabgcha va maktab ta'limi vazirligi tasarrufidagi umumiy o'rta ta'lim maktablarining o'quvchilarini jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish orqali ularning intellektual (aqliy) qobiliyatlarini ham rivojlantirish mumkin bo'ladi. Binobarin sog'tanada – sog'lom aql bo'lganidek o'quvchilarni umumiy o'rta ta'lim maktablari dasturlariga qo'yilgan nazariy darslarni egallay olishlari tezroq bo'ladi. Miya faoliyati ma'lumotlarni qabul qilishi yuqori darajada bo'ladi. Shuning uchun maktab o'quvchilari sport va harakatli o'yinlar bilan kun tartibiga rioya qilgan xolda darsda va darsdan tashqari faoliyatlarda muntazam shug'ullanib borishlari kerakdir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish davlat dasturi Konsepsiyasi. Vazirlar mahka-masining 1999 yil 27 maydagi qaroriga ilova.
2. Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi, «Sharq» nashriyot-matbaa konserni bosh tahririyati, Toshkent, 1999.



3. Teoriya i metodika fizicheskoy kultury i sporta: ucheb.dlya stud. Vys. prof. obrazovaniya /J.K.Xolodov, V.S.Ko'znesov. – 12-ye izd., ispr.-M.:Izdatelskiy sentr “Akademiya”, 2014.- 480 s.
4. Zokirov U.M. “Erkin kurashchilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarliklarini takomillashtirish usullari”. The journal of academic research in educational sciences. № 1 (2), 306-314. (2020).
5. Zokirov U.M. “Sovershenstvovanie trenirovochnogo protsessa studentov fakulteta fizicheskoy kultury spetsializiruyushixsya v sportivnoy borbe” mag. Dissertatsiya fergu 2020 g. 25,26,27,28.
6. Nazarenko L.D. Sredstva i metody razvitiya dvigatelnykh koordinatsiy: monografiya. M.: Teoriya i praktika fizicheskoy kultury, 2003. 258 s.
7. Mamatkulov R. S. Vajnost primeneniya na urokax obodryayushix fizicheskix uprajneniy obshix srednix shkolax. // Vestnik KGU im. Berdaxa. № 4 (49) 2020
8. T.U.Zufarov, D.Anarbayev “Shaxsning sog'lom o'sishi rivojlantirishda jismoniy tarbiyaning ahamiyati” Uzluksiz ta'lim // Ilmiy - uslubiy jurnal 6 – son 86-89 bet. Ilmiy maqola T.: 2018-yil.

РЕЗЮМЕ

Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktabining 7-8 sinf o'quvchilarini umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarliklari, jismoniy madaniyat darsini tashkil etilishi, darsda beriladigan mashg'ulot yuklamalarini o'quvchilarning organizmiga ta'siri ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается общая и специальная физическая подготовка учащихся 7-8 классов общеобразовательной школы, организация урока физической культуры, влияние тренировочных нагрузок, данных на уроке, на организм учащихся.

SUMMARY

The article examines the general and special physical training of 7-8 grade students of the general secondary school, the organization of the physical culture lesson, the impact of the training loads given in the lesson on the body of the students.



YOSH YENGIL ATLETIKACHILARNI YUGURISH BOSQICHLARIGA TAYYORLASH

Abduraximov S.D.

CHDPU “Jismoniy madaniyat nazariyasi” kafedrası o’qituvchisi

Tayanch so’zlar: yengil atletika, tarix, ta’lim, skill, speed, stamina, strength, suppleness.

Ключевые слова: легкая атлетика, история, образование, мастерство, скорость, выносливость, сила, гибкость.

Ключевые слова: легкая атлетика, история, образование, мастерство, скорость, выносливость, сила, гибкость.

Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ta’kidlaganidek” Farzandlarimiz chiroyli, qad-qomati kelishgan, xuddi ajdodlarimiz Jaloliddin Manguberdi va To’maris kabi dostonlarimizda kuylanib kelayotgan Alpomish va Barchinoy, Go’ro’g’li, Kuntug’mishlardek jasur , bahodir va dono bo’lib o’sishlari uchun barcha imkoniyatlardan foydalanishimiz zarurdir. birinchi Prezidentimizning ham tarixdan o’chmas gaplari bor-“Hech bir narsa mamlakatni sport kabi tezda dunyoga mashhur qila olmaydi” deganlar. Shunga ko’ra yurtimizda sport va sportning barcha turlarini rivojlantirish maqsadida O’ZDJTSU hamda pedagogika universitetlarining jismoniy madaniyat fakultetlarida yengil atletika sport turiga ajratilgan mashg’ulotlar amalda qo’llanilib kelinmoqda va yengil atletika kafedralari ajratilgan, pedagogika universitetlarida fan sifatida o’tilayotgani, maktab darslarida ham o’quvchilarga aynan shu sport turi o’qitilib kelayotganligi bunga yaqqol misoli bo’la oladi.

Bizga ma’lumki yengil atletikada ya’ni yugurish eng qadimgi tarixdan paydo bo’lgan bo’lib bu narsa bora-bora universal sportga aylanishga turtki bo’ldi. Yaqin masofaga yugurish atletik bellashuvning eng qadimiy turi hisoblanadi. Qadimiy Olimpiya o’yinlarining hammasi deyarli quyidagi qisqa masofaga yugirish bo’lgan:

Stade: Stadion uzunligi 200qadam



Dialos: Stadion uzunligi va orqasi 400 qadam bu hozirgi zamon yugurishiga ta'sir otkazgan va 400qadam – 400 metrli musobaqalar bo'lib o'tmoqda.

Dolishes: taxminan 5000 metr.

To'siqlar osha yugurishda yerga o'rnatilgan panjaralar ustidan amalga oshirilgan. Shunga qaramay atletlar to'siq ustidan sakrashgan. Bu sport ommaviy xozirgi kunda dunyo sporti turiga aylanguncha rivojlanishda davom etdi. Atletlar o'zlarini ko'pgina vaqtlarini shug'illanishga sarflashadi. Hozirgi kunda muvaffaqiyatli atlet bo'lish uchun ko'p soatli fitness va mashqlar talab etiladi. Bu qismda, turli xildagi mashq qilish turlari berilgan va atlet bunda o'ziga kerakligini tanlab oladi. Atletlarni mashq qildirishni beshta S bilan tasvirlash mumkin:

Skill-Mahorat;

Speed-Tezlik;

Stamina- Chidamlilik ;

Strength-kuch;

Suppleness-Egiluvchanlik.

Birinchi S bu Speed (tezlik)dir bunda yangi texnikalarni rivojlantirish uchun mashq qilish va oldingi qobiliyatlarini mustahkamlashdir. Qolgan 4 ta S: skill, strength, suppleness, staminalar atletni jismoniy holati uchun muhim aspektlar hisoblanadi. Shunday ekan mustaqil bo'lganimizdan mamalakatimizda bu sportni rivojlantirish chora tadbirlari ommaviy tus oldi . Bugun O'zbekistonlik yengil atletikachilar Osiyoda va jahon sport maydonlarida mustaqil O'zbekiston bayrog'ini yuqori ko'tarib ildamlab bormoqdalar bular: G.Xubbiyeva, S. Rodzivill, A.Kotlyorova, S.Voinov, L.Andrev, N.Sveshnikova , A.Juravleva, B.Shokirjonov va boshqalardir. Shunday ekan sport turini rivojlantirishda yurtimizda bugungi kunda davlat maktablarida jismoniy tarbiya darslarida yengil atletika o'tib kelinmoqda. Sifatli mashg'ulotlar nafaqat talabalarining qiziqishini oshiradi balki yetarlicha tayyorgarlikka ega bo'lmagan o'qituvchilarning kamchiliklarini ham bartaraf etishga yordam beradi.

Kelajak avlod yurtimizga munosib farzand bo'lib o'sib kelishi uchun hamma shart sharoitlar yaratilgan bo'lib, bulardan faqatgina unimli va to'g'ri yo'llarda foydalanishimiz shart va zarur . Sportda erishilayotgan yutuqlardan shuni bilishimiz mumkinki, yoshlar o'z vaqtlarini to'g'ri va unimli sarflashmoqdalar. Yurtimizda yengil atletika sport turi rivojlanish va butun dunyoda eng oldi marralarni egallash arafasida. Yoshlarni bu sport turiga jalb qilish uchun erishilayotgan yutuqlar va bu yutuqlar orqasida katta mehnat yotganini murabbiylar ko'rsata bilishi lozim deb hisoblayman.

Ayniqsa qisqa masofaga yugurish turi bo'yicha bugungi kunda yaxshi natijalar olish bo'yicha izlanishlar va tayyorgarliklar ko'p. Mamlakatimizda yengil atletika bilan millionlab kishilar shug'ullanadilar. Mashqlarning turli-tumanligini qo'llanadigan jihozlarning oddiyligi, ularni yuqori samaradorligini oshirishda jismoniy yuklamani boshqarish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Shu bois, yengil atletika keng yoyilgan bo'lib, uni bejiz "Sport qiroli" deb atashmaydi. Yengil atletika insonda quyidagi jismoniy qobiliyatlarni oshirishga yordam beradi: tezlik, mahorat, chidamlilik.

Mahorat. Yugurish sakrash va uloqtirish mahoratlari yoshlikdan rivojlantiriladi, bularning hammasi atletning yillik shug'ullanish dasturiga qo'yilishi kerak.

Tezlik. Tezlikni oshirish uchun bu qobiliyat bilan maksimum darajaga yaqin shug'ullanish kerak bo'ladi. Yugurishda tezlik, sportchini tez yugurish mahoratiga bog'liq. Shunga qaramay tezlikni oshirish uchun qisqa masofaga yugurish kerak, bunda maksimum darajadagi urinish qo'llaniladi. Tezlik mashqi mahorat mashqi bilan birgalikda, atletni toliqishi o'rnini bosishi kerak. Shunga qaramay, atletning tezlashish mahoratini oshirish, mashq qilish davrining boshlanishi, maksimal darajadagi urinishlarga bog'liqdir.

Bularning hammasi qisqa masofa va uzoq masofaga yugurish orqali rivojlanadi. Bunday sifatlarni oshirishda mashg'ulotlarda qisqa masofaga tayyorlanish jarayoni alohida ahamiyatga ega. Bunga misol bo'la oladigan mashg'ultlardagi mashqlardan misol qilib, 2x4x150 metr va uning dam olish vaqti 10-15 daqiqa. yana bir misol 4x300 metr 5 daqiqadan-2 daqiqa oralig'i dam olish lozim, 60x30-40 metrga (start chizig'idan) tezlik uchun va ortga qaytib yurib kelish dam olish vaqti hisoblanadi. Bularning hammasi sportchining qisqa masofaga tezlik bilan yugurishiga tayyorlab beradi. Bularda yaxshi natijaga erishish uchun esa trener sportchi bilan birga-bir ishlashi uning ovqatlanish rejimi, dam olish vaqti keraklicha bo'lishi va albatta ortiqcha narsalarga chalg'imasdan bor e'tiborini trenerovkaga qaratishini ta'minlab berishi lozim deb hisoblayman.

Xulosa qilib aytganda yuqorida aytib o'tilgan fikr –mulohazalar hamda mashqlar ta'lim muassasalridagi yengil atletikachilarni yanada rivojlanishiga ko'proq hissa qo'shadi, shularning orqasidan yaxshi sprinter va yuqori natijalarni qo'lga kiritish yo'llari ochilishini ko'rishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. Qudratov.R "Yengil atletika"darslik 2012yil 160b
2. To'xtaboyev N.T, SHakirjonova R.T, Soliyev.I.R "qisqa masofalarga yugurish uslubi" "o'quv qo'llanma.Toshkent 2016yil 186b



3. Jismoniy tarbiya va sport jurnali. 2018-yil.

4. Shukrullayev Jurabek Maksadbayevich. Voleybol sport turi vositasida maktab o'quvchilarida jismoniy sifatlarni rivojlantirishda akmeologik yondashuvning didaktik imkoniyatlari. Xalq ta'limi. № 5 2021 yil 28-30-bet.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada yengil atletikachilarni tayyorlash bosqichlari haqida ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, atletlar ommaviy hozirgi kunda yuqori sportchiga aylanguncha rivojlanishdagi ma'lumotlar, tavsiflar va tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье содержится информация об этапах подготовки спортсменов, информация, описания и рекомендации по развитию спортсменов до тех пор, пока они не станут сегодня ведущими спортсменами.

SUMMARY

This article contains information about the stages of training athletes, information, descriptions and recommendations on the development of athletes until they become top athletes today.



MUSIQAVIY RITMIK GIMNASTIKA BO‘YICHA KASBIY KOMPETENSIYALARNI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Kazakov Sh.N.
TDPU dotsent v/b

Tayanch so‘zlar: jismoniy madaniyat, jismoniy faoliyat, talaba, larning jismoniy faolligi pastligini aniqlaydi, asosiy sabablarini motivatsion yondashuv, tizimli ta’lim traektoriyasi va arxitekturasi, sport va jismoniy mashg‘ulot, konstitutsional yondashuv, valeologik tafakkur, kompetensiya, irratsional yondashuv.

Ключевые слова: физическая культура, двигательная активность, определяет низкую двигательную активность студентов, основными причинами являются мотивационный подход, системность образовательной траектории и архитектуры, спортивно-физкультурная подготовка, конституциональный подход, валеологическое мышление, компетентность, иррациональный подход.

Key words: physical culture, physical activity, determines the low physical activity of students, the main reasons are motivational approach, systematic educational trajectory and architecture, sports and physical training, constitutional approach, valeological thinking, competence, irrational approach.

Ta’lim jarayonida jismoniy madaniyat va jismoniy faoliyatni takomillashtirish oliy o‘quv yurtlarida o‘quv samaradorligini oshirishda hamda talabalarning umumiy madaniyatini shakllantirishda hamda kasbiy layoqatning tarkibiy qismlarini kognitiv omillarga muvofiqligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon pedagogik jihatdan yuqori baholanib, talabalar kasbiy kompetensiyasiga xos bo‘lgan jismoniy va ma’naviy birlikni uyg‘unlashtirishga hissa qo‘shadi. Jismoniy madaniyat talabalarning salomatligi, jismoniy va ruhiy farovonligi, jismoniy barkamolligi kabi kasbiy komponentlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashuviga zamin bo‘lib xizmat qiladi. Talaba shaxsining jismoniy madaniyati va jismoniy faoliyatni takomillashtirishni professional mobillashuv sifatida tushunish ilg‘or pedagogik tendensiyalarni shakllantirishda va jismoniy tarbiyaga xos qadriyatlarni o‘zlashtirish zaruratida samarali omil bo‘lishi mumkin.



Bugungi kunda talabalarning jismoniy madaniyati, jismoniy tarbiya va jismoniy faoliyatini muvofiqlashtirishning noan'anaviy vosita va usullarining samaradorligini o'rganishga bog'ishlangan ilmiy ishlar ko'lam sezilarli darajada oshib, ularning mazmuni va sifati yaxshilanmoqda. Shuningdek, jismoniy faoliyatni o'rganishga nisbatan yangi ilmiy yondashuvlar negizida, jismoniy madaniyat nazariyasining zamonaviy konsepsiyasini ishlab chiqish hamda uning kontekstda oliy ta'lim tizimda innovatsion pedagogik texnologiyalarni realizatsiya etish masalasi kun tartibidagi dolzarb masalalardan biriga aylandi.

Shu nuqtai nazardan, talabalarning jismoniy tarbiya va jismoniy faoliyatini to'g'ri yo'lga qo'yish muammosi jamiyatda jismoniy madaniyatning rivojlanish dinamikasi bilan bog'liq bo'lib, uni nazariy jihatdan nostandart va noan'anaviy vosita va usullaridan maqsadli foydalanish mantig'iga muvofiqlashtirish hamda amaliy tatbiq etish bilan bog'liq omillarni ilmiy tadqiqot ishlari bilan asoslash maqsadga muvofiq. Talabalar shug'ullanadigan jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining turlari, shakllari, vositalari va usullarini nazariy asoslab berish, ularning o'ziga xosligini aniqlash, farqi va o'zaro bog'liqlik mohiyatini tushuntirish, amalga oshirish yo'llarini asoslash, xususan, talabalarning musiqaviy ritmik gimnastika bo'yicha kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning metodik ta'minotini takomillashtirishning nazariy asoslari mazkur ilmiy tadqiqotning konsepsiyasini tashkil qiladi.

Oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya va jismoniy madaniyatni rivojlantirishda asosiy mezon sifatida jismoniy faoliyatning har xil turlariga bo'lgan ob'ektiv (jamiyat talablari) va sub'ektiv (shaxsiy xohish) ehtiyojlarini hisobga olish zarur. Mavjud yondashuv bevosita har bir talabaning jismoniy faoliyatidagi individual yo'nalganligi, ehtiyoji va motivini qondirishga qaratilgan bo'lishi oliy ta'limda jismoniy madaniyat nufuzini oshirishga xizmat qiladi hamda talabalarning qobiliyat va qiziqish uyg'unligi ta'minlanib, kasbiy professionalizmga yo'nalganligi ta'minlanadi.

Rus metodist olimi Yu.M.Nikolaev nuqtai nazaricha, jismoniy madaniyat faoliyatining asosiy shakllari jismoniy tarbiya, sport, jismoniy dam olish va jismoniy reabilitatsiyadan iborat bo'lib, uning asosiy vositalarini jismoniy mashqlar tashkil etadi. Asosiy tarkibiy birligi esa tananing o'zaro ta'siri va uning harakatlari o'rtasidagi bog'liqlikda namoyon bo'ladi.

Jismoniy mashqlarni amalga oshirish va u bilan shug'ullanish yuzasidan Abu Ali ibn Sino o'z fikrni bildirib, jismoniy tarbiya mashqlari saviya va son jihatdan juda uzoq va kishini charchatadigan bo'lmasligi kerak. Ular juda tez ham bo'lmasligi kerak, aks holda ular qisqa davom etishiga qaramay kishiga uzoq bo'lib tuyuladi. Shuningdek, bu mashqlar o'ta bo'sh bo'lmasligi ham kerak, aks holda ular uzoq davom etadigan mashqlar, kishiga juda qisqa bo'lib tuyulmasligini uqtiradi. U



jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini to'g'ri tashkillashtirish va muvofiqlashtirish jismoniy madaniyat bilan uyg'unligini ta'kidlagan holda, jismoniy faoliyatni ratsional omillarga muvofiq amalga oshirish lozimligini ta'kidlagan.

Talabalarning jismoniy tarbiya faoliyatini muvofiqlashtirish, nafaqat ularning jismoniy rivojlanishi, balki jismoniy vazifalari, vositalari, usullari va shakllariga ongli, ijodiy munosabatda bo'lishga yordam beradigan bilimlar bilan ma'naviy boyitish jarayonida ham takomillashtiriladi. Ushbu jarayonda talabalarda jismoniy tarbiya va jismoniy faollikning quyidagi jihatlari shakllanadi:

har bir talaba, individual fazilatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan me'yorlar, an'ana va qadriyatlar tizimini puxta o'zlashtiradi hamda jismoniy madaniyat negizida jismoniy faoliyatda aks ettiradi;

aql-zakovat hamda jismoniy faollik birligini jismoniy faoliyat jarayonida muvofiqlashtiradi;

jismoniy faollikni yuzaga chiqarishda axloqiy, madaniy va estetik komponentlar muvofiqligini ta'minlaydi;

talabalar jismoniy faoliyatning insonparvarlik motiv va maqsadlariga muvofiqlashtiradi;

jismoniy faoliyatda rahbarlik qilish zaruriyati va qobiliyatini ishga tushirish kompetensiyasini shakllantiradi hamda jismoniy va ma'naviy rivojlanish natijalari dinamikasini tanqidiy baholash malakasiga ega bo'ladi;

talabalar jismoniy faoliyat sohasida o'zini o'zi tarbiyalash, o'zini o'zi rivojlantirish, o'zini o'zi tartibga solish va nazorat qilish hamda doimiy ma'naviy va jismoniy rivojlanish motiviga ega bo'lishadi.

Bu jarayon jismoniy tarbiya va jismoniy faoliyatni takomillashtirishni ob'ektiv zarurati bo'lib, talabalarda jismoniy tarbiya madaniyatini rivojlanishining tabiiy tendensiyasini ta'minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, ularning individual kasbiy, ma'naviy, axloqiy va jismoniy madaniyatiga qo'yiladigan talablarni oshirish zarurati bilan tavsiflanadi. Jismoniy tarbiya va jismoniy faollik ekstensivlikdan intensivga o'tish (sifat va samaradorlik omillari sari o'sish) tamoyiliga asoslanganligi hamda shaxsni fiziologik, ma'naviy va psixologik rivojlantirish tamoyillari bilan uyg'unlashgan bo'lishi jismoniy faoliyat takomillashuvini yangi bosqichi sifatida e'tirof etiladi. Bugungi kunda bu jarayon kompleks tarzda ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishni taqozo etadi.

O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2022 yil 3 noyabrdagi "Jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlarni tayyorlash hamda ilmiy tadqiqotlar tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-414-sonli qarorining 10-bandida jismoniy tarbiya sohasini takomillashtirish to'g'risida, jumladan, shunday deyiladi:



jismoniy tarbiya va sport sohasida, shu jumladan, sport biomexanikasi, fiziologiyasi, farmakologiyasi va genetikasi bo'yicha fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlar o'tkazish, ularning natijalarini amaliyotga joriy etish;

aholining yosh xususiyatidan kelib chiqib, jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligini ilmiy asosda o'rganish va tavsiyalar ishlab chiqish;

sport turlari bo'yicha O'zbekiston terma jamoalari (yoshlar, o'smirlar va kattalar) a'zolarining hamda sport-ta'lim muassasalari sportchi o'quvchi va talabalarining jismoniy rivojlanishi va tayyorgarligi, funksional holati, texnik-taktik va psixologik tayyorgarligini ilmiy jihatdan o'rganish, monitoring qilish va istiqbolini belgilash;

ilmiy-innovatsion faoliyat natijalarining transferi va ularni tijoratlashtirish, startap loyihalarni joriy etish orqali yoshlar, olimlar va professor-o'qituvchilarni jismoniy tarbiya va sport sohasining ilmiy-texnik muammolarini hal etishga jalb qilish.

Bu borada amalga oshirilgan ilmiy-amaliy ishlar jismoniy tarbiya va jismoniy faoliyatni takomillashtirishda alohida ahamiyat kasb etib, quyidagi samaradorliklarning mezonini bo'lib xizmat qiladi:

– jismoniy tarbiya va jismoniy faoliyat bilan bog'liq o'quv jarayoni vazifalarini muvofiqlashtirish zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida amalga oshirilishini ta'minlab, talaba shaxsini har tomonlama jismoniy rivojlantirishga oid maxsus bilimlarni interaktiv metodlar yordamida ularga yetkazish, jismoniy madaniyatni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga yo'nalganligini ta'minlash, jismoniy mashqlar nazariyasi va metodikasini innovatsion pedagogik yondashuvlar asosida yaratish hamda talabalarning jismoniy faolligini oshirishga xizmat qiluvchi kasbiy harakat ko'nikmalari va qobiliyatlarini shakllantirish, jismoniy mashqlarni bajarishning oqilona texnikasi bilan ishlash malakasini shakllantirish imkoniyatini ta'minlash;

– jismoniy tarbiya va jismoniy faoliyat bilan bog'liq ta'lim jarayoni vazifalarini zamonaviy va nostandart yondashuvlar asosida talabalarning jismoniy rivojlanishiga, mutaxassis sifatida shakllanishiga ratsional munosabatni shakllantirish, oliy ta'limda tashkil etilayotgan nazariy va amaliy dars mashg'ulotlarida yuzaga kelishi mumkin individual va kasbiy psixo-emotsional zo'riqlashlarni minimallashtirish, bu borada pedagogik va psixologik korreksion ishlarni amalga oshirish, jismoniy zo'riqlash natijasida yuzaga keladigan psixologik jarohatlarni bartaraf etish, individual va kasbiy qat'iyat, irodani tarbiyalash hamda jismoniy faoliyatga bo'lgan ehtiyoj va motivlarni muntazam rag'batlantirib turishning omillarini aniqlash hamda o'quv va amaliy jarayonlar samaradorligini oshirish;



- jismoniy tarbiya va jismoniy faoliyat bilan bog'liq ta'lim jarayonini tashkillashtiruvchi pedagogik boshqaruv funksiyalari muhim ahamiyatga ega bo'lib, talabalarda jismoniy sifatlarni rivojlantirish, kasbiy faoliyat turiga xos bo'lgan kuch, chaqqonlik, tezlik, chidamlilik, epcillik kabi harakatlar kombinatsiyasini mohirlik bilan muvofiqlashtirish, ko'nikma va malakasini shakllantirish hamda talabalarning jismoniy va ma'naviy rivojlanishining shakllari, vositalari va usullarini takomillashtirish.

Oliy ta'limda tashkil etiladigan ta'lim, uning talabalarga pedagogik-psixologik ta'sir va imkoniyatlari xususida E.G'oziev ilmiy mulohaza yuritgan bo'lib, yuqorida talabalarni jismoniy tarbiya va jismoniy faolligini takomillashtirish bilan bog'liq mulohazamizni ilmiy asoslashga xizmat qiladi. Uning nuqtai nazaricha, talabalar o'quv faoliyatining to'g'ri usullarini bilmasligi, aqliy mehnatda kuch va imkoniyatlarni bir tekis taqsimlay olmasligidan iborat bo'lib, bular aqliy zo'riqishning negizi hisoblanadi va qiyinchilikning asosiy sababi bo'ladi. Talabalarda vujudga kelgan aqliy zo'riqish tasodifiy psixologik hodisa emas, uning zahirida shaxsiy o'quv faoliyatini oqilona boshqarish uquvining zaifligi yotadi. Shunga ko'ra, oliy o'quv yurti talabalari ko'pincha o'quv materiallarini o'zlashtirishda bu faoliyatni tasodifiy boshqarishga harakat qiladilar. Bunda muayyan materiallar mantiqiy harakat bilan eslab qolinsa, qolganlari mutlaqo diqqatdan uzoqlashtiriladi. Natijada, ular ma'ruzaning bir qismini tinglaydilar, uning mohiyatini bazo'r angelaydilar, uni konspektlashtirishga ulgurmaydilar. Shunga ko'ra, oliy o'quv yurtining asosiy vazifalaridan biri talabani o'quv materiallarining asosiy manbalari bilan ishlashga o'rgatishdan, uning mustaqil bilish faoliyatini tashkil qilishdan, uni o'zini boshqarish usullari bilan tanishtirishdan iboratdir.

Ushbu ilmiy nazariya oliy ta'limda tahsil olayotgan jismoniy tarbiya mutaxassislarini tarbiyalashda hamda jismoniy tarbiya va jismoniy faoliyat bilan bog'liq ta'lim jarayonini takomillashtirishda ustuvor masalalardan biri hisoblanadi. E.G'oziev nazariyasida talabalarning ta'lim jarayonidagi aqliy faoliyati xususida so'z yuritilgan bo'lsada, ushbu yondashuv mantiq va mazmun jihatdan jismoniy faoliyatga mos keladigan formula bo'lib, uni jismoniy tarbiyani tashkil etishda transformatsiya qilish, bugungi kunda ushbu sohada pedagogik takomillashuvni o'ziga xos elementlaridan bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur yondashuv jismoniy faoliyatga xos mutaxassis tayyorlashga ixtisoslashgan ta'lim muassasalarida pedagogik mantiqiy asosga ega bo'lib, jismoniy sifatlar va harakat qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish uchun faqat boshlang'ich asos bo'lib, zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Jismoniy tarbiya va jismoniy faollik talabalarda yuqori psixofizik qobiliyatlarni tarbiyalashning o'ziga xos vositalariga bo'lgan ehtiyojlari bilan belgilanadi. Shuningdek, jismoniy faoliyat talabalarning muloqot doirasini kengaytirishga imkon beradi, empatiya,



estetik va hissiy idrok etish, irodani tarbiyalash, nostandart vaziyatlarda ilmiy, pedagogik, ijtimoiy va boshqa muammolarni hal qilish imkoniyatini beradi. Bu, ayniqsa, ko'p bosqichli ta'lim tizimiga o'tish sharoitida, talabalar zamonaviy hayotning tez sur'atlariga jalb qilinganida, ba'zan ularning psixofiziologik jihatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadigan sharoitda juda muhimdir. Jismoniy tarbiya va jismoniy faoliyat talaba shaxsida o'zini o'zi rivojlantirish, takomillashtirish va tartibga solish uchun real sharoitlar yaratadi hamda o'zini o'zi anglash va o'zini o'zi tasdiqlashning muhim va ijtimoiy jihatdan maqbul usullarini yetarli darajada bilish kompetensiyasini shakllantiradi.

Adabiyotlar:

1. Пильщикова Т.Н. Подготовка учителя физической культуры в педвузе: реальность, проблемы, решение // Теория и практика физической культуры. - 2001. - № 10 - С. 8-10.
2. Рожков П.А. Развитие физической культуры и спорта – приоритетное направление социальной политики государства // Теория и практика физической культуры. - 2002. - №1. - С. 2-8.
3. Ротерс Т.Т. Музыкально-ритмическое воспитание и художественная гимнастика. - М., 1989. - 174 с.
4. Румба О.Г., Нигматулина Ю.Р. Назначение и вариативность музыкального сопровождения соревновательных программ в художественной и спортивной гимнастике // Теория и практика физической культуры, 2016. №2. С. 77-79
5. Сборник материалов для занятий по ритмике (система Жак-Далькроза) в музыкальных школах, техникумах и консерваториях. Москва: Музгиз, 1930.
6. Соколова Н.И. Организационные основы управления здоровьем на региональном уровне / Н.И. Соколова // Физическое воспитание творческих специальностей: сборник научных трудов. – Харьков. 2003. - №4. С.77 - 86.
7. Кострицкая И.В. Музыкально-ритмическое воспитание в разных педагогических практиках. Теоретический анализ // Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В. П. Астафьева. 2006. С. 70-71.
8. Костюченко В.Ф. К проблеме подготовки специалистов физической культуры в свете концепции непрерывного образования. // Совершенствование образовательного процесса в многоуровневой системе подготовки специалиста физической культуры. Материалы межвуз. Науч.-метод. конф. - СПб., изд. РГПУ им. Герцена, 1998. - С. 16-20.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada bo'lajak jismoniy tarbiya mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish, jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarining shaxsga yo'nalganligini ta'minlash, jismoniy madaniyatni shakllantirish, ta'lim sifatini oshirish, tizimli ta'lim traektoriyasi va arxitekturasini yaratish hamda yangi pedagogik va tashkiliy asoslarini ishlab chiqish hamda unga ta'sir etuvchi ob'ektiv omillar yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрено совершенствование профессиональной подготовки будущих специалистов физической культуры, обеспечение личностной направленности физкультурно-спортивной подготовки, формирование физической культуры, повышение качества образования, создание системной образовательной траектории и архитектуры, новой педагогической выделяются развитие организационных основ и объективные факторы, влияющие на него.

SUMMARY

In this article, improvement of the professional training of future physical education specialists, ensuring the personal orientation of physical education and sports training, forming physical culture, improving the quality of education, creating a systematic educational trajectory and architecture, and a new pedagogical and the development of organizational foundations and the objective factors affecting it are highlighted.



UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARINI SPORT O'YINLARI ORQALI JISMONIY TAYYORGARLIKLARINI RIVOJLANTIRISH

Sultonov A.I.

ChDPU Jismoniy madaniyat nazariyasi kafedrası dotsent v.b.

Tayanch so'zlar: jismoniy rivojlanish, sikl, steriotip, sport o'yinlari, umumiy jismoniy tayyorgarlik, maxsus jismoniy tayyorgarlik, jismoniy yuklamalar, yurak qisqarish chastotasi.

Ключевые слова: физическое развитие, цикл, стереотип, спортивные игры, общая физическая подготовка, специальная физическая подготовка, физические нагрузки, частота сердечных сокращений.

Key words: physical development, cycle, stereotype, sports games, general physical training, special physical training, physical loads, heart rate.

O'zbekiston Respublikasida Xalq ta'limi vazirligi tasarrufidagi umumiy o'rta ta'lim maktablarinig jismoniy madaniyat darslarida o'quvchilarning jismonan rivojlantirish shu o'rinda ularning ruhan va aqlan, organizmining funksional xolatini rivojlantirish jismoniy madaniyat darsining vazifalari qatoriga kiradi.

Jismoniy madaniyat darslarida 7-8 sinf o'quvchilariga jismoniy madaniyat dasturi bo'limlari orqali sport o'yinlari: futbol, qo'l to'pi, voleybol, basketbol, shaxmat va shashka darslar tashkil etilib kelinadi. Jismoniy madaniyat darsi orqali o'qituvchi tomonidan 45 minut ichida darsning kirish, asosiy, yakuniy qismlari bir biriga muvofiq ravishda o'tiladi. O'qituvchi ko'rsatmasiga binoan 7-8 sinf o'quvchilariga dasturda ko'rsatilgan va yillik ish rejada berilgan sport turlari bo'yicha darslar tashkil etiladi. Basketbol sport turi orqali o'quvchilarning jismoniy tayyorgarliklarini rivojlantirishda dastlab ularga darsda ummumiy jismoniy tayyorgarlik mashqlari beriladi. Bu mashqlar o'quvchilarning xolatlariga qarab bo'linadi. Shu o'rinda aytishimiz mumkinki, jismoniy mashq bilan shug'ullanuvchilar (shuningdek sportchilar ham) doimo tetik, gavda-qomatlari tik, qo'llari va yuzlari chayir (chiniqqan) bo'ladi. Lekin ko'rinishida gavdali yoki ixcham bo'lsada, ba'zi bir maktabning 7-8 sinf o'quvchilari yuqorida aytilgan



faoliyatni erkin bajara olmasligi mumkin. Chunki, ko'pchilik yoshlar hozirgi davrda darsdan kelib, ovqatlanib olgach, yotib dam olishga odatlanganlar. Bu ijtimoiy-turmush tarbiyamiz tarzidan namunadir. Bunga eng asosiy sabab darsdan toliqib kelish emas, balki televizordagi kino, videotasvir, konsert va hokazodir. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda darsdan tashqari sport to'garaklari faoliyatlarini tashkil etish kerak bo'ladi. Sport o'yinlari to'garaklari orqali o'quvchilarning "Jismoniy tarbiya" darsi mobaynida o'zlashtirmagan, ma'lum bir harakat ko'nikmasini shakllantira olmaganlar, sport to'garaklarida bilim, ko'nikma, malaka va malakaning oliy maqomiga erishishlari mumkin bo'ladi. Sport o'yinlari to'garaklari darsdan tashqari tashkil etilib, haftasiga 3 yoki 4 marta bo'ladi. Sport o'yinlari to'garaklari mobaynida belgilangan vaqtda mashqlarning ya'ni yuklamalarga alohida e'tibor qaratish zarur bo'ladi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Jismoniy tarbiya" fanining istalgan sport bo'limlaridan sport o'yinlari to'garaklarini tashkil qilish mumkindir.

Basketbol sport turi orqali berilgan yuklamalar darsning umumiy zichligiga hamda mator zichigiga muvofiq bo'lishi kerak. Agarda yuklamalar foizlari darsning zichligida past darajada chiqsa o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi hamda jismoniy rivojlanganligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'ladi. Umumiy jismoniy tayyorgarlik mashqlaridan so'ng, basketbol o'yining asosiy bo'lgan maxsus mashqlari o'quvchilarga yuklama (nagruzka tariqasida) beriladi. Quydagi birinchi jadvalda umumiy rivojlantiruvchi va maxsus rivojlantiruvchi mashqlar berilgan.

Bu mashg'ulotlar maktabning 7-8 sinf o'quvchilarining umumiy va maxsus tayyorgarliklarini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Mashg'ulotlar berilishida o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning jismoniy va fiziologik xolati samatoskopiya qilinadi. O'quvchilarning toliqish darajasi hamda ularning organizmi to'g'ri chiziqli yuklamani ko'tara olishini inobatga olinish zarurdir. Agarda basketbol o'yinida 7-8 sinf o'quvchilariga yuklama berilganda ularni nazoratsiz qoldirilsa juda katta salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkindir. Basketbol sport o'yini orqali 7-8 sinf o'quvchilarning jismoniy tayyorgarliklarini ya'ni umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarliklarini rivojlantirishda qat'iy va qisman reglamentlashtirilgan jismoniy madaniyatning metodlaridan o'qituvchi tomonidan foydalanilsa, o'quvchilarda ijobiy ta'sirni ko'rsatadi. Har bir darsning dasturini tuzishda yuklamalar xajmini, vaqtini, me'yorini hisobga olish talab etiladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida olingan tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatdiki 7- 8 sinf o'quvchilariga haftada o'tkaziladigan barcha jismoniy madaniyat



darslarining (haftalik soni 2 taga yetadi) organizmga ta'siri bir xil bo'lmaydi. Bir xil nagruzkalar to'liq tiklanishdan keyin boshqalari o'ta tiklanish yoki tiklanmaslik davrida beriladi. Bu narsaga har xil funksional sistema va organlar turli vaqtdan keyin - geteroxronik tiklanganligi uchup erishiladi. Masalan, yurak qon tomir tizimlari - YuQCh - qon bosimi, yurak qisqarishining mexanik kuchi, nafas olish tizimlarshing funksiyasi nisbatan tez tiklanadi, biroq qon hosil qilish, chiqarish tizimlarining tiklanishi uchun uzoqroq vaqt talab qilinadi. Shuning uchun tiklanish vositalari qanchalik to'g'ri tanlansa, jismoniy madaniyat darsi yuklamasi shunchalik muvaffaqiyatli bo'ladi. Jismoniy madaniyat darslarini ko'paytirish o'quvchilarni jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda katta omil bo'lib xisoblanadi. Maktabda 7-8 sinf o'quvchilariga beriladigan jismoniy madaniyat darslarida sport o'yinlari bo'yicha mashg'ulotlar agarda haftada 1 marotaba berilsa o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi, jismoniy rivojlanishi sust bo'ladi. O'quvchilarning darsda sport o'yinlaridan olgan mashg'ulot yuklamalariga binoan keyingi darsda bo'ladigan mashg'ulotlarda ularda moslashuvchanlik xolati barqaror bo'lmaydi. Buning uchun umumiy o'rta ta'lim maktablarida jismoniy madaniyat darslarining soatini ko'paytirish lozim bo'ladi. Agar xaftasiga jismoniy madaniyat darslari 7-8 sinf o'quvchilarida 3-4 soatni tashkil etsa ularning jismoniy tayyorgarligi sport trenirovkasinig siklik tayyorgarliklari kabi o'sib boradi, organizmning rivojlanishi faol darajada bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki umumiy o'rta ta'lim maktablari 7-8 sinf o'quvchilariga jismoniy madaniyat darslarida sport o'yinlari bo'yicha darslarning dasturlarini tuzib chiqish kerak bo'ladi. Dasturda umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikga oid alohida mashg'ulotlar ketma-ketligini berish muxim ahamiyat kasb etadi. Qo'shimcha ravishda o'quvchilarning darsga bo'lgan stereotipini (odat) shakllantirishga ham e'tibor qaratish zarurdir. Xalq ta'limi vazirligi tasarrufidagi umumiy o'rta ta'lim maktablarining o'quvchilarini jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish orqali ularning intellektual (aqliy) qobiliyatlarini ham rivojlantirish mumkin bo'ladi. Binobarin sog' tanada – sog'lom aql bo'lganidek o'quvchilarni umumiy o'rta ta'lim maktablari dasturlariga qo'yilgan nazariy darslarni egallay olishlari tezroq bo'ladi. Miya faoliyati ma'lumotlarni qabul qilishi yuqori darajada bo'ladi. Shuning uchun maktab o'quvchilari sport va harakatli o'yinlar bilan kun tartibiga rioya qilgan xolda darsda va darsdan tashqari faoliyatlarda muntazam shug'ullanib borishlari kerakdir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish davlat dasturi Konsepsiyasi. Vazirlar mahkamasining 1999 yil 27 maydagi qaroriga ilova.



2. Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi, «Sharq» nashriyot–matbaa konserni bosh tahririyati, Toshkent, 1999.
3. Teoriya i metodika fizicheskoy kultury i sporta: ucheb.dlya stud. Vys. prof. obrazovaniya /J.K.Xolodov, V.S.Ko'znesov. – 12-ye izd., ispr.-M.:Izdatelskiy sentr “Akademiya”, 2014.- 480 s.
4. Zokirov U.M. “Erkin kurashchilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarliklarini takomillashtirish usullari”. The journal of academic research in educational sciences. № 1 (2), 306-314. (2020).
5. Zokirov U.M. “Sovershenstvovanie trenirovochnogo protsessa studentov fakulteta fizicheskoy kultury spetsializiruyushixsya v sportivnoy borbe” mag. Dissertatsiya fergu 2020 g. 25,26,27,28.
6. Nazarenko L.D. Sredstva i metody razvitiya dvigatelnykh koordinatsiy: monografiya. M.: Teoriya i praktika fizicheskoy kultury, 2003. 258 s.
7. Mamatkulov R. S. Vajnost primeneniya na urokax obodryayushix fizicheskix uprajneniy obshix srednix shkolax. // Vestnik KGU im. Berdaxa. № 4 (49) 2020
8. T.U.Zufarov, D.Anarbayerov “Shaxsning sog'lom o'sishi rivojlantirishda jismoniy tarbiyaning ahamiyati” Uzluksiz ta'lim // Ilmiy - uslubiy jurnal 6 – son 86-89 bet. Ilmiy maqola T.: 2018-yil.

РЕЗЮМЕ

Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktabining 7-8 sinf o'quvchilarini umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarliklari, jismoniy madaniyat darsini tashkil etilishi, darsda beriladigan mashg'ulot yuklamalarini o'quvchilarning organizmiga ta'siri ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается общая и специальная физическая подготовка учащихся 7-8 классов общеобразовательной школы, организация урока физической культуры, влияние тренировочных нагрузок, данных на уроке, на организм учащихся.

SUMMARY

The article examines the general and special physical training of 7-8 grade students of the general secondary school, the organization of the physical culture lesson, the impact of the training loads given in the lesson on the body of the students.



VOLEYBOLCHILARNI JISMONIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISHDA HARAKATLI O'YINLARNI AHAMIYATI

Radjapov U.R.

*Nizomiy nomidagi TDPU "Jismoniy tarbiya va sport
kafedrası" professori*

Tayanch so'zlar: harakatli o'yin, salomatlik, bolalar ruhiyati, ta'limiy va tarbiyaviy o'yinlar, qoidalar, spesofik hususiyatlar.

Ключевые слова: активная игра, здоровье, детская психика, развивающие и обучающие игры, правила, особенности.

Key words: active play, health, children's psyche, educational and educational games, rules, features.

«O'yin» fenomeni inson hayotining deyarli tug'ilish bosqichidan boshlanadi deyish mumkin. Chaqaloq ma'lum sado, tovush va ishoralarga javob beradi: kuladi, aks harakat qiladi, muayyan narsalarni ushlashga intiladi. Vaqt o'tishi bilan bu kabi taqlid va harakatlar mazmun, samara hamda sifat jihatlaridan shakllanib boradi. Keyinroq, bolalar ko'rgan yoki bilgan o'yinlarini o'ynagan holda chopishda, sakrashda, aniq harakat qilishda (merganlik) musobaqalashadilar. O'yinlar bolalarning aqliy, estetik, jismoniy va funksional shakllanishida keng qamrovli ahamiyat kashf etadi.

O'yinlar o'zining hammabopligi (universalligi), ko'p funksionalligi va keng ta'sirchanligi bilan hilma-hil toifalarga bo'linadi. Jumladan, jismoniy sifatlarni, nutqni, talaffuzni, merganlikni, tadbirkorlikni, hisobni va hakazo hislatlarni rivojlantiruvchi o'yinlar shular jumlasiga kiradi. Lekin, qanday O'yin bo'lmasin, unda harakat elementi yoki harakatlar majmuasi majmuasi bo'ladi.

Harakatli o'yinlar o'z mazmuni va mohiyati jihatidan sport o'yinlaridan tubdan farq qiladi. Harakatli o'yinlar sport o'yinlari kabi maxsus tayyorgarlik, muayyan musobaqa qoidasi, sport kiyimi, muddati, maydoni, ishtirokchilar tarkibi kabi aniq chegaralangan me'yoriy omillarni talab qilmaydi. Faqat bittagina harakatli o'yinni turli joyda, vaqt davomida, kiyimda, tarkibda (soni



va yoshi jihatidan) o'ynash mumkin. Eng muhimi harakatli o'yin davomida kuzatiladigan erkin va ixtiyoriy harakatlanishlar (nostandart harakat yo'nalishi, qichqiriq, xushchaqchaqlik va hakazo) ijobiy emotsional holatni (reaksiyani) yuzaga keltiradi. Ushbu holat esa o'z navbatida sport mashg'ulotida (yoki standart mashqlar seriyasini ijro etganda) tezroq vujudga keladigan charchash sifatlarini «chetlab» o'tishga yoki kechroq paydo bo'lishiga yordam beradi.

Hulosa qilib aytganda, yuqorida qayd etilgan harakatli O'yinlarga hos nazariy mulohazalar ularning jismoniy tarbiya va sport borasidagi salohiyatini belgilab beradi. Demak, yosh sportchilarni tayyorlashda harakatli O'yinlarni, jumladan xalq milliy O'yinlarining ahamiyati beqiyosdir.

Ma'lumki, harakatli O'yinlar turli xalq va elatlarning rasm-rusumi, udumi, an'analari hamda etnogenetik xususiyatlarini ifodalaydi. Shuning uchun ham bu harakatli O'yinlari deb yuritiladi.

Qadimgi mutafakkir olimlar va pedagoglar insonda saxiylik, rostgo'ylik, vatanparvarlik hissiyoti, raqibga nisbatan hurmat va tabiatni e'zozlash kabi xislatlarni aynan milliy O'yinlar ta'sirida tarbiyalash imkonini yuqori ekanligini e'tirof etganlar. Bu borada, ayniqsa, o'zbek xalq harakatli O'yinlari turli hayotiy muhim odatlarni, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish qudratiga egadir. Xalq O'yinlari shu xalqning kashfiyotidir. Shuning uchun ushbu O'yinlar uning ongida, ro'zg'or ishlarida, oila va mahalla tarbiyasida faol o'rin egallaydi.

Harakatli o'yinlar, shu jumladan xalq milliy o'yinlari noyob qadriyat sifatida faqatgina mamlakitimiz o'z mustaqilligiga erishgandan keyingina qayta tiklanib, hozirgi kunda aholi, ayniqsa o'quvchi yoshlar o'rtasida keng va jadal ommalashib bormoqda.

Xalq harakatli o'yinlari ilmiy ob'ekt sifatida borgan sari tadqiqotchi olimlar e'tiboridan mustahkam o'rin egallamoqda.

So'nggi yillarda sportchilarni tayyorlash, harakat malakalari va jismoniy sifatlarini shakllantirishda harakatli o'yinlar o'ta samarali vosita ekanligini isbotlovchi talaygina ilmiy adabiyotlar nashr etilgan. Lekin, shu bilan bir qatorda yosh voleybolchilarni tayyorlashda, ularning jismoniy sifatlarini rivojlantirishda harakatli o'yinlardan foydalanish imkoniyatlarini ochib beruvchi ilmiy tadqiqotlar o'ta chegaralangan.

Zamonaviy voleybolda samarali o'yin ko'rsatish va yuqori natijalarga erishish faqat yaxshi rivojlangan jismoniy sifatlar evaziga amalga oshirilishi mumkin. Bu borada ayniqsa chidamkorlik sifati, jumladan o'yin chidamkorligi va sakrash chidamkorligi muhim ahamiyat kashf etadi. Jeleznyak Yu.D (16) ning fikriga ko'ra voleybolchilar uchun jismoniy sifatlar ichida eng e'tiborlisi sakrash chidamkorligidir. Ammo, qanday maxsus chidamkorlik bo'lmasin



(sakrash, O'yin, tezkorlik chidamkorligi) u faqat umumiy chidamkorlik negizida shakllanishi mumkin. Shuning uchun umuman chidamkorlikni tezkorlik sifati bilan birga rivojlantirish muammolariga oid ilmiy ma'lumotlarni taxlil qilish maqsadga muvofiqdir. Aytish lozimki, sport tayyorgarligini shakllantirish samaradorligi to'g'ridan-to'g'ri barcha jismoniy sifatlarning bir-biriga bog'lab rivojlantirishga bog'liqdir. Ushbu masalada yana bir muhim shartlardan biri shuki, jismoniy sifatlarning taraqqiy etish darajasi maqsadga muvofiq test mashqlari yordamida baholanib borishi lozim.

Voleybolchilarni jismoniy sifatlarini baholash uchun quyidagi test mashqlarini tavsiya etishgan:

- baland startdan 30 metrga yugurish;
- arqon uzra oyoqlar yordamisiz chiqish (5m) ;
- qo'l-yelka va bel mushaklari kuchini aniqlash ;
- joydan turib yuqoriga sakrash;
- 2x800 metrga yugurish;
- katta tezlikda (20 s) manekenni ko'tarib tashlash.

Mualliflar o'z tadqiqotlari natijalariga asoslanib, kurashchilarni 3 ta shartli guruhga ajratganlar : «tezkor-kuch» xususiyatli kurashchilar ; maxsus chidamkorlik xususiyatiga ega kurashchilar va uni «universal» kurashchilar.

Nabatnikova M.Ya. (22) uzoq yillar davomida turli yoshdagi va malakaga ega voleybolchilar ustida tadqiqotlar o'tkazish natijasida jismoniy sifatlarning texnik mahoratga va musobaqa (olishuv) jarayoniga to'g'ridan-to'g'ri aloqador ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha , jismoniy sifatlar qanchalik yuqori darajada shakllangan bo'lsa, sport mahorati shunchalik mukammal o'sib boradi.

Yuqorida qayd etilgan ilmiy adabiyotlarning taxliliy sharxi tanlangan mavzuning qanchalik dolzarb ekanligidan dalolat berib turibdi. Darhaqiqat, jismoniy tayyorgarlik malakali kurashchilarni tayyorlashda eng muhim poydevor sifatida sport mahoratini samarali shakllanishida beqiyos omil bo'lib hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda ilmiy ma'lumotlarning taxliliga ko'ra har qanday jismoniy tayyorgarlik jarayoni ham jismoniy sifatlarni samarali rivojlanishiga olib kelavermaydi va texnik-taktik mahoratni shakllanishiga ijobiy ta'sir etaolmasligi mumkin. Aksincha, aksariyat hollarda sport mahoratiga salbiy ta'sir etishi ham ehtimoldan holi emas.

Binobarin, o'quv-trenirovka jarayonida jismoniy tayyorgarlik mashqlarini qo'llash har bir sportchining yoshi, sport turining xususiyati va sportchining malakasi hamda nasliy imkoniyatlarini e'tiborga olishni taqozo etadi. Shuning uchun malakali sportchilarning tayyorlash masalasi sport trenirovkasi



jarayonida muayyan maqsadga yo'naltirilgan jismoniy mashqlar majmuasidan iborat bo'lishiga undaydi.

Malakali sportchilarni tayyorlashda maqsadga muvofiq rejalashtirilgan jismoniy tayyorgarlik texnik-taktik mahoratni shakllantirishda va musobaqa davomida yuksak natijaga erishishda nihoyatda muhim omillardan biridir. Lekin, sport amaliyotida har doim ham rejalashtirilgan jismoniy mashqlarga muvofiq harakat sifatlarini rivojlantirishda kutilgan natijani bermaslik holatlari tez-tez uchraydi. Buning asosiy sabablaridan biri mashg'ulotlarda qo'llanilgan u yoki bu jismoniy mashqlarning hajmi va shiddati hamda ushbu ko'rsatkichlarni shug'ullanuvchilar organizmiga ta'sir etish darajasi (organizmni nagruzkaga bo'lgan aks javobi reaksiyasi) ob'ektiv ravishda baholanmasligidadir. Shuning uchun ham o'quv-trenirovka jarayonida qo'llanilayotgan jismoniy nagruzka (jismoniy mashqlar) ning shug'ullanuvchilar organizmining funksional imkoniyatlariga muvofiqligi e'tiborga olinishi shu nagruzkani maqsadga muvofiq rejalashtirish imkoniyatini yaratadi.

Malakali sportchilarni tayyorlashda harakat funksiyasining ikki, bir-biriga uzviy bog'liq tomoniga alohida e'tibor qaratiladi:

- sportchini texnik-taktik malakalarga o'rgatish va ularni takomillashtirish;
- sportchi jismoniy sifatlarini tanlagan sport turi xususiyatiga muvofiq ravishda tarbiyalash.

V.N. Platonovning (23) fikricha umumiy jismoniy tayyorgarlik tushunchasi – bu sportchining harakat sifatlarini har tomonlama (garmonik ravishda) rivojlanganlik darajasini anglatadi. Masalaga shu tarzda yondoshish oddiy inson sog'ligini (sportchini ham) shakllantirish nuqtai nazaridan maqsadga muvofiqdir. Albatta, «katta» sportda bu ham zarur. Lekin, bunday amaliyot va shunga asoslangan trenirovka uslubiyati malakali sportchilarni tayyorlash hamda yuksak musobaqa natijasiga erishish samarasini susaytirishi ehtimoldan holi emas. Chunki, har bir sport turining o'ziga xos va o'ziga mos xususiyatlari mavjudligi tufayli bir sport turida chidamkorlik sifati yetakchi rolni o'ynaydi yoki uchinchi bir sport turida egiluvchanlik sifati asosiy ahamiyatga ega bo'ladi. Ammo, qayd etilgan fikrdan muayyan sport turida ma'lum jismoniy sifat juda zarur, boshqasi esa muhim emas degan xulosa kelib chiqmaydi. Aksincha, har bir sifatning muayyan sport vaziyatida ozmi-ko'pmi, lekin muhim «ulushi» mavjud bo'ladi.

Malakali voleybolchilarni tayyorlashda esa, ayniqsa, maxsus chidamkorlik va tezkorlik sifatleri ustivor bo'lib, o'quv-trenirovka jarayonida shu sifatleri harakatli o'yinlar yordamida shakllantirish muhim rol o'ynaydi.

**Adabiyotlar:**

1. Айрапетьянц Л.Р. Контроль специализированных нагрузок прыжковой направленности высококвалифицированных волейболистов. Педагогик таълим, Тошкент., №2, 2003 й.
2. Азимов И.Г., Собитов Ш. Спорт физиологияси. Дарслик. Тошкент 1993 й.
3. Ахмеров Э.К. Волейбол для начинающих. Минск. «Полымя» 1895 й.
4. Волейбол ўйинининг расмий қодалари. Тошкент., 2003 й
5. Бриль М.С. Отбор в спортивных играх. Москва, ФиС, 1987 й.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada o'quv-trenirovka jarayonida jismoniy tayyorgarlik mashqlarini qo'llash har bir sportchining yoshi, sport turining xususiyati va sportchining malakasi hamda nasliy imkoniyatlarini e'tiborga olishni taqozo etadi. Shuning uchun malakali sportchilarning tayyorlash masalasi sport trenirovkasi jarayonida muayyan maqsadga yo'naltirilgan jismoniy mashqlar majmuasidan iborat bo'lishi fikirlar yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье использование упражнений физической подготовки в тренировочном процессе требует учета возраста каждого спортсмена, характера вида спорта, квалификации и генетических возможностей спортсмена. Поэтому считается, что подготовка квалифицированных спортсменов должна состоять из комплекса физических упражнений, направленных на достижение определенной цели в ходе спортивной тренировки.

SUMMARY

In this article, the use of physical training exercises in the training process requires taking into account the age of each athlete, the nature of the sport, the qualifications and genetic capabilities of the athlete. Therefore, it is believed that the training of qualified athletes should consist of a set of physical exercises aimed at achieving a specific goal during sports training.



УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ЖИСМОНИЙ СИФАТЛАРИНИ ШАКИЛЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ

Шадиёв А.Ё.

*ЧДПУ “Жисмоний маданият” факультети
“Жисмоний маданият назарияси” кафедраси доценти*

Таянч сўзлар: билим, кўникма, малака, тезкорлик, куч, тактика, инерция.

Ключевые слова: знания, умения, навыки, быстрота, сила, тактика, инерция.

Key words: knowledge, skills, qualifications, agility, strength, tactics, inertia.

Республикамизда охирги йилларда жисмоний тарбия ва спортни омма-лаштириш, аҳоли ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, имко-ниятлари чекланган шахсларнинг жисмоний реабилитацияси учун зарур шарт-шароитлар яратиш ҳамда мамлакатнинг халқаро спорт майдонлари-да муносиб иштирок этишини таъминлаш борасида изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Шу билан бирга, жисмоний тарбия ва спорт соҳасида аҳоли соғлиғи-ни мустаҳкамлашга кўмаклашадиган аниқ дастурларни амалиётга жорий этиш, ёшларни спортга кенг жалб қилиш ва улар орасидан иқтидорли спортчиларни саралаб олиш, спорт турлари бўйича юқори натижаларни таъминлайдиган маҳоратли спортчилар билан миллий терма жамоаларни шакллантириш ва тренерлар учун қўшимча шарт-шароитлар яратиш зару-рати мавжуд.

Мамлакатда юксак маданиятга эга бўлган ҳар томонлама етук ҳамда жисмонан соғлом инсонни шакллантириш мақсадида, аҳолининг жисмо-ний тарбия ва спорт соҳасида малака ва билимларини орттиришга қара-тилган устувор йўналишларни белгилаш, иқтидорли спортчиларни тан-лаб олиш (селекция) жараёнига инновацион шакллар ва усулларни жорий этиш вазифалари белгилаб қўйилган.



Таълим тизимида умумий ўрта таълим асосий буғин сифатида муҳим ўрин тутати. Бу умумий ўрта таълим муассасаларида жисмоний тарбия, спорт соғломлаштириш ишларини ривожлантириш, таълим олаётган ўқувчи ёшларнинг спорт турларига қизиқишини ошириш, билимли кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш давр талабига айланиб бормоқда.

Шу мақсадда илмий-тадқиқотлар маълумотларига кўра, мактаб ўқувчиларида тезкор-куч машқларини мувофиқлаштирувчи ҳаракат фаолиятларини тез эгаллайдилар.

Катта ёшдаги болалар жисмоний тайёргарлигининг ўсиши, ҳаракат техникасининг эгалланиши мактаб ўқитувчиларининг ўқув-тарбиявий ишлари ва жисмоний тарбиядаги ҳаракатларнинг асосий турлари бўйича ўргатиш қандай йўлга қўйилганлигига ҳамда ўқувчилар томонидан қайси даражада ўзлаштирилганлигига боғлиқ бўлади.

Ушбу масалаларни тўлақонли амалда бажарилишини кўзлаб, жисмоний тарбия бўйича давлат таълим стандартлари ишлаб чиқилиб, амалиётга татбиқ этилмоқда. Ушбу стандарт умумий ўрта таълим мактаблари тизимидаги ўқувчилар эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакаларни, тезкор-куч машқлари асосида қўйиладиган асосий талабларни билгилаб бериши лозим.

Умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларига ҳар бир алоҳида дарс ва машғулот доирасида оптимал изчилликда ўтказиладиган машғулот ва машқларни танлаш учун ҳар хил характердаги юкламаларнинг яқин орадаги таъсирини ҳисобга олиб бориш муҳим аҳамиятга эгадир.

Шу нарса аниқланганки, тезкор-куч характердан юклама кўпроқ кучлилиқни талаб қиладиган юкламалар учун қулай физиологик ҳолатларни яратди. Тезкорлик характеридан юкламага эга бўлган машқни куч сарфлаш характеридан юкламага эга бўлган машқ билан биргалик қўшиб яхши бажарилиши ҳам аниқланган шу билан бирга, маълум шароитларда яъни куч талаб қиладиган машқдан сунг тезкор-куч характеридаги машқ бажариладиган, шунингдек, бунинг аксича бўлган машқ изчилликда бажариладиган, бу машқлар ижобий таъсир этиши мумкин.

Жисмоний тарбия дарсларида тезкор-куч машқларини меъёрлашда ҳозирги замон талабларига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Жисмоний машқлар орқали бериладиган машқлар юкламаси ўқувчилар организмига мос бўлиши ўз навбатида соғломлаштириш вазифасини ҳал қилиб, жисмоний тайёргарлик даражасининг юқори самарадорликка эришишга олиб келади.



Л.П.Матвеевнинг фикрича, юклама томонларининг ёки бу кўрсаткичлари жисмоний тарбия жараёнида юкламани баҳолаш ва уни бошқаришда ишлатилади. Юклама ташқи томоннинг ўлчамлари ҳажми зарурий бўлган ҳолларда чамаланади ҳамда организмнинг жавоб реакциясига қараб меъёрланади.

Спорт амалиёти ва услубий адабиётларда куч ва тезкорлик каби ҳаракат сифатларига катта аҳамият қаратилади. Бу сифатлар айниқса, спорт натижаларини баҳолаш тизимига эга бўлган спорт турларида (кг,м,сек) яққол намоён бўлади. Сўнгги йилларда бу сифатларнинг аҳамияти ҳаракатланиш санъати билан боғлиқ бўлган спорт турларида анча ортиб бормокда. Спорт ўйинларида, хусусан футбол эса спортчи тўпнинг оғирлиги билан тўкнашади. Шу сабабли у ўз кучини асосан шахсий вазни ва тўпнинг инерциясини енгиб ўтиш учун ишлатилади. Ҳаракатнинг бошланиши, тезланиш, тўхташ, ҳаракат йўналишини ўзгартириш, сакраш, тўпга зарба бериш-мана шу ҳаракатларда футболчи ўз кучини намоён қилади.

Кўриниб турибдики, ҳамма ҳолларда у динамикавий хусусиятга эга. Асосан, ўйин пайтида футболчилар тезкор-куч сифатларини, яъни куч ва тезкорликнинг комплекс уйғунлашувини намоён қиладилар. Футболчиларнинг тезкор-куч сифатлари уларнинг минимал вақт ичида қандайдир куч қаршилиги билан боғлиқ бўлган ҳаракатларни бажара олиш қобилиятлари орқали аниқланади. Бундай куч қаршиликларига қуйидагилар киради:

А) спортчининг ўзининг гавда оғирлиги кучини енгиб ўтиш (оёқлар ва бош билан сакраб тўпга зарба бериш, отилиб ва юмалаб тўпни олиб қўйиш, дарвозабонларнинг сакрашлари кескин старт олиш ва ўйин пайтида йўналишни ўзгартириш ва ҳ.к.);

Б) тўпга зарба бериш, тўпни отиб бериш билан боғлиқ бўлган кучни енгиб ўтиш;

В) рақибнинг кучли қаршилигидан яккама-якка курашишдан) ҳосил бўладиган кучни енгиб ўтиш.

Кўпгина тадқиқотчилар (В.Ш.Дъечков, Ю.В.Верхошанский) спортчининг тезкор-куч ва техник тайёргарлиги ўртасида узвий боғлиқлик борлигини таъкидлаб ўтганлар.

Ю.А.Морозов буюк футболчилардан бири С.Метревелининг ўйинини таҳлил қила туриб шуни таъкидлайдики, унинг ўйинининг тезкор-куч ҳаракатлари ташкил этади, яъни қўққисдан спорт максимал тезликда ҳаракат йўналишини эркин ўзгартириш, юқоридан келган тўп учун курашда баланд сакраш ва ҳ.к. Футболчилар томонидан ўйин жараёнида бажари-



ладиган турли хил ҳаракатланишлар спортчидан нафақат ҳаракатларни тўғри бажаришни, балки ҳар томонлама жисмонан ривожланганликни (айниқса, биринчи навбатда, тезкор-куч тайёргарлигини) талаб қилади.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича ўйин пайтида футболчилар бажарадиган иш шиддати сустдан максималгача бўлади. Бош устига нагруканинг (юкламанинг) асосий қисмини тезкор-куч хусусиятига эга бўлган иш ташкил этади.

Мутахассисларнинг фикрича жисмоний тайёргарлик ўйин техникаси ва тактикасини эгаллаш учун асос бўлиб хизмат қилади. Мураккаб техник усулларни юқори тезликда рақибнинг қаршилиги остида бажариш учун эса кучли, чаққон ва чидамли бўлиш лозим. Шунинг учун юқори малакали футболчиларни тайёрлашда ташкилий-тренировка машғулотларида спортчиларнинг жисмоний ривожланишига алоҳида эътибор қаратиш зарур. Техник ва тактик усулларни муваффақиятли бажариш уларнинг бажарилиши тезлигига тўғридан-тўғри боғлиқ экан, тезкорлик ҳамда куч юқори малакали футболчининг зарур сифатларидан бири ҳисобланади.

Ўйинчилар орасидаги кенгайтирилган тактик алоқалар, асосан, узунасига бўлган йўналишда, футболчиларни ўйин шиддатини оширишга, тезкор маневрлар учун зарур тезликка эга бўлишга ҳамда звенолар ва чизиқларда қулай тактик алоқаларни (айниқса ҳужум якунида) ушлаб туришга ундайди. Кўпгина муаллифларнинг фикрича, футбол ўйини жисмоний тарбия, ривожланиш ва соғлиқни мустаҳкамлаш учун аъло восита ҳисобланади ва замонавий футболдаги нагрукаларнинг асосий қисмини тезкор-куч хусусиятига эга бўлган ишлар ташкил этиши лозим.

Замонавий футболдаги манёвр олиб боришнинг юқори даражаси аниқ ва узоққа тўп узатишларни тақозо этади. Ҳозирги пайтда футболда тўп узатишлар кучли бўлиб бормокда ва ҳаттоки шериклар учун ҳам кутилмаганда бажарилмокда. Дарвозани нишонга олиш пайтидаги зарбаларнинг кучи ҳам анча ортди, тезкорлик юқори даражага кўтарилди ва яна ошиши мумкин. Шунинг учун ҳозирда нафақат “техникаси” кучли спортчилар, балки юқори тезкорликда техникани эгаллаган футболчилар талаб этилади.

В.Б. Пашев тадқиқотларининг асосий мақсади юқори малакали футболчиларнинг тезкор-куч ва техник тайёргарликларининг баъзи кўрсаткичлари боғлиқликни аниқлашдан иборат бўлган. Муаллиф ўйинлар орасида ўтказилган назорат машқларидан фойдаланиб, тезкор-куч тайёргарлиги кўрсаткичлари ва тўпни эгаллаб туриш давомийлиги ўртасида корреляцион боғлиқлик борлигини аниқлаган.



Шундай қилиб юқоридагиларга хулоса тариқасида шуни таъкидлаш жоизки, тезкор-куч сифатларини юқори даражада ривожлантириш ҳамда такомиллаштириш йўли билангина юқори спорт натижаларига эришиш мумкин.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги ПФ-5924-сонли Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги Қонуни Халқ сўзи.- 2000. – 28 май.
3. Курбанов З.А.-Организация учебно-тренировочного процесса футболистов в условиях Узбекистана. (Учебное пособие), Ташкент, 2000.
4. Нуримов Р.И. - Совершенствование учебно-тренировочного процесса футболистов. Ташкент, 2001 г.
5. Нуримов Р.И. - Совершенствование тактических действий футболистов высокой квалификации. Ташкент, 2000 г.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада тезкор ва тезкор-куч сифатларини текшириш ҳамда ёш футболчилар томонидан машғулотлар ҳамда расмий ўйинлар пайтида бажариладиган тезкорлик ишлари ҳажми тўғрисидаги маълумотлар берилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена информация о проверке скоростных и скоростно-силовых качеств, а также объемах скоростной работы, выполняемой юными игроками во время тренировок и официальных игр.

SUMMARY

In this article, we will examine the qualities of speed and speed-strength, as well as the volume of speed work performed by young players during training sessions and official games.



BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI JISMONIY RIVOJLANISHIDA HARAKATLI O'YINLARNI TASHKIL ETISH

Eshpulatov J.N.

TDPU katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: harakatli o'yin, jismoniy sifat, milliy qadriyat, jismoniy tayyorgarlik, harakatlarga o'rgatish yo'llari, go'daklik davri.

Ключевые слова: подвижная игра, физическое качество, национальная ценность, физическая подготовка, способы обучения движениям, младенческий возраст.

Key words: moving game, physical quality, national value, physical preparation, ways of teaching actions, the period of infancy.

O'zbekiston Respublikasida o'sib borayotgan avlodning tarbiya tizimida xalq pedagogikasi tajribalariga suyangan holda harakatli o'yinlarni o'tkazish davr talabi bo'lib kelmoqda. Bolani o'yinga undagan omil uning katta yoshdagi odamlarning borliq to'g'risidagi va shaxslararo munosabati haqidagi tasavvuri va ularni shaxsiy faoliyatida sinab ko'rish istagi, shuningdek, jamoa bo'lib o'ynayotgan tengqurlari bilan bevosita muloqotga kirishish ishtiyoqidir. Shu boisdan xam harakatli o'yin faoliyatida bola turli harakatlarni to'laligicha namoyish etishga, ularni bajarish usullarini ko'rsatishga ishtiyoqmand bo'ladi, keyinchalik esa barcha xatti-harakatlarni umumlashtirib aks ettirishga urinadi. O'yin bolalarni jismoniy sifatlarini o'stirishga yordam beradigan muhim vositadir.

P. F. Lesgaft o'zining jismoniy mashqlar sistemasidagi o'yinlarni jismoniy tarbiya vositasi sifatida ifodalaydi. U o'yin yordamida bola xayotga tayyorlanishini aytadi. P. F. Lesgaftning harakatli o'yinlarni o'tkazish uchun qo'ygan talabalari hozirgi paytgacha o'z qimmatini yo'qotgani yo'q; chunki, u har bir o'yin oldiga aniq maqsadlar qo'yishi, o'tkazilayotgan o'yinlar qatnashuvchilarning kuch va qobiliyatiga ijos kelishi, o'yin shug'ullanuvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatish lozimligini, o'yinlarni sistemali tarzda va muntazam ravishda o'tkazish, qatnashuvchilarning aktivligi va mustaqilligining oshirishga harakat qilish zarurligini uqtirgan edi.



N. K. Krupskaya harakatli o'yinlar bola hayotida katta rol o'ynashini ta'kidlab, shunday degan edi: "Bolalar faqat o'qish mobaynida o'sib qolmay, balki o'yin jarayonida ham o'rganadilar, ular uyushishni o'rganadilar, xayotni tushunishni o'rganadilar". N. K. Krupskayaning fikricha, ishini shunday tashkil qilish kerakki, o'yinlar yosh avlodni kommunistik ruxda tarbiyalashga yordam bersin. O'yinlar xar xil bo'ladi. Ba'zi o'yinlar borki, ular bolalarda qo'pollikni, maqtanchoqlikni, kekkayishni va boshqalarni o'stiradi. Go'daklik davridan maktabgacha yoshga o'tgan bolaning faoliyati kattalar rahbarligidagi faoliyatdan mustaqil o'z-o'zini nazorat qilish darajasiga o'sib o'tadi. Biroq, yuqorida ta'kidlangan barcha shart-sharoitlar o'zaro uzviy bo'lmasligi sababli har qanday o'yinning negizi vazifasini o'tay olmaydi va shunga ko'ra ma'lum davrgacha o'yin faoliyati predmetlarga bog'liq tarzda amalga oshadi. Ruhshunoslarning ta'kidlashicha, o'yin o'z o'zidan vujudga kelmaydi, buning uchun bir qator sharoit mavjud bo'lishi kerak: a) bolaning ongida uni qurshab turgan voqelik to'g'risidagi xilma-xil taassurotlarning tarkib topishi; b) har xil ko'rinishdagi vosita va tarbiyaviy ta'sir usullarining mavjudligi; v) bolaning kattalar bilan tez-tez muomala va muloqotga kirishuvi. Bunda kattalarning bolaga bevosita ta'sir ko'rsatish uslubi qiluvchi rol o'ynaydi. Bu ob'ektiv shart-sharoitning o'zi milliy xalq harakatli o'yinlarini tashkil etish, yaratish uchun hali etarli emas, buning uchun bola bilan kattalar o'rtasidagi munosabatni tubdan o'zgartirish lozim. Aks holda mustaqillik vujudga kelmaydi.

Qadimdan ota-bobolarimiz ham bolalarda avvalo qattiqqo'llik bilan irodani, mustaqillikni tarbiyalab, juda ko'p maqsadlarni ko'zda tutishgani ma'lum. Bunda kattalar bolalarga nisbatan talabchanlikni oshirib, bolani mustaqil ravishda harakat qilishga o'rgatishlari lozim. Shunga o'xshash tadbirlar bolada mustaqillik va mustaqil faoliyatni tashkil qilish uquvini shakllantiradi. Maktabgacha yoshdagi bola asta-sekin kattalarning hayoti va faoliyati dunyosiga kirib boradi, oldin hamkorlikdagi faoliyatda namoyon bo'lgan ijobiy his-tuyg'ular, shijoat va dadillik sari etaklovchi ruhiy kechinmalar namuna darajasidagi kattalarning ruhiy olamiga ko'tariladi.

Maktab yoshida bolaning o'zi mustaqil ravishda kattalarning hayoti va faoliyatiga kirish yo'llarini topa boshlaydi. U keyinchalik kattalar hayoti va faoliyatining barcha sohasida, shaxslararo munosabatlarida qatnashish istagini ko'rsatadigan bo'ladi. Shuning uchun xalq milliy harakatli o'yinlari kattalar bilan bola o'rtasida yangicha munosabatni vujudga keltiradi va bu munosabatda milliy xususiyatlar: o'z yurtini qadrlash, hurmat qilish, kattalarga hurmatda bo'lish kabi fazilatlar shakllanib, tarkib topib boradi. O'yin faoliyati o'zining mazmuni va mohiyati bilan ijtimoiydir. Milliy harakatli o'yinlar bola mustaqil faoliyatining yorqin namunasi bo'la oladi, bu jihatdan o'yinlarning mazmuni orqali u



kattalarning hayoti bilan yaqindan tanishadi. O'yinda ana shu o'yin sharoiti va predmetli harakatlarning o'zaro munosabatida asosiy e'tibor predmetlar bilan ko'pincha harakat qilishga qaratilishini, bunda predmetli o'yinlar masalan: tosh bilan, chopon, do'ppi bilan va hokazolar bola harakati uchun etakchi faoliyat vazifasini o'tashini ham aytib o'tish kerak bo'ladi. Ammo bola o'yinlarda qandaydir vazifani bajara oladi, buni ham e'tibordan soqit qilmaslik kerak. Masalan, biror predmetni bir ob'ektdan ikkinchisiga etkazishga belgilangan o'yinlarda shunday holat ro'y berishi mumkin. Milliy harakatli o'yinlardan foydalanish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak:

1. Bolaning kattalar faoliyati, ularning predmetlarga munosabati va o'zaro muomalasiga, munosabatiga qiziqishi.

2. Bolalar xalq harakatli o'yinlari atrofdagi voqelikning eng tashqi ifodali, jo'shqin his-tuyg'uli jihatlarini aks ettirishini.

3. Xarakatli o'yinlarda bolaning kattalar bilan bir xil sharoitda, yagona zaminda yashayotganini his etgan holda o'z istagini amaliyotga tadbiqu qila olishi.

Olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlaridan malum bo'ldiki, o'quvchilarning bir guruhi o'rganish materiallarini tez, ikkinchi guruh nisbatan kechroq, uchinchi guruh esa ancha kech o'zlashtirib oladilar. Undan tashqari, o'rganish materiallarini o'zlashtirishda umumiy jismoniy tayyorgarlik katta ahamiyatga ega. Bolaning jismoniy tayyorgarligiga iqtisodiy sharoitlar: turar joyi, oilaning moddiy ahvoli, bolalar soni, ota-onaning bilimi, dunyoqarashi va ularning ish joyi va boshqalar ta'sir ko'rsatishi mumkin. Olib borilgan kuzatishlar va to'plangan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, bolalarning jismoniy rivojlanishi va tayyorgarligi, dunyoqarashi, mashg'ulotlar jarayonidagi faolligi yuqorida bayon qilingan omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib ularning jismoniy oshirishda katta ahamiyatga egadir.

Xarakatli o'yinlar ana shu maqsadda juda keng qo'llanilib kelinayotgan muxim jismoniy tarbiya va sport vositalaridan biridir. O'yin odamlarga xos faoliyatning muayyan shakllaridan biridir. O'yin tushunchasi yosh bolaning shaqildoq bilan bajaradigan oddiy harakatlardan tortib, kattalarning to basketbol, voleybol, xokkey va boshqa juda ko'p sport turlarida amalga oshiradigan jismoniy faoliyatlarini o'z ichiga oladi. O'yin shartli qo'yilgan maqsadda erishishga qaratilgan ongli faoliyatdir. O'yinda qandaydir moddiy boyliklar ishlab chiqarilmaydi. O'yinning maqsadi o'zida. O'yin tarixiy jarayondir. U jamiyat rivojlanishining dastlabki bosqichlarida paydo bo'lgan. O'yin insonga go'dakligidan to qariguncha xamroxdir. O'yinga faqat jismoniy tarbiya vositasi sifatida qarash noto'g'ri bo'ladi. Chunki u shaxsning tarbiyasi va shakllanishiga umumiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, o'yin doimo pedagoglar, psixologlar,



aylasuflar, san'atshunoslar, shifokorlar va boshqalar diqqatini o'ziga tortib kelgan. Hozirgi paytda o'yinning paydo bo'lishi, rivojlanishi haqida ikkita: materialistik va idealistik qarash mavjud. – materialistlarning fikricha o'yinni mehnat keltirib chiqaradi, uning rivojlanishini belgilaydi. O'yin va mehnatni bir – biriga qarama - qarshi qo'yadilar. Odamlarning ongli o'yini va xayvonlarning ongsiz xarakatlari orasidagi farqni ko'rmaydilar. Bolaning o'sishi va rivojlanishi bilan o'yinlarning mazmuni o'zgaradi, o'yin faoliyati dastlabki bosqichlarda oddiy xarakterda bo'lsa, keyinchalik u boyib boradi. Iqtisodda va mehnat jarayonidagi o'zgarishlar o'yinlarning mazmuniga ta'sir ko'rsatadi. Bunda eski o'yinlar qayta ishlab chiqiladi, yangilari paydo bo'ladi. Odamlarning o'yinlari xayvonlarnikidan ana shu bilan qayta farq qiladi.

O'yinchilararo harakatlarning tashkil qilinishi eng avvalo o'yinning mazmuni bilan belgilanadi. Sport elementlari mavjud bo'lgan o'yinlar xam o'z vazifasiga ko'ra ikkiga bo'linadi; jamoali guruppalariga ajratiladi. Komandasiz o'yinlarda kollektiv vazifalar yo'q. Xar bir o'yinchi o'z xolicha xarakat qiladi. Keyinchalik muayyan bir vazifani xal qilish uchun gruppalar tashkil qilinadi. Jamoali o'yinlarda musobaqa komandalar o'rtasida olib boriladi. Bunda aloxida o'yinchilarning manfaatlari komanda manfaatlariga bo'ysundiriladi. Xarakatli va sport o'yinlari quyidagi o'xshashliklarga ega: 1.Xarakatli o'yinlar xam, sport o'yinlari xam xalq ijodiyotining natijasidir. 2.Xarakatli va sport o'yinlarining xar ikkisi xam xarakatlar va qatnashuvchilarning o'zaro xarakatlaridan iborat faoliyatdir. 3.O'yinlarning ikkalasi xam muayyan qoida bo'yicha va sud'yalar ishtiroki bilan o'tkaziladi. Sport o'yinlari xarakatli o'yinlardan quyidagilar bilan farq qiladi: Sport o'yinlarining qatnashuvchilari jismoniy, texnik, taktik, psixologik nazariy jixatdan tayyorgarlik ko'rgan bo'lishlari talab qilinadi. Sport o'yinlari bo'yicha o'quv mashg'ulotlari yil davomida muntazam suratda o'tkazilib turishi vaqatnashuvchilar o'z maxoratlarini to'xtovsiz oshirib borishlari talab qilinadi. Jismoniy - tarbiya jamoalaridan boshlab Olimpiya o'yinlarigacha, xamma uchun barobar qoidalar asosida muntazam ravishda musobaqalar o'tkazilib turish talab qilinadi. Xulosa qilib aytganda, sog'lomlashtiruvchi omillar tarkibiga kiruvchi barcha jismoniy faoliyatlar, xayotda uchraydigan tabiiy omillar, xarakatli o'yinlar, qadimgi ajdodlarimizdan qolgan buyuk meros va bebaxo ne'matdir. Bular haqida oliy darajada fikr yuritgan va o'zlarining o'gitlarini izxor qilib ketgan buyuk allomalar, donishmandlar, davlat arboblarning jismoniy tarbiya, salomatlik, inson faoliyati, aql - zakovati haqida so'nmas asarlarini o'rganish, hozirgi davr taqozosi bilan xayotga bog'lash muxim vazifalardan biri bo'lmog'i kerak.

1. Pedagogika kuzatishlardan malum bo'lgan muntazam reja asosida tashkil qilingan tarbiya darsi va kun tadbiridagi sog'lomlashtirish tadbirlarida xarakatli



o'yinlardan unumli foydalanish bolalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishi aniqlandi.

2. Ilmiy-uslubiy adabiyatlarda boshlangan sinf o'quvchilari uchun xarakatli o'yinlar berilgan bo'ladi, amalda o'yinlardan etarli darajada ajratilmaganligi aniqlandi.

3. Boshlang'ich sinf o'quvchilari jismoniy tarbiyasining quyidagi asosiy vazifalarini bajarishda ham xalq milliy harakatli o'yinlarining roli va o'rni nihoyatda katta ekanligi ko'rinadi: Xarakatli o'yin faqat bilish jarayonlarini takomillashtirib qolmay, bolaning xulq-atvoriga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ham, yuqori sinf o'quvchilarida ham tarkib toptirish mumkin. Chunki biror maqsadga yo'naltirilgan mashg'ulotga nisbatan harakatli o'yinlarda xulq ko'nikmalarini oldinroq va osonroq egallash mumkin. Xarakatli o'yinlardan foydalanishda, ularni qo'llashda shuni hisobga olish kerakki, bu yoshdagi bolalar aniqlikni talab etadigan mayda harakatga qaraganda keng, kuchli harakatlarga ancha moyil bo'ladilar.

Adabiyotlar:

1. Usmonxodjaev T. S. Organizatsiya i provedenie fizkulturno-ozdorovitelnykh meropriyatiy v rejime dnya shkoly. // Organizatsiya dvigatelnoy rezhimy kak faktor sovershenstvovaniya dvigatelnoy podgotovlennosti uchashimsya nachalnykh klassov v protsesse fizicheskogo vospitaniya. Sbornik nauchnykh trudov. –Tashkent. 1988. - S. 12-21. 50.

2. Usmonxo'jaev T.S., Xo'jaev F. Harakatli o'yinlar. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. - 184 b. 51.

3. Usmonxodjaev T. S. Nauchno-pedagogicheskie osnovy fizicheskogo sovershenstvovaniya detey v svyazi s ix dvigatelnoy aktivnosti. Avtoref. diss.... d-ra ped. nauk. –Tashkent: 1995. -50 s.

4. Zokirov U.M. “Umumiy o'rta ta'lim maktablarida jismoniy madaniyat bo'yicha sinfdan tashqari ishlarni monitoringini tashkil etish”. The journal of academic research in educational sciences. № 1 (3), 1115-1121. (2020).

5. Zokirov U.M., Patidinov K.D. “Umumiy o'rta ta'lim maktabi 7 – 8 sinf o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligini jismoniy rivojlanishiga bog'liqligi”. The journal of academic research in educational sciences. № 1 (4), 693-697. (2020).

РЕЗЮМЕ

Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktabi boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy tarbiyalashda harakatli o'yinlardan foydalanish usullari, harakatli o'yinlarni o'quvchilarning organizmiga ijobiy ta'sir etishi, harakatli o'yinlarni o'quvchilarning aqliy, estetik, ma'naviy qobiliyatlarini shakllantirish yo'llari ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены методы использования подвижных игр в физическом воспитании младших школьников общеобразовательной школы, положительное влияние подвижных игр на организм учащихся, пути формирования двигательных игр умственных, эстетических, духовных способностей учащихся.

SUMMARY

In the article, the methods of using movement games in physical education of primary School pupils of general secondary school, the positive impact of movement games on the students organism, the ways of shaping the mental, aesthetic, spiritual abilities of students of movement games are considered.



KLASTER YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARIDA KASBGA YO‘NALTIRISH TEKNOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH (VOLEYBOL SPORT TURI MISOLIDA)

Boltayev Sh.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,

“Jismoniy madaniyat va sport” kafedrasini o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: jismoniy tarbiya va sport, voleybol sporti, yosh voleybolchilar, mashg'ulot jarayoni, texnika, mahorat, innovatsiya, klaster, usul.

Ключевые слова: физкультура и спорт, волейбольный спорт, юные волейболисты, тренировочный процесс, техника, мастерство, инновации, кластер, метод.

Key words: physical education and sports, volleyball sports, young volleyball players, training process, technique, skill, innovation, cluster, method.

Dunyoning ko‘pgina yetakchi ilmiy markazlari va olimlari tomonidan ta’lim klasterining modellarini yaratish, uning ilmiy-nazariy asoslari va amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini ishlab chiqish ustida ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ta’limga klaster yondashuvi muammosi umumiy mohiyatli bo‘lsa-da, uning amaliyotga tatbiq etilishi har bir fan tarmog‘i va klaster hududining o‘ziga xosligiga mos ravishda alohida yondashishni taqozo etadi. Chunki ta’lim klasterlarini fanning muayyan tarmog‘i va aniq geografik hududga muvofiq amalga oshirish uning samaradorligini ta’minlaydi. Darhaqiqat, har bir mamlakatda amalda bo‘lgan ta’lim siyosati mavjud zamonaviy va innovatsion talablardan kelib chiqqan holda unga mos keladigan ta’lim klasterlarining ilmiy-nazariy asoslari va modellarini ishlab chiqish zaruratini taqozo etmoqda.

Fan va texnikaning shiddat bilan rivojlanishi natijasida barcha sohalarga joriy qilinayotgan innovatsiyalarning maqsadi, pirovardida mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy salohiyatini oshirishga qaratilgan, tayyor andozalarni olish, ulardan ijodiy foydalanish yaxshiroq natija beradi. Shundan kelib chiqqan holda, bugungi kunda iqtisodiyot tarmoqlarida xalqaro tajribada sinalgan va mamlakat iqtisodiyotining ishlab chiqarish tarmoqlarini rivojlantirishda katta ahamiyat



kasb etuvchi innovatsion tajribalarni qo'llashga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Ana shunday innovatsiyalardan biri "klaster modeli" bo'lib, bugungi kunda u O'zbekistonda ko'proq agrar, to'qmachilik va yengil sanoat sohalarida keng qo'llanilmoqda. Qisqa muddatlar ichida klaster modeli iqtisodiyotda istiqbolli innovatsion yo'nalish sifatida e'tirof etildi va ushbu modelni boshqa sohalarda qo'llash tajribalari amalga oshirilmoqda.

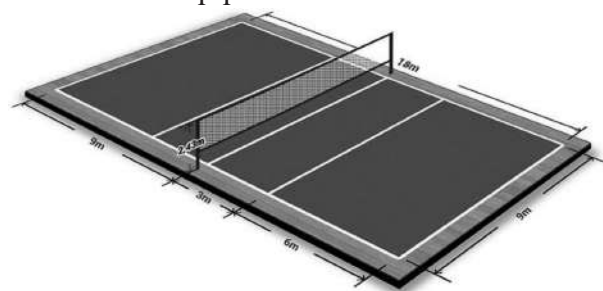
Metodologiyasi. Mamlakatimizda pedagogik ta'lim klasteri va uning amaliyotga tatbiqi muammosi alohida tadqiqot obyekti sifatida keyingi yillarda o'rganilmoqda. Xususan, ta'lim klasteri pedagogikamizda integratsiya va uzluksizlik bilan bog'liq yangi innovatsion yo'nalish hamda uning amaliyotga tatbiq qilinishi pedagogik ta'limda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash omili ekanligi G'.I.Muhamedov, Sh.Q.Mardonov, Sh.Botirova, X.Sultonov, S.Toshtemirova, N.Koshanova, Q.Mahmudovlarning tadqiqotlarida muayyan darajada yoritilgan. Muammoga yondosh bo'lgan yo'nalishlarda, xususan: uzluksiz ta'lim tizimining tashkiliy-pedagogik omillari, ta'lim tizimini mazmun va shakl jihatdan takomillashtirish mexanizmlari R.Eshchanov, G.Bobojonova, D.Bekchanov, M.Quronov, R.A.Mahmudov, R.SH.Ahliddinov, Y.N.Abdullayeva; ta'limda uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash, ta'lim turlariaro integratsiyani kuchaytirish B.S.Abdullayeva, N.X.Raxmonqulova, D.SH.Yakibova, M.I.Toshpulatova, A.A.Jumanov, R.B.Adizov; fanlararo aloqadorlikni ta'minlash va ta'lim muassasalarining ilmiy-uslubiy hamkorligining tashkiliy jihatlari N.M.Abdullayeva, G.SH.Fayzullayeva, O.K.Abdurahmonovlarning ilmiy tadqiqotlarida o'z aksini topgan.

Ma'lumki, sport o'yinlarida, shu jumladan voleybol sport turida ham barcha texnik-taktik harakatlarni favqulotli va o'zgaruvchan vaziyatlarda tezkor shiddat asosida ijro etish talab qilinadi. Binobarin, voleybol sport turi bo'yicha mashg'ulotlarni o'tkazish, texnik-taktik harakatlarga o'rgatish jarayonida tezkorlik sifatini keskin o'zgaruvchan yo'nalishli mashqlar yordamida muntazam shakllantirib borish maqsadga muvofiq. Yosh sportchilarni tayyorlash va ularning mahoratini oshirish uchun, sport mashg'ulotlarining qanday tashkil qilish va o'tkazishga bog'liqdir. Sport mashg'ulotlarini tashkil qilishda, sportchilarning shaxsiy xususiyatlarini o'rganish, texnik va taktik tayyorgarligini bilish zarurdir. shu bilan birgalikda yosh voleybolchilar misolida tezkorlik sifatini rivojlantirishda innovatsion mazmunli harakatli o'yinlar va ixtisoslashtirilgan pedagogik texnologiyalardan kengroq foydalanish maqsadga muvofiqdir. Yuqorida aytilgan fikrlarni to'laqonli amalga oshirish uchun murabbiydan kerakli bilim va mahorat talab qilinadi. Yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zamon



talablariga mos shart-sharoitlar yaratildi, sport musobaqalari orqali yoshlarda o'z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, mardlik hamda vatanparvarlik, ona-Vatanga sadoqat tuyg'ularini kamol toptirish, ular orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish va maqsadli tayyorlash ishlarini tizimli tashkil etish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi.

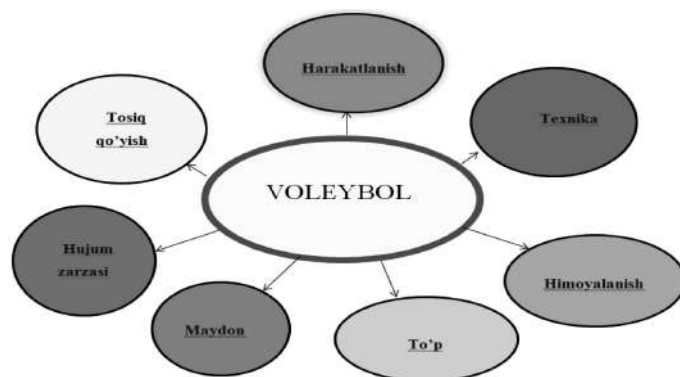
Hozirda umumta'lim maktab o'quvchilarini tayyorlashda o'quv-trenirovka mashg'ulotlarida ustuvor yo'nalishdagi bir tomonlama yo'naltirilgan yuklamalarni qo'llash uslublari eng samarli hisoblanadi. Ushbu uslublarni voleybol sport turi bilan shug'ullanuvchi sportchilarni tayyorlashga joriy etish va maxsus tadqiqotlar olib borish muhim va dolzarb ahamiyatga egadir.



Voleybol sport turi o'z mohiyati, mazmuni va xususiyati bilan boshqa sport o'yinlaridan farq qiladi. Voleybol o'yini nisbatan kichik bo'lgan, ya'ni o'rtasidan teng ikkiga bo'lingan 18x9 metrli to'g'ri

burchakli to'rtburchak shaklidagi maydonchada amalga oshiriladi. (1-rasm)

Zamonaviy voleybol turli o'yin malakalari va taktik kombinatsiyalarga nihoyatda boy bo'lib, o'ta katta shiddat va tezlikda o'tadi. Binobarin, voleybol sport turining yuqorida zikr etilgan o'ziga xos xususiyatlari o'yinchilardan mukammal takomillashgan texnik mahorat talab qiladi. Musobaqa o'yinlarida texnik mahorat qanchalik keng va tashqi ta'sirlarga nisbatan mukammal shakllangan bo'lsa, shunchalik g'alabani qo'lga kiritish imkoni ko'p bo'ladi.



KLASTER metodi

Xulosa. Jismoniy tarbiya va sport sohasida kutilayotgan har qanday innovatsion, ilmiy-texnologik taraqqiyot, bitiruvchi kadrlar salohiyati, ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarda rejalashtirilayotgan

yangi fan yo'nalishlarining majmuaviy (diagnostik) nazorat va korreksion faoliyat mazmunderligi bilan bog'liq. Innovatsion yo'nalishda yaratiladigan



har qanday ishlanma sohaning ilmiy-metodik, boshqaruv, jismoniy tarbiya o'qituvchilari va sport trenerlar uchun faoliyat dasturi bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda O'zbekiston sharoitida oliy ta'lim tizimida shunday yangi mexanizm yaratilishi hayotiy zaruratga aylandiki, unda ta'lim turlari o'rtasida o'zaro nazorat ham, raqobat ham, manfaatlarning qondirilishi ham ta'minlanishi zarur. Oliy ta'limning jamiyat barqaror rivojlanishidagi yuqori ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqqan holda zamonaviy talablar, tizimdagi muammolar va ularni hal qilishda ta'lim, fan va ishlab chiqarish tarmoqlari o'rtasidagi tarqoqlik bugungi kunda uzluksiz pedagogik ta'limni klaster rivojlanish modeliga o'tkazish zaruratini taqazo etmoqda.

Voleybol sport turi bo'yicha mashg'ulotlarni o'tkazish, texnik-taktik harakatlarga o'rgatish jarayonida tezkorlik sifatini keskin o'zgaruvchan yo'nalishli mashqlar yordamida muntazam shakllantirib borish maqsadga muvofiq. Yosh sportchilarni tayyorlash va ularning mahoratini oshirish uchun, sport mashg'ulotlarining qanday tashkil qilish va o'tkazishga bog'liqdir.

Mamlakatimizda olib borilayotgan ta'lim siyosati va mavjud shart-sharoitdan kelib chiqqan holda pedagogik ta'lim innovatsion klasteri quyidagi tamoyillar (tabiiy aloqadorlik, uzviylik va uzluksizlik, izchillik, zamonaviylik, yo'naltirilganlik, vorisiylik, maqsadning umumiyliigi, manfaatlarning xususiyliigi, o'zaro nazorat), yo'nalish (ta'lim, ta'lim vositalari, ta'lim va fan, ta'lim va ishlab chiqarish, ta'limni boshqarish) va subyektlari (viloyat xalq ta'limi boshqarmasi, viloyat maktabgacha ta'lim boshqarmasi, umumta'lim maktablari, maktabgacha ta'lim muassasalari, malaka oshirish va qayta tayyorlash hududiy boshqarmasi, ilmiy tadqiqot institutlari, oliy ta'lim muassasalari va hokazo)ga ega bo'lishi lozim.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28-yanvar 2022-yildagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni. <https://lex.uz/pdfs/5841063>.
2. Mukhamedov, G. I., Khodjamkulov, U. N., Shofkorov, A. M., & Makhmudov, K. S. (2020). Pedagogical education cluster: content and form. ISJ
3. Болтаев Ш.Э. Ёш волейболчиларни инновацион ёндашув асосида машғулот жараёнини ташкил этиш// // Муғаллим ҳәм узликсиз билимлендириў. Илимий-методикалық журнал– Нукус, 2022. – № 1. 87-92 б.
4. Sh.E.Boltayev, M.E.Choriyeva. Ta'lim tizimida sog'lom turmush tarzini rivojlantirish masalalari// The Journal of Academic Research in Educational Sciences (ARES). – Vol. .3 – №7 , 2022. – P. 10-14.
5. Sh.E.Boltayev, Sh.A.Abdurahmonov, F.B.Qo'ziyeva. Umumta'lim maktab o'quvchilarida klaster usulini qo'llash orqali jismoniy tarbiya darslarining samaradorligini oshirish// The Journal of Academic Research in Educational Sciences (ARES). – Vol. .3 – №12 , 2022. – P. 339-342.



6. Boltayev Shamshodjon. Vocational guidance of future physical education teachers based on the cluster approach // International bulletin of applied science and technology 2022. Vol. 2 Issue 12, pp. 261-263.

7. Boltayev Sh. Yosh voleybolchilarni texnik taktik harakatlarga o'rgatishda innovatsion klaster metodini qo'llash samaradorligi//“Hozirgi taraqqiyot bosqichida jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini tashkil qilishning istiqbollari: muammo va yechimlar”. Халқаро илмий-амалий конференция, Бухоро, 2022., 192-194 б.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy faoliyatida klaster usulini innovatsion yondashuv asosida qo'llash, shuningdek, u orqali voleybolchilarning texnik mahoratini oshirish, o'quv jarayonini samarali tashkil etish to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена информация о применении кластерного метода в профессиональной деятельности будущих учителей физической культуры на основе инновационного подхода, а также о совершенствовании посредством него технического мастерства волейболистов, эффективной организации учебного процесса.

SUMMARY

This article provides information on the use of the cluster method in the professional activities of future physical education teachers on the basis of an innovative approach, as well as improving the technical skills of volleyball players through it, effectively organizing the educational process.



SOG‘LOMLASHTIRISH MASHG‘ULOTLARINING VOSITALARI.

Ruziyev A.E.

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Boshlang'ich
ta'lim fakulteti Jismoniy tarbiya va sport kafedrası dotsent v/b*

Tayanch so'zlar: mushak, sog'lomlashtirish, yurish, yugurish, kuch, bo'g'in, mashq, organism, kislorod.

Ключевые слова: мышца, подготовленность, ходьба, бег, сила, сустав, физическая нагрузка, организм, кислород.

Key words: muscle, fitness, walking, running, strength, joint, exercise, organism, oxygen.

Bugungi kunda jahonning ko'plab mamlakatlarida kishilar o'z sog'lig'ini mustahkamlash maqsadida yugurish bilan shug'ullanmoqdalar. Sog'lomlashtirish uchun yugurish hozirgi kunda sinovdan o'tgan, halq donishmandligi undan foydalanishning asoslarini yaratib, belgilab bo'lgan. Sal kam 3000-yil muqaddam Elladadagi (Yunoniston) Forum devoriga "Agar kuchli bo'lishni istasan – yugur, agar chiroyli bo'lishni istasang – yugur, agar aqlli bo'lishni istasang - yugur" deb yozib qo'yilganligi bejiz emas. Buni hozirgi kunda ilmiy tadqiqotlar ham isbotlab beradi.

Yugurish – muskullar ishining siklli shakli bo'lib, unda organizmning barcha tizimlari – nerv, yurak-tomir, nafas va boshqa tizimlar ilk bor sekin, maromli suratda yugurishni boshlagan. Agar o'sha yugurish tempi bilan 25 minut davomida yurishga ehtiyoj sezmasangiz, yurishga o'tmasangiz, demak, organizmning jimsmoniy tayyorgarligidan nolimasangiz ham bo'ladi (M.M.Krugliy, 1985).

Yoshingiz o'tishi bilan bo'g'inlaringiz, mushak va suyakni bog'lovchi poylaringizda yue beradigan noxushliklarning yuzaga kelishini kechiktirish uchun (hayotingiz davomida bunday noxushliklarga uchrash tabiiy) 2-3 ta mashg'ulotni tovoningiz, tizza bo'g'iningiz, panja bo'g'inlari faoliyatini mustahkamlovchi quyidagi mashqlarni bajaring: – oyoq uchida yurish; - tovonning tashqi tomonidan yurish; - har ikki tovon bilan bir vaqtda yonlanma (o'nga, chapga) yurish.



Har bir mashqni 6-8-marta takrorlang, keyin turgan joyda, so'ng oyoq uchida yuring. So'ng har bir oyoqning boldir – tovon bo'g'imida navbat bilan aylanma harakatlar qilinadi (har bir oyoq bilan 4-6-marta).

Yugurish boldir, son mushaklarini ham tayyorlashni talab qiladi. Buning uchun sonni kerish, chanoq-son bo'g'inlarida aylanma harakatlar qilish, boldir va sonni egish, rostlash, yotib, o'tirib oyoqlarni egish, bukish, aylantirish, chalishtirma qadamlar bilan yurish mashqlarini o'rganib bajaring. Mazkur mashqlarni bajarish uchun har biriga 30-40 sek. vaqt sarflash lozim. Yugurishda nafasga e'tibor qarating. Agar ohista yugurish 2-5 minutdan oshmasa burundan nafas oling, agar masofa uzoq yoki yugurish vaqtida undan uzun bo'lsa og'iz va burun bilan nafas olinmasa, organizmda kislorodga bo'lgan muhtojlik ortadi. Bu qator noxushliklarga sabab bo'ladi.

Yugurish paytida uning sur'atini unchalik yuqori bo'lmasligi va bir maromdaligiga e'tibor bering. Agar yugurish 6 minutga mo'ljallangan bo'lsa, 3 minut bir tomonga, qolgan 3 minutini orqaga qaytishga sarflang. Agar masofaning ikkinchi (orqaga qaytgan) qismi oldingi qismga teng vaqtda bosib o'tilsa, demak, masofani bir hil sur'atda bir maromda amalga oshirgan bo'lasiz. Qadamingiz uzunligi yugurishda 30-80 sm.ni yoki 1-3 oyoq kafti hajmida bo'lishi lozim. Yugurish bir maromda bo'lsa, yuragingizning qisqarish chastotasi (YUQCH) mashg'ulotning o'rtasida – ter chiqqa boshlagan yoki terlagan paytingizda 120-130 marotaba qisqarishi maqsadga muvofiq deb sanaladi.

Sport o'yinlari – voleybol, basketbol, qo'l to'pi, futbol va boshqalar bilan mustaqil shug'ullanishimizda, mashq qilish yoki boshqa kasbiy mashqlar, yuk ko'tarish mashqlarini bajarish paytida e'tibor berishimiz lozim bo'lgan majburiy tavsiya va ko'rsatmalarga befarq bo'lmasligimiz lozim.

Biz quyida, kun tartibidagi faqat sog'lomlashtirish ommaviy sporti bilan shug'ullanish mashg'ulotlaridagina emas, boshqa har qanday jismoniy mashqlarni bajarishda ham rioya qilinishi zarur bo'lgan, kasbiy tayyorgarlikni samaradorligini oshiradigan, sog'lom turmush tarzi jismoniy madaniyat nazariyasi va amaliyotining bilimi va malakalarini ham boyishiga olib keladigan uslubiy tavsiyalarni e'tiboringizga havola qilamiz. Ular: -mashg'ulotlarni eng sodda harakatlardan boshlab so'ng murakkab harakatlarga o'tish; -keskin harakatlarni mashg'ulotning o'rtasida bajarish lozimligi qoidasiga rioya qilish; -har bir harakat akti yoki harakat faoliyatining bajarish sur'atini asta- sekinlik bilan oshirish; -mashqlar, harakatlarni bajarishda yuzaga keladigan yuklama me'yorini o'zingizning ichki imkoniyatlaringizdan kelib chiqib tanlash (bilmasangiz mutaxassis maslahatini olish); -harakatlar, mashqlarni muayyan malaka xosil bo'lgungacha bosqichma-bosqich o'zlashtirish va bajarishni odatga aylantirish; -harakatni jadalligidan kelib chiqadigan oqibatlar haqida tushunchaga ega bo'lish; -taqlid qilib “men ham kam



emasman” yo‘sinida kuchiga yarasha bo‘lmagan harakatga zaruriy tayyorgarliksiz o‘tmaslik; -bir xil ko‘rinishdagi mashqlarni turli xildagi dastlabki holatlarda turib bajarishni odatga aylantirish; -mushak tolasining cho‘zilishi (izometrik), taranglashishi, statik qisqarish evaziga bajariladigan kuch sarflash harakatlarini farqlash; -jismoniy rivojlanganligi, jismoniy tayyorgarligiga oid o‘zgarishlarni nazoratini yo‘lga qo‘yish; -ovqatlanishning ratsional tarkibi va me‘yoriga oid maxsus bilimlarga ega bo‘lish.

Hozirgi kunda biz yuqorida qayd qilgan kun tartibidagi ratsional ommaviy sog‘lomlashtirish sporti mashg‘ulotlaridan tashqari noan‘anaviy, horijiy mamlakat yoshlari sog‘lom turmush tarzi jismoniy madaniyati mashg‘ulotlaridan o‘rin olgan ommaviy sog‘lomlashtirish sport turlari ham mavjud. I.M.Sechenov umrining oxirgi 15 yilini qarilik muammosiga bag‘ishladi.

Insonning ruhi, joni, “u dunyodagi hayot” degan va boshqa tushunchalarni orqaga surib, to‘g‘ri ratsional yashash – “ortobioz” ning optimistik nazariyasini asosladi. Har bir inson qarilikning oxirigacha sog‘lom bo‘lishi va bu davrdan ish qobiliyatini yuqori darajadiligiga erishish, “yashash san‘ati”ni egallashi shart deb hisoblaydi.

Hamma narsada me‘yor, mehnatsevarlik, sog‘lom stil va mashmashasiz hayot tarzini – ortobiozning sterjeni qilib belgiladi. O‘zining “Optimiz etyudlari” (“Etyudy optimizma”) kitobida, “me‘yoridan ortiq darajada ovqat yeyish, zararli odatlar, ishdagi ortiqcha zo‘riqishlar muddatdan oldin qarishga sabab bo‘ladi”, deb yozadi. Shunday qilib, kimki to‘liq hayotiy siklni yaxshi o‘taman desa, me‘yorli turmush tarzini yo‘lga qo‘yishi, ratsional gigiyena qoidalariga rioya qilishi lozim. Sog‘lom turmush tarzi jismoniy madaniyati, hozirda gigiyenistlar tavsiya qilayotgan “ortobioz” ham shuni nazarda tutadi.

Aniqlanishicha, uzoq umr ko‘rayotganlar quvvatga to‘la, mehnat qilish xohishi yuqori, fikrlari tiniq, ijodiy qobiliyatlari baland va eng muhim yuqori harakat faolligiga ega, madaniyat yutuqlarini o‘rganishga qiziqishlari havas qilgudek. Nima uchun muskullarni faol ishlatish o‘ta muhim deb qaralmoqda?

Salomatlikka ijobiy ta‘sir qilishning siri nimada deb savol qo‘yilib unga javob axtariladi. Rossiya Federatsiyasining akademigi Yu.I.Yevsayev (2008) oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun yozgan “Fizicheskaya kultura” o‘quv qo‘llanmasida bunga quyidagicha javob qaytariladi: “Ishlayotgan mushaklar, muskullar impulsar potogini yuzaga keltiradi, ular modda almashinuvini, nerv tizimi faoliyatini va barcha organlar faoliyatini stimullaydi, albatta, to‘qimalarning qisloroddan foydalanishini yaxshilaydi, ortiqcha yog‘ hosil to‘planishiga yo‘l qo‘ymaydi, organizmning himoya xususiyatini orttiradi”.

Gipodinamiya va chegaralangan jismoniy yuklama organizmning funksional holatini intensiv holda o‘rishini tezlashtiradi. Qalbiy, ruhiy ko‘tarinkilikning roli



ham kam emas. Uzoq umr ko‘ruvchilar ichida o‘zi bilan o‘zi bo‘lib qolgan, har narsadan kamchilik axtaradigan, jahldor, dimog‘dor odamlar yo‘q. “Jahldorlar uzoq yashamaydi” degan maqol halqimizda bejiz aytilmagan. Xushmuomalalilik, hayotni, mehnatini sevish, faoliyatsizlik negativ munosabat, zararli odatlarga prinsipial munosabat – bu doimiy salomatlik, sog‘lomlik va uzoq umr garovidir.

Hozirgi kunga kelib qator mamalakatlarda ochlik muhim ijtimoiy muammo bo‘lib qolganligiga qaramay, uning teskarisi, ortiqcha, me‘yoridan “ortiq yeyish” kasalligi yuzaga keldi. Oqibati organizmda ortiqcha yog‘, bu degani qo‘shimcha vazn, qo‘shimcha vaznni ko‘tarib yurish esa yurakka, oyoq, uning bo‘g‘inlari, nafas va boshqa a‘zolarimiz xizmatini tez, og‘ir kechishi va organizmning hayotiy zahiralari besamar sarflash deganidir.

Gippokrat salomatlikni yaxshilashga oid ko‘rsatmalarida o‘sha vaqtdayoq ovqatlanish va mashq qilishning mutanosib proporsiyasini topish haqida yozgan.

Ulug‘ bobomiz Abu Ali ibn Sino (Avitsenna) sog‘lom hayotning asosiy sharti fe‘li-atvorning yaxshiligi, sog‘lom ovqat, organizmni ortiqcha chiqindilardan tozalash, sof havo, sovuqtirmaydigan yoki ortiqcha isitib (terlatib), yubormaydigan kiyim-bosh, aqliy va jismoniy mehnatning tengligini yo‘lga qo‘yish deb hisoblagan. Tajribalar orqali yog‘ bosish qator kasalliklarga olib kelishi, yog‘ to‘qimalarining ortib ketishi, modda almashinuvini, xujayralarda buzilishi, yurak, nafas, harakat-tayanch apparati, umurtqa va suyaklarda o‘zgarishlarga sabab bo‘lishi isbotlangan.

Adabiyotlar:

1. Abdullaev A. Xonkeldiev SH.X. “Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiati”, Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. O‘zDJTI nashriyat manba’a bo‘limi 2005 yil
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1995 yil 2 iyundagi 1162 raqamli “Buyuk Ipak yo‘li” ini qayta tiklashda O‘zbekiston Respublikasining ishtirokini avj oldirish va respublikada xalqaro turizmni rivojlantirish borasidagi chora -tadbirlar to‘g‘risidagi” farmoni. / Xalq so‘zi, 1995. 3 - iyun.
3. A.Akhrorjon, K.Zumradkhan. (2022). The impact and results of membership of the wto on the education system. Educational Research in Universal Sciences 1 (5), 24-3
4. Александрова А.Ю. «География туризма». Москва, 2010 Кнорус, 592 стр.
5. Yusupov K.T. Jismoniy tarbiya va sport bolalar hamda o‘quvchi-yoshlar salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlash tizimida. “Fan-sportga” Toshkent – 2004 y. №1. B.3-6.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada sog‘lomlashtirish mashg‘ulotlarining vositalari haqida qisqacha mazmuni bayon e‘tilgan.

РЕЗЮМЕ

В этой статье представлен краткий обзор инструментов фитнес-тренировок.

SUMMARY

This article provides a brief summary of fitness training tools.



SPORTCHINING ATLETIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH UCHUN MASHQLAR

Shamuratov A.A.
TDPU dotsent v.b.

Tayanch soʻzlar: sportchi, mashqlar, yuklar, yengil atletika.

Ключевые слова: легкоатлет, упражнения, нагрузки, легкая атлетика.

Key words: athlete, exercise, exercise, athletics.

Kirish. Jismoniy tayyorgarlikning muhim koʻrsatkichi - kuchning rivojlanish darajasi (mushaklar harakati orqali tashqi qarshilikka qarshilik koʻrsatish yoki uni engish qobiliyati) hisoblanadi. Kuchning asosiy roli uning yordamida nafaqat tana harakatlarini, balki energiya ishlab chiqarishni ham funktsional ravishda taʼminlaydigan zarur mushak massasi hosil boʻlishi bilan belgilanadi. Individual rivojlanish jarayoni, kuchning shakllanishi notekis sodir boʻladi: harakat qobiliyatlari uchun masʼul boʻlgan mushaklar tezroq rivojlanadi va kichik mushak guruhlari sekinroq rivojlanadi. Kuchning namoyon boʻlishining asosiy omili mushaklarning kuchlanishidir. Shu bilan birga, insonning tana vazni muhim rol oʻynaydi. Insonning har qanday harakati turli jismoniy fazilatlarining namoyon boʻlishi bilan bogʻliq. Kuch yuklari chidamlilik, chaqqonlik va tezlikka ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Demak, insonning deyarli barcha jismoniy sifatlarini bir vaqtda rivojlantirmasdan turib, kuchni rivojlantirish mumkin emas [3, 99-bet].

Adabiyotlar tahili va metodologiya. Zamonaviy yengil atletika - bu yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish va koʻpkurash kabi mashqlar turlarini oʻz ichiga olgan sport turi. Sportchilarning barkamol jismoniy rivojlanishiga hissa qoʻshadigan koʻplab jismoniy mashqlar turlari orasida engil atletika muhim oʻrin tutadi. Buning sababi shundaki, asosiy atletika harakatlari insonga bolalikdan butun umri davomida hamroh boʻlib, kundalik hayotda va jismoniy tarbiyada eng koʻp uchraydi. Maʼlumki, “yaxshi atletika mashgʻulotlari boshqa sport turlarida katta muvaffaqiyatlarga erishishga imkon beradi”.



Yengil atletika mashqlarini muntazam ravishda bajarish inson tanasining barcha a'zolari va tizimlarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi (ularni amalga oshirishning optimal metodologiyasiga ko'ra). Ko'pgina olimlarning fikricha, yengil atletika mashqlari yordamida, agar ular tizimli ravishda amalga oshirilsa, barcha guruhlardagi sportchilarning uyg'un jismoniy rivojlanishi muammosi hal qilinadi [5, 74-bet]. Yengil atletika amaliy sport turi sifatida katta ahamiyatga ega, uning yordamida asosiy jismoniy sifatlar: kuch, tezlik, chidamlilik, chaqqonlik, moslashuvchanlik rivojlanadi, ular kundalik hayotda va kasbiy faoliyatda keng namoyon bo'ladi. Yengil atletika mashqlari paytida harakatlarni muvofiqlashtirish, fazoda tez harakat qilish va har xil turdagi jismoniy mashqlarni optimal bajarish ko'nikma va malakalari shakllanadi. Yengil atletika bilan shug'ullanuvchi kishilar jismoniy mashqlarni bajarish texnikasi, mashg'ulotlarni tashkil etish asoslari, shaxsiy gigiena, ovqatlanish, mehnat va dam olish bo'yicha bilimlarga ega bo'ladilar.

Yengil atletikada jismoniy mashqlar bir necha guruhlarga bo'linadi. Ulardan biri umumiy rivojlantiruvchi mashqlardir. Umumiy rivojlanish mashqlari - umumiy jismoniy rivojlanish uchun ishlatiladigan boshqa sport turlaridan mashqlar hisoblanadi. Shu bilan birga, uzoq masofaga yuguruvchilar og'irlik mashqlariga kamroq e'tibor berishadi. Biroq, umumiy chidamlilikni rivojlantirish va salomatlikni yaxshilash uchun barcha yengil atletikachilar uchun ba'zi mashqlar majburiydir. Musobaqa mashqlari elementlarini o'z ichiga olgan har qanday mashqlarni maxsus tayyorgarlik mashqlari deb hisoblash mumkin.

Natijalar. Raqobat mashqlarini bajarish mahoratini oshirishda umumiy afzalliklar mavjud:

1. Harakatlar texnikasini o'zlashtirishda ular osonroq.
2. Turli xil bajarish shartlari keng qo'llanilishi mumkin.
3. Alohida mushak guruhlariga tanlab ta'sir qilish.
4. Siz darhol ijobiy oqibatlar yordamida maxsus mashqlarni raqobatbardosh mashqlar bilan birlashtira olasiz.

Maxsus mashqlarni bajarishning uslubiy tamoyillari maksimal ta'sir bilan jismoniy fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

I tamoyil - har qanday mashqni takrorlash sonining ko'payishi bilan ularning bajarilish muddati ortadi, umumiy chidamlilik oshadi va bajarilish davomiyligining oshishi bilan chidamlilik shakllanadi.

II tamoyil - mushak to'siqlarini engib o'tishda mushaklarning kuch sifatлари shakllanadi.



III tamoyil - har qanday mashqlarni eng katta harakat oralig'i bilan bajarish moslashuvchanlikni va unga hamroh bo'lgan engillikni rivojlantiradi.

IV tamoyil – ko'p sonli mushak guruhlarini o'z ichiga olgan mashqlarni bajarish.

V tamoyil - mushak sezgilarini doimiy ravishda kuzatib borish, ularni erishilgan natijalar bilan solishtirish, ishdagi qatnashmaydigan mushaklarni bo'shashtirishda nazoratni o'zlashtirishga yordam beradi [1, 132-bet].

Yengil atletika mashqlarini bajarish aralash dinamik rejimlarda sodir bo'ladi. Tezlik va kuch mashqlarining aniq muammolarini hal qilish uchun quyidagi mashqlar qo'llaniladi:

- o'z tana vaznini engish;
- yugurish, sakrash va uloqtirishda turli qo'shimcha og'irliklar;
- tashqi muhit ta'sirini qo'llash;
- eng tez harakatlarda tashqi tayanchlarni engish.

Namoyish vaqti va kuch miqdori musobaqa mashg'ulotlarining maxsus shakllarining yo'nalishini va pirovardida samaradorligini belgilaydi.

Mukohama. Atletikachi uloqtiruvchilarning kuch sifatlarini rivojlantirish uchun maxsus mashqlar, ularning alohida harakat birliklariga ustun ta'sirining quyidagi xususiyatlariga ko'ra bo'linadi:

I. umumiy ta'sir.

II. mahalliy ta'sir.

II. (a). qo'l va elka mushaklarini rivojlantirish uchun;

II. (b). magistral mushaklarning rivojlanishi uchun;

II. (c). oyoq mushaklari va tos bo'shlig'ining rivojlanishi uchun.

III. uloqtiruvchilarning qo'llarini taqlid qilish.

I guruhning maxsus mashqlari bir vaqtning o'zida harakat qismlarining ko'p qismida ishlaydi. Tanlangan harakatning II guruhining maxsus tayyorgarlik mashqlari uloqtiruvchilarning kuch mashqlarining asosiy qismini tashkil qiladi.

III guruh mashqlari musobaqa mashqlarining alohida elementlari bo'lgan barcha xilma-xil harakatlarni o'z ichiga oladi. Ular turli ixtisoslik va yoshdagi sportchilarning, ayniqsa, ayollarning tezlik va kuch sifatleri bo'yicha tanlab harakat qilish hisobiga tezlik-kuch tayyorgarligini oshiradi [4, 51-bet]. Birinchi guruh (I) 60 dan 80% gacha bo'lgan og'irliklarni o'z ichiga oladi, bir yondashuvda uch-besh marta ko'tariladi. Mashqlarning ikkinchi guruhi (II) 30-50% shtanga og'irligi bilan bajariladi. Bir to'plamda sakkizdan o'n ikki martagacha bo'lgan bu mashqlar mushaklar kuchini nisbatan kam tashqi qarshilik bilan oshirish imkoniyatini beradi.



Sportchilarning asosiy kuch mashg'ulotlarida quvvat yuklarining quyidagi variantlari samarali bo'ladi: mashqning birinchi versiyasi - birinchi (I) bilan bir xil daraja va uchinchi - maksimal natijaning 80% - ikkinchi (II) variant. uchta ko'tarish, 70% - to'rtta ko'tarish va 60%/

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bitta yondashuvda beshta ko'tarilish mumkin. Ikkinchisi, sportchilarni tayyorlash – mashg'ulot varianti - 50% - oltita ko'tarish - sportchilar turli xil o'zgarishlarni qo'llash, 40% - sakkizta ko'tarish va 30% - kuch mashqlarining 10 ko'tarilishi bir yondashuvda ko'tarilishlarga olib keladi [2, 627-bet]. Rivojlanish darajasidagi sezilarli o'zgarishlar va uchinchi variant yukni birlashtiradi va har qanday darajadagi musobaqalarda katta muvaffaqiyatlarga erishishga imkon beradi.

Adabiyotlar:

1. Головкин Н.Г. Реализация правила «рычага» в спортивных упражнениях легкоатлета / Н.Г. Головкин // Бюллетень научных работ Белгородской государственной сельскохозяйственной академии им. В.Я. Горина. - 2013. - №35. - С. 130-137.
2. Кузнецов Г.В. Основы применения упражнений на силовые качества в тренировочном процессе бегунов-легкоатлетов / Г.В. Кузнецов, Б.Ф. Прокудин // Человек, здоровье, физическая культура и спорт в изменяющемся мире. - 2015. - С. 623-630.
3. Лалаева Г.С. Комплекс прыжковых упражнений для легкоатлетов на начальном этапе подготовки / Г.С. Лалаева, Е.Ю. Дьякова // Современные тенденции в образовании и науке. - 2013. - С. 88-90.
4. Свиридов А.И. Силовая тренировка в системе подготовки группы спортивного совершенствования по легкоатлетическому кроссу // Научно-методический электронный журнал Концепт. - 2016. - Т. 22. - С. 50-52.
5. Спиридонова Л.Е. Повышение уровня развития скоростной выносливости с помощью специальных упражнений для легкоатлетов северных районов / Л.Е. Спиридонова, Н.П. Олесов // Актуальные вопросы физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры. - 2017. - С. 71-75.

РЕЗЮМЕ

Maqolada kuch mashqlari uchun turli xil variantlardan foydalangan holda atletika sportchilarning mashg'ulotlarida kuch yuklarini dozalash parametrlari keltirilgan. Sportchining jismoniy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashqlar ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ

В статье представлены параметры дозирования силовых нагрузок в тренировке спортсменов по легкой атлетике с использованием различных вариантов силовой подготовки. Рассмотрены специальные упражнения направленные на развитие физических качеств легкоатлета.

SUMMARY

The article presents the parameters of the dispensing power loads in the training of athletes in athletics using a variety of options for strength training. Considered special exercises aimed at developing physical qualities of the athlete.



KURASHCHILARNI TAYYORLASH JARAYONIDA TEXNIK TAKTIK TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI.

Xujomov B. X.

TDPU professori v/b

Tayanch so'zlar: kurash, taktika, texnika, musobaqa, hujum, ximoya, faoliyat, samaradorlik, yondashuv, sifat, istedod, iqtidor, tayyorgarlik, natija.

Ключевые слова: борьба, тактика, техника, соревнование, нападение, защита, активность, эффективность, подход, качество, талант, талант, подготовка, результат.

Key words: struggle, tactic, technique, competition, attack, defense, activity, efficiency, approach, quality, talent, talent, preparation, result.

Sport kurashining taktikasi - bu musobaqalarda eng yaxshi natijaga erishish uchun yuzaga kelgan muayyan sharoitlarda texnik, jismoniy va irodaviy imkoniyatlardan maqsadga muvofiq holda foydalanishdir. Taktik tayyorgarlik sportchilarda taktika sohasidagi zarur bilimlarni egallash, sport kurashini to'g'ri olib borishda ma'lum malaka hamda bilimlarni shakllantirish, shuningdek, taktik mahoratni takomillashtirishga qaratilgan.

Kurashda taktika uchta asosiy bo'limlardan tashkil topadi:

- hujum harakatlarini tayyorlash taktikasi;
- bellashuvni tuzish taktikasi;
- musobaqalarda qatnashish taktikasi.

Asosiy usulni samarali bajarishda tayyorlov harakatlari katta ahamiyatga ega, shuning uchun ular uzviy bog'liqlikda takomillashtirilishi lozim. Takomillashtirishda asosiy qiychilik harakatning bir turidan ikkinchisiga o'tish fazasida yuzaga keladi, Tastanov 2015. Mahorat darajasi qancha yuqori bo'lsa, bunday bog'liqliklar kam ko'zga tashlanadi (A.V. Rodionov, 1971).

Hujum harakatini ma'lum bir usul bilan taktik tayyorlash murakkab usulning bir qismi bo'lishi lozim. Turli hujum usullariga eng maqsadga muvofiq bo'lgan taktik tayyorgarlik usullarini tanlash lozim. Shu maqsadda kurashchilar taxminiy ma'lumotlar bilan tanishgandan so'ng quyidagi topshiriqni oladilar: ma'lum



bir usulga mustaqil ravishda taktik tayyorgarlik usullarini tanlash va ulami hujum usullari bilan ma'lumotlarga birlashtirish. Murakkab hujum harakatlarini takomillashtirishda pedagogik jarayon yangi malakani tarbiyalashga qaratilgan bo'lishi lozim.

Hujum harakatlari taktikasiga keyinchalik o'rgatish turli usullardan kombinatsiyalar tuzish va ular bilan hujum qilishni egallash yo'li orqali olib boriladi. Kombinatsiyalar shunday tuzilishi kerakki, birinchi usul bilan bajarilgan hujum raqibning himoyalaniish harakatlari natijasida keyingi usul bilan hujum qilish uchun qulay dinamik vaziyatni yaratishi lozim. Kombinatsiyalar to'xtovsiz bajariladigan uchta-to'rtta usullardan tashkil qilinishi mumkin. Bunday kombinatsiyalar bilan hujum qilish misollarini o'qituvchi ko'rsata olishi hamda o'smirlarni bunday hujumlarni mustaqil o'ylab topishga o'rgatishi lozim.

Bellashuvni tuzish taktikasi: Sport kurashi taktikasi texnika rivojlanishi, musobaqa qoidalari va hakamlik tizimining o'zgarishiga muvofiq holda muntazam rivojlanib kelmoqda. Hozirgi paytda kurashchi tomonidan to'xtovsiz hujum bajariladigan taktika faol hisoblanadi Ushbu holda, hattoki agar u ballar bilan baholanadigan hech qanday hujum uyushtirmagan, uning raqibi esa faqat himoyalangan bo'lsa ham, unga ustunlik beriladi, raqib esa sustkashligi uchun ogohlantirish oladi. Kurashchi to'xtovsiz hujumlar taktikasini qo'llash uchun o'z jamg'armasida taktik tayyorgarlikning turli usullari, ko'p sonli oddiy hujum harakatlari va malakalariga ega bo'lishi lozim. Bundan tashqari, bunday taktika yuqori darajada chidamlilikka ega bo'lishni taqozo etadi. Shu bilan birga, u nisbatan tinch hamda raqibni hujumga chorlash davrlari bilan almashtirib turilishi mumkin. Bunda kurashchi raqib hujumini qaytarishga tayyor turishi lozim.

Texnika taktikaning asosiy vositasi hisoblanadi. Muayyan taktikani tanlash ham usullar jamg'armasiga bog'liq. Ko'pincha u kurashchining jismoniy qobiliyatlari: kuchi, tezkorligi, chaqqonligi bilan aniqlanadi. Ushbu sifatlardan biron birining yuqori darajada rivojlanganligi shu jismoniy sifatga urg'u bergan holda taktikani tuzishga imkon yaratadi. Bellashuvni olib borish taktikasi, asosan, raqib tayyorgarligi darajasiga bog'liq. Bellashuv taktikasini to'g'ri tuzish uchun, birinchi navbatda, raqibning qanday hujum harakatlarini qo'llashi, qanday himoyalaniishi, uning jismoniy tayyorgarligi qandayligini bilish lozim. Taktikani o'z tayyorgarligining kuchli tomonlari va muayyan raqibning bo'sh tomonlarini hisobga olgan holda rejalashtirish shart. Masalan, agar kurashchi katta kuchga ega bo'lsa, unda hal qiluvchi hujumni kuch usulida qurish lozim. Agar raqib harakatlarni tez bajara olsa, unda uning harakatlarini ushlab olishlar bilan bo'g'ish va kuch bilan bostirish zarur. Agar u jismonan kuchli bo'lsa, uning harakatlaridan ilgari harkatlanish va murakkab hujumlar bilan ustunlikka erishish lozim.



Raqibning yaxshi ko'rgan hujumlarini bilgan holda qarshi hujum harakatlarini tanlash zarur. Baland bo'yli raqib bilan kurashishda hal qiluvchi usul oyoqdan ushlab olish bo'lishi kerak. Past yo'yli raqibning oyog'idan ushlab olish qiyin, shuning uchun hujum uning yelkasidan siltab muvozanatdan chiqarish hamda egilib yelkadan oshirib tashlash va oyoq harakatlari yordamida siltab parterga o'tkazish hisobiga qurish zarur. Muayyan raqib bilan bellashuvni o'tkazish uchun kurashchi ma'lum bir taktika rejasini oldindan belgilab olishi lozim. Bunda, agar u ustunlikka erishishga olib kelsa, uni bellashuv oxirigacha ushlab turish lozim. Agar u muvaffaqiyatsiz bo'lsa, ehtiyot shart boshqa variantlari tuziladi.

Taktik reja quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1. Bellashuv maqsadi va unga erishish uslublari. Maqsad kurashchi va raqibning imkoniyatlariga qarab belgilanadi. Nisbatan bo'sh raqib bilan bo'ladigan kurashda kurashchining maqsadi — sof g'alabaga; kuchli raqib bilan esa — ochkolar bo'yicha g'alabaga erishishdan iborat.

2. Texnik harakatlarni tanlash. Kurashchi o'z tayyorgarligini hisobga olgan holda belgilangan maqsadga to'liq mos keladigan va muayyan raqib bilan kurashishda samarali bo'lgan texnik harakatlar hamda ularni tayyorlash usullarini tanlaydi. Usullar raqibning bo'sh tomonlarini hisobga olgan holda tanlanadi.

3. Bellashuvni tuzishning umumiy yo'nalishi bellashuvning birinchi davridanoq g'alabaga erishish yoki ballarda ustunlikka ega bo'lishga qaratiladi.

4. Yaxshi tayyorgarlikka ega bo'lgan kurashchi yetarlicha chidamlilikka ega bo'lmagan, lekin kuch va texnikada undan ustun bo'lgan raqib bilan uchrashuvda bellashuvni yuqori sur'atda olib borishni rejalashtirishi maqsadga muvofiqdir. Chidamli raqib bilan bo'ladigan bellashuvda o'z energiyasini tejab sarflash lozim. Raqibga bellashuvni yuqori sur'atda olib borishga yo'l qo'ymaslik maqsadida uning harakatlarini cheklab qo'yish, o'zi esa qarshi hujum uchun eng kichkina imkoniyatdan foydalanib qolishga tayyor turishi lozim.

5. Tik turish va masofani tanlash. Tik turish va masofani tanlashda shuni hisobga olish lozimki, ular belgilangan hujum harakatlarini bajarishga yordam berishi hamda raqib "yaxshi ko'rgan" hujumlarni qiyinlashtirishi lozim. Kurash davrlari o'rtasidagi tanaffuslarda bellashuvning borishini tanqidiy baholash hamda tuzatishlar kiritish, ya'ni uni qanday olib borilganligini baholash, raqibning bo'sh tomonlarini aniqlash, nimadan ehtiyot bo'lishni belgilab olish, kurashning qolgan vaqtidagi xatti-harakatlarni aniqlab olish zarur. Masalan, g'alaba keltiradigan holatga erishgandan so'ng bellashuv taqdiri hal etilgan deb hisoblash mumkin emas. Arbitrning final hushtagi yangramaguncha, diqqatni jamlab turish, e'tiborli bo'lish va raqibning hujum harakatlariga tayyor turish zarur. Chunki raqib, yutqaza turib, o'z kuchini safarbar etadi va har doim ham hujumni oqilona tashkil



qilmaydi. Bu paytda manevr olib borish, aldamchi hujumlar hamda harakatlarni cheklaydigan ushlab olishlarni qo'llash zarur.

Kurashchi, bellashuvda yutqaza turib, oxirgi sekundga qadar hal qiluvchi hujumni tayyorlashi lozim. Kurashchi, o'z harakatlari bilan mag'lubiyatni tan olgandek ko'rsatib, raqib uchun kutilmagan vaziyatda "portlashi" va bellashuv taqdirini o'z foydasiga hal qiluvchi murakkab hujumni amalga oshirishi zarur. Ko'pgina mutaxassislarning belgilashicha, amaliyotda sportchilarni o'rgatish texnik tayyorgarlik bilan cheklanadi, ba'zi hollardagina trenerlar texnik usullarni amalga oshirish taktikasi bo'yicha tavsiyalar beradi. Bellashuvni olib borish taktikasiga kelganda, tayyorgarlikning bu bo'limini sportchilar asosan bevosita musobaqalarda o'rganadilar. Musobaqalar paytidagi trener ko'rsatmalari va musobaqadan so'ng bellashuvni tahlil qilish ko'p jihatdan sportchilarning nazariy bilimlari doirasini kengaytiradi, lekin bir vaqtning o'zida ular muayyan o'rgatish bilan mustahkamlanmagan nazariy material bo'lib qoladi, xolos.

Shunday qilib, bevosita musobaqalarda ishtirok etish hozirgi kunda taktik mahoratga o'rgatish hamda takomillashtirishning yagona ta'sirchan uslubi hisoblanadi. Bellashuvning birinchi minutlarida manevr olib borish aldamchi haraktalar, siltashlar, chorlash hisobiga amalga oshiriladi. Sifat tavsiflari keyingi harakatning amalga oshirilish darajasi bo'yicha aniqlanadi;

- hujumni amalga oshirish - ushbu harakat uchun oldindan aniq tayyorgarlik ko'rmasdan hujumning texnik usulini o'tkazish xosdir. Usulni bajarish vaqti, aks holda — shunday tayyorgarlik vaqti ham qayd qilinadi. Ikkala holda ham usulning tugash vaqti yoki maqsadli ko'rsatmaning o'zgarish vaqti qayd etiladi;
- qarshi hujumni amalga oshirish - maqsad bellashuvda raqibning hujum harakatlari davomida maxsus yaratiladigan sharoitlar vaqtida yuzaga keladi.

Birinchi holatda kurashchi awal himoyalaniş harakatini amalga oshiradi, so'ngra qarshi hujumni bajaradi.

Ikkinchi holatda kurashchi raqibni ma'lum bir ushlab olishga chorlaydi va keyin qarshi hujum harakatlari amalga oshiriladi. Birinchi holda himoyalaniş harakatini tugallash vaqtidan boshlab to qarshi hujumning texnik usulini yakunlashga qadar, ikkinchi holda - chorlashni qo'llash paytidan boshlab to usulni yakunlash yoki maqsadli ko'rsatmani o'zgartirishga qadar bo'lgan vaqt oraliqlari hisobga olinadi;

- himoyalanişni amalaa oshirish - himoyalaniş harakatlari raqib tomonidan m'alum bir hujum harakatini amalga oshirish uchun ushlab olish paytidan

boshlanadi va himoyalaniшни amalga oshirish yoki raqib tomonidan hujumni amalga oshirish bilan yakunlanadi;

- faollikni namoyish qilish - ushbu harakatni hal etish boshi va oxiri birmuncha qo‘shib ketgan hamda kurashchining o‘zidan tuzatish kiritishni talab qiladi. Lekin diqqat bilan tahlil qilganda ularni yetarlicha aniq ko‘rish mumkin. Faollik bilan siltashlar, itarishlar, aldamchi harakatlarning ko‘pligi bilan tavsiflanadi. Kurashchilar hujum usullarining boshlang‘ich harakatlarini bajarayotgan paytlarida, odatda, usulni oxirigacha yetkazmaydilar; - ustunlikni ushlab qolish, ya‘ni kurashchi yutilgan ballar orqali ustunlikka erishgandan so‘ng uni ushlab qolishi lozim. Bu taktik harakat shu bilan tavsiflanadiki, sportchi imkon qadar uzoq vaqt ichida raqibiga yutqazib qo‘yilgan ballarni kamaytirishga xalaqit berishi zarur. Ushbu harakatni amalga oshirishda manevr olib borish va hujum harakatlari keng qo‘llaniladi, buning ustiga kurashchi asosan ushlab olishni amalga oshiradi hamda hakam bellashuvni to‘xtatgunga qadar raqib harakatini cheklab qo‘yadigan holatda turadi;
- kuchni tiklash - kurashchi, turtishlardan foydalanib, harakatlarni cheklab, manevr olib borib, nafas olishni tiklashga va, mushaklarni to‘liq bo‘shashtirib, ulardagi qon oqimlarini kuchaytirishga harakat qiladi. Bu holda ushlab olishlarga yo‘l qo‘ymasdan, raqibni uzoq masofada ushlashga intiladi;
- gilam chetida ushlab olishni amalga oshirish - hujum usul bilan bajariladi, bunda usulni amalga oshirish uchun faqat ushlab olish bajariladi va bu ushlab olishda sportchi raqibni gilam tashqarisiga itarib chiqaradi. Bu yerda, agar kurashchi raqibni ushlab olib, gilam tashqarisiga chiqsa, unga bu harakati uchun yutuq ball yoziladi, raqib esa ogohlantiriladi. Bu topshiriqning boshlanishi usulni amalga oshirish uchun ushlab olish paytidan boshlab to uni tamomlagunga yoki hakam xushtagi chalinguncha qadar qayd qilinadi;
- xavfli holatni amalga oshirish - ushbu harakatni hal qilish boshlanishi va oxiri bellashuvda yaqqol ko‘zga tashlanadi. Bu xavfli holat paydo bo‘lish paytidan boshlab belgilanadi va raqib tomonidan xavfli holat bartaraf etilishi bilan tugullanadi;
- xavfli holatni bartaraf etish - vazifaning vaqt parametrlari oldingi harakatdagi kabi yengil qayd qilinadi.

Musobaqa bellashuvining umumiy vaqti ichida hisobga olinmaydigan va ma‘lum bir maqsadli ko‘rsatmaning yo‘qligi bilan tavsivlanadigan maqsadsiz sarflangan vaqt oraliqlari ko‘p sonli ortiqcha haraktalar bilan ajralib turadi.



Odatda, bu paytda sportchilar, raqibidan faol harakatlarni kutayotib, uning texnik rejasiga bog'liq holda bo'ladi.

Mashg'ulot jarayoni mazmunining tahlili shuni ko'rsatadiki, kiirash bellashuvi tuzilmasini tashkil etuvchi taktik harakatlarga yetarlicha ahamiyat berilmaydi. Mashg'ulotlarda hujum, qarshi hujum va himoyalani sh harakatlariga katta qiziqish borligiga qaramasdan, ularning musobaqalardagi samaradorligi katta emas. Buning sababi shundaki, sportchilar mashg'ulotlarda taktik tayyorgarlik usullaridan ajralgan holda, o'tkazilgan usuldan so'ng xavfli holatni amalga oshirish sifatida taktik harakatni kiritmasdan hujum, himoyalani sh va qarshi hujumlarni amalga oshirish malakalari hamda ko'nikmalarini takomillashtiradilar. Turli malakali kurashchilar tomonidan olib boriladigan kurash xususiyatlarini tavsiflovchi va alohida harakatlarning bellashuv minutlari bo'yicha taqsimlanishi bilan bog'liq bo'lgan ko'rsatkich bellashuv davomida kuchning to'g'ri taqsimlanganligi to'g'risida fikr yuritishga imkon beradi.

Yanada yuqori malakaga ega bo'lgan kurashchilarda alohida harakatlarning minutlar bo'yicha taqsimlanishida ma'lum bir qonuniyat kuzatiladi.

Bellashuvning birinchi minutlarida - razvedka, hujum, himoyalani sh; ikkinchi minutida - hujum, gilam chetida ushlab olishlar, faollikni namoyish qilish; uchinchisida - kuchni tiklash, gilam chetida ushlab olishlar, himoyalani sh, qarshi hujum; to'rtinchisida - hujum, qarshi hujum, gilam chetida ushlab olishlar, faollikni namoyish qilish, himoyalani sh; beshinchisida - hujum, qarshi hujum, gilam chetida ushlab olishlar, faollikni namoyish qilish, himoyalani sh; oltinchisida - ustunlikni ushlab turish, qarshi hujum.

Xulosa qilib kurashchilar musobaqa bellashuvlari yuzasidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori malakali sportchilarga qo'llaniladigan usullarning turli-tumanligi hamda ularni bellashuv davomida oqilona almashtirib turilishi yuqori malakali sportchilar uchun xosdir. Ushbu aytilgan fikr kurashchilar taktik tayyorgarligini individualiashtirish muammosiga boshqacha yondashishga imkon beradi. Buning uchun sportchining jismoniy va ma'naviy kuch sarflab g'alabaga erishishga yordam beradigan harakatlar to'plamini egallashi asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Хужамов, Б. Х. (2016). Воспитание детей с помощью подвижных игр. Молодой ученый, (11), 1576-1577.
2. Xaytmurodovich, X. B. (2023). Yillik trenerovka siklining tayyorgarlik davrida malakali qo'l to'pi o'yinchilaring maxsus jismoniy tayyorgarligini tashkil etish metodikasi. PEDAGOGS jurnali, 26(3), 28-31.
3. Raxmatullayev, T. A., & Xujomov, B. X. (2023). O'zbekistonda basketbol o'yininig rivojlanishi. Scientific progress, 4(6), 7-13.



4. Bobomurod, X. (2022). Scientific and methodological problems of the development of the national sport of wrestling. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 10, 194-201.

5. Хужомов, Б. (2022). Научно-методические проблемы развития спортивной борьбы. Инновации в педагогике и психологии, 5(6).

6. Хужомов, Б. Х. (2020). Мустақил таълим жараёнини такомиллаштиришнинг замонавий усуллари. Fan-Sportga, (2), 15-16.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada muallif tomonidan kurash turlari bo'yicha taktikalarning ko'rinishi hamda ularni sportchi o'z faoliyati davomida to'g'ri va oqilana qo'llay olishi shuningdek to'xtalib o'tilgan ko'rsatmalar orqali musobaqalarda yo'qori natijalarga erishish haqida faktlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье автор показывает тактику видов борьбы и то, как их может правильно и разумно использовать спортсмен в течение своей карьеры, а также даются подробные указания для достижения высоких результатов в соревнованиях, приводятся факты о достижениях.

SUMMARY

In this article, the author shows the tactics of the types of wrestling and how they can be used correctly and intelligently by the athlete during his career, as well as the detailed instructions for high results in competitions. facts about achievement are presented.



JISMONIY SIFATLARNI HARAKATLI O'YINLAR YORDAMIDA RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Yusupbayeva A. S.

Chirchiq davlat pedagogika niversiteti Jismoniy madaniyat va sport kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: usul, taktika, texnika, kombinatsiya, egiluvchanlik, raqib, g'alaba, ko'nikma, aktiv, passiv.

Ключевые слова: метод, тактика, прием, комбинация, гибкость, противник, победа, умение, активное, пассивное.

Key words: method, tactic, technique, combination, flexibility, opponent, victory, skill, active, passive.

Harakatli o'yinlar o'z mazmuni, mohiyati va keng qamrovligi bilan turli yoshdagi bolalar, hatto katta yoshdagilar hayotida doimo katta qiziqish uyg'otib kelgan. O'yinlarning ustuvorligi va universalligi shundan iboratki, ularni bolalar yoshi, jinsi tayyorgarligi hamda o'yin o'tkazish joyi va shart sharoitiga qarab moslashtirish, qoidalarini o'zgartirish mumkin. O'yinlarning afzalligi faqat shular bilan kifoyalanmaydi. Ular hayotiy zarur malakalari, ko'nikmalari, jismoniy sifatlar, ro'zg'or ishlari, kasbiy ko'nikmalari va sport malakalarini shakllantirish bilan bir qatorda, zukkolik rostguylik insonparvarlik hamkorlik o'zaro yordam hamda diqqat, xotira, hissiyot, tasavvur, tafakkur, nutq talaffuz va boshqa shu kabi fazilatlarini charxlash kuchiga egadir. Eng asosiy, harakatli o'yinlar, standart jismoniy mashqlardan farqli ravishda bola organida "chuqur" joylashgan nasliy hislat qobiliyatlar, ichki tuygular, ko'rinmaydigan iste'dod "uchqun"larini ochilishiga imkon yaratadi.

Ma'lumki, sport to'garaqlarining boshlang'ich tayyorgarlik guruhlariga tanlov o'tkazishda, tayyorgarlik turlari rivojlanishi nazorat qilishda, bir o'rgatish o'quv-trenirovka yilidan ikkinchisiga kuchirishda ko'llaniladigan "ko'chiruv" va "bitiruv" test sinovlari asosan bolalarning jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligini baholashga qaratiladi. Ammo, zamonaviy voleybolda nafaqat yuksak rivojlangan jismoniy sifatlar, balki shu sifatlar asosida ijro etiladigan



murakkab kombinatsion malakalar samaradorligini belgilovchi biopsixologik xislatlar (fikir yuritish, xis qilish, idroq qilish, diqqatni jalb qilish, xotira - eslab qolish, taxlil qilish va qaror qabul qilish) ham o'ta muhim ahamiyatga egadir. Ko'pchilik mutahassis - olimlar tadqiqotlar bilan isbot qilinganki, aynan qayd etilgan xislatlar harakatli o'yinlar davomida o'ta samarali shakllanishi mumkin ekan. Bundan shu narsani aniq aytish mumkinki, voleybolda sakrab ijro etiladigan zarba berish, to'siq qo'yish, to'p uzatish, to'p kiritish malakalarini bajarish vaqtida vaqt va oraliqni xis qilish, o'z sherigi va rakib o'yinchilar xolati hamda harakatlarini payqash, taxlil qilish, eslab qolish va vaziyatga mos samarali qaror qabul qilish uchun sakrovchanlik va tezkor-kuchlilik keng ixtisoslashgan, yaxshi rivojlangan va koordinatsion jihatdan aniq bo'lmog'i lozim.

To'g'ri, sakrovchanlik (vertikal sakrash, diagonal sakrash, yonga va orqaga sakrash, sakrash tezligi, sakrash chidamkorligi) sifatlarini oddiy standart jismoniy mashqlar, og'irliklar (qo'l-oyoq va belga bog'lanadigan ko'rg'oshin plastinkalar), moslamalar va trenajyorlar yordamida jadal rivojlantirish mumkin. Lekin, dastlabki tayyorgarlik va o'quv mashq guruhlarida olib boriladigan mashg'ulotlarda sakrovchanlik sifatlarini bunday yondoshuv asosida rivojlantirish yosh bolalarni zo'riqtirib qo'yishi muqarrar, avvalambor ularni bunday mashqlar tez charchatadi, qiziqishni so'ndiradi, bolalar faqat sakrash to'g'risida o'ylaydilar. Shuning uchun sakrovchanlik sifatlarini rivojlantirishda o'ziga xos maxsus harakatli o'yinlar, o'yinsimon estafetalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. A.I.Lisitsa yosh bolalarda sakrovchanlik sifatlarini harakatli o'yinlar yordamida rivojlantirish afzalligiga e'tibor qaratib, o'yin mashqlarini qanday sakrash ko'nikmasi rivojlantirilishi kerakligiga qarab tanlash zarur deb ta'kidlaydi. Masalan, aniq qo'nishni rivojlantirish kerak bo'lsa, «parashyutchilar», bir vaqtning o'zida bir guruh bolalar sakrovchanligini rivojlantirishda «qarmoqcha» o'yin mashqni tavsiya etadi. Uzunlikka sakarash bir-biridan uzoqlashtirib chizilgan belgilarga sakrash o'yini orqali rivojlantirilishi mumkin ekan. «Kim balandroq», «kim uzoqroq», «kim aniqroq» sakrash mashqlari ham shular jumlasidandir.

L.V.Bileeva va I.M.Kortkovlarnafaqatturlijismoniysifatlarnirivojlantirishga qaratilgan o'yin mashqlarini, balki tezkor- kuchlilik sifatlarini shakllantirishga mo'ljallangan, yakka, juftlikda guruh bo'lib va jamoa tartibida bajariladigan harakat o'yinlar mazmuni va mohiyatini ochib berishgan.

T.S.Usmanxodjayev va boshqalarlar turli yo'nalishda (balandga, diagonal, uzunlikka, yonga orqaga) sakrash ko'nikmasini shakllantiruvchi ko'pdan-ko'p mashqlar ahamiyatini ochib berishgan. Ayniqsa ularning «To'siqlardan



oshib o'tish» «Aylanachalardan sakrash», «Tepadan-tepalikgacha sakrash», «Kengurular», «Arg'amchi bilan sakrash», «Chambarak ustidan sakrash», oyoqlarga qop kiyib turli o'yinlarni o'ynash kabi harakatli o'yinlari sakrovchanlik va sakrash chidamkorligi sifatlarini rivojlantirishda juda qo'l keladi.

Boshqa mutahassislar tomonidan ham shu sifatlarni rivojlantirishga mo'ljallangan ko'pdan-ko'p o'yinlari mavjud. Lekin, ushbu mutahassislar sakrovchanlik sifatlari va umuman barcha jismoniy sifatlar hamda harakat ko'nikmalarini rivojlantirishda ko'llaniladigan harakatli o'yinlardan foydalanishdan avval shu o'yinlarni tashkil qilish, tartib - qoidalari, shart sharoitlari, pedagogik talablar haqida muayyan ma'lumotlarga ega bo'lishi zarurligini ta'kidlaydilar.

Azaldan ma'lumki, pedagog - trener va o'qituvchi - harakatli o'yinlar tashkilotchisi va boshqaruvchisi. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi harakatli o'yinlarni tashkil qilish va o'tkazishda quyidagilarni nazarda tutishi lozim Masalan:

1. O'quvchilarning jismoniy barkamolligiga, salomatligining yaxshilanishiga, chiniqishiga, tana a'zolari va umumiy ish qobiliyatining o'sishiga yordam berish.

2. O'quvchilarda har xil sharoitlarda erkin harakat qila olish imkonini beradigan bilimlar va kerakli harakat malakalarini xosil qilish.

3. O'quvchilarda hayotiy faoliyatda yordam beradigan aqliy va irodaviy sifatlarni tarkib toptirish.

4. O'quvchilarni turli o'yinlar va jismoniy mashqlarga qiziqtirish, rejimiga rioya qilishga odatlantirish.

5. O'quvchilarda harakatli o'yinlarni mustaqil xolda tashkil etish va o'tkazish uchun zarur bilim va malakalar xosil qilish.

Harakatli o'yinlarni o'tkazishda o'qituvchining tashkilotchi va tarbiyachi sifatidagi vazifasi juda mas'uliyatlidir.

O'yinlar avvalo to'g'ri tanlanishi, bolalarda o'rtoqlar yordam, jamoatchilik vatanparvarlik xislarini ijtimoiy foydali mehnatga ongli munosabatni shakillanadigan o'yinlarni tashkil kilinishi va o'tkazilishi kerak.

O'yinni to'g'ri tanlash va maqsadga muvofiq yo'sinda o'tkazish juda muhim ahamiyatga ega. Ammo o'yin hamma vaqt kim tarbiyaviy vazifalarni hal qilavermaydi. Tarbiya sohasida yaxshi natijaga erishish uchun haraktli o'yinlar tarbiyaviy ruxda tashkil qilinishi va o'tkazilishi kerak. O'yin rahbari bolalar jamoasini yaxshi bilishi, har bir o'yinning mazmuni va qoidalari bilan mufassal tanishishi, yuksak pedagogik maxoratga ega bo'lishi lozim. Shundagina u



harakatli o'yinlardan ko'zlangan ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlarga erisha oladi. (T.S.Uzmanxodjaev,).

Bolalar o'yin davomida o'z fe'l-atvori va shaxsiy xususiyatlarini namoyish qiladilar. Bundan esa o'qituvchi ularning turli odatlarini, salbiy va ijobiy qiliqlarini bilib olishi, tegishli tadbirlarni belgilashi, o'yinni muayyan yo'nalishga solib, ularda sofdillik mardlik o'rtoqlik sifatlarini jamoadagi o'z burchini xis qilishni tarbiyalashi mumkin. Shu bilan birga, u bolalarga o'yin qoidalarini buzmagani xolda ijodiy tashabbus ko'rsatishda har jihatdan yordam beradi.

O'qituvchi o'yinlarni o'tkazish jarayonida pedagogikaning didaktik prinsiplaridan foydalanishi va doimo ularni amalga oshirishga erishishi lozim. O'qituvchi o'quvchilarga har bir o'yining mazmuni, vazifasi va qoidalarini tushuntirib beradi. Bu esa ularga o'yinga ongli munosabatda bo'lish, uni to'g'ri o'rganib olish, o'z hatolari va yutuqlarini to'g'ri tushunish va o'z harakatlarini o'rtoqlarining harakatlariga kiyoslab tahlil qilish imkonini beradi. O'quvchining o'yin yoki ayrim mashqlarni o'rganishda o'qituvchiga ko'r-ko'rona taqlid qilaverishi ham maqsadga muvofiq emas. O'qituvchi o'rgatadigan va o'quvchilar ongli ravishda bajaradigan harakatlar bolalarda tashkilotchilik kunikamalarini tarbiyalashda yordam berishi kerak. Bunga o'yinni o'tkazish uchun o'quvchilardan hakamlar va ularning yordamchilarini tayyorlash yo'li bilan erishiladi. O'qituvchi bolalar bilan o'tkaziladigan o'yinlar biroz muayyan qiyinchiliklarni yengish bilan bog'liq bo'lishiga, o'yin jarayonida bajariladigan har bir vazifa amalga oshishiga erishishi va to'siqlar qanday zabt etilishiga ko'ra murakkablashtirib borilishi zarur. Bu ish bolalarni mehnatsevarlikka o'rgatadi, ulardagi iroda kuchini orttirib boradi.

Murabbiy o'yinni o'tkazishga tayyorgarlik ko'rishda uning aniq vazifalarini belgilab chiqadi, bu vazifalar bolalarning yoshiga mos, ya'ni ular bajara oladigan bo'lishi kerak.

O'yinni tashkil qilish va o'tkazishda bolalarni iloji boricha tashabbus ko'rsatib, faol qatnashishga rag'batlantirish juda muhimdir.

Bolalar ijodiy faollik ko'rsatib o'ynasalar, o'yinlar ularda tashkilotchilik malakasini o'stiradi. Ko'zlangan maqsadga erishish uchun o'rtoq'iga yordam berish, o'z xolicha yoki o'rtoqlari bilan darhol bir qarorga kelish-ijodiy tashabbuskorlik hisoblanadi. Agar bolalar o'yinni ilgari o'zlashtirgan bo'lsalar, o'yin paytida ularning faolligi yanada ortishi mumkin.

O'yin paytida bolalarning faollik ko'rsatishi o'qituvchining Ana shu o'yinni o'tkazishga qanday tayyorlanishiga ham bog'liq bo'ladi. O'qituvchining o'zi o'yinni aniq va yaqqol tasavvur qilish, o'yin paytida o'ynovchilarning o'zaro



munosobatlarini yaxshi tushunishi lozim. O'quvchilar o'yin mazmunini puxta o'zlashtirishlari uchun rahbar ogzaki tushuntirishni amalda ko'rsatish bilan, ya'ni o'yinning qoidalarini tushuntirishda, harakatlarni ifodalab berishda ko'rsatmali ko'llanmalardan foydalanishda uning aniq vazifalarini doimo nazarda tutishi zarur.

O'yinlarni rejalashtirishda ularning mazmuni va o'zaro bog'liqligini ham unutmaslik muayyan yoshdagi o'quvchilarni jismoniy tarbiyalash vazifalariga muvofiqligini hisobga olish kerak. Masalan, yangi bilim va malakalar mavjud bilim va malakalarga bog'lab berilishi lozim. Aytaylik mashg'ulotlarda to'pni uzatish, ilib olish, o'ynatib olib yurish va savatga tashlashning asosiy qoidalari o'rganilgan bo'lsin. Mana shunga oid bilim va malakalarni mustahkamlash uchun «To'p onaboshiga» o'yinini yoki uch variantli «To'p o'yinlari» ni tavsiya etish mumkin.

Shuningdek bunda katnashuvchilarning o'sish va jismoniy tayyorgarlik darajasiga mos o'yinlarni tanlash va o'tkazish lozim. Har bir o'yinning o'ziga xos xususiyatlari va qiyinchiliklari bo'ladi. Shuning uchun o'yinni tanlashda undagi qiyinchiliklarni o'quvchilar bir oz kuch sarflab yenga olishlarini nazarda tutish kerak.

Murabbiy o'yinlarni osondan qiyinga, oddiydan murakkabga qoidasi bo'yicha belgilashi lozim. Tashkil kilinishi sodda va jamoalarga bo'linmay yo'naladigan o'yinlar oddiy o'yinlar hisoblanadi. Bunday o'yinlarning qoidalari juda oson bo'ladi.

Yangi o'rganiladigan o'yinlardagi harakatlarning tanish o'yinlardagi harakatlarga o'xshashi va ularga hali bolalar uchun noma'lum qoidalar va harakatlar kiritilishi maqsadga muvofiqdir. Masalan, o'quvchilar «Epchil bolalar» o'yinini biladilar, endi ularga «Ikki ayoq» o'yinini o'rgatish mumkin va bu ish ancha oson bo'ladi. Chunki manna shu ikkala o'yinning qoidalari o'xshash, faqat ikkinchi o'yin murakkabroqdir.

Shu tariqa o'rganiladigan o'yinlar asta-sekin murakkablashib borsa, bolalarda yangi harakat ko'nikmalari xosil bo'lib boradi va ilgari o'rganilgan harakatlar takomillashib boradi. O'quvchilar harakat ko'nikmalarini, shuningdek ilgari olgan bilimlarini puxta o'zlashtirishiga erishmok uchun o'yinlarni muntazam ravishda takrorlab borish lozim. Ammo bu bir xil o'yinlarni takrorlayverish lozim, degan gap emas, balki mazmuni har xil o'yinlarning ma'lum bir qismini takrorlab turish, o'quvchilarning o'yinlarini puxta o'zlashtirishlariga erishish, ularning bilim va malakasini o'zluksiz tekshirib borish, demakdir. Bu ish o'yin katnashchilarining kamchiliklarini va yo'l ko'ygan hatolarini aniqlashda, o'z vaqtida tuzatishda yordam beradi. Bolalarning o'yinlarni puxta o'zlashtirishi,



ularga bu o'yinlardan bolalar oromgoxlari va boshqa joylarda mustaqil ravishda foydalanish imkonini ham beradi.

Mashg'ulotning boshida yoki o'rtasida zo'r e'tibor berishni va o'zaro muvofiq murakkab harakatlarni qilishni taqazo etadigan o'yin hamda mashqlar o'tkazilsa, mashg'ulot oxirida o'quvchilarning tana a'zolarini bir muncha tinch xolatga keltiradigan o'yin va mashqlarni o'tkazish kerak. Masalan, mashg'ulot boshida bolalarning diqqatini to'plash uchun «O'ylab top», «Hamma o'z joyiga», «Man qilingan harakat» singari o'yinlar o'tkazilsa, mashg'ulotning asosiy qismida «Quvnoq bolalar», «Qoch bolam, kalhat keldi» kabi serharakat o'yinlarni o'tkazish tavsiya etiladi.

O'rta yoshdagi o'quvchilar bilan mashg'ulotning asosiy qismida «To'pni boshdan oshirib uzatish» Koptokni ilib ol va aniq qaytar, Chiqib ketish bilan voleybol o'yini «Cho'pon, qo'y va bo'ri», «Oq tosh», «Oq ayiqlar» va boshqa o'yinlarni o'tkazish, mashg'ulotning yakunlovchi qismida esa kam harakatli «Pat», «Pr- r-r...» (qush uchishini ifodalovchi tovush) singari o'yinlarni o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

Shug'ullanuvchilarni ortiq charchatib qo'ymaslik hayajonli va ermak o'yinlarni ko'p o'tkazavermay, ularni bolalarning jismoniy tayyorgarlik darajasi va organizmi imkoniyatini hisobga olgan xolda boshqa xildagi o'yin va mashqlar bilan qo'shib olib borish kerak.

Xushyor murabbiy ayrim bolalarning charchashi belgilarini (rang o'chishini, harakatlari sustligini va o'yinni davom ettirish istagi yo'qligini) darhol sezib oladi.

Sport mashg'ulotining muhim xususiyatlaridan vaqtdan unumli foydalanishdir. Bu tadbir mashg'ulotni samarali o'tish imkonini beradi. Murabbiy shug'ullanuvchilarni mashg'ulotda faol qatnashtirish uchun barcha imkoniyatlardan foydalanishi, shuningdek hamma shug'ullanuvchilarga beriladigan topshiriqlar bir me'yorda bo'lishiga erishish lozim. Bunga esa har bir o'yin va har bir ishtirokchi uchun vaqtni aniq taqsimlash yo'li bilan erishish mumkin. Agar o'ynovchilar soni juda ko'p bo'lsa, bir necha guruh yoki jamoa tuzish, topshiriqni bajarish uchun belgilanadigan vaqtni qisqartirish lozim.

O'yin paytida uning qoidalarini bo'zgan o'quvchilarni o'yindan chiqarib yuborish emas, balki, ularga jarima ochkolari berish orqali «jazolash» maqsadga muvofiqdir. O'yin o'qolishiga yo'l ko'ymaslik uchun unga yaxshi tayyorgarlik ko'rish, o'yin o'tkaziladigan joyni va kerakli jixozlarni oldindan taxt qilib qo'yish lozim.

Harakatli o'yinlarni o'quv yilning choraklari bo'yicha rejalashtirishda ob-havo sharoitlarini hisobga olish kerak albatta. Masalan, O'zbekistonda dekabr,



yanvar, fevral oylaridan boshqa paytlarda mashg'ulotlarni ochik havoda o'tkazish mumkin. Biroq ob-havo yaxshi vaqtga mo'ljallangan «Chillak», «Oq tosh», «Qoziq», «Bayroq uchun kurash» singari o'yinlar rejalashtirilganida extiyot uchun ularning o'rniga bino ichkarisida o'tkazsa bo'ladigan o'yinlarni ham belgilab qo'yish kerak. Bolalar uchun harakatli o'yinlarning ahamiyati ularda muayyan jismoniy sifatlarni xosil qilish va ularni takomillashtirish bilan cheklanmaydi. Harakatli o'yinlar bolalarda intizomlilik jamoada o'zini tuta bilish va uning sharafiga, obro'si uchun kurashish, o'rtoqlariga beg'araz yordam berish kabi fazilatlarini ham shakllantiradi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq – faravon hayotning, do'stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir. - T.: O'zbekiston, 20184.-21 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib – intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. - T.: O'zbekiston, 2018.-45 b.
3. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni-T.: «O'zbekiston», 2020-yil 19-may, 25 b.
4. O'zbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida”gi qonuni: (yangi tahriri) 2015 yil 5 sentyabr.
5. Айрапетянц Л.Р. Волейбол. Ташкент: Зап қалам, 2006. - 240 с.
6. J.M.Shukurillayev / Sport mahoratini oshirish / Darslik – Chirchiq « City of book » 2023 yil.
7. Yusupbayeva A. S. Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy rivojlanishida harakatli o'yinlarni tashkil etish usullari. «Xalq ta'limi» ilmiy-metodik jurnal. 2021 yil

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada jismoniy sifatlarni harakatli o'yinlar yordamida rivojlantirish metodikasi haqida qisqacha mazmuni bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье кратко изложена методика развития физических качеств с помощью подвижных игр.

SUMMARY

This article briefly describes the method of developing physical qualities through outdoor games.



JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA TA'LIM TAMOIYILLARINI O'RNI

Yaqubov A. M., Sapayev R.R.

*Urganch Davlat pedagogika instituti Aniq va amaliy fanlar fakulteti
Jismoniy madaniyat kafedrası o'qituvchilari*

Tayanch so'zlar: jismoniy tarbiya, ta'lim, ta'lim tamoiillari, o'quv mashg'ulotlari, pedagogik jarayon.

Ключевые слова: физкультура, воспитание, принципы воспитания, учебная деятельность, педагогический процесс.

Key words: physical education, education, principles of education, educational activities, pedagogical process.

Respublikada ta'lim-tarbiya tizimini, jumladan, jismoniy tarbiya va sport sohalarini rivojlantirish davlat taraqqiyotining ustivor yo'nalishlari sifatida takomillashtirib borishiga zaruriy sharoitlar yaratilmoqda.

Farzandni bolalikdan sog'lom kilib o'stirish, ularni kasb-hunarga yo'llashda uzluksiz, ya'ni oila, bog'chalar, umumta'lim maktablar, kasb-hunar va oliy o'quv yurtlarida ta'lim-tarbiya beriladi.

Bunday ijtimoiy pedagogik jarayonlarda jismoniy tarbiya ta'limi fani va umuman olganda jismoniy madaniyat tarbiyasi o'ziga xos xususiyatlarni o'zida mukammal pavishda mujassamlashtiradi.

Jismoniy madaniyat xarakati va sport tadbirlarining amaliyotida jismoniy tarbiya ta'limining umummadaniyat tarbiya jarayonidagi aloqalari va tarbiyaviy ahamiyatlarini quyidagi yunalishlarda ko'rish mumkin: axloqiy tarbiya, aqliy tarbiya, estetik tarbiya, mehnat tarbiyasi, o'z-o'zini tarbiyalash va hakazo.

Eng avvalo ta'kidlash kerakki, jismoniy tarbiya ta'limining tarbiya sohasidagi boshqa fanlar, ijtimoiy-madaniy muhit va boshqa faoliyatlar bilan o'zviy bog'likligini ilmiy nazariy jihatdan tajriba-sinovlar asosida to'la isbotlab berilgan. Bu yo'lda akademik S.R.Rajabov, professorlar: S.R.Raximov, R.S.Salomov, K.T.Rafiev, J.Toshpulatov, dotsentlar: T.X.Xoldarov, R.K.Kudratov, R.Abdumalikov, K.T.Raximjanova, Z.G.Gopparov,



A.Abdullaev, X.A.Meliev, A.T.Sodikov va boshqa ko'pgina mutaxassis olimlar samarali mehnat qilishdi. Ularning tadqiqotlari asosida pedagogika, psixologiya, jismoniy tarbiya nazariyasi va uslublari kabi fanlar bo'yicha darsliklar, o'quv uslubiy qo'llanmalar, monografiyalar, ishlab chiqilib, ular kadrlar tayyorlash, ta'lim-tarbiya jarayonlarini takomillashtirishda xizmat qilmoqda.

Jismoniy tarbiya ta'limini tashkil qilishda ta'lim tamoillarining o'rni katta. Ta'lim tamoyillarining ayrimlariga misollar keltirib o'tamiz. Faollik va onglik tamoyili ta'lim - tarbiyaning muhim qonuniyati sanaladi jarayonning sifati ko'p jihatdan bevosita shu tamoyili talablariga to'g'ri amal qilish bilan bog'liq. Mazkur tamoyil o'quvchi - talabalarda o'quv mashg'ulotlariga nisbatan ongli va sog'lom munosabatni, bilish faolligini oshirish ko'nikmalarini shakllantirishni ko'zda tutadi. E'tirof etilayotgan tamoyil o'quv faoliyatiga ongli munosabat, bajarayotgan ishi va mashqlarining tub mohiyatini, amaliy ahamiyatini, ta'lim oluvchining salomatligi uchun muhimligini anglab etish jismoniy madaniyat fanini o'qitishning asosi bo'lib xizmat qiladi.

Ko'rgazmalilik tamoyili talabalar jismoniy tarbiyasi jarayonida ulkan ahamiyat kasb etadi. Ko'rgazmalilik tamoyili talabalarni o'qitishda turli ko'rgazma materiallarni qo'llash asosida ularda o'zlashtirilayotgan bilim va harakat texnikasi xususida to'g'ri tasavvur hosil qilishga yaqindan yordam beradi. Mazkur tamoyil bevosita o'zlashtirilayotgan harakatlar va mashqlar to'g'risidagi tasavvurlarni ko'rsatma materiallar yordamida amalda ko'rsatib berish, namoyish qilish orqali shakllantirish vazifasini o'taydi.

Tizimlilik tamoyili jismoniy madaniyat darslarida qo'llanadigan usul va vositalarini qo'llash hamda o'quv - yig'in amaliy mashg'ulotlarini tizimli tashkil qilishda muayyan izchillik va uzluksizlikka rioya qilishni tartibga soladi. Bu tamoyilning mohiyati jismoniy madaniyat mashg'ulotlarida olinadigan jismoniy yuklama bilan dam olishni tartibga solish, o'zaro muvofiqlashtirishda, talabalarni ortiqcha zo'riqishlardan himoya qilishda namoyon bo'ladi. Rivojlantiruvchi tamoyil mohiyati talabalarga berilayotgan jismoniy yuklamalar hamda nisbatan qiyin mashq va topshiriqlarni muayyan izchillikda amalga oshirishda namoyon bo'ladi. Rivojlantiruvchi tamoyil jismoniy madaniyat va sportga doir talablarni soddadan murakkabga qarab intinsiv rivojlantirib borishni talab qiladi. Jismoniy mashqlar murakkabligini muntazam oshirib borish, ular tomonidan sarflanadigan kuch va harakat davomiyligining intinsiv tarzda oshirib borilishi talabalarni umumiy jismoniy tayyorgarligi darajasining oshishiga olib keladi. SHu maqsadda jismoniy madaniyatda ta'lim oluvchilar qo'yiladigan talablarni kuchaytirish, jismoniy mashqlarni murakkablashtirish,



ular bajaradigan jismoniy yuklamalar hajmi va intinsivligini muntazam oshirib borish zarur.

Ishonchlilik tamoyili: jismoniy madaniyatning eng muhim vazifalaridan biri talabalarning amaliy faoliyatlarida asqotadigan mustahkam, ishonchli hamda asosli bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari hisoblanadi. E'tirof etilganidek, jismoniy madaniyat fanini o'qitishda mustahkamlik tamoyili talabalarga bo'lg'usi pedagoglik faoliyati uchun dastur bo'lib xizmat qiladigan, ularning xotiralarida uzoq vaqt saqlanib qoladigan bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishni taqozo etadi. Bilim, ko'nikma va malakalarning mustahkam egallanishi inson hayotiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi, yuqori ish koeffitsentiga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Pedagogik jarayonda ishonchlilik tamoyilini samarali amalga oshirish uchun quyidagi qoidalarga amal qilish talab etiladi:

YAngi o'quv materialini o'zlashtirishga kirishdan oldin unga nisbatan talabalarda muayyan qiziqish va ijobiy munosabat shakllantirish maqsadga muvofiq;

mashg'ulotlar jarayonida yangi o'zlashtiriladigan harakat va bilimlarni o'rganishga kirishishda shoshma - shosharlikka yo'l qo'yish egallanayotgan BKM sifati pasayishiga olib kelishini yodda tutish;

mashg'ulotlar paytida talabalarda kuchli charchoq va toliqishni keltirib chiqaradigan nihoyatda og'ir mashq va topshiriqlardan imkon darajasida foydalanmaslikka erishish;

yangi materiallarni o'zlashtirishda oldin o'tilgan mavzular bilan o'zaro bog'lash hamda eski va yangi materiallarni turli variantlar yordamida takrorlab ko'rish;

bilimlarni puxta o'zlashtirish uchun ko'rgazmali, texnik vositalar, tarqatma materiallar, didaktik o'yinlar, diskussiyalar, dialog, muammoli - izlanish metodlaridan samarali foydalanish;

talabalarda puxta va mustahkam bilim doirasini shakllantirish uchun ularni ta'lim jarayonida qo'lga kiritayotgan bilim va yutuqlarini mustaqil nazorat qilish hamda obektiv baholashga o'rgatish lozim;

talabalar bilimini obektiv baholashda ulardagi ijodkorlik hamda mustaqillikning har qanday shakldagi ko'rinishlarini rag'batlantirishni bilish.

Ilmiylik tamoyillari ta'lim-tarbiya jarayonining eng muhim qonuniyatlaridan biri hisoblanadi. E'tirof etilayotgan tamoyilning asl mohiyati ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik tajriba, psixologiya va pedagogika fanlarining so'nggi hamda ilg'or yutuqlaridan samarali foydalanishida namoyon bo'ladi. Ilmiylik tamoyili talabalarga ta'lim jarayonida davr sinovidan o'tgan, fan tomonidan



qatiy belgilangan bilimlar majmuasini berishi bilan ajralib turadi. Jismoniy madaniyat ta'limi va tarbiyasi talabalarining ilmiy bilimlarni o'zlashtirishiga, ularda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga, o'quv predmeti mantiqi, ilmiy yutuqlar asosini ochishga qaratiladi. Ilmiylik tamoyilining didaktik talablari oliy ta'lim muassasasida ta'lim mazmuni ilmiy va dunyoviy yo'nalishga ega bo'lishini taqozo qiladi.

Ilmiylik tamoyili talablarini yuzaga chiqarish pedagogdan quyidagilarni talab qiladi:

Har bir mavzuni, uning mazmuni va o'quv materialini ilmiy holatini chuqur asosli ochib berishni;

o'zlashtirilayotgan materialga ilmiylik tusi(yo'nalishi)ni bera olish, talabalarda dialektik tafakkur elementlarini shakllantirish, ularning yangi o'rganilayotgan atama va tushunchalarning mavjud ilmiy qonuniyatlar va nazariyalar bilan o'zaro aloqadorligini anglab etishlariga erishishni;

o'quv materialini mazmun - mohiyatini pedagogika fani nazariyasi va amaliyoti yutuqlariga tayangan holda chuqur ochib berish;

o'quvchi - talabalarni etuk olimlar hayoti va ijodiy faoliyati, fan taraqqiyotiga qo'shgan ulushlari, ilmiy g'oyalari, ta'lim-tarbiyaga doir konsepsiyalari va o'ziga xos yondashuvlari bilan yaqindan tanishtirish;

iqtidorli talabalarni aniqlash, ularni ilmiy - tadqiqot faoliyatiga jalb qilish, ilmiy faoliyatda erishgan yutuq va ko'rsatkichlarini har tomonlama qo'llab - quvvatlash, rag'batlantirish;

ilmiy axborotlarni muntazam kuzatishga o'rgatish, ta'lim jarayoniga yangi va ilg'or pedagogik axborot texnologiyalarni joriy etish va yangilarni loyihalash ko'nikmalarini shakllantirish.

Jismoniy tarbiya darslarida yuqorida ifodalangan didaktik tamoyillar o'zaro bir - biri bilan chambarchas va uzviy bog'liqlikda amalga oshiriladi.

Adabiyotlar:

1. Abdullaev A., Xonkeldiev SH.X. Jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyati. 2000 y. Toshkent.
2. Axmatov M.S. Uzlüksiz ta'lim tizimida ommaviy sport-sog'lomlashtirish ishlarini samarali boshqarish. 2001y. Toshkent.
3. Achilov A.M. Akramov J.A. Goncharova O.V. Bolalarning jismoniy sifatlarini tarbiyalash. 2004 y. Toshkent.
4. Salomov R.S., Kerimov F.A. Jismoniy tarbiyada pedagogik texnologiyalar. 2002 y. Toshkent.
5. SHaripov T.YU., Usmonxodjaev T.S. Jismoniy tarbiya. Dars ishlanmalari va harakatli o'yinlar. 2005 y.

PEZIOME

Ushbu maqolada jismoniy tarbiya darslarida talabalarni o'qitishda ta'lim tamoyilidan foydalanish muammosi tahlil qilingan. Jismoniy tarbiya ta'limini tashkil qilishda ta'lim tamoyillarining o'rni katta.



Pedagogik jarayonda ta'lim tamoyilini samarali amalga oshirish uchun ayrim qoidalarga amal qilish talab etiladi. Maqolada shu qoidalar va tamoillarni jismoniy tarbiya jarayoniga tadbiri to'g'risida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируется проблема использования образовательного принципа в обучении учащихся на уроках физической культуры. Роль воспитательных принципов в организации физкультурного образования велика. Для эффективной реализации воспитательного принципа в педагогическом процессе требуется соблюдение определенных правил. В статье речь пойдет о применении тех же правил и принципов к процессу физического воспитания.

SUMMARY

This article analyzes the problem of using the principle of education when teaching students in physical education classes. The role of educational principles in the organization of physical education education is great. In order to effectively implement the principle of education in the pedagogical process, it is required to adhere to certain rules. The article will talk about the application of the same rules and principles in the process of physical education.



ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОРЕВНОВАТЕЛЬНЫХ ФОРМ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ

Эрдонов О.Л.

доктор педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой «Физического воспитания» Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезмий

Махмудов В.В.

ассистент кафедры «Физического воспитания» Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезмий

Таянч сўзлар: badminton, darts, mini-volleybol, stol tennisi, dinamik shaxmat, talabalar, sog'lom turmush tarzi.

Ключевые слова: настольный теннис, бадминтон, дартс, мини-волейбол, динамические шахматы, студенческая молодёжь, здоровый образ жизни.

Key words: badminton, darts, mini-volleyball, table tennis, dynamic chess, students, healthy lifestyle.

Введение. «Сегодня каждый учитель, воспитатель, преподаватель вуза обязан обладать глубокими знаниями и широким мировоззрением, активно овладевать последними достижениями науки, образования и внедрять их в учебный процесс, одним словом, должен быть передовым представителем нашего времени и общества» [1].

Республике Узбекистан разработан ряд нормативных документов и утверждены соответствующие программы, которые являются важными шагами, предпринимаемые государством на пути к качественному образованию для всех [2]. Так, Закон Республики Узбекистан «Об образовании», гарантирует право каждого ребенка на получения образования, а Закон «О гарантиях прав ребенка» предусматривает дополнительные льготы на получение образования детей с особыми потребностями. Новые горизонты в развитии данной сферы, несомненно, открывает недавно принятый Закон



«Об образовании» (новая редакция). Согласно закону, внедряются формы дистанционного, инклюзивного образования, учебные заведения республики смогут совместно с зарубежными образовательными учреждениями открывать факультеты и учебные центры. Учителям предоставлены право на внедрение авторских программ и методов обучения, свободный выбор современных педагогических форм и методов образования и воспитания. Принятое Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы образования и воспитания детей с особыми образовательными потребностями» (№ ПП-4860, 13.10.2020 г.). Постановлением утверждены Концепция развития инклюзивного образования в системе народного образования в 2020-2025 годах, а также «Дорожная карта» по её реализации. Таким образом, законодательная база, созданная в Республике Узбекистан в годы независимости, является необходимой основой для дальнейшего развития инклюзивного образования в республике.

Трансформация образовательной системы на всех её уровнях и развитие инклюзивного образования в этой системе становится одним из важных векторов изменений. Активное включение студентов с инвалидностью во все элементы образовательной среды содействует их социализации и профессионализации. Концепция инклюзивного образования в системе специализированного профессионального образования предполагает создание особых условий и обеспечение возможности для наиболее полной реализации потребностей для студентов различных нозологических групп. Физическое воспитание в данном случае является одним из основных учебных предметов, решающими конкретные образовательные и коррекционные задачи. Исходя из практики нашей работы, мы сделали вывод, что занятие физической культурой является одним из лучших способов реабилитации как физической, психологической, а также социальной адаптации [3].

Практической деятельности очень часто преподаватели физической культуры при занятиях со студентами, имеющими ограничения здоровья, исключают всякий элемент соревновательного характера. Конечно, принцип «не навредить» соблюден, но занятие без соревновательного процесса скорее всего будет монотонным и скучным. Эта ошибка характерна не только для педагогов с малым опытом преподавания в такой категории студенческой молодёжи. Она ведет к слабой заинтересованности занимающихся и, как следствие, низкой посещаемости занятий.



Проведение различного рода эстафет с использованием упражнений разной направленности популярно у здоровых и беспроблемных студентов. Положительные моменты от использования эстафет очевидны. К слабым сторонам эстафет можно отнести трудность дозировки физической нагрузки. Если у обычных студентов этот момент не очень существенен, то для проблемных с точки зрения здоровья обучающихся фактор четкой дозировки важен. При участии в эстафетах студентов с ограничениями здоровья следует подбирать им этапы с выполнением посильных им упражнений. Не обязательно выполнять упражнение на скорость, а можно поставить задачу правильного выполнения упражнения. Здесь широко используются разные виды мячей, баскетбольные кольца, вертикальные и горизонтальные цели. Полностью исключать эту форму проведения занятия нельзя. Кроме чисто развивающей здесь решается и коммуникативная задача. Участие в командных играх и эстафетах формирует у молодежи чувство коллективной ответственности, инициативности и смелости.

Результаты исследования и их обсуждение. Менее традиционные упражнения, например, элементы настольного тенниса, бадминтона, дартса, мини-волейбола или еще менее известные игры и упражнения при грамотном использовании внесут разнообразие, повысят интерес обучающихся к занятию.

Рассмотрим несколько таких упражнений. Игра дартс развивает координационные качества, мелкую моторику, глазомер. Особенно полезно привлекать к этой игре студентов, имеющих существенные ограничения здоровья. Игра может быть дополнением к занятию или его частью. Разнообразие вариантов и систем подсчета очков позволяет всячески комбинировать структуру и содержание занятия.

При изучении физической нагрузки у студентов специальной медицинской группы Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада ал-Хоразми в время выполнения упражнений с элементами игры дартс позволило установить, что максимальные значения пульса достигали 158 ± 5 уд./мин. В целом показатели ЧСС находились в пределах 125 ± 5 - 153 ± 5 уд./мин, в зависимости от характера заболевания студента и формы выполнения упражнения (самостоятельно, вдвоем или троим).

Бадминтон также позволяет педагогу менять физическую нагрузку в ту или другую сторону на занятии, привлекая все категории студентов, включая самые проблемные. Простое перебрасывание волана друг другу в течение нескольких минут оказывает мощное оздоровительное воздействие



на организм занимающихся. При повышении мастерства можно перейти к игре через сетку, что сразу повышает интерес к игре и вносит элемент соревнования. В то же время ЧСС игроков легко можно контролировать и дозировать. По имеющимся данным систематические занятия бадминтоном оказывают особо благотворное влияние на студентов, имеющих близорукость (рис.1).



Рис. 1. Бадминтон на закрытом помещении.

Игра в мини-волейбол предполагает участие с каждой стороны 4 участников. Используется сетка и площадка для игры в бадминтон. Мяч должен быть большего размера по сравнению с классическим волейболом и гораздо более легким. В процессе игры даже самые технически и физически неподготовленные студенты могут поддерживать темп игры, быстро разбираются в её тактике и правилах. Допускаются в игре и смешанные по половому составу команды. Варьируя продолжительность игры, состав команд, упрощая или усложняя правила, преподаватель может контролировать физическую нагрузку, внося в занятие необходимый эмоциональный компонент.

При внедрении в учебный процесс интеллектуальных видов спорта можно использовать физически усложненные варианты этих игр. Примером могут служить динамические шахматы. В процессе игры в динамические шахматы используются шахматные фигуры и шахматное поле нестандартного размера и массы, что позволяет дозировать физическую нагрузку в соответствии с физической подготовленностью. Вес фигур варьируется от 5 до 20 кг, площадь шахматной доски или поля может достигать 20-30 квадратных метров (рис. 2).

Динамические шахматы могут играть роль симбиоза интеллектуального и физического компонента комплексного упражнения. При необходимости можно ввести дополнительные усложнения в игру или, наоборот, упростить выполнение упражнения, что позволяет привлекать к игре самые физически слабые категории студентов. Единственным условием игры является знание основ шахматной игры. Сочетание физической,



Рис. 2. Динамические шахматы на закрытом помещении

психологической и умственной нагрузки в соревновательной обстановке позволяет сформировать умение аналитически мыслить, принимать коллективные решения в условиях ограниченного времени и коллективной ответственности.

По подобию динамических шахмат можно применять и динамические шашки. Изготавливать их допустимо из разных материалов. Шашки выгодно отличаются от шахмат тем, что все фигуры одинаковы и могут выглядеть как гири, блины от штанги или другие предметы различной массы и формы (рис. 3).



Рис. 3. Динамические шашки (могут служить и шахматами)

Использование специализированных упражнений и комплексов решает проблему заинтересованности студентов, повышает эмоциональный фон занятия и разнообразит само содержание учебного процесса и, в конечном счете, снимает проблему посещаемости, что ведет к укреплению здоровья студенческой молодежи.

Заключение. Таким образом, преодоление барьеров на пути инклюзии в высшем образовании требует решения следующих задач: государственного регулирования инклюзивного образования в ВУЗе в соединении с различными формами общественной инициативы; обеспечения архитек-



турной и транспортной доступности кампусов, внутренних помещений, общежитий, спортивных и культурных сооружений; обеспечения студентов с ограниченными возможностями здоровья техническими средствами обучения и необходимыми приспособлениями в соответствии с их индивидуальными особенностями; обеспечения учебно-методическим материалом, при необходимости адаптированным к потребностям студентов; психолого-педагогической переподготовки персонала, в первую очередь преподавателей организаций высшего профессионального образования; формирования культуры толерантности в студенческом сообществе и в вузе в целом.

Литература:

1. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на торжественном собрании, посвященном дню Учителей и Наставников. 30 сентября 2020 года. <https://uza.uz/ru/posts/vystuplenie-prezidenta-respubliki-uzbekistan-shavkata-mirziye-30-09-2020>.
2. Кадышева О. Инклюзивное образование в Узбекистане набирает новые обороты. <https://nuz.uz/obschestvo/16523-inklyuzivnoe-obrazovanie-v-zbekistane-nabiraetnovye-oboroty.html>.
3. Черникова Н.А. Спортивные игры в инклюзивном образовательном пространстве: потенциал и возможности / Н.А.Черникова, Ю.В.Шурыгина. // Образование и воспитание. - 2023. - № 3.2 (44.2). - С.115-121.

РЕЗЮМЕ

Maqolada maxsus tibbiy guruh talabalari bilan jismoniy tarbiya darslarining raqobatbardosh shakllaridan foydalanish ko'rib chiqiladi. Taklif etilayotgan mashqlar va o'yin komplekslaridan foydalanish o'quvchilarning qiziqishi muammosini hal qiladi, darsning hissiy holatini oshiradi, o'quv darsining mazmunini diversifikatsiya qiladi va pirovardida davomat muammosini bartaraf etadi, bu esa o'quvchilarning sog'lig'ini yaxshilashga olib keladi.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается использование соревновательных форм занятий по физическому воспитанию со студентами специальной медицинской группы. Использование предложенных упражнений и игровых комплексов решает проблему заинтересованности учащихся, повышает эмоциональный фон занятия, разнообразит содержание учебного занятия и, в конечном итоге, снимает проблему посещаемости, что приводит к укреплению здоровья студенческой молодёжи.

SUMMARY

The article discusses the use of competitive forms of physical education classes with students of a special medical group. The use of the proposed exercises and game complexes solves the problem of student interest, increases the emotional background of the lesson, diversifies the content of the educational lesson and, ultimately, eliminates the problem of attendance, which leads to improved health of students.



ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СПОРТИВНО - МАССОВОЙ И ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В ВУЗЕ

Эрдонов О.Л.

доктор педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой «Физического воспитания» Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезмий

Таянч сўзлар: talabalar, sport muhiti, universitetni sport maydonchasi sifatida joylashtirish misollari, musobaqalar.

Ключевые слова: студенты, спортивная среда, примеры позиционирования вуза как спортивной площадки, соревнования.

Key words: students, sports environment, examples of positioning a university as a sports ground, competitions.

Актуальность. Многочисленные научные публикации в настоящее время посвящены сокращению двигательной активности населения [1,2,3,4,5,6,7], и в том числе студенческой молодёжи, и способам их привлечения к занятиям спортом, активному отдыху, оздоровительным тренировкам.

При беседе студенты отмечают, что заниматься им мешает отсутствие времени, лень и от не владением информации по здоровому образу жизни. Препятствиями к занятиям являются проблемы со здоровьем, участие во многих проектах, отсутствие финансовых средств и перегруженность обязанностями. При этом студенты положительно отметили мобильные приложения в организации занятий и персональных тренеров, помогающих наиболее эффективно построить тренировочные занятия. Они положительно выделили короткие фитнес тренировки по 15-30 минут и контроль движений с помощью мобильных приложений и спортивных гаджетов.

Результаты исследования. В повышении двигательной активности студенческой молодёжи и приобщения их к регулярным занятиям разработан комплекс мер, формирующих спортивную среду вуза.



С одной стороны, расширены виды спортивных соревнований, начиная с общей физической подготовки, волейбола, мини-футбола, баскетбола, а с другой стороны, увеличен объём фитнес тренировок внеучебных занятиях по физическому воспитанию. Фитнес тренировки с элементами единоборств, занятия в условиях тренажерного зала, кардио-тренировки, разнообразные варианты круговой тренировки комплексной направленности, а также занятия по пилатесу, аэробике, элементы черлидинга, настольный теннис, бадминтон. Помимо этого, все спортивные мероприятия демонстрируются на веб-сайте вуза (рисунки 1-5), в социальных сетях, в форумах факультетов, выбираются инициативные студенты, размещающие анонсы, соревнования, акции, содержание недели здоровья.

Деятельность студенческого спорта проводится в четырёх основных направлениях: 1) работа со сборными командами; 2) осуществление ра-



Рис.1. Пример демонстрации спортивной деятельности вуза на сайте образовательной организации (веб-сайте tuit.uz)



Рис. 2. Пути стимулирования регулярных занятий ФКиС на сайте образовательной организации (веб-сайте tuit.uz, телеграмм канал (TATU Rasmiy kanali))

боты спортивных секций;
3) проведение спортивных мероприятий; 4) медиа-сопровождение мероприятий. Наибольшее число студентов университета посещают спортивный зал, в котором предлагаются программы по атлетической гимнастике и фитнесу. Спортивные секции университета: фитнес-аэробика, функциональные тренировки, настольный теннис, бадминтон, смешанные единоборства, борьба, атлетическая гимнастика, пилатес, волейбол, баскетбол, мини-футбол.



Рис. 3. Пример позиционирования образовательной организации как спортивного вуза, спортивной площадки, корпоративного спорта



Рис. 4. Способы формирования и транслирования спортивной деятельности вуза (YouTube)



Рис. 5. Анонсирование спортивных мероприятий, их расширение средствами мастер-классов, соревнований (веб-сайте tuit.uz)

Выводы. Благодаря новым подходам к формированию спортивной среды вуза удалось повысить посещаемость в спортивных секциях и число участников в спортивных мероприятиях вуза. Внедрение соревнований по общей физической подготовке обеспечило массовость участников, возможность приобщить большую часть студентов к доступным соревнованиям, это же касается соревнований по настольному теннису, бадминтону, смешанным единоборствам, борьбе, атлетической гимнастике, волейболу, баскетболу, мини-футболу.

Литература:

1. Постановление Президента РУз «О мерах по профилактике инфекционных заболеваний, поддержке здорового образа жизни и повышению уровня физической активности населения» от 18 декабря 2018 г. www.minzdrav.uz.
2. Доклад Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на торжественном собрании, посвященном «Дню учителей и наставников» 30.09.2020 года. <http://uz.uz>.
3. Указ Президента Республики Узбекистан от 30 октября 2020 года №УП-6099 «О мерах по широкому внедрению здорового образа жизни и дальнейшему развитию массового спорта». <https://lex.uz>.
4. Васильева, Е.Б. Физическая культура и спорт как основа здорового образа жизни учащейся молодежи / Е.Б.Васильева // Academic Research in Educational Sciences журнал. - Чирчик, 2023. - №4(6), 373-380.



5. Эрдонов, О.Л. Современные проблемы внедрения кредитно-модульной системы в образовательный процесс по физическому воспитанию в вузах Республики Узбекистан / О.Л.Эрдонов, В.В.Махмудов // «Фан-спортга» журнал. - Чирчик, 2022. - №1. - С. 23-26.

6. Эрдонов, О.Л. Организационно-педагогические аспекты развития мини-футбола в вузе / О.Л.Эрдонов, В.В.Махмудов // «Муғаллим хәм ўзликсиз билимлендириў» журнал. - Нукус, 2023. - №3/3. - С. 622-626.

7. Эрдонов, О.Л. Использование фитнес-программ по физическому воспитанию студентов технического вуза во внеучебное время / О.Л.Эрдонов, И.В.Бабичева // «Молодой ученый». - Казань, 2023. - №16. - С.359-363.

РЕЗЮМЕ

Maqolada Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti misolida universitet sport muhitini yoritish va translyatsiyasini shakllantirishning amaliy misollariga bag'ishlangan. Umumiy jismoniy tayyorgarlik, voleybol, mini-futboldan boshlab sport musobaqalarining turlari kengaytirilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, o'quv darslaridan tashqari vaqtlarda mustaqil jismoniy tarbiya soatida fitnes mashg'ulotlari hajmi oshirildi.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена практическим примерам формирования освещения и транслирования спортивной среды вуза, на примере Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми. Расширены виды спортивных соревнований, начиная с общей физической подготовки, волейбола, мини-футбола, а с другой стороны, увеличен объем фитнес тренировок внеучебных занятиях по физическому воспитанию.

SUMMARY

The article is devoted to practical examples of the formation of coverage and broadcasting of the sports environment of a university, using the example of the Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khorezmi. The types of sports competitions have been expanded, starting with general physical training, volleyball, mini-football, and on the other hand, the volume of fitness training in extracurricular physical education classes has been increased.

ISSN 2181-7138

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеу институтының Ж. Орынбаев атындағы Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 3/2

Нөкис — 2024

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов, С. Нуржанов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев, З. Ниязымбетова

Мәнзил: Нөкис қаласы, Ерназар Алакөз көшеси №54

Тел.: +998 61 224-23-00, +998 61 224-01-34

e-mail: uzniipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednaik@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

www.KRTEACH.UZ

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 21.06.2024. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 31. Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №